

Raimund Friedr. Kaindl

Раймунд Фрідр. Кайндль

GESCHICHTE
VON CZERNOWITZ

ІСТОРИЯ
ЧЕРНІВЦІВ

Історична бібліотека
«ЗЕЛЕНОЇ БУКОВИНИ»

BUKOWYNA-ZENTRUM
AN DER NATIONALEN JURI-FEDKOWYTSCH-UNIVERSITÄT TSCHERNIWZI

GESCHICHTE VON CZERNOWITZ

von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart

Festschrift zum sechzigjährigen Regierungsjubiläum
Sr. Majestät Kaiser Franz Joseph I.
und
zur Erinnerung an die erste urkundliche Erwähnung von
Czernowitz vor 500 Jahren

Auf Veranlassung der Czernowitzer Stadtgemeinde verfaßt von
Dr. Raimund Friedrich Kaindl

Mit 105 Bildnissen, Abbildungen und Plänen

(Czernowitz 1908)

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР БУКОВИНОЗНАВСТВА
ПРИ ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ім. ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ІСТОРІЯ ЧЕРНІВЦІВ

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Ювілейне видання до шістдесятих роковин правління
Його Величності Цісаря Франца Йосифа I
і
на пам'ять про першу писемну згадку
про Чернівці 500 років тому

За дорученням Чернівецької міської громади укладено
д-ром Раймундом Фрідріхом Кайндлем

Містить 105 картин, репродукцій і планів

(Чернівці, 1908)

ББК 63.3 (4УКР-4ЧЕН)

К 15

Kaindl R. F. = Кайндль Р.Ф.

К 15 Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Переклад з нім. В.Ю.Іванюка. — Чернівці: Зелена Буковина, 2005. — 300 с. — (Історична бібліотка «Зеленої Буковини»).
ISBN 966-8410-15-7 (серія)
ISBN 966-8410-38-6

П е р е к л а д а ч

кандидат філологічних наук, доцент ЧНУ Іванюк В.Ю.

Н а у к о в и й р е д а к т о р

кандидат історичних наук, доцент ЧНУ Масан О.М.

В и д а н н я п о б а ч и л о с в і т з а п і д т р и м к и

Чернівецької міської ради

Чернівецької обласної державної адміністрації

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

SIFEM (Каринтійського інституту етнічних меншин) в рамках регіонального партнерства між Каринтією та Чернівцями

Українсько-австрійського бюро кооперації в науці, освіті та культурі, м. Львів

INOS (Ініціатива для Східної Європи) Австрійського Культурного Товариства

Чернівецької обласної філії АКБ “Укрсоцбанк”

“Зелена Буковина” в и с л о в л ю є в д я ч н і с т ь

науковцям і працівникам факультету історії, політології і міжнародних відносин

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

Науково-дослідного центру буковинознавства, Чернівецького обласного краєзнавчого музею,

а також І.А. Піддубному, С.Д.Осачуку, О.І.Шилюку, І.Г.Чеховському, М.В. Квасецькій

за допомогу під час підготовки видання до друку

З нагоди підготовки до відзначення 600-річчя першої писемної згадки про місто над Прутом читачам пропонується оригінальний німецький текст і повний науковий переклад українською мовою книга Р.Ф.Кайндля “Історія Чернівців”, яка побачила світ 1908 року на честь 500-річного ювілею міста.

На 1 стор. обкладинки - репродукція картини Олега Любківського «Фонтанна площа». На форзацах — фрагменти плану Чернівців початку ХХ ст. Матеріали з фондів Чернівецького краєзнавчого музею.

ББК 63.3 (4УКР-4ЧЕН)

ISBN 966-8410-15-7 (серія)

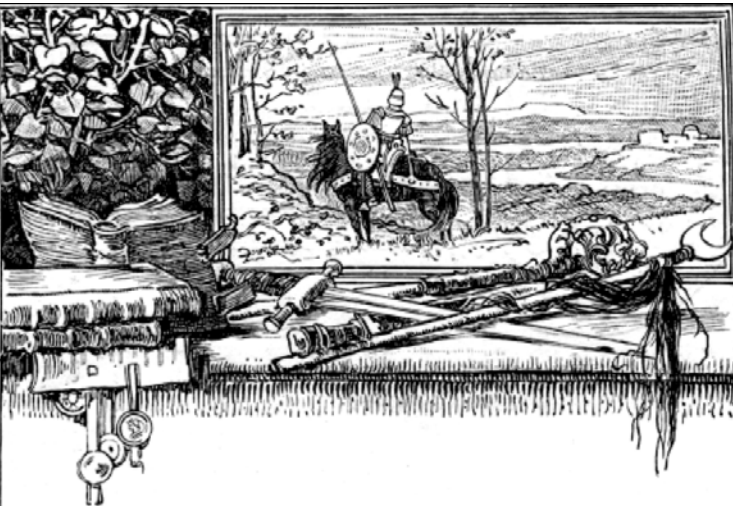
ISBN 966-8410-38-6

© Післямова. Масан О.М., 2005

© Переклад. Іванюк В.Ю., 2005

© Зелена Буковина, 2005.

FÜRKENKAISER

ДЛЯ ЦІСАРЯ

Herrer Gott
 im Himmel droben
 Höre unser heißes Flehn,
 Wolle stets
 mit mildem Blicke
 Auf den Kaiser niedersehn.

Gib Ihm Kraft
 und gib Ihm Stärke,
 Schütze Ihn vor jedem Feind,
 Führe Seine
 Vielen Völker
 Durch die Liebe stets vereint.

Gib, o Spender voller
 Milde,
 Von der Fülle, die Du hast,
 Gib Gedeihen,
 spende Segen,
 Frohe Arbeit,
 süße Rast.

Heil Dir Kaiser, Heil
 Dir Vater,
 Herrsche glücklich weiter fort.
 Heil Dir Vater, heil
 Dir Kaiser,
 Du bist unser aller Hort!

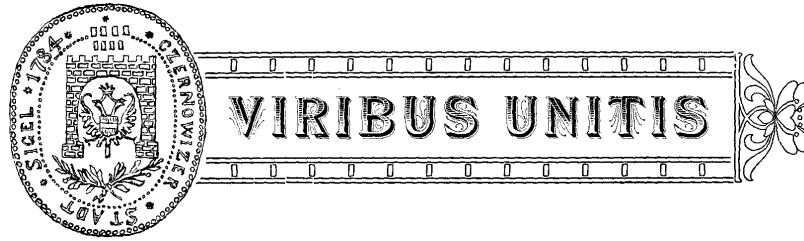
Боже великий,
 Отче всевишній,
 Вислухай наших благань,
 Молим Тебе, як завжди,
 милостиво,
 Цісаря, Боже, споглянь.

Дай Йому сили
 і дай Йому моці,
 Щоб жоден ворог не врік.
 Веди Його всі численні
 народи,
 Що об'єднались навик.

Дай Жертводавцю наш
 премилосердний,
 Частку від своїх щедрот,
 Дай процвітання
 і благословення,
 Радісні працю й
 спочин від турбот.

Слався, Наш цісар, всіх благ
 Тобі, батьку,
 В щасті пануй повсякчас.
 Слався, Наш батьку, всіх благ
 Тобі, цісар,
 Ти ж бо оплот для всіх нас.

MEINCHERNK WITZ

Auf steiler Uferhöhe
Ein kleines Städtchen stand,
Es zeugt manch Trümmerstätte
Von Krieg und Raub und Brand.

Und wieder blitzt vom Pruthe
Hell auf der Waffen Glanz,
Es schmettert die Trompete,
Als gings zum Waffentanz.

Bald zieht die enge Gasse
Bergan der Krieger Schar,
Hoch flattert in den Lüften
Das Banner mit dem Aar.

Soll wieder Kampfestosen
Durchbrausen diesen Ort,
Verkündet dieses Zeichen
Ihm wieder Raub und Mord?

Doch sieh, es hebt der Adler
Sein schützend Flügelpaar,
Und seine Kraft beschirmet,
Was bisher schutzlos war.

Wo Tod und Not einst hauste,
Ist froher Arbeit Sitz,
Denn unter Österreichs Wappen
Stehst Du, mein Cernowitz.

МОЇ ЧЕРНІВЦІ

На прибережній кручі
Містечко є. Не раз
Від війн, пожеж, грабунків
Лихий спізнало час.

І знов у Пруті грає
Від зброї блиск-гонець.
Звучить заклично сурма,
Немов на збройний герць.

На вуличках вузеньких
Загін військовий знов,
А у повітрі має
Хоругва із орлом.

Здійметься битви клекіт
Й наповнить місто вщерть...
Невже цей знак віщує
Нові грабунки й смерть?

Та ось орел угору
Возносить крила став,
Щоб силою прикрити,
Хто захисту не мав.

Де смерть й нужда стояли,
Там праці світлі дні,
Бо під гербом австрійським
Вже мої Чернівці.

V o r r e d e

Seit meiner Jugend war es mir ein Bedürfnis, die Geschichte der Vaterstadt kennen zu lernen. Das Interesse dafür war im Vaterhause erweckt worden; alter Hausrat aus der Großeltern Zeiten, Schriften und Bilder im Zimmer des malkundigen Vaters und Spaziergänge in seiner Begleitung durch das städtische Weichbild, endlich nach seinem allzu frühen Tode Erzählungen der Mutter und älterer Geschwister förderten meine Anteilnahme an den Geschicken der Stadt. In der Schule wurde leider zur Kunde der Heimat nichts geboten. Kaum hatte ich aber auf der Universität die ersten Anregungen zu selbständiger Forschung erhalten, kaum waren mir die Schätze unserer Universitätsbibliothek erschlossen, so entstand auch als erste Nr. meines «Buchenwaldes» das Schriftchen «Zur Geschichte von Czernowitz» (1888). Seither habe ich bei meinen Arbeiten stets an die Geschichte der Vaterstadt gedacht. Viele Tausende Notizen, Urkundenabschriften u. dgl. wurden gesammelt. Dazu kamen Materialien aus dem Nachlasse **Wickenhausers**, ferner die Arbeiten von **Polek**, **Romstorfer**, **Zieglauer** u. a. So stand ich gerüstet da, als meine Anregung, **die erste urkundliche Erwähnung von Czernowitz vor 500 Jahren** zu feiern, bei der löblichen Stadtvertretung Anklang fand und an mich der Ruf erging, als Festschrift die Geschichte der Stadt zu schreiben. Ich folgte dieser Einladung umso freudiger, als dieses Buch zugleich ein Gedenkblatt zum **Kaiserjubiläum** werden sollte; **bilden doch die sechs Jahrzehnte der Regierung Seiner Majestät Kaiser Franz Josephs I. eine Periode des stetigen ungeahnten Aufblühens unserer Stadt.**

In anderthalb Jahren ist das vorliegende Buch entstanden. Trotz der bereits früher gesammelten Materialien war in dieser Zeit eine sehr bedeutende Arbeit zu leisten; denn bei der Ausarbeitung zeigten sich viele Lücken und Zweifel, die mühsam aus den Akten oder durch langwierige Umfragen und Nachforschungen beseitigt werden mußten. Auch ist es

П е р е д м о в а

Ue в юності у мене була потреба ознайомитися з історією рідного міста, а зацікавленість у цьому пробудилася у батьківському домі; старі домашні речі часів дідуся та бабусі, твори й картини у кімнаті батька, який умів малювати, та прогулянки у його супроводі у межах міста, нарешті по його надто ранній кончині розповіді матері та старших братів і сестер будили мою зацікавленість долею міста. На жаль, у школі про краєзнавство нічого не розповідали. Але як тільки в університеті мені трапилася перша нагода вести дослідження, як тільки я ознайомився з першими скарбами університетської бібліотеки, то тоді (у 1888 році) з'явилася стаття «З історії Чернівців», що стала першим номером мого журналу «Buchenwald» [Буковий ліс]. З тих пір я завжди, коли працював, думав про історію рідного міста. Було зібрано багато тисяч записів, копій грамот тощо, а до них додалися матеріали зі спадщини **Віккенгаузера**, потім роботи **Полека**, **Ромсторфера**, **Ціглауера** та інших. Отже, я вже був добре озброєний, коли моя ініціатива урочисто відзначити **500-ліття першої писемної згадки про Чернівці** знайшла відгук серед шанованого міського представництва і мене покликали написати історію міста як святкове видання. Ще з більшою радістю я прийняв цю пропозицію, коли стало відомо, що ця книжка має стати також пам'ятним виданням до цісарського ювілею, **адже шість десятиліть правління Його Величності цісаря Франца Йосифа I є періодом небувало стало розквіту нашого міста.**

Ця книга виникла за півтора року. Хоч раніше й був уже зібраний матеріал, однак за цей час треба було здійснити велику роботу, бо при його опрацюванні виявилось багато прогалин та сумнівів, які треба було заповнити та усунути інтенсивною працею над документами та частими розпитуваннями й до-

bekannt, daß bisher nur sehr wenige Teile der Geschichte von Czernowitz behandelt worden sind; selbst **Wickenhausers** «Bochotin oder Geschichte der Stadt Czernowitz» bietet nur wenig zur eigentlichen Geschichte der Stadt. Große Schwierigkeiten bereitete auch die Herbeischaffung des Materials für die Abbildungen. Unsere noch in den Anfängen begriffenen Museen und Archive konnten die Arbeit wenig erleichtern. Alle diese Schwierigkeiten wird man bei der Beurteilung des Buches berücksichtigen müssen. Und noch eines bitte ich zu beachten; mancher Teil meiner Darstellung mußte bedeutend gekürzt werden, um den Umfang der Schrift nicht allzu sehr zu vergrößern; ebenso konnten viele Bilder und Pläne nicht gebracht werden. Für Richtigstellungen und ergänzende Mitteilungen werde ich stets dankbar sein.

Zu groem Danke bin ich Allen verpflichtet, welche meine Studien gefördert haben. Genannt seien vor allem die geehrten **Zivil- und Militärbehörden in Czernowitz**, die mir stets in zuvorkommendster Weise mit Archivmaterial und Auskünften wertvolle Unterstützung erwiesen. Ferner führe ich an: das naturhistorische **Hofmuseum** in Wien, die k. k. **Zentralkommission** für Kunst- und historische Denkmale, die **Hof- und Staatsdruckerei** und das **Bukowiner Landesmuseum**, die vor allem durch Überlassung von wertvollen Illustrationsmaterial mich unterstützt haben. Ebenso dankbar habe ich vieler Persönlichkeiten zu gedenken, die durch Mitteilung von Material, Bildern, Auskünften u. dgl. das Zustandekommen dieser Schrift gefördert haben: Se. Exzellenz der Herr Landespräsident Ritter v. **Bleyleben**, ferner Herr Grundbuchsführer Philipp **Appenzeller**, Frau Emilie **Beck**, Frau Antonie **Beldowicz**, Herr Max Ritter v. **Bleyleben**, Herr Sparkassebeamter Karl **Czapp**, Herr Kaufmann **Fontin**, Herr Bürgermeister Baron **Fürth**, Herr Hofrat Dr. A. **Handl**, Herr Religionsprofessor A. **Heumann**, Herr Magistratsoffizial **Höflich**, Herr Magistratssekretär **Kaul**, Herr Schulrat Direktor H. **Klauser**, Herr Landeszahlmeister **Klein**, Herr stud. phil. R. **Knittel**, Frau Eugenie **Koller**, Herr Direktor C. **Kozak**, Herr Stadtförster **Krehan**, Photograph. Atelier Joh. **Krzanowski**, Herr Fabrikdirektor M. **Lindemann** (Asch, Böhmen), Herr Postoffizial Leopold V. **Mahr**, Herr Direktor **Mandyczewski**, Herr Schulrat Prof. A. **Mikulicz**, Herr Univ.-Sekretär Dr. A. **Norst**, Herr Bezirkskommissär Rudolf **Öhl**, Herr Stadtbaumeister E. **Pabst**, Herr Musealkustos Alfred v. **Peysersfeld** (Suczawa), Herr

датковими дослідженнями. Відомо також, що досі опрацьована тільки незначна частина історії Чернівців, адже навіть «**Bochotin, або Історія міста Чернівців**» **Віккенгаузера** дуже мало розповідає про історію самого міста. Збір матеріалу для ілюстрацій теж пов'язаний з великими труднощами. Наші музеї та архіви, які щойно виникають, не могли полегшити працю. Тому при оцінюванні книги треба враховувати всі ці труднощі. Я прошу також звернути увагу на ще одне: деякі частини моєї книги треба було значно скоротити, щоб занадто не збільшувати її обсяг. З цієї ж причини не можна було помістити багато рисунків та планів. Я буду щиро вдячний за зауваження та доповнення.

Я дуже дякую усім, хто сприяв моїм студіям. Тут передовсім треба назвати **цивільні та військові органи влади у Чернівцях**, які завжди люб'язно, надаючи мені архівні матеріали та довідки і виявляли цим свою неоціненну підтримку. Далі слід назвати: Віденський природо-історичний **надвірний музей**, ц.к. **Центральну комісію пам'яток мистецтва та історії**, **Надвірну та державну друкарню та Буковинський крайовий музей**, які допомагали мені, надаючи цінний ілюстративний матеріал. Також зі вдячністю я хочу відзначити багато особистостей, які сприяли виходу у світ цього видання наданням матеріалів, малюнків, довідок тощо: його високоповажність пана крайового президента рицаря фон **Бляйлебена**, далі пана ведучого поземельну книгу Філіппа **Аппенцеллера**, пані **Емілію Бекк**, пані **Антонію Бельдович**, пана **Макса** рицаря фон **Бляйлебена**, пана службовця **Ощадної каси** **Карла Чаппа**, пана купця **Фонтіна**, пана **бургомистра** барона **Фюрта**, пана **надвірного радника** д-ра **А. Гандля**, пана професора теології **А. Гоймана**, пана офіціала магістрату **Гефліха**, пана секретаря магістрату **Кауля**, пана **шкільного радника** директора **Г. Клаузера**, пана **крайового рахівника** **Кляйна**, пана студента філософії **Р. Кніттеля**, пані **Євгенію Коллер**, пана **директора** **К. Козака**, пана **міського лісничого** **Крегана**, **фотоатеель** **Йог. Кшановського**, пана **директора фабрики** **М. Ліндемана** (Аш, Богемія), пана **поштового офіціала** **Леопольда Ф. Мара**, пана **директора** **Мандичевського**, пана **шкільного радника** проф. **А. Мікулича**, пана **секретаря університету** д-ра **А. Норста**, пана **окружного комісара** **Рудольфа Еля**, пана **міського архітектора** **Е. Пабста**, пана **музейного хранителя** **Альфреда фон Пейєрсфельда** (Сучава), пана **урядового радника** **бургом-**

Regierungsrat Bürgermeister Reiß, Photograph. Atelier Rosalie **Rosenheck**, Herr Isidor **Schäfer** (Sadagóra), Herr Univ.-Quästor H. **Schärf**, Herr Finanzkommissär Lazar **Weinreb**, Herr Direktor Dr. D. **Werenka** (Kimpolung), Herr Oberbaurat L. **West**, Herr Prof. R. **Wurzer**, endlich Herr Regierungsrat A. **Zachar**.

Bei der Abfassung dieses Buches war die Geschichte für mich Selbstzweck: Das Interesse an den Geschicken der Vaterstadt leitete allein meine Forschung und Darstellung. Hoffentlich wird aber das Buch auch von praktischem Nutzen sein. Vor allem kann man daraus lernen, daß unsere Mühen und Opfer von tatsächlichen Erfolgen begleitet sind, denn die Entwicklung von Czernowitz ist unbedingt eine rasche und glückliche. Das soll die Arbeitsfreudigen zum Weiterstreben aneifern, vielleicht auch manchen Nörgler der fruchtbringenden Arbeit gewinnen. Diesen Erfolg wünsche ich meinem Buche zum Nutzen und Frommen der Vaterstadt.

Faakersee-Insel (Kärnten), August 1908.

істра **Райса**, фотоательє Розалії **Розенгекк**, пана Ісідора **Шефера** (Садагура), пана скарбника університету Г. **Шерфа**, пана фінансового комісара Лазаря **Вайнреба**, пана директора д-ра Д. **Веренку** (Кімполунг), пана старшого будівельного радника Л. **Веста**, пана проф. Р. **Вурцера** і, нарешті, пана урядового радника А. **Захара**.

При укладанні цієї книги історія була для мене самоціллю: тільки зацікавленість долею рідного міста керувала моїми дослідженнями і їх викладом. Але я сподіваюся, що книга принесе їй практичну користь. З неї, передовсім, можна довідатися, що наші старання й жертви супроводжувалися справжніми успіхами, бо розвиток Чернівців є, безумовно, стрімким та щасливим. Це повинно стимулювати працьовитих людей, а можливо, й декого зі скиглярів залучити до плodотворної праці. Такого успіху я бажаю своїй книзі на користь і добро рідного міста.

Острів на Факкерському озері (Карінтія), серпень 1908 року.

J. R. J. Kaindl

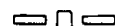

Inhaltsübersicht

	Seite
Für den Kaiser	V
Mein Czernowitz.....	VI
Vorrede	VII-VIII
Inhaltsübersicht.....	IX-X
Verzeichnis der Abbildungen	XI-XIV
Erstes Kapitel. Vorgeschichte von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts	17-24
Zweites Kapitel. Die erste urkundliche Erwähnung von Czernowitz. Seine äusseren Schicksale zur Zeit der moldauischen Herrschaft (1408-1774)	25-32
Drittes Kapitel. Czernowitz als Sitz der landesfürstlichen Verwaltung zur Zeit der moldauischen Herrschaft. Der Czernowitzer Zinut. Die Starosten. Andere landesfürstliche Beamte	33-42
Viertes Kapitel. Czernowitz eine landesfürstliche Stadt; ihr Gebiet. Verwaltung zur Zeit der moldauischen Herrschaft. Pflichten und Freiheiten der Stadt. Kulturzustände. Die Bewohner	43-66
Fünftes Kapitel. Czernowitz wird österreichisch (1774). Äußere Schicksale und denkwürdige Begebenheiten seit dem Anfall an den Kaiserstaat bis zur Gegenwart	66-120
Sechstes Kapitel. Czernowitz als Sitz der Landesver- waltung in der österreichischen Zeit. Die Behördenorganisation der Bukowina seit 1774	121-146
Siebentes Kapitel. Die städtische Verwaltungsorganisation von Czernowitz seit der österreichischen Besitzergreifung. Die Stadtvertretung. Die Bürger. Die Vorstädte	147-178
Achtes Kapitel. Entwicklung der einzelnen Zweige der städtischen Verwaltung. Gerichtsbarkeit. Politische Verwaltung. Finanzwesen	179-236
Neuntes Kapitel. Die Wandlungen des Stadtbildes von 1774 bis zur Gegenwart. Straßen, Plätze, Gebäude. Die Einwohner, ihre Zunahme und nationale Gliederung	237-266
Zehntes Kapitel. Die Entwicklung der kulturellen Verhältnisse. Landwirtschaft. Gewerbe und Industrie. Handel und Verkehrswesen. Kirchliche Verhältnisse. Volksbildung und gesellschaftliche Zustände	267-290
Anmerkungen	291-317
Nachwort. R. F. Kaindl und sein „Czernowitz“ <i>Oleksandr MASSAN</i>	318-326

Вміст

	Сторінка
Для цісаря	V
Мої Чернівці	VI
Передмова	VII-VIII
Зміст.....	IX-X
Список ілюстрацій.....	XI-XIV
Розділ перший. Передісторія від найдавніших часів до початку XV століття	17-24
Розділ другий. Перша писемна згадка про Чернівці. Їх зовнішні умови за часів молдавського правління (1408-1774)	25-32
Розділ третій. Чернівці — резиденція крайової князівської влади за часів молдавського правління. Чернівецький цинут. Старости. Інші земельно-княжі чиновники	33-42
Розділ четвертий. Чернівці — крайове княже місто, його територія. Управління в часи молдавського володіння. Обов'язки та свободи міста. Культурні умови. Жителі	43-66
Розділ п'ятий. Чернівці стають австрійськими (1774). Дійсний стан і пам'ятні події від часу входження до цісарства до теперішніх часів	67-120
Розділ шостий. Чернівці — резиденція крайового управління в австрійські часи. Організація органів влади на Буковині після 1774 року	121-146
Розділ сьомий. Організація міського управління у Чернівцях після заволодіння ними Австрією. Міське представництво. Міщани. Передмістя	147-178
Розділ восьмий. Розвиток окремих галузей міського управління. Судочинство. Політичне управління. Фінансова справа	179-236
Розділ дев'ятий. Зміни у вигляді міста з 1774 року до сьогодення. Вулиці, площі, будівлі. Жителі, їх приріст та національний склад	237-266
Розділ десятий. Розвиток культурних умов. Сільське господарство. Ремесла та промисловість. Торгівля і транспорт. Церковні відносини. Народна освіта та суспільне життя	267-290
Примітки	291-317
Післямова. Р.Ф. Кайндль і його „Чернівці“ <i>Олександр МАСАН</i>	318-326

Verzeichnis der Abbildungen

Bildnis Sr. Majestät Kaiser Franz Joseph I. nach dem Originalporträt von Maler Professor Otto **Friedrich** (Wien).

Das Austriadenkmal. Gezeichnet von Rudolf **Bernt**. (Aus «Die öster.-ungar. Monarchie in Wort und Bild»).

Abb. 1-6. Geräte aus der Steinzeit, gefunden in Czernowitz. Gezeichnet nach den Origilen von Paul **Zeider** (Wien) und Gustav **Kaindl**.

7. Überreste der Cecinaburg (1908). Nach einer Photographie von Max Ritter v. **Bleyleben**.

8. Ritterschwert, gefunden im Pruthflusse bei Czernowitz. Nach dem Original gezeichnet von **C. A. Romstorfer**. (Aus «Mitt. d. k. k. Zentralkommission»).

9 u. 10. Münzen aus der einstigen russischen Münzstätte in Sadagóra nach den Originalen gezeichnet von **C. A. Romstorfer**. (Aus Polek, Die ehemalige russische Münzstätte in Sadagóra in «Jahrb. d. Bukow. Landesmuseums II»).

11. Chernowitzer Urkunde von 1777: Jon Durdul und seine Fran Katharina, beide aus Czernowitz, verkaufen dem Juden Moschko aus Mahala ihre Mühle, welche unterhalb jener des Klosters Horecza liegt, um 33 Lei. Unter den Zeugen erscheint an erster Stelle der Scholtus Andreas Rezenko. Der Siegel zeigt die Anschrift Turgul Czernuci (d. i. Markt Czernowitz). Original in meinem Besitz aus dem Nachlasse von Anton **Kaindl**.

12. Ausschnitt aus Miess Generalkarte der Bukowina von 1773. Nach **Werenka**, Topographie der Bukowina (1895).

13. Altes Haus in der Metzgergasse (um 1895; jetzt schon abgetragen). nach einer Zeichnung von Augusta **Kochanowska**.

14. Wasserweihe am Iordanfeste beim Türkenbrunnen um 1860. Links die landesfürstliche Kirche Maria Himmelfahrt. Nach dem Bilde von F.X. **Knapp** (aus «Illustrierte Bukowina») im Besitze Sr. Excellenz des Herrn Landespräsidenten Oktavian Ritter v. **Bleyleben**. Photogr. Reproduktion von Finanzkommissär **L. Wienreb**.

15 u. 16. Nikolauskirche und Glockenturm derselben (1907). Nach Photographien des Finanzkommissärs **L. Wienreb**.

17. Ehemalige Klosterkirche in Horecza. Gezeichnet von **C. A. Romstorfer**. (Aus «Mitt. d. k. k. Zentralkommission».)

Список ілюстрацій

Картина Його величності цесаря Франка Йосифа I за оригіналом портрета художника професора Отто **Фрідріха** (Відень).

Пам'ятник «Австрія». Нарисував Рудольф **Бернт** («Die öster.-ungar. Monarchie in Wort und Bild»).

Лл. 1-6. Знаряддя кам'яної доби, знайдені у Чернівцях. Нарисували за оригіналами Пауль **Цайдер** (Відень) і Густав **Кайндль**.

7. Рештки Цецинського замку (1908). За фотографією Макса рицаря фон **Бляйлебена**.

8. Рицарський меч, знайдений у річці Прут біля Чернівців. За оригіналом нарисував **К. А. Ромсторфер**. (З «Mitt. d. k. k. Zentralkommission»).

9 і 10. Монети з колишньої російської монетарні в Садагурі за оригіналами нарисував **К. А. Ромсторфер**. (З Polek, Die ehemalige russische Münzstätte in Sadagóra in «Jahrb. d. Bukow. Landesmuseums II»)

11. Чернівецька грамота 1777 року: Іон Дурдул і його дружина Катаріна, обоє з Чернівців, продають за 33 лей єврею Мошку з Магали своє місце для млина, що знаходиться нижче від монастиря Горича. Під свідками на першому місці стоїть шолтус Андреас Резенко. Печатка має легенду (напис) Turgul Czernuci (тобто Торг Чернівці). Оригінал у моїй власності зі спадку Антона **Кайндля**.

12. Фрагмент Загальної карти Буковини Міра від 1773 року. За **Werenka**, Topographie der Bukowina (1895).

13. Стара хата по вулиці Метцгера (близько 1895 р., тепер вже знесена. За малюнком Августи **Кохановської**)

14. Водохреща на Йордан біля Турецької криниці близько 1860 р. Ліворуч — князівська церква Успіння Богородиці. За картиною **Ф. К. Кнаппа** (з «Illustrierte Bukowina»), у власності Його високоповажності пана крайового президента Октавіана рицаря фон **Бляйлебена**. Фоторепродукція фінансового комісара **Л. Вайнреба**.

15 і 16. Свято-Миколаївська церква і її дзвіниця. За фотографією фінансового комісара **Л. Вайнреба**.

17. Колишня Монастирська церква в Горичі. Нарисував **К. А. Ромсторфер**. (З «Mitt. d. k. k. Zentralkommission».)

18. St. Georg; aus einem Freskobilde der ehemaligen Klosterkirche in Horecza. Gezeichnet von Karl Ritter v. Siegl. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie»).
19. Alter jüdischer Friedhof in der Steilen Gasse (1907). Nach einer Photogr. von **L. Weinreb**.
20. Kaiserin Maria Theresia. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie».)
21. Kaiser Joseph II. (Ebendaher.)
22. General Gabriel Freiherr v. Splény. Nach einem gleichzeitigen Ölbilde gezeichnet von Wilhelm **Hecht**. (Ebendaher.)
23. General Karl Freiherr v. Enzenberg. Nach einem Gemälde gezeichnet von demselben. (Ebendaher.)
24. Die Dreifaltigkeitskirche an ihrer ursprünglichen Stätte (jetzt Garten der neuen Lehrerbildungsanstalt). Nach einer von Oberbaurat **L. West** zur Verfügung gestellten Photographie.
25. Ansicht von Czernowitz mit der Schiffsbrücke über den Pruth (um 1810). Nach einer alten Lithographie von Anton **Lange** im Besitze des Buk. Landesmuseums.
26. Ansicht von Czernowitz mit der Jochbrücke (um 1840). Nach einer Lithographie von **I. Schubirss**. (Aus Bendella, «Die Bukowina».)
27. Die Hauptstraße um 1840 (im Text steht irrig 1845). Im Hintergrunde ist der Ringplatz noch ohne das Rathaus zu sehen. Von demselben. (Ebendaher.)
28. Ansicht von Czernowitz von Norden (um 1840). Wie die vorige Abb.
29. Ostseite des Ringplatzes 1846. Nach einer Originalzeichnung von Anton v. **Borkowski** (im Besitze der Frau Antonie **Beldowicz**). Photogr. Reproduktion von **L. Weinreb**.
30. Hotel Russie, Rathaus, Gymnasium und Feuerweherschoppen 1869. Nach einem Aquarell von Fr. **Emery** (im Besitze des I. Staatsgymnasiums). Photogr. Reprod. von **L. Weinreb**.
31. Die Hauptstraße um 1860. Nach dem Bilde von **F. X. Knapp**. («Illustrierte Bukowina».) Photogr. Reprod. von **L. Weinreb**.
32. Die gr.-or. Kathedrale 1863. Nach einem Gemälde von **Fr. Emery** (im Besitze des Herrn Prof. **A. Mikulicz**). Photogr. Reprod. von **L. Weinreb**.
33. Scheibe, auf die Kaiser Franz Joseph I. 1851 schoß; Stutzen, dessen Er sich bediente; links das Schützenkorporationsbuch, daraus unten die Unterschrift Sr. Majestät von 1851; ferner der von Sr. Majestät 1855 dem Schützenvereine gespendete Becher. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
34. Gasthaus «Zum scharfen Eck» (um 1890). Nach einer von Frau Emilie **Beck** zur Verfügung gestellten Photographie.
35. Ringplatz 1854. Nach einer Originalzeichnung von **A. v. Borkowski** (im Besitze der Frau Antonie **Beldowicz**).
18. Св. Георгій; з фрески колишньої монастирської церкви в Горичі. Нарисував Карл рицар фон **Зігль**. (З «Die österr.-ungar. Monarchie»).
19. Старий єврейський цвинтар по вулиці Крутій (1907). За світлиною **Л. Вайнреба**.
20. Цісарєва Марія Терезія. (З «Die österr.-ungar. Monarchie».)
21. Цісар Йосиф II. (Звідти ж).
22. Генерал Габріель барон фон Сплєні. Нарисував Вільгельм **Гехт** за картиною, намальованою в той самий час олійними фарбами. (Звідти ж).
23. Генерал Карл барон фон Енценберг. За картиною нарисував той самий (звідти ж).
24. Свято-Троїцька церква на своєму первісному місці (тепер сад вчительської семінарії). За світлиною, наданою старшим радником з питань будівництва **Л. Вестом**.
25. Чернівецький краєвид з наплавним мостом через Прут (близько 1810 р.). За давньою літографією Антона **Ланге** у володінні Буковинського крайового музею.
26. Чернівецький краєвид з мостом на палях через Прут (близько 1840). За літографією **І. Шубірса**. (З: Bendella, «Die Bukowina».)
27. Вулиця Головна близько 1840 року (в тексті помилково вкралося 1845). На задньому плані видніється площа Ринок без ратуші. Того ж. (Звідти ж).
28. Вид Чернівців з півночі (близько 1840). Як і попередня іл.
29. Східний бік площі Ринку 1846 р. За оригіналом малюнка Антона фон **Борковського** (у володінні пані Антонії **Бельдович**). Фоторепродукція **Л. Вайнреба**.
30. Готель «Руссія», ратуша, гімназія і пожежні шопи 1860 р. За аквареллю Фр. **Емері** (у власності 1-ої державної гімназії). Фоторепродукція **Л. Вайнреба**.
31. Вулиця Головна близько 1860 р. За картиною **Ф.Х. Кнаппа**. (копія). Фоторепродукція **Л. Вайнреба**.
32. Православний кафедральний собор 1863 р. За картиною **Фр. Емері**. (У власності пана проф. **А. Мікуліча**). Фоторепродукція **Л. Вайнреба**.
33. Мішень, у яку стріляв цісар Франц Йосиф 1851 р.; штуцер, яким він послуговувався; ліворуч — книга Стрільцького товариства, де внизу підпис Його Величності від 1855 року; далі — кубок, подарований Його Величністю Стрільцькому товариству. За фотографією **Л. Вайнреба**.
34. Готель «Гострий кут» (близько 1880 р.). За фотографією, наданою панею Емілією **Бекк**.
35. Площа Ринок 1854 р. За оригіналом малюнка **А. фон Борковського** (у власності пані Антонії **Бельдович**).

36. Ringplatz um 1860. Nach einem Bilde von **F. X. Knapp** (vergl. Abb. 31).
37. Brand von Czernowitz 1859. Nach einem Bilde von **F. X. Knapp**. Photogr. Reprod. von **L. Weinreb**.
38. Alter katholischer Friedhof mit der noch bestehenden Kapelle. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
39. Tomaszczukdenkmal im Volksgarten. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
40. Triumphforte für Kaiser Franz Joseph I. 1880. Nach einer von Oberbaurat **L. West** zur Verfügung gestellten Photographie.
41. Empfang des Kronprinzen Rudolf bei der Ehrenpforte 1887. Nach einem Bilde von Tadeus **Sulima-Popiel**. (Aus A. Norst, Unser Kronprinz in der Bukowina.)
42. Unterschrift des Kronprinzen Rudolf im Schützengedenkbuch 1887. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
43. Grundsteinlegungsurkunde für das Kriegerdenkmal 1901. Aus der vom Regiment herausgegebenen Festschrift.
44. Humoristisch-satyrisches Bild «Die Stände» von **A. v. Borkowski**. Dargestellt sind typische Persönlichkeiten der Czernowitzer Bevölkerung von 1813—1835. Im Vordergrund ein mit allerlei Geschenken von der Amtsreise heimfahrender Kreiskommissär. Das Original im Besitze der Frau **Antonie Beldowicz**.
45. Der Pitzellische Abgrenzungsplan von Czernowitz von 1787. (Aus Dr. **D. Werenka**, Urkundliche Nachrichten über Tschernowitz.)
46. Unterschriften des (ältesten) Rechnungsabschlusses von 1783/84. Nach dem Originale in der Stadtregistratur.
- 47—50. Städtische Siegel aus verschiedenen Zeiten. Gezeichnet von **Gustav Kaindl**.
- 51—56. Die autonomen Bürgermeister von Czernowitz. Nach Photographien.
57. Normalschule (Schulgasse) in ihrem gegenwärtigen Zustande. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
58. Springbrunnenplatz um 1893. Gezeichnet von **Theodor v. Ehemanns**. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie».)
59. Partie aus der Schießstättgasse 1907. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
60. Einladung zum Bürgerball 1845. Nach dem Original aus dem Nachlasse von **Anton Kaindl**.
61. Augmentationsmagazin um 1900. Nach einer vom Bürgermeister **Dr. Reiss** zur Verfügung gestellten Photographie.
62. Czernowitz vom Weinberg aus gesehen um 1860. Nach einer Bleistiftzeichnung von **Anton Kaindl**.
63. Ansicht von Czernowitz um 1893. Gezeichnet von **Rudolf Bernt**. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie».)
36. Площа Ринок близько 1860 р. За картиною **Ф.К. Кнаппа** (див. іл. 31).
37. Пожежа у Чернівцях 1859 р. За картиною **Ф.К. Кнаппа**. Фоторепродукція **Л. Вайнреба**.
38. Старий католицький цвинтар із ще існуючою каплицею. За фотографією **Л. Вайнреба**.
39. Пам'ятник Томащуку в Народному саду. За фотографією **Л. Вайнреба**.
40. Триумфальна арка для цісаря Франца Йосифа I (1880 р.). За фотографією, наданою старшим радником з питань будівництва **Л. Вестом**.
41. Зустріч кронпринца Рудольфа біля триумфальної арки. За картиною Тадеуша **Сулими-Попеля**. (З: **A. Norst**, Unser Kronprinz in der Bukowina.)
42. Підпис кронпринца Рудольфа в Стрілецькій пам'ятній книзі 1887 року. За фотографією **Л. Вайнреба**.
43. Грамота про закладення наріжного каменя для Військового пам'ятника. З опублікованого полкового святкового видання.
44. Гумористично-сатиричний рисунок «Стани», **А. фон Борковського**. Зображені типові представники чернівецького населення 1813-1835 років. На передньому плані зі всілякими подарунками окружний комісар, який повертається додому зі службової поїздки. Оригінал у власності пані **Антонії Бельдович**.
45. Розмежувальний план Чернівців, складений **Пітцеллі**. (З **Dr. D. Werenka**, Urkundliche Nachrichten über Tschernowitz.)
46. Підписи на (найдавнішому) підсумковому міському бюджеті 1783-84 років. За оригіналом в міській реєстратурі.
- 47-50. Міські печатки різних часів. Нарисував **Густав Кайндль**.
- 51-56. Автономні бургомістри Чернівців. За фотографіями.
57. Нормальна школа (вулиця Шкільна) у її теперішньому вигляді. За фотографією **Л. Вайнреба**.
58. Фонтанна площа (близько 1893 р.). Нарисував **Теодор Ееманнс**. (З «Die österr.-ungar. Monarchie».)
59. Частина вулиці Стрільбища, 1907 рік. За фотографією **Л. Вайнреба**.
60. Запрошення на міщанський бал 1845 року. За оригіналом зі спадку **Антон Кайндля**.
61. Військовий постачальний склад, 1900 рік. За фотографією, наданою у розпорядження бургомістром **д-ром Райсом**.
62. Вид Чернівців з Винної гори (близько 1860 р.). За рисунком олівцем **Антон Кайндля**.
63. Чернівецький краєвид близько 1893 р. Нарисував **Рудольф Бернт**. (З «Die österr.-ungar. Monarchie».)

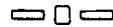
64. Die alte bischöfliche Residenz um 1860. Nach einem Bilde von **Fr. Emery** im Besitz des Buk. Landesmuseums. (Ebendaher.) Ein ähnliches Bild von Emery besitzt Herr Prof. **A. Mikulicz**.
65. Altes Straßenkreuz in der Russischen Gasse (1907). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
66. Straßenkreuz und Kapelle beim Bahnhof (1907). Von demselben.
67. Altes Haus. Färbergasse No. 4 (1907). Von demselben.
68. Altes Haus. Fleischergasse No. 18 (1907). Von demselben.
69. Alte Häusergruppe in der Herrengasse um 1895 (an der Stelle des deutschen Hauses und benachbarter Gebäude). Nach einer Photographie von Hofrat Alois **Handl**.
70. Alte Häuser in der Liliengasse No. 16 u. 18 (1907). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
71. Alte Synagoge und Umgebung (1906). Nach einer Photographie des Photographischen Ateliers Rosalie **Rosenheck**.
72. Der Ringplatz um 1865. Nach einem Aquarell von **Ff. Emery** (im Besitze des Herrn Prof. **A. Mikulicz**).
73. Alte Hausgeräte und Hauszeichen. Zumeist nach der Natur gezeichnet von Gustav **Kaindl**.
74. Verpflegsmagazin 1905. Nach einer Photographie von Herrn Postoffizial Leopold v. **Mahr**.
75. Paraskiwakirche. Gezeichnet von Rudolf **Bernt**. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie»).
76. Erzbischöfliche Residenz. Hauptgebäude und Priesterhaus. Gezeichnet von Rudolf **Bernt**. (Ebendaher.).
77. Innere Ansicht des Synodalsaaes der erzbischöflichen Residenz. Gezeichnet von Karl Ritter v. **Slegl**. (Ebendaher.).
78. Innere Ansicht der Synodalkirche in der erzbischöflichen Residenz. Gezeichnet von demselben. (Ebendaher.).
79. Armenisch-katholische Kirche. Gezeichnet von Rudolf **Bernt**. (Ebendaher.).
80. Israelitischer Tempel (1908). Nach einer Photographie aus dem photographischen Atelier von Johann **Krzanowski**.
81. Altes Theatergebäude in der Schulgasse (1908). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
82. Neues Theater mit Schillerdenkmal. Nach einer Photographie aus dem photographischen Atelier von Johann **Krzanowski**.
83. Bürgerliche Wirtschaft 1864. Nach einem Originalbilde (benannt «Die Heimat») von Karl v. **Borkowski** (im Besitze der Frau Antonie **Beldowicz**).
84. Schiffmühle am Pruth (um 1893). Gezeichnet von Hugo **Charlemont**. (Aus «Die österr.-ungar. Monarchie»).
64. Стара єпископська резиденція близько 1860 року. За картиною **Фр. Емері** у володінні Бук. крайового музею. (Звідти ж). Схожою картиною Емері володіє пан проф. **А. Мікуліч**.
65. Старе розп'яття на вулиці Руській. За фотографією **Л. Вайнреба**.
66. Розп'яття і каплиця біля залізничного вокзалу. Його ж.
67. Стара хата (вулиця Фарбувальників, №4) 1907 р. Його ж.
68. Стара хата (вулиця Різників, 18). Його ж.
69. Група старих будинків на вулиці Панській близько 1895 р. (на місці Німецького дому і сусідніх будівель). За фотографією надвірного радника Алоїза **Гандля**.
70. Старі хати на вулиці Лілійній (№ №16 і 18), 1907 рік. За фотографією **Л. Вайнреба**.
71. Стара синагога й околиця (1906 р.). За світливою фотоательє Розалії **Розенгекк**.
72. Площа Ринок близько 1865 року. За аквареллю **Фр. Емері** (у володінні пана проф. **А. Мікуліча**).
73. Старе домашнє начиння та символи будинків. Здебільшого з натури нарисував Густав **Кайндль**.
74. Провіантський склад 1905 року. За фотографією пана поштового офіціала Леопольда фон **Мара**.
75. Свято-Параскевська церква. Нарисував Рудольф **Бернт**. (З: «Die österr.-ungar. Monarchie»).
76. Митрополича резиденція. Головний корпус і священницький корпус. Нарисував Рудольф **Бернт**. (Звідти ж).
77. Внутрішній вигляд синодальної зали в митрополичій резиденції. Нарисував Карл рицар фон **Слегль**. (Звідти ж).
78. Внутрішній вигляд синодальної церкви в митрополичій резиденції. Нарисував той самий. (Звідти ж).
79. Вірмено-католицька церква. Нарисував Рудольф **Бернт**. (Звідти ж).
80. Єврейський темпль. (1908 р.). За світливою фотоательє Йоганна **Кржановського**.
81. Будівля старого театру на вулиці Шкільній (1908). За фотографією **Л. Вайнреба**.
82. Новий театр з пам'ятником Шіллеру. За світливою фотоательє Йоганна **Кшановського**.
83. Міщанське господарство (1864 рік). За оригіналом картини (названої «Рідний край») Карла фон **Борковського** (у володінні пані Антонії **Бельдович**).
84. Наплавний млин на Пруті (близько 1893 року). Нарисував Гуго **Харлемонт**. (З «Die österr.-ungar. Monarchie»).

85. Alter Ziegelofen (1907). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
86. Alter Kachelbrennofen des Anton Kaindl in der Neuenwelt Gasse (um 1860). Nach einer Skizze von **Josef Kaindl** gezeichnet von Gustav **Kaindl**.
87. Titelbild eines Czernowitzer Kalenders von 1812. Nach dem Original.
88. Ältester bekannter «Totenzettel» aus Czernowitz von 1818. Nach dem Original im Besitze der Frau Eugenie **Koller** geb. **Eckhardt**.
89. Ringplatz in Czernowitz (1908). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
90. Am Alten Markt (1907). Wie die vorige.
91. Rudolfsplatz mit dem Trödelmarkt (1908). Wie Abb. 89.
92. Verkauf von gestickten Bauernhemden am Austriaplatz (1907). Nach einer Photographie von Max Ritter v. **Bleyleben**.
93. Petermarktszene am Austriaplatz. Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
94. Topfmarkt und Schaubuden zur Petermarktzeit am Austriaplatz. Im Hintergrund die Landesregierung. Wie vorige Abb.
95. Die erste Eisenbahnbrücke über den Pruth bei Czernowitz. Nach einer von Oberbaurat West zur Verfügung gestellten Photographie.
96. Einsturz dieser Eisenbahnbrücke am 4. März 1868. Wie Abb. 95.
97. Frohnleichnamspzession (1907). Nach einer Photographie von **L. Weinreb**.
98. Eine Vorlesung Saphirs in Czernowitz (1842). Nach einem Bilde von Anton v. **Borkowski** (im Besitze der Frau Antonie **Beidewiez**).
99. Theaterzettel von 1847. Nach dem Original im Besitze des Herrn Regierungsrates **A. Zachar**.
100. Kaffeegesellschaft in Czernowitz (1839). Nach einem Bilde von Anton **Borkowski** (im Besitze der Frau Antonie **Beldowicz**).
101. Aufführung von «Figaros Hochzeit» in einem Privathause (1837). Wie Abb. 100.
102. Der «Areopag», literarisch-musikalische Herrengesellschaft (1836) Wie Abb. 100.
103. Einladung zu einer musikalischen Aufführung 1834. (Nach dem Original im Besitze der Frau Antonie **Beldowicz**).
85. Стара піч для випалювання цегли (1907 рік). За фотографією **Л.Вайнреба**.
86. Стара піч для випалювання кахлів (близько 1860 року). За ескізом **Йосифа Кайндля** нарисував Густав **Кайндль**.
87. Титульна сторінка Чернівецького календаря за 1812 рік. За оригіналом.
88. Найдавніше з відомих «посмертних оголошень» з Чернівців. За оригіналом у володінні пані Євгенії **Коллер** урод. **Еккгардт**.
89. Площа Ринок в Чернівцях (1908 рік). За фотографією **Л.Вайнреба**.
90. На Старому ринку (1907 рік). Як попередня.
91. Площа Рудольфа з «товчком». Як іл. 89.
92. Продаж вишитих селянських сорочок на площі Австрії. За фотографією Макса рицаря фон **Бляйлебена**.
93. Сценка Петрівського ярмарку на площі Австрії. За фотографією **Л.Вайнреба**.
94. Торгівля горщиками та балаган під час Петрівського ярмарку. На задньому плані [будівля] крайового уряду. Як попередня іл.
95. Перший залізничний міст через Прут поблизу Чернівців. За фотографією, наданою старшим будівельним радником Вестом.
96. Обвал цього залізничного мосту 4 березня 1868 року. Як іл. 95.
97. Процесія на свято Божого тіла (1907 рік). За фотографією **Л.Вайнреба**.
98. Лекція Сафіра в Чернівцях (1842 р.). За картиною Антона фон **Борковського** (у володінні пані Антонії **Бельдович**).
99. Театральна афіша 1847 року. За оригіналом у володінні пана урядового радника **А.Захара**.
100. Дозвілля за кавою у Чернівцях (1839 рік). За картиною Антона **Борковського** (у володінні пані Антонії **Бельдович**).
101. Постановка «Весілля Фігаро» у приватному будинку (1837 рік). Як іл. 100.
102. «Ареопаг». Літературно-музичне чоловіче товариство (1836 рік). Як іл. 100.
103. Запрошення на музичну виставу 1834 року. (За оригіналом у володінні пані Антонії **Бельдович**).

Erstes Kapitel

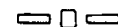

Vorgeschichte von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts

Seit den ältesten Zeiten haben die schluchtenreichen und waldbedeckten Höhenzüge zwischen Pruth und oberen Sereth den Umwohnern, vor allem den Siedlern am flachen Pruthufer, eine willkommene Zufluchtsstätte geboten. Darauf verweist die in diesen Hügellande öfters vorkommende Bezeichnung Spaska und Ispas, d. h. etwa Ort der Rettung; ferner die Befestigung Miserdziw-Zamki bei Hlinitza, die Lagerstatt Taboryszczy Südlich von Karapcziu, der Schützenwinkel (Strileckikut) am Pruth, der Ort Storozynetz, d. h. Warte am Sereth, die verschanzte Bergnase Polanka bei Panka, die ähnliche Verschanzung Zamczestie bei Hliboka u. a. Einzelne von diesen Zufluchtsstätten sind sicher sehr alt, andere sind jüngeren Alters oder doch in neuerer Zeit wiederbenützt worden.¹ Auch als Jagdgebiet werden die einst wildreichen Urwälder gern ausgesucht worden sein. Dies gilt auch von den Hügeln und Tälern, über die sich gegenwärtig unsere Stadt erstreckt.

Fast an allen genannten Orten sind Geräte aus jener Kulturperiode des Menschens gefunden worden, welche man nach dem vorzüglichsten zur Herstellung von Waffen und Werkzeugen verwendeten Materiale die «Steinzeit» zu nennen pflegt. Auch auf dem Boden des heutigen Czernowitz sind mehrere Steinbeile verschiedener Form gefunden worden. So wurde im Jahre 1888 am rechten Pruthufer, fast an der Oberfläche liegend, zwischen der Eisenbahn- und Straßenbrücke von den Arbeitern bei der Flussschotter-Gewinnung ein Beil gefunden (Abb. 1), das aus Feuerstein gehauen und sorgfältig geschliffen ist. Es hat eine Länge von 93 mm und eine 45 mm breite, sehr scharfe Schneide.² Ein Stilloch besaß dieses Beil nicht; es mußte also in den zu diesem Zwecke gegen das Ende

Розділ перший

Передісторія від найдавніших часів до початку XV століття

Найдавніших часів пасмо височин між Прутом та Верхнім Серетом, що багате на яри та покрите лісом, було бажаним захистком для поселенців, передовсім тих, котрі жили на низинному [північному] березі Пруту. На це вказують назви, що часто зустрічаються в цій місцевості, зокрема Спаська та Іспас, тобто приблизно як місце порятунку, далі укріплення Замки Місержів біля Глиниці, Таборище на південь від Карапчева, Стрелецький Кут над Прутом, містечко Сторожинець, тобто варта над Серетом, захищений ровами відріг гори Поланка біля Панки, подібне укріплення Замчище біля Глибоки тощо. Звичайно, деякі з цих захистків дуже давні, інші молодші або ж повторно використовувані у новітні часи.¹ У праліси, що були колись багаті на дичину, часто, мабуть, навідувалися для полювання. Це стосується й пагорбів та долин, де тепер розташоване наше місто.

Майже в усіх названих місцях виявлені знаряддя тих часів розвитку людської культури, які зазвичай за матеріалом, що переважно використовувався для виготовлення зброї та виробів, називають «кам'яною добою». Та й на землях нинішніх Чернівців знайдено багато кам'яних сокир різної форми. Так, 1888 року на правому березі Пруту між залізничним та шосейним мостами робітники, добуваючи гравій, знайшли старанно відшліфовану сокиру з кременю, що лежала майже на поверхні (іл. 1). Довжина сокири 93 мм, ширина — 45 мм, лезо дуже гостре.² Ця сокира не мала отвору для топорця, отже, товстіший кінець держака треба

verdickten Stil gesteckt und festgebunden werden. Ein zweites ähnliches Steinbeil (Abb. 2), das in der Wagasse ausgegraben wurde, ist 120 mm lang und 40 mm an der Scheide breit; es gleicht wegen seiner verhältnismäßig geringen Breite mehr einem Meißel und ist nur wenig geschliffen.³ Von einem dritten Steinbeil ohne Stilloch (Abb. 3), das aus feldspat- und quarzhaltigem Gesteine besteht, ist nur ein 7 cm langes Bruchstück erhalten.⁴ Einer anderen Form von Steinäxten gehört ein viertes Objekt an;

було до неї прив'язувати. Інша подібна сокира (іл. 2), знайдена на Ваговій вулиці, має 120 мм довжини, а лезо шириною 40 мм. Через свою відносно невелику ширину вона схожа радше на зубило, та й відшліфована вона погано.³ Від третьої сокири без отвору (іл. 3), зробленої з каменю, що містить польовий шпат та кварц, зберігся лише уламок довжиною 7 см.⁴ Четвертий об'єкт має іншу форму кам'яних знарядь — це сокира-молот з отвором для топорища, яку

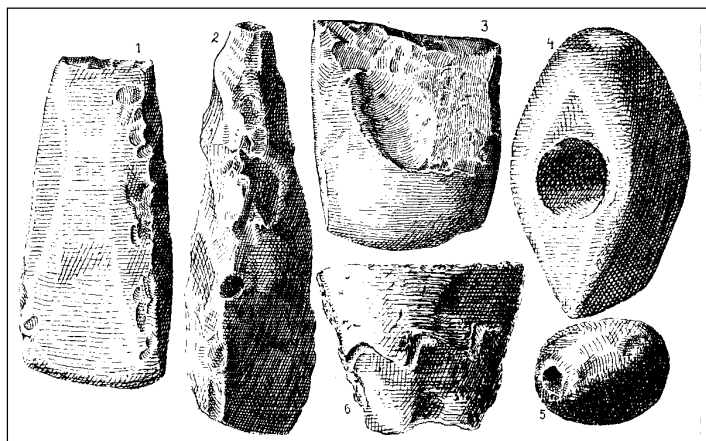

Abb. 1—6. Geräte aus der Steinzeit.

Іл. 1—6. Знаряддя кам'яної доби.

es ist ein wohlerhaltenes Hammerbeil mit Stilloch, das 1897 in der Bachgasse beim Eingraben einer Plankensäule gefunden wurde (Abb. 4). Das Material des 90 mm langen und 60 mm breiten Werkzeuges ist ein feinkörniges, grünlichbraunes hartes Gestein. Aus dem stufenförmigen Absatz in der Durchbohrung dieses Stückes erkennt man, dass die Herstellung des Loches von beiden Seiten in Angriff genommen wurde, die Bohrungen trafen aber nicht völlig zusammen.⁵ Alle diese Steinäxte sind geschliffen und gehören daher der fortgeschritteneren, jüngeren Steinzeit an, also der neolithischen Periode, der auch sämtliche anderen in der Bukowina gefundenen Steingeräte zuzuzählen sind. Dieser Zeit dürfte auch ein im Jahre 1887 beim Ausheben eines Teiches in Rosch in einer Tiefe von beiläufig 3 m gefundenes ellipsoides Tongewicht angehören; es ist 40 mm lang, 35 mm dick und der Länge nach durchbohrt (Abb. 5). Wahrscheinlich diente dieser Körper als Fischnetzgewicht. An der Fundstelle konnten auch Baumreste und gebrannter Ton festgestellt werden.⁶ Auch einige Scherben von Tongefäßen aus jener Kulturperiode sind bekannt geworden; so wurden am Fusse des Cecinaberges grobe Tonscherben aufgefunden (Abb. 6), deren

знайшли 1897 року на Поточній вулиці, коли закопували стовп під дерев'яний палисад (іл. 4). Матеріал, з якого зроблено це знаряддя довжиною 90 і шириною 60 мм, — дрібнозернистий зелено-коричневий твердий камінь. Ступінчастість отвору цього предмета вказує на те, що отвір свердлили з двох боків, але дірки трохи розійшлися.⁵ Всі ці кам'яні сокири відшліфовані, тому належать до більш розвиненої пізньої кам'яної доби, тобто до періоду неоліту, до якого треба віднести й усі інші знайдені на Буковині кам'яні знаряддя. Мабуть, до цього періоду належить також глиняний тягарець еліпсичної форми, що його знайшли 1887 року на глибині близько 3 метрів, коли копали ставок на Роші. Він має 40 мм довжини, 35 мм товщини та повздожній отвір (іл. 5). Цей предмет служив, напевно, грузилом для рибальської сіті. На місці знахідки виявлено також залишки деревини та випалену глину.⁶ З цього культурного періоду відомі також черепки глиняного посуду. Так, біля підніжжя Цецинської гори були виявлені черепки грубого посуду (іл. 6). Матеріал, з якого ця посудина була зроблена, замішаний дуже погано, та й містить

schlecht zubereitetes, mit Steinchen versetztes Material, sowie die primitive Bearbeitung und Verzierung sie dieser frühen Zeit zuweisen.⁷ Alle diese Funde gehören zumindestens dem zweiten Jahrtausend vor dem Beginne unserer Zeitrechnung an; sie sind also etwa dreitausend Jahre alt. Welchen Völkern diese Geräte angehören, läßt sich nicht feststellen.

Im letzten Jahrtausend vor Christi Geburt bewohnten die weiten Länderstrecken nördlich vom Schwarzen Meere die Skythen; auch unsere Gegenden durchzogen sie, wie allerlei Funde aus Bronze beweisen, die der skythischen Kultur zugeschrieben werden. In Czernowitz selbst sind aber aus der Bronzezeit, in der auch Werkzeuge und Waffen aus Bronze, einer Mischung von Kupfer und Zinn, hergestellt wurden, keine Funde bekannt. Die Skythen kannten übrigens auch bereits das Eisen. Die höhere Kultur, die von Griechenland aus an den Küsten des Schwarzen Meeres sich ausbreitete, übte auch auf unsere Gebiete einigen Einfluß.

In eine jüngere Zeit führen uns die am Domnikberge, jetzt Habsburgshöhe, um 1845 gefundenen «silbernen Halsringe und schneckenförmig gewundenen Goldspangen», von denen man glaubte, dass sie den dakischen Zeiten (um Christi Geburt) angehörten. Leider missen wir nichts näheres über diesen verschollenen Schatzfund.⁸

Am Anfang des zweiten Jahrhunderts unserer Zeitrechnung wurden die Daker von den Römern unterworfen; ihr Land, Siebenbürgen und die benachbarten Gebiete, wurden zu einer Provinz Roms umgestaltet. Römische Ansiedler kamen nun über die untere Donau und römische Kultur verbreitete sich im Süden Dakiens. Bei uns machte sich aber der römische Einfluß, wiewohl das Land zum Gebiete von Dakien gezählt wurde, wenig bemerkbar. Nur Funde römischer Münzen an verschiedenen Orten der Bukowina erinnern an die einstige Herrschaft Roms. Auch aus Czernowitz sind mehrere Münzen der römischen Kaiser bekannt. So wurde um das Jahr 1890 eine Münze des Kaisers Lucius Verus (161—172 n. Ch.) bei der Anlegung der Feuerwehrgasse ungefähr in der Tiefe eines Meters unter der Oberfläche gefunden.⁹ Etwa vier Jahre später wurde beim Graben eines Brunnens in der Pumnulgasse nahe der Oberfläche eine gut erhaltene Bronzemünze Trajans (98—117 n. Gh.) aufgefunden; eine andere Trajansmünze zugleich mit einer bisher unbestimmten Münze wurde in Rosch, in der Nähe oder am Cecinaberger, gefunden.¹⁰ Wie diese, so gehören auch andere in der Bukowina gefundene Römermünzen zumeist dem

він камінці. Цей факт, а також те, що посуд примітивно оброблений та прикрашений, свідчить про його походження з цього раннього періоду.⁷ Всі ці знахідки відносяться щонайменше до другого тисячоліття до нашої ери, отже, їм близько трьох тисяч років. Яким народам ці знаряддя належали — встановити неможливо.

В останньому тисячолітті до Різдва Христового простори на північ від Чорного моря заселяли скіфи. Вони мандрували й нашими місцевостями, про що свідчать різні знахідки предметів з бронзи, які можна віднести до скіфської культури. Але в самих Чернівцях предметів бронзової доби, коли знаряддя та зброя виготовляли з бронзи, сплаву міді та олова, не виявлено. Втім, скіфи в цей час знали й залізо. Вища культура, що поширювалася з Греції на Чорноморське узбережжя, справляла певний вплив і на нашу місцевість.

Гора Домініка, зараз Габсбурзька височина, веде нас у пізніший час: там близько 1845 року знайдені «срібні шийні гривни і золоті пряжки, що сплетені у формі слимака»; вважали, що вони походять з дакійських часів (близько Різдва Христового). На жаль, цей скарб пропав і про нього більше нічого не відомо.⁸

На початку другого століття нашої ери римляни завоювали даків, а їхню країну, Семигород і прилеглі області вони перетворили на римську провінцію. Римські поселенці прибували через Нижній Дунай і на півдні Дакії поширювалася римська культура. Але у нас римський вплив був мало помітний, хоч наш край і зараховували до області Дакії. Про колишнє римське панування нагадують тільки знахідки римських монет у різних місцях. У Чернівцях теж було знайдено декілька монет римських імператорів. Так, близько 1890 року при прокладанні Пожежної вулиці на глибині близько одного метра було виявлено монету імператора Луція Вера (167—172 рр. після Р. Хр.)⁹, а приблизно чотирма роками пізніше, копаючи криницю на вулиці Пумнула, неглибоко від поверхні знайшли бронзову монету Траяна (98—117 рр. після Р. Хр.), котра добре збереглася. Іншу монету Траяна разом із невстановленою ще монетою знайдено на Роші поблизу Цецинської гори.¹⁰ Як ці, так само й інші знайдені на Буковині римські монети у більшості

zweiten Jahrhundert an, also der Zeit, da Roms Herrschaft in Dakien noch verhältnismäßig sicher war.

Schon im folgenden Jahrhundert brach infolge des Einzugs germanischer Völker aus dem Norden die Herrschaft der Römer in den Karpathenländern zusammen. Gothen und Gepiden, Hunen und Awaren, Ungarn, Petschenegen und Kumanen zogen im Laufe der folgenden Jahrhunderte dahin — wie die Schatten eilender Wolken, deren Gebilde nicht festzuhalten sind; nur die Slaven siedelten sich seit dem vierten Jahrhunderte bleibend im Ostkarpathenlande an; und ihnen gesellten sich seit dem zwölften Jahrhundert, von Süden heranziehend, die Walachen, die Vorväter unserer Rumänen, bei.

Die wenigen Funde, die aus der vorchristlichen Periode und den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung sich am Boden des heutigen Czernowitz fanden, beweisen keineswegs, daß hier schon damals eine menschliche Ansiedlung bestand; die gefundenen Geräte und Münzen können durch wanderndes oder flüchtiges Volk, durch Krieger, Jäger und Händler dahin gelangt sein. Auch in der unmittelbaren Nähe von Czernowitz ist bisher keine prähistorische oder frühgeschichtliche Ortschaft nachgewiesen; das rechte steile Pruthufer bot für menschliche Ansiedlungen wenig Raum. Die zerrissene, waldbedeckte Hugellandschaft war ein willkommenes Jagd- und Zufluchtsgebiet, aber man schlug die bleibenden Wohnsitze lieber jenseits des Pruths auf den sanften sonnigen Anhöhen auf; so lag einst im Westen des heutigen Szipenitz bei Luzan ein ausgedehntes steinzeitliches Dorf. Noch jetzt ist das linke nördliche Pruthufer im Verhältnisse zum rechten im allgemeinen dichter besiedelt. Während an jenem Ufer eine fast ununterbrochene Reihe großer Ortschaften im Laufe der Zeit entstanden ist, liegen am südlichen nur wenige bedeutende Orte, darunter freilich zufolge besonderer Umstände, die anderen hoch überragend, auch unsere Landeshauptstadt.¹¹

Gerade hier bot das sonst wenig zugängliche Südufer des Pruths in der von zwei Bächen eingerissenen Scharte genügenden Raum für eine große Ansiedlung. Der dem Pruth von Osten unterhalb des Weinberges zufließende Rudabach und der westlich fließende Rosch- oder Klokuczka haben im Laufe der Jahrtausende die steilen Uferhänge abgetragen und so ein Tor geschaffen, das für Wandel und Verkehr einen willkommenen Durchgang bot. Hier lag der Zugang vom und zum Pruth offen, da und hier war auf eine weite Strecke hin der geeignetste Ort, den Fluß zu

належать до другого століття — до часу, коли римське панування в Дакії було ще відносно міцне.

Вже наступного століття, внаслідок вторгнення з півночі германських народів, пануванню Риму в карпатських краях настав кінець. Протягом наступних століть проходили цими місцями готи та гепіди, гунни та авари, угри, печеніги та кумани — немов тіні квапливих хмар, обриси яких неможливо зафіксувати. І тільки слов'яни з четвертого століття напостійно осідали на Східному Прикарпатті, а до них з дванадцятого століття долучалися валахи, предки наших румунів, котрі йшли з півдня.

Ті кілька знахідок з дохристиянських часів та перших століть нашої ери, що виявлені у землі сьогodнішніх Чернівців, зовсім не доводять, що тут уже тоді було людське поселення, бо знайдені знаряддя й монети могли потрапити сюди й з народом, що мандрував чи втікав, з воїнами, мисливцями та торговцями. Та й біля самих Чернівців досі не виявлено жодних доісторичних чи ранньоісторичних поселень. На правому крутому березі Пруту поселенці не могли мати достатньо місця. Порізана ярами та покрита лісом гориста місцевість була зручною для полювання та захистку, але сталі поселення краще було закладати по той бік Пруту на пологих сонячних пагорбах. Колись на захід від сьогodнішніх Шипинців, що біля Лужан, за кам'яної доби існувало велике село. Ще й зараз лівий північний берег Пруту відносно густіше заселений, ніж правий. Якщо на тому боці з часом виник майже безперервний ланцюг великих населених пунктів, то на південному є тільки кілька значних. Серед них, звичайно, внаслідок особливих умов, вивищується над усіма столиця нашого краю.¹¹

Саме тут важкодоступний південний берег Пруту давав доволі місця для великого поселення між довгими западинами, зробленими у землі двома маленькими річками. Річечка Руда, що нижче Винної гори тече до Пруту, і на північ від неї потік Рош, чи Клокучка, протягом століть підмили круті береги і утворили ворота, що були зручним проходом для торговців та мандрівників. Тут був доступ до і від Пруту, і тут на велику відстань простягалася місце, де ріку легко можна було пере-

überqueren, nachdem die einst sehr umfangreichen am nördlichen Ufer gelegenen Sümpfe ausgetrocknet waren. Daher liefen und laufen alle Wege vom Norden und Süden an dieser Stelle zusammen, und der Furt, welche hier über den Fluß führte, verdankt Czernowitz sein Entstehen.

Während der Name des Pruths in der Form Porata-Pyretos schon im fünften vorchristlichen Jahrhundert durch den griechischen Geschichtsschreiber Herodot belegt ist,¹² erscheinen über Czernowitz die ersten bestimmten historischen Nachrichten erst fast zwei Jahrtausende später.

Wann die ersten Anfänge der Ansiedlung auf dem Boden dieser Stadt zu setzen sind, ist unsicher. In den ältesten Zeiten zogen die Handelsstraßen und Völkerwege weiter im Osten durch leichter zugängliches Gebiet. Auch die ersten Jahrhunderte unserer Zeitrechnung waren für die Entstehung von dauernden Ansiedlungen in unserer Gegend ungünstig; nur allmählich traten günstigere Verhältnisse ein. Von den slawischen Uhliczen und Tiwerzen, die um 800 am Dniester und bis zur Donau und dem Schwarzen Meere wohnten, weiß die unter dem Namen Nestors bekannte Chronik zu berichten, daß sie Städte hatten, die noch am Anfang des XII. Jahrhunderts bestanden. Die Namen dieser Orte nennt die Chronik nicht; wir wissen daher auch nicht, ob schon damals auch in der heutigen Bukowina sich einer derselben befand.

Im XII. Jahrhundert erfolgte die Ausbildung des ruthenischen Fürstentums, dessen Hauptstadt Holicz am Dniester war. Aus den Nachrichten über die Thronstreitigkeiten, die in Ruthenien um 1150 herrschten, erfahren wir, daß an der unteren Donau Haliczzer Kaufleute und Fischer von Iwanko, dem Gegner des Fürsten Jaroslaw Osmomysl von Halicz, geschädigt wurden. Damals bewegte sich also der Handel bereits längs des Dniesters, Pruths und Sereths. Daher mußten Haltstellen, Unterkunftsstätten und Marktorte entstehen, und es liegt die Annahme nahe, daß sie sich dort entwickelten, wo wir später die Hauptplätze des Handels finden. Und so darf man annehmen, daß um die Mitte des zwölften Jahrhunderts unserer Zeitrechnung auch an der Pruthscharte beim heutigen Czernowitz eine Ansiedlung entstanden ist. Ein russisches Städteverzeichnis zählt als «russische Städte» auch «Czern-Askyi torg (d. h. Markt)» am Pruth, «Soczawa» und «Seret» auf.¹³ Unter dem erstgenannten Marktflecke darf man wohl mit Recht Czernowitz vermuten; doch nennt das zitierte Verzeichnis Orte verschiedenen Alters neben einander, wodurch seine Nachrichten sehr an Wert verlieren. Zweifellos ist Czernowitz

йти, після того, як висохли обширні болота, що колись тягнулися північним берегом. Тому всі дороги з півдня й півночі сходилися і зараз сходяться саме тут, а Чернівці завдячують своєму виникненню броду, що слугував тут переправою через ріку.

Якщо назву Прут у формі Пората чи Піретос ще у п'ятому столітті до Різдва Христового навів грецький історик Геродот,¹² то перші певні історичні повідомлення про Чернівці з'являються майже на дві тисячі років пізніше.

Досі немає ясності в тому, який час вважати початком поселення на землях сьогоднішнього міста. У найдавніші часи торгіві та мандрівні шляхи народів пролягали далеко на схід доступнішими місцевостями. Та й у перші століття нашої ери виникненню сталих поселень в наших місцях нічого не сприяло, а необхідні умови з'являлися поступово. Про слов'янських угличів і тиверців, які близько 800 року жили над Дністром аж до Дунаю та Чорного моря, розповідає літопис, який відомий за ім'ям Нестора. Угличі та тиверці мали міста, які ще існували на початку XII століття. Літопис не наводить назв цих міст, тому ми не знаємо, чи й на сьогоднішній Буковині було тоді якесь із них.

У XII ст. відбулося становлення руського князівства, столицею якого був Галич над Дністром. З повідомлень про суперечки за трон, що відбувалися в Русі близько 1150 року, ми довідуємося, що на Нижньому Дунаї було завдано шкоди галицьким купцям та рибалкам Іванка, противника князя Ярослава Осмомисла Галицького. Отже, тоді торгівля велася вздовж Дністра, Пруту й Серету. Тому, мабуть, і виникли місця зупинок, ночівлі та ринків, а це схиляє нас до припущення, що вони розвивалися там, де пізніше знаходилися головні торгові місця. Тому ми можемо припустити, що в середині дванадцятого століття нашої ери і в долині Пруту біля теперішніх Чернівців виникло поселення. В одному з руських списків міст наведено «руські міста», серед них «Черн-Яський торг» (тобто ринок) над Прутом, а також «Сочава» і «Серет».¹³ Ми можемо, мабуть, з повним правом під першим з названих торгів розуміти Чернівці. Але згаданий список наводить міста різного віку поряд одне з одним, внаслідок чого вартість цих повідомлень знижується. Чернівці, без сумніву, — це слов'янське посе-

eine slawische Gründung; denn der Namen ist slawisch und bedeutet die Siedlung, den Ort eines Schwarzen.¹⁴

Jedenfalls war die Ansiedlung noch unbedeutend; die unruhige Zeit war noch nicht geeignet, in diesen Gegenden die Entwicklung größerer Orte zu fördern. Im Jahre 1241 erfolgte sodann der schreckliche Einfall der Mongolen, der auch die Bukowina heimsuchte; eines der Heere zog wahrscheinlich durch das Moldawatal gegen Rodna in Siebenbürgen. Die darauf erfolgte Niederlassung der Tataren, wie der Volksmund stets die Mongolen nennt, in unseren Gebieten und die hundertjährige Fortdauer ihrer Herrschaft war sicher eine nicht geringe Prüfung für die oft verwüsteten Länder. Mögen aber diese Horden im ersten Ansturm noch so gewütet haben, mit einer völligen Vernichtung aller Ansiedlungen war die «Tatarenzeit» doch nicht verbunden, da die unterjochten Bewohner ihren Zwingherrn als arbeits- und abgabepflichtig willkommen sein mußten. Nähere Nachrichten über die Zustände unter der Herrschaft der Mongolen fehlen. Helleres Licht fällt auf unsere Gegenden erst seit der Zurückdrängung der Tataren durch den ungarischen König Ludwig den Großen und durch König Kazimir den Grossen von Polen (um 1350). In dem von Ludwig eroberten Gebiete, zu dem vor allem die südliche Bukowina gehörte, entstand damals das Fürstentum Moldau. Das von Kazimir gewonnene Land mit der nördlichen Bukowina wurde zunächst mit dem damals von ihm mit Polen vereinigten Fürstentum Ruthenien-Galizien verbunden.

Im Jahre 1448 behaupteten die polnischen Reichstagsabgeordneten, daß König Kazimir der Grosse in den Gebieten, die er den Tataren abgenommen und lange ruhig besessen habe, verschiedene Burgen, darunter Choczim und Czeczim erbaut habe.¹⁵ Chotin ist die bekannte alte Stadt am Dniester, östlich von der Nordecke der Bukowina; die Reste der Cecina-Burg erheben sich aber noch heute westlich von Czernowitz. Darnach war die nördliche Bukowina vom Dniester bis ins Hügelland zwischen Pruth und Sereth polnisches Gebiet.¹⁶ Tatsächlich sind auch andere Nachrichten erhalten, wornach der westliche Teil der Bukowina am Czeremosz, insbesondere der Winkel zwischen Czeremosz und Pruth, ferner das Gebiet zwischen Pruth und Dniester zu Polen gehört hat. Zu ihrer Behauptung war die Feste am Cecinaberg erbaut worden. Unter ihrem Schutze wird sich auch die alte Ansiedlung unten am Pruth weiter entwickelt haben, beherrschte doch der Cecina auch die Wege, die von hier nach Süden ziehen. Doch erfahren wir auch im XIV. Jahrhundert noch nichts Bestimmtes über Czernowitz.

лення, бо його назва слов'янська і означає «поселення Чорного».¹⁴

Тоді поселення ще нічим не виділялося, бо неспокійні часи не надавалися для того, щоб у цих місцях сприяти розвиткові великих населених пунктів. Потім, 1241 року, сталася жахлива навала монголів, що спіткала й Буковину. Одне з військ проходило, очевидно, долиною Молдави на Родну в Семигород. Потім поселилися в нашій місцевості татари — а так народ називає монголів — тому їх столітнє панування було важким випробуванням для краю, що часто зазнавав спустошень. Але як би ці орди під час першої навали не лютували, все ж «татарський час» не був пов'язаний з повним знищенням усіх поселень, бо підкорені народи були для гнобителів бажаною робочою силою та джерелом данини. Проте немає точних відомостей про умови за часів панування монголів. Тільки після того, як угорський король Людовік Великий та польський король Казимир Великий 1350 року вигнали татар, над нашими землями засяло дещо яскравіше світло. На захоплених Людовіком землях, до яких у першу чергу належала Південна Буковина, виникло тоді князівство Молдова. Захоплені Казимиром землі разом з Північною Буковиною спочатку були прив'язані до Русі-Галичини, яку він об'єднав з Польщею.

1448 року депутати польського сейму стверджували, що король Казимир Великий на землях, котрі він відібрав у татар і довго ними мирно володів, побудував різні фортеці, серед них Хотин та Чечін.¹⁵ Хотин — це відоме старовинне місто над Дністром, що лежить на схід від північного кутка Буковини, а залишки замку Цецин ще й сьогодні здіймаються на захід від Чернівців. Згідно з цим Північна Буковина від Дністра аж до гір між Прутом і Серетом була польською територією.¹⁶ Насправді існують й інші повідомлення, згідно з якими до Польщі належали західна частина Буковини, що лежить над Черемошем, зокрема куток між Черемошом та Прутом, а також землі між Прутом і Дністром. Для їх охорони на горі Цецин була побудована фортеця. Під її захистом, мабуть, і розвилось старе поселення внизу над Прутом, бо Цецин контролював також шляхи, що вели звідси на південь. Але й у XIV столітті ми ще нічого певного не довідуємося про Чернівці.

Für die Dauer gelang es dem polnischen Reiche nicht, diese an die Moldau grenzenden Gebiete zu behaupten, Thronstreitigkeiten, die in dem jungen Fürstentume ausbrachen, lockten den König Kazimir, seine Herrschaft weiter auszudehnen; aber das Waffenglück entschied gegen ihn. Im Jahre 1359 wurde sein Heer, über den Dniester gegen den Feind gerückt war, an einem näher nicht bekannten Orte von den Moldauern vernichtend geschlagen. Die Folge war, dass die Moldauer jetzt wahrscheinlich nicht

Польській короні не вдалося на довший час закріпитися на цих землях, що межували з Молдовою. Боротьба за трон, що спалахнула в молодому князівстві, спокусила короля Казимира поширити свою владу й далі, однак військове щастя відвернулося від нього. 1359 року його військо, що для нападу на ворога перейшло Дністер, зазнало нищівної поразки від молдаванів в якійсь точно невідомій місцевості. Як наслідок, молдавани зайняли те-

Abb. 7. Überreste der Cecinaburg.

Іл. 7. Рештки Цецинського замку.

nur die nördliche Bukowina, sondern auch einen Teil des südöstlichen Galizien besetzten. Als sodann 1388 der Wojwode Peter zum polnischen König Wladislaw Jagieio II. in freundschaftliche Beziehungen trat, ihm als Lehensherrn huldigte und zugleich 3000 Rubel lieh, erhielt er als Pfand auch noch Halicz mit seinem Gebiete. Damals war also Czernowitz schon in moldauischen Besitz gelangt; doch war über die Zugehörigkeit der nördlichen Bukowina zum Fürstentum Moldau noch nicht entgeltig entschieden.

Als einige Jahre später wieder Wirren in der Moldau ausbrachen und der Fürst Stefan dem König Wladislaw huldigen mußte (1395), verzichtete er auf Kolomea, Sniatyn und Pokutien (d. i. das südöstliche Galizien); über Cecina und Chmielow sollte dagegen erst bei einer Zusammenkunft entschieden werden. Chmielow lag nach einer späteren Nachricht in der Nachbarschaft des gegenwärtigen Dorfes Jwankoutz,¹⁷ also blieb die Besitzfrage über die nördliche Bukowina noch in Schwebе. Tatsächlich verblieb dieses Gebiet im Besitze der Moldau, denn im Jahre 1400 versprach Iwaschko, der Sohn des Wojwoden Peter, dem polnischen Könige, falls er zur Regierung gelangen werde, nicht nur auf Pokutien zu verzichten, sondern auch das

пер не тільки Північну Буковину, але й частину Південно-східної Галичини. Коли після цього воевода Петро нав'язав з польським королем Владиславом II Ягайлом дружні стосунки, присягнув йому як сеньйору та одночасно позичив йому 3000 рублів, то отримав в заставу ще й Галич з округою. Отже, Чернівці вже тоді потрапили під молдавське панування, але приналежність Північної Буковини до Молдавського князівства ще не була остаточно врегульована.

Коли за кілька років в Молдові знову вибухнули чвари і князь Штефан мусив присягати на вірність королеві Владиславові (1395), то він відмовився від Коломиї, Снятина та Покуття, тобто від Південно-східної Галичини, однак про Цецин й Хмелів мало бути прийняте рішення тільки при зустрічі. Згідно з пізнішим повідомленням, Хмелів знаходився поблизу сучасного села Іванківці,¹⁷ так що питання володіння Північною Буковиною ще не було розв'язане. Але фактично край перебував у молдавському володінні, тому що 1400 року Івашко, син воеводи Петра, пообіцяв польському королеві, якщо

«Szepiner Land (zemla szepynska) samt den Städten bis zur alten Grenze» abzutreten; unter Szepin ist das Gebiet um das Dorf Szipenitz also die nördliche Bukowina, zu verstehen. Zur Abtretung dieses Landteiles an Polen kam es nicht, weil Iwaschko niemals zur Herrschaft gelangte. Daher finden wir auch den Wojwoden Alexander den Guten (1400 bis 1433) im Besitze der nördlichen Bukowina; dieser verschenkte nämlich im Jahre 1412 das Dorf Czernawka¹⁸ und ebenso vergabte damals die Fürstin Anastasia (gestorben 1420) das Dorf Kotzman der Kirche in

він прийде до влади, не тільки відмовитися від Покуття, але й відступити «Шипинську землю разом зі всіма містами аж до старого кордону»; під Шипином вважають область навколо села Шипинці, отже Північну Буковину. Але до відступу цього краю Польщі не дійшло, бо Івашко ніколи не приходив до влади. Пізніше володів Буковиною й воєвода Олександр Добрий (1400—1433). Той подарував 1412 року село Чорнівку¹⁸, як і княгиня Анастасія (померла 1420 року) надала тоді

Abb. 8. Ritterschwert, gefunden im Pruthfluß bei Czernowitz.

Іл. 8. Рицарський меч, знайдений у річці Прут біля Чернівців.

Radautz.¹⁹ Auch erhielt Alexander von König Wladislaw II. für 1000 Rubel, die noch von der im Jahre 1388 ausgenommenen Schuld ausstanden, wieder Pokutien mit Kolomea und Sniatyn verpfändet. Trotzdem das freundschaftliche Verhältnis zwischen beiden Fürsten sich später trübte, vergab 1433 Wladislaw dem Wojwoden Stefan, einem Sohne Alexanders, den Treubruch seines Vaters und bestätigte ihm seinen Besitz, und zwar die Burgen (horod) Czczun (Cecina) und Chmielow mit allen Dörfern und Ländereien, welche zu denselben gehörten und zwischen Ruthenien-Galizien (zemla ruska) und der Moldau lagen. Die Grenze zwischen Polen und der Moldau wurde für die Zukunft hauptsächlich durch den Bach Kalaczyn zwischen Sniatyn und Szipenitz (Szepynski) bestimmt. Daran änderten auch spätere Ereignisse nichts.

село Кіцмань, церкви у Радівцях.¹⁹ Також й Олександр знову одержав у заставу Покуття з Коломиею і Снятином від короля Владислава II за 1000 рублів, які залишилися від боргу, що постав ще в 1388 році. Хоч дружні стосунки між обома князями пізніше погіршилися, та все ж Владислав 1433 року простив Штефанові, одному з синів Олександра, порушення вірності його батька і підтвердив його володіння, зокрема на замки (городи) Чечун (Цецин) та Хмелів зі всіма селами та землями, які належали до них та знаходилися між Галицькою Руссю (землею Руською) та Молдовою. Кордоном між Польщею та Молдовою на майбутнє визнали струмок Калачин між Снятином та Шипинцями. Навіть пізніші події нічого тут не змінили.

Zweites Kapitel

Die erste urkundliche Erwähnung von Czernowitz. Seine äusseren Schicksale zur Zeit der moldauischen Herrschaft (1408-1774)

In den älteren Urkunden über die Besitzverhältnisse in unserer Gegend tritt, wie wir sahen, zunächst die Cecinaburg hervor. Der befestigte Platz hatte in jenen unruhigen Zeiten größere Bedeutung als eine offene Ansiedlung; auch war nach der slawisch-polnischen Verfassung stets eine Burg der Mittelpunkt des von ihr beherrschten Gebietes. Mit dem Übergange der nördlichen Bukowina in den sicheren Besitz der Moldau und mit dem Eintritte ruhigerer Zeitverhältnisse überflügelte aber das an der Pruthfurt gelegene ältere Czernowitz die Burg, so daß diese nach 1456 gar nicht mehr genannt wird und dem Verfall preisgegeben wurde. Gegenwärtig sind nur noch spärliche Reste (Abb. 7) sichtbar.¹

Die erste urkundliche Erwähnung von Czernowitz hängt mit dem Aufschwung des Handels seit dem Ende des XIV. Jahrhunderts zusammen.

Schon bald nach der Befestigung des Fürstentums Moldau entwickelten sich Handelsbeziehungen insbesondere mit den deutschen Städten in Siebenbürgen und in Polen.² So erfahren wir, dass im Jahre 1384 bereits in Sereth eine landesfürstliche Wage bestand;³ diese Einrichtung befand sich aber nur in Orten, welche regen Handelsverkehr hatten. Auch ist bekannt, daß der Krakauer Kaufmann Nikolaus Morsztyn 1386 aus der Moldau Waren führte und beraubt wurde.⁴ Infolge der politischen Annäherung der Moldau an Polen, die in den folgenden Jahren erfolgte, gestalteten sich die Verkehrsverhältnisse günstiger. Vor allem trug die friedliche Regierung Alexanders des Guten viel dazu bei. Dieser Fürst war es, der nach längeren Verhandlungen

Розділ другий

Перша писемна згадка про Чернівці. Їх зовнішні умови за часів молдавського правління (1408-1774)

In den älteren Urkunden über die Besitzverhältnisse in unserer Gegend tritt, wie wir sahen, zunächst die Cecinaburg hervor. Der befestigte Platz hatte in jenen unruhigen Zeiten größere Bedeutung als eine offene Ansiedlung; auch war nach der slawisch-polnischen Verfassung stets eine Burg der Mittelpunkt des von ihr beherrschten Gebietes. Mit dem Übergange der nördlichen Bukowina in den sicheren Besitz der Moldau und mit dem Eintritte ruhigerer Zeitverhältnisse überflügelte aber das an der Pruthfurt gelegene ältere Czernowitz die Burg, so daß diese nach 1456 gar nicht mehr genannt wird und dem Verfall preisgegeben wurde. Gegenwärtig sind nur noch spärliche Reste (Abb. 7) sichtbar.¹

Die erste urkundliche Erwähnung von Czernowitz hängt mit dem Aufschwung des Handels seit dem Ende des XIV. Jahrhunderts zusammen.

Schon bald nach der Befestigung des Fürstentums Moldau entwickelten sich Handelsbeziehungen insbesondere mit den deutschen Städten in Siebenbürgen und in Polen.² So erfahren wir, dass im Jahre 1384 bereits in Sereth eine landesfürstliche Wage bestand;³ diese Einrichtung befand sich aber nur in Orten, welche regen Handelsverkehr hatten. Auch ist bekannt, daß der Krakauer Kaufmann Nikolaus Morsztyn 1386 aus der Moldau Waren führte und beraubt wurde.⁴ Infolge der politischen Annäherung der Moldau an Polen, die in den folgenden Jahren erfolgte, gestalteten sich die Verkehrsverhältnisse günstiger. Vor allem trug die friedliche Regierung Alexanders des Guten viel dazu bei. Dieser Fürst war es, der nach längeren Verhandlungen

mit den Lemberger Kaufleuten ihnen am 8. Oktober 6916 der moldauischen Zeitrechnung, das ist am 8. Oktober 1408, einen Handelsfreibrief ausstellte.⁵ **In dieser Urkunde wird Czernowitz zum erstenmal unter einem bestimmten Datum genannt.** Die Urkunde ist in kirchenslawischer Sprache niedergeschrieben, die damals in der Moldau allgemein als Urkundensprache benutzt wurde. Sie befand sich früher im Lemberger Stadtarchiv, ist aber leider jetzt verschollen.⁶

In dieser Urkunde erscheint Cuczawa, die damalige Hauptstadt der Moldau, als Mittelpunkt alles Handelsverkehrs; hier war der Stapelplatz, wo alle durchziehenden Kaufleute ihre Waren feilbieten mußten, und die Hauptmautstation. Von Suczawa zogen strahlenförmig nach allen Weltrichtungen die Handelsstraßen. Eine derselben führte über Sereth und Czernowitz nach Sniatyn und weiter nach Lemberg; dieser Weg war mit Wagen befahrbar, doch war er besonders in jenem Teile, der den Bukowinawald zwischen Sereth und Czernowitz durchquerte, noch am Ende des 15. Jahrhunderts sehr schlecht und gefährlich.⁷ Die Kaufleute, zumeist Deutsche und Armenier, die auf diesem Wege ihre Waren von Lemberg nach Suczawa oder zurück führten, mußten in Czernowitz, in Sereth und Suczawa genau festgestellte landesfürstliche Gebühren entrichten. Daraus erfahren wir, daß auf diesem Wege vor allem Tuch, Kramwaren und Waffen eingeführt, dagegen allerlei «tatarische Waren», d. i. Seide und Seidenstoffe, Pfeffer, Weihrauch, griechische Säuerlinge (Zitronen), ferner Fische, Pferde, Vieh und Häute von Schafen, Lämmern und Ochsen ausgeführt wurden. Die Ausfuhr von Silber und Marderfellen, die aus Ungarn in die Moldau gebracht wurden, stand nur dann frei, wenn der Fürst seinen Bedarf gedeckt hatte. Jenes Wachs, das aus Kronstadt und der Walachei kam, durfte überhaupt nicht ausgeführt werden. Ebenso zählten gute inländische Pferde, deren Preis über 3 Mark stand, zu «den verbotenen Waren»: sie sollten eben dem Lande erhalten bleiben. Zu bemerken wäre noch, daß bereits auch Bestätigungen (peczat) über entrichteten Zoll erwähnt werden. Dieser wurde entweder nach dem Werte der Ware, der Stückzahl oder endlich auch nach ganzen Wagenlasten berechnet. Für Czernowitz lauten die Bestimmungen: «Und in Czernowitz beträgt der Zoll von einem deutschen Wagen vier Groschen, von einem armenischen sechs Groschen, von einem Rinde einen Groschen, von zehn Schweinen einen Groschen, von zehn Schafen einen Groschen, von einem Pferd oder einer Stute zwei Groschen. Für die Überfuhr (über den Pruth) sind von jedem vollbeladenen Wagen, mag er ein deutscher oder ein armenischer sein, ohne Unterschied vier

6916 року за молдавським літочисленням, тобто 8 жовтня 1408 року, по довгих перемовинах з львівськими купцями видав їм грамоту на вільну торгівлю.⁵ **У цій грамоті Чернівці вперше названо під певною датою.** Грамота написана церковно-слов'янською мовою, що вживалася тоді в Молдові як діловодна. Ця грамота знаходилася раніше у львівському міському архіві, однак тепер, на жаль, вона втрачена.⁶

У цій грамоті Сучава, тодішня столиця Молдови, виступає як центр всього торговельного обміну: тут було місце складування товарів, де всі купці, що проїжджали через місто, мали виставляти на продаж свій крам; тут був також головний митний пункт. З Сучави на всі сторони світу розходилися, як промені, торгові шляхи. Один з них через Серет і Чернівці вів на Снятин, а далі на Львів. Цим шляхом можна було їхати возом, але та частина, що пролягала Буковинським лісом між Серетом та Чернівцями, ще наприкінці XV століття була дуже поганою та небезпечною.⁷ Купці, здебільшого німці та вірмени, що везли свій товар цим шляхом зі Львова до Сучави чи навпаки, мали сплачувати в Чернівцях, Сереті та Сучаві чітко встановлене княже мито. Звідси ми довідуємося, що цим шляхом завозили передовсім сукно, дрібний крам та зброю, а вивозили всякий «татарський товар», тобто шовк та шовкову матерію, перець, ладан, грецькі кисллиці (цитрини), крім того рибу, коней, худобу та овець, ягнячу й волову шкіру. Вивозити срібло та хутра куниці, що поставляли до Молдови з Угорщини, дозволялося тільки тоді, коли князь покрий свої власні потреби. Той віск, що прибував з Кронштадту та Валахії, взагалі не можна було вивозити. До «забороненого товару» належали й добрі місцеві коні, ціна на які перевищувала 3 марки, бо вони повинні були залишатися в країні. Слід ще зазначити, що згадуються й підтвердження (печаті) про сплачене мито. Воно вираховувалося з вартості товару, його кількості або ж із загальної навантаженості возів. Приписи для Чернівців звучали так: «А в Чернівцях мито з одного німецького воза складає чотири гроша, з одного вірменського — шість грошів, з однієї голови худоби — один грош, з десяти свиней — один грош, з десяти овець — один грош, з одного коня чи однієї кобили — два гроша. За переправу (через Прут) за кожен повний віз, однаково, чи то німецький, чи вірменсь-

Groschen zu entrichten. Das ist der Czernowitzer Zoll. In Czernowitz soll man aber die Wagen nicht untersuchen, sondern es genügt, wenn der Kaufmann versichert, daß er keine verbotene Ware mit sich führe, wie Marderfelle, Silber und Wachs, ferner gute Pferde einheimischer Zucht. Von einem Wagen mit Fischen ist derselbe Zoll zu zahlen wie von jedem anderen.» In Czernowitz wurde also von allen Waren, die auf Wagen verfrachtet wurden, immer eine Mautgebühr eingehoben; die Höhe dieser war von der Ware und deren Werte unabhängig. Die verschiedene Höhe der Abgabe von deutschen und armenischen Wagen scheint damit zusammenzuhängen, daß die deutschen Kaufleute sich kleinerer mit Pferden bespannter Wagen bedienten, während die Armenier schwerere Ochsengefährte benützten.⁸

Leider ist es Czernowitz nicht gelungen, sich zu einem bedeutenden Handelsorte aufzuschwingen. Der Freibrief von 1408 wurde in der Folge oft bestätigt⁹ und ihm entsprechend blieb Czernowitz bis ans Ende der moldauischen Herrschaft Zollstelle. Aber als Markt für den Austausch der aus Polen herbeigeführten Waren gegen moldauische kam Czernowitz entweder niemals oder doch nicht ständig in Betracht. Dies geht aus einer sehr interessanten Urkunde des Wojwoden Peter des Lahmen von 1579 hervor.¹⁰ Aus diesem Schriftstücke ersehen wir, das schon früher als Marktorte gegen Polen die Dörfer Lenkoutz und Szipenitz galten. Dort kamen die moldauischen und polnischen Kaufleute zusammen, um ihre Waren auszutauschen; erstere brachten vor allem Ochsen, letztere Tuch auf den Markt. Als dann im genannten Jahre der Wojwode Peter infolge der Bedrückungen der moldauischen Kaufleute in Polen und wegen der Übergriffe von jüdischen Zwischenhändlern in der Moldau den Handelsverkehr neu ordnete, bestimmte er wieder Szipenitz als Stapelplatz (szkład). Dorthin sollten die Kaufleute aus Polen zollfrei kommen dürfen und mit den moldauischen ihre Geschäfte abwickeln. Die Juden, welche den fremden Kaufleuten das Tuch abkauften und mit Umgehung des Stapelplatzes in der Moldau umherziehend Ochsen einkauften, wurden aus dem Lande gewiesen. Bald darauf erfahren wir, daß große Märkte in Sniatyn stattfanden; dort kaufte 1581 der Lemberger Kaufmann Stanzel Scholz 1800 Ochsen vom moldauischen Wojwoden.¹¹ Keine Urkunde meldet dagegen, daß Czernowitz ein hervorragender Handelsplatz war. Der Stapelplatz war in jener Zeit offenbar absichtlich über dem Pruth möglichst nahe der polnischen Grenze angesetzt worden, um den Absatz der hier von den fremden Händlern

кий, треба сплачувати чотири гроша. Це є Чернівецьке мито. Але в Чернівцях вози не обшукувати, а досить того, якщо купець запевнить, що він не везе заборонених товарів — таких як хутра куниці, срібло і віск, крім того, добрих коней місцевої породи. За один віз з рибою платити таке ж мито, як і за будь-який інший». Отже, в Чернівцях за всі товари, що були завантажені на вози, справляли мито за проїзд, а його сума залежала від товару та його вартості. Різниця в сумі мита з німецьких та вірменських возів пов'язана, здається, з тим, що німецькі купці використовували менші вози, запряжені кіннями, а вірмени — важкі, запряжені волами.⁸

На жаль, Чернівцям не вдалося розвинути такою мірою, щоб стати значним торговельним пунктом. Грамота від 1408 року часто підтверджувалася⁹, і відповідно до цього Чернівці аж до кінця молдавського панування залишалися митницею. Але як ринок обміну товарів, ввезених з Польщі, на молдавські Чернівці ніколи, або майже не розглядалися. Це видно з цікавої грамоти воєводи Петра Кульгавого від 1579 року.¹⁰ З неї ми довідуємося, що раніше села Ленківці та Шипинці вважалися ярмарковими для торгівлі з поляками. Тут зустрічалися молдавські та польські купці для обміну товарами. Перші доставляли на ринок передовсім волів, а останні — сукно. Коли воєвода Петро у згаданому році запровадив нові правила торгівлі через те, що молдавські купці зазнавали в Польщі утисків, та у зв'язку із зловживаннями єврейських торгових посередників у Молдові, то він знову визначив Шипинці як місце складування товарів (склад). Сюди могли приїздити всі купці з Польщі без мита та вести торгівлю з молдавськими. Євреї, які закупували сукно в чужих купців, та, обходячи місце складування, бродили по Молдові, скуповуючи волів, були вигнані з країни. Невдовзі ми довідуємося, що великі ярмарки відбувалися у Снятині. Там львівський купець Штанцель Шольц 1581 року придбав у молдавського воєводи 1800 волів.¹¹ Однак жодна грамота не повідомляє, що Чернівці були значним торговим місцем. Місце складування, очевидно, в той час зумисно перенесли за Прут якомога ближче до польського кордону, щоб надати місцевим торговцям можливість збувати товар, придбаний в іноземних купців.¹² Цим можна пояснити

eingehandelten Waren den einheimischen Kaufleuten vorzubehalten.¹² Daraus ist auch zu erklären, daß Czernowitz z. B. in den Lemberger Stadtbüchern wenigstens in älterer Zeit nie genannt wird, während Bürger aus Sereth und Suczawa in ihnen oft erscheinen.¹³ Große deutsche und armenische Kaufleute, wie sie etwa in Suczawa wohnten, siedelten sich in Czernowitz nicht an. Mit dem seit dem 16. Jahrhundert stets fortschreitenden Verfall der Moldau, wozu die damals begründete Oberhoheit der Türkei viel beitrug, nahm die Bedeutung des Handels und der Handelsplätze überhaupt ab.

і той факт, що Чернівці ніколи не згадуються, наприклад, у львівських міських книгах, принаймні в попередні часи, зате там часто зустрічаються міщани з Сучави та Серету.¹³ Великі німецькі та вірменські купці, могли жити в Сучаві, але в Чернівцях не оселялися. З поступовим занепадом Молдови, що розпочався у XVI столітті, чому великою мірою сприяла встановлена тоді залежність від Туреччини, значення торгівлі та торгових місць загалом зменшувалося.

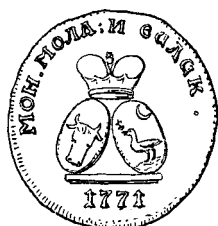

Abb. 9 und 10. Russische Münzen aus Sadagóra.

Іл. 9 і 10. Російські монети з Садагури.

Die Entwicklung von Czernowitz wurde ferner durch seine Lage im gefährdeten Grenzgebiete überaus gestört. Machte sich dieser mißliche Umstand schon geltend, da das moldauische Fürstentum noch blühte, so wurde er seit dessen Verfall besonders verderblich. Dazu kam, dass der an der Heerstrasse gelegene Ort niemals befestigt und daher allen Einfällen und Kriegsnöten ausgesetzt war. Aus dieser Leidenschronik mögen nur einige Mitteilungen folgen.

So schlugen hier in den Tagen vom 27. bis 29. Oktober die nach der vergeblichen Belagerung von Suczawa im Bukowiner Walde geschlagenen Polen unter König Albrecht ihr Lager auf. Als sie am 29. Oktober den Pruth überschritten, griffen die Truppen Stefans des Grossen nochmals sie an und brachten ihnen wieder eine vernichtende Niederlage bei. Einem der deutschen Ritter aus dem Heere Albrechts, der bei diesem Streite den Tod fand, mag das Schwert (Abb. 8) gehört haben, das vor einigen Jahrzehnten im Pruthflusse gefunden wurde.¹⁴

Die Streitigkeiten setzten sich jahrelang fort. Stefans Nachfolger Bogdan unternahm 1509 einen Verwüstungszug

Крім того, розвиткові Чернівців дуже заважало те, що місто було розташоване в небезпечному прикордонному місці. Ця обставина давалася взнаки навіть тоді, коли Молдавське князівство процвітало, а з його занепадом стала особливо згубною. До того ж поселення біля військового шляху ніколи не було добре укріпленим і тому потерпало від усіх нападів та воєнних лих. З хроніки таких страждань наведемо лише декілька повідомлень.

З 27 по 29 жовтня тут отаборилися розбиті в Буковинському лісі поляки під проводом короля Ольбрахта після безуспішної облоги Сучави. Коли 29 жовтня вони переправлялися через Прут, на них знову напали загони Штефана Великого та завдали їм нищівної поразки. Мабуть, одному з німецьких рицарів, який був у війську Ольбрахта і у цій битві загинув, належав меч (іл. 8), знайдений у річці Прут кілька десятків років тому.¹⁴

Військові сутички тривали роками. Штефанів наступник Богдан здійснив 1509 року спустошливий

nach Galizien. Im Juli desselben Jahres fiel sodann auf Befehl des Königs Siegmund der Hetman Nikolaus Kamienicki, Wojwode von Krakau, in die Moldau ein und plünderte neben anderen Orten auch Czernowitz.¹⁵

Infolge dieser andauernden Grenzkämpfe herrschte in der nördlichen Bukowina damals eine erschreckende Rechtsunsicherheit. Bei den Friedensschlüssen von 1499 und 1510 wurden Bestimmungen zur Aufrechterhaltung der Ordnung festgesetzt. Im Jahre 1519 sah sich König Siegmund von Polen genötigt, zugleich mit dem Wojwoden Stefan dem Jüngeren ein eigenes, aus Moldauern und Polen zusammengesetztes Gericht zu errichten, das über die im Grenzgebiete vorkommenden Verbrechen urteilen sollte. Diebstähle, Vergewaltigung und Raub von Frauen, Mordtaten u. dgl. waren an der Tagesordnung. Auf moldauischer Seite wurden die Vorstände der zwei nördlichsten Kreise der Moldau als Richter bestimmt, nämlich die Starosten von Chotin und Czernowitz; auch Grenzwächter wurden aufgestellt.¹⁶ Die Bestimmungen über dieses Grenzgericht wurden auch 1527 bei der Erneuerung des Friedensschlusses zwischen König Siegmund und dem damals zur Herrschaft gelangten Wojwoden Peters Rareş wiederholt.¹⁷

Leider brachten diese Vereinbarungen nicht die erwünschte Ruhe. Unter Peter Rareş brach wieder der Kampf um Pokutien aus. Nach der Niederlage des Wojwoden bei Obertyn in Galizien (22. August 1531) fielen die Polen im folgenden Jahre in die Moldau ein. Außer anderen Orten wurde Czernowitz geplündert und eingeäschert.¹⁸

Auch der Durchzug der polnischen Hilfstruppen des Fürsten Mogila (1600) und der Durchmarsch der Tataren unter Kantemir (1626) dürften den Czernowitzern manchen Schaden zugefügt haben.¹⁹

Im Jahre 1650 drangen die Tataren und Kosaken in die nördliche Moldau und plünderten auch den Kreis von Czernowitz. Bei diesem Einfall kam in Czernowitz Stefan Murguleţ ums Leben, ein bei Hofe sehr angesehener Mann.²⁰

Durchzüge von Tataren, Kosaken und anderen Truppen fanden auch 1653 und in den folgenden Jahren statt.²¹ Damals machte auch ein Räuberhauptmann Detinka (das Kindlein) die Gebiete von Chotin und Czernowitz unsichere; gegen ihn sandte der Wojwode Stefan Georg seinen Truchseß, der die Bande zerstreute.²²

Im Jahre 1672 fielen wieder Türken, Tataren und Kosaken ein und verwüsteten einen großen Teil der Moldau. Auch Czernowitz wurde damals wieder geplündert.²³

Die Kämpfe, welche nach der zweiten Belagerung Wiens zwischen dem Polenkönig Sobieski und der Türkei

poхід на Галичину, а в липні цього ж року за наказом короля Сигізмунда гетьман Міколай Каменіцький, краківський воєвода, напав на Молдову та разом з іншими поселеннями сплюндрував й Чернівці.¹⁵

Внаслідок цих тривалих прикордонних сутичок на Північній Буковині панувала тоді жахлива анархія. При укладанні мирних договорів 1499 та 1510 років були визначені умови підтримання порядку. 1519 року польський король Сигізмунд був змушений разом з воєводою Штефаном Молодшим заснувати змішаний суд, який би складався з молдаван та поляків і який мав розглядати злочини, скоєні в прикордонних землях, бо дошкуляли крадіжки, згвалтування та викрадення жінок, убивства тощо. З молдавського боку за суддів були призначені начальники двох північних повітів Молдови, а саме: старости Хотинський та Чернівецький. Було також створено прикордонну охорону.¹⁶ Положення про цей прикордонний суд були знову підтверджені 1527 року при поновленні мирного договору між королем Сигізмундом та воєводою Петром Рарешом, який тоді якраз прийшов до влади.¹⁷

Ці домовленості, на жаль, не принесли бажаного спокою. За Петра Рареша знову вибухнула боротьба за Покуття. Після поразки воєводи біля Обертина в Галичині (22 серпня 1531 року) поляки наступного року знову напали на Молдову. Крім інших населених пунктів, було сплюндровано і спалено Чернівці.¹⁸

Певної шкоди чернівчанам могли також завдати рейд польського допоміжного війська князя Могіли (1600) і перехід татар під орудою Кантеміра (1626).¹⁹

1650 року татари й козаки напали на північну Молдову та пограбували й Чернівецьку волость. Під час цього нападу в Чернівцях загинув Штефан Мургулець, дуже авторитетний при дворі чоловік.²⁰

Рейди татар, козаків та інших військ відбувалися й 1653 та наступними роками.²¹ Тоді землям Хотинщини та Чернівецьчини загрожував також ватажок розбійників Дитинка. Воєвода Штефан Георг вислав проти нього свого стольника і той розпошив банду.²²

1672 року турки, татари та козаки знову напали на велику частину Молдови та спустошили її. Тоді знову були пограбовані й Чернівці.²³

Після другої облоги Відня знову розгорілися бої між польським королем Собеським і Туреччиною.

ausbrachen, wurden in der Moldau, die damals schon ein Vasallenstaat der Pforte war, geführt und brachten auch über Czernowitz mancherlei Missgeschick. Die Bukowina gelangte damals zum großen Teile unter polnische Herrschaft. Czernowitz und andere Orte erhielten Besatzungen. Erst der Karlowitzer Friede (1699) führte die polnischen Truppen aus dem Lande.²⁴

Der abenteuerliche Zug des Schwedenkönigs Karl XII. nach Rußland und seine Flucht nach der Niederlage bei Poltawa (1709) nach Bender, führte über die Moldau und insbesondere auch über Czernowitz neues Unglück herbei. Die Schweden und die mit ihnen verbundenen Polen und Kosaken, die sich im Lande einquartierten, wurden zu einer argen Landplage. Dazu drangen die Russen ein; bei Czernowitz kam es zwischen ihnen und den Schweden am «Czernowitzer Berg» zu einem Kampfe, während die Kosaken in den Auen am Pruth ihre Zuflucht suchten. Der Aufenthalt der fremden Gäste währte mehrere Jahre; sie plünderten, quälten und mordeten die Leute. Im Czernowitzer und Chotiner Kreise schrieben sie selbst Steuern aus, monatlich von jedem Pferde einen Löwengulden. Dieses Unwesen währte so lange, weil es Karl gelungen war, die Pforte für sich zu gewinnen und selbst zu einem Kriege gegen Rußland zu bewegen. Schliesslich beschlossen die Türken dennoch, sich des bösen Geistes zu entledigen und stürmten sein verschanztes Haus in Bender. Damals erst ermannte man sich auch zu einem ernsteren Vorgehen gegen seine in der Moldau umherliegenden Soldaten und Verbündeten, zu denen auch die bei Czernowitz lagernden Polen zählten; mit Gewalt und List wurden sie endlich verdrängt, doch erst im Jahre 1714, als Karl XII. in sein Reich zurückgekehrt war, kehrte die Ruhe zurück.²⁵

Kaum hatte sich das Land einigermaßen erholt, da brach eine arge Hungersnot aus. 1731 und 1732 waren Notjahre, die besonders auch die Bukowina heimsuchten. Um die Not zu lindern, wurde aus der unteren Moldau Mais auch nach Suczawa und Czernowitz zugeführt, der an die Notleidenden gegen spätere Bezahlung verteilt wurde.²⁶

Das Jahr 1739 brachte wieder die Russen in die Bukowina. Durch dieses Land drang General Münich bis Jassy vor. Beim Rückzuge raubten die Russen viele Männer, Weiber und Kinder aus dem Gebiete von Chotin und dem benachbarten Teile des Czernowitzer Kreises und schleppten sie mit sich fort. Dann zogen noch 8000 Kosaken über Suczawa und Czernowitz nordwärts und plünderten alles bis an den Dniester.²⁷

Вони велися в Молдові, яка тоді вже була васалом Порти, і завдавали багато нещастя й Чернівцям. Велика частина Буковини потрапила тоді під панування Польщі. У Чернівцях та в інших населених пунктах були встановлені гарнізони. І лише за умовами Карловицького миру (1699) польські війська виведено з краю.²⁴

Авантюрний похід шведського короля Карла XII на Росію і його втеча до Бендер після поразки під Полтавою (1709) принесла Молдові й особливо Чернівцям нове нещастя. Шведи і союзницькі з ними поляки й козаки, які розквартирувалися в краї, стали для нього великим лихом. Ще й росіяни вдерлися. Між ними й шведами біля «Чернівецької гори» дійшло до битви, а козаки в той час шукали захистку в прутських заплавах. Непрохані гості затрималися на багато років та грабували, мучили й убивали людей. У Чернівецькому та Хотинському повітах вони самі встановили податки: щомісяця за одного коня — левковий гульден. Це неподобство тому так довго тривало, що Карлові вдалося схилити Порту на свій бік та навіть спонукати її до війни з Росією. Зрештою турки вирішили позбутися злого духа [Карла XII] і атакували його укріплення в Бендерах. Тільки тоді вони наважилися на рішучий крок проти його війська, що перебувало по всій Молдові, і проти його союзників, до яких належали й поляки, що отаборилися в Чернівцях. Силою та хитрощами їх, нарешті, витіснили, але спокій настав тільки тоді, коли 1714 року Карл XII від'їхав до своєї держави.²⁵

Як тільки край трохи відійшов від цього, настав страшенний голод. 1731 та 1732 роки були дуже неврожайними, особливо сильно постраждала Буковина. Щоб якось пом'якшити нужду, з Нижньої Молдови в Сучаву та Чернівці привозили кукурудзу та роздавали її нужденним з тим розрахунком, що вони пізніше заплатять.²⁶

1739 року знову вторглися на Буковину росіяни. Через цей край генерал Мініх йшов аж до Ясс. На зворотному шляху росіяни силоміць забрали з собою багато чоловіків, жінок та дітей з Хотинщини та суміжних сіл Чернівецької волості. А потім ще 8000 козаків проходили через Сучаву та Чернівці на північ та по дорозі грабували все аж до Дністра.²⁷

Zehn Jahre später, zur Zeit der dritten Regierung des Fürsten Konstantin Mavrokordat (1748—1749) suchten Dürre und Heuschreckenschwärme das Land heim und in ihrer Folge Hungersnot, welche die Leute zwang, aus Baumrinde oder Eicheln Mehl zu mahlen und zu Brot zu verbacken. Vor Not und Hunger sahen die Leute im Gesicht «wie gekocht» aus, vermochten vor Schwäche kaum zu sprechen und so riß auch der Tod gewaltige Lücken. Ioan Cogalniceanu, der Verfasser einer moldauischen Chronik, stieg damals wäh- rend des großen Fastens auf einer Dienstreise in einem Dorfe bei Czernowitz zu Mittag bei einem Pfarrer ab. Die Mahlzeit bestand aus einem Eichelkuchen, von welchem jeder ein Stückchen erhielt.²⁸

Zwanzig Jahre später wurde die Bukowina wieder von fremden Kriegsscharen heimgesucht. Gegen die russischen Übergriffe in Polen war die Konföderation von Bar entstanden, die sich auch an die Türkei um Hilfe wandte. Nachdem die Russen die Konföderierten besiegt hatten, flohen diese auf türkisches Gebiet; auch in der nördlichen Bukowina und bei Czernowitz hielten sich ihre zersprengten Scharen auf, zu denen auch Türken stießen.²⁹ Diese wurden hierauf von den Russen, denen die Türkei im Herbst 1768 den Krieg erklärt hatte, im Jahre 1769 verjagt. Vier Jahre verblieb sodann die ganze nördliche Moldau und somit auch Czernowitz unter russischer Herrschaft. Auch diese Zeit brachte über unsere Stadt manches Ungemach. So erfahren

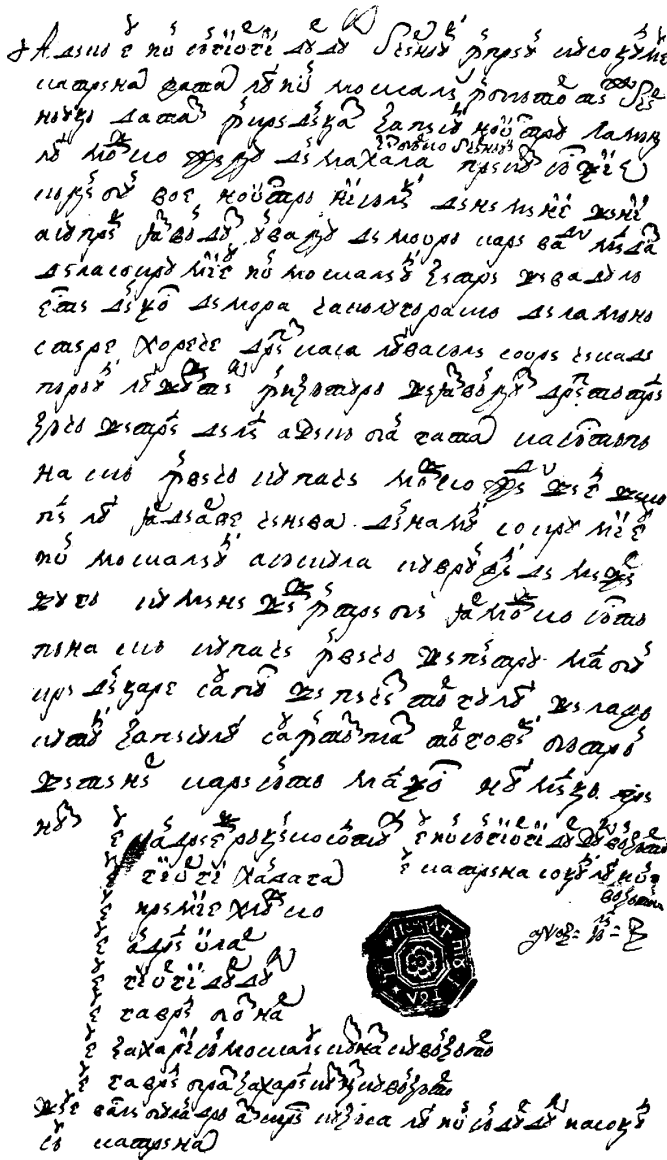

Abb. 11. Czernowitzer Urkunde von 1777 mit dem Stadtsiegel.

Лл. 11. Чернівецька грамота 1777 р. з міською печаткою.

Десять років по тому, за часів правління князя Костянтина Маврокордата (1748—1749), край спіткали посуха та полчища сарани, а в результаті й голод, що змусило людей молоти на борошно кору дерев та жолуді, а потім з цього пекти хліб. Від нужди та голоду люди виглядали «як зварені», від безсилля майже не могли розмовляти, так що й смерть зробила величезні прогалини серед населення. Іоан Когельнічану, автор одного з молдавських літописів, під час службової подорожі у великий піст завітав тоді до священика в одному з сіл біля Чернівців на обід, що складався з однієї хлібини з жолудів, з якої кожен отримав свій кусень.²⁸

Через двадцять років на Буковину знову навідалися чужі во- яки. Проти російських втручань у Польщі виникла Барська кон- федерація, яка зверну- лася до турків за допомогою. Коли росіяни розбили конфедератів, то вони втекли на турецьку терито- рію. Їхні розсіяні загони перебували й на Північній Буковині та біля Чернівців, а незабаром до них долучилися й турки.²⁹ 1769 року їх прогнали росі- яни, — після того як Туреччина восени 1768 року оголосила Росії війну. Відтак вся Північна Буко- вина, а з нею й Чернівці, чотири роки перебували під російським пануванням. Цей період теж при- ніс нашому місту немало лиха. Так, ми довідуємо-

wir, daß verschiedene Gebäude, darunter die jüdische Synagoge³⁰ und Häuser des Klosters Horecza³¹ in Flammen aufgingen. Die erschreckten Bewohner bargen ihre Habe, vor allem ihre Urkunden und Besitzbriefe, in die Erde, wo sie zumteil verdarben.³² In späterer Zeit gaben die Bürger oft an, daß ihnen ihre Schriften «zur Zeit der Russen» verloren gegangen seien.³³ Auch erfahren wir aus verlässlicher Quelle, daß die Russen «unter anderm alle Pferde mitgenommen hatten».³⁴ Dazu kam im Jahre 1770 noch eine Pestseuche, die auch in Czernowitz ihre Opfer forderte.³⁵

Als die Russen 1774 abzogen, erfolgte die Besetzung des Landes durch Osterreich.

ся, що були спалені різні будівлі, серед них і єврейська синагога³⁰ та будівлі монастиря Горича³¹. Свої пожитки, передовсім грамоти та свідоцтва про право власності, налякані жителі закопували в землю, де вони частково згнили.³² Пізніше міщани часто заявляли, що їхні документи пропали «за росіян».³³ З надійних джерел ми також довідуємося, що росіяни «серед іншого забрали й усіх коней».³⁴ Крім того, 1770 року ще долучилася й чума, котра спричинила жертви й у Чернівцях.³⁵

Коли 1774 року росіяни відійшли, край зайняла Австрія.

Drittes Kapitel

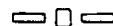
Czernowitz als Sitz der landesfürstlichen Verwaltung zur Zeit der moldauischen Herrschaft. Der Czernowitzer Zinut. Die Starosten. Andere landesfürstliche Beamte

 zernowitz bildete den Mittelpunkt des gleichnamigen nördlichsten Verwaltungskreises (Cinut) der Moldau.¹ Dieser Kreis grenzte im Osten an jenen von Chotin, im Süden an den von Suczawa.

Der Kreisvorsteher von Czernowitz hieß gewöhnlich Starost (Älteste), in lateinischen Urkunden capitanus (Hauptmann); maßgebend war für diese Bezeichnung der Sprachgebrauch im benachbarten Polen.² Den Kreisvorsteher von Suczawa und anderen Cinuten nannte man dagegen Parkalab (Burgoberster). Im XVIII. Jahrhundert wurden diese Beamten oft auch Isprawnik (Richter) genannt, eine Bezeichnung, die damals zunächst in der Walachei Verbreitung gefunden hatte und durch die Reformen des Fürsten Konstantin Maurokordat seit 1741 in der Moldau eingeführt wurde.³ Auch der Czernowitzer Starost wurde gegen das Ende der moldauischen Herrschaft öfters Isprawnik tituliert.⁴

Die Starosten von Czernowitz werden zum erstenmal beim Friedensschlusse von 1499 urkundlich genannt; doch bestand das Amt gewiß schon früher.⁵ Zu Starosten von Czernowitz wurden oft hohe Hof- und Landesbeamte ernannt, vor allem die fürstlichen Schwertträger.⁶ Da die Einkünfte der Starostei bedeutend waren, so war ihre Überlassung an die sonst unbesoldeten Hofbeamten für diese eine willkommene Einnahmsquelle. Doch wurde später nur die Hälfte der Einkünfte des Czernowitzer Kreises den

Розділ третій

Чернівці — резиденція крайової князівської влади за часів молдавського правління. Чернівецький цинут. Старости. Інші земельно-княжі чиновники

 ернівці були центром однойменного найпівнічнішого округу Молдови (цинуту),¹ який на сході межував з Хотинським, а на півдні — з Сучавським.

Керівника Чернівецького округу, зазвичай, називали старостою, а в грамотах латинською мовою — capitanus (капітан). Тут свою роль відіграло мовне позначення такої посади в сусідній Польщі.² Але керівників Сучавського округу та інших цинутів називали пиркалабами (начальниками замків). У XVIII столітті цих чиновників часто називали ісправниками (суддями). Таке найменування в той час спочатку було поширене у Валахії, а в результаті реформ князя Костянтина Маврокордата від 1741 року запроваджене й у Молдові.³ Під кінець молдавського правління Чернівецького старосту теж уже величали ісправником.⁴

Документальна згадка про чернівецьких старост уперше зустрічається у мирному договорі від 1499 року, однак ця посада, звичайно, була й раніше.⁵ Старостами Чернівців часто призначали високих придворних та крайових чиновників, передовсім княжих мечників.⁶ Для придворних чиновників, які, зазвичай, не отримували платні, призначення на таку посаду завжди було бажаним джерелом доходів, адже прибутки староства були досить-таки значними. Але

Schwerträgern überlassen;⁷ die andere gehörte einem zweiten Starosten, denn wir finden oft zwei nebeneinander genannt.⁸ Die Einsetzung der Starosten erfolgte durch den Fürsten;⁹ von diesem¹⁰ oder von dessen Staatsrat (Diwan)¹¹ erhielten sie ihre Aufträge und waren ihnen verantwortlich. So hatte Fürst Gregor Ghika den großen Ban Demeter Makri zum Starosten von Czernowitz eingesetzt. Dieser machte sich aber Betrügereien zu Schulden und stahl von dem eingesammelten Văcarit (Viehsteuer) einen Geldbetrag.

пізніше мечникам залишали тільки половину прибутків Чернівецького повіту,⁷ бо інша половина належала іншому старості (часто ми зустрічаємо імена одночасно двох старост).⁸ Призначення старост робив князь,⁹ і вони отримували накази¹⁰ від князя чи від державної ради (дивану)¹¹ і були їм підзвітні. Так, князь Грегор Ґіка призначив великого бана Деметера Макрі старостою Чернівців, але той вдався до шахрайства — присвоїв собі частину грошей зібраного

Abb. 12. Czernowitz und Umgebung
im Jahre 1774.

Pl. 12. Чернівці й околиці
в 1774 році.

Daher ließ ihn Ghika durch den Wataf der Pagen in Eisen von Czernowitz bringen und ins Gefängnis werfen. Er mußte das gestohlene Geld ersetzen und außerdem fünf Beutel zur Strafe erlegen (1729). An seiner Stelle wurde der Speicherwart¹² Radu Racovița, der Sohn des Hetman Dumitrașcu, zum Starosten von Czernowitz ernannt.¹³ Ebenso ist einer der letzten moldauischen Starosten Imbault im Sommer 1773 abgesetzt worden, weil er mit dem österreichischen General Barco in geheimer Korrespondenz gestanden sein soll.¹⁴ War der Starost verhindert, so konnte ihn einer der anderen landesfürstlichen Beamten vertreten. So erfahren wir, daß 1763 der Mitnik (Mautner) «auf des Starosten Stuhl» saß, weil dem Starosten die Frau in Iassy gestorben und er dorthin gegangen war.¹⁵

Bisher sind folgende Starosten bekannt: 1499 Johann Grumasa (fälschlich Brwmacz);¹⁶ 1519 Petrik;¹⁷ 1527 Thomas Barnowski;¹⁸ 1570 Albota;¹⁹ 1595 Sidorie;²⁰ 1599 Krakalia;²¹ um 1600 Georg (Georg Dronie);²² Anfang des 17. Jahrhunderts Alexa Mustatza und Onciul Ioraschkowicz;²³ 1603 Onciul Georgssohn (d. i. Joraschkowicz) und Lenza;²⁴ 1621 Gavrilasch;²⁵ 1626 Georg Bogdan;²⁶ 1648 Ilie

векаріту [податку на худобу]. За це Ґіка велів, щоб ватаг пажів закував його в кайдани, доставив з Чернівців та кинув до в'язниці. Він мусив повернути вкрадені гроші, а крім того виплатити п'ять гаманів штрафу (1729). На його місце старостою Чернівців був поставлений двірцевий комірник¹² Раду Раковіца, син гетьмана Думітрашку.¹³ Один з останніх молдавських старост — Імбо — теж був зміщений з посади влітку 1773 року, бо він, начебто, вів таємне листування з австрійським генералом Барком.¹⁴ Якщо староста не міг виконувати свої обов'язки, то його заступав хтось з інших княжих чиновників. Так, ми довідуємося, що 1763 року «у кріслі старости» сидів митник, бо у старости померла дружина в Яссах і він поїхав туди.¹⁵

На цей час відомі такі старости: 1499 р. — Іоан Ґрумаса (помилково Брумач,¹⁶ 1519 — Петрик,¹⁷ 1527 — Томаш Барновський,¹⁸ 1570 — Альбота,¹⁹ 1595 — Сидоріє,²⁰ 1599 — Кракалія,²¹ близько 1600 р. — Георгій Дроніє,²² на початку XVII століття — Алекса Мустаца та Ончул Йорашкович,²³ 1603 — Ончул, син Георгія, тобто Йорашкович, і Ленца,²⁴ 1621 — Гаврилаш,²⁵ 1626 — Георгій Богдан,²⁶ 1648 — Іліє Шептелич,²⁷ 1659 — Тоа-

Şeptelici;²⁷ 1659 Toader;²⁸ um 1660 Manie;²⁹ 1663 Gabrilasch;³⁰ 1665 Apar Savin;³¹ um 1670 Alex Kupar und Ilie Drace;³² um 1690 Nikolaus Murguletz;³³ 1693 Toader Albot, gewesener großer Armasch (Kerkerward);³⁴ vor 1699 Potocki, ferner Turkul;³⁵ 1710 Ion Abaza;³⁶ um 1712 Nakul;³⁷ 1713 Gavril Miclescul;³⁸ 1719—1721 Demitru Makri, gewesener großer Ban;³⁹ 1723 Konstantin gewesener grosser Comis (Stallmeister);⁴⁰ 1724 Konstantin gewesener grosser Clucer (Beschließer);⁴¹ 1724 Georg Russet gewesener grosser Beschließer;⁴² 1729 nochmals Demeter Makri großer Ban, hierauf der Speicherward Radu Racovița;⁴³ 1731 Konstantin Silion gewesener großer Medelnicer (Beckenhalter);⁴⁴ 1740 Enache;⁴⁵ 1742 Christoskul gewesener grosser Truchseß;⁴⁶ 1742 Gheorghîța;⁴⁷ 1744 Dumitrasko Kalmeschul, Großclucer und Starost;⁴⁸ 1745 Ilie;⁴⁹ 1746—1747 Lorenz;⁵⁰ 1748 Strojescul;⁵¹ vor 1749 Nikolae Konstantin oder Nikolay Kostin, gewesener großer «Schitnicser» (Speicherwart);⁵² 1750—1753 Basil Krupinsky;⁵³ 1756 Stefan Buhaescul;⁵⁴ 1758 Jenachi (Millo) gewesener großer Paharnic (Mundschenk);⁵⁵ 1758—1760 Georg Lefter;⁵⁶ 1760 Jordachi Cantacuzino großer Paharnic;⁵⁷ 1760—1762 nochmals Jenachi Millo;⁵⁸ 1761 Gheorge gewesener großer Speicherwart;⁵⁹ 1762—1764 Konstantin Sturdza großer Spatar (Schwertträger);⁶⁰ 1764 Ilasz;⁶¹ 1765 Gheorghe gewesener großer Sluger (Fleischwart);⁶² 1765 erscheint auch ein Georg «substitutus» (Stellvertreter) des Starosten;⁶³ 1766 wird neben dem Sluger Georg als Starost Pandelachi gewesener großer Wornik (Hofrichter) genannt;⁶⁴ 1766 Panteli Klumasch;⁶⁵ 1767 Grigorasch;⁶⁶ 1767 Gawrilasch;⁶⁷ 1768 Păun;⁶⁸ 1768 Georg;⁶⁹ 1768 Jmbault de Manthay;⁷⁰ 1770 Imbs;⁷¹ 1771—1773 Ilie Herescul;⁷² 1773 nochmals Imbault.⁷³ Schließlich erscheint in einer undatierten Urkunde, die aber wohl ins 18. Jahrhundert gehört, als Czernowitzer Starost ein Kerkerwart Georg.⁷⁴

Die Starosten waren vor allem die obersten politischen Beamten in ihrem Kreise. Sie hatten daher insbesondere schon seit dem Ende des 16. Jahrhunderts bei den zahlreichen Streitigkeiten an der polnischen Grenze einzuschreiten.⁷⁵ Jahre 1527 sandte der Wojwode Peter die Starosten von Chotin und Czernowitz auf den Reichstag nach Piotrkow zu König Siegmund, damit sie ihm Nachricht bringen von

дер²⁸, близько 1660 р. — Маніє²⁹, 1663 — Гаврилаш,³⁰ 1665 — Апар Савин,³¹ близько 1670 р. — Алекс Купар та Іліє Драче,³² близько 1690 р. — Микола Мургулець,³³ 1693 — Тоадер Альбот, колишній великий армаш (начальник тюрми),³⁴ перед 1699 р. — Потоцький, а потім Туркул,³⁵ 1710 — Іон Абаза,³⁶ близько 1712 р. — Накул,³⁷ 1713 — Гаврило Міклескул,³⁸ 1719-1721 — Демітру Макрі, колишній великий бан,³⁹ 1723 — Костянтин, колишній великий коміс (конюший),⁴⁰ 1724 — Костянтин, колишній великий ключник,⁴¹ 1724 — Георгій Руссет, колишній великий ключник,⁴² 1729 — повторно Думітру Макрі, великий бан, за ним комірник Радун Раківіца,⁴³ 1731 — Костянтин Сіліон, колишній великий медельнічер (умивальник),⁴⁴ 1740 — Єнаке,⁴⁵ 1742 — Крістоскул, колишній великий стольник,⁴⁶ 1742 — Георгіца,⁴⁷ 1744 — Думітрашко Кальмешул, великий ключник і староста,⁴⁸ 1745 — Іліє,⁴⁹ 1746—1747 — Лоренц,⁵⁰ 1748 — Строевскул,⁵¹ перед 1749 р. — Ніколає Константин, чи Николай Костін, колишній великий «житнічер» (комірник),⁵² 1750-1753 — Василь Крупинський,⁵³ 1756 — Штефан Бугаєвскул,⁵⁴ 1758 — Єнакі (Мілло), колишній великий пагарник (виночерпій),⁵⁵ 1758—1760 — Георгій Лефтер,⁵⁶ 1760 — Йордакі Кантакузінно, великий пагарник,⁵⁷ 1760—1762 — повторно Єнакі Мілло,⁵⁸ 1761 — Георгій, колишній великий комірник,⁵⁹ 1762—1764 — Костянтин Стурдза, великий мечник,⁶⁰ 1764 — Ляш,⁶¹ 1765 — колишній великий слугер (м'ясничий),⁶² 1765 — з'являється також Георгій «substitutus» (заступник) старости,⁶³ 1766 — поряд з м'ясничим Георгієм називають старостою й Панделакі, колишнього великого ворника (придворного суддю),⁶⁴ 1766 — Пантелій Клу-маш,⁶⁵ 1767 — Григораш,⁶⁶ 1767 — Гаврилаш,⁶⁷ 1768 — Пеун,⁶⁸ 1768 — Георгій,⁶⁹ 1768 — Імбо де Мантай,⁷⁰ 1770 — Імбо,⁷¹ 1771—1773 — Іліє Герескул,⁷² 1773 — повторно Імбо.⁷³ І, нарешті, в одній грамоті без дати, але яка, мабуть, походить з XVIII століття, чернівецьким старостою названо якогось Георгія, начальника тюрми.⁷⁴

Старости були, передовсім, найвищими політичними чиновниками свого округу. Тому вони повинні були вживати заходів при численних сутичках на польському кордоні, особливо з кінця XVI століття.⁷⁵ 1527 року воевода Петро послав хотинського та чернівецького старостів на сейм до Пьотркова для зустрічі з королем Сигізмундом, щоб вони повідомили його

dem Antritte seiner Herrschaft und um Erneuerung der Bündnisse bitten.⁷⁶ Als die Russen im Jahre 1709 bei der Verfolgung der geschlagenen Schweden die moldauische Grenze überschritten, wurde der Starost von Czernowitz der Kommission beigezogen, welche das Ausmaß der Grenzverletzung zu untersuchen hatte.⁷⁷ Der Starost sollte auch den auf das moldauische Gebiet geflüchteten Konföderierten (1768) entsprechend entgegenreten.⁷⁸ Von dem Czernowitzer Starosten ließ sich der Fürst über die

про вступ Петра на престол та просили поновлення союзу.⁷⁶ Коли росіяни 1709 року, переслідуючи розгромлених шведів, перейшли молдавський кордон, то чернівецького старосту залучили до комісії, яка мала встановити міру порушення кордону.⁷⁷ Староста повинен був також відповідно протидіяти конфедератам, які втекли на молдавську територію (1768).⁷⁸ Чернівецькі старости мали також доповідати князеві про події на кордоні (1768).⁷⁹ Коли російський гене-

Abb. 13. Altes Haus
(Metzgergasse).

Іл. 13. Стара хата
(вулиця Метцгера).

Vorgänge an der Grenze (1768) berichten.⁷⁹ Als der russische General Gartenberg 1770 die Münzstätte (Abb. 9 und 10) im heutigen Sadagyrä errichten wollte, verhandelte er zunächst mit dem Czernowitzer Starosten.⁸⁰ Auch fremde Gesandte nahm der Starost auf und sorgte für ihre Beherbergung und ihr Fortkommen. So weilte 1762 der englische Gesandte Porter mit Familie und Begleitung als Gast des Starosten Millo in unserer Stadt. Dieser war ihm mit seinem schönen Sechsgespänn eine Strecke entgegengefahren, hatte während des Aufenthaltes in Czernowitz für die ganze Gesellschaft bestens gesorgt und ihre Weiterreise gefördert.⁸¹

Dem Starosten war ferner die oberste Richtergewalt in seinem Kreise anvertraut. An ihn legten die Bauern und Bürger Berufung gegen die niederen Richter ein; der Adel hatte beim Starosten seine erste Instanz; von dem Starosten konnte man an den Fürsten appellieren. Todesurteile konnten überhaupt nur am Fürstenhofe

рал Гартенберг виявив бажання у 1770 році заснувати в теперішній Садагурі монетний двір (іл. 9 і 10), то він спочатку вів перемовини з чернівецьким старостою.⁸⁰ Староста приймав також іноземних послів і надавав їм притулок та допомогу при від'їзді. Так, 1762 року англійський посол Портер з родиною і свитою перебував у нашому місті та був гостем старости Мілло. Останній виїхав йому назустріч гарною каретою, запряженою шістьма кіньми, а під час перебування посла у Чернівцях найкращим чином дбав про всю компанію та допомагав при від'їзді.⁸¹

Крім того, староста представляв вищу судову владу у своєму повіті. До нього селяни та міщани зверталися з касаційними скаргами на рішення нижчих суддів, а для дворян він був суддею першої інстанції. Після старости можна було подати апеляцію князеві. Смертні вирoki виносили тільки при княжому дворі.

ausgesprochen werden. Vor dem Starosten fanden vor allem die zahlreichen Rechtsgeschäfte des Adels über Güterkäufe, Grenzprozesse, Ausstellungen von Schuldbriefen und anderen Urkunden, Beilegung von Streitigkeiten zwischen Gutsbesitzern und Bauern u. dgl. statt.⁸²

In der Hand der Starosten ruhte ferner die Leitung der Verwaltung ihres Kreises. Sie hatten vor allem die von den dazu bestimmten Unterbeamten eingehobenen Steuern an den Landesfürsten abzuliefern und sonstige damit zusammenhängende Geschäfte zu leiten.⁸³ Ebenso hatten sie für die Abhaltung der Jahrmärkte und die Ordnung des Marktverkehrs zu sorgen.⁸⁴ Als der Fürst Ghika deutsche Tuchmacher in die Moldau ziehen wollte (1766), betraute er den Czernowitzer Starosten mit den Verhandlungen und der Anwerbung der deutschen Ansiedler aus der Kolonie Zaleszczyki-Prelipcze.⁸⁵ Allzu vielseitig waren die administrativen Verpflichtungen des Starosten schon deshalb nicht, weil für die meisten Zweige einer guten Verwaltung, so etwa für Verkehrswesen, Gesundheitspolizei, Feuerlöschwesen u. dgl. gar nicht gesorgt wurde.

Neben dem Starosten erscheinen in älteren Urkunden nur die Watachen (Vatafen), offenbar eine Art höherer Gerichtsdieners, genannt.⁸⁶ Doch verfügte gewiß schon damals der Starost auch über andere Hilfskräfte. Gegen das Ende der moldauischen Zeit⁸⁷ standen dem Starosten oder Isprawnik vor allem drei Logopheten oder Schreiber, auch «pisar» genannt,⁸⁸ zur Seite. Einer von ihnen hatte die Steuergelder von den Steuereintreibern zu übernehmen und an den Starosten abzuführen; die zwei anderen besorgten die Schreibgeschäfte und wurden «zu Rrozeßsachen gebraucht». Ferner unterstanden dem Starosten vierzig «Barans» oder Gerichtsdieners zu Fuß unter Anführung eines «Kapitans»;⁸⁹ dreissig «Umblators», berittene Gerichtsdieners, unter einem «Vatas»;⁹⁰ endlich zehn berittene «Arnauten», die unter einem «Czaus» standen und meistens zur Überbringung von Botschaften, vor allem an den Fürstenhof nach Iassy, benützt wurden.⁹¹ Dieser Diener bediente sich der Starost zum Sicherheitsdienste und bei verschiedenen Rechtshändeln. Zur Abgrenzung von Gütern und anderen Geschäften verwendeten die Starosten oft Masilen, also Angehörige der zweiten moldauischen Adelsklasse. In einzelnen Urkunden ist geradezu von den «Abgrenzungs-Masilen» (granicales masilli) neben dem Czernowitzer Starost die Rede.⁹² Bemerkenswert ist noch, daß die auch sonst in der Moldau

У провадженні старости були, передовсім, численні правові справи дворян стосовно купівлі майна, спорів за межі, видання боргових розписок та інших документів, уладнання спорів між поміщиками та селянами тощо.⁸²

Крім того, в руках старост було керівництво управлінням свого повіту. Вони мали, в першу чергу, переказувати князеві зібрані відповідними нижчими чиновниками податки та вести інші, пов'язані з цим справи.⁸³ Вони також мали стежити за проведенням щорічних ярмарків та порядком при здійсненні ярмаркових операцій.⁸⁴ Коли князь Гіка хотів залучити німецьких фахівців до виробництва сукна в Молдові (1766), він доручив чернівецькому старості вести з ними переговори та вербувати німецьких переселенців з колонії Заліщики-Прилипче.⁸⁵ Адміністративні обов'язки старости не були вже й такими широкими, тому що про більшість галузей, що належать до доброго управління, таких як транспортне сполучення, санітарна поліція, пожежна справа тощо, не дбали взагалі.

Поряд зі старостами у давніх грамотах називають і ватагів (ватафів),⁸⁶ свого роду вищих судових службовців. Однак староста, звичайно, мав тоді у своєму розпорядженні й інших помічників. Під кінець молдавських часів⁸⁷ старості, або ісправникові, допомагали, в першу чергу, три логофети, яких ще називали писарями.⁸⁸ Один з них мав переказувати старості гроші, зібрані збирачами податків, а інші два займалися канцелярською роботою і їх «використовували на процесах». Далі старості підпорядковувалися соток піших «биранів», чи судових службовців, якими верховодив «капітан»,⁸⁹ тридцять «умблаторів», тобто кінних судових службовців під орудою «ваташа»⁹⁰ і, на кінець, десять кінних «арнаутів», якими верховодив «чауш» і яких використовували переважно для передачі повідомлень, здебільшого до княжого двору в Яссах.⁹¹ Староста використовував цих службовців для служби безпеки та при різних правових справах. Для розмежування маєтків та для інших справ старости часто використовували мазилів, тобто членів молдавського дворянства другого класу. В деяких грамотах їх просто-таки називають «мазіями-розмежувальниками» (granicales masilli) при чернівецькому старості.⁹² Варто також зауважити, що теж іноді послуговували-

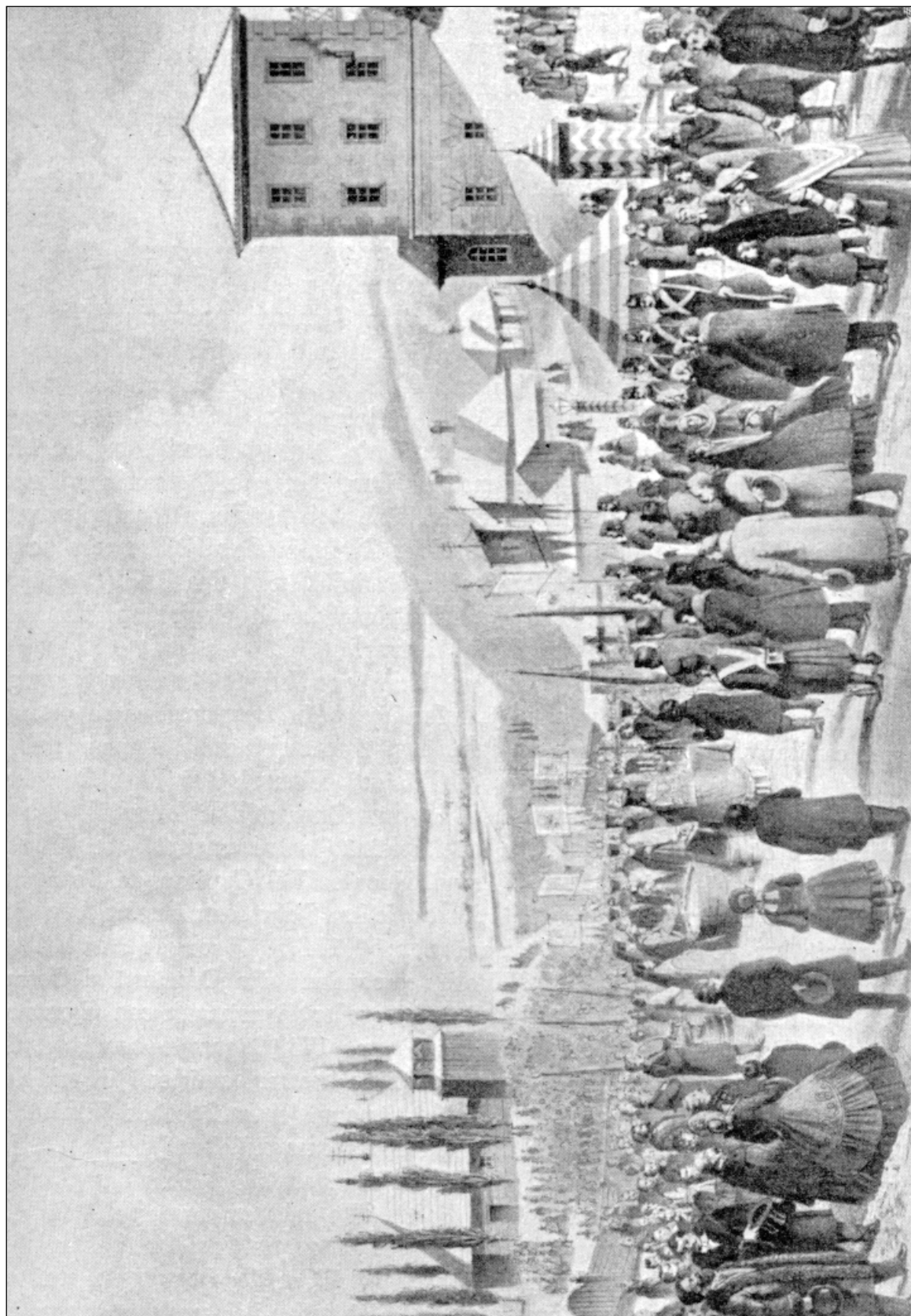

Abb. 14. Landesfürstliche Kirche Maria Himmelfahrt
(Wasserweihe beim Türkenbrunnen um 1860).

Іл. 14. Крайова князівська церква Успіння Богородиці
(Водохреща біля Турецької криниці близько 1860 р.).

verwendeten «Beschlien», türkische Polizeisolddaten, in Czernowitz zeitweilig in Verwendung standen.⁹³

Dem Starosten unterstand ferner die Stadtobrigkeit, über welche weiter unten noch ausführlich gehandelt wird. Ebenso empfangen von ihm alle Befehle die in den einzelnen «Okolen», den Unterbezirken des Cinutes, angestellten «Namesniken» (Stellvertreter). Sie hatten dem Starosten in allen Geschäften beizustehen und kleinere Rechtssachen zu behandeln. Ein solcher Beamte dürfte auch der zum Jahre 1705 genannte «Darie namesnic de Cernauți» sein, ebenso Jani Namesnik, der siebzig Jahre später erscheint.⁹⁴ In jedem Okol waren ferner zwei «Zlotaschen» oder Steuereinnehmer angestellt, die die eingehobenen Beträge an den dazu bestimmten Logopheten des Starosten abführten. Endlich standen jedem Dorfe ein «Dwornik» (Richter) und ein bis drei «Vatamanen» (Kleinrichter, Beigeordnete) vor; sie hatten die jedem Dorfe ausgelegte Steuersumme (den Tribut) im Einverständnis mit den Bauern auf jedes Gemeindemitglied auszuteilen, das Geld einzusammeln und den Zlotaschen einzuhandigen; auch die kleinen Zwistigkeiten zwischen den Bauern wurden von ihnen geschlichtet. Ausgenommen von dem Machtbefugnisse der Starosten waren einzelne Ortschaften, welche die Fürsten zu Gunsten ihres Grundherrn durch besondere Privilegien befreiten. Ein solches Dorf war Toporoutz, das seit 1628 dem Kloster Maria Himmelfahrt in Jassy gehörte. Die Fürsten verzichteten zu Gunsten der Mönche auf alle Einnahmen von diesem Dorfe und verboten allen ihren Beamten und Dienern, insbesondere den Parkalaben von Chotin und den Starosten von Czernowitz jeden Eingriff in diesem Orte. In einem der fürstlichen Freibriefe 1705 heißt es ausdrücklich, daß die gewöhnlichen Richter in diesem Dorfe nichts zu schaffen haben, weder die Leute mit Geld strafen, noch irgend ein Urteil schöpfen dürfen, denn dem Klostersvorsteher allein komme es zu, das Recht zu sprechen, die Schuldigen zu züchtigen und Geldbußen aufzulegen. Dem Starosten von Czernowitz wurde auch in diesem Schriftstücke verboten, in diesem Dorfe Abgaben einzuheben.⁹⁵

Von anderen landesfürstlichen Beamten ist in Czernowitz vor allem der Mautner (vameş, mitnik) zu nennen. Zumindestens seit 1408 bestand hier die Zollstätte, auf der für die durchgeführten Waren, ferner für Vieh und Pferde die vorgeschriebene Gebühr entrichtet werden mußte. Sie erhielt sich bis ins XVIII. Jahrhundert.⁹⁶ Der Mautner war eine angesehene Persönlichkeit, wie schon der oben erwähnte Umstand beweist, daß er 1763 den abwesenden

ся і в Чернівцях⁹³ «бешліями» — вояками турецької поліції, яких використовували в Молдові.

Крім того, старості підлягало й міське начальство, про яке нижче буде йти мова докладніше. Від нього отримували розпорядження й «намісники» (заступники), — призначені у всіх «околах», на які ділився цинут. Їхнім завданням було допомагати старості у всіх справах, а також вирішувати дрібні правові питання. Мабуть, таким службовцем був і згаданий 1705 року «Darie namesnic de Cernauți», а також Jani Namesnik, який знову з'являється через сімдесят років.⁹⁴ У кожний окол призначалися два «злоташі», або збирачі податків, які передавали зібрані гроші призначеним старостою логофетам. Нарешті, кожним селом керували «двірник» (суддя) і від одного до трьох «ватаманів» (підсудки, помічники). Вони за погодженням з селянами визначали, хто з членів громади платить яку частину встановлених для села податків (трибут), збирали гроші та передавали їх злоташам. Вони залагоджували також дрібні суперечки між селянами. Влада старости не поширювалися на окремі населені пункти, які князі звільняли, надаючи особливі привілеї поміщикам. Таким було село Топорівці, що з 1628 року належало монастиреві Успіння Богородиці в Яссах. Князі на користь ченців відмовлялися у цьому селі від усіх зборів і заборонили всяке втручання у справи села всім чиновникам та службовцям, зокрема й хотинським пиркалабам та чернівецьким старостам. В одній з княжих охоронних грамот від 1705 року категорично мовиться, що звичайним суддям у цьому селі нема чого робити; не можна ні штрафувати людей, ні виносити який-небудь вирок, бо тільки настоятель монастиря має право займатися судочинством, карати винних та накладати грошові штрафи. У цій грамоті чернівецькому старості теж заборонялося займатися зборами в цьому селі.⁹⁵

З-поміж інших крайових княжих чиновників у Чернівцях треба назвати в першу чергу митника (вामеша). Щонайпізніше з 1408 року тут перебував митний пост, який повинен був стягувати визначену плату за провіз товарів, а також за худобу й коней. Цей пост існував аж до XVIII століття.⁹⁶ Митник був авторитетною особою, а це видно хоч би з того факту, що 1763 року він виконував обов'язки відсутнього старо-

Starosten vertrat. Als letzter moldauischer Zöllner in Czernowitz erscheint Koste Kirileskul Wamesch, der 1771 und 1776 Grundstücke bei der Paraskiwakirche verkauft.⁹⁷ Auch die Maut stand damals in der Nähe dieser Kirche.⁹⁸ Der Zoll wurde nach einem «ordentlichen Tarif» eingehoben und darüber ein Protokoll, also eine Zollliste, geführt. Aus diesen Auszeichnungen ergab sich, daß die Mauteinnahme in Czernowitz am Ende der moldauischen Zeit jährlich 10.000—12.000 fl. betrug.⁹⁹

Schließlich ist noch die im Czernowitzer Kreise zur Aufsicht der Grenze gegen Polen bestellte Wachmannschaft zu nennen. Diese «Kalaraschen» standen unter dem «capitan mare» oder «vel capitan», also dem Gross-Kapitän, von Czernowitz und Kotzman, und einigen Kapitänen. So befiehlt 1714 der Wojwode Nikolaus Maurokordat allen Kapitänen und Kalaraschen des Czernowitzer Cinutes, daß sie dem Dumitraschku Kalmucki, den er zum «Capitan Mare ot Cernaui» an Stelle des Kapitäns Hankul ernannt habe, Gehorsam zu leisten hätten.¹⁰⁰ Im Jahre 1742 wird «Gavril Neculce Vel Capitan de Coțmane» und die «calarașii de Coțmani» genannt.¹⁰¹ In demselben Jahr kommt neben dem Starosten von Czernowitz der «Capitanul de Coțmani» vor;¹⁰² 1747 «Gheorghe Parvul Capitanul de Coțmani»;¹⁰³ 1751 «Capitanul Manoli, comandant din Cernaui și Coțman».¹⁰⁴ In den Jahren 1746 und 1748 erscheint Samfir, großer Hauptmann von Czernowitz und Kotzman, als Wohltäter des Klosters Horecza¹⁰⁵ und 1758/9 grenzte der «Vel Capitan Vasile Dumitrescu» Lenkoutz ab.¹⁰⁶ Gegen das Ende der moldauischen Zeit erscheint Basil Jeremiewicz als Masil und ehemaliger Grenzhauptmann, ferner Theodor Hereskul.¹⁰⁷

Die angeführten landesfürstlichen Beamten und Diener erhielten keine feste Besoldung; nur die Arnauten hatten im XVIII. Jahrhundert ein monatliches Gehalt von 5 fl.; ebenso bezogen die türkischen Polizeisoldaten ihren Sold. Alle anderen waren teils auf die ihnen überlassenen Anteile an Steuern, teils auf Sporteln angewiesen; auch kam ihnen die Befreiung von gewissen landesfürstlichen und grundherrlichen Abgaben zugute, was auch von den Arnauten gilt. Die Höhe der Einnahmen eines Starosten soll am Ende der moldauischen Herrschaft etwa 5625 fl.¹⁰⁸ betragen haben. Nach einem anderen Berichte,¹⁰⁹ der auf der Angabe der Starosten selbst beruht, nahm aber jeder der zwei Isprawniken von Czernowitz jährlich mindestens 12.000 fl. ein. Das Einkommen des Großkapitäns der Karalaschen aus gewissen Zolleinnahmen betrug 800 fl.

сти. Останнім молдавським митником у Чернівцях був Косте Кирилескул Вамеш, який 1771 та 1776 роками продав земельні ділянки біля церкви Св. Параскеви.⁹⁷ Тоді митниця знаходилася поблизу цієї церкви.⁹⁸ Мито справляли згідно із «постійним тарифом» і про це склали протокол, тобто митний список. Ці списки свідчать, що доходи від справляння мита в Чернівцях під кінець молдавського періоду склали щорічно 10.000 — 12.000 фл.⁹⁹

Нарешті, треба ще назвати існуючих у Чернівецькому окрузі охоронців кордону з Польщею. Цими «каларашами» верховодили «capitan mare», чи «vel capitan», тобто великий капітан Чернівців і Кіцманя, та ще кілька капітанів. 1714 року воєвода Миколай Маврокордат наказує всім капітанам і каларашам Чернівецького цинуту, щоб вони виконували розпорядження Думітрашку Калмуцького, якого він замість капітана Ганкула призначив на посаду «Capitan Mare ot Cernaui».¹⁰⁰ 1742 року Гаврила Некульче називають «Vel Capitan de Coțmane» і «caralașii de Coțmani».¹⁰¹ Цього ж самого року поряд з чернівецьким старостою з'являється й «Capitanul de Coțmani»,¹⁰² 1747 року — «Gheorghe Parvul Capitanul de Coțmani»,¹⁰³ 1751 року — «Capitanul Manoli, comandant din Cernaui și Coțman».¹⁰⁴ У 1746 та 1748 роках Самфір, великий капітан Чернівців і Кіцманя, виступає доброчинцем монастиря Горича¹⁰⁵, а в 1758/9 роках «Vel Capitan Vasile Dumitrescu» встановлював межі Ленківців.¹⁰⁶ Під кінець молдавських часів Василя Єремєвича називають мазилем та колишнім капітаном прикордонної служби, а далі Теодора Герескула.¹⁰⁷

Згадані крайові княжі чиновники та службовці не отримували якоїсь точно встановленої платні, і тільки арнаути одержували у XVIII ст. щомісячно по 5 фл.; платили також турецьким поліційним воїнам, а всі інші мусили обходитися то залишеною їм частиною податків, то хабарями. Вони також мали право не сплачувати земельно-княжих та поміщицьких податків, це стосувалося також і арнаутів. Сума доходів старости під кінець молдавського правління складала біля 5625 фл.¹⁰⁸ Однак за іншими даними,¹⁰⁹ взятими зі звітів самих старостів, кожен з двох чернівецьких ісправників мав мінімальні річні доходи 12000 фл. Прибутки великого капітана каларашів від певних митних зборів

jährlich.¹¹⁰ Die Höhe der Einnahmen der anderen Amtspersonen und Diener läßt sich nicht ermitteln. «Da nur dies sämtliche Administrationspersonale», lautet ein verläßlicher Bericht aus dem Jahre 1775, «vom Starosten anfangend, die einzigen Arnauten ausgenommen, vom Fürsten gar keine Besoldung zu empfangen hatte, so kann man sich leicht vorstellen, wie sie ihrem Amte vorgestanden und wie sie das Volk mögen gedrückt haben. Die vornehmeren Ämter wurden überdies nicht auf Lebzeit, sondern nur auf zwei bis drei Jahre, und zwar

становили щорічно 800 фл.¹¹⁰ Суму прибутків інших чиновників та службовців встановити неможливо. «Оскільки весь цей адміністративний персонал, — йдеться в одному з надійних звітів від 1775 року, — починаючи від старости, за винятком окремих арнаутів, не отримував від князя жодної платні, то можна собі легко уявити, як вони виконували свої посадові обов'язки і як вони утискали народ. На найвищі посади призначали, крім того, не пожиттєво, а тільки на два-

Abb. 15. Nikolauskirche und Glockenturm.

Гл. 15. Свято-Миколаївська церква і дзвіниця.

meistens an die Meistbietenden verhandelt. Die Bemühung eines solchen Beamten ging also dahin, das für seine Stelle erlegte Geld ehenbaldigst zurückzubekommen und sich in dieser kurzen Amtszeit einen Reichtum mit desto größerer Verwegenheit zu sammeln, als er keine Strafe zu besorgen hatte».¹¹¹

Von einer ordentlichen Amtskanzlei des Starosten und der anderen Beamten haben wir keine Nachrichten; sie scheinen in ihrer Wohnung amtiert zu haben. Nur die Temniza, das Gefängnis, wird erwähnt; es lag in den ersten Jahrzehnten des XVIII. Jahrhunderts inmitten der Stadt etwa dort, wo heute die Wechsler- und Tischlergasse zusammenstoßen.¹¹² Auch von einer ordentlichen Kanzleiführung war in jener Zeit keine Rede. Wohl wurden Kaufurkunden, Grenzbriefe u. dgl. ausgefertigt, doch von ordentlich geführten Registern, Protokollen und ähnlichen Einrichtungen ist keine Spur vorhanden. Ging daher etwa ein Kaufbrief verloren, so konnte das Besitzrecht nur durch Zeugen bewiesen werden; daher erscheint in jeder Urkunde eine lange Zeugenreihe angeführt. Zur größeren Sicherheit

три роки, і то тих, що найбільше дали. Отже, такий чиновник намагався якомога швидше повернути собі гроші, які він заплатив за свою посаду, а за цей короткий час перебування на цій посаді збити багатство з тим більшою зухвалістю, як він не боявся жодної кари».¹¹¹

Ми не маємо відомостей про належну службу канцелярію старости й інших чиновників — вони, здається, вели службові справи у своїх помешканнях. Згадується тільки темниця (в'язниця): у перші десятиліття XVIII століття вона знаходилася в центрі міста, там, де сьогодні сходяться вулиці Міняльницька та Столярська.¹¹² В той час не було також мови про належне діловодство. Купчі грамоти, свідоцтва про межі і таке інше, наче, видавалися, але про впорядковане ведення реєстрів, протоколів та інших документів немає й сліду. Якщо, наприклад, губилася купча грамота, то право власності можна було довести тільки з допомогою свідків. Звідси зрозуміло, чому в кожній грамоті наводився довгий ряд свідків. Для більшої

des Rechtsgeschäftes pflegte man in der Urkunde gegen jene, die ihre Bestimmungen antasten würden, einen Fluch auszusprechen. In der Urkunde, mit der Stefan Wereha 1745 seine Wasserstaue (Mühlstätte) in Czernowitz an das Kloster Horecza veräußerte, heißt es: «Wer diese dem Kloster Horecza verkaufte Wasserstaue anzutasten wagen würde, soll verflucht sein».¹¹³

надійності правових угод у грамоту зазвичай вписували прокляття тим, хто міг би зазіхати на її визначення. У грамоті, згідно з якою Стефан Верига 1745 року продав свою гать (місце для млина) в Чернівцях монастиреві Горича, йшлося: «Хто посміє посягнути на цю продану монастиреві Горича гать, той нехай буде проклятий».¹¹³

Viertes Kapitel

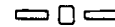
**Czernowitz eine landesfürstliche Stadt;
ihr Gebiet. Verwaltung zur Zeit der
moldauischen Herrschaft. Pflichten
und Freiheiten der Stadt.
Kulturzustände. Die Bewohner**

 zernowitz gehörte zu den landesfürstlichen Orten der Moldau; es unterstand also bloß dem Fürsten und war keinem Grundherrn verpflichtet. Außer Czernowitz waren aus dem Boden der heutigen Bukowina nur noch Sereth und Suczawa, ferner der größte Teil der heutigen Bezirkshauptmannschaft Kimpolung landesfürstlich; alle anderen Orte waren grundherrlich.¹

Eine Beschreibung und Abgrenzung des städtischen Gebietes aus älterer Zeit ist uns nicht erhalten. Wir müssen uns daher ein Bild jener Zustände aus einzelnen Nachrichten und Andeutungen zu bilden suchen.

Der Pruthfluß übte in dem breiten Tale bei Czernowitz unbehindert seine Herrschaft.² Er durchfloß in zahlreichen Armen ein breites Sumpfland; vergraste Spuren von ausgetrockneten verschlungenen Rinnsalen sind überall bemerkbar, einzelne Arme floßen unmittelbar unter dem Hügel, auf dem Alt-Czernowitz lag. Bei Kaliczanka ist noch eine in den Weinberg tief hineingeschnittene Bucht vorhanden, in der sich ein hoher Werder erhob, den der Fluß von allen Seiten umfloß und der wie ein Platz einer alten Sumpffeste oder eines befestigten Lagers aussah.³ Der Sümpfe, Fischlacken und Auen unterhalb Czernowitz geschieht oft Erwähnung.⁴ Auch einige Ortsnamen erinnern noch daran. So scheint die Benennung von Zuczka und Denisiuka aus Sumpfland zu deuten;⁵ Lenkoutz geht aus

Розділ четвертий

**Чернівці — крайове княже місто,
його територія. Управління в часи
молдавського володіння. Обов'язки
та свободи міста.
Культурні умови. Жителі**

 ернівці належали до крайових княжих міст Молдови, тобто воно підпорядковувалося тільки князеві, а не якому-небудь поміщикові. Крім Чернівців крайовими княжими володіннями були на терені сьогоднішньої Буковини Серет, Сучава, а ще більша частина сьогоднішнього Кімполунзького повіту. Всі інші населені пункти були поміщицькими володіннями.¹

До нас не дійшли з давніх часів описи меж території міста, тому ми будемо намагатися відтворити картину того стану за окремими повідомленнями й натяками.

У широкій долині біля Чернівців річка Прут поводилася, як сама хотіла.² Численними рукавами вона протікала широкими болотистими місцинами, всюди видно зарослі травовою сліди висохлих та зниклих русел. Окремі рукави пролягали безпосередньо біля підніжжя пагорба, на якому стояли старі Чернівці. Біля Калічанки ще й досі є затока, що врізається глибоко у Винну гору. Посеред затоки височів острівець, який з усіх боків омивався рікою і який виглядав, наче місце старої фортеці на болоті, або місце укріпленого табору.³ Існує багато згадок про болота, рібні мілини та луки нижче Чернівців.⁴ Про це нагадують і назви деяких поселень: так, здається, назви Жучка й Денисівка вказують на заболочену

łęk, luh, d. h. sumpfige Aue zurück, endlich Rohožna auf rohoža, rohož, d. h. Schilf.⁶ Zwischen Lenkoutz und Rohožna dehnen sich noch heute die Bahna (Sümpfe) aus. Da der Fluß damals wiederholt seinen Lauf änderte, ist es leicht erklärlich, daß einzelne Teile des Stadtgebietes jenseits des Flusses lagen. So erfahren wir aus einer Urkunde des Wojwoden Radul vom 28. Mai 1618, daß zu Czernowitz einige Wiesen jenseits des Pruths gehörten, so daß Czernowitz damals an Rohožna und Scheroutz grenzte.⁷ Auf diesen Wiesen liegen jetzt Denisiuka und Zuczka. Der Verlust dieser Strecken am linken Ufer des Pruthflusses erfolgte infolge eines Rechtsstreites, der hier in seinen Hauptzügen geschildert werden soll.⁸ Zu Anfang des XVII. Jahrhunderts war es geschehen, daß zwei vornehme Polen auf diesem Gebiete erschlagen wurden. Um nun allen Unannehmlichkeiten zu entgehen und vor allem die Mordbuße nicht leisten zu müssen, behaupteten die Czernowitzer, daß jene «Wiesen» nicht zur Stadt gehörten, sondern im Gebiete der Dörfer Rohožna und Scheroutz lagen. Zufolge dieser Aussage machten sich die Mordsucher an die beiden Dörfer und töteten zwei Leute von Rohožna und drei von Scheroutz. Überdies fingen die Polen einen Sohn des Starosten Krakalie und führten ihn nach Kamieniec, worauf sein Vater ihn für 300 Silbertaler loskaufen mußte. Nun wurden die Wiesen auf der Denisiuka — das gleichnamige Dörfchen wird erst später genannt — den Czernowitzern abgesprochen und zufolge einer Urkunde des Wojwoden Jeremias Mogila dem Starosten Gabrilasch Metiasch, der zu Lenczestie Anteilsbesitzer war, und dem Kirchensänger Konstantin Krakalie aus Rohoina, einem Sohne des oben genannten Starosten, zugesprochen, weil diese «wegen der Wiesen Zahlung geleistet», das heißt wohl die Mordbuße gezahlt hatten. Diese Bestimmung wurde zunächst durch den Wojwoden Radul im Jahre 1618 bestätigt und einige Jahre darauf (1627) von Miron Barnowski Mogila erneuert. Als Besitzer der Wiesen wurde damals Demeter Krakalie, Sohn des Starosten und somit ein Bruder des früheren Besitzers Konstantin Krakalie, und Gabrilasch, der inzwischen Parkalab von Chotin geworden war, genannt; zugleich erhielt der letztere das Dörfchen Denisiuka, das bei dieser Gelegenheit zum erstenmal genannt wird. Schon wenige Jahre später wird Gabrilasch als alleiniger Besitzer der Wiesen und des Dörfchens mit seinen Fischlachen genannt. Es war nämlich im Jahre 1630, als der Schultus Isak von Czernowitz mit Jon Czucz, Pentele und Jon Floreskul, Alexa Perczu, Alexa Chluczczen, dem Schneider Sirbul und anderen alten Städtern vor den Wojwoden Mogila kamen und gegen

місцевість.⁵ Назва Ленківці походить від łęk — заболочений луг, і, нарешті, Рогізна від «рогожа», «рогож», тобто очерет.⁶ Між Ленківцями та Рогізною ще й сьогодні простягаються «Багна» (болота). Річка тоді часто змінювала своє русло і цим пояснюється той факт, що окремі частини території міста були по той бік Пруту. З грамоти воєводи Радула від 28 травня 1618 року ми дізнаємося, що Чернівцям належали деякі луки на тому березі Пруту, таким чином Чернівці тоді межували з Рогізною і Шерівцями.⁷ На цих луках зараз стоять Денисівка й Жучка. Місто втратило ці місцевості внаслідок судового процесу, суть якого тут варто коротко описати.⁸ На початку XVII століття сталося так, що у цьому місці було вбито двох знатних поляків. Щоб уникнути всяких неприємностей, але, передовсім, щоб не платити штраф за вбивство, чернівчани запевняли, що ті «луки» не належать місту, а входять до території сіл Рогізна й Шерівці. На підставі такого твердження шукачі убивць кинулися на обоє сіл та вбили двох людей з Рогізни та трьох з Шерівців. Крім цього, поляки зловили сина старости Кракалії та відвезли його до Кам'янця, після чого батько мусив викупити його за 300 срібних талерів. Тепер луки на Денисівці (назва однойменного села з'являється дещо пізніше) у Чернівців відібрали і, згідно з грамотою воєводи Єремії Могили, передали старості Гаврилашеві Матяшу, який володів часткою у Ленківцях, та дякові Костянтинові Кракалії з Рогізни, синові вищезгаданого старости, бо вони «сплатили за луки», тобто, мабуть, сплатили штраф за вбивство. Це рішення було спочатку затверджене воєводою Радулом 1618 року, а кількома роками по тому (1627) поновлено Мироном Барновським Могилою. Власниками лук називають тоді Димитрія Кракалію, сина старости і, таким чином, брата попереднього власника Костянтина Кракалії, і Гаврилаша, який тоді вже став хотинським пиркалабом. Останній одночасно отримав і сільце Денисівку, яке за цієї обставини згадується вперше. Але вже за кілька років Гаврилаша називають одноосібним власником лук і села з його рибними мілинами. Саме 1630 року чернівецький шолтус Ісак разом з Іоном Чучем, Пантелеєм та Іоном Флорескулами, Олексою Перчу, Олексою Ключченем, кравцем Сирбулом та іншими старими міщанами прийшли до воєводи Могили зі скаргою на Гаврилаша, який уже був придворним суддею, що той

Gabrilasch, der nun als Hofrichter erscheint, wegen Aneignung der Denisiuka Klage führten. Da aber Gabrilasch die Urkunde von Jeremias, Radul und Barnowski vorzeigen konnte, wurden die Czernowitzer sachfällig; Gabrilasch zahlte 24 fl. in den Schatz des Wojwoden und erhielt eine neue Bestätigungsurkunde, die nur auf ihn allein lautete. Dieser Mißerfolg hinderte indes die Czernowitzer nicht, späterhin (1634) beim Wojwoden Basil Lupul ihr Glück zu versuchen; und was ihnen auch diesmal nicht glückte, das erreichten sie beim Wojwoden Georg Stefan: es gelang ihnen nämlich in einem günstigen Zeitpunkte, da Georg, der Schwiegersohn und Erbe des Gabrilasch, außer Land war, von diesem Fürsten eine Besitzurkunde abzulocken. Die Freude der Städter dauerte aber nur kurze Zeit, denn Georg kehrte zurück und überzeugte nun wieder den Wojwoden von seinem Rechte. Dieser «gab und bestätigte» hieraus Georg dem Schatzmeister diese Besitzungen; die den Städtlern ausgestellte Urkunde sollte aber keinen Glauben haben und ihnen genommen werden. Es geschah dies im Juli des Jahres 1653. Damit hatte Czernowitz sein Gebiet nördlich vom Pruth endgültig verloren. Nur eine dunkle Erinnerung erhielt sich daran, die in der Aussage der Stadtobrigkeit vor der Abgrenzungskommission 1782 ihren Ausdruck fand. Darnach war die Stadt «nicht auf dem dermaligen Grunde und Boden, sondern jenseits des Pruths, wo die Sogenannte Genesauka sei, gestanden; die öfteren Überschwemmungen des Pruths haben die Fürsten der Moldau verleitet, die Stadt auf die Gegend, wo sie heute stehe, zu übersetzen. Auch durch die Einfälle der Tataren sei die Stadt verödet. Endlich habe Fürst Basil sie vor ungefähr dreihundert Jahren wieder hergestellt und auf der dermaligen Lage erbaut».⁹ Da das Zuczker und Lenkoutzer Gebiet auch auf das rechte Pruthufer herübergriff, so entstanden wiederholt Grenzstreitigkeiten; deshalb wurden auch mehrmals seit 1660 Abgrenzungen vorgenommen.¹⁰

Nach Osten reichte Czernowitz schon frühzeitig über das Gebiet des heutigen Horecza. In einer landesfürstlichen Urkunde von 1751 wird ausdrücklich bemerkt, daß Horecza auf städtischem Weichbilde liegt.¹¹ Dieselbe Angabe findet sich in Urkunden von 1754, 1760 und 1766.¹² Inzwischen war aber seit einigen Jahrzehnten hier zunächst eine Einsiedelei entstanden, die 1719 zum erstenmal urkundlich erwähnt wird. Vom Radautzer Bischof Anton gefördert, entwickelte sich die Einsiedelei zu einem Kloster (Skit), das auf Kosten der Stadt seine Besitzungen stets zu mehren suchte. So kaufte schon 1737 der Igumen (Klostervorsteher)

привласнив Денисівку. Але Гаврилаш зміг пред'явити грамоти Єремії, Радула і Барновського, тому чернівчани програли справу. А Гаврилаш заплатив 24 фл. до скарбниці воєводи і отримав нову грамоту на підтвердження його власності. Проте ця невдача не стримала чернівчан від того, щоб пізніше (1634) знову спробувати щастя у воєводи Василя Лупула. Хоч їм і цього разу не поталанило, проте вони домоглися свого у воєводи Георгія Штефана — саме у сприятливий момент, коли Георгій, зять та спадкоємець Гаврилаша, перебував за межами краю, їм удалося випросити у цього князя грамоту на власність. Однак радість жителів Чернівців була нетривалою, бо Георгій повернувся назад і тепер переконав воєводу у своєму праві. Після цього той «дав і підтвердив» Георгієві, скарбникові, право на ці володіння, а грамота, що була видана чернівчанам, утратила чинність і була у них відібрана. Це сталося в липні 1653 року. У такий спосіб Чернівці остаточно втратили свою територію на північ від Пруту. Про це зберігся тільки нечіткий спогад, що знайшов своє відображення у викладі керівництва міста перед межувальною комісією у 1782 році. Згідно з ним, місто «стояло не на теперішніх землях, а по той бік Пруту, там, де є так звана Генесавка. Часті повені на Пруті схиляли молдавських князів до того, щоб переселити місто на місце, де воно стоїть зараз. Місто також спустошували напади татар. На кінець князь Василь близько трьохсот років тому відбудував його у теперішньому вигляді».⁹ Через те, що територія Жучки й Ленківців поширювалася й на правий берег Пруту, постійно виникали межові суперечки. З цієї причини, починаючи з 1660 року, неодноразово проводилися нові розмежування.¹⁰

Вже у давні часи Чернівці сягали на схід аж поза територію сьогоденної Горичі. В одній з княжих грамот від 1751 року зазначено, що Горича лежить у володіннях міської громади.¹¹ Ці самі дані знаходимо і в грамотах від 1754, 1760 та 1766 років.¹² Поміж тим тут спочатку виникло за кілька десятиліть до того поселення пустельників, яке 1719 року вперше згадується документально. За сприяння радівецького єпископа Антона це поселення розвинулося до монастиря (скиту), який весь час намагався збільшувати свої володіння коштом міста. Так, 1737 року ігумен

Ioniki dem Städtler Georg Pinte eine Wiese um Sechs deutsche Gulden ab. In den folgenden Jahren wurden weitere Erwerbungen gemacht; insbesondere veranlaßte der Iguмен Artimon den Wojwoden Johann Gregor 1764 dem Kloster einen bedeutenden Teil des städtischen Gebietes zu schenken.¹³ Der damalige Czernowitzer Starost mußte zwölf Schnüre Grund «beim kalten Bründel» vom städtischen Weichbild abschneiden, die dem Kloster zufielen. Daraus und aus anderen von den Bewohnern von Horecza und Czernowitz ans Kloster

(настоятель монастыря) Іонікій купив у міщанина Георгія Пінтея луг за шість німецьких гульденів, а в наступні роки були придбані й інші землі, зокрема ігумен Артемон 1764 року умовив воєводу Іоана Грегора подарувати монастиреві значну частину міської території.¹³ Тодішній чернівецький староста мусив «біля холодного джерела» відрізати від міських громадських земель дванадцять шнурів землі, які були передані монастиреві. З цієї ділянки, а також з інших

Abb. 16. Nikolauskirche.

Лл. 16. Свято-Миколаївська церква.

überlassenen Gründen, Waldteilen, Rodungen, Bienen- und Obstgärten entstand nun ein klösterliches Dorf, das auch die heutige Vorstadt Horecza umfaßte. So hatte auch hier die Stadt große Verluste erlitten; doch erhielt sie in österreichischer Zeit wieder einen Teil ihres Gebietes zurück.

Von Ruschiza (Rosch) wird ebenso wie von Horecza 1760 und 1766 berichtet, daß es auf städtischem Grunde gelegen sei.¹⁴ Mit dem Grundherrn des benachbarten Michalcze entstanden wiederholt Grenzstreitigkeiten; Czernowitz soll in den Besitz bedeutender Strecken gekommen sein, die früher zu Michalcze gehörten. Einen Teil dieser Gründe «an den unteren Teilen des Cecina- und Stinkaberges» soll Kloster Horecza besessen haben.¹⁵ Auch Klokuczka wird schon 1760 genannt¹⁶ und gehörte damals gewiß ebenfalls zu Czernowitz.¹⁷

Das Weichbild von Czernowitz umfaßte also am Ende der moldauischen Herrschaft trotz einzelner Verluste ein bedeutendes Gebiet. Da dasselbe als landesfürstlich galt, konnte der Wojwode, wie wir gesehen haben, Teile desselben abtrennen und verschenken.¹⁸ Andererseits aber erfreute sich Czernowitz wie andere landesfürstliche Orte der Moldau einer nach

земель, ділянок лісу, корчовищ, пасік та садів, що були відібрані у жителів Горичі та Чернівців, виникло монастирське село, яке поширилося й на передмістя Горичу. Так місто зазнало і тут великих утрат, однак в австрійські часи йому була повернута частина його території.

Про Рушицю (Рош), як і Горичу, повідомляється у 1760 та 1766 роках, що вона знаходиться на міських землях.¹⁴ Часто виникали також суперечки за межі з поміщиком сусідньої Михальчі; Чернівці начебто заволоділи значними теренами, що раніше належали цьому селу. Частиною цих ґрунтів «в нижній частині гір Цецина та Стінка» володів, начебто, монастир Горича.¹⁵ 1760 року згадується вже й Клокучка¹⁶, яка, звичайно, теж належала тоді до Чернівців.¹⁷

Отже, місто, незважаючи на окремі втрати, під кінець молдавського правління займало значну територію. Оскільки воно вважалося княжим, воєвода, як ми бачили, міг відбирати та роздаровувати його частини.¹⁸ Але, з іншого боку, Чернівці, як і інші княжі міста Молдови, мали міський устрій, влаштований на

deutschem Vorbilde eingerichteten Stadtverfassung; ferner besaß es verschiedene Rechte und Freiheiten. Doch muß bemerkt werden, daß diese bevorzugte Stellung vielfach nur der eigentlichen alten Stadt eigen war, nicht aber den jüngeren auf ihrem Gebiete allmählich entstandenen Dörfern, den jetzigen Vorstädten; diese hatten die gewöhnliche dörfliche Verfassung.

Wie in Ungarn und Polen, so hat sich auch in den rumänischen Fürstentümern das städtische Leben erst durch deutsche Ansiedler entwickelt.¹⁹ Da die deutschen Bürger in die Moldau aus Siebenbürgen und Galizien kamen, wo seit etwa 1200 deutsches Leben ausblühte, so war auch die städtische Verfassung der Moldau jener der deutschen Städte Ungarns und Polens nachgebildet. Darnach stand an der Spitze der Verwaltung ein Richter, der «soltus» (d. i. Schulze) oder woit (d. h. Vogt) genannt wurde. Neben ihm werden als geschworene Räte und Gerichtsbeisitzer gewöhnlich zwölf «pirgari» (aus: Bürger) oder jurat (juratus, Geschworener) genannt. Diese Stadtobrigkeit versah die Verwaltung und die Gerichtsbarkeit, vor ihr fanden Käufe und Verkäufe statt, sie vertrat das Interesse der Stadt gegenüber dem Fürsten u. dgl. m. In wichtigen Angelegenheiten mußte der Starost befragt werden, dem die Stadtvertretung unterstand. Bei Geschäften, welche die städtischen Interessen besonders berührten, wurden auch die anderen Bürger der Stadt herbeigezogen; die bei solchen Gelegenheiten ausgestellten Urkunden werden auch von den «anderen guten Städtlern» bestätigt. Wie die deutschen Städte verfügten auch die moldauischen über Stadtsiegel, die auch Wappenbilder aufwiesen.²⁰ Das Siegel von Czernowitz zeigte jedoch nur die Inschrift, die zu verschiedenen Zeiten verschieden lautete. Auf dem Siegel der in Abbildung 11 wiedergegebenen Urkunde lesen wir bloß: Tîrgul Czernuci (Markt Czernowitz).²¹ Die Urkunde schrieb der Schulz oder ein anderer Schreibkundiger, den man wohl wenigstens in einzelnen Fällen als den Stadtschreiber bezeichnen dürfte. Da die Bewohner der Stadt im Gegensatz zu den Dorfbewohnern zum Teile Kaufleute oder doch Gewerbetreibende waren und diese als die wohlhabendsten auch den größten Einfluß übten, so werden in den Urkunden die Vertreter der Stadt als «negustorii» (Handelsleute) bezeichnet.

Zur näheren Charakterisierung des Gesagten sollen hier einige Urkundenauszüge mitgeteilt werden.

Im Jahre 1599 verkaufte Marina von Lenkoutz zusammen mit ihrem Sohne Bilaw ihren Anteil an Feldern, Heuschlägen, Wald, Weidengebüsch und Teichen in Lenkoutz von niemandem genötigt aus freiem Willen an den

німецький зразок, крім того, вони були наділені різними правами й свободами. Але треба зауважити, що таке привілейоване становище стосувалося тільки власне старої частини міста, але не сіл, які виникли на його території пізніше і які зараз є передмістями, бо ті мали звичний сільський устрій.

Як і в Угорщині та Польщі, так і в румунських князівствах міське життя почало розвиватися тільки тоді, коли там оселилися німці.¹⁹ Оскільки німецькі бюргери прибували до Молдови із Семигороду та Галичини, де приблизно з 1200 року процвітало німецьке життя, то й німецький устрій молдавських міст був подібним до того, як у німецьких містах Угорщини й Польщі. Згідно з цим, управління очолював суддя, який називався «шолтуз» (від німецького «Schulze») або вйт (войт) (від німецького «Vogt» — намісник). Поряд з ним називають також дванадцять «пиргарів» (від Bürger) або журатів (juratus, присяжний), які були присяжними й судовими засідателями. Це міське керівництво здійснювало управління й судочинство, посвідчувало угоди купівлі та продажу, представляло інтереси міста перед князем і таке інше. При вирішенні важливих питань мусили звертатися до старости, якому підпорядковувалося міське представництво. У розв'язанні справ, які особливо зачіпали інтереси міста, брали участь й інші жителі, а грамоти, які при цьому видавалися, завірялися й «іншими добрими міщанами». Молдавські міста, як і німецькі, мали свої міські печатки, на яких зображені герби.²⁰ Але на печатці Чернівців був тільки напис, який у різні часи звучав по-різному. На печатці грамоти, що зображена на іл. 11, можна тільки прочитати: «Tîrgul Czernuci» (торг Чернівці).²¹ Грамоту писав шолтуз або хтось інший, хто умів писати, кого, мабуть, принаймні в окремих випадках можна було називати міським писарем. Жителі міста, на противагу сільським, склалися частково з купців та ремісників, а вони, як найбагатші, мали найбільший вплив, тому в грамотах представників міста називають «негусторій» (торговцями).

Щоб краще проілюструвати сказане, треба навести деякі витяги з грамот.

У 1599 році Марина з Ленківців разом зі своїм сином Білавом продали свою частку поля, сінокосу, лісу, пасовища, порослого чагарниками, та ставків у Ленківцях без примусу та з доброї волі чернівецькому

Czernowitzer Starosten Krakalia um 25 Silbertaler. Der Verkauf fand «in der Stadt» vor den landesfürstlichen Watafen, ferner vor Onczul, dem Schultus der Stadt, und den zwölf Pircaren Statt. Diese drückten der Urkunde auch das städtische Siegel bei.²²

Einige Jahre später bezeugen ein Rechtsgeschäft die Starosten Mustatza und Ioraschkowicz, ferner der Schultus mit den zwölf Pircaren und den Miteinwohnern Roška und Manciuł.²³

старості Кракалії за 25 срібних талерів. Продаж відбувся у місті за присутності княжих ватафів, крім того в присутності Ончула, шолтуза Чернівців, та дванадцяти пиргарів. Вони також скріпили грамоту міською печаткою.²²

Кілька років по тому посвідчили угоду про купівлю-продаж старости Мустьяца і Йорашкович, а також шолтуз з дванадцятьма пиргарами та жителями міста Рошкою і Манчулом.²³

Abb. 17. Klosterkirche in Horecza.

Лл. 17. Монастирська церква в Горичі.

Bei dem oben erwähnten Prozesse der Czernowitzer um die Gründe am nördlichen Pruthufer vertrat das Interesse der Stadt beim fürstlichen Gerichte vor allem der Schulz. So wurde schon erzählt, daß 1630 der Scholtus Isak mit einer Anzahl namentlich genannter Bürger (offenbar den Pircaren) und «anderen alten Städtlern» vor dem Wojwoden ihre Klage vorbrachten.²⁴ Ebenso vertraten die städtischen Interessen bei diesem Rechtsstreit in der Folge: Isak, der Woit der Stadt Czernowitz, mit den anderen schon genannten Bürgern; der Scholtus von Czernowitz «mit den Leuten von dort»; der Scholtus «mit einigen Leuten aus der Stadt Czernowitz»; Isak, der Woit der Stadt Czernowitz, «mit anderen jungen und alten Städtlern».²⁵

Als Zeugen einer Verkaufsurkunde von 1642 erscheint (der Scholtus) Alexa Pircsu mit den zwölf Bürgern. Die Urkunde hat ein Ionasco geschrieben.²⁶

Um 1650 erscheint «Ion Robuleţco, soltuzul dea Cernauţi».²⁷ Im Jahre 1663 war Ionaschko Schultus und neben ihm werden zwölf Pircaren genannt; die Urkunde zeigt das Siegel der Stadt: «in dem von den Worten, Siegel von Czernowitz, umgebenen Siegelfelde sieht man die

У вищезгаданому судовому процесі щодо земель на північному березі Пруту інтереси міста на княжому суді представляв, у першу чергу, війт. Ми вже розповідали, що 1630 року шолтуз Ісак з кількома поіменно названими жителями міста (очевидно, пиргарями) і «іншими старшими міщанами» подали скаргу воєводі.²⁴ На цьому процесі інтереси міста потім захищали: Ісак, війт міста Чернівців, з іншими вже названими жителями міста; шолтуз Чернівців «з людьми звідти»; шолтуз «з кількома людьми з міста Чернівці»; Ісак, війт міста Чернівців, «з іншими молодими й старшими міщанами».²⁵

Свідками, згідно з однією грамотою про продаж у 1642 році, виступають (шолтуз) Олекса Пирчу з дванадцятьма міщанами. Грамоту писав якийсь Іонашко.²⁶

1650 року виступає «Іон Робулецько, шолтуз з Чернівців».²⁷ У 1663 році війтом був Іонашко, а поруч з ним названо дванадцять пиргарів. На грамоті є герб Чернівців: «на полі, що оточене словами «Печатка Чернівець», видно також букви слов'янської ки-

gleichfalls kyrillischen Buchstaben N Cz E und über dem Cz ein R, also die Anfangsbuchstaben des Stadtnamens».²⁸

Eine Verkaufsurkunde von 1693 nennt den gewesenen Scholtus Arseni Cozman, ferner den Scholtus Ion und die Bürger: Les, Zaharie, Eremie Sohn des Popen, Seman Robuleţco, Goga Parçu, Teodor Čuč, Samion Varvarei (Simion, Sohn der Barbara), Andonii Peranta, Gligori Veriha, Dumitru Cazac, Stefan Veveha (Bereha), Toder Raspop, Nicola Saretiiian, Vasal Cizmar, Carste Ial und andere gute Leute aus der Stadt (şi alţi omeni bunî târgoveţ). Die Urkunde hatte der Schulz Ion Miculeţco geschrieben. Beigedrukt ist das Siegel von Czernowitz.²⁹

Im Jahre 1741 stellte Gaffia, das Ehefrau des Dumitri, einen «Verschreibungsbrief» aus, womit sie ihrem Schwiegersohn Apostol ihr Haus überließ. Dieser erklärte aber «in Gegenwart der Bürger und Priester, daß er sie wie eine Mutter bis zum Tode achten und halten wolle. Bei dieser Verschreibung waren viele ehrbare Leute anwesend: Schultheiß Kostach, Wasili Sluchaiko, Petre Koschokar, Georg Pitei, Stefan Pitei, Petre Mikiczuk, Georgitza Rezenko u. a. Alle diese haben sich gegenwärtig befunden und die Finger beigedrückt».³⁰

In einer Urkunde von 1752 erscheinen unter jenen, die zur Beglaubigung ihre Finger beigedrückt haben, Koste Soltusul und Kostasch Futila, gewesener Soltus.³¹

In einer Verkaufsurkunde von 1753 erscheinen als Zeugen Andronik Schultheiß, der auch das Stadtsiegel beidrückt; ferner Vasili Kapitan (Hauptmann) der Baranen, Athanasi Rezenko, Athanasi Grekul, Vasili Heriack u. a. Als Schreiber des Kaufbriefes nennt sich Logofet Konstantin.³²

Im Jahre 1764 Stellen in einem vom Starosten Lefter und auf dessen Befehl vor den «Masilen» geführten Prozesse Gligorasch Schultus «Ruptasch» (dritte Adelsklasse der Moldau) und zehn Bürger einen «Zeugenbrief» aus, der mit dem Stadtsiegel bekräftigt ist.³³

Die Anweisung eines leeren landesfürstlichen Grundes durch die «Stadtvorsteher» wird 1773 unter Beidrückung des Stadtsiegels vom Schultheiß Andreas Rezenko bestätigt. Ferner erscheinen als Zeugen Georg Handaga, Georg Sohn des Konstantin Olar, Iuon Zazonte, Jeremias Hluschko, Andreas Olar und «alle Marktvorsteher».³⁴

Die jüdischen Bewohner der Stadt bildeten schon in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts eine eigene Gemeinde (kahal) und hatten daher auch ihren eigenen Judenrichter oder Judenstarosten. Als Judenrichter erscheint z. B. um 1762 Lazar.³⁵

рилиці Н, Ч, Е, над Ч видно Р, тобто початкові букви назви міста».²⁸

Одна з купчих грамот від 1693 року наводить ім'я колишнього шолтуза Арсенія Коцмана, крім того вїйта Іона і міщан: Леся, Захарія, Єремїю, сина попа, Семена Робулецко, Гогу Перчу, Теодора Чуча, Симїона Варварей (Симїон, син Варвари), Антонїя Перенти, Глигора Веригу, Думїтру Казака, Стефана Веверу (Веверу), Тодора Респоба, Николу Серетїяна, Василя Чїзмаря, Керсте Сла і інших добрих людей з міста (şi alţi omeni bunî târgoveţ). Документ писав шолтус Іон Мікулецко. На ньому є відтиск печатки Чернівців.²⁹

1741 року Гафія, жона Дмитра, написала «надавче свїдоцтво», згідно з яким вона передавала свою хату своєму зятеві Апостолу, а той заявляв «у присутності міщан і священників, що він буде поважати та утримувати її до смерті як матір. При цьому наданні були присутні багато шановних людей: вїйт Костах, Василїй Слухайко, Петро Кожокар, Георгїй Пітей, Штефан Пітей, Петро Микичук, Георгїца Резенко та інші. Всі вони були присутні при цьому та приклали пальці».³⁰

1752 року серед тих, які посвідчували свїдоцтво своїми відбитками пальців, з'являються Косте Шолтусул та Косташ Футїла, колишній шолтуз.³¹

В одній з купчих грамот від 1753 року свідками виступають вїйт Андроник, який також ставив печатку, крім нього Василь, капїтан бїранів, Атанасїй Резенко, Атанасїй Грекул, Василь Геряк та ін. Писарем купчої названо логофета Константина.³²

1764 року вїйт Григораш, «рупташ» (третїй ранг молдавського дворянства), та десять міщан видають «свїдоцтво», посвідчене мїською печаткою, на судовому процесї, який вїв староста Лєфтер і за наказом якого цей процес вїдбувався у присутності «мазилів».³³

Передачу «мїським головою» необроблюваних княжих земель у 1773 році посвідчив мїською печаткою вїйт Андрїй Резенко, свідками при цьому були Георгїй Гандага, Георгїй, син Костянтина Олара, Івон Зазонте, Єремїя Глушко, Андрїй Олар і «всі ринковї начальники».³⁴

Єврейські жителї міста ще у першїй половинї XVIII столїття утворювали окрему громаду (кагал), і тому мали свого єврейського суддю, чи єврейського старосту. Наприклад, 1762 року єврейським суддею був Лазар.³⁵

Den städtischen Dörfern standen Dworniken vor, wie dies auch in anderen der Fall war.³⁶ In welchem Verhältnisse diese Dorfrichter zu der Stadtobrigkeit standen, ist unklar. Auch von irgend welchen Verpflichtungen der Dörfler gegenüber der Stadt ist in moldauischer Zeit kein Beweis vorhanden.

Die Verwaltung der Stadt ließ in jener Zeit viel zu wünschen übrig. Von einem eigenen Gemeindehause, Rathause o. dgl. findet sich keine Spur. Ebenso wenig erfahren wir etwas von Stadtbüchern und Stadtrechnungen. Die Hauptausgabe der Stadtobrigkeit bestand wohl in den richterlichen Geschäften; außerdem wurde etwa noch die Sicherheitspolizei gehandhabt. Gesundheitliche und feuerpolizeiliche Maßregeln scheinen gar nicht getroffen worden zu sein; dies beweisen deutlich die Zustände bei der österreichischen Besitzergreifung.

Die Verpflichtungen gegen den Landesfürsten waren sehr mannigfaltig; doch erfreuten sich die landesfürstlichen Städte mancher Freiheiten, die den grundherrlichen Dorfbewohnern abgingen. Die Stadtbewohner leisteten vor allem nur dem Fürsten Abgaben, Zehnten und Roboten. Von diesen überließ er freilich einzelne an weltliche Große oder an geistliche Stiftungen.³⁷

An Abgaben leisteten zunächst die Czernowitzer, auch die Dörfler, den gewöhnlichen Tribut, eine Kopf- oder Familiensteuer, die jeder Hausvater nach Vermögen zu entrichten hatte. Die jährliche Gesamthöhe derselben war nach den Bedürfnissen des Fürsten und Staates verschieden groß; deshalb schwankte auch der auf den einzelnensteuerpflichtigen ausgeteilte (repartierte) Betrag. Im Durchschnitte soll in den letzten Jahren der moldauischen Herrschaft der Tribut samt den Sporteln des Starosten von demselben (rasura, krutsche, «Zettelgeld» für die Quittung) durchschnittlich für jede Familie beinahe 15 fl. betragen haben;³⁸ doch wurden die einzelnen Steuerzahler nach ihrem Stand und Vermögen zu verschiedenen hohen Beiträgen herbeigezogen. Nach den sehr schwankenden Angaben zahlten große Kaufleute bis etwa 20 fl., doch scheinen so hoch besteuerte in Czernowitz nicht gewohnt zu haben; mittlere Kaufleute, denen im Allgemeinen die Armenier und Juden gleichgestellt wurden, entrichteten 4, 5 und mehr Gulden; ebenso viel zahlte ungefähr ein Schlachtschitz (kleiner Edelmann), während die großen Edelleute vom Tribut freigehalten wurden; kleine Kaufleute, sonstige Bürger und Bauern leisteten dagegen nur 2 fl. 30 kr.; die «Popen» zahlten eine feststehende, keinen Schwankungen unterworfenen Familiensteuer von 3 fl. 30 kr. Eingefordert wurde der Tribut theils halbjährig als Winter- und Sommer-«Fomarit» (d. h. Abgabe vom Rauchfang, d. i. von

На чолі сіл, що належали до міста, як і інших сіл, стояли двірники.³⁶ Неясно, які вони мали стосунки з міською владою. Немає також якихось свідчень стосовно повинностей селян відносно міста у молдавські часи.

У той час управління містом було далеким від досконалості. Немає навіть сліду якогось громадського будинку, ратуші чи чогось подібного. Так само ми нічого не знаємо про міські книги чи міську бухгалтерію. Мабуть, головним завданням міського керівництва було вершити судові справи. Окрім цього була, очевидно, ще охоронна поліція. Здається, що не вживалося жодних заходів щодо охорони здоров'я чи пожежної справи — про це яскраво свідчать умови, які існували на час австрійської окупації.

Різноманітними були повинності, що виконувалися для князя. Однак княжі міста мали деякі свободи, яких не мали жителі сіл, що належали поміщикам. Жителі міст платили податки, десятину та відробляли панщину тільки для князя. Правда, з цих доходів він залишав дещо для світської знаті та для духовних фондів.³⁷

З податків чернівчани, а також селяни, платили звичайний трибут, подушний чи посімейний, який кожен глава сім'ї мав сплачувати в залежності від своїх статків. Загальна річна величина трибуту залежала від потреб князя та держави, тому сума, встановлена (репартована) для кожного платника податку, коливалася. В останні роки молдавського правління трибут разом з платою за послуги старости (rasura, krutsche, «плата за квитанцію») складав у середньому близько 15 фл. на кожную родину.³⁸ Але окремі платники податків повинні ще були платити, залежно від стану та величини майна, різні великі внески. За недостовірними даними, великі купці платили до 20 фл., але, здається, люди, що мали платити такі великі суми, в Чернівцях не мешкали. Середні купці, до яких загалом прирівнюють вірменів та євреїв, сплачували 4, 5 і більше гульденів. Стільки ж платив і шляхтич (дрібний дворянин), зате великі дворяни були звільнені від сплати податей. Дрібні купці, інші міщани та селяни платили по 2 фл. 30 кр., а «попи» платили окремий податок з родини, величина якого не коливалася — 3 фл. 30 кр. Трибут стягували почасти раз у пів року як зимовий та літній «фомарит» (плата за димар, тобто з кожного дому),

jedem Hause), teils vierteljährlich als «Czetwerten» (Quartalbeiträge) oder auch allmonatlich.

Ferner zahlten die Bürger und Bauern für jedes Schwein und jeden Bienenstock, den sie besaßen, 12 kr. an «Desetina» (Zehent), ebenso von jedem Schaf an «Gostina» 5 kr. Adelige, Geistliche und Gerichtsdienner erfreuten sich bei der Entrichtung der Desetina gewisser Begünstigungen. Wer eine von diesen Abgaben zu entrichten hatte, mußte nebenbei auch noch für jede darüber ausgestellte Bescheinigung an Rasura 6 kr. erlegen. Für jeden Brantweinkessel, der im Betriebe war, wurden an «Kaldrarit» (Kesselgeld) 5 fl. 30 kr. entrichtet. Unter der «Kamina» verstand man

а почасти як «четверть» (раз у квартал), або й щомісяця.

Окрім цього міщани та селяни платили за кожную свиню та кожен вулик, власниками яких вони були, по 12 кр. «десятини», а також по 5 кр. «гоштини» за кожную вівцю. Дворянство, духівництво та судові чиновники мали певні пільги при сплаті десятини. Кожен, хто платив один з цих зборів, мусив додатково ще викласти 6 кр. «разури» за видачу квитанції про сплату. За кожен діючий котел для гнання горілки, платили по 5 фл. 30 кр. «калдаріту» (плати за котел). Під «каміною» спочатку розуміли виплати на користь

Abb. 18. Freskobilid (St. Georg) in der Klosterkirche zu Horecza.

Лл. 18. Фреска (Св. Георгій) у монастирській церкві в Горичі.

ursprünglich landesfürstliche Abgaben von allerlei gewerblichen Unternehmungen, also Fleischbänken, Wirtshäusern, Wachspressen und Kaufläden; doch scheinen die Fürsten auf diese zu Gunsten von Großwürdenträgern verzichtet zu haben. So bezog an «Kotarit» das Kloster St. Spiridion in Iassy für jedes große Gewölbe, in dem mit der Elle (cot) gemessen wurde, 3 fl., von jedem kleinen 1 fl. 30 kr. Ebenso musste jedes Schank- und Brantweinhaus (d. h. Brantweinbrennerei) an den Groß-Schänken des Fürsten jährlich als «Boeritul» 22¹/₂ kr. entrichten. Endlich zog der Hofrichter des oberen Landes (der nördlichen Moldau) gewisse Taxen von geschlachteten Rindern und Schafen, ausgezapften Wein- und Bierfässern, ferner von Brantweinkesseln (außer dem Kaldrarit), Wachspressen und Brantweinschänken ein.³⁹ Auch gewisse Ausfuhrzölle für Vieh, die sogenannte «Dwornicie mare», kamen dem Hofrichter (Dwornik) zu gute; ebenso die «Dwornicie mika» dem Dwornik von Botuschan und die «Schatrarie» dem Schatrar (General-Quartiermeister). Natürlich trugen auch die Czernowitzer, insofern sie Vieh zur Ausfuhr brachten, zu diesen Zöllen bei.

Die Nachrichten über die bisher ausgezählten Abgaben sind leider nicht immer klar; insbesondere besitzen wir keine besonderen Ausweise für Czernowitz. Besser sind wir über folgende Schuldigkeiten unterrichtet.

Zunächst ist die sogenannte «Starostie» oder «Sprawniczie» zu nennen, nämlich die Einnahmen des Starosten oder Isprawnik, die ihm an Stelle eines Gehaltes angewiesen waren. Sie bestanden aus gewissen Aus- und Einfuhrzöllen, ferner aus der sogenannten «Rasura» und der Abgabe «Volpekraczenului». An Ausfuhrzoll nahm der Starost ein: für jedes Stück Hornvieh 5 kr., für ein Pferd 15 kr., für eine Stute 10 kr., für ein Schwein oder ein Schaf 1 kr., für einen Wagen Waren 10 kr. An Einfuhrzoll beanspruchte er: für jeden Wagen Salz 6 kr. und für jeden Wagen Wein 15 kr. Die Rasura waren die «Sporteln» des Starosten für die Absammlung des Tributs, und zwar erhielt er für jeden einkassierten Gulden 2¹/₂ kr. Diese wurden aber nicht von dem Tribute selbst zu seinen Gunsten abgezogen, sondern der Zahlungspflichtige mußte dieses Ausgeld besonders bezahlen. Die Abgabe Volpekraczenului, d. h. Weihnachtsfuchspelz, wird als ein Neujahrspäsent für den Starosten bezeichnet, den die Bewohner des Czernowitzer Cinuts ihm leisteten. Früher brachte jede Dorfschaft dieses Kreises dem Starosten zu Weihnachten je einen Fuchsbalg; später wurde die Abgabe in Geld abgelöst. Ihr Wert betrug jährlich 500 fl. Der Gesamtwert der Starostie von Czernowitz soll zur Zeit der österreichischen Okkupation 5625 fl. betragen haben.⁴⁰

князя за всілякі промисли, тобто за різницькі лавки, корчми, воскобійні та крамниці. Але, здається, що князі відмовилися від цього податку на користь високих сановників. Так, монастир Св. Спиридона в Яссах стягував «котаріт» з кожної великої крамниці, де міряли на лікті (коти), по 3 фл., а з кожної малої — 1 фл. 30 кр. Так само кожний шинок й кожна гуральня повинні були платити на користь великого княжого виночерпця щорічно по 22¹/₂ кр. як «боєрітул». І, нарешті, придворний суддя горішнього краю (північної Молдови) стягував певну таксу за забиту худобу та овець, випиті бочки вина та пива, крім того за гуральські котли (крім калдраріту), за воскобійні та горілчані шинки.³⁹ Придворний суддя (двірник) мав зиск також від певних вивізних мит худоби, так зване «дворнічіє маре», ботушанський двірник — від «дворнічіє міка», а шатрар (генерал-квартирмейстер) — від «шатраріє». Звичайно, що й чернівчани поповнювали ці мита, бо вони теж вивозили худобу за кордон.

Відомості про перелічені вище податки не завжди певні, зокрема, у нас немає даних про Чернівці. Більше ми знаємо про такі повинності:

Спочатку треба назвати так зване «старостіє», чи «справнічіє», тобто доходи старости, чи ісправника, які він отримував замість посадової платні. Вони склалися з певного вивізного та ввізного мита, крім того з так званої «расури» та податку, що звався «вольпекраченулуй». З вивізного мита староста отримував: за кожен голову рогатої худоби — 5 кр., за одного коня — 15 кр., за кобилу — 10 кр., за свиню або вівцю — 1 кр., за один віз товару — 10 кр. Ввізне мито він брав за один віз солі — 6 кр., за кожен віз вина — 15 кр. «Разурою» була плата за послуги старости за збір податі — за кожен гульден, що сплачувався до каси, 2¹/₂ кр. Але ця оплата бралася на користь старости не з самого трибуту, а платник мусив вносити її додатково. Сплата «вольпекраченулуй», тобто «лисячого хутра на Різдво», вважається подарунком старості, який йому робили жителі Чернівецького цинуту. Раніше кожне село цього повіту дарувало старості на Різдво по одній лисячій шкірці, але пізніше цей платіж замінили грошима. Його вартість складала приблизно 500 фл. щорічно. За деякими даними, загальна сума «старостіє» складала в Чернівцях на час австрійської окупації 5625 фл.⁴⁰

Die zweite im Czernowitzer Cinut eingehobene Abgabe war die «Kapitanie de Kişman»; Sie kam dem Grenzkapitän in der nördlichen Bukowina zugute. Sie hat also ihren Namen vom Markte Kotzman. Der Grenzkapitän erhielt: für jeden Wagen Waren 2 kr.; für jeden Wagen Heu, den ein Fremder ausführte, 3 kr.; für jedes Hornvieh oder Pferd 2 kr.; für jedes Schwein 1/2 kr.; endlich für jedes Schaf 1/4 kr. Die gesamte Kapitanie wurde auf 800 fl. geschätzt.

Schließlich ist noch der «Solarit» (Salzsteuer) zu nennen. Die Bewohner des Czernowitzer Cinuts hatten vom Landesfürsten gegen die Entrichtung eines jährlichen Geldbetrages die Erlaubnis erhalten. Statt aus den landesfürstlichen Salzbergwerken in der Moldau Salz aus Pokutien (Galizien) zu beziehen, woher es leichter und wohlfeiler zu erhalten war. Diese Salzsteuer hatten die Fürsten ihren Großkanzlern überlassen. Czernowitz, sowie die Dörfer auf seinem Gebiete waren jedoch von dieser Abgabe befreit. Die erhaltenen fürstlichen Freibriefe datieren von 1751, 1754, 1760 und 1766; doch erfreute sich die Stadt schon früher dieses Privilegs.⁴¹

Der Zehntel von Feld- und Gartenfrüchten von Czernowitz, auf welchen der Landesfürst Anspruch hatte, war vom Fürsten Gregor Ghika 1659 an das Kloster Groß-Skit in Galizien geschenkt worden. An dieses führten ihn sowohl die Städtler als die Dorfbewohner ab.⁴²

Zu Roboten, also unentgeltlichen Arbeiten, waren die Czernowitzer nur dem Fürsten verbunden. Diese unentgeltliche Arbeit wurde offenbar für die Herstellung von öffentlichen Arbeiten, die Instandhaltung der Straßen, der Überfuhr über den Pruth u. dgl. verwendet. Auch waren die Stadtbewohner jedenfalls verpflichtet, dem Fürsten und seinen Beamten, Boten u. s. w. bei deren Durchreise Eil- und Zugpferde zuzustellen, sie zu bewirten und zu beherbergen. In älterer Zeit, als dem Starosten noch nicht Gerichtsdieners in genügender Zahl zu Verfügung standen, mußten sie gewiß auch Räuber verfolgen und ähnliche Dienste leisten.⁴³

Bei der Einhebung aller dieser landesfürstlichen Abgaben und Leistungen fanden zahlreiche Mißbräuche statt.⁴⁴

Ob neben diesen landesfürstlichen Abgaben und Roboten auch ähnliche Leistungen für die besonderen Bedürfnisse der Stadt gefordert wurden, können wir aus den Quellen nicht erschließen. Doch hat es daran sicher nicht gefehlt, wenn auch die Anforderungen an den Gemeindegeld gering waren, da man für öffentliche Einrichtungen und Anstalten fast nichts tat.

Другим податком, що його стягували в Чернівецькому цинуті, був «капітаніє де Кіцмань», і він ішов на користь прикордонного капітана Північної Буковини. Назва цього податку походить від ярмаркового містечка Кіцмань. Прикордонний капітан одержував: за кожен віз товарів — 2 кр., за кожен віз сіна, який вивозив чужинець, — 3 кр., за кожен голову рогатої худоби чи коня — 2 кр., за кожен свиню — 1/2 кр. і, нарешті, за кожен вівцю — 1/4 кр. За деякими оцінками, загальна сума «капітаніє» складала 800 фл.

На кінець треба ще назвати «соляріт», тобто соляний податок. Жителі Чернівецького цинуту за щорічну певну плату домоглися від князя дозволу доставляти сіль не з княжих солеварень в Молдові, а з Покуття в Галичині, звідки їй було легше й дешевше одержувати. Цей соляний податок князі передали своїм великим канцлерам. Однак Чернівці та села, що знаходилися на їхній території, були звільнені від цього податку. Одержані грамоти про таке звільнення датовані 1751-м, 1754-м, 1760-м та 1766-м роками, але місто користувалося такими пільгами й раніше.⁴¹

Десятину від польових і городніх культур у Чернівцях, яка мали сплачуватися князеві, князь Григорій Гіка подарував 1659 року монастиреві Великий Скит у Галичині, і платили її як чернівчани, так і сільські жителі.⁴²

Щодо панщини, тобто безоплатних робіт, то чернівчани повинні були відробляти її тільки для князя. До такої безоплатної роботи, очевидно, залучали, виходячи з громадських потреб, наприклад, для утримання доріг, переправи через Прут і таке інше. Крім того, жителі міста були зобов'язані надавати князю, його чиновникам, кур'ерам верхових та тяглових коней, давати харчі та нічліг. Ще раніше, коли староста не мав у своєму розпорядженні достатньої кількості судових службовців, вони мали також переслідувати розбійників та надавати інші подібні послуги.⁴³

При збиранні всіх цих княжих податків і повинностей часто траплялися зловживання.⁴⁴

З джерел неможливо довідатися, чи, попри ці податі й роботи, щось подібне використовувалося й для безпосередніх потреб міста. Звичайно, таке мало місце, хоч вимоги громадської скарбниці не були надто великими з огляду на те, що для громадських установ і закладів майже нічого не робилося.

Das weite Stadtgebiet war auch gegen das Ende der moldauischen Herrschaft noch öde und nur spärlich bewohnt. Der Horeczer Wald erstreckte sich weiter gegen die Stadt (Abb. 12); Ausläufer des Cecinaforstes reichten über Klokuczka bis über die jetzige Habsburgshöhe.⁴⁵ In Horecza und in Klokuczka werden Rodungen genannt, auf denen Wirtschaften lagen.⁴⁶ Man darf daher annehmen, daß die zur Stadt gehörenden Dörfer einen ziemlich wilden Anblick boten.

Обширна територія міста під кінець молдавського правління була ще пустинною і дуже рідко заселеною. Горицький ліс простягався до самого міста (іл. 12), а пасма Цецинського лісу займали навіть територію Клокучки аж до теперішньої Габсбурзької височини.⁴⁵ На Горичі та на Клокучці були викорчувані місця, на яких стояли окремі господарства.⁴⁶ Звідси можна припустити, що села, які належали до міста, мали досить-таки дикий вигляд.

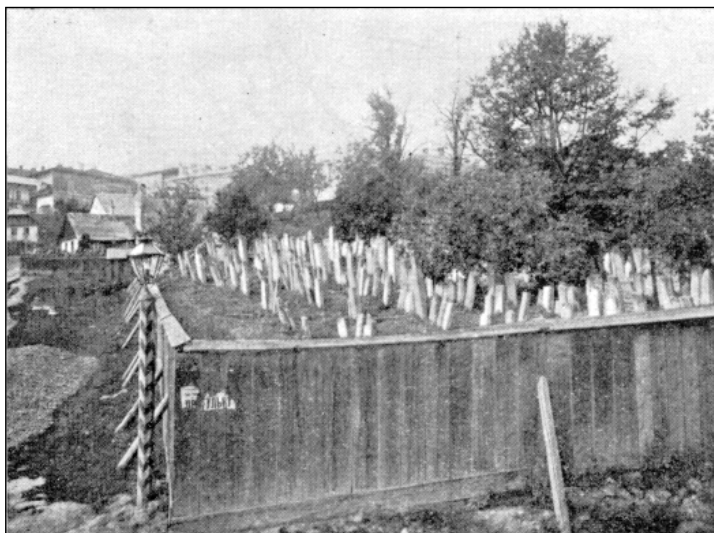

Abb. 19. Alter jüdischer Friedhof (Steile Gasse).

Іл. 19. Старий єврейський цвинтар (вулиця Крута).

Näher unterrichtet sind wir über die Zustände in der eigentlichen Stadt.⁴⁷ Diese war von geringem Umfange und daher durch große häuserleere Strecken von den städtischen Dörfern getrennt. Die innere Stadt lag damals etwa zwischen der Paraskiwakirche, dem Springbrunnenplatz, der alten Synagoge und dem Türkenbrunnen. Die anderen Stadtteile waren spärlich besiedelt; am besten war noch der Weg gegen Horecza (die jetzige Kürschnergasse) ausgebaut. Nach Osten schloß sich als unmittelbare Fortsetzung der Stadt das «Dörfchen» (Selistie) an, das bis zur Brücke über den Eisenbahndamm in der Russischen Gasse reichte.⁴⁸

Die eigentliche Stadt nahm also den Hügelhang ein, der vom jetzigen Heiligen Kreuzplatz steil gegen den Springbrunnenplatz, den sogenannten Judengraben und endlich gegen den Graben abfällt, der unter der Hohen Brücke beim alten Theater zum Judengraben zieht.⁴⁹ Den Mittelpunkt bildete der heutige Alte Markt, damals der Hauptplatz des Ortes. Von hier ging nach Osten die bereits genannte Gasse nach Horecza, die weiter über Mamornitza nach Iassy zog; nach Süden der «Große Weg» (die heutige

Але про стан самого міста ми знаємо більше.⁴⁷ Його територія була дуже малою, тому між ним і селами, що належали до нього, простягалися незаселені простори. Центр міста тоді знаходився приблизно між церквою Параскеви, Фонтанною площею, старою синагогою та Турецькою криницею. Інші частини міста були заселені дуже рідко. Найкраще була забудована дорога на Горичу (теперішня Кушнірська вулиця). На схід безпосереднім продовженням міста було «сільце» Селище, яке тягнулося аж до мосту над залізничним полотном на Руській вулиці.⁴⁸

Отже, властиве місто стояло на схилі, і від сучасної площі Святого Хреста круто спадало до Фонтанної площі, до так званого Єврейського рову, а потім спускалося до низини, яка біля старого театру тягнеться під високим мостом до Єврейського рову.⁴⁹ Центром був сьогоднішній Старий ринок, за тих часів — головний майдан міста. Звідси на схід пролягала названа вже вулиця до Горичі, яка далі вела через Маморницю на Ясси, а на південь — «Великий шлях» (сьо-

Hauptstrasse), der nach Molodia und Kuczurmare führte und daher auch «Kutschurerstraße» hieß;⁵⁰ und nach Norden führte ein Weg direkt den Abhang hinunter zur Pruthfurt,⁵¹ um nach Überschreitung des Flusses sich mit dem alten Heerwege zu vereinigen, der von Sniatyn kommt und über Lenkoutz, Zuczka und Bojan weiter nach Iassy zieht.

Der Jesuit Joseph Boscowich, der mit dem englischen Gesandten Porter 1762 in Czernowitz verweilte, bemerkt folgendes:⁵² Die Stadt (ville) ist auf dem Gipfel eines Hügels gelegen, an dessen Fuße in Büchenschußweite der Pruth fließt. Der Ort ist klein und zählt etwa zweihundert Häuser. Der Gesandte wurde in einem großen Gasthof (une grande hotellerie) unterbracht, sein Gefolge in den besten Häusern, aus denen man die Eigentümer entfernt hatte; auch jüdische Häuser wurden zu diesem Zwecke benützt. Infolge heftiger Regengüsse (es war im Juli) waren die Wege so sehr morastig, daß die Reisenden die Häuser nicht verlassen konnten, um die Kirchen zu besichtigen.

Leider sind es nur sehr spärliche Mitteilungen. Es geht aus denselben aber klar hervor, dass Czernowitz nur oben auf dem Hügel lag und daß unmittelbar unter diesem der Fluß vorbeiströmte. Ebenso interessant ist die Mitteilung über die Beschaffenheit der Straßen. Vor allem ist die Angabe der Häuserzahl wichtig. Da damals in jedem Hause auch nur eine Familie wohnte, wie das in kleinen Orten fast regelmäßig stattfand, so darf man annehmen, daß die innere Stadt damals nicht viel mehr als zweihundert Familien oder etwa tausend Köpfe zählte. Außer einzelnen etwas ansehnlicheren Häusern, wie jenes vom Gesandten bewohnte, waren die anderen gewiß durchaus kleine unansehnliche Holzhütten die zumteil mit Stroh gedeckt waren.⁵³ Wahrscheinlich besaßen die meisten dieser Häuser den bekannten landesüblichen an der Vorderseite laufenden Vorgang und jene geschnitzten Zierhölzer am Giebel, wie sie noch an einigen alten Häuschen vor kurzem zu sehen waren (Abb. 13). Auch die Keller waren, wie noch heute vielfach am Lande neben den hölzernen Häusern aus Holz hergestellt. So verkaufte 1768 der «Pop» Simon an den Radautzer Bischof einen Grund bei der Paraskiwakirche, auf dem außer einem Hause auch ein hölzerner Keller sich befand. Der Kaufpreis betrug 200 deutsche Gulden. Interessant ist, daß eine Grenze des Grundes durch «alte Weiden» bezeichnet wurde.⁵⁴ Nur hie und da scheinen für Kaufläden gemauerte «Gewölbe» hergestellt worden zu sein.⁵⁵ Auch die wenigen öffentlichen Gebäude waren kleine Holzbauten; es waren dies vor allem die gr.-or. Kirchen und eine Synagoge. Andere werden nicht ausdrücklich

годнішня вулиця Головна), який вів на Молодію і Великий Кучурів, тому й називався Кучурівською вулицею.⁵⁰ А на північ дорога вела схилом вниз до броду через Прут,⁵¹ щоб за рікою з'єднатися зі старим Військовим шляхом, який вів зі Снятина й пролягав через Ленківці, Жучку і Бояни до Ясс.

Єзуїт Йосип Боскович, який 1762 року разом з англійським послом перебував у Чернівцях, зауважує так:⁵² Місто (ville) розташоване на вершині пагорба, біля підніжжя якого на відстані рушничного пострілу протікає Прут. Містечко мале й налічує близько двохсот хат. Посол зупинився у великому заїжджому дворі (une grande hotellerie), а його свита — у крапчих хатах, з яких повиганяли їхніх власників; для цієї мети були використані і єврейські оселі. Але через сильні зливи (це був липень) дороги перетворилися на місиво і мандрівники не могли вийти з хат, щоб оглянути церкви.

На жаль, це дуже скупі повідомлення, але і з них ясно видно, що Чернівці стояли вгорі на пагорбі, а безпосередньо біля його підніжжя протікала річка. Цікаві також дані про якість доріг. Але найважливішим є повідомлення про кількість хат. Оскільки тоді у кожній хаті мешкало по одній родині — а це у селах та малих містечках було майже правилом — то можна припустити, що власне місто налічувало не багато більше, ніж двісті родин чи близько тисячі жителів. Попри кілька пристойніших хат, як, наприклад, та, у якій замешкав посол, решта були, звичайно, дерев'яними та не дуже привабливими, частина з них мала солом'яні стріхи.⁵³ Мабуть, більшість з цих хат мали вздовж фасаду відомий, звичний в краї, відкритий ганок та те дерев'яне різьблення на фронтонах, які ще донедавна можна було побачити на деяких старих хатах (іл. 13). Погреби робили теж з дерева, як це й зараз практикується в селах біля дерев'яних будинків. Наприклад, «піп» Семен у 1768 році продав радівецькому єпископові ділянку землі біля церкви Параскеви, де крім хати був ще й дерев'яний погріб. Продажна ціна склала 200 німецьких гульденів. Цікаво, що однією з меж ділянки було визначено «старі верби».⁵⁴ І тільки подекуди в торгових лавках були муровані підвали — «склепи».⁵⁵ Дерев'яними були й кілька громадських будівель, передовсім православні церкви та одна синагога. Про інші точно не повідомляється, а за наведеними вище свідчення-

genannt; nach dem oben zitierten Reiseberichte waren die Kirchen die einzige Sehenswürdigkeit der Stadt.

Auch in der inneren Stadt gab es freie, dem Landesfürsten allein gehörige Gründe, die gern an Ansiedler oder Baulustige verschenkt wurden. Es sollen hier einige derartige Grundvergaben angeführt werden. So ist z. B. 1773 ein leerer landesfürstlicher Platz, der oberhalb des alten jüdischen Friedhofes lag (nordwestlich vom heutigen Springbrunnenplatz), dem

ми мандрівників, церкви були в місті єдиними об'єктами, вартими уваги.

Навіть всередині міста були вільні землі, що належали тільки князеві і які він легко дарував поселенцям або тим, хто хотів щось будувати. Тут ми наведемо кілька випадків таких дарунків. Наприклад, 1773 року шинкареві Давиду, який під час російської війни прибув з Хотина до Чернівців, було віддано вільну ділянку землі, що належала князеві і яка

Abb. 20. Kaiserin Maria Theresia.

Іл. 20. Цісарева Марія Терезія.

während des russischen Krieges aus Chotin nach Czernowitz gekommenen Getränkpächter David angewiesen worden. Auf seine Bitte gingen die Stadtvorsteher an Ort und Stelle und übergaben ihm «gegen den Pruth» den bezeichneten Grund zum Bau eines Hauses.⁵⁶ Ebenso wurde um 1765 ein etwas bergaufwärts gegen den Springbrunnenplatz gelegener Grund einem Juden von der Stadtobrigkeit gegeben, «die damals öde gelegene freie Stadtgründe wegen Volksmangels gern jedem zugesichert habe».⁵⁷ Ferner ist damals (1762) ein Grundstück in der Nähe der alten Synagoge einem Juden von der Stadtobrigkeit angewiesen worden, der darauf ein Haus erbaute.⁵⁸ Dasselbe gilt von einem benachbarten Grunde.⁵⁹ Ebenso erhielt Maria Botezat etwa 1772 einen Grund in der heutigen Armeniengasse, damals schon außerhalb der Stadt, vom Starosten Herescul angewiesen,⁶⁰ und 1773 bekam Basil Paladi einen Baugrund in der jetzigen Universitätsgasse auf Befehl desselben Starosten von der Stadtobrigkeit.⁶¹ Weiter draußen konnte man freie Gründe ohne alle Formalitäten besetzen. So wird berichtet, daß Nikita Podar etwa 1757 Haus und Obstgarten auf einem damals freien landesfürstlichen Grund bei der jetzigen erzbischöflichen Residenz angelegt und später für 101 fl. verkauft habe.⁶²

Schon aus dem bisher Gesagten geht hervor, daß Gründe und Häuser damals noch geringen Wert hatten. So kostete z. B. 1760 am Alten Markt, also im Mittelpunkt der Stadt, ein quadratischer Grund von etwa vier Klafter Seitenlänge mit einem «Gewölb» sechs Gulden;⁶³ das Nachbarhaus stand auf Grundstücken, die 1752 und 1759 für zwölf und für neun Gulden erworben wurden.⁶⁴ Andere Gründe und Häuser wurden in diesem Stadtteil in dieser Zeit für 30, 40, 45, 70 bis 100 Gulden gekauft; ein Haus samt Grund kostete 30 Dukaten.⁶⁵ Viel billiger waren Gründe, die damals außerhalb der inneren Stadt lagen. So wurde 1757 ein Obstgarten in der jetzigen Landhausgasse für 1 fl. 15 kr. gekauft.⁶⁶ Ein in der Hauptstraße gegenüber der Landhausgasse gelegener kleiner Baugrund wurde 1768 für 15 fl. veräußert.⁶⁷ Noch weiter in der jetzigen Rathausstraße, wo damals der Viehmarkt war, kostete ein bedeutend größerer Grund 1773 ebenfalls nur 15 fl.; er war 27 Klafter tief und maß an der Straße 12 Klafter.⁶⁸ Ganz außerhalb der Stadt zahlte man z. B. für einen großen schönen Grund an der Ecke der Neuenwelt- und Pitzellgasse 1773 nur 11 fl.⁶⁹

знаходилася вище старого єврейського цвинтаря (на північний схід від сьогоднішньої Фонтанної площі). На його прохання міські урядовці прийшли на це місце і передали йому під будівництво хати зазначену землю «навпроти Пруту».⁵⁶ Так само 1765 року міська влада, «яка тоді через брак людей охоче надавала кожному вільні необроблювані міські землі»,⁵⁷ передала одному євреєві ділянку землі під горою у напрямку Фонтанної площі. Тоді (1762 р.) ділянку землі недалеко від старої синагоги міською владою було надано теж одному євреєві, який звів там будинок.⁵⁸ Те саме можна сказати й про сусідню земельну ділянку.⁵⁹ Марія Ботезат близько 1772 року теж одержала від старости Херескула землю на сьогоднішній Вірменській вулиці, яка тоді знаходилася вже за межами міста,⁶⁰ а 1773 року Василь Паладій за наказом цього самого старости отримав від міської влади землю під забудову в районі сьогоднішньої вулиці Університетської.⁶¹ Але поза містом можна було брати вільну землю без жодних формальностей. Відомо, що Микита Подар близько 1757 року побудував хату та посадив сад на незайнятій тоді княжій землі біля сьогоднішньої резиденції митрополита, а пізніше продав за 101 фл.⁶²

З вище сказаного видно, що тоді будинки та землі мали дуже низьку вартість. Так, наприклад, 1760 року квадратна ділянка землі зі стороною в чотири сажні і зі «склепом» біля Старого ринку, тобто в центрі міста, коштувала шість гульденів,⁶³ а сусідній будинок стояв на землях, що в 1752 та 1759 роках були придбані за дев'ять гульденів.⁶⁴ Інші ділянки землі й будинки у цій частині міста в той час були куплені за 30, 40, 45 і від 70 до 100 гульденів. Один будинок разом з ділянкою землі коштував 30 дукатів.⁶⁵ Але набагато менше коштували тоді землі поза центром міста. Наприклад, 1757 року сад, що знаходився у районі сьогоднішньої вулиці Крайової палати, був куплений за 1 фл. 15 кр.,⁶⁶ а маленька ділянка під забудову на вулиці Головній навпроти вулиці Крайової палати у 1768 році була відчужена за 15 фл.⁶⁷ Ще далі, на сьогоднішній Ратушній вулиці, там, де тоді торгували худобою, значно більша ділянка землі, яка вглиб мала 27 та з боку вулиці 12 сажнів, 1773 року теж коштувала 15 фл.⁶⁸ Поза містом, наприклад, на розі вулиць Нового Світу та Пітцеллі за велику гарну ділянку у 1773 році давали тільки 11 фл.⁶⁹

Die vorwiegende Anzahl der Bevölkerung betrieb Landwirtschaft. Das im Verhältnisse zur Einwohnerzahl überaus große Gebiet der Stadt bot reichliche Gelegenheit zu Ackerbau und Viehzucht. Obst- und Bienengärten werden ebenfalls oft erwähnt. Schon 1519 wird eine Bienenstätte genannt, wo vorhin der Starost Grumasa seine Bienen gehalten hatte; Ahorne und Linden begrenzen diesen Grund, der bis an den Pruth reichte.⁷⁰ Obstbäume dürften mit Ausnahme in der innersten Altstadt sehr häufig vorhanden gewesen sein. Apfel, Birnen und Weichsel werden als Fruchtbäume genannt; doch war das Obst «gering, schlecht, von gemeiner Art».⁷¹ Für den vorwiegend bäuerlichen Charakter der einheimischen Stadtbewohner ist z. B. bezeichnend, daß Panaite Tschausch 1771 als Heiratsgut Grund und Haus, ferner eine Kuh, ein Kalb, zwanzig Bienenstöcke, endlich einen Obstgarten in Klokuczka erhielt.⁷² Einzelne Bewohner betrieben Fischzucht in Teichen.⁷³ Ferner bestanden kleine Wassermühlen, so eine am Rudabache etwa an der Stelle, wo diesen jetzt die Eisenbahnbrücke in der Russischen Gasse übersetzt. Das Kloster Horecza hatte diese Mühle (hreble) 1745 vom Bürger Stefan Wereha um 12 fl. gekauft.⁷⁴ Von anderen mit der Landwirtschaft zusammenhängenden Unternehmen bestanden wohl noch einige schlechte Brantweinbrennereien.⁷⁵

Ebenso unentwickelt waren die Gewerbe. Einer der ältesten namentlich bekannten Handwerker ist der 1630 genannte Schneider Stirbul.⁷⁶ In späterer Zeit werden einige andere Schneider (kroitor), Kürschner (kosokar oder blonar), Pelzmützenmacher (kutschmar), Schuster (cibotar) und Töpfer (olar) genannt;⁷⁷ der moldauische Bäcker Nedelko Formadschiu durfte schon um 1770 sein Gewerbe betreiben haben.⁷⁸ Eine Fleischbank ist in der Altstadt 1771 nachweisbar; sie wurde damals für 11 fl. verkauft.⁷⁹ Auch das Wachsschlaghaus, das auf einem Grunde in der Nähe des Springbrunnenplatzes vor 1783 bestand, rührte wohl noch aus moldauischer Zeit her.⁸⁰

Der Handel wurde in der Moldau in älterer Zeit vorzüglich von Deutschen und Armeniern, später von Armeniern und Juden, ferner auch von Türken betrieben. Es ist schon oben erörtert worden, daß der Anteil von Czernowitz am Handel nicht bedeutend war; die Stadt hatte keine großen Märkte. Auch von großen Geschäftshäusern, Vorratskellern, wie sie in Suczawa bestanden, u. dgl. ist hier keine Rede. Von einiger Bedeutung scheint nur der Viehhandel gewesen zu sein; der «Ochsenmarkt» oder «Viehmarkt» nahm jenen Teil der Stadt

Переважна більшість населення займалася сільським господарством. Територія міста, що у порівнянні з кількістю жителів була величезною, створювала дуже сприятливі умови для землеробства та тваринництва. Часто згадуються також сади і пасіки. Ще 1519 року згадується велика пасіка, де перед тим староста Грумаса тримав своїх бджіл. Ця ділянка землі тяглася аж до Пруту, а навкруг неї росли клени та липи.⁷⁰ Мабуть що, за винятком центру старого міста, сади були всюди і дуже густо. Серед фруктових дерев називають яблуні, груші та вишні, але плоди були «маленькими, поганенькими, простенького сорту».⁷¹ Про переважно сільський характер тутешніх міських жителів свідчить хоч би те, що Панаїте Чауш у 1771 році отримав як весільний посаг землю, хату, корову, теля, двадцять вуликів, а також сад на Клокучці.⁷² Дехто з жителів займався розведенням риби у ставках.⁷³ Крім того були малі водяні млини, один з яких стояв на річечці Руда приблизно в тому місці, де зараз її перетинає залізничний міст на Руській вулиці. 1745 року монастир Горича купив цей млин («греблю») у жителя міста Штефана Вереги за 12 фл.⁷⁴ З інших, пов'язаних з сільським господарством виробництв, були, мабуть, тільки кілька примітивних гуралень.⁷⁵

Такими ж нерозвиненими були й ремесла. Одним з найдавніших поіменно названих ремісників був кравець Штірбул, про якого згадується 1630 року.⁷⁶ Пізніше згадують деяких кравців (кроїторів), кушнірів (кожочарів, чи бланарів), виробників хутряних шапок (кучмарів), шевців (чоботарів) та гончарів (оларів).⁷⁷ Молдавський пекар Неделько Формаджіу займався своїм промислом, мабуть, вже близько 1770 року.⁷⁸ 1771 року у старому місті була вже різницька лавка, яку тоді продали за 11 фл.⁷⁹ Мабуть, ще з молдавських часів веде свій початок і воскобійня, що до 1783 року знаходилася на земельній ділянці поблизу Фонтанної площі.⁸⁰

Торгівлею в Молдові за старих часів займалися переважно німці та вірмени, а пізніше вірмени та євреї, а ще турки. Вище вже говорилося про те, що на Чернівці припадала мала частка торгівлі, бо у місті не було великих ринків. Не згадуються також великі магазини, склади і таке інше, які, наприклад, в Сучаві. Здається, що деяке значення мала тільки торгівля худобою — «воловий ринок», чи «скотний ри-

Abb. 21. Kaiser Joseph II.

Гл. 21. Цісар Йосиф II.

ein, den jetzt die Rathausstraße (damals Kutschurerstraße) durchzieht.⁸¹

Völlig unentwickelt war das Verkehrswesen. Wie überall in der Moldau, so befanden sich in und um Czernowitz die Wege im schlechtesten Zustande.⁸² Als z. B. 1762 der Pruthfluß den alten Weg am linken Ufer bei Czernowitz zerstört hatte, ließ der Starost einen neuen Weg durch den Wald hauen, doch war dieser so schlecht, daß man nur mit Ochsespannen fortkommen konnte.⁸³ Wie ungangbar die Wege in Czernowitz bei Regenwetter waren, wurde schon oben berichtet. Über den Pruth vermittelte eine Fähre den Verkehr, die selbstverständlich dort sich befand, wo der Hauptweg gegen Zuczka den Fluß kreuzte. Die Fähre wird schon 1408 erwähnt und war ursprünglich landesfürstlich. Um die Mitte des 18. Jahrhunderts übergang sie offenbar durch fürstliche Vergabung an das Kloster Horecza.⁸⁴ Wie wir aus dem Berichte über die Reise des englischen Gesandten Porter (1762) erfahren, diente zur Übersetzung des Flusses eine einzige Fähre (bac), welche aus zwei Kähnen bestand, auf denen ein floßartig aus Balken zusammengesetzter Boden ruhte. Da man nur einzelne Wagen überschiffen konnte, währte die Überführung der Bagagewagen und Kutschen des Gesandten den ganzen Morgen. Bei Hochwasser konnte die Fähre nicht benutzt werden; deshalb hatte auch diese Reisegesellschaft in Czernowitz zwei Tage verweilen müssen, bevor sie weiter reiste.⁸⁵ Von einem Postverkehr war in jener Zeit keine Rede. Nur zur Zeit der schwedischen Besetzung (1713) war eine Pferdepost von Bender über Iassy, Czernowitz und Okna eingerichtet worden; doch diente sie sicher nicht allgemeinem Gebrauch.⁸⁶

Noch weniger entwickelt war die geistige Kultur. Sie beschränkte sich fast ausschließlich auf die Pflege der gottesdienstlichen Handlungen. Schon 1490 bestanden in Czernowitz zwei Kirchen mit zwei «Popen», die damals dem Bistum Radautz untergeordnet wurden.⁸⁷ Welche zwei Kirchen es waren und wo sie standen, wird nicht mitgeteilt. Vielleicht erhoben sich schon damals diese Gotteshäuser an der Stelle, wo wir später Kirchen finden; sie mögen in den Kriegsstürmen vernichtet oder dem Zahne der Zeit erlegen sein, worauf an ihrer Stelle andere entstanden. Kaum darf man annehmen, daß die am Ende der moldauischen Herrschaft bestehende Paraskiwakiche deren Erbauungsjahr wir nicht kennen, bis ins 15. Jahrhundert zurückreicht. Im Jahre 1768 wird sie als «Kirche des Seligen Leka»

нок» знаходився у тій частині міста, через яку тепер пролягає Ратушна вулиця (тоді вулиця Кучурівська).⁸¹

Цілком нерозвинений був транспорт. Як і у всій Молдові, дороги в Чернівцях та навколо них були у дуже поганому стані.⁸² Коли, наприклад, 1762 року повінь на Пруті зруйнувала стару дорогу на лівому березі біля Чернівців, то староста звелів прокласти нову через ліс, але вона була настільки поганою, що нею можна було проїхати тільки возом, запряженим волами.⁸³ Вище вже мовилося про те, наскільки дороги в Чернівцях були непрохідними за дощової погоди. Переправитися через Прут можна було поромом, який, звичайно, був там, де головна дорога навпроти Жучки перетинала річку. Про пором як княжу власність згадується ще 1408 року, але вже в середині XVIII століття внаслідок, мабуть, княжого дару він перейшов до монастиря Горича.⁸⁴ Як ми довідуємося з повідомлення про подорож англійського посла Портера у 1762 році, переправою через річку слугував один-єдиний пором (бак), який являв собою два човни, зверху яких був прилаштований поміст, що мав вигляд плоту, збитого з дерев'яних колод. Поромом за один раз можна було перевозити тільки по одному возу, тому переправа возів з вантажем та карет посла зайняла весь ранок. Під час повені поромом користуватися було неможливо, тому мандрівникам довелося провести в Чернівцях аж два дні, поки вони змогли поїхати далі.⁸⁵ Про поштову службу в той час не було жодної мови. Тільки за шведської окупації 1713 року створили кінну пошту з Бендер через Ясси, Чернівці і Вікно, але вона була не для загального користування.⁸⁶

Ще менш розвинутою була духовна культура. Вона майже цілком обмежувалася релігійними обрядами. Ще 1490 року в Чернівцях були дві церкви з двома «попами», які підпорядковувалися радівецькому єпископству.⁸⁷ Проте не повідомляється, які це були церкви і де вони знаходилися. Можливо, що вони вже тоді були на тих самих місцях, де ми їх застаємо пізніше. Можливо, що їх знищили воєнні бурі або вони стали жертвою часу, а на їх місці виникли нові. Навряд чи можна припустити, що церква Параскеви, яка стояла вже під кінець молдавського періоду і року спорудження якої ми не знаємо, могла бути побудована ще у XV столітті. У 1768 році її називають «церквою блаженного Леки»,⁸⁸ а з іншого повідомлення

bezeichnet;⁸⁸ aus anderer Nachricht erfahren wir, daß sie der Bojar Leki erbaut habe,⁸⁹ doch wissen wir nichts Näheres über ihn. Man nannte diese Kirche auch «Wameaska», weil neben ihr die Zollstätte lag. Die zweite der im 18. Jahrhundert bestehenden Kirchen war vom Wojwoden Nikolaus Maurokordat (zwischen 1709 und 1716) errichtet und von dessen Söhnen, den Fürsten Konstantin und Johann Maurokordat, mit besonderen Freiheiten bestiftet worden. Diese Kirche zu Maria Himmelfahrt (Entschlafung) hieß daher auch die «fürstliche» («biserika domniaska») und lag auf der Anhöhe neben dem Türkenbrunnen (Abb. 14). Nach dem ältesten erhaltenen Freibriefe von 1743 erhielt die Kirche monatlich zwei Oka Baumöl und dreißig Dram

ми дізнаємося, що її збудував боярин Лекі,⁸⁹ але чогось докладнішого про нього ми не знаємо. Цю церкву звали ще «Вамяска», бо біля неї був митний пост. Другу з церков, що існували у XVIII столітті, між 1709 і 1716 роками будував воєвода Миколай Маврокордат, а його сини — князі Костянтин та Іван Маврокордати — надали їй особливі привілеї. Тому ця церква Вознесіння (Успіння) Богородиці звалася ще й княжою («biserica domniaska»), а знаходилася вона на пагорбі біля Турецької криниці (іл. 14). Згідно з найдавнішою грамотою про пільги від 1743 року, місцева митниця передавала церкві щомісяця два ока олії та тридцять драмів ладану. Священики цієї цер-

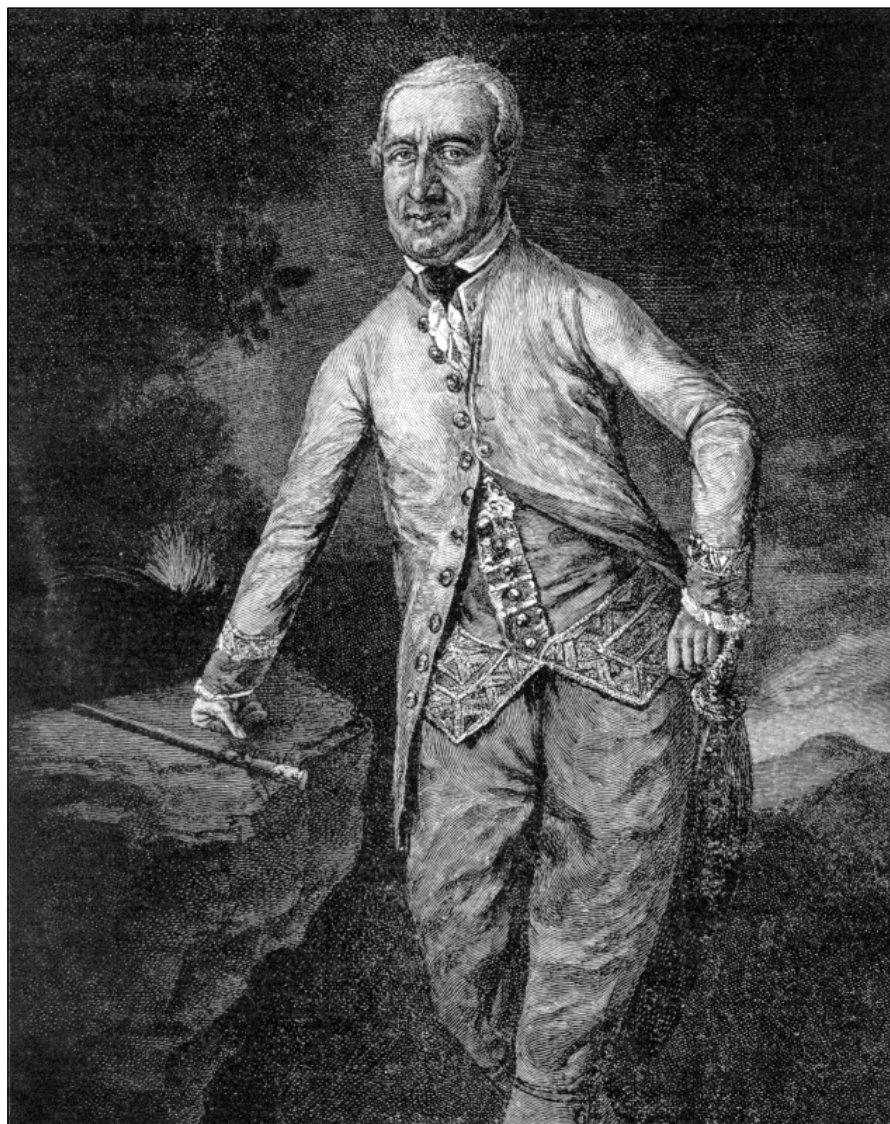

Abb. 22. General Gabriel Freiherr von Splény.

Іл. 22. Генерал Габріель барон фон Сплєні.

Weihrauch von der landesherrlichen Zollstätte. Die Priester dieser Kirche waren von allen landesherrlichen Steuern und Abgaben, wie auch von den Bienen-, Schweine- und Schafabgaben befreit. Ferner waren sie berechtigt, von jedem in Czernowitz verkauften Stück Vieh vom Verkäufer vier Bani (zwei Kreuzer) und vom Käufer zwei Bani einzuheben. Schließlich erhielten sie jeden Sonntag vom Fleischer eine Oka Fleisch aus der Schlachtbank. Diese Vorrechte wurden zum Teil auch 1773 bestätigt.⁹⁰ Das dritte Kirchlein, dem hl. Nikolaus geweiht (Abb. 15 und 16), lag draußen in Selistie und soll 1607 vom damaligen Starosten Strojaskul erbaut worden sein, doch ist weder das Baujahr noch dieser Starost urkundlich festgestellt.⁹¹ Alle diese Kirchen waren, wie schon früher einmal bemerkt wurde, klein, aus Holz erbaut und mit einem nebenan stehenden Glockenturm versehen. Die Friedhöfe befanden sich neben der Marien- und Nikolauskirche. Aus dem Jahre 1642 ist uns der Popa (Pope, Priester) Ignat und der Diakon Gligorie bekannt.⁹² Im 18. Jahrhundert werden in Czernowitz öfters Priester genannt, so Iuon Longul um 1700; der Erzpriester Kostasch 1737 und Iuon Suchopan 1747; der Priester Timoftei erheiratete um 1750 einen Grund mit Sanda, der Tochter Suchopans; «Pop» Stefan und «Pop» Wakumenko 1762, «Pop» Simeon 1762 und 1768.⁹³ Bemerkte wurde schon, daß Czernowitz, wie überhaupt die ganze nördliche Bukowina, dem Radautzer Bischof unterstand. Dieser Bischof, ferner die Klöster Putna, Horecza und Skit erwarben in der Stadt verschiedene Gründe und Häuser.⁹⁴ In den letzten Jahren der moldauischen Herrschaft wurde von den Mönchen des Klosters Horecza die noch heute bestehende schöne Kirche im Horeczer Walde erbaut (Abb. 17 und 18).

Die Juden hatten schon am Anfang des 18. Jahrhunderts eine Schule (Bethaus) auf einem ringsum umfriedeten Platze in der Nähe der heutigen alten Synagoge erbaut. Als die Russen 1770 ins Land kamen, vernichteten und verbrannten sie sowohl das Gebäude als die Umzäunung. Wenige Monate vor der österreichischen Besetzung erlangte sodann die «ganze Gemeinde der Juden vom Tyrg Czernowitz» das Recht, an derselben Stelle eine neue Schule zu errichten; doch sollte diese und ihre Umfassung nicht «eine Spanne» größer sein als früher. Der alte jüdische Friedhof lag weiter unten gegen den Pruth, wo er noch heute zu sehen ist (Abb. 19).⁹⁵ Die jüdische Gemeinde wurde Kahal genannt und von einem eigenen Judenrichter geleitet; sie hatte ihren Rabbiner und ihren Schächter.⁹⁶

кви звільнялися від княжих податків та зборів, а також від зборів за бджіл, свиней та овець. Окрім цього, вони ще мали право брати за кожну продану в Чернівцях голову худоби з продавця чотири бані (два крейцери), а з покупця — два бані. До того ще й різник видавав їм щонеділі з м'ясної лавки одну ока м'яса. Ці пільги частково були підтверджені й 1773 року.⁹⁰ Третя церковця, освячена на честь Св. Миколая (іл. 15 і 16), знаходилася за містом у Селищі і її начебто збудував тодішній староста Строекул, але немає письмових підтверджень ні про рік будівництва, ні про самого старосту.⁹¹ Всі ці церкви, як уже згадувалося раніше, були маленькими, дерев'яними, а поруч з ними стояли дзвіниці. Біля церков Богородиці та Св. Миколая знаходилися цвинтарі. Нам відомо, що 1642 року в них служили піп (священик) Ігнат та дякон Глигорій.⁹² У XVIII столітті вже частіше знаходимо імена чернівецьких священиків: близько 1700 року — це Івон Лонгул, у 1737 році — протоієрей Косташ, а Івон Сухопан — у 1747 році. Священик Тимофтей близько 1750 року одружився з Сандою, дочкою Сухопана, і отримав з нею ділянку землі. У 1762 році — «піп» Штефан та «піп» Вакуменко, а «піп» Сimeon — у 1762 та 1768 роках.⁹³ Раніше вже відзначалося, що Чернівці, як і вся Північна Буковина, були підпорядковані радівецькому єпископові. Цей єпископ, а також монастирі Путна, Горича та Скит набували в Чернівцях землю та всілякі будівлі.⁹⁴ В останні роки молдавського правління ченці монастиря Горича збудували у Горичькому лісі гарну церкву, яка стоїть ще й тепер (іл. 17 і 18).

Ще на початку XVIII століття євреї збудували школу (молитовний дім) на місці, огороженому навколо парканом, недалеко від теперішньої старої синагоги. Коли 1770 року прийшли росіяни, вони зруйнували та спалили і сам будинок, і огорожу. За кілька місяців до зайняття краю австрійцями, «вся єврейська громада тиргу Чернівці» домоглася права на будівництво нової школи на тому самому місці, але сам будинок та огорожа не могли «ні на п'ядь» бути більшими, ніж раніше. Старий єврейський цвинтар знаходився значно далі у напрямку Пруту, і його можна побачити ще й сьогодні (іл. 19).⁹⁵ Єврейську общину називали кагалом, а керував нею власний єврейський суддя. Община мала також свого рабина та свого різника.⁹⁶

Die Volksbildung stand auf einer überaus niedrigen Stufe. Von einer Schule oder sonstigen Bildungsanstalt ist zu jener Zeit in Czernowitz keine Rede, waren doch diese in der ganzen Moldau sehr spärlich. Selbst der Bildungsgrad der moldauischen Geistlichen war sehr gering; viele konnten nicht lesen und hatten von ihren kirchlichen Verrichtungen nicht genügende Kenntnis. Der Wojwode Konstantin Maurokordat (zwischen 1733 und 1769) befahl gegen diese Priester strengere Maßregeln zu ergreifen.⁹⁷ Wahrscheinlich überragten auch die Czernowitzer Geistlichen nicht in vielem ihre Amtsgenossen. So hat offenbar auch der oben genannte Pope Stefan (1762) nicht schreiben können, denn er hat der Urkunde nur «seinen Finger beigedrückt».⁹⁸ Ebenso haben der Scholtus und sämtliche Stadtvertreter, die mit Stefan die Urkunde zeichneten, nicht ihren Namen fertigen können. Nur der Pop Michael aus Kuczurmare hat sich unterschrieben; wahrscheinlich ist er auch als Schreiber der Urkunde anzusehen. Ebenso sind zahlreiche andere Urkunden von Schulzen und Bürgern nur durch Handmale gezeichnet und nur die eine oder andere Unterschrift ist original.⁹⁹ Die Bemerkung: «Wir haben unsere Finger beigedrückt» oder «Zur Beglaubigung mache ich hier das hl. Kreuz, weil ich nicht schreiben kann» ist in den alten Czernowitzer Urkunden Sehr häufig; einmal heißt es auch: «Und jene, die des Schreibens unkundig, haben den Finger auf das Zeichen des hl. Kreuzes aufgedrückt».¹⁰⁰ In diesem und in zahlreichen anderen Fällen ist das den Namen vorgesetzte Kreuzzeichen verwischt; es ergibt sich daraus, daß die Fertigung dadurch geschah, daß der Schreibunkundige auf das noch tintennasse Kreuzzeichen seine Fingerspitze setzte, wie dies noch gegenwärtig zu geschehen pflegt.

Ebensowenig ist zu dieser Zeit in Czernowitz ein Arzt, eine Apotheke, eine Turmuhr oder ähnliche Anzeichen einer höheren Kultur zu finden.

«Die Mehrzahl der Einwohner», so berichtet der oben genannte Boscovich 1762,¹⁰¹ «sind schismatische Griechen. Es leben aber daselbst auch viele Juden, welche den Handel an der Grenze betreiben».

Unter den «schismatischen Griechen» sind **Rumänen** zu verstehen, jedoch auch **Ruthenen**, welche besonders in der nördlichen Moldau zahlreich wohnten.¹⁰² Griech.-orient. Ruthenen aus Galizien sahen die Moldau als ihren Zufluchtsort an, als man in ihrer Heimat sie zur Union veranlaßte; aber auch die griech.-unierten Ruthenen, welche besonders gegen das Ende der moldauischen Herrschaft wegen der günstigeren Lage des Bauernstandes in die Moldau zogen, traten dem orientalischen Glauben bei, weil sie eigene Priester entbehrten.¹⁰³ Da man in

Народна освіта перебувала на надзвичайно низькому рівні. Про школу чи якусь іншу освітню установу в той час не було й мови, бо це було великою рідкістю у всій Молдові. Навіть молдавські священики мали надзвичайно низький рівень освіти. Багато з них не вміли читати і часто не знали, як виконувати свої церковні обов'язки. Воєвода Костянтин Маврокордат (1733—1769) наказав вживати проти таких священиків суворих заходів.⁹⁷ Мабуть, що й чернівецькі духівники не набагато переважали своїх колег. Очевидно, згаданий вище піп Штефан (1762) теж не вмів писати, бо він тільки «приклав свій палець» до грамоти.⁹⁸ Так само й шолтуз та всі інші представники міста, які склали грамоту, не змогли написати своїх імен. Підписався під грамотою тільки піп Михайло з Великого Кучуро́ва. Можливо, що він і писав грамоту. Багато інших грамот теж посвідчені прикладанням рук шолтузів та міщан, а серед цього інколи трапляється той чи інший власноручний підпис.⁹⁹ Дуже часто трапляються примітки: «Ми приклали свої пальці» чи «Для посвідчення я маюю тут хрест святий, бо не вмію писати». В одному випадку навіть знаходимо: «А ті, що не вміють писати, приклали пальці та зробили знак хреста святого».¹⁰⁰ У цьому та в багатьох інших випадках хрестик, який стояв перед іменем, розмитий. Це означає, що посвідчення робилося в той спосіб, що неписьменний прикладав кінчик свого пальця до свіжонамальованого чорнилом знака хреста, як це ще трапляється й сьогодні.

Не можна було знайти в Чернівцях у той час ні лікаря, ні аптеки, ні годинника на вежі чи інших знаків вищої культури.

«Більшість жителів, — пише 1762 року вищезгаданий Боскович,¹⁰¹ — це греки-схизмати. Але там живе й багато євреїв, які займаються прикордонною торгівлею».

Під «греками-схизматами» треба розуміти **румунів**, також **русинів**, яких особливо багато проживало у північній Молдові.¹⁰² Русини православної віри з Галичини знайшли в Молдові свій прихисток, коли їх на батьківщині змушували до унії. Але й греко-уніатські русини, які особливо під кінець молдавського правління через сприятливіші умови для селян переселялися до Молдови, приймали східне віросповідання, бо їхніх власних священиків не було.¹⁰³ У ті часи

jener Zeit weit größeres Gewicht auf den Glauben als auf die Nationalität legte, so trifft die Unterscheidung zwischen rumänischen und ruthenischen Bewohnern auf große Schwierigkeiten. Sicher ist, daß man unter dem damals üblichen Ausdrucke «Moldauer» nicht romanische Bewohner allein verstehen darf. Namen von «moldauischen» Czernowitzern sind an früheren Stellen schon wiederholt angeführt worden. Viele Familien waren seit mehreren Geschlechtern in der Stadt ansäßig. So hatte der Kürschner Konstantin etwa 1730 Haus und Grund von seinem im Alter von angeblich 130 Jahren verstorbenen Vater ererbt, welcher den Besitz wieder von Eltern und Grosseltern übernommen hatte. Ebenso waren die Dumitrescul, Ursuliak, Kudla, Czuntuliak, Kostiuk u. a. altansäßige Familien.¹⁰⁴

Abb. 23. General Karl Freiherr von Enzenberg.

Лл. 23. Генерал Карл барон фон Енценберг.

Juden waren in die Moldau infolge der vielsachen Beziehungen zu Polen schon seit dem 15. Jahrh. gekommen. Da sie mit den christlichen Kaufleuten in Wettbewerb traten, wurden sie im 16. Jahrh. sowohl von Stefan dem Jüngern als von Peter dem Lahmen aus dem Laude getrieben.¹⁰⁵ Am Anfang des 18. Jahrhunderts waren aber wieder Juden in Czernowitz ansäßig, denn sie erbauten daselbst ihr Bethaus; auch ist bereits 1727 der Bestand der Judengemeinde (Kahal) bezeugt.¹⁰⁶ Ferner können wir zahlreiche jüdische Einwohner von Czernowitz nachweisen, die schon in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts Häuser und Gründe hier besaßen, solche ankauften oder auch von der Stadtobrigkeit leere Gründe angewiesen erhielten. Die meisten Juden wohnten um den (alten) Markt und in der Nähe der alten Synagoge; also in jenem Teile der Stadt, wo der Handel und Verkehr sich abwickelte. So vertauschte 1727 Passi, die Tochter Scholums, mit ihren Kindern Abraham, Sara und Hersch, ihr Haus am (alten) Markt «und was darinnen Nagel und Band haltet» gegen das in der Nachbarschaft gelegene Haus des Juden Israel Jakob und eine Auszahlung von 80 fl. Das Geschäft wurde vor

вірі надавали більшого значення, ніж національності, тому дуже важко відрізнати румунських жителів від русинських. Однак точно відомо, що поширене тоді слово «молдаванин» позначало не тільки жителів-румунів. Раніше ми неодноразово наводили імена «молдавських» чернівчан. Багато родин мешкали в місті вже протягом багатьох поколінь. Кушнір Костянтин, наприклад, у 1730 році успадкував хату та землю від свого батька, який, казали, прожив 130 років, а той, у свою чергу, від своїх батьків та дідів. Так само довго проживали в місті родини Думітрескулів, Урсуляків, Кудлів, Чунтуляків, Костюків та ін.¹⁰⁴

Євреї прийшли до Молдови ще в XV столітті завдяки різнобічним діловим зв'язкам з Польщею. Але оскільки вони складали конкуренцію християнським купцям, то в XVI столітті Штефан Молодший та Петро Кульгавий вигнали їх з краю.¹⁰⁵ Однак на початку XVIII століття євреї знову оселилися в Чернівцях, тому що побудували тут свій молитовний дім. Вже 1727 року засвідчено існування в місті єврейської общини (кагалу).¹⁰⁶ Крім того, можна встановити проживання в Чернівцях багатьох євреїв, які вже у перші десятиліття XVIII століття володіли тут будинками та землями, такі купували або й отримували від міської влади незайняті землі. Більшість євреїв мешкало біля (старого) ринку та поблизу старої синагоги, тобто в тих частинах міста, де відбувалися торгівля та інша ділова активність. У 1727 році Пассі, дочка Шолума, разом зі своїми дітьми Аврамом, Сарою та Гершом поміняли свою хату на (старому) ринку «зі всім, що було там прибите та прив'язане» на дім єврея Ізраїля Якова, що знаходився поблизу, та доплатила 80 фл. Угоду склав кагал, а його члени підписали договір:

dem Kahal abgeschlossen; als Mitglieder desselben zeichneten den Vertrag Hili Sohn des Schmiel Seywel, Scholum Sohn des Ididi, Berl Sohn Isaks, David Sohn Lazars, endlich Schmul Seywel Sohn Rachmiels und Schächter der Stadt. Aus späterer Zeit sind schon oben viele jüdische Einwohner genannt worden.¹⁰⁷ Sehr viele Juden wanderten während des letzten russischen Krieges (1770—1774) ein.¹⁰⁸ Übertritte von Juden zum christlichen Glauben kamen vor; so heiratete vor 1762 ein Sohn des Jon Schandul eine getaufte Jüdin namens Marie.¹⁰⁹

Гілі, син Шміля Сейвеля, Шолум, син Ідіді, Берл, син Ісака, Давид, син Лазаря, насамкінець Шмуль Сейвел, син Рахміля, та міський різник. Вище вже наводилися імена багатьох єврейських жителів міста, що проживали тут дещо пізніше.¹⁰⁷ Дуже багато євреїв прибули в місто під час останньої російської війни 1770—1774 рр.¹⁰⁸ Траплялося також, що євреї приймали християнську віру: перед 1762 роком один із синів Іона Шандула оженився з хрещеною єврейкою на ім'я Марія.¹⁰⁹

Abb. 24. Dreifaltigkeitskirche.

Лл. 24. Свято-Троїцька церква.

Die «moldauischen» und jüdischen Bewohner bildeten somit im 18. Jahrhundert die überwiegende Mehrzahl der Bevölkerung in Czernowitz. Dies kommt auch darin zum Ausdruck, daß einige landesfürstliche Urkunden über die Befreiung von der Salzsteuer ausdrücklich nur von diesen zwei Bevölkerungselementen sprechen.¹¹⁰ Daneben gab es aber auch noch andere Volkselemente, die freilich wenig zahlreich waren.

Zunächst sind die **Türken** zu nennen. Seitdem die Moldau zur Pforte in enge Beziehung getreten war, kamen Angehörige dieses Volkes in das Land. Im 18. Jahrhundert wohnten in verschiedenen Orten, auch in Czernowitz, die sogenannten Laschen, nämlich türkische Kaufleute, welche die anderen Bewohner bedrückten. Auch in Czernowitz waren sie ansäßig. Fürst Konstantin Maurokordat erhielt von der Pforte die Bewilligung, das Land von ihnen zu säubern. Nachdem eine Frist, innerhalb der sie das Land verlassen sollten, verstrichen war, Schickte der Fürst Bojaren und Soldaten in die Städte, die die Häuser der Laschen zerstörten und diese vertrieben (1749).¹¹¹ Einer von diesen Laschen mag Soliman Bascha gewesen sein, der 1731 seinen am heutigen Rudolfsplatze gelegenen Obstgarten für 10 fl. an Georg Grek verkaufte.¹¹² Später kamen aber

Таким чином «молдавські» та єврейські жителі у XVIII столітті склали переважну більшість населення Чернівців. Це видно і з того, що у деяких княжих грамотах про звільнення від податку на сіль йдеться виключно тільки про ці дві народні групи.¹¹⁰ Звичайно, проживали й представники інших народів, проте вони були нечисленими.

У першу чергу треба назвати **турків**. З тих часів, коли Молдова зав'язала тісні відносини з Портою, в краю почали поселятися представники цього народу. У XVIII столітті в різних місцях, у тому числі й у Чернівцях, жили так звані лаші, турецькі купці, які утискали інших жителів. Порта дала князеві Костянтинові Маврокордату дозвіл на очищення краю від них. Коли минув термін, у який вони мали покинути країну, князь послав бояр та вояків по містах, щоб ті зруйнували будинки лашів та прогнали їх самих (1749 р.).¹¹¹ Одним з таких лашів був, мабуть, Сулейман Баша, який 1731 року продав Георгієві Греку за 10 фл. свій сад, що знаходився на сьогоднішній площі Рудольфа.¹¹² Але потім окремі турки все ж повертали-

doch wieder einzelne Türken in die Stadt. «Beschlien», also türkische Polizeisoldaten werden hier 1763 erwähnt,¹¹³ und 1766 hören wir von einem Mehmet aus Czernowitz.¹¹⁴ Vor allem berichtet aber Boscowich, daß zur Zeit seines Aufenthaltes in Czernowitz (1762) drei türkische Kaufleute hier wohnten, von denen einer seinen Kramladen (boutique) in der Nähe des Gasthauses hatte, wo der Gesandte Porter auf seiner Durchreise Aufenthalt genommen hatte.¹¹⁵ Türkische Honighändler wohnten noch 1771 in Czernowitz.¹¹⁶

Deutsche wohnten in Czernowitz in moldauischer Zeit wohl nur ganz vereinzelt. Während in Sereth und besonders in Suczawa schon seit dem 14. Jahrhundert viele deutsche Bürger sich nachweisen lassen,¹¹⁷ ist dies in Czernowitz nicht der Fall. Aber es ist wahrscheinlich, daß bei dem starken Verkehre deutscher Kaufleute und Handwerker auch in unserer Stadt sich einzelne Deutsche ansiedelten. Gegen das Ende der moldauischen Herrschaft können wir zwei deutsche Familien in Czernowitz nachweisen, die damals aber wohl schon völlig romanisiert waren. Die Wichtig waren schon vor 1763 ansässig;¹¹⁸ in diesem Jahre erbte Konstantin Wichtig einen Grund mit einem alten Hause von seinem Vater Basil. Die älteren Urkunden dieser Familie waren leider «in den Kriegsunruhen (des russischen Krieges von 1770—1774) verloren gegangen.» Zwei andere Wichtig hißen Iwonez und Theodor; an den Namen ersieht man, daß die Familie schon romanisiert war; auch hatten sie sich bereits mit Rumänen verschwägert. Eine altansäßige Familie war die der Stroble. Georg Stroble ererbte ungefähr 1757 von seinem Vater Haus und Grund, der diesen Besitz von seinen Eltern und Grosseltern erhalten hatte. Die Stroble waren mit der Familie Mucha verschwägert.¹¹⁹

Vereinzelt wohnten auch Vertreter anderer Nationen in Czernowitz. So war der Starost Millo ein Grieche, der Starost Jmbault ein Franzose.¹²⁰ Auch einzelne Polen mögen zeitweilig in Czernowitz gewohnt haben.

ся до міста. «Бешлії», тобто турецькі поліцейські во-яки, згадуються тут 1763 року,¹¹³ а у 1766 році ми вже чуємо про якогось Мехмета з Чернівців.¹¹⁴ Передосім Боскович повідомляє, що під час його перебування в Чернівцях 1762 року тут жили три турецькі купці, один з яких мав свою крамницю (boutique) поблизу того заїжджого двору, де під час подорожі зупинився посол Портер.¹¹⁵ Навіть 1771 року в Чернівцях мешкали турецькі торговці медом.¹¹⁶

За молдавських часів у Чернівцях проживали тільки окремі **німці**. Якщо можна встановити, що в Сереті, а особливо в Сучаві, у XIV столітті мешкали німецькі бюргери,¹¹⁷ то про Чернівці цього не скажеш. Але вірогідно, що в умовах інтенсивної діяльності німецьких купців та ремісників окремі німці могли поселитися і в нашому місті. Нам удалося встановити дві німецькі родини, які під кінець молдавської доби проживали тут, проте вони вже, мабуть, цілком румунізувалися. Родина Віхтігів поселилася ще до 1763 року.¹¹⁸ У цьому році Костянтин Віхтіг успадкував від свого батька Василя землю та стару хату. На жаль, давніші свідоцтва цієї родини «пропали у воєнних лихоліттях» (російської війни 1770—1774 років). Двох інших Віхтігів звали Івонцем та Теодором. З імен видно, що родина вже була румунізована. Тай вони вже в цей час брали шлюб з румунами. Одна з родин, що тут жила, мала прізвище Штробле. Близько 1757 року Георг Штробле отримує у спадок від свого батька хату та землю, які той успадкував від своїх батьків та дідів. Через шлюб родина Штробле породичалася з родиною Муха.¹¹⁹

У Чернівцях проживали й окремі представники інших народів, наприклад, староста Мілло був греком, а староста Імбо — французом.¹²⁰ Мабуть, що проживали інколи в Чернівцях й окремі поляки.

Fünftes Kapitel

Czernowitz wird österreichisch (1774). Äußere Schicksale und denkwürdige Begebenheiten seit dem Anfall an den Kaiserstaat bis zur Gegenwart

Am 31. August 1774 rückten unter Führung des Oberwachtmeisters Mieg die österreichischen Truppen aus Galizien in die von Russen kurz zuvor geräumte Bukowina.¹ Noch am demselben Tage zog das «Hauptkommando» in Czernowitz ein, wohin übrigens schon früher eine Abteilung Husaren geschickt worden war; die übrigen Teile des Landes wurden in den nächsten Tagen besetzt. Die Anregung zur Gewinnung des Landes hatte Kaiser Joseph (Abb. 21) am 19. Juni 1773 in einem Schreiben gegeben, das er aus Czác-Régen in Siebenbürgen an Kaiserin Maria Theresia (Abb. 20) gerichtet hatte. Mit Feuereifer hatte der Kaiser seinen Plan verfolgt und zur Ausführung gebracht. Die eigentlichen Abtretungsverhandlungen mit der Türkei wurden erst nach der Besetzung des Landes angeknüpft. Am 7. Mai 1775 erfolgte die Abtretungskonvention und am 2. Juli des folgenden Jahres waren auch die Grenzen des abgetretenen Gebiets endgültig bestimmt.

Die Bukowina war österreichisch geworden, ohne daß ein Schuß gefallen wäre. Den Truppen war vor ihrer Einrückung durch den Höchstkommmandierenden Ellrichshausen befohlen worden, «gegen Landinwohner beliebt und gefällig zu sein». Es mag für die armen Czernowitzer und Bukowiner nach ihren bisherigen Erfahrungen eine ungewöhnliche Überraschung bedeutet haben, Soldaten bei sich aufzunehmen, die nicht plünderten und raubten.

Eine neue Zeit begann unter dem Schutz des österreichischen Aars. Für Czernowitz sollte der 31. August stets ein denkwürdiger Tag sein!

Розділ п'ятий

Чернівці стають австрійськими (1774). Дійсний стан і пам'ятні події від часу входження до царства до теперішніх часів

31 серпня 1774 року австрійське військо під орудою обервахмістра Міґа з Галичини вступило на Буковину, яку незадовго до того залишили росіяни.¹ Вже того самого дня «головне командування» перебалося до Чернівців, куди, між іншим, ще раніше послали відділення гусарів, а решту краю зайняли в наступні дні. Ініціативу щодо здобуття краю цар Йосиф (іл. 21) подав 19 червня 1773 року в листі, який він вислав з Чач-Регена в Семигороді до цесаревої Марії Терезії (іл. 20). Цар ревно стежив за реалізацією свого плану і довів його до виконання. Самі переговори з Туреччиною про передачу Буковини почалися лише після окупації краю. 7 травня 1775 року було підписано конвенцію про передачу, а 2 липня наступного року були остаточно встановлені кордони переданої території.

Буковина стала австрійською без єдиного пострілу. Перед вступом верховний головнокомандувач Еллірхсгаузен віддав війську наказ «поводитися з жителями краю люб'язно та привітно». Для бідних чернівчан та буковинців з їх попереднім досвідом було, мабуть, великою несподіванкою, що вояки, яких вони приймають у себе, не спустошують і не грабують.

Під захистом австрійського орла розпочалася нова доба. 31 серпня стало для Чернівців назавжди пам'ятним днем!

Der Kommandierende der Besatzubgstruppen war Generalmajor Gabriel Freiherr von Splény (Abb. 22);² zur Zeit der Besitzergreifung schlug er sein Quartier in Sniatyn auf. Erst etwa Mitte Oktober 1774 übersiedelte Splény nach Czernowitz; doch zählte er seine Tätigkeit als Administrationsdirektor mit dem Amtssitze in Czernowitz seit dem 1. September 1774. Mit diesem Tage begann also die Militärverwaltung des Landes.

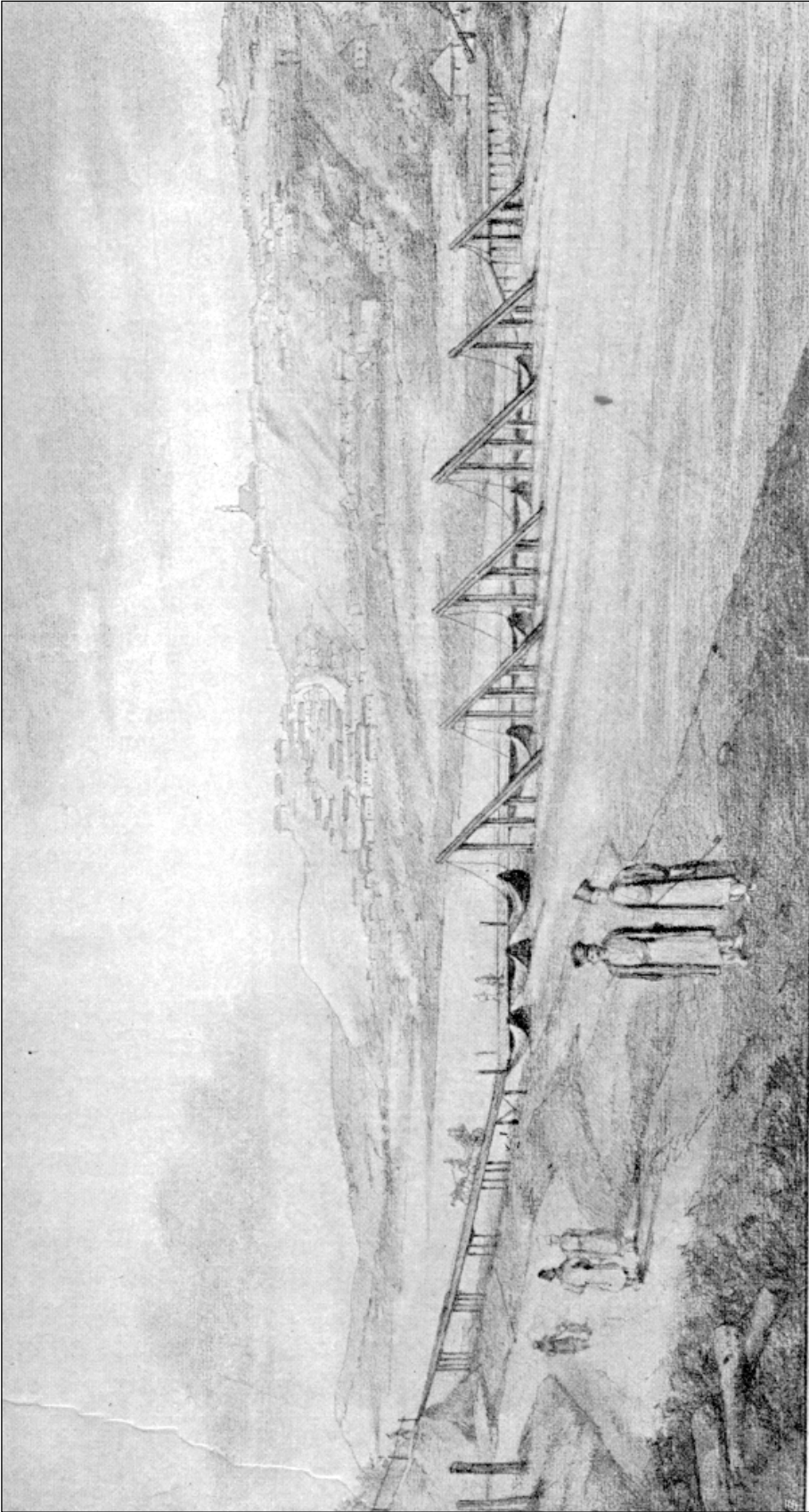
Am 12. Oktober 1777 legte unsere Stadt zum erstenmal glänzenden Festschmuck an: es fand die Huldigungsfeier statt.³ Die Beedigung der Dorf- und Stadtbewohner für das neue Herrscherhaus erfolgte durch siebzehn Offiziere, die in alle Gegenden des Landes entsendet wurden; die höhere Geistlichkeit und der höhere Adel wurden aber nach Czernowitz entboten, um hier den Schwur der Treue zu leisten. Auch Abgeordnete der Städte und Dörfer haben sich hier eingefunden. Da die Zahl der zur Huldigung erwarteten Personen sich mit Einschluß der fremden Gäste auf ungefähr 800 belief und in Czernowitz kein Gebäude sich befand, in dem eine so ansehnliche Zahl zusammenkommen konnte, ließ Splény den Platz vor dem Generalshause, den heutigen Heiligen Kreuzplatz, in einen Garten umwandeln und in demselben einen hölzernen Saal errichten. Geschmückte Portale und Pyramiden gereichten dem Festplatz zum Schmuck. Garten und Saal sollten als Versammlungsort, letzterer auch zur Bewirtung des höheren Adels und der fremden Gäste dienen. Als Huldigungssaal wurde ein gerade damals von Splény schon außerhalb der Stadt fertiggestellter Vorratsschoppen bestimmt, den wir zweifellos mit dem vor einigen Jahren bei der Regulierung des Elisabethplatzes abgetragenen Zwiebackmagazin (in der Rothkirchgasse) oder mit dem dahinter gelegenen Mehldepot gleichzustellen haben.⁴ Der Festgottesdienst hatte in der 1774 neu errichteten Dreifaltigkeitskirche stattzufinden, die bekanntlich an der Stelle der heutigen Lehrerbildungsanstalt stand (Abb. 24); zur Erweiterung derselben war ringsum eine Gallerie errichtet worden. Am 11. Oktober um 11 Uhr vormittags ritt der Bojar Johann Kalmucki als Herold gekleidet durch alle Gassen der Stadt und verkündete unter Pauken- und Trompetenschall die am folgenden Tage stattfindende Feier. Am 12. Oktober wurde zunächst für die Katholiken in der Generalwohnung und für die Soldaten im Lager die heilige Messe gehalten. Hierauf setzte sich ein glänzender Zug von Adeligen und Geistlichen des Landes von dem Saale beim Generalsgebäude gegen den Huldigungssaal in

Окупаційними військами командував генерал-майор Габріель барон фон Сплєні (іл. 22)², який під час окупації перебував у Снятині і тільки в середині жовтня 1774 року перебрався до Чернівців. Але початком своєї діяльності як керівника адміністрації з місцем перебування в Чернівцях він уважав 1 вересня 1774 року, бо саме в цей день розпочалося військове управління краєм.

12 жовтня 1777 року наше місто вперше вбралося у святкові шати — відбувалося урочисте складання присяги.³ Приймали присягу на вірність новому правлячому дому у жителів сіл і міст сімнадцять офіцерів, яких відрядили до всіх куточків краю, а вище духовенство та вище дворянство були запрошені до Чернівців, щоб тут скласти присягу на вірність. Були тут і міські та сільські делегати. Позаяк число осіб, що мали бути на присязі, включно з прибулими з інших місцевостей, складало близько 800, а в Чернівцях не було будинку, де могла б зібратися така поважна кількість людей, то Сплєні розпорядився перетворити майдан перед генеральським будинком, сьогоднішню площу Святого Хреста, на сад і спорудити в ньому дерев'яний зал. Оздобою святкового майдану слугували прикрашені портали та піраміди. Сад і зал повинні були служити місцем зібрання, а в останньому також мали частувати вище дворянство та сторонніх гостей. За зал, де повинна була відбуватися церемонія присяги, було вибрано приміщення складу поза містом, що його саме тоді спорудив Сплєні і який можна прирівняти, без сумніву, до знесеного кілька років тому під час реконструкції площі Єлизавети складу сухарів (вулиця Роткірха) або до мучного складу, що знаходиться за ним.⁴ Святкове богослужіння мало відбутися у новозбудованій 1774 року церкві Святої Трійці, яка, як відомо, стояла на місці сьогоднішньої вчительської семінарії (іл. 24). Щоб було більше місця, навкруг церкви спорудили галерею. 11 жовтня об 11 годині ранку боярин Іван Калмуцький, переодягнений за герольда, обіждавав верхи вулиці міста та під звуки труб і барабанів сповіщав про урочистості наступного дня. 12 жовтня відбулося богослужіння спочатку для католиків у генеральському домі, а для солдатів — у їхньому таборі. По тому розкішна процесія дворян і духовенства краю рушила від зали біля генеральського дому до зали, де мало відбутися складання присяги. На вулицях стояло ба-

Bewegung; in den Gassen standen die Bürger von Czernowitz und zahlreiches Militär; beim Huldigungssaal hatten sich die Abgeordneten der Städte und Dörfer versammelt. Im Huldigungssaal selbst waren unter einem Baldachin die Bildnisse der Kaiserin Maria Theresia und Kaiser Josephs II. ausgestellt. Vor ihnen nahm Splény als kaiserlicher Kommissär auf einem mit rotem Damast überzogenen Stuhle bedeckten Hauptes Platz, worauf die versammelten Stände den Eidschwur leisteten. Am Schlusse gab die Infanterie eine Salve und die unweit ausgestellte Artillerie 36 Kanonenschüsse ab. Von da begab sich der ganze Festzug in die Dreifaltigkeitskirche, wo unter Gewehr- und Kanonensalven von Bischof Chereskul ein feierliches Hochamt zelebriert wurde. Endlich kehrte der Zug wieder in den Saal beim Generalsgebäude zurück, wo Splény von den Offizieren, die zur Abnahme des Eides in die Stadt- und Dorfgemeinden abgeschickt worden waren, die unterfertigten Eidesformeln in Empfang nahm und von den Vertretern des hohen Adels und der Geistlichkeit deren Eidesformel unterzeichnen ließ. Nun folgte ein frohes Fest, das ebenso wie der glänzende Huldigungszug bisher in Czernowitz seinesgleichen nicht gefunden hatte. Vor allem wurde für das Volk gesorgt. Zunächst wurden unter dieses von der Galerie einer Ehrenpforte beim Generalsgebäude etwa 1500 neue Fünfzehnkreuzerstücke geworfen. Hierauf zog es nach der Anhöhe, die unweit des als Huldigungssaal verwendeten Vorratsschoppens lag, also auf den Hügelzug, auf dem später der alte katholische Friedhof (hinter dem Theater) errichtet wurde. «Hier waren vier Gerüste aufgeschlagen, wovon zwei die Speisevorräte (40 gebratene Schafe und eine große Anzahl gebratener Hühner, Enten und Gänse, ferner 1500 Stück Semmeln), zwei den Trinkstoff (150 Wadra — 21.225 Hektoliter Wein) trugen. Außerdem waren hier 3 hohe Kletterbäume aufgerichtet, von deren Gipfeln seidene Tücher wehten, in die je 5 bis 6 Gulden eingebunden waren. Bald herrschte um die vier Gerüste das regste Leben. Während sich die einen an Speise und Trank erquickten, suchten andere die Gipfel der Kletterbäume zu erklimmen, und wieder andere gaben sich bei den Klängen der Musik dem Tanzvergnügen hin. An diesen Belustigungen nahmen bis 3 Uhr auch die Vornehmen, jedoch nur als Zuschauer, teil. Hierauf begaben sich die Vornehmsten in die Wohnung Splénys und den anstoßenden Versammlungssaal, der niedere Adel und die Priesterschaft in den Huldigungssaal, wo für alle reichlich gedeckt war. Auch Musik und Trinksprüche fehlten nicht. Den Trinksprüchen auf die kaiserlichen Majestäten folgten Gewehr- und Kanonensalven. Nach Aufhebung der Tafel gaben die Adelige ihrer Freude dadurch Ausdruck, daß

гато жителів Чернівців та військових, а біля зали для присяги зібралися делегати міст і сіл. У самій залі під балдахіном вивішено було портрети цесареві Марії Терезії та цесаря Йосифа II. Перед ними стояло крісло, обтягнуте червоною камкою, в яке Сплєні сів на чільному місці як цесарський комісар. Після цього присутні склали клятву на вірність. Під кінець піхотинці зробили залп з рушниць, а артилерія, що стояла неподалік, салютувала 36 гарматними залпами. Звідси процесія рушила до церкви Святої Трійці, де під супровід рушничних та гарматних салютів єпископ Херескул відправив святкове богослужіння. Нарешті, процесія знову повернулася до зали біля генеральського дому, де Сплєні прийняв готові документи про складання присяги від офіцерів, що були розіслані по містах і селах для прийняття цієї присяги від населення. Він розпорядився також скріпити підписом документи про складання присяги знаттю та духовенством. І ось почалися святкування, рівних яким, як і самій святковій процесії, у Чернівцях ще не було. Потурбувалися передовсім про народ. На початку з галереї тріумфальної архи біля генеральського дому у натовп кинули близько 1500 новеньких 15-крейцерових монет, а потім люди рушили до узвишся, що знаходилося поблизу складу, який служив залогом для складання присяги. Це були пагорби, на яких пізніше був закладений католицький цвинтар (за театром). «Тут було збито з дощок чотири великих столи: на двох виставили їжу (40 смажених баранів та велику кількість смажених курей, качок і гусей, (та ще — 1500 булочок), а на інших двох — напої (150 відер, тобто 21.225 гектолітрів вина). Окрім цього були тут вкопані три високі стовпи, на верхах яких розвивалися шовкові хустинки з вузликами, у кожному з яких знаходилося по 5-6 гульденів. Незабаром за чотирма столами стало дуже весело. Одні охоче частувалися наїдками та напоями, інші намагалися видряпатися на верхи стовпів, а ще інші весело танцювали під звуки музики. У цій забаві до 3 години брала участь і знать, однак лише як глядачі. Потім знать пішла до будинку Сплєні та до зали зібрання, що прилягала до нього, а нижче дворянство та священики — до зали, в якій склали присягу, де для всіх щедро були накриті столи. Не бракувало й музики та тостів. Гости за цесарську величність чергувалися з рушничними та гарматними салютами. Вставши з-за святкових

Іл. 25. Наплавний міст на Пруті.

Abb. 25. Schiffsbrücke über den Pruth.

sie in dem Garten vor dem Generalshause ihre Nationaltänze aufführten. Um 5¹/₂ Uhr abends begann sodann die festliche Beleuchtung der Stadt. Der eben erwähnte Garten erstrahlte von 5000 Lampen erhellt im schönsten Lichterglanz. Auch die Bewohner der Stadt, Christen und Juden, hatten ihre Häuser nicht nur gut beleuchtet, sondern auch mit Laubwerk, Ehrenbögen, Adlern und Aufschriften, wie: «Vivat Maria Theresia et Josephus II.» geschmückt. Etwas später am Abend wurde auf der Anhöhe außerhalb der Stadt, wo das Volk sich vergnügte, ein Feuerwerk abgebrannt. Darauf huldigte man allgemein dem Tanzvergnügen. Die vornehmen Gäste tanzten in der Wohnung des Generals, im anstoßenden großen Saal und im Huldigungsschoppen, das Volk auf der schon öfters erwähnten Anhöhe, doch zog es auch tanzend, singend und jauchzend durch alle Gassen der Stadt. Erst um Mitternacht wurden die Lichter ausgelöscht; damit hatte auch das schöne Fest sein Ende. «Die Zufriedenheit der Bevölkerung war an allen Augen und Stirnen abzulesen». Die Abgeordneten der Gemeinden wurden, da sie in der Stadt selbst kein Unterkommen fanden, in Horecza, Rosch und Kaliczanka unterbracht.⁵

Kaum ein halbes Jahr nach der Huldigung schied Splény aus der Bukowina (6. April 1778); an seiner Stelle hatte am 3. April 1778 Generalmajor Karl Freiherr von **Enzenberg** (Abb. 23) die Administration und das Brigadekommando übernommen.⁶

In jenen Zeiten trat häufig der Pruth weit über seine Ufer; doch verursachten damals Überschwemmungen der Stadt geringen Schaden, da die Häuser nur oben am Hügel lagen. «Anno 1779 war das Wasser so angewachsen, daß fast die ganze breite Ebene, welche zwölf Dörfer in sich einschließt, unter Wasser gesetzt war. Dadurch hatten die Inwohner nicht nur an beweglichen Gütern großen Schaden, sondern es hat auch das Wasser sehr viele Häuser mit sich genommen».⁷ Schon drei Jahre später erfolgte eine zweite fürchterliche Überschwemmung. Nach einem Berichte Enzenbergs vom 1. Dezember 1782⁸ «regnete es in dem genannten Jahre vom 1. September bis Ende November fast ununterbrochen, so daß nicht nur die Felder sehr verwüstet, sondern auch die Straßen arg mitgenommen wurden. Der Pruthfluß schwemmte bei Czernowitz an dem rechten Ufer soviel Terrain ab, daß die Landstraße sowie das Brückenmaut- und unweit davon stehende Wachthaus zu sinken anfang, während links eine Strecke von 20 Klaftern von der Landstraße abgerissen wurde, wodurch sich Enzenberg genötigt sah, die Überfahrt zu übersetzen». Darnach war also vor allem das Gebiet bei der heutigen Fahrbrücke rechts und links vom Flusse besonders heimgesucht worden.

столів, дворянство виявляло свою радість тим, що у саду перед генеральським домом демонструвало свої національні танці. Ввечері о пів на шосту у місті засвітили святкову ілюмінацію. Щойно згаданий сад засяяв у чудовому блиску 5000 ламп. Жителі міста — християни і євреї — не тільки яскраво освітили свої оселі, але й прикрасили зеленими гілками, почесними арками, орлами та написами на кшталт: «Vivat Maria Theresia et Josephus II». Пізніше ввечері на пагорбах за містом, де забавлялися люди, було влаштовано феєрверк. Після цього всі віддалися танцям. Знатні гості танцювали в генеральському домі, у прилеглий великій залі та приміщенні для присяги, а народ — на згадуваних уже пагорбах. Танцювали, співали й радісно вигукували і на всіх вулицях міста. Світло погасили лише близько півночі — на цьому скінчилося це прекрасне свято. «Задоволення населення можна було прочитати у всіх очах і на всіх обличчях». Делегатів від громад, якщо вони не могли самі знайти притулок у місті, розмістили на Горичі, Роші та Калічанці.⁵

Не минуло й півроку після принесення присяги, як Сплєні покинув Буковину (6 квітня 1778 року). Замість нього адміністрацію і командування бригадою перебрав 3 квітня цього ж року генерал-майор Карл барон фон Енценберг (іл. 23).⁶

У ті часи Прут часто виходив із берегів, але поведі не завдавали містові тоді великої шкоди, бо будинки знаходилися високо на пагорбі. «У 1779 році вода піднялася настільки, що залила майже всю широку рівнину, на якій було дванадцять сіл. Через це зазнало великої шкоди не тільки рухоме майно жителів, але й вода забрала з собою багато хат».⁷ За три роки трапилася друга жаклива повінь. Згідно з повідомленням Енценберга від 1 грудня 1782 року⁸, «у названому році дощі йшли з 1 серпня до кінця листопада майже безперервно, через це було завдано великої шкоди не тільки полям, але й дорогам. Прут залив правий берег біля Чернівців настільки, що почали затоплюватися дорога, мостова митниця та сусідня вартівна, а зліва від них дорога була розмита на двадцять сажнів. Через це Енценберг змушений був перенести переправу в інше місце». Отже, найбільше потерпіла від ріки ділянка праворуч та ліворуч від сьогоднішнього мостового порому. Навіть сорок років по тому згадували про це жакливе спустошення. Священик

Noch etwa vierzig Jahre später erinnerte man sich an diese schreckliche Verheerung. Pfarrer Kunz erzählt in seiner um 1825 begonnenen Pfarrchronik der röm.-kath. Kirche, daß die Überschwemmung durch Wolkenbrüche veranlaßt worden sei, die bei Russisch-Kimpolung (Dolhopole) am Czeremosz niedergegangen seien. Das Wasser erfüllte die ganze Pruthebene und stieg in Czernowitz «bis ungefähr zu jenem Punkte, den heute die Frech'sche Ziegelei (sie lag am freien Platz gegenüber der Steiner'schen Brauerei) einnimmt. Wer von diesem Punkte aus nach Sadagora gelangen wollte, mußte auf einem Kahn dahin übersetzen».

Das Jahr 1783 führte zum erstenmal einen österreichischen Monarchen nach Czernowitz.⁹ Schon im Juni 1773 hatte sich **Joseph II.** in Siebenbürgen der Bukowiner Grenze genähert und im August desselben Jahres hielt er sich in Sniatyn und Zaleszczyki auf. Am 14. Juni 1783 überschritt Kaiser Joseph von Siebenbürgen kommend zum erstenmal die Grenze des neuerworbenen Kronlandes. Er übernachtete an diesem Tage in Valeputna, hielt sich dann zwei Tage (15. und 16. Juni) in Suczawa auf und langte am 17. Juni in Czernowitz an. Nicht geringe Mühe kostete es damals die Landesverwaltung, auch nur für die allereinfachste Unterkunft des Kaisers und seiner Begleiter zu Sorgen. Es mutet uns ganz eigentümlich an, wenn wir hören, daß es besonderer Aufträge bedurfte, «von allem Ungeziefer befreite Bettstellen» zu beschaffen; wenn diese nicht in genügender Zahl vorhanden wären, so mußte für jeden der Suite doch ein Strohsack bereitet werden, der bei Strohangel auch mit Heu gefüllt werden könnte. Zur Beleuchtung waren «etliche Oka schön gezogener Kerzen» zu beschaffen. Der Aufenthalt des Kaisers in der Bukowina hatte eine Reihe bedeutungsvoller Verordnungen zur Folge; sie sind in dem von ihm aus Czernowitz 19. Juni datierten Schreiben enthalten. Am selben Tage verließ der Monarch unsere Stadt, um nach Galizien zu reisen. Bemerkenswert sei noch, daß dem Kaiser in der Bukowina und besonders in Czernowitz viele Bittgesuche überreicht worden sind.

Drei Jahre später kam der Kaiser wieder in die Bukowina.¹⁰ Von Siebenbürgen kommend, übernachtete er am 24. Juli in Dorna; die folgende Nacht verbrachte er in Suczawa; in Czernowitz hielt er sich diesmal kaum 24 Stunden, nämlich den 26. Juli, auf; am 27. war er bereits in Sniatyn. Damals traf der Kaiser die für Czernowitz wichtige Bestimmung, daß «auf dem Platz, wo jetzt die Apotheke ist», eine gemauerte katholische Kirche hergestellt werde; es ist dies die heutige katholische Pfarrkirche.¹¹

Кунц у своїй, розпочатій 1825 року, парафіяльній хроніці римсько-католицької церкви розповідає, що повинь була викликана зливами, які випали біля Руського Кимполунга (Довгопілля) над Черемошем. Вода залила всю рівнину біля Пруту, а в Чернівцях «піднялася приблизно до того місця, на якому сьогодні знаходиться цегельня Фреха (вона була на відкритій місцевості навпроти пивоварні Штайнера). Хто звідти хотів дістатися Садагури, той мусив переправлятися туди човном».

1783 року до Чернівців уперше прибув австрійський монарх.⁹ Ще в червні 1773 року **Йосиф II.**, перебуваючи у Семигороді, наблизився до кордону Буковини, а у серпні того самого року він перебував у Снятині та Заліщиках. 14 червня 1783 року цісар **Йосиф**, їдучи з Семигороду, вперше перетнув кордон новоприданого коронного краю. У цей день він переночував у Валепутні, потім два дні (15 і 16 червня) перебував у Сучаві, а 17 червня прибув до Чернівців. Керівництву краю коштувало чималих зусиль, щоб підготувати для цісаря та його почту хоч би найелементарніші умови проживання. У нас виникає дуже дивне почуття, коли ми чуємо, що треба було віддавати особливі розпорядження, щоб підготувати «вільні від комашні місця для снання». Якщо їх було недостатньо, то для кожного зі свити треба було приготувати мішок з соломною, а за браком соломи його можна було набити навіть сіном. Для освітлення треба було придбати «кілька ок гарно відлитої свічок». Наслідком перебування цісаря на Буковині була низка розпоряджень великого значення, які містяться в його листі, датованому 19 червня у Чернівцях. Цього самого дня монарх покинув наше місто і відправився до Галичини. Треба ще зауважити, що на Буковині, а особливо в Чернівцях, цісареві було вручено численні прохання.

Через три роки цісар знову відвідав Буковину.¹⁰ Їдучи з Семигороду, він переночував 24 червня у Дорні, наступну ніч провів у Сучаві, а у Чернівцях на цей раз перебував 26 червня навіть не цілу добу, бо вже 27 він був у Снятині. Тоді цісар прийняв важливе для Чернівців рішення: «на майдані, де зараз аптека», спорудити муровану католицьку церкву. Це тепер католицька парафіяльна церква.¹¹

Von einschneidender Bedeutung waren andere Verordnungen, welche das kaiserliche Schreiben aus Lemberg den 6. August 1786 enthielt.¹² Damit wurde die **Bukowina mit Galizien vereinigt**, so daß sie fortan als ein galizischer Kreis unter dem Lemberger Gubernium und dem Lemberger Appellationsgericht stehen sollte. Als Sitz des Kreisamtes wurde Czernowitz bestimmt, «wo schon die hierzu nötigen Gebäude vorhanden sind». Zum ersten Kreishauptmann ernannte der Kaiser den damals in der

Вирішальне значення мали також інші розпорядження, що містилися в цісарському листі зі Львова від 6 серпня 1786 року.¹² Згідно з ними **Буковина об'єднувалася з Галичиною**, таким чином від тоді вона вважалася галицьким округом у складі Львівської губернії і була підпорядкована Львівському апеляційному судові. Резиденцією окружної влади були призначені Чернівці, «де вже є для цього необхідні будівлі». Цісар призначив першим окружним старо-

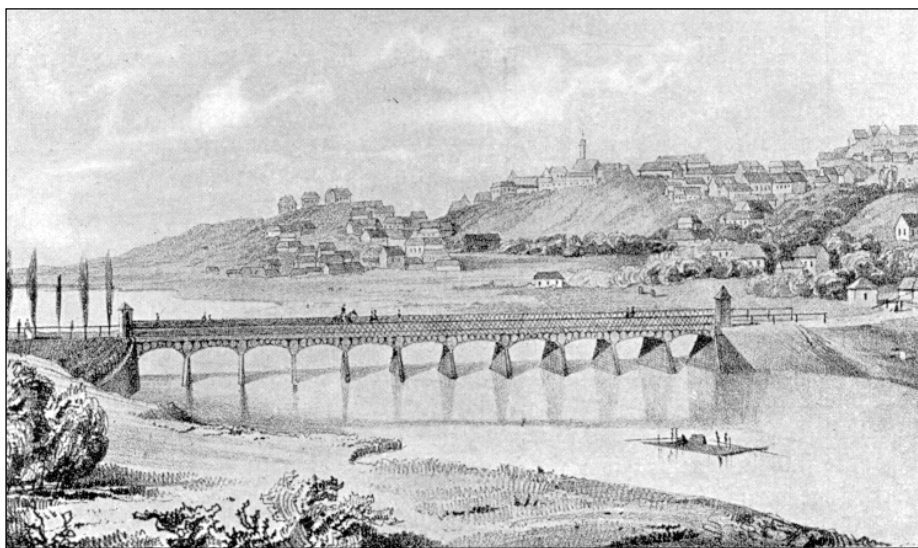

Abb. 26. Jochbrücke über den Pruth.

Лл. 26. Міст на палях на Пруті.

Bukowina tätigen Religionsfonds- und Staatsgüterdirektor Beck. Die militärische Administration hatte am 1. November 1786 aufzuhören und mit diesem Tage die Zivilverwaltung zu beginnen. Im Oktober wurde der Termin aus den 1. Februar 1787 erstreckt. Der vorwiegende Beweggrund für die Vereinigung der Bukowina mit Galizien war unstreitig das Bestreben einer strafferen Zusammenziehung und Vereinfachung der Administration; ähnliche Verordnungen erschienen unter Kaiser Joseph auch für andere Länder.

Während des österreichisch-russischen Krieges gegen die Türkei (1788) war auch die Bukowina und insbesondere die Gegend von Czernowitz von den Kriegen unruhen heimgesucht.¹³ In und um Czernowitz stand im Frühjahr 1788 Prinz Friedrich Josias von Koburg-Saalfeld, um zunächst weitgehende Vorstöße der bei Chotin versammelten türkischen Truppen abzuwehren. Bei diesen Kämpfen hatte sich auch die aus Invaliden bestehende Besatzung von Czernowitz tapfer hervorgetan. Von Czernowitz zog der

стою Бекка, що був тоді на Буковині директором дібр Релігійного фонду та державних маєтків. 1 листопада 1786 року мала припинити свою діяльність військова адміністрація, і від цього дня повинно було початися цивільне управління. Але в жовтні цей термін перенесли на 1 лютого 1787 року. Основною причиною об'єднання Буковини з Галичиною було, без сумніву, прагнення до чіткішого та простішого адміністрування. Подібні розпорядження цісаря Йосифа з'явилися і стосовно інших країв.

Під час австрійсько-російської війни проти Туреччини (1788) воєнні негаразди спіткали й Буковину, а особливо чернівецьку місцевість.¹³ У Чернівцях та навколо них навесні 1788 року розташувався принц Фрідріх Йосій фон Кобург-Зальфельд, щоб спочатку відбити масовані атаки турецьких військ, стягнутих під Хотиним. У цих боях хоробро билася й чернівецька залога, що складалася з інвалідів. З Чернівців принц рушив на Хотин, захопив цю турецьку тверди-

Prinz gegen Chotin, eroberte diese türkische Festung (14. September), mußte aber krank wieder nach Czernowitz zurück. Auch viele kranke Soldaten lagen damals in Czernowitz, so daß das Kreisamt dem Stadtmagistrat die Reinhaltung der Stadt besonders anbefahl. Im August dieses Jahres besuchte **Erzherzog Franz**, der nachmalige Kaiser, die Bukowina. Er kam am 9. August über Borgo Prund durch den Rodnapaß in unser Land; Kaiser Joseph hatte ihn von der in Südungarn stehenden Hauptarmee, die damals untätig war, auf Reisen geschickt, damit er sich Kenntnisse sammle. Prinz von Koburg empfing den Erzherzog und führte ihn über Suczawa nach Czernowitz. Hier hatte der Magistrat im Auftrage des Kreisamtes allerlei nötige Vorbereitungen zu treffen, insbesondere dem Postmeister Vogel «acht gute zahme, abgerichtete und angeschirrte Pferde samt vier sauber angezogenen mit Stiefeln und Peitschen und nicht mit Stöcken versehenen Knechten» beizustellen, mit denen der Erzherzog nach Toporoutz reisen sollte. Der Erzherzog fuhr über diesen Ort nämlich nach Chotin (14. August), um der Belagerung beizuwohnen. Von dort begab er sich nach Galizien.

Wie manche andere zentralistische Maßregel Josephs nach seinem Tode rückgängig gemacht wurde, so sah sich Kaiser Leopold II. veranlaßt, auch die **teilweise Lostrennung der Bukowina von Galizien** zu verfügen.¹⁴ Das entscheidende Hofkanzleidekret datiert vom 29. September 1790. In diesem heißt es unter anderem, «daß jene, bloß in der Absicht, die öffentliche Verwaltung zu vereinfachen, im Jahre 1786 erfolgte Vereinigung ferner nicht bestehen könne, indem die Erfahrung gezeigt hat, daß die Verschiedenheit der Sprache, Sitten und Gebräuche der Einwohner vollkommene Vereinbarung nicht erwarten läßt; daher wurde beschlossen, die Bukowina insoweit wieder von Galizien abzusondern, daß dieselbe künftig nicht mehr als ein Teil dieses Königreiches anzusehen sei, die Stände derselben nicht mehr Mitstände der galizischen ausmachen sollen, in Ansehung der Staats- und Rechtsverwaltung aber indessen vorsehungsweise derjenige Zusammenhang mit Galizien zu verbleiben habe, welcher der Bukowina Sicherheit und Aufnahme verspricht». Eine vollständige Lostrennung der Bukowina von Galizien ist also nicht erfolgt. Czernowitz blieb wie zuvor eine Kreisstadt Galiziens.

Von den Kämpfen gegen die französische Republik und gegen Napoleon wurde die Bukowina nicht unmittelbar berührt, doch war dieses gewaltige Ringen auch hier zu spüren. So führte z. B. Czernowitz im Jänner 1797 «als freiwilligen Kriegsbeitrag» an die k. k. Kreiskassa 1000 fl. ab. Im April 1797 finden sich acht Pfund Wachskerzen

ню (14 вересня), але захворів і змушений був повернутися назад. Тоді в Чернівцях перебувало багато хворих воjakів, тому окружне управління особливо вимагало від міського магістрату дотримання чистоти міста. У серпні цього ж року Буковину відвідав **ерцгерцог Франц**, майбутній цісар. Він 9 серпня їхав до нашого краю через Борго Прунд та через перевал Родна. До того він перебував у Південній Угорщині з основним військом, яке не мало там що робити, тому цісар Йосиф послав його в цю подорож, щоб він набрався знань. Ерцгерцога зустрів принц фон Кобург і супроводжував його через Сучаву до Чернівців. Тут за дорученням окружного управління магістрат мав зробити всю необхідну підготовчу роботу, зокрема, поштмейстер Фогель повинен був надати «вісім сумирних, виїжджених та запряжених коней разом з чотирма чисто вбраними і взутими у чоботи слугами, які мали мати батоги, а не палиці», і з якими ерцгерцог повинен був їхати в Топорівці. Ерцгерцог їхав через це село до Хотина (14 серпня), щоб брати участь в облозі, а звідти він відбув до Галичини.

По смерті Йосифа деякі його централістські розпорядження були скасовані. Так, цісар Леопольд II вважав за необхідне здійснити **часткове відокремлення Буковини від Галичини**.¹⁴ Вирішальний декрет надвірної канцелярії датований 29 вересня 1790 року. В ньому йдеться, між іншим, про те, «що те об'єднання, що відбулося в 1786 році з метою спрощення державного управління, не могло більше продовжуватися, оскільки досвід показав, що через відмінність у мові, традиціях та звичаях жителів не можна очікувати повної злагоди. Тому було вирішено знову відділити Буковину від Галичини настільки, щоб її в майбутньому не розглядали як частину цього королівства, її стани не були складовою частиною галицьких станів, а стосовно державного та правового управління завбачливо перебувати з Галичиною у тому зв'язку, який передбачає Буковині безпеку та захист». Отже, повного відокремлення Буковини від Галичини не відбулося, а Чернівці, як і раніше, залишалися окружним містом Галичини.

Буковину безпосередньо не зачепили бої з Французькою республікою та з Наполеоном, але ця велетенська боротьба відчувалася й тут. Так, наприклад, у січні 1797 року Чернівці переказали 1000 фл. «як добровільний воєнний внесок» до ц[ісарської]-к[оролівської] окружної каси. У квітні 1797 року було виді-

verrechnet, die «zum Gebrauch der angeordneten Betstunden in Ansehung des Krieges» angeschafft worden waren.¹⁵ Ein Kreisschreiben vom 10. März 1800 forderte zu Sammlungen für die durch den Einfall der Franzosen heimgesuchten Bewohner verschiedener Orte im österreichischen Schwaben, so von Konstanz, Altbreisach u. a. auf.¹⁶ Die Erregung des Unglücksjahres 1805 fand unter anderen in einer großen Ängstlichkeit der Behörden ihren Ausdruck. So richtete am 30. Dezember 1805 zufolge eines Gubernialerlasses das Kreisamt an das Czernowitzer Gemeindegericht eine Zuschrift folgenden Inhalts: «Bei den dermaligen Umständen, wo der Feind die Staaten des kaiserlichen Hauses immer mehr und mehr zu bedrohen anfängt, ist auf alle zahlreichen oder in was immer für einer Rücksicht bedenklichen Zusammenkünfte das vorzügliche Augenmerk zu richten, wie dann auf die reisenden Fremden besonders acht zu haben. Das Gemeindegericht hat daher auf alle Verdacht erweckenden Zusammenkünfte der hiesigen Bürger Wachsamkeit zu tragen und bei Entdeckung dem Kreishauptmann davon sogleich die Anzeige zu machen». Selbstverständlich gab das Gemeindeamt diesen Auftrag Sofort an seine Organe weiter; sie sollten verdächtigen Unterredungen auf den Grund kommen, bei Tag und Nacht nachspüren und bei Gefahr im Verzug das Nötige sofort veranlassen, sonst aber die Anzeige erstatten. Irgend welche Ergebnisse werden diese Nachforschungen kaum zu Tage gefördert haben.

Zur Ergänzung der in den Franzosenkämpfen hart hergenommenen österreichischen Heere konnten in der Bukowina keine Rekruten ausgehoben werden, weil dieses Land bis 1830 Rekrutierungsfreiheit genossen hat. Wohl aber wurden arbeitsscheue und verdächtige Burschen zu verschiedenen Zeiten ins Militär gesteckt. So erging auch am 2. April 1807 ein Kreisschreiben, das die einzelnen Grundbesitzer die auf ihren Gütern befindlichen Landstreicher und liederlichen Burschen aufsuchen und an das Kreisamt zum Militär abstellen sollen. Besonders sollte auf die vielen Leute, die aus der Moldau hereinkamen und denen sich brotloses und verdächtiges Gesindel anschloß, Rücksicht genommen werden.

Im Jahre 1808 rief ein Durchzug russischer Truppen in Czernowitz große Aufregung hervor; es waren Heeresabteilungen, welche 1805 Österreich im Kampfe in Italien unterstützt hatten und jetzt erst in die Heimat zurückkehrten. In sechs Marschabteilungen passierten in der zweiten Hälfte des Mai an 10.000 Mann die Stadt. Die Versorgung der Quartiere, die Ausbesserung der Straßen und Brücken, die Herbeischaffung von Stroh und Holz,

лено гроші на вісім фунтів воскових свічок, які були придбані «для використання під час обов'язкових молебнів, з огляду на загрозу війни».¹⁵ Окружний циркуляр від 10 березня 1800 року вимагав зборів на користь жителів різних сіл і міст австрійської Швабії, наприклад, Констанца, Альтбрайзаха та інших, яких спіткало вторгнення французів.¹⁶ Хвилювання нещасливого 1805 року проявилися, зокрема, і у великому переляку органів влади. Так, 30 грудня 1805 року відповідно до губернського указу окружна влада скерувала до Чернівецького громадського суду припис такого змісту: «В теперішніх умовах, коли ворог все більше починає загрожувати державам цісарського дому, необхідно звернути особливу увагу на всі численні або підозрілі зібрання, а також пильно стежити за всіма подорожуючими чужинцями. Тому громадський суд повинен бути пильним стосовно всіх зібрань місцевих громадян, що викликають підозру, а при виявленні таких негайно доповідати окружному старості». Звичайно, міська влада негайно передала це доручення всім органам, які повинні були виявляти підозрілі розмови, слідкувати вдень і вночі, а у випадку загрози негайно вживати відповідних заходів, а відтак доповідати. Таке стеження навряд чи мало які-небудь результати.

Австрійське військо, яке зазнало тяжких втрат у боях з французами, не могло поповнюватися рекрутами з Буковини, бо цей край користувався звільненням від рекрутчини до 1830 року. Зате в різний час до війська забирали ледацюг та підозрілих парубків. Так, 2 квітня 1807 року видано окружне розпорядження, щоб окремі поміщики виявляли у своїх маєтках волоцюг і розпутних парубків та відправляли їх до окружного правління для військової служби. Особливу увагу треба було звертати на тих численних людей, які прибули з Молдови і до яких приєднувався всякий голодний і підозрілий набрід.

У 1808 році великий переполюх викликав марш російських військ через Чернівці. Це були військові підрозділи, які 1805 року надавали підтримку Австрії у її боротьбі в Італії, і тільки тепер поверталися на батьківщину. У другій половині травня містом пройшло шість похідних підрозділів кількістю 10000 воєнків. Окружне управління, міська управа, чиновники та чернівчани не мали спокою, бо мусили надава-

von Brot und Fleisch, ferner die Beistellung von Vorspannwagen, die Ordnung des Feuerlöschwesens und zahlreiche andere Besorgungen, die in dem kleinen Orte große Schwierigkeiten bereiteten, ließen das Kreisamt, das Gemeindegericht, Beamte und Bürger nicht zu Ruhe kommen. Beim Türkenbrunnen wurden zwei Pflöcke mit Laternen aufgestellt; anderswo vier Pflöcke, von denen zwei die Aufschrift «Fleischverkauf», zwei andere die Aufschrift «Viktualienverkauf» trugen; ins Spital mußte Brennholz und Stroh geschafft werden; mit den Fleischlieferanten wurde protokollarisch verhandelt; dann wieder wurden Listen über die Pferde und Ochsen zum Vorspanndienste hergestellt, welche die deutsche und die rumänische Gemeinde in Rosch, ferner die Dörfer Klokuczka, Kaliczanka und Horecza zu stellen hatten; die Quartierzettel wurden ausgefertigt; jeder Hauseigentümer hatte soviel Mann aufzunehmen, als der Zettel namhaft machte. Die Hauswirte sollten sich mit Holz, Stroh und Töpfen versehen, denn sie mußten den einquartierten Soldaten «Dach und Fach, Lagerstroh, gemeinschaftliches Holz und Licht und den Gebrauch des Geschirrs zum Kochen geben»; dafür erhielten sie für jeden Mann für Tag und Nacht zweieinhalb Schlafkreuzer. Die Offiziere hatten nichts zu fordern und in den Wirtshäusern gegen Barzahlung zu speisen. Die einheimische Czernowitzer Garnison wurde in Rosch einquartiert, um Platz zu schaffen.

Lebhaft berührten die Stürme des Jahres 1809 die Bukowina und unsere Stadt.¹⁷ Die Kämpfe dieses Jahres erstreckten sich bekanntlich auch auf Galizien, denn die Republik Warschau und Rußland standen auf der Seite Napoleons und drangen in das benachbarte österreichische Kronland ein. Die schwachen österreichischen Truppen, zu denen auch die Reservedivision des Infanterieregimentes Nr. 41 gehörte, mußten sich zurückziehen; Fürst Hohenlohe-Ingelfingen, der das Oberkommando in Galizien führte, deckte mit ihnen Ende Mai 1809 die Dniesterlinie von Stryj, Stanislau, Horodenka bis Zaleszczyki. Die Straße von Tarnopol über Zaleszczyki nach Czernowitz hatte die Brigade Bicking zu schützen und zu diesem Zwecke Zaleszczyki als Brückenkopf zu halten. Hier entspannen sich anfangs Juni zwischen den österreichischen Truppen und den polnischen Insurgenten, die von polnischer Kavallerie unterstützt wurden, hartnäckige Kämpfe. Schon Monate früher hatte der Krieg seine Boten in die Bukowina gesandt. Am 8. April — die Kriegserklärung war am 27. März erfolgt — war in Czernowitz eine kreisamtliche Aufforderung in allen Kirchen verlautbart worden, Charpie zu erzeugen und

ти квартири, ремонтувати дороги та мости, поставляти солому та дрова, хліб та м'ясо, крім того надавати вози з кінями, нести протипожежну службу та виконувати багато інших повинностей, які для такого малого міста були дуже обтяжливими. Біля Турецької криниці було закопано два стовпи з ліхтарями; в іншому місці — чотири, на двох з яких було написано «Продаж м'яса», а на інших двох — «Продаж харчів». До шпиталю треба було поставляти дрова та солому, а з постачальниками м'яса велися протокольні переговори. Крім того, складали списки коней та волів для гужової служби, яких мали поставити німецька та румунська громада з Роші, а ще села Клокучка, Калічанка і Горича. Склалися квартирні списки — кожен власник будинку повинен був прийняти стільки людей, скільки було зазначено у списку. Господарі будинків мали заpastися дровами, соломю та глечиками, бо вони повинні були розквартированим воякам «надавати притулок, соломю для спання, громадські дрова та свічки і посуд для приготування їжі». За це вони отримували за кожну людину два з половиною крейцери добових. Офіцери не мали права нічого вимагати і харчувалися в корчмах за готівку. Щоб звільнити місце, місцевий чернівецький гарнізон розквартирувався на Роші.

Дуже зачепив Буковину і наше місто буремний 1809 рік.¹⁷ Як відомо, військові дії цього року поширилися і на Галичину, бо Варшавська Республіка й Росія були на боці Наполеона і ввірвалися й у сусідній австрійський коронний край. Слабкі австрійські війська, серед яких був і запасний дивізіон 41-го піхотного полку, змушені були відступати. Князь Гогенльое-Інгельфінген, який був головнокомандувачем військ у Галичині, під кінець травня 1809 року зміцнював ними лінію по Дністрі від Стрия через Станіслав і Городенку до Заліщиків. Дорогу з Тернополя через Заліщики на Чернівці повинна була захищати бригада Біккінга і з цією метою утримувати Заліщики як мостовий причілок. На початку червня тут відбулися запеклі бої між австрійським військом та польськими повстанцями, яких підтримувала польська кавалерія. Та ще за кілька місяців до того з'явилися провісники війни на Буковині. 8 квітня — а оголошення війни відбулося 27 березня — у всіх церквах зачитували вимогу окружного управління робити з ганчір'я корпію й здавати її, бо організація чисель-

abzuliefern, denn die Aufstellung einer zahlreichen Armee und eines beträchtlichen Teiles der Landwehr erforderte einen Vorrat an diesem Material. Anfangs Mai verordnete das Kreisamt, die gewöhnlichen Kriegsgebete wegen des ausgebrochenen Krieges zu verrichten; sämtliche Zünfte hatten bei der Andacht anwesend zu sein.¹⁸ Als sich die Kämpfe der Bukowiner Grenze näherten, wurden zahlreiche verwundete Soldaten nach Czernowitz gebracht. Am 10. Juni wurde dem Militär das Bürgerspital eingeräumt. Tags

ної армії та значних сил крайової оборони потребували певного запасу цього матеріалу для перев'язування ран. На початку травня вийшло розпорядження окружного управління про проведення традиційних молебнів за війну, оскільки війна вже почалася; на них мали бути присутні всі цехи.¹⁸ Коли війна наблизилася до кордонів Буковини, до Чернівців стали привозити багато поранених вояків. 10 червня міський шпиталь було передано військовим. За день до того у

Abb. 27. Die Hauptstrasse im Jahre 1845.

Лл. 27. Вулиця Головна 1845 року.

zuvor erschien in Czernowitz ein vom Fürsten Hohenlohe und dem Bukowiner Kreishauptmann Platzer gezeichneter Aufruf «an die tapferen und treuen Einwohner der Bukowina», mit welchem diese zu den Waffen gerufen wurden, um ihre Grenze verteidigen zu helfen. Als Versammlungsort war Czernowitz genannt. Schon am nächsten Tage bemühte sich Gemeindevorsteher Hampel, diesen Aufruf den weitesten Kreisen seiner Gemeindeglieder bekannt zu machen. Ein anderer Erlass forderte zur Lieferung von Waffen und anderen Beiträgen für die Freischaren. Am 14. Juli konnte Hohenlohe aus Czernowitz dem Erzherzog Ferdinand melden, daß zwei «Arnauten»- und eine «Jäger-Eskadron» bereits vor dem Feinde stehen und in Ermangelung anderer Kavallerie gute Dienste leisten; die Eskadron der Adeligen werde aber in einigen Tagen zu den Truppen abrücken. Inzwischen waren auch die russischen Truppen in großer Zahl in Ostgalizien eingerückt und befehlen allmählich den größten Teil dieses Landes.¹⁹ Von den vereinigten Feinden wurde das kleine

Чернівцях вийшов підписаний князем Гогенльое та буковинським окружним старостою Плятцером заклик «До хоробрих та вірних жителів Буковини», у якому їх закликали взятися за зброю, щоб допомогти захищати свої кордони. Місцем збору були названі Чернівці. Голова громади Гампель вже наступного дня спромігся ознайомити з цим закликком якомога ширше коло членів своєї громади. Іншим указом вимагалося постачати зброю та робити інші внески для добровольчих загонів. 14 липня Гогенльое доповідав з Чернівців ерцгерцогу Фердинанду про те, що два «ескадрони арнаутів» і один «ескадрон егерів» вже вийшли проти ворога і з огляду на брак іншої кавалерії справляють добру службу; а за кілька днів до війська вирушить і дворянський ескадрон. Поміж тим до Східної Галичини увійшли численні російські частини і поступово окупували більшу частину цього краю.¹⁹ Об'єднані ворожі сили цілком оточили малий австрійський корпус, який до того маневрував на сході біля

österreichische Korps, das zuletzt im Osten bei Tarnopol manövrierte und bei dem sich die Brigade Bicking mit den Bukowiner Freiwilligen befand, völlig eingeschlossen. Da inzwischen der Waffenstillstand von Znaim (10. Juli) abgeschlossen worden war, unterfertigte Bicking am 18. Juli eine Konvention, nach der seinem Korps der freie Abzug nach der Bukowina unter der Bedingung gestattet wurde, daß es gegen Frankreich und seine Verbündeten bis zum nächsten Frieden nicht kämpfen dürfe. So kehrten auch die Bukowiner Freiwilligen in ihre Heimat zurück; doch erfolgte der Befehl, sie nicht zu entlassen, bis die Russen Galizien geräumt haben würden. Erst in den ersten Monaten 1810 wurde die 756 Reiter und 376 Infanteristen zählende Freiwilligentruppe aufgelassen. Wegen seiner Verdienste um die Errichtung dieses Korps erhob später (1817) Kaiser Franz den Czernowitzer Kaufmann Jakob Szymonowicz in den erblichen Ritterstand. Schließlich mag noch bemerkt werden, daß infolge einer kaiserlichen Verordnung der Gemeindegereichtsvorsteher Hampel am 11. April 1810 sämtliche Insassen aufforderte, die Federn vom Halse und Schweife «der von ihnen verzehrten Hahnen und Kapaunen» ans Gemeindegereicht abzugeben, weil sie zum Ersatz der während des letzten Krieges zugrunde gegangenen Militärfederbüsche nötig seien. Die Federn sollten sodann unentgeltlich an das Eskadronskommando abgeliefert werden.

Im Juli 1810 bereiste **Erzherzog Rainer**, der Bruder des Kaisers Franz II., die Bukowina; er wurde vom Kreishauptmann von Platzer begleitet.²⁰

Auch der Befreiungskampf der Jahre 1813/14 ging in der Bukowina und in Czernowitz nicht spurlos vorüber.²¹ In der Bukowina wurden zwei Bataillone und eine Reservedivision aus Freiwilligen gebildet, über deren Schicksal leider nichts näheres bekannt ist. Gewiß hatte auch Czernowitz an diesem Unternehmen Anteil genommen. Zur Feier der Siege der «alliierten hohen Mächte über die Feinde des allgemeinen Wohles», ihres Einzuges in Paris und der Befreiung des Papstes aus der französischen Gefangenschaft ordnete Gemeindevorsteher Beldowicz zufolge höherer Weisung am 1. Mai 1814 um 10 Uhr vormittags eine Festandacht in der lateinischen Kirche an. Sämtliche Zünfte hatten sich samt ihren Insignien um halb 10 Uhr zu versammeln; die Viertelrichter sollten die Insassen verständigen und zum Erscheinen bei der Andacht anweisen. «Man versieht sich», heißt es weiter, «bei der bewährten patriotischen Denkkungsart der hiesigen Bürger, daß sie sich diese höchst seltene doppelte Feier mit einer passenden Illumination zu verherrlichen befließen werden.

Тернополя, а до його складу входила бригада Біккінга, в якій служили й буковинські добровольці. Але 10 липня було укладено Знаїмське перемир'я, а Біккінг підписав угоду, за якою його корпусу дозволявся вільний відхід на Буковину за умови, що до укладення мирного договору корпус не братиме участі у боротьбі з Францією та її союзниками. Таким чином буковинські добровольці повернулися на батьківщину. Але тут вийшов наказ не відпускати їх з війська, доки росіяни не залишать Галичину. І лише у перші місяці 1810 року загін добровольців, у якому нараховувалось 756 кіннотників та 376 піхотинців, був розпущений. За заслуги при формуванні цього корпусу цісар Франц пізніше (у 1817 році) надав чернівецькому купцеві Якову Шимоновичу спадкове рицарство. І, нарешті, треба ще зазначити, що, виконуючи окружне розпорядження, голова міської громади Гампель виступив 11 квітня 1810 року з вимогою до всіх жителів здавати до громадського суду пір'я «з ший та хвостів всіх з'їдених ними півнів і каплунів», бо воно потрібне для поповнення військових плюмажів, що пропали під час останньої війни. Потім це пір'я мали безкоштовно віддати командуванню ескадрону.

У липні 1810 року **ерцгерцог Райнер**, брат цісаря Франца II, здійснив подорож Буковиною. Супроводжував його окружний староста Плятцер.²⁰

Для Буковини й Чернівців не безслідно минула й визвольна боротьба 1813/14 років.²¹ На Буковині було сформовано два батальйони і один резервний дивізіон добровольців, про долю яких, на жаль, більше нічого не відомо. Звичайно, у цих заходах брали участь і Чернівці. Виконуючи вищу вказівку, голова міської громади Бельдович розпорядився відсвяткувати 1 травня 1814 року о 10 годині ранку перемогу «союзних великих держав над ворогом загального добра», їх вступ у Париж і визволення Папи [римського] з французького полону урочистим богослужінням у латинській церкві. Всі цехи мали зібратися при повних регаліях о пів на десяту, а квартальні судді повинні були повідомити про це всіх жителів і забезпечити їх явку на богослужіння. У розпорядженні далі йдеться: «Знаючи випробуваний патріотичний спосіб мислення тутешніх громадян, сподіваємося, що вони будуть намагатися прикрасити це вкрай рідкісне подвійне свято відповідним освіт-

Hiebei wird es hinlänglich sein, wenn man die Fenster der an der Hauptstraße und den Hauptplätzen gelegenen Häuser beleuchten werde. Alles Schießen bei dieser Gelegenheit ist strengstens untersagt».

Am 22. September 1816 brach im Hause des Bürgers Lazar Michalowicz, d. i. im heutigen «Hotel Paris» eine **Feuersbrunst** aus, welche die ganze Reihe Häuser bis zum Kreisamte (heute die ärarischen Häuser beim Eingang vom Heilige Kreuzplatz in die Schulgasse) einäscherte.²²

Im Jahre 1817 erfolgte wieder eine etwas **engere Angliederung der Bukowina an Galizien**. Mit einem Patente vom 13. April 1817 wurden ohne alle Berücksichtigung des Patenten vom Jahre 1790 und ohne dasselbe ausdrücklich aufzuheben, die Bukowiner Stände wieder mit den galizischen vereinigt. Doch die große Mehrzahl der darnach zur Teilnahme an dem galizischen Landtage berechtigten Bukowiner hielt sich mit demonstrativer Beharrlichkeit davon fern. Nur wenige zogen nach Lemberg; die Zahl der «Polenfreunde» erreichte nie ein halbes Dutzend.

Anfangs August 1817 weilte **Kaiser Franz I.** und dessen vierte Gemahlin, Kaiserin Karoline Augusta, in Czernowitz.²³ Lange zuvor waren schon die Vorbereitungen getroffen worden. Das Gemeindegerecht hatte für Pferde und Wagen zu sorgen; daher wurden Verzeichnisse der verfügbaren Gespanne angelegt; die Pferde abgerichtet, geübte Kutscher besorgt und Pferdegeschirre angekauft. Vor dem Generalshause, wo Ihre Majestäten wohnen sollten, wurden fünfzehn Fuhren Schotter ausgebreitet. Auch für sechs neue Pöller und eine entsprechende Menge von Pulver war vorgesorgt worden, denn sowohl die Ankunft als die Abreise der hohen Herrschaften wurden mit je 88 Pöllerschüssen begleitet, von denen jeder 6 Loth grobes und 3 Loth feines Pulver für die Zündpfanne erforderte. Zusammen hatte die Handlung Franz Ulrich Erben (Schnirch) 33 Pfund grobes und 19 Pfund feines Pulver geliefert, wofür 112 fl. 50 kr. Wiener Währung gezahlt wurden. Bei den Fahrten der Majestäten auf den Straßen in der Nähe von Czernowitz wurde durch Vorreiter dafür gesorgt, daß die Bahn von Fuhrwerken und Hindernissen freigehalten wurde. Interessant ist, daß für den Bedarf an «süßem und sauerem Schmetten und Milch während der Anwesenheit Sr. Majestät und des Hofstaates in Czernowitz» in der Weise gesorgt wurde, daß vom Dominium Szipenitz «zwei gute Melkkühe ohne Kälber» nach Czernowitz gebracht wurden. Der Ertrag für Schmetten und Milch wurde «nach Abzug der Unterhaltung- und Fütterungskosten» dem Dominium ausgefolgt. Auf die Dauer der Anwesenheit Ihrer Majestäten

ленням. При цьому буде достатньо, аби освітлювалися вікна будинків на вулиці Головній та на головних площах. Всяка стрілянина з цієї нагоди суворо забороняється».

22 вересня 1816 року в будинку міщанина Лазаря Михаловича, тобто в сучасному готелі «Париж», виникла **пожежа**, від якої дощенту згорів весь ряд будинків аж до окружної управи (сьогодні це казенні будинки, де від площі Святого Хреста починається вулиця Шкільна).²²

У 1817 році знову відбулося дещо **тісніше приєднання Буковини до Галичини**. Патентом від 13 квітня 1817 року всі буковинські стани були знову об'єднані з галицькими, незважаючи на патент від 1790 року та виразно не скасовуючи його. Та все ж більшість буковинців, що мали право брати участь у роботі галицького сейму, з демонстративною упертістю цього не робили і тільки декілька поїхали до Львова, так що число «друзів поляків» ніколи не перевищувало півдюжини.

На початку серпня 1817 року у Чернівцях перебував **цар Франц I** зі своєю четвертою дружиною, цесаревою Кароліною Августою.²³ Підготовка розпочалася заздалегідь. Громадський суд мав подбати про коней та карети, тому склали списки екіпажів, виїжджали коней, готували досвідчених кучерів та купували зброю. Перед генеральським будинком, де повинні були проживати Їхні Величності, розрівняли п'ятнадцять возів гравію. Подбали також про шість новеньких гармат та відповідний запас пороху, бо як приїзд, так і від'їзд високих правителів супроводжувався 88 гарматними залпами, для кожного з яких треба було 6 лотів грубого і 3 лоти дрібного пороху. Крамниця спадкоємців Франца Ульріха (Шнірха) поставила загалом 33 фунти грубого та 19 фунтів дрібного пороху, за що було виплачено 112 фл. 50 кр. віденської валюти. Підчас проїзду Їхніх Величностей дорогами поблизу Чернівців попереду форейтори піклувалися про те, щоб дорога була вільною від возів та перешкод. Цікавий факт: про потребу у «вершках, сметані та молоці для Їого Величності і свити під час перебування в Чернівцях» подбали таким чином, що з домінії [маєтку] Шипинці привели до Чернівців «дві добрих дійних корови без телят». Виручені гроші за сметану й молоко «після вирахування коштів на утримання та корм» були передані домінії. На термін перебування

kam auch ein Zug Erzherzog Johann-Dragoner hieher. Die hohen Herrschaften trafen über Galizien am 1. August in Czernowitz ein. Über ihren Aufenthalt berichten die Chroniken der röm.-kath. Pfarrkirche und des I. Gymnasiums: «Der Kaiser hielt sich in Czernowitz 4 Tage auf und machte von hier aus Ausflüge nach Bojan und Zaleszczyki. Beide Majestäten besuchten die Kirchen und die übrigen öffentlichen Gebäude, sowie auch die Schulen, insbesondere das Gymnasium, das sich damals noch in der alten Regimentskanzlei (in der heutigen Steingasse) befand, und das gerade damals im Bau begriffene «Lyzealgebäude», in welchem noch gegenwärtig die Anstalt unterbracht ist. Als Ihre Majestät die Kaiserin in der Mädchenschule die schönen Handarbeiten und die vornehme Kleidung der Mädchen sah und dann vernahm, daß diese Mädchen zumeist Töchter hiesiger Gewerbsleute waren, da wunderte sie sich über solche Erziehung und solchen Luxus und sprach, es wäre besser, die Töchter von Bürgern mehr in dem zu unterrichten, was zur Besorgung der Haushaltung nötig ist als in Arbeiten, welche nur Mädchen höheren Standes angemessen sind. In der Tat eine sehr scharfsinnige und nützliche Bemerkung, denn die hiesigen Frauen verstehen es zwar geschmackvoll sich zu kleiden und prächtige Arbeiten zu verfertigen, aber eine Suppe zu kochen oder Brot zu backen, das verstehen sie nicht». Zu Ehren der damaligen Czernowitzerinnen dürfen wir annehmen, daß dieses harte Urteil des Pfarrers Kunz nicht ganz zutreffend war.

Um 1820 hatte das **Räuberunwesen** selbst in der Nähe von Czernowitz sehr überhandgenommen. Im genannten Jahre lagerte sich eine bewaffnete und zum Teil berittene Räuberbande von mehr als 50 Köpfen auf der Hauptstraße unweit von Czernowitz, schleppte 45 auf den Markt dahin bestimmte Wagen in die Wälder, fesselte und beraubte die Personen. Erst durch das Einschreiten des FML. Friedrich Grafen Hohenegg, der 1818–1830 in der Bukowina das Militär- und Grenzkommando führte, ist die Sicherheit hergestellt worden.²⁴

Am 7. Mai 1822 um 7 ¹/₄ Uhr morgens war ein **Erdbeben** bemerkbar, dessen Stöße so stark waren, daß dem röm.-kath. Kooperator Pessina, der gerade die heilige Messe las, der Kelch fast umgeworfen worden wäre. Die Stöße waren vom Norden nach Süden gerichtet und von lautem Gerassel begleitet. Besonderen Schaden verursachte das Erdbeben nicht.²⁵

Am 2. August 1823, so berichtet die schon zitierte Pfarrchronik, traf der **Erzherzog Franz Karl**, der zweite Sohn des Kaisers Franz (der Vater unseres regierenden Kaisers), der in jenem Jahre Galizien und die Bukowina

ihnen Velichnostej do Černivčiv pribuv takozh vsvod draguniv ercgercoga Joganana. Vysokı pravitelı pribuili do Černivčiv z Galicini 1 serpnja. Pro ih perebuvanja rozpovıdajut chroniki rimsko-katolicıkoı parafıjalnoı cerkvi ta 1-i gimnazii: «Cısar perebuval u Černivčjah 4 dni, a zvidsi viızdıv do Bojan ta do Zalıczik. Obos ih Velichnosti vıdvıdvali cerkvi ta inši gromadsıki budıvli, a takozh shkoli, zokrema gimnaziu, aka todi znahodilasja sce v starij polkovij kancelarii (na sıogodnišnij Kam'janij vulıci), i »budinok liceu», što todi tilıki buduvasja, i u jakomu ceı zaklad znahoditsja j tepers. Koli ii Velichnostı cısarıva v dıvotıj shkoli pobacila garnı rıchnı vırobi ta šljahetnij odıag dıvčat i počula, što cı dıvčata — perevazno dočki mıscevıh remısNIKıv, to buła podıvovana takim vıhovanıam i takou pišnıstıu j skazala, što buło b krašce, jakbi dočok prostıh mısčan navčali potrıbnogo dla vedennja domasnjogo gospodarstva, anıj robıt, što lıčat j tilıki dıvčatam viıcih stanıv. Ce — spravdı do- tepne j slušne zauvazennja, bo tutesni jınkı choc i vmıot j zı smakom odıagatısa ta dobre zımajutısa rıukodilıam, ale ne znajut jak zvarıti jušku či spekıı xlıb». Do česti todišnıh černivčanok musımo zauvazıti, što takıj svurıj vırok paroxa Kunca ne zovsım vıdovıdavs dıjnostı.

Blızıko 1820 roku navıť bıla samıh Černivčiv počastıšalo **rozбіjnicıvo**. U zıadanoı roci bıla goslovnoj dorogi, što vela do Černivčiv, čatıvala ozbroına banda rozбіjnikıv z bılyš jak p'ıtdesıti osıb, častına z nıh buła na konjah. Voni zagnali u lıs 45 vozıv, što ihali na rınok, a lıudej zv'jazali ta pograbıvalı. I tilıki zavdıakı vtıručannıu feldmaršal-leıtenanta Frıdrıxa grafa Goxenetta, jakıj u 1818-1830 rokah komandıvav na Bukovıni vıjsıkami ta prıkorodnikami, vđalosja vıdnovıti bezpeku.²⁴

7 travnja 1822 roku o čvertı na vosımu ranıku pomıčesnij **zemletrıus**, poštovıhı jakogo buıı nastılıki silıni- mi, što u rim.-kat. svıacıenıka Pessına, jakıj same vıv bogoslužınnja, malo ne perekınułasja časja. Pošovıhı jıšli z pıvnotı na pıvdıeı j suprovodıovalısa velıkim gułom. Ale jakıosı osoblıvoı škodi zemletrıus ne zavđav.²⁵

2 serpnja 1823 roku, jak povıdomıla vıe cıtovana parafıjalna chronıka, do Černivčiv pribuv **ercgercog Francı Karl**, drugıj sın cısarja Franca (batıko našogo pravıljachogo cısarja), jakıj u tomu roci inspektı-

inspizierte, in Czernowitz ein. «Er begab sich am 3. August zur Besichtigung der Kontumazanstalt nach Bojan; am 4. August besuchte er nach dem Frühstück, wozu auch der röm.-kath. Pfarrer Kunz geladen war, die röm.-kath. Kirche und die übrigen öffentlichen Institute», insbesondere das Gymnasium, in dessen Chronik er seinen Namen eintrug. «Am 5. fuhr der Erzherzog weiter bis nach Iakobeny, wo er vom Bergwerksbesitzer Manz aufs prächtigste empfangen, die Gruben in Kirlibaba und die

вав Галичину й Буковину. «3 серпня він відправився до Боян на огляд карантинної станції для худоби, а 4 серпня після сніданку, на який був запрошений і римсько-католицький парох Кунц, він відвідав римсько-католицьку церкву та інші громадські заклади», зокрема гімназію, до книги якої він вписав своє ім'я. «5-го ерцгерцог поїхав до Якобен, де його дуже пиш-но зустрів власник гірничих підприємств Манц, оглянув шахти в Кірлібабі та металургійні заводи в Яко-

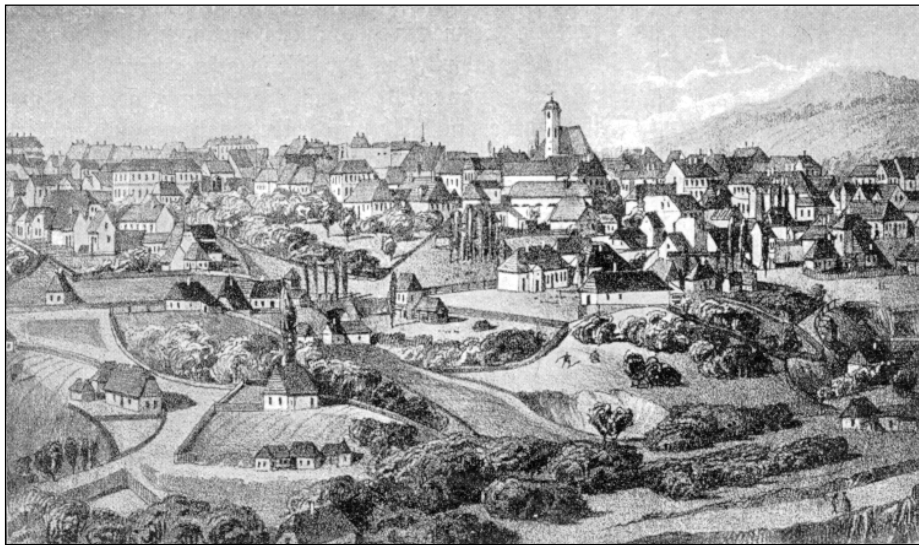

Abb. 28. Ansicht von Czernowitz im Jahre 1845.

Лл. 28. Вид Чернівців у 1845 році.

Eisenhütten in Iakobeny besichtigte und zwei Tage verweilte. Auf der Rückreise kam er, die verdeckte Straße (über Solka) benutzend, auch nach Radautz und wollte auf derselben Straße nach Kutu fahren; allein, da es gerade zu jener Zeit stark regnete und alle Brücken vom Wasser überflutet und weggerissen wurden, war er gezwungen, nach Czernowitz zurückzukehren, von wo er nach Kolomea weiter fuhr». Die Anwesenheit des Erzherzogs hatte der Gastwirt Johann Majewski benutzt, um einen Ball zu veranstalten, der ihm 400 fl. Auslagen verursachte. Da weder der Erzherzog noch sonst jemand hinkam, erlitt der Wirt große Verluste und ersuchte nachher um deren Ersatz. Die Lemberger Landesregierung wies ihn aber ab, weil er in gewinnsüchtiger Absicht das Fest veranstaltet hatte.

Schon im Oktober desselben Jahres wurde Czernowitz der Schauplatz einer wichtigen Begebenheit.²⁶ Es fand hier einer jener **Kongresse** statt, auf denen damals die alliierten Mächte über die Schicksale der europäischen Staaten entschieden. Die Besprechung von Czernowitz zwischen dem österreichischen

бенах і затримався на два дні. На зворотному шляху він їхав, використавши шосейну дорогу (через Солку), до Радівців та хотів потім тим самим шляхом заїхати в Кути, але через дощ, який падав у той час, і через те, що всі мости були залиті водою та знесені повинню, він мусив повернутися до Чернівців, звідки поїхав далі до Коломиї». Власник ресторану Йоганн Маєвський, користуючись присутністю у місті ерцгерцога, організував бал, на який витратив 400 фл. Але оскільки ні ерцгерцог, ні хтось інший не прийшов, то власник зазнав великих збитків і пізніше домагався відшкодування. Львівський крайовий, уряд, однак відхилив прохання, тому що Йоганн Маєвський організував свято з метою отримання прибутку.

Вже у жовтні того ж року Чернівці стали місцем важливої події.²⁶ Тут відбувся один з тих **конгресів**, на яких союзні держави вирішували тоді долю європейських держав. Чернівецькі перемовини між австрійським та російським імператорами мали перш за

und dem russischen Kaiser hatte vor allem auch das Verhältnis dieser Mächte zu dem damals ausgebrochenen Freiheitskampf der Griechen gegen die Türken zum Gegenstande. Die Pfarrchronik der röm.-kath. Kirche erzählt darüber folgendes: **Kaiser Franz** kam am 4. Oktober 1823 in Czernowitz an, nachdem schon Tags zuvor sein Gefolge, Hofräte, Beamte, der Koch u. s. w. angekommen waren. Am Tage nach der Ankunft stellten sich ihm alle Spitzen der Behörden vor. An demselben Tage traf um 7 Uhr abends **Kaiser Alexander** ein und wurde mit 101 Schüssen, wozu man 4 Geschütze hierher gebracht, feierlich begrüßt. Mit diesen Salutschüssen wurde der Anfang gemacht, als Alexander sich der Pruthbrücke (Abb. 25) nahte. Sein Gefolge war nur auf vier Wagen untergebracht. Unser Kaiser bewohnte die Gemächer des Hofrates (Kreishauptmanns), Alexander die des Generals; die übrigen Gäste hatten in den anstoßenden Civil- und Militärgebäuden Unterkunft gefunden, wofür der Kaiser glänzend zahlte. In dem röm.-kath. Pfarrhause war für den Direktor der kaiserlichen Kabinetsskanzlei die Wohnung angewiesen, wofür täglich 4 Gulden Conventionsmünze entrichtet wurden. Die Fremden, welche, um die Kaiser zu sehen, aus der nächsten Umgebung gekommen waren, mußten für ein Zimmer täglich 2 Dukaten zahlen. Zum Ehrendienste kam vom Regiment Nugent ein Bataillon mit Regimentsmusik hierher. Die Witterung war günstig und die Kapellen spielten täglich abwechselnd von 4 Uhr nachmittags bis zum Abend. Von unseren hohen Würdenträgern hatten sich der Statthalter von Galizien, Graf Taaffe, und der kommandierende General von Galizien, v. Fresnel, und dann der kommandierende General von Siebenbürgen eingefunden. Der Staatskanzler Fürst Metternich, welcher in dem Hause des Obersten wohnen sollte, kam nicht hierher, weil er sich auf der Reise eine Augenentzündung zugezogen hatte und deshalb in Lemberg zurückzubleiben gezwungen war.²⁷ Aus diesem Grunde blieb auch der russische Minister Nesselrode aus, der, ohne Czernowitz zu berühren, sogleich nach Lemberg fuhr. Die Krankheit unseres Ministers war auch die Ursache, daß dieser Kongress früher endete, als die Bevölkerung allgemein angenommen hatte; man glaubte nämlich, dieses Schauspiel würde mindestens bei 4 Wochen dauern. Aber den Kaisern waren ohne die Minister die Flügel abgeschnitten und die Beratungen konnten nicht so gepflogen werden, wie es der Fall gewesen wäre, wenn die Minister daran teilgenommen hätten.²⁸ Es handelte sich damals, wie man sagt, darum, welche Beschlüsse hinsichtlich Neapels zu fassen wären, aus welchem unsere Truppen, die es bis dahin besetzt hielten, im Falle der Anerkennung oder der gänzlichen Unterdrückung der Revolution zurückgerufen werden soleten;

все своїм предметом ставлення цих держав до визвольної боротьби греків проти турків, що в той час якраз розгорілася. Парафіяльна хроніка римсько-католицької церкви розповідає про це так: **Цісар Франц** прибув до Чернівців 4 жовтня 1823 року після того, як сюди напередодні прибули його свита, надвірні радники, чиновники, кухар та ін. Наступного дня після прибуття йому були представлені всі керівники властей. Того ж дня о 7 годині вечора прибув **цар Александр**, якого урочисто привітали 101 залпом, для чого сюди доставили 4 гармати. Цей салют розпочався тоді, коли Александр наближався до мосту через Прут (іл. 25). Його свита розміщала тільки у чотирьох каретах. Наш цісар зупинився у покоях надвірного радника (окружного старости), а Александр — у покоях генерала. Решта гостей були розміщені у прилеглих цивільних та військових будівлях, за що цісар щедро розрахувався. У римсько-католицькому парафіяльному будинку була підготовлена квартира для директора особистої цісарської канцелярії, за яку треба було платити по 4 гульдени конвенційної монети за добу. Сторонні, які прийшли з найближчої округи, щоб тільки побачити цісаря, мусили платити за кімнату по 2 дукати за добу. Для несення почесної служби прибув з Нугентського полку батальйон з полковою музикою. Погода була сприятливою, і оркестри, змінюючи один одного грали щоденно, від 4 години по обіді до вечора. З високих чинів були присутні намісник Галичини граф Таaffe і галицький командуючий генерал фон Фреснель та ще семигородський командуючий генерал. Державний канцлер князь Меттерніх, який мав проживати у домі полковника, не приїхав до Чернівців, бо під час подорожі отримав запалення очей і змушений був залишитися у Львові.²⁷ З цієї ж причини не прибув і російський міністр Нессельроде, який, не заїжджаючи у Чернівці, відразу відправився до Львова. Хвороба нашого міністра спричинилася до того, що цей конгрес добіг кінця раніше, ніж сподівалося населення, адже думали, що це видовище триватиме щонайменше чотири тижні. Але відсутність міністрів підрізала імператорам крила, тому перемовини не могли вестися так, як це відбувалося б за участі міністрів.²⁸ Тоді йшлося, як розповідають, про те, які рішення можна було б прийняти стосовно Неаполя, звідки наші війська, що на той час його окупували, мали бути виведені у разі визнання

ferner sollte über die Mittel beraten werden, die in Spanien andauernde Revolution zu unterdrücken und den König aus den Händen der Aufständischen zu befreien; endlich war über das Los der Griechen, die sich tapfer gegen die Türken wehrten, zu entscheiden, ob sie nämlich als Aufständische zu bezeichnen und niederzuwerfen oder ihrem Kriegsglücke und dem Schicksal zu überlassen wären.

Nach siebentägigem Aufenthalte kehrte Alexander über Nowosielica, von wo er gekommen war, zurück; unser Kaiser aber, der am 13. von hier abreifte, brachte noch einige Tage in Lemberg zu.

Während seiner Anwesenheit in Czernowitz ging Alexander häufig allein durch die Straßen der Stadt spazieren. Damals durfte man aber ohne Pass die Stadt weder betreten noch verlassen, und es waren daher allenthalben Civil- und Militärwachen aufgestellt. Am dritten Tage nach seiner Ankunft ging Alexander zu Fuß nach dem eine halbe Stunde entfernten Ort Horecza, um die dortige Kirche zu besichtigen. Als er allein an das Ende der Stadt gekommen war, hinderte ihn hier ein wachhabender Bürger, den Weg weiter fortzusetzen. Als Alexander darauf bestand, rief ihm der Bürger, da er ihn nicht kannte, Schimpfworte zu und ließ ihn nicht früher gehen, bis dieser ihm eröffnete, daß er Alexander wäre. Der Bürger war keineswegs bestürzt, sondern sprach: «Euere Majestät hätten mir das früher sagen können und sich meinem groben Benehmen nicht auszusetzen brauchen, wozu ich kraft meines Amtes verpflichtet war». Weiter gehend, wurde Alexander vor der Kirche in Horecza von Hunden aufgehalten, die, aus dem Hause des Kirchendieners herausspringend, ihn überfielen. Der Kaiser verteidigte sich mit einem Knüttel, den er aus einem Gartenzaun gerissen, bis ihn die Frau des Kirchendieners, die im Garten beschäftigt und auf das Gebell der Hunde herbeigekommen war, befreite. Der Kaiser trat dann in die Kirche ein und fand den Pfarrer, wie er mit lauter Stimme betete. Und der schlaue Priester betete, obgleich er Alexander nicht kannte — er wußte nämlich nur, daß es ein Herr aus Rußland sei — dennoch mit grossem Eifer immer von neuem für Alexanders und seines ganzen Gefolges Heil und unversehrte Rückkehr. «Und warum betest du», sprach der Zar verwundert, «nicht auch für deinen Kaiser?» «Für diesen», lautete die Antwort, «beten wir tagtäglich, für Alexander aber geziemt es sich besonders jetzt zu Gott zu flehen, weil er ein Fremdling und ein Gast hier ist und weil er der höchsten Erleuchtung für den Kongreß bedarf». Dafür spendete Alexander dem Pfarrer Lob und bat ihn, daß er ihm das Evangeliumbuch aufs Haupt lege und ihn segne; hierauf küßte er ihm die Hände, gab ihm 50 Dukaten und kehrte wieder zu Fuß nach Czernowitz zurück. Der Knüttel, womit Alexander

або повного придушення революції. Далі мали б обговорюватися засоби для придушення революції, що бушувала в Іспанії, та для визволення короля з рук повстанців. І, нарешті, треба було вирішити долю греків, які хоробро боролися проти турків: чи вважати їх повстанцями і придушити, чи залишити на поталу їхньому військовому щастю і долі.

По семиденному перебуванню в Чернівцях Александр через Новоселицю, звідки він приїхав, повернувся додому, а наш цісар, який виїхав звідси 13-го, ще кілька днів провів у Львові.

Перебуваючи в Чернівцях, Александр часто самий прогулювався вулицями міста. Однак тоді без паспорта не можна було ні потрапити до міста, ні залишити його, тому всюди стояли цивільні й військові вартіві. На третій день після прибуття Александр вирушив пішки до села Горича, яке знаходилося на відстані півгодини ходу від міста, щоб оглянути тамтешню церкву. Коли він насамоті уже наблизився до краю міста, дорогу йому перегородив один міщанин, який ніс варту. Коли Александр не зупинився й хотів іти далі, то міщанин, який не знав його, грубо вилаяв його і не відпускав до того часу, поки той йому не відкрився, що він є Александр. Міщанин зовсім не спантеличився і мовив: «Ваша Величність могли б раніше сказати і не наражатися на мою грубу поведінку, до чого я зобов'язаний відповідно до моїх службових обов'язків». Александр пішов далі, але біля самої церкви на Горичі на нього напали собаки, що вибігли з дому паламаря. Цар відбивався дрючком, що він вихопив з тину, поки собак не прогнала паламариха, яка в цей час поралася на городі й прибігла на собачий гавкіт. Після цього цар зайшов до церкви й застав там попа, який вголос молився. Хитрий піп — він хоч і не знав Александра, а тільки здогадувався, що це який пан з Росії — з величезним заповзяттям молився за здоров'я та щасливе повернення додому Александра та всієї його свити.

— Чому ти, — спитав здивовано цар, — не молишся за свого цісаря?

— За нього, — відповів той, — ми молимося кожного дня, але за Александра годиться просити Бога особливо зараз, бо він тут чужий, і в гостях, і йому треба найвищої благодаті на конгресі.

За це Александр похвалив попа і попросив, щоб той поклав йому на голову евангелію і поблагословив його. Після цього цар поцілував попові руку, дав йому 50 дукатів та й подався пішки назад до Чернівців. А дрю-

gegen die Hunde sich verteidigte, wird noch heute wie ein Weihgeschenk in der Kirche aufbewahrt.

Vor seiner Abreise bewies Alexander Allen seine Huld. Er beschenkte das Gefolge unseres Kaisers mit kostbaren Ringen und mit Geld. Jeder Officier, der in diesen Tagen bei ihm die Wache hatte, erhielt einen Ring und jeder der beiden Kapellmeister eine goldene Dose im Werte von 40 Dukaten; unter die Musikanten wurden 50 Dukaten vertheilt.

Alexander zu Ehren war mit Zustimmung unseres Kaisers von den Bürgern eine mit verschiedenen Inschriften in Form von Transparenten versehene und inwendig beleuchtete Triumphpforte errichtet worden. Sie stand zwischen dem Hause des Kaufmanns Mikuli (neben der Hauptwache) und dem des Abramowicz, so daß die beiden Häuser verbunden wurden. Auf der Spitze der Triumphpforte waren die Kirchentrommeln mit den Musikanten aufgestellt, welch letztere Alexander bei seiner Ankunft feierlich begrüßten.

Am 2. Juli 1826 besuchte **Erzherzog Maximilian von Este** Czernowitz; seine Unterschrift findet sich in der Chronik des Gymnasiums, das er besuchte.²⁹

Im September 1828 wurde die nördliche Bukowina von Kotzman bis Zaleszczyki von gewaltigen **Heuschreckenschwärmen**, die aus Bessarabien kamen, heimgesucht. An manchen Orten waren sie mehr als fußhoch gelagert. Die Eier ließen die Herrschaften im November ausgraben und vernichten. In Czernowitz mag man von dieser Plage mit nicht geringem Schrecken erfüllt worden sein.³⁰

Nicht geringe Angst standen die Bukowiner und insbesondere auch die Czernowitzer öfters vor der nahenden **Pestgefahr** aus,³¹ so 1819, 1820 und 1829, wo die Pest in der angrenzenden Moldau und in Bessarabien wütete. Um die Abwendung der Seuche erwarb sich damals der Grenzkommandant FML. Hochenegg große Verdienste. Im Jahre 1829 waren in Russisch-Nowosielica bereits mehrere Pestfälle vorgekommen; da eilte Hochenegg dahin und schützte den österreichischen Teil des Dorfes noch in der Nacht durch Erdaufwürfe, Gräben, Verzäunungen, durch Verstärkung der Wachposten und andere zweckmäßige Mittel. Tatsächlich gelang die Fernhaltung der Seuche. Die Czernowitzer Pfarrchronik berichtet, das damals allenthalben Gebete um Abwendung der Pest verrichtet wurden.

In demselben Jahre (1829) erfolgte am 26. November um 3 ³/₄ Uhr morgens in Czernowitz und in der ganzen Bukowina ein ziemlich heftiges, zwei Minuten dauerndes **Erdbeben**, welches jedermann aus dem Schlafe weckte. Obschon die Schwingungen so stark waren, ist doch kein Schaden angerichtet worden, auch

чок, яким він відбивався від собак, ще й досі зберігається у церкві як реліквія.

Перед від'їздом Александр виявив до всіх знаки пошани. Свиту нашого цесаря він обдарував коштовними персями та грішми. Кожен офіцер, який у ці дні вартував біля нього, отримав перстень, а кожен з двох капельмайстрів — по золотому портсигарові вартістю 40 дукатів; музикантам роздали 50 дукатів.

За згодою нашого цесаря громадяни спорудили на честь Александра триумфальну арку, на якій були написи у формі транспарантів і яка освітлювалася зсередини. Вона стояла між будинком купця Мікулі (за головною вартівнею) і будинком Абрамовича, так що обидва будинки виявилися з'єднаними. На вершині триумфальної арки були встановлені церковні барабани з музикантами, якими вони вітали Александра під час його прибуття.

2 липня 1826 року Чернівці відвідав **ерцгерцог Максиміліан фон Есте**. Його підпис знаходиться в хроніці гімназії, яку він відвідав.²⁹

У вересні 1828 року на Північну Буковину, від Кіцманя до Заліщик, налетіли з Бессарабії величезні **полчища сарани**. У деяких місцях вони покрили землю більше, ніж на фут. Влада розпорядилася у листопаді викопати та знищити яйця сарани. У Чернівцях, мабуть, усі відчували величезних жах перед цією бідую.³⁰

Не менший страх часто відчували буковинці, а особливо чернівчани, перед **небезпекою чуми**, що наближалася,³¹ зокрема, в 1819, 1820 і 1829 роках, коли чума лютувала в сусідніх Молдові та Бессарабії. Великі заслуги у відверненні епідемії здобув тоді прикордонний комендант фельдмаршал-лейтенант Гохенегґ. У 1829 році у російській частині Новоселиці вже було кілька випадків захворювання на чуму. Тоді Гохенегґ негайно поїхав туди й захистив австрійську частину села тої самої ночі земляними насипами, ровами, огорожами, а також посилив вартові пости та вжив інших необхідних заходів. Справді, епідемію вдалося стримати. Чернівецька парафіяльна хроніка повідомляє, що тоді повсюдно проводили молебні за відвернення чуми.

Цього самого року (1829) 26 листопада за чверть на четверту ранку в Чернівцях і на всій Буковині стався досить сильний **землетрус**, який тривав дві хвилини і розбудив усіх. Хоч коливання були й інтенсивними, але шкоди не завдали, навіть римсько-като-

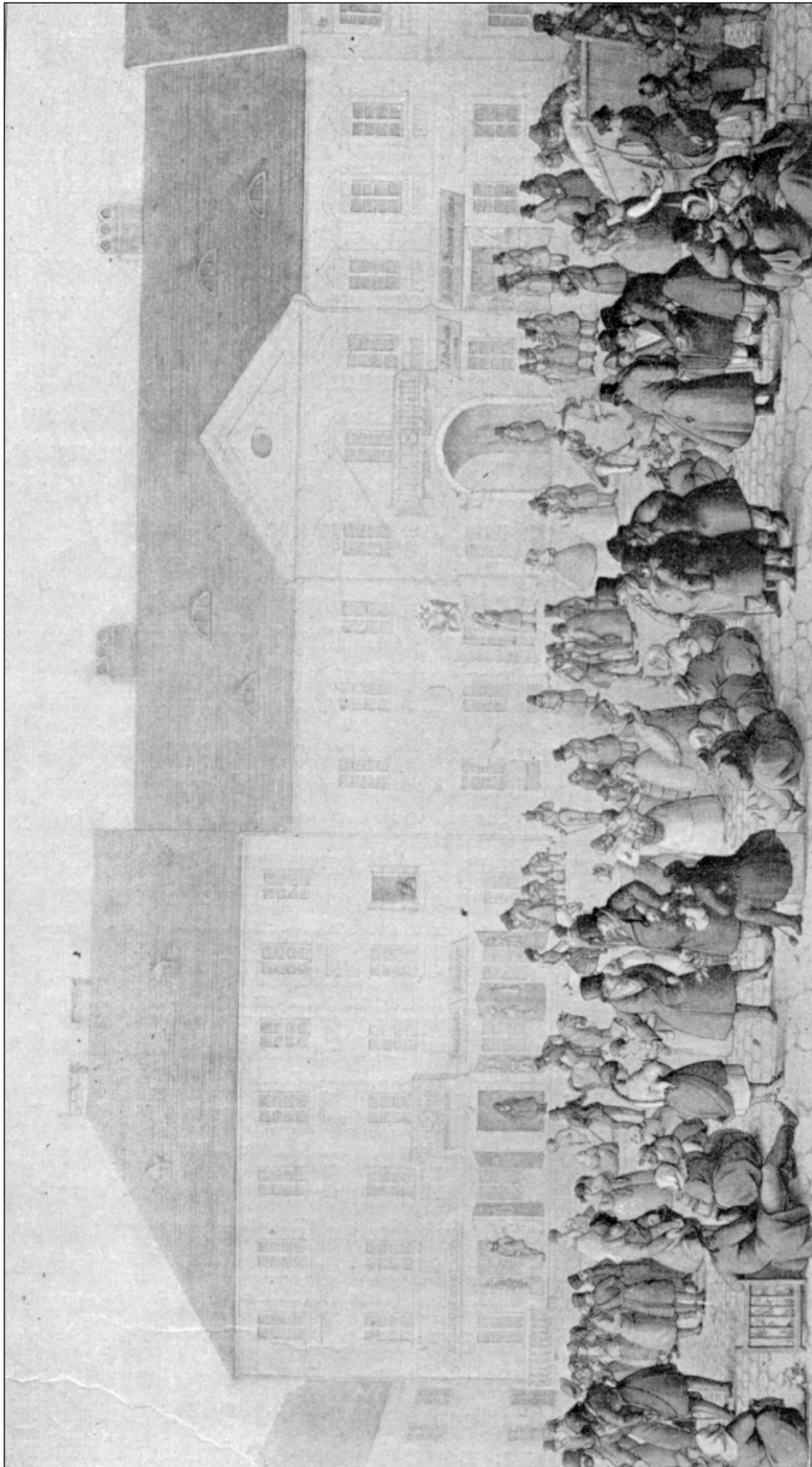

Abb. 29. Ostseite des Ringplatzes im Jahre 1846.

Іл. 29. Східний бік площі Ринок у 1846 році.

nicht an der röm.-kath. Kirche, welche doch schon alte Sprünge hatte. Im Gymnasialgebäude wurden durch dieses Erdbeben «an vier Fenstern im Gange unten und oben merkliche Risse verursacht»; sie gefährdeten jedoch das Gebäude nicht.³²

«Der Winter von 1829 auf 1830 war überaus streng. Die Schlittenbahn dauerte ununterbrochen von Mitte November bis Ende März und die Kälte stieg im Freien bis auf 26 Grad und herrschte mit solcher Strenge durch lange Zeit. In Kolomea fror sogar das Quecksilber in den Barometern und Thermometern ein, was erst bei einer Kälte von 32 Graden geschieht. Hier und in ganz Galizien kamen damals drei Viertel aller Obstbäume um. So verlor der Straßenkommissär Franz Zappe in seinem bei der Pruthbrücke gelegenen Garten 2000 achtzehn- bis zwanzigjährige Bäume, die er größtenteils aus Bollweil im Elsaß, aus Frauendorf in Baiern, aus Wien und anderen Orten mit nicht geringen Kosten hatte kommen lassen. Er schätzte den Schaden auf 2000 Dukaten».³³

«Im November 1830 machte sich die Cholera im benachbarten Galizien bemerkbar. Bei Beginn des Frühlings 1831, im April, brach sie in Zalesczyk und dessen Umgebung aus und drang sofort bis Sadagóra vor, in welcher letzterem Orte in dem einzigen Monat April 125 Personen, zumeist Juden, davon befallen wurden und auch starben. In Czernowitz trat die Cholera erst am 4. Mai 1831 verheerend auf und dauerte bis Ende September. Durch diese Seuche kamen in Czernowitz 300 Personen um. Sie brach zuerst in der Wasserstadt aus, am meisten aber wütete sie unter den Juden; erst im Juli ergriff sie die höher gelegenen Teile der Stadt, vornehmlich um die bischöfliche Residenz, und ganz zuletzt erst drang sie bis in die sogenannte Neue Welt, die immer verschont wurde, vor, und hier erlosch sie auch. Die Beerdigung und das «Versehen» der von der Cholera Ergriffenen geschah anfangs, wie bei anderen Krankheiten, öffentlich; aber zu Anfang Juni wurde niemandem, auch dem Priester nicht, der Zutritt zu den Cholera-kranken gestattet, ausgenommen nur den Arzt und die Krankenwärter, welche letztere durch drei Wochen in demselben Zimmer, wo der Kranke lag, eingeschlossen bleiben mußten. Die Kranken wurden daher nicht versehen, sondern es wurde nur denjenigen, die darum baten, durch das Fenster die Absolution erteilt. Ebenso wurden vom 1. Juli ab die Leichname nur durchs Fenster eingesegnet; sie auf den Friedhof zu begleiten war nicht erlaubt. Für die an der Cholera Gestorbenen wurden auf dem gegen Horecza gelegenen Hügel zwei abgesonderte Friedhöfe errichtet, der eine für die Christen, der andere für die Juden. Die

лицькій церкві, на якій вже були старі тріщини. У будинку гімназії землетрус «спричинив помітні тріщини вище й нижче чотирьох вікон в коридорі», але це не становило загрози для будинку.³²

«Зима 1829—1830 років була надто холодною. Санний шлях утримувався безперервно від середини листопада до кінця березня, а температура надворі опускалася до 26 градусів і трималася такою низькою довгий час. У Коломиї навіть замерзла ртуть в барометрах та термометрах, що буває тільки при 32 градусах холоду. Тут і по всій Галичині тоді загинуло три чверті всіх фруктових дерев. Так, у шляхового комісара Франца Цаппе у його саду, що знаходився біля мосту через Прут, пропало 2000 вісімнадцяти-двадцятирічних дерев, які він за великі кошти завіз переважно з Больвайлю в Ельзасі, з Фрауендорфу у Баварії, з Відня та з інших місць. Він оцінив шкоду на 2000 дукатів».³³

«У листопаді 1830 року по сусідству в Галичині помітили холеру. На початку весни 1830 року, а саме у квітні, вона спалахнула в Заліццях та навколишніх селах і швидко просунулася аж до Садагури. У цьому населеному пункті тільки у квітні на неї захворіло та померло 125 осіб, переважно євреїв. У Чернівцях смертельний спалах холери стався тільки 4 травня 1830 року і тривав до кінця вересня. Від цієї пошесті в місті загинуло 300 осіб. Холера спочатку спалахнула у припрутській частині міста, де вона найбільше лютувала серед євреїв, і тільки в липні перекинулася на ті частини міста, що лежали на узвишші, переважно біля єпископської резиденції і тільки наостанок вона проникла аж до так званого Нового Світу, який вона до того щадила. Тут вона, зрештою, й згасла. Похорон та «соборвання» вражених холерою відбувалися спочатку, як і при інших недугах, прилюдно. Але на початку липня всім заборонили йти до хворих на холеру, навіть священикам, за винятком лікаря та санітарів, яких потім на три тижні замикали у тій же кімнаті, де лежав хворий. Тому хворим останнього причастя не давали, і тільки тим, хто цього просив, відпускали гріхи через вікно. Після 1 липня мерців відспівували теж тільки через вікно; було заборонено супроводжувати їх на цвинтар. На пагорбі в напрямку до Горичі було закладено два окремих цвинтарі для померлих на холеру, один для християн, а інший – для євреїв. Найбільшої інтенсивності холера досягнула в липні, коли щоденно починали

größte Intensität erreichte die Cholera im Juli, in welchem täglich 11 bis 13 Personen davon ergriffen wurden. Von drei Erkrankten starben gewöhnlich zwei». Diese Angaben der Pfarrchronik über die Schrecklichkeit der Cholera von 1831 werden durch die amtlichen Ausweise bestätigt. Darnach waren in der ganzen Bukowina vom Ausbruch der Krankheit bis in den August von 1778 Erkrankten bloß 680 genesen und 832 gestorben. Anfangs September waren in der Bukowina bereits 91 Orte verseucht, 5417 Personen erkrankt, 2728 genesen und 2504 gestorben. Fortan nahm die Ausdehnung und Stärke der Krankheit ab. Ende Oktober war sie erloschen. Zusammen waren 6337 Personen als krank ausgewiesen, davon 3439 genesen und 2898 gestorben sind.³⁴

Am 8. September 1833 kam **Erzherzog Ferdinand von Este**, damals Zivil- und Militärgouverneur von Galizien, über Kotzmann gegen Abend nach Czernowitz und verblieb hier den 9. September. Am 10. besuchte er die Kontumazanstalt in Bojan; kehrte von hier nach Czernowitz zurück und setzte sodann am 11. um 6 Uhr früh über Tereschani die Reise nach Sereth weiter fort. Selbstverständlich waren für diese Reise und Anwesenheit verschiedene Vorbereitungen getroffen, insbesondere die Vorspannpferde für vier Wagen bereitgestellt. Zufolge einer Weisung des Bürgermeisters Lihotzki versammelten sich alle Zünfte im Rathause und gingen zum Empfange des hohen Gastes unter Anführung des Kanzlisten Franz Ekert gegen die Brücke, wo sie Spalier bildeten. In Czernowitz besuchte der Erzherzog unter anderen die neuerbaute bürgerliche Schießstätte im Volksgarten und zeichnete seinen Namen in das «Eintragungsbuch der Czernowitzer Schützen» ein.³⁵

Vier Jahre später verursachte ein großes **Hochwasser** bedeutenden Schaden.³⁶ «Am 20. und 21. Juni 1837 schwoll infolge starker, durch drei Tage in der ganzen Gegend anhaltender Regengüsse der Pruth derart, daß das Wasser die Höhe von 21 Fuß erreichte. Die neue Brücke (Abb. 26), welche im Jahre 1835 errichtet worden ist und 14.000 Gulden C. M. kostete, war fast bis zur Fahrbahn von der Flut bedeckt: denn es fehlte nur ein Fuß, und wäre die Flut auch um soviel noch gestiegen, so würde es um die Brücke abermals geschehen sein. Jenseits der Brücke floß das Wasser an drei Stellen auf der Kaiserstraße, woraus sich die Größe der Überschwemmung ermessen läßt; von der Brücke selbst wurde gegen Zuczka zu ein 8 Klaftern breites Stück zerstört. Es war übrigens ein sehr großes Glück, daß eine Mühle und ein zweites Haus, welches das reißende Wasser bis hierher getrieben hatte, unweit der Brücke auf den überschwemmten Feldern vernichtet worden sind, denn sonst würde die Brücke größeren Schaden gelitten haben. In der

xworiti від 11 до 13 осіб. З трьох хворих двоє, як правило, помирало». Ці дані парафіяльної хроніки про страхіття холери 1831 року підтверджуються офіційними свідченнями. За цими даними по всій Буковині від початку виникнення хвороби до серпня з 1778 хворих видужало тільки 680, а померло 832. На початку вересня холера вразила вже 91 населений пункт, захворіло 5417 осіб, з них одужало 2728, а померло 2504. З цього часу поширення та інтенсивність хвороби пішли на спад. На початку жовтня вона припинилася. Всього засвідчено як хворих 6337 осіб, з них 3439 одужало, а 2898 померло.³⁴

Під вечір 8 вересня 1833 року через Кіцмань прибув до Чернівців і провів тут наступний день **ерцгерцог Фердинанд фон Есте**, тодішній цивільний і військовий губернатор Галичини. 10-го він відвідав карантинну станцію для худоби в Боянах, звідти повернувся до Чернівців, а потім 11-го о 6 годині ранку продовжив подорож через Тарашани до Серету. Звичайно, що для подорожі й перебування у місті були вжиті необхідні заходи, зокрема підготовлено коней для чотирьох карет. За вказівкою бургомистра Лігоцького всі цехи зібралися у ратуші і на чолі з канцеляристом Францом Екертом вирушили до мосту, де вишикувалися в два ряди. У Чернівцях ерцгерцог відвідав серед інших новозбудоване міщанське стрільбище у Народному саду та записав своє ім'я до «Книги записів чернівецьких стрільців».³⁵

Чотири роки по тому значної шкоди завдала велика **повінь**.³⁶ «20-го і 21-го червня 1837 року внаслідок сильних злив, що не припинялися по всій місцевості три доби, Прут піднявся настільки, що вода досягнула рівня 21 фути. Новий міст (іл. 26), який збудували 1835 року і який коштував 14000 гульденів конвенційної монети, був покритий водою майже до проїжджої частини. Якби вода піднялася ще на один фут, то міст було би знову знесено. З того боку мосту вода у трьох місцях вилілася на цісарську дорогу, з чого можна вирахувати висоту повені. Вісім сажнів самого мосту з боку Жучки було зруйновано. Втім, на превелике щастя на затоплених полях недалеко від мосту вдалося перехопити й розбити млин і ще один будинок, які вода принесла аж сюди — бо міст міг зазнати ще більшої шкоди. У припрутській частині міста

Wasserstadt waren alle, in Kaliczanka ein großer Teil der Häuser mit Wasser angefüllt; mehrere Kamine, aber auch einige Häuser stürzten ein. Es kam jedoch niemand um, ja es wurde selbst das Vieh gerettet. Im Frühjahr, wenn das Eis schmilzt, pflegen die Gewässer nicht über 12—13 Fuß anzuschwellen; in jenen Tagen aber stiegen sie bis zur Höhe von 21 Fuß. Lenkoutz, Zuczka, die Wasserstadt und Kaliczanka standen unter Wasser und die ganze Ebene glich einem See, und diese große Wassermasse bedeckte durch fast 24 Stunden die ganze Oberfläche. Seit dem Jahre 1782 ist, wie oben erzählt wurde, eine so furchtbare Überschwemmung nicht wieder vorgekommen».

«Am 23. Februar 1838 abends 5 Minuten vor 9 Uhr hat ein Erdbeben stattgefunden, das eine Minute dauerte und nur mit wellenförmigen, nicht zitternden Bewegungen verbunden und von geringerer Bedeutung war als das im Jahre 1829, das zugleich Wellenbewegung und Beben hatte; es bewegten sich jedoch die Bilder an den Wänden».³⁷

«Am 21. August 1839 um 3 Uhr nachmittags brach plötzlich ein furchtbares **Hagelwetter los**, das im Laufe von sechs Minuten Tausende von Fensterscheiben zertrümmerte, so daß der angerichtete Schaden mit 3000 fl. C. M. beziffert wurde. Die Hagelkörner wogen 2 Loth und blieben an schattigen Stellen bis zum dritten Tage liegen. Es wurden auch Doppelfenster eingeschlagen, Fenstervorhänge durchlöchert, Vögel, Gänse, ja sogar Schafe getötet, das Obst vernichtet, die Kohlblätter zerfetzt und die Kartoffeln aus dem Acker herausgewühlt. Es war ein Glück, daß die Ernte bereits eingebracht war. Im Pfarrhause und in der Kirche (Abb. 27) wurden nur 86 Scheiben eingeschlagen, weil das Hagelwetter vom Westen kam, daher die mittlere Front nicht traf».³⁸

Im Jahre 1839 besuchte **Erzherzog Franz Karl** wieder die Bukowina.³⁹ Er kam am 13. September von Stanislau nach Radautz und von hier zurückkehrend am 15. abends nach Czernowitz (Abb. 28). Hier verweilte der Erzherzog den 16. und fuhr am 17. nach Zaleszczyki. Auch jetzt bildete die Beschaffung der Vorspannpferde die erste Sorge des Magistrates. Die Kutscher mußten reiten, und zwar gehörte zu jedem vierspännigen Zug ein guter Kutscher, der die entsprechenden Postgebühren und Trinkgelder erhielt. Der Bürgermeister hatte gegen Bezahlung für die Beistellung des Bettzeuges und die Bedürfnisse der Küche zu sorgen. Zwei Rauchfangkehrergesellen sollten vom 15. bis 17. morgens im Generalsgebäude, wo der Erzherzog wohnte, stets anwesend sein, ebenso einige verlässliche Mägde zur Aushilfe in der Küche. Der Erzherzog hatte sich einen feierlichen Empfang verboten, doch ward der Bürgerschaft der Ausdruck der Untertanstreue und Dankbarkeit nicht untersagt.

вода затопила всі будинки, а на Калічанці — велику їх частину, від того розвалилося багато димарів і навіть кілька будинків. Проте ніхто не загинув, навіть худобу вдалося врятувати. Навесні, коли тоне лід, вода зазвичай не піднімається вище, ніж на 12—13 футів, але в ті дні вона піднялася на 21 фут. Під водою опинилися Ленківці, Жучка, частина міста біля річки та Калічанка, а вся рівнина виглядала як одне озеро, і вся ця маса води майже добу покривала всю поверхню землі. З 1782 року, як уже згадувалося вище, не було такої жакливної повені».

«Увечері 23 лютого 1838 року за п'ять хвилин до дев'ятої стався землетрус, який тривав одну хвилину і викликав тільки хвилеподібні рухи, але не трусив, тому він не мав такого значення як той, що стався 1829 року, коли були хвилеподібні рухи і струс. Хоча цього разу, все ж, хиталися картини на стінах».³⁷

«21 серпня 1839 року о 3-й годині пополудні раптом почалася страшна буря з градом, розбивши за шість хвилин тисячі віконних шибок. Шкоду від граду оцінили на 3000 фл. конвенційної монети. Градини важили 2 лоти, у затінених місцях вони розтанули аж на третій день. Град розбивав навіть подвійні вікна, пробивав дірки у шторах, убивав птахів, гусей і навіть овець, знищив овочі, порозривав капустині листки і навіть повивертав із землі картоплю. На щастя урожай уже було зібрано. У будинку пароха й у церкві (іл. 27) було розбито тільки 86 шибок, бо буря насувалася із заходу і не вдарила по середній частині фасаду».³⁸

У 1839 році Буковину знову відвідав **ерцгерцог Франц Карл**. 13-го вересня він прибув зі Станіслава до Радівців, а повертаючись звідти, 15-го ввечері прибув до Чернівців (іл. 28). Тут ерцгерцог перебував 16-го серпня, а 17-го поїхав до Заліщик. І цього разу магістрат найперше клопотався про забезпечення тягловими кіньми. Кучери мали їхати верхи, кожну карету тягнуло чотверо коней, а на один екіпаж припадало по одному кучеру, які отримали відповідну поштову плату та чайові. Бургомістр мав подбати про те, щоб взяти за оплату постільну білизну та все необхідне для кухні. У будинку генерала, в якому проживав ерцгерцог, з 15-го по ранок 17-го серпня мали постійно перебувати два підмайстри сажотрусів, а також кілька надійних служниць для допомоги на кухні. Ерцгерцог заборонив урочисту зустріч, але міщанству

In den Magistratskanzleien, im Spital und im Arreste hatte die größte Ordnung und Reinlichkeit zu herrschen, alle Plätze und Gassen waren rein zu halten und die Laternen gehörig anzuzünden; zum Fegen der Straßen wurden Kriminalarrestanten verwendet. Gebäck und Fleisch sollten in möglichst guter Qualität feilgeboten werden; überall hatte Ruhe und Ordnung zu herrschen, und die Polizeimannschaft gehörig adjustiert ihren Dienst pünktlich zu versehen. Der Volksgarten wurde mit 3000 Lampen beleuchtet und 300

дозволялося виявляти вірність монархії та вдячність. У кабінетах магістрату, у шпиталі та в тюрмі мав бути абсолютний порядок; всі площі та вулиці мали бути чисті і належним чином мати запалені ліхтарі, а для підмітання вулиць залучили кримінальних арештантів. Хлібні вироби та м'ясо, що продавалися, повинні були бути якомога кращої якості; всюди мали панувати спокій та порядок, а поліція, одягнута як належить, мала ретельно нести свою службу. Народ-

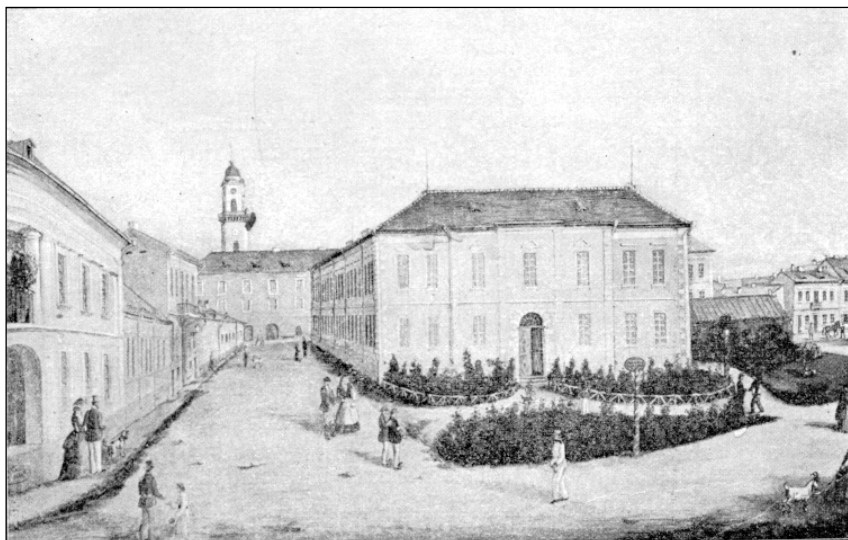

Abb. 30. «Hotel Russie», Rathaus und Gymnasium 1869.

Лл. 30. «Готель Руссія», ратуша і гімназія у 1869 році.

Salutschüsse zu Ehren des Erzherzogs abgegeben. Die Auslagen im Betrage von 300 fl. sollten die «edlen Bewohner dieser Kreisstadt, welche von jeher die tiefgehegte Anhänglichkeit an das Allerhöchste Kaiserhaus bei jeder Gelegenheit auch äußerlich an den Tag legten», durch freiwillige Beiträge decken und diese an die mit der Sammlung betrauten Ausschußmänner abführen. Überdies fand eine Illumination statt. Der Erzherzog besuchte auch diesmal das Gymnasium.

Am 22. Mai 1843 um 9 Uhr abends kam **Erzherzog Ferdinand von Este** zum zweitenmal nach Czernowitz.⁴⁰ Am 23. Mai wurde zu Ehren der hohen Gäste ein Volksfest in Horecza veranstaltet. Der Platz vor der Kirche war festlich geschmückt und zahlreiche Czernowitzer hatten sich daselbst versammelt. Breitgürtete Huzulen führten ihre Hackenstöcke schwingend, ihre Tanzweisen auf. Am 24. und 25. Mai fanden Feste im Volksgarten und auf der Schützenhöhe statt. Bei dieser Gelegenheit trug Erzherzog Ferdinand zum zweitenmal seinen Namen ins Schützenbuch ein; auch in der Chronik des Gymnasiums findet sich seine

ний сад освітлювався трьома тисячами ліхтарів, а на честь ерцгерцога пролунало 300 салютів. Витрати в сумі 300 фл. мали покрити своїми добровільними внесками «благородні жителі цього окружного міста, які навіть зовні за кожної нагоди здавна виявляли щире відданість Найвищому цісарському дому». Внески мали бути передані членам комісії для збирання грошей. Крім того, було влаштовано святкову ілюмінацію. І цього разу ерцгерцог відвідав гімназію.

22 травня 1843 року о 9 годині вечора до Чернівців удруге прибув ерцгерцог **Фердинанд фон Есте**.⁴⁰ На честь високого гостя 23 травня на Горичі було влаштовано народне свято. Перед церквою святково прикрасили майдан, а на ньому зібралося багато чернівчан. Гуцули, підперезані широкими чересами, виконували свої народні танці, розмахуючи топірцями. 24-го та 25-го травня свято відбувалося в Народному саду та на Стрілецькому пагорбі. За цієї нагоди ерцгерцог Фердинанд вдруге вписав своє ім'я до стрілецької книги. З цього

Namensfertigung aus dieser Zeit. Am 26. Mai erfolgte die Abreise nach Galizien.

Der Winter des Jahres 1844 auf 1845 war so streng, daß bis Ostern (23. März) noch ein guter Schlittenweg war.⁴¹

Die Jahre 1848 und 1849 waren für die Bukowina und für Czernowitz in mehr als einer Beziehung denkwürdig.⁴²

Die Bewegung, welche die Februarrevolution in den österreichischen Ländern hervorgerufen hatte, ergriff auch die Bukowina. Vor allem wurde jetzt der alte Wunsch wieder rege, die **Lostrennung der Bukowina von Galizien** zu erreichen. Schon 1846 war um die administrative Trennung von Galizien gebeten worden,⁴³ worauf in einem Hofkanzlei-Präsidialdekret vom 23. Juni 1846 erklärt wurde, «daß bei den Erlässen administrativer Verfügungen für Galizien auf die verfassungsmäßige Stellung der Bukowina und die Eigentümlichkeit ihrer Verhältnisse Rücksicht genommen, und ob diese Verfügungen auch für die Bukowina zu gelten haben oder nicht, durch die Bezeichnung: mit Inbegriff oder mit Ausschluß der Bukowina angedeutet werden soll, was insbesondere auch auf die Verhältnisse zwischen Grundherrn und Untertanen seine Anwendung findet». Nunmehr wurde unter Mitwirkung des damaligen Czernowitzer Präsidenten des Stadt- und Landrechts Johann Karl Ritter Umlauff von Frankwell eine Petition ausgearbeitet, die schon im Juni fertiggestellt war und überreicht wurde. Diese Denkschrift und ein vom 8. Februar 1849 datiertes «Promemoria» hatten schließlich den Erfolg, daß in der oktroyierten Verfassung vom 4. März 1849 die heißersehnte Selbständigkeit der Bukowina ausgesprochen und dieses Land ein eigenes Herzogtum mit abgesonderter Landesverwaltung und Landesregierung wurde.⁴⁴ Die völlige Loslösung von Galizien erfolgte jedoch mit einemmale. Nachdem der Kreishauptmann Isseczeskul im Jahre 1849 in Ruhestand gesetzt worden war, kam zunächst als provisorischer Leiter des Landes der k. k. Hofrat Eduard v. Bach, Bruder des damaligen Ministers des Innern, ins Land. Dieser veranlaßte sofort eine Beratung von Vertrauensmännern, unter denen besonders der Präsident des Stadt- und Landrechtes Johann Karl Ritter Umlauff genannt wird, über die neue politische Einteilung und Verfassung des Landes, sowie über eine Wahlordnung. Auch Beratungen über eine Gemeindeordnung der Stadt Czernowitz samt Vorstädten fanden statt.⁴⁵ Auf Bach folgte noch im Jahre 1849 A. v. Henniger, der bis zum März 1853 in der Bukowina verblieb. Während seiner Amtstätigkeit wurde durch das Patent vom 31. Dezember 1851 die Verfassung vom 4. März 1849 aufgehoben, ohne daß jedoch die durch dieselbe erlangte

часу його ім'я вписане також у хроніці гімназії. 26 травня ерцгерцог відбув до Галичини.

Зима з 1844 на 1845 рік була такою суворою, що до Великодня (23 березня) ще можна було їздити саньми.⁴¹

1848 та 1849 роки були для Буковини й Чернівців пам'ятними з багатьох приводів.⁴²

Той рух, який викликала Лютнева революція в австрійських землях, охопив і Буковину. Передовсім відновилося старе бажання про **відокремлення Буковини від Галичини**. Про адміністративне відокремлення від Галичини просили ще 1846 року,⁴³ з приводу чого президіальним декретом Надвірної канцелярії було роз'яснено, «що в указах адміністративного характеру стосовно Галичини береться до уваги конституційне становище Буковини та її своєрідність, а чи ці розпорядження повинні чи ні стосуватися й Буковини, то про це робиться примітка «включно з Буковиною або за винятком Буковини», що, зокрема, вживається щодо стосунків між поміщиками й їхніми підданими». Після цього за сприяння тодішнього голови чернівецького міського та крайового суду Йоганна Карла рицаря Умляуффа фон Франквелля було укладено петицію, яка вже в червні була готова та передана [до Відня]. Ця петиція, а також «Пам'ятка», датована 8 лютого 1849 року, мали, зрештою, успіх, таким чином у дарованій конституції від 4 березня 1849 року проголошувалася жадана самостійність Буковини, а цей край став окремим герцогством з власним управлінням та крайовим урядом.⁴⁴ Однак повне відокремлення від Галичини сталося не відразу. Після того як окружний староста Іссеческул вийшов на пенсію, спочатку прибув як тимчасовий керівник краю цісарсько-королівський надвірний радник Едуард фон Бах, брат тодішнього міністра внутрішніх справ, і зразу ж скликав нараду довірених осіб, серед яких особливо згадувався голова міського і крайового суду Йоганн Карл рицар Умляуфф, стосовно нового політичного поділу та устрою краю, а також порядку виборів. Відбувалися також наради про устрій громади міста Чернівців разом з передмістями.⁴⁵ За Бахом у тому ж 1849 році йшов А. фон Геннінгер, який перебував на Буковині аж до березня 1853 року. За його службової діяльності патентом від 31 грудня 1851 року було скасовано конституцію від 4 березня 1849 року, однак Буковина зберегла здобуту самостійність та свій статус (герцогство). Однак

Selbständigkeit der Bukowina und ihr Titel (Herzogtum) gefährdet worden wäre; dagegen war infolge dieser Verfügungen das Inslebentreten des in Aussicht gestellten Landtags und des Landesausschusses für weitere zehn Jahre verzögert. Am 6. März 1853 traf als provisorischer Landespräsident Franz Schmück ein. Dieses Provisorium währte bis zum Jahre 1854. Erst zufolge Gubernialdekretes vom 10. Mai 1854, trat am 29. Mai desselben Jahres in Czernowitz die selbständige Landesbehörde ins Leben, «von welchem Tage ab die Selbständigkeit des Herzogtums Bukowina, sowie seines Präsidenten und aller Behörden proklamiert wurde, in der Weise nämlich, daß sie unabhängig vom Gubernium in Lemberg einzig und allein dem Staatsministerium unterstehen». So wurde Schmück der erste selbständige Landespräsident der Bukowina.

Das Jahr 1848 brachte wie in Gesamtösterreich so auch in der Bukowina die Befreiung der bäuerlichen Untertanen von der Robot und den anderen Verpflichtungen. Damit wurden auch die Bewohner der zu Czernowitz gehörigen Dörfer (seit 1847 Vorstädte) erst freie Bürger, denn bis dahin waren sie der Stadt, beziehungsweise dem Magistrate derselben, als herrschaftlicher Obrigkeit, zu Untertansleistungen verpflichtet. Ferner wurden 1848 die ersten **Bukowiner Reichstagsabgeordneten** gewählt; in Czernowitz fiel die Wahl auf den Gymnasialpräfekten Anton Král; er war von den acht Bukowiner Deputierten der einzige, der nicht dem Bauernstande angehörte. Bei den Verhandlungen über die Aufhebung des Untertansverhältnisses nahm neben den anderen Bukowiner Abgeordneten auch Král teil. Er forderte, daß in die Kommission, welche sich des weiteren mit der Ablösung der Robot zu beschäftigen hatte, neben den Abgeordneten von Galizien auch einer aus der Bukowina gewählt werde; dieser Wunsch war vollkommen berechtigt, weil in der Bukowina ganz eigentümliche Urbarmverhältnisse herrschten. In der denkwürdigen Sitzung vom 31. August 1848, in der über die Entschädigung der Gutsbesitzer für die aufgehobenen Einkünfte aus dem Untertansverhältnisse abgestimmt wurde, enthielt sich Král der Abstimmung; die anderen Bukowiner Abgeordneten stimmten gegen die Entschädigung, doch blieben sie in der Minderheit.

Wie anderwärts wurde auch in Czernowitz (Abb. 29) von der Bewilligung, **Bürger- und Studentengarden** zu bilden, Gebrauch gemacht.⁴⁶ Um die Organisation der ersten hat sich der Kreishauptmann Isseczeskul, um die der letzteren der bereits genannte Umlauff, der seit 1841 auch Direktor der philosophischen Studien (d. i. der zwei obersten Jahrgänge des Czernowitzer Lyzeums) war, Verdienste

внаслідок цих розпоряджень на десять років відтягувалася передбачена організація крайового сейму та крайового виконавчого комітету. Як тимчасовий президент краю 6 березня 1853 року прибув Франц Шмюкк. Його тимчасове перебування на цій посаді тривало до 1854 року. І тільки згідно з губернським декретом, датованим 10 травня 1854 року, 29 травня цього ж року в Чернівцях було утворено самостійні крайові державні органи, і «з цього дня було проголошено самостійність герцогства Буковина, а також його президента і всіх органів, а саме таким чином, що вони незалежно від Львівської губернії підпорядковуються виключно державному міністерству». Так Шмюк став першим самостійним крайовим президентом Буковини.

1848 рік приніс звільнення підданих селян від панщини та інших повинностей як на Буковині, так і у всій Австрії. Так і жителі сіл, що належали до Чернівців (з 1847 року передмість), стали вільними громадянами, бо до цього вони були зобов'язані виконувати підданчі повинності для міста, а саме для його магістрату як поміщицької влади. Потім, у 1848 році, були обрані перші **депутати рейхстагу від Буковини**. У Чернівцях обрали префекта гімназії Антона Краля, який єдиний серед восьми депутатів від Буковини не належав до селянського стану. Разом з іншими буковинськими депутатами Краля брав участь також у дебатах щодо скасування підданчих відносин. Він вимагав, аби до складу комісії, що мала займатися скасуванням панщини, поряд з депутатами від Галичини обрали і одного депутата від Буковини. Таке бажання було цілком виправданим, бо на Буковині існували дуже своєрідні поземельні відносини. На пам'ятному засіданні 31 серпня 1848 року, коли голосували питання про відшкодування поміщикам у зв'язку із скасуванням підданчих відносин, Краля утримався при голосуванні, а інші буковинські депутати голосували проти відшкодування, але вони залишилися у меншості.

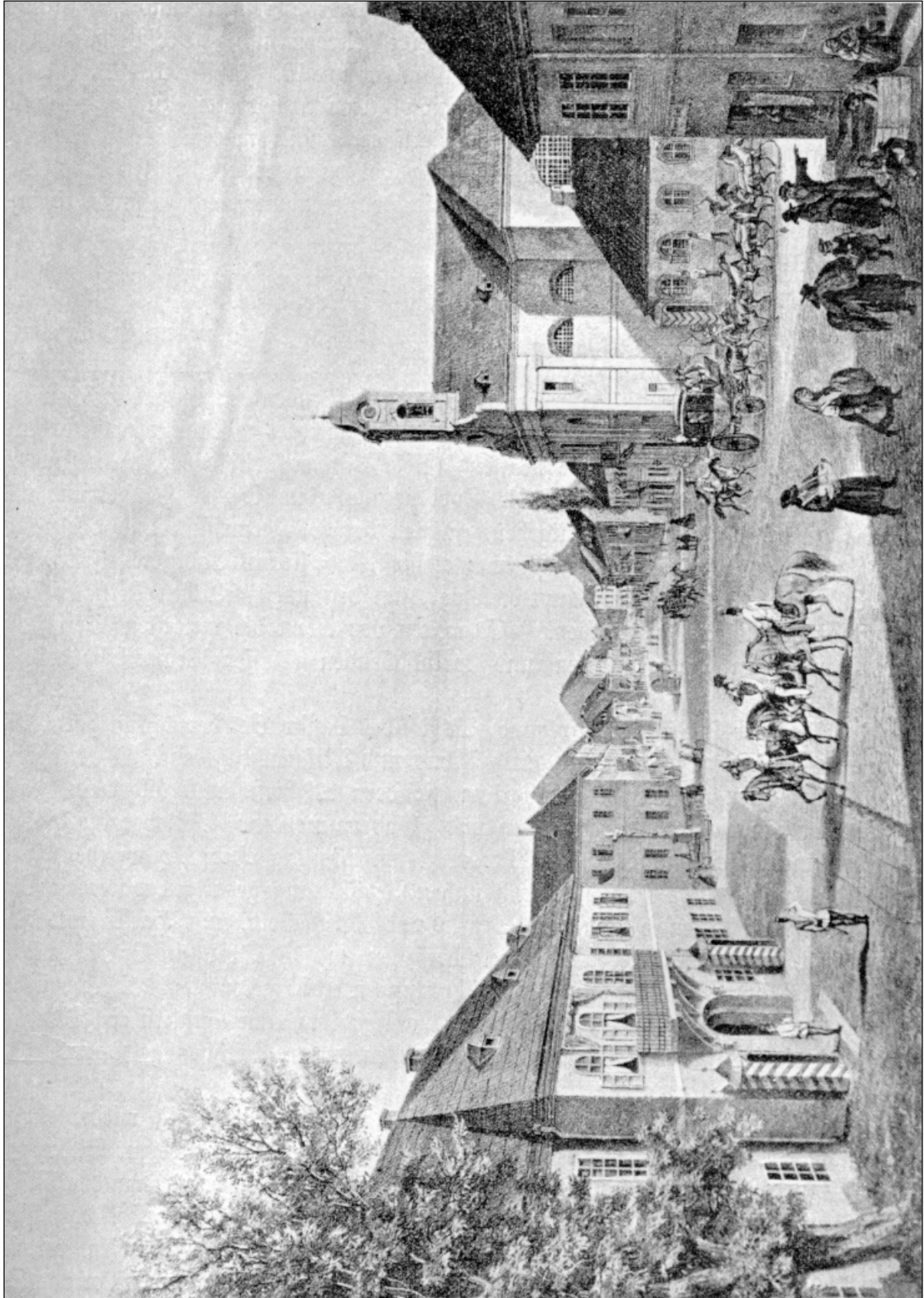
У Чернівцях, як і повсюдно (іл. 29), скористалися дозволом на формування **міщанської та студентської гвардій**.⁴⁶ При організації першої проявив себе окружний староста Іссеческул, а при організації студентської — названий уже Умляуфф, який з 1841 року був також керівником філософських студій (тобто двох старших класів Чернівецького ліцею). З ініціа-

erworben; auf Anregungen Umlauffs waren in die Studentengarde auch die in der Stadt lebenden Doktoren der Rechte und Medizin aufgenommen worden, um hiedurch in dieselbe ein ruhigeres Element hineinzubringen. Auch durch eindringliche Reden und durch herablassendes, freundliches Benehmen verstand es Umlauff das Vertrauen der Studenten zu gewinnen und sie so bei strenger Ordnung zu erhalten. Umlauff gelang es auch, die Mißhelligkeiten, die zwischen den beiden Garden ausgebrochen waren, zu allgemeiner Zufriedenheit auszugleichen und schließlich sie zu verschmelzen. Die Uniform der Gardisten bestand ursprünglich aus grauem Segeltuch, später wurde der Rock aus blauem Tuch mit roten Aufschlägen, die Beinkleider aus grauem Tuch hergestellt; als Kopfbedeckung diente ein Kalabreser mit blau-roter Kokarde, einem schwarzen Federbusch und der Kompagnienummer; die Bewaffnung bildete ein Schleppsäbel; Gewehre führten nur wenige. Im ganzen zählte man 6 Kompagnien, die fleißig auf der sogenannten «Sturmweise» militärischen Übungen oblagen. Anfangs wurden die Truppen von Zivilpersonen befehligt, die zumeist angesehene Männer waren und Ausschreitungen der Garde zu verhindern suchten. Unter den Führern werden außer Umlauff genannt: Oberförster Prash, Apotheker W. v. Alth, Professor Dr. Alth und Landesgerichtsrat Dr. I. Hilbricht. Am 23. September ernannte sodann Kaiser Ferdinand den Lieutenant Kalmucki zum Kommandanten der Bürgerwehr und der Studentengarde. Man erzählt, daß die Offiziere der Garnison der Garde dadurch ihre Mißachtung zu bezeugen suchten, daß sie die freiheitliche Kokarde zum Schmuck ihrer Pferde u. dgl. zu benutzen pflegten. An Bedeutung gewann die Bürgergarde mit dem Zeitpunkte, da fast alles in der Bukowina befindliche Militär nach Ausbruch des ungarischen Aufstandes auf den Kriegsschauplatz abrückte. Nun bezogen in Czernowitz Bürger und Studenten das Rathaus. Im allgemeinen stellten sich die Gardisten überaus willig und eifrig, wenn sich auch mitunter eine Nachtpatrouille in ein Wirtshaus verlor, um, statt über die Ruhe der Stadt zu wachen, am Zechentisch über «Freiheit» und «Konstitution» begeisterte Reden zu halten. Aufgehoben wurden beide Garden infolge der Verhängung des Belagerungszustandes über Galizien und die Bukowina am 10. Jänner 1849.

Auch an **Unruhen** fehlte es nicht. In Czernowitz kam es vor allem zu den berüchtigten Katzenmusiken, die mit dem Einwerfen von Fenstern verbunden waren. Diese Roheit galt meist Personen, die einzelnen Schreibern mißliebig geworden waren; die Zerstörung wurde zuweilen so gründlich betrieben, daß man selbst die Fensterrahmen und Gesimse, sowie die Einrichtungen im Hause zerstörte.

тими Умляуффа до студентської гвардії приймали також докторів права та медицини, які мешкали в Чернівцях, щоб через них стримувати студентську стихію. Проникливими промовами та спокійним, дружнім ставленням Умляуффу вдалося завоювати довіру студентів та утримувати в їх рядах суворий порядок. Умляуффу вдалося також з користю для всіх владнати суперечки між обома гвардіями, а потім об'єднати їх. Спочатку однострої гвардійців шили з сірої парусинової тканини, а потім — кітель з синього сукна з червоними вилогами, а штани — з сірого сукна. За головний убір слугував калабрійський капелюх з синьо-червоною кокардою, пучком чорного пір'я і номером роти. За зброю правила довга шабля, а рушниці мали тільки одиниці. Загалом було шість рот, які старанно проходили військовий вишкіл на так званій «Штурмівній толоці». Спочатку відділами командували цивільні, які були переважно авторитетними людьми і намагалися запобігти бешкетуванню гвардійців. Командирами, крім Умляуффа, були також старший лісничий Праш, аптекар В. фон Альт, професор, доктор Альт та радник крайового суду доктор І. Гільбріхт. 23 вересня цісар Фердинанд призначив лейтенанта Калмуцького командиром міщанської та студентської гвардії. Розповідають, що офіцери гарнізону виявляли своє призиство до гвардійців тим, що полюбляли прикрашати своїх коней та інше волелюбними кокардами. Міщанська гвардія проявила себе, коли після вибуху угорського повстання майже всі військові, що знаходилися на Буковині, відійшли на театр воєнних дій. За цих умов міщани і студенти зайняли у Чернівцях ратушу. Загалом гвардійці виявилися напрочуд послужливими та старанними, хоч і траплялося, що нічні патрулі випадково пропадали в шинку і замість того, аби наглядати за спокоєм у місті, виголошували за столом палкі промови про «волю» і «конституцію». Обидві гвардії було розпущено 10 січня 1849 року внаслідок запровадження надзвичайного стану у Галичині і на Буковині.

Не бракувало також **безпорядків**. У Чернівцях мали місце, передовсім, сумнозвісні «котячі концерти», що супроводжувалися биттям вікон. Ці акти хуліганства стосувалися переважно тих осіб, які не подобалися окремим крикунам. Інколи нищили так ґрунтовно, що розбивали не тільки віконні рами та карнизи, але навіть і хатні речі. За 1848 рік трапилося десять-два-

Іл. 31. Вулиця Головна близько 1860 року.

Abb. 31. Die Hauptstrasse um 1860.

Während des Jahres 1848 fielen zehn- bis zwölfmal derartige Ausschreitungen vor; betroffen wurden von denselben der sonst sehr hochgeachtete römisch-katholische Pfarrer Kunz, der Polizeikommissär Kominobrodzki, der Bürgermeister Suchanek und mehrere Lyzealprofessoren. Der letztere Umstand läßt vermuten, daß an den Exzessen die als überaus zuchtlos geschilderten Schüler des Lyzeums keinen geringen Anteil hatten.⁴⁷ Dieselben geberdeten sich überhaupt wie wüste Studenten; ihre Abzeichen waren die blaue Mütze und ein großer schwerer Knotenstock. Sie hatten ihre Stammkneipe neben dem Gymnasium in dem kleinen «Hotel de Russie» (Abb. 30) aufgeschlagen, an dessen Stelle jetzt das neue Sparkassegebäude sich erhebt. Dort verabredeten sie ihre Händel und trieben Politik. Um den Verfolgungen zu entgehen, suchten der Bürgermeister und der genannte Kommissär schließlich Schutz im Kloster Putna; es hieß, daß sie ins Bad gereift seien. Solche angebliche Badereisen schützten überhaupt viele vor, um den ungemütlichen Verhältnissen der Kreishauptstadt den Rücken zu wenden.⁴⁸ Es waren vor allem die untersten Schichten der Bewohner, von denen die gebildeten und wohlhabenden Klassen beunruhigt und verfolgt wurden.

Noch gefährlicher schien die Aufregung, die sich des Landvolkes bemächtigt hatte. Dieses war durch die politischen Strömungen, durch Dürre und Mißwachs gereizt. Es versagte nicht nur seinen Herrschaften vielfach den Gehorsam, sondern es hieß auch allgemein, daß die Bauern die Hauptstadt angreifen, anzünden und plündern wollten.⁴⁹ «Es verging kaum eine Woche», schreibt ein Zeitgenosse, «in welcher nicht am Montag oder Freitag (den Wochenmarkttagen) das unheimliche Gerücht durch unsere Bevölkerung gegangen wäre, die Bauern der umliegenden Ortschaften planen, mit Sensen und Mistgabeln, mit Hacken und Dreschflegeln bewaffnet, Czernowitz in der Nacht zu überfallen und die Stadt in Brand zu stecken». Glücklicher Weise ist es zu derartigen Ausschreitungen nicht gekommen. Doch wurde der Schreck durch einzelne Ausläufe im Lande stets wacherhalten, am längsten wohl durch den Aufstand der Huzulen, der von ihrem Reichstagsabgeordneten Kobylica geleitet wurde und gegen die Grundherrschafter gerichtet war.

Infolge der Oktober-Unruhen in Wien drohte auch in Czernowitz wieder ein neuer Sturm loszubrechen.⁵⁰ Es wurden in der Stadt Aufrufe verbreitet, welche zur Bildung einer **Freischar** aufforderten. Angeblich sollte diese Freischar nach Wien ziehen, um den Reichstag und den gefährdeten Thron zu schirmen; wahrscheinlicher ist die Angabe, daß sie den bedrängten Wienern zu Hilfe eilen und Wien gegen die

надцять таких безчинств, від яких потерпіли дуже шанований римсько-католицький парох Кунц, комісар поліції Комінобродзький, бургомістр Суханек та багато професорів ліцею. Цей останній факт наводить на думку, що в ексцесах немало участь брали учні ліцею, які вважалися за дуже невихованих.⁴⁷ Взагалі вони поводитися як безпутні студенти. Їхніми відзнаками були синій кашкет та велика важка вузлувата палиця. Вони облюбували собі кнайпу біля гімназії у маленькому «Hotel de Russie» (іл. 30), на місці якого зараз підноситься новий будинок ощадної каси. Там вони планували свої шкідливі справи та говорили про політику. Щоб уникнути переслідувань, бургомістр та згаданий комісар поліції змушені були шукати захисту у монастирі Путна, але пустили чутку, що поїхали на води. Взагалі, такі поголоси про поїздку на води розпускав багато хто, аби втекти від загрозливих подій у столиці краю.⁴⁸ Освічені та заможні класи були залякані та переслідувані, передовсім, представниками найнижчих верств населення.

Ще небезпечнішим було заворушення, яке охопило селянство. Воно було роздратоване політичними рухами, посухою та поганим урожаєм і не тільки перестало слухатися своїх панів, але й, як загальновідомо, хотіло піти на Чернівці, спалити та сплюндрувати столицю краю.⁴⁹ «Майже не було такого тижня, — пише один сучасник, — коли б у понеділок чи п'ятницю (а це ринкові дні) серед нашого населення не ширилися зловісні чутки про те, що селяни з навколишніх сіл, озброєні косами та вилами, сапами та ціпами, хочуть уночі напасти на Чернівці та спалити місто». На щастя, до таких виступів не дійшло. Але страх ще довго панував у зв'язку з окремими подіями у краї, найдовше, мабуть, через повстання гуцулів, яким керував депутат рейхстагу Кобылиця і яке було спрямоване проти поміщиків.

Внаслідок жовтневих заворушень у Відні небезпека нової бурі виникла і в Чернівцях.⁵⁰ У місті почали поширювати заклик до створення **добровольчого загону**. Цей загін начебто мав вирушити до Відня, щоб стати на захист рейхстагу та трону, але вірогіднішою є версія, що він мав на меті допомогти віденцям, які опинилися у біді, і захищати Відень від цісарських

kaiserlichen Truppen verteidigen helfen sollte. Nach Angabe mehrerer Zeugen war es angeblich Alexander Ritter von Kostin, damaliger Auskultant des Czernowitzer Stadt- und Landrechts, der unter der Czernowitzer Jugend diesen Plan verbreitete und für die Bildung der Freischar nicht unbedeutende Opfer brachte. Über den Anteil anderer Persönlichkeiten an diesem Unternehmen und ihre Stellung zu demselben waren überaus widersprechende Nachrichten verbreitet; vielleicht hängt dies damit zusammen, daß viele über den Zweck der Freischar nicht im Klaren waren und anfangs ihre Bildung unterstützten, später aber sich lossagten. Der Umstand, daß die Freischärler von ihrem Hauptmann Kostin angewiesen worden waren, am 3. November sich in kleinen Gruppen von 3—5 Mann in Lemberg einzufinden, glaubte man dahin deuten zu dürfen, daß sie auch mit der Lemberger Umsturzpartei in Verbindung standen. Die Freischärler, angeblich nur 15—16 Mann, wurden übrigens schon in Lemberg aufgegriffen und entweder zwangsweise zurückgeschickt oder unter das Militär gesteckt. Erwähnt sei noch, daß um diese Zeit Drohplakate gegen mißliebige Personen verbreitet wurden; so ist eine in polnischer Sprache verfaßte Kundmachung der «Gesellschaft vom 6. Oktober»⁵¹ bekannt, in welcher der Präsident Umlauff aufgefordert wurde, seine «neu eingetroffenen Spione» binnen drei Tagen zu entfernen, da ihn sonst das den Spionen zgedachte Los treffen werde.

Zu dieser politischen Erregung gesellten sich noch andere ungünstige Umstände. Der Sommer des Jahres 1848 war überaus dürr; hie und da glaubte das Landvolk, dieses Unglück auf das unheilvolle Einwirken von Hexen zurückführen zu müssen, und in Kuczurmare und Woloka kam es zu tätlicher Mißhandlung angeblicher Hexen. In Czernowitz war damals die Hitze so groß, daß man Mauern, die der Sonne ausgesetzt waren, kaum angreifen konnte. Da es sehr lange nicht regnete, deckte eine außergewöhnlich dicke Staubschicht die Wege. Dazu gesellte sich eine fürchterliche Cholera. Sie machte sich zuerst am 12. Juli in Sereth bemerkbar; am 13. ereignete sich der erste Fall in Czernowitz; doch wurde der Erkrankte gerettet, und es kam daselbst bis zum 16. kein weiterer Fall vor. Aber es war nur die Ruhe vor einem schrecklichen Sturm, denn fortan nahm die Krankheit stetig an Heftigkeit zu und breitete sich rasch aus. Im September waren schließlich 122 Orte der Bukowina verseucht; erst hierauf begann der tückische Charakter der Seuche allmählich mildere Formen anzunehmen, und zugleich trat ein Stillstand und dann ein Rückschritt in ihrer Ausdehnung ein. Am 31. Jänner 1849 war die Bukowina bereits vollständig seuchenfrei. Zu den

військ. За даними багатьох свідків, Олександр рицар фон Костін, тодішній стажист міського та крайового суду, поширював цей план серед чернівецької молоді та пожертвував немало коштів на організацію добровольчого загону. Про участь інших осіб у цьому заході та їхнє ставлення до нього поширені надзвичайно суперечливі відомості. Це, можливо, пов'язано з тим, що багато хто чітко не уявляв собі завдання добровольчого загону і спочатку підтримував його утворення, але пізніше від цього відмовлявся. Той факт, що ватажок добровольців Костін наказав їм маленькими групами по 3—5 осіб вирушити до Львова та бути там 3 листопада, свідчить, мабуть, про те, що вони мали також зв'язок з львівськими заколотниками. Є відомості, що 15 чи 16 добровольців було затримано вже у Львові; одних силоміць відправили назад, а інших забрали до війська. Треба ще згадати, що в цей час поширювалися листівки з погрозами ненависним особам. Так, було відоме написане польською мовою оголошення «Товариства 6-го жовтня», у якому від президента Умляуффа вимагалось протягом трьох днів усунути своїх «новоприбулих шпигунів», інакше його спіткає та сама доля, яка чекає на шпигунів.

До цих політичних заворушень додалися й інші несприятливі обставини. Літо 1848 року видалося надзвичайно посушливим. Подекуди сільське населення вважало, що це лихо викликане зловісними діями відьом, і у Великому Кучурові та у Волоці жінок, яких уважали за відьом, навіть тяжко побили. У Чернівцях спека була такою, що неможливо було доторкнутися до стін будинків, які виходили на сонячний бік. Оскільки довго не було дощу, то дороги покрив товстелезний шар пилу. До цього ще додалася страшна холера. Її перші випадки зареєстрували 12 липня в Сереті, а 13-го — перший випадок у Чернівцях. Проте хворий урятувався і в Чернівцях до 16-го інших випадків хвороби не було. Але це було тільки затишся перед жажливою бурєю, бо з цього часу хвороба набувала все більшої інтенсивності і почала швидко поширюватися. У вересні епідемія охопила вже 122 населених пунктів Буковини, але тепер підступний характер пошесті почав набирати дещо м'якшого характеру, одночасно настала стабілізація, а потім і спад у її поширенні. Вже 31 січня 1849 року на Буковині не було жодного випадку холери. Чернівці належали

am schwersten heimgesuchten Orten hatte Czernowitz gehört. Die ersten Cholerafälle traten wie im Jahre 1831 in der Wasserstadt und in Klokuczka auf, aber schon nach 6–7 Tagen war die ganze Stadt von der Seuche ergriffen. Vom 22. bis 25. Juli waren 239 Personen erkrankt und es waren damals bereits 94 Todesfälle vorgekommen. Vom 13. Juli bis 13. August wurden in Czernowitz 4064 Erkrankte und 578 Gestorbene gezählt, davon in der Woche vom 5. bis zum 13. August allein 2968 Erkrankte. Bedenkt man, daß Czernowitz damals nur 20.000 Einwohner zählte, so war im ersten Monat der Seuche ein Viertel aller Bewohner erkrankt und fast ein Dreissigstel gestorben. Zusammen erlagen, nach dem Berichte der röm.-kath. Pfarrchronik von den Katholiken 500, von allen Nationalitäten zusammen bis 1200 Personen, also etwa der sechzehnte Teil der Gesamtbevölkerung. «Die Cholera des Jahres 1848», bemerkt die zitierte Chronik, «war noch heftiger als die von 1831. Das Versehen der Kranken und die Beerdigung der Verstorbenen geschah öffentlich wie zu anderen Zeiten, da es erwiesen war, daß diese Krankheit nicht durch Ansteckung sich verbreitet, sondern nur den ergreift, der infolge feiner körperlichen Anlage dazu inkliniert. Es dauerte aber die Seuche durch sechs Wochen und die Lage der versehenden und beerdigenden Geistlichen (es gab oft 15 Fälle an einem Tage) war sehr hart: doch starb keiner von den Geistlichen, ausgenommen der Militärkaplan Letowanetz und dieser fast zuletzt». Als dritte Plage gesellten sich im Herbst auch **Heuschrecken** hinzu, die die Gegend um Kotzman und Zastawna heimsuchten: der folgende Winter vernichtete sie. In diesem Winter herrschte aber solche **Nahrungsnot**, daß in manchen Ortschaften gehacktes Stroh oder gemahlene Eicheln ins Kukurutzmehl gemischt wurden. Der ganze Handel und Wandel stockte.

Das Jahr 1849 brachte auch noch andere Prüfungen. Sonntag, den 7. Jänner verbreitete sich in Czernowitz die Kunde, daß der ungarische Insurgentenführer Bem mit seinen Scharen am 5. in die Bukowina eingebrochen und bis Dorna vorgedrungen sei. «Alles stand auf der Straße, harrend der Dinge, die da kommen werden. Viele bereiteten sich und ihr Vermögen zagend zur Flucht nach Galizien vor. Doch die Kunde, Bem sei wieder zurückgezogen, brachte bald alles wieder in seinen Gang». Erwähnenswert ist, daß man in Czernowitz bereits eine weiße Fahne vorbereitet hatte, um sie den Insurgenten im Notfall entgegenzutragen. Auch die k. k. Ämter wollten bereits die Flucht ergreifen. Als ein besonderer Eilbote am 9. Jänner 1849 die Nachricht

до тих населених пунктів, що найбільше потерпіли від епідемії. Як і 1831 року, перші випадки холери трапилися саме у припрутській частині міста та Клокучці, але вже за 6–7 днів епідемія охопила все місто. З 22-го до 25-го липня захворіло 239 людей, померло за цей час 94. У період з 13-го липня до 13-го серпня у місті нараховували вже 4064 хворих та 578 померлих, і тільки за один тиждень з 5-го до 13-го серпня — 2968 хворих. Якщо зважити на те, що у Чернівцях тоді нараховувалось лише 20000 мешканців, то за перший місяць епідемії захворіла чверть населення, а один з тридцяти жителів помер. У цілому, за повідомленням хроніки римсько-католицької парафії, жертвами хвороби з-поміж католиків стали 500 осіб, а разом з усіма громадянами — до 1200 осіб, тобто близько шістнадцятої частини всього населення. «Холера 1848 року, — відзначає цитована хроніка, — була ще страшнішою, ніж у 1831 році. Останнє причастя хворих та похорон померлих відбувалися прилюдно так, як і в інші часи, бо було виявлено, що хвороба поширюється не шляхом зараження, а вражає тільки того, хто фізично до цього схильний. Але епідемія тривала шість тижнів, тому становище священиків, які давали причастя й хоронили мертвих, було надзвичайно важким, адже інколи за один день траплялося по 15 випадків. Однак ніхто із священиків не помер, за винятком військового капелана Летованця, який помер майже під кінець епідемії». Восени додалося ще й третє лихо, коли **сарана** налетіла на місцевість між Кіцманем і Заставною, але наступної зими вона вигинула. Але цієї зими був **голод**, в деяких селах до кукурудзяної муки додавали навіть січену солону чи мелені жолуді. Завмерла вся торгівля.

1849 рік приніс також інші випробування. У неділю, 7-го січня, в Чернівцях поширилася звістка, що вождь угорських повстанців Bem зі своїми загонами вторгся 5-го січня на Буковину та дійшов аж до Дорни. «Всі стояли на дорозі і чекали, що буде далі. Багато хто готував себе та своє майно до втечі в Галичину. Але звістка про те, що Bem відійшов, повернула все на своє місце». Варто згадати, що в Чернівцях вже приготували було білий прапор, щоб при необхідності винести його назустріч повстанцям. Утікати хотіли навіть цісарсько-королівські чиновники. Коли 9-го січня спеціальний кур'єр приніс звістку до Львова про вторгнення Бема, то вона настільки розбурхала

vom Einfall Bems nach Lemberg brachte, erregte diese Nachricht dort so sehr die revolutionären Elemente, daß der kommandierende General in Galizien, Hammerstein, sich zu den schärfsten Maßregeln gezwungen sah. Nachdem über Lemberg infolge vorgefallener Ausschreitungen bereits am 3. November 1848 der Belagerungszustand verhängt und das Standrecht verkündet worden war, wurde am 10. Jänner der Ausnahmezustand auf die ganze Provinz mit ausdrücklicher Einschließung der Bukowina ausgedehnt.

тамтешні революційні елементи, що командуючий генерал в Галичині Гаммерштайн змушений був вжити найрішучіших заходів. Коли через заворушення у Львові вже 3-го листопада 1848 року було запроваджено надзвичайний стан та проголошено закони воєнного часу, то 10-го січня надзвичайний стан поширено на всю провінцію, при цьому категорично зазначалося, що з Буковиною включно. Було прийняте розпорядження про загальне роззброєння, тому мали бути

Abb. 32. Die gr.-or. Kathedrale im Jahre 1863.

Іл. 32. Православний кафедральний собор у 1863 році.

Hiermit eine allgemeine Entwaffnung angeordnet, weshalb sogar sämtliche Jagdgewehre abgeliefert werden mußten. Die Zivilbehörden wurden den militärischen untergestellt; ohne daß jedoch die Amtstätigkeit der ersteren gestört worden wäre. Die Presse wurde eingeschränkt, so, daß selbst die einzige damals in Czernowitz übrigens erst seit kurzem herausgegebene Zeitung «Bucovina» ihr Erscheinen unterbrechen mußte. Das Vereins- und Versammlungsrecht wurde aufgehoben; mithin hatten alle Zusammenläufe in Städten und Dörfern ebenfalls aufzuhören. Auch wurde die strengste Handhabung der Paß- und Meldevorschriften anbefohlen. Zur Durchführung des Standrechts wurde verkündet, daß die Kreise Czernowitz, Kolomea, Czortkyw und Stanislau dem in der Bukowina operierenden Militärkommando zu unterstehen hatte. Man darf wohl annehmen, daß die damals verfügte Einschränkung der Unterhaltungen gleicherweise für die Bukowina galt; darnach sollten diese in der Regel nur bis 12 Uhr nachts, und zwar in Gegenwart eines Kommissärs stattfinden; Maskeraden wurden verboten. Ein an das Ministerium des Innern gerichtetes Gesuch des Bürgerausschusses von Czernowitz um Aufhebung oder

здані навіть всі мисливські рушниці. Цивільні власті підпорядковувалися військовим, однак службова діяльність перших не припинялася. Були запроваджені обмеження для преси, тож змушена була припинити свій вихід навіть єдина тоді в Чернівцях газета «Висовіна», яка тільки від недавня почала видаватися. Скасовувалося право на об'єднання та на збори, в результаті чого заборонялися також всі зібрання людей у містах і селах. Було запроваджено також найсуворіший паспортний та реєстраційний режим. Для впровадження військового стану проголошувалося, що Чернівецький, Коломийський, Чортківський та Станіславський округи підпорядковуються військовому командуванню, яке оперувало на Буковині. Можна, мабуть, припустити, що Буковини стосувалися і запроваджені тоді обмеження на заборони. Згідно з цим розпорядженням, заборони мали тривати, як правило, тільки до 12 години ночі і то за присутності комісара. Були заборонені й маскаради. 26-го лютого 1849 року було відхилено клопотання чернівецького міщанського виконавчого комітету до Міністер-

Beschränkung des Kriegszustandes wurde am 26. Februar 1849 abgewiesen. Trotz einzelner Zugeständnisse blieb die Lage eine überaus drückende. So durften z.B. bis zum März 1849 auch Strohmesser, Sensen und Sicheln nicht in den Kauf gebracht werden, weil man die Verwendung derselben zu Waffen befürchtete. Erst über Einschreiten der Ministerien des Innern und der Finanzen gestattete der kommandierende General den Handel mit den genannten Waren; nur nach Ungarn und Siebenbürgen durften sie nicht geführt werden.

Die Erregung hielt infolge des Aufstandes Kobylicas und wiederholter Einfälle der ungarischen Insurgenten weiter an. Einige Beruhigung brachte wohl das Aufbieten des Landsturmes. Für die Truppen, welche die Bukowina verteidigten, wurden unter der Bevölkerung Spenden gesammelt, wobei sich Czernowitz besonders hervortat. Im April verbreitete sich sodann die Nachricht, daß eine russische Armee zur Unterdrückung des ungarischen Aufstandes durch die Bukowina nach Siebenbürgen ziehen würde. Rastlos wurden die Vorbereitungen für den Zug in Angriff genommen. Schon am 18. Mai überschritten die russischen Truppen bei Nowosielica die Grenze.⁵² Am 20. Mai rückte ein Teil der Truppen in Czernowitz ein, nachdem zunächst vor der Stadt ein Lager aufgeschlagen worden war, in welchem die Truppen sich zum strammen Einzug in die Stadt vorbereiteten. Tatsächlich waren die russischen Krieger, wie alte Leute erzählen, von recht stattlichem Aussehen, wenn sie auch zumeist unschöne Gesichtszüge aufwiesen. In Czernowitz wurden sie bei den Bürgern der Stadt einquartiert. Noch heute erinnern sich die älteren Hausfrauen mit Schrecken der übelriechenden «Kosaken», die fortwährend ihre weißen Linnenhosen wuschen und jedes Stück Seife und Licht stahlen, um es in ihre «Kascha» (Brei) als willkommene Zutat zu werfen. Auch sonst scheinen die Krieger in dem Unterschiede zwischen mein und dein nicht besonders bewandert gewesen zu sein. So sollen einige Soldaten bei einem Wirte ein Schwein gestohlen und geschlachtet haben. Da die Anzeige sofort erstattet worden und die Kommission zur Aufnahme des Tatbestandes im Quartier der Übeltäter zu gewärtigen war, brachten sie das tote Schwein in die Stube und deckten es mit einem umgestürzten Troge zu; auf diesen legten sie aber einen der Ihren, breiteten über ihn ein Leintuch und zündeten zwei Kerzen an. Unter der Todtenbahre suchte niemand das Schwein, und so gingen die Soldaten straflos aus und behielten ihre Beute. Doch waren sie im übrigen ruhig und den Mägden, die sich freilich vor ihnen überaus hüten mußten, gern bei ihren Arbeiten behilflich. Deshalb buk manche Hausfrau, da damals gerade die griechisch-orthodoxen Pfingsten fielen (3. Juni), den Kriegern

ства внутрішніх справ про скасування або обмеження воєнного стану. Незважаючи на деякі поступки, становище залишилося надзвичайно гнітючим. Наприклад, аж до березня 1849 року не можна було продавати навіть сікачі для соломи, серпи та коси, бо боялися, що ці предмети можуть бути використані як зброя. І тільки після втручання Міністерства внутрішніх справ та міністерства фінансів генерал-командувач дозволив торгівлю цими товарами, але їх не можна було вивозити до Угорщини та Семигороду.

Неспокій тривав у зв'язку з повстанням під проводом Кобилиці та неодноразовими вторгненнями угорських повстанців. Деяке заспокоєння настало після організації крайового ополчення. Серед населення збирали пожертви для військових частин, що захищали Буковину, і тут Чернівці проявили себе особливо. У квітні поширилася звістка, що через Буковину пройде російська армія для придушення угорського повстання в Семигороді. Розпочалася інтенсивна підготовка для забезпечення цього походу. Вже 18-го травня російські частини перетнули кордон біля Новоселиці⁵² 20-го травня частина війська вирушила до Чернівців, потім розбила табір під містом і готувалися, щоб з якнайкращим виглядом вступити у місто. І, справді, російські вояки, як розповідають старі люди, виглядали досить пристойно, хоча їхні обличчя мали здебільшого негарні риси. У Чернівцях вони квартирували у бюргерів міста. Ще й сьогодні старші жінки з жахом згадують «козаків», від яких дуже смерділо і які весь час прали свої полотняні штани та крали кожен шматок мила і свічки, щоб кинути його в свою кашу як приємну приправу. І в інших випадках вояки, здається, не дуже розрізняли, де моє, а де твоє. Розповідають, що кілька російських вояків навіть украли в одного господаря свиню та закололи її. Але господар негайно поскаржився, тому на місце, де квартирували злодії, прибула комісія, щоб зафіксувати факт крадіжки. Злодії затагнули зарізану свиню до хати та накрили її перевернутими ночвами, а зверху на ночви поклали одного зі своїх, накривши його шматком полотна та запаливши дві свічки. Звичайно, що під одром ніхто не шукав свині, тому вояків не спіткала ніяка кара і вони залишили здобич у себе. А загалом вони були досить спокійні і навіть охоче допомагали служницям, які начебто мали б їх дуже остерігатися. Тож деякі господині навіть пекли для них пироги (це було якраз на православні Зелені свята,

einen Kuchen. Die Kanonen des russischen Heeres waren auf der Sturmwiese, und zwar auf dem jetzigen Radfahrerplatz beim Volksgarten aufgestellt. Andere Truppenabteilungen standen an verschiedenen Orten in der Nähe von Czernowitz. Erst im Juni rückten diese Truppen weiter gegen die siebenbürgische Grenze. Bald kam auch die Nachricht von den siegreichen Kämpfen; anderseits langten aber in Czernowitz große Mengen von Mondurstücken der in den Kämpfen gefallenen Soldaten an, die blutbefleckt

що випали на 3 червня). Російське військо розташувало свої гармати на Штурмовій толоці, якраз на місці сьогоднішнього велосипедного майданчика біля Народного саду. Інші військові частини були розташовані в різних місцях під Чернівцями. І тільки в червні ці війська вирушили у напрямку симигородського кордону. Незабаром прийшла звістка про переможні битви, але одночасно до міста привозили і велику кількість закривавлених мундирів,

Abb. 33. Scheibe, Stutzen und Unterschrift Sr. Majestät Franz Josephs I. von 1851; Kaiserbecher (der mittlere) von 1855.

Гл. 33. Мішень, штуцер і підпис Його Величності Франца Йосифа I. (1851 р.); імператорський кубок (середній) з 1855 р.

auf den Plätzen der Stadt aufgetürmt wurden. Im September kehrten endlich die russischen Truppen zurück; durch Czernowitz zogen sie in den Tagen vom 20. bis zum 26. September. Viele Kranke blieben in Czernowitz zurück und noch später sah man viele Krüppel und Invaliden. Man sorgte für sie durch Aufrufe zu Sammlungen und Veranstaltung von glänzenden Bällen.

Die folgenden Jahre der Ruhe unterbrach ein furchtbarer **Hagelschag**,⁵³ der «am 6. August 1851 um 1 1/4 Uhr nachmittags die Stadt heimsuchte und Tausende von Feuster-Scheiben zerschmetterte. Er war ähnlich dem vom Jahre 1839, und die größten Eisstücke glichen einer welschen Nuß. Obst und Feldfrüchte wurden gänzlich vernichtet; in dem röm.-kath. Pfarrhause und in der Kirche wurden 53 Scheiben eingeschlagen».

Der Herbst des Jahres 1851 führte zum erstenmal Seine Majestät **Kaiser Franz Joseph I.** in den Ostgau seines Reiches.⁵⁴ Nach der röm.-kath. Pfarrchronik traf der Monarch, der damals 21 Jahre zählte, am 21. Oktober in Czernowitz ein. Er hatte sich drei Tage in Lemberg aufgehalten, nämlich am 17., 18. und 19. Oktober, war am 20. nach Tarnopol aufgebrochen und hatte daselbst übernachtet; am 21. fuhr Er von Tarnopol aus und langte noch an demselben Tage halb 8 Uhr abends in Czernowitz an. Auf der Straße von Kotzman bis Czernowitz standen, 10 Klafter von einander entfernt, Bauern mit brennenden Fackeln, den Weg beleuchtend. An der Pruthbrücke bestieg der Kaiser mit seinem Gefolge die daselbst bereit flehenden Pferde und ritt in die Stadt. Hier waren 2 Triumphporten errichtet: gegen Norden auf der Hauptstraße (Abb. 31) bei der griechisch-nichtunierten-Kirche zur heiligen Paraskiwa und gegen Süden auf der Hauptstraße in gleicher Linie mit dem Bürgerspitale, also ungefähr an der Einmündung der Neuenweltgasse in die Siebenbürgerstraße. Zum Empfange war das kombinierte Bataillon Nr. 41 in entwickelter Linie längs des Balaban'schen Bräuhauses (in der Bahnhofstraße) aufgestellt und gab drei Dechargen ab. Um 8 Uhr abends fand die Hof Tafel statt, zu der auch der röm.-kath. Pfarrer Kunz, sowie der gr.-kath. Dechant und Kanonikus Maximowicz und der nichtunierte Bischof Hackmann geladen waren.

Am 22. Oktober 8 Uhr früh musterte der Kaiser auf der Hutweide in der Nähe des Volksgartens die aus 5 Bataillonen bestehenden Truppen und nahm nach seiner

знятих з полеглих у боях солдатів, і купами складали на міських площах. У вересні російські війська повернулися нарешті, назад. Вони проходили через Чернівці в період з 20-го по 26-е вересня. Багатьох хворих залишали в Чернівцях, так що навіть пізніше у місті було помітно багато калік та інвалідів. Про них дбали, закликаючи до пожертв та влаштовуючи пишні бали.

Мирний спокій наступних років перервав жахливий **град**,⁵³ що «спіткав місто 6-го серпня 1851 року о першій годині п'ятнадцять хвилин пополудні та потрощив тисячі віконних шибок. Цей град був подібний до того, що трапився 1839 року, а найбільші градини були завбільшки з волоський горіх. Фрукти та урожай на полі були цілком знищені. Град розбив 53 шибки у будинку пароха римсько-католицької церкви та у самій церкві».

Осінь 1851 року вперше привела Його Величність **цісаря Франца Йосифа I** на східні терени своєї імперії.⁵⁴ За даними римсько-католицької парафіяльної хроніки, монарх, який мав тоді 21 рік, прибув до Чернівців 21-го жовтня. Перед тим він три дні перебував у Львові, а саме 17-го, 18-го та 19-го жовтня, а 20-го вирушив до Тернополя і там заночував. 21-го він виїхав з Тернополя і ще цього самого дня о восьмій годині вечора прибув до Чернівців. Вздовж дороги від Кіцманя до Чернівців на відстані 10 сажнів один від одного стояли селяни із запаленими смолоскипами й освітлювали дорогу. На мості через Прут цісар разом зі свитою пересів на коней, що стояли тут напоготові, та в'їхав до міста верхи. Тут уже було споруджено дві тріумфальні арки: одна з північного боку на вулиці Головній біля православної церкви Святої Параскеви (іл. 31), а інша з південного боку на вулиці Головній рівно з міським шпиталем, тобто на перехресті вулиць Нового Світу і Семигородської. Для урочистого прийому вздовж броварні Балабана (на Вокзальній вулиці) був вишикуваний розгорнутими рядами зведений 41-й батальйон, який дав три залпи. Вечері о 8 годині відбувся придворний бенкет, на який були запрошені також римсько-католицький парох Кунц, греко-католицький декан і канонік Максимович та православний єпископ Гакман.

22 жовтня о 8 годині ранку на пасовиську біля Народного саду цісар оглянув військові підрозділи, що складався з п'яти батальйонів, а о 10 годині по

Rückkehr, um 10 Uhr, in seinem Absteigequartier im Hause des Generals die Vorstellung des Klerus und aller Behörden, sowie des Offizierskorps entgegen; nach Beendigung derselben erteilte Er bis 1 Uhr Audienzen. Um 3 Uhr fuhr der Monarch aus, um das Strafhaus, das Militär- und das Zipilspital, die neuerbaute griechisch-nichtunierte Kathedalkirche (Abb. 32) und die Kasernen zu besichtigen. Unmittelbar nach der Visitierung der Kasernlokalitäten ließen Seine Majestät das Bataillon im Hofe der sogenannten Janosbaracke (an der Stätte der jetzigen Albrechtskaserne) durch den Alarmstretch sammeln und die Gewehrgriffe ausführen. Um 5 Uhr begann die Hoftafel, wozu die vier moldauischen Minister, die zur Begrüßung des Kaisers hierher gekommen und schon mit dem Orden der Eisernen Krone geschmückt waren, dann mehrere Bukowiner Adelige, sowie auch einige Bürger, im Ganzen 73 Personen, geladen waren. Um 8 Uhr abends besichtigte der Kaiser zu Wagen die illuminierte Stadt. Auch die Janoskaserne war, als Seine Majestät zum Besuche des Volksgartens vorüberfuhr, durch verschiedenfarbige Flambeaus glänzend beleuchtet und vor dem Haustore ein großes Transparent angebracht. Auf der Schützenhöhe gab der Kaiser bei dem Ihm zu Ehren veranstalteten «Nachtschießen» drei so treffliche Schüsse ab, dass Ihm das erste Beste, ein silberner Becher, zufiel. Auch die Begleiter des Kaisers feuerten Schüsse ab. Unter freudigsten Hochrufen trug der Kaiser sodann eigenhändig Seinen Namen in das Korporationsbuch ein (Abb. 33). Hierauf wohnte Seine Majestät einem Konzert im Schützensaale bei und besichtigte sodann das im Volksgarten veranstaltete Volksfest, bei dem verschiedene nationale Gruppen des Landes und mehrere Bauernhochzeiten die Aufmerksamkeit erweckten. Nach uralter Sitte wurde der geliebte Monarch durch Überreichung von Brot und Salz bewillkommt. Die Rückkehr des Kaisers aus dem Volksgarten erfolgte erst um 10 Uhr nachts.

«Am 23. Oktober fuhr der Kaiser um halb 6 Uhr nach Radautz, wo er nach 2 $\frac{3}{4}$ Stunden ankam und der Jagd wegen, wovon Er ein besonderer Liebhaber ist, drei Tage blieb. Am 27. Oktober früh 9 $\frac{3}{4}$ Uhr kehrte Er nach Czernowitz zurück, ließ aber nur vor der ehemaligen Hauptwache (an der Stelle der jetzigen) die Pferde wechseln und fuhr sofort nach Kolomea weiter, wo er übernachtete». Zuzolge der Anordnung der «Bukowiner provisorischen Landesstelle» vom 25. Oktober 1851 bildete die Bevölkerung von Czernowitz und von einigen Nachbarorten bei der Durchreise des Kaisers an der Hauptstraße Spalier. An der südlichen

поверненні до генеральського будинку, де він зупинився, йому представили клір та всіх чиновників, а також офіцерський корпус. Після представлення до 1-ї години він проводив аудієнцію. О 3-й годині монарх відправився оглядати в'язницю, військовий та цивільний шпиталі, новозбудовану православну кафедральну церкву (іл. 32) та казарми. Відразу ж по огляді казарм Його Величність звеліли оголосити тривогу і вишикувати батальйон у дворі так званого бараку Яноса (на місці теперішньої казарми Альбрехта) та виконати вправи зі зброєю. О 5-й годині почався придворний бенкет; на нього були запрошені чотири молдавські міністри, які прибули до Чернівців для привітання цісаря та вже були відзначені орденами Залізної корони, а також деякі буковинські шляхтичі та окремі міщани – всього 73 особи. Ввечері о 8-й годині цісар зі своєї карети оглядав освітлене місто. Коли Його Величність їхав на оглядини Народного саду, він проїздив повз казарму Яноса, яка теж була яскраво освітлена різними канделябрами, а на брамі висів великий транспарант. На Стрілецькому пагорбі під час влаштованих на Його честь «нічних стрільб» цісар так тричі влучно вистрілював, що виграв найкращий приз — срібний кубок. Особи, які супроводжували цісаря, теж стріляли. Під радісні вславляння цісар потім власноруч вписав своє ім'я до книги Стрілецького товариства (іл. 33). Після цього Його Величність був присутній на концерті у Стрілецькій залі, а потім оглянув організовані в Народному Саду народні гуляння, на яких привернули до себе увагу різні національні групи краю та декілька селянських весіль. За стародавнім звичаєм, монарха вітали, вручаючи йому хліб і сіль. З Народного Саду цісар повернувся тільки о 10-й годині вечора.

«23-го жовтня, о 6-й годині цісар від'їхав до Радівців, куди він прибув через 2 години 45 хвилин і де залишився на три дні для полювання, великим любителем якого він є. 27-го жовтня, за чверть до десятої, він повернувся до Чернівців, але на колишній Головній вартівні (на місці сучасної) звелів поміняти коней і відразу ж поїхав на Коломию, де й заночував». За розпорядженням «Буковинського тимчасового крайового управління» від 25 жовтня 1851 року, населення Чернівців та деяких прилеглих сіл при проїзді цісаря вишикувалося рядами обабіч вулиці Головної. Біля південної тріумфальної арки «позаду го-

Ehrenpforte «hinter dem «Scharfeneck»* aufwärts gegen den Volksgarten» standen die Insassen der Gemeinden Ostritza, Czahor und Molodia. An der Ehrenpforte «herwärts gegen die Stadt» nahm eine Deputation der Landeshauptstadt mit einem Magistratsbeisitzer an der Spitze, ferner die Schülerinnen der Mädchenschule mit den Lehrerinnen, die Handels- und Gewerbekammer, die Beamten der Postdirektion, der Kameral-Bezirksverwaltung, der Steuerdirektion, des Strafgerichts, des Landrechts und der provisorischen

телю «Під гострим кутом»*, якщо йти вгору до Народного саду, стояли жителі громад Остриця, Чагор і Молодія. Біля тріумфальної арки «з того боку міста» стояла депутація від столиці краю на чолі з засідателями магістрату, крім того учениці дівочої школи зі своїми учительками, члени торгово-промислової палати, поштові службовці, чиновники окружного управління державних маєтків, податкової дирекції, карного суду, крайового суду та тимчасового крайово-

Abb. 34. Gasthaus zum
«Scharfen Eck».

Іл. 34. Готель
«Гострий кут».

Landesstelle Ausstellung; die Mädchen hatten Blumen zu streuen. Am Platze beim Scharfeneck stand ein Bataillon Infanterie. An der Straße gegenüber der neuen griechisch-nichtunierten Kirche (Kathedrale) hatte der griechisch-nichtunierte Bischof mit seiner Geistlichkeit, ferner die Geistlichkeit des unierten Ritus und das k. k. Militär Aufstellung zu nehmen. Am Hauptplatz (Ringplatz, Abb. 35) stand wieder ein Bataillon Infanterie. Hierauf bei der lateinischen Pfarrkirche der lateinische infulierte Abt mit der lateinischen Geistlichkeit. An der nördlichen Ehrenpforte beim Hause des Uhrmachers Engel bildeten einerseits die Zöglinge des griechisch-nichtunierten Seminars mit dem Rektor und den Lehrpersonen, auf der anderen Seite die Gymnasialschüler Spaliere dann folgte die Normal-, Haupt- und die städtische Trivialschule mit ihren Lehrpersonen. Beim Balaban'schen Bräuhaus

го управління. Дівчатка повинні були розкидати квіти. На площі біля «Гострого кута» вишикувався батальйон піхоти. А на вулиці навпроти нової православної церкви (собору) стояв православний єпископ зі своїм духовенством, а також духівництво уніатської конфесії та цісарсько-королівське військо. На Головній площі (Ринку, іл. 35) теж був вишикуваний батальйон піхоти. Далі біля латинської парафіяльної церкви — латинський отець-митрат з латинським духівництвом. Біля північної тріумфальної арки, поруч з будинком годинникаря Енгеля, вишикувалися, з одного боку, вихованці православної семінарії разом з ректором та викладачами, а з другого боку — учні гімназії; потім за ними — учні нормальної, головної та міської три-

*Dieses interessante Gebäude (Abb. 34) gehörte der Familie Beck und stand auf der Stelle ihres jetzigen Hauses gegenüber der Realschule.

*Цей цікавий будинок (іл. 34) належав родині Бек і стояв на місці теперішнього будинку навпроти реальної школи.

stand der Landesrabbiner mit der Thora, die israelitischen Gemeindevorsteher und die israelitischen Insassen; nächst der Wassergasse sodann die Gemeinden der Vorstädte Rosch und Horecza mit ihrer Geistlichkeit und der Roscher Schuljugend; bei dem Mautschraken die Insassen der Vorstädte Kaliczanka und Klokuczka mit der Geistlichkeit, endlich an der Brücke über den Pruth der Bürgermeister mit einem Teile der Magistratsbeamten, der bürgerliche Ausschuß, die Schützengesellschaft und die Zünfte mit ihren Fahnen.

Der Kaiser hatte sowohl über das Militär und dessen Leistungen wiederholt Seine volle Anerkennung ausgesprochen als auch in einem Schreiben, das aus Saybusch am 2. November an den Statthalter von Galizien gerichtet wurde, den Behörden Seine vollste Anerkennung ausgesprochen. Den Bewohnern beider Kronländer ließ der Kaiser verkünden, dass Er mit Vergnügen die Erinnerung an den herzlichen Empfang und die zahlreichen Beweise der Anhänglichkeit und Treue bewahre, welche Ihm allerorten in Galizien und der Bukowina dargebracht worden waren. Auch dem provisorischen Leiter der Bukowiner Landesverwaltung A. v. Henniger hatte der Kaiser bei der Abreise Seine Allerhöchste Zufriedenheit ausdrücklich zu erkennen gegeben. Die Abschiedsworte des Kaisers: «Die Bukowina ist ein schönes Land und hat gute Menschen», verursachten überall freudigste Aufregung. Für die Armen der Stadt Czernowitz spendete der Kaiser 1500 fl. C. M.

Der Magistrat der Landeshauptstadt dankte insbesondere jenen Bürgern, die sich beim Empfange des Kaisers hervorgetan hatten; so dem Baumeister Josef Müller, der die (südliche) Ehrenpforte gebaut hat; dem Uhrmacher Philipp Engel, der die (nördliche) Pforte und deren Beleuchtung besorgte. Da auch Raketen und Leuchtkugeln angewendet wurden, so erhielt Engel entsprechende Geldunterstützungen und hatte sich mit einem Feuerwerker ins Einvernehmen zu setzen. Die Beleuchtung des Volksgartens und der Schießstätte besorgte Franz Rudolf, wozu Kajetan Minasiewicz 13.000 Lampen gefüllt hatte.

Der Winter 1852 auf 1853 war durch seine ungewöhnliche Milde ausgezeichnet.⁵⁵

Auf die Kunde vom verbrecherischen Anschlag auf das Leben des Kaisers, der am 18. Februar 1853 erfolgt war, sandte die Stadt Czernowitz eine Deputation nach Wien, um den Kaiser zu seiner glücklichen Errettung und Genesung zu beglückwünschen. Die Abgeordneten wurden vom Erzherzog Franz Karl im Namen Seiner Majestät am 31. März empfangen.⁵⁶

Mit großer Freude wurde ein Jahr später die Kunde von der **Vermählung** des Kaisers entgegengenommen.⁵⁷

віальної школи разом з учителями. Біля пивоварні Балабана стояв крайовий рабин з торою, голови єврейської общини та прості євреї; біля Водної вулиці — громади передмість Рош і Горича зі своїми священиками та школярі з Рошу; біля рогаток — жителі передмість Калічанка і Клокучка з духовництвом і, нарешті, на мості через Прут — бургомістр з частиною чиновників магістрату, представники міського виконкому, Стрілецького товариства та цехів зі своїми прапорами.

Цісар неодноразово висловлював своє задоволення не тільки військовими та їхніми досягненнями, але й у листі до намісника Галичини, який він 2 листопада надіслав із Зайбуша, висловив найбільше задоволення державними органами. Цісар велів переказати жителям обох коронних земель, що він з приємністю згадує щирий прийом та неодноразові докази любові та вірності, виявлені йому повсюдно в Галичині та на Буковині. Від'їжджаючи, цісар чітко висловив своє найвище задоволення також тимчасовому керівникові Буковинського крайового управління А. фон Геннігеру. Прощальні слова цісаря «Буковина — гарний край і має добрих людей» викликали всюди радісне хвилювання. Цісар пожертвував для бідняків міста Чернівців 1500 фл. конвенційної монети.

Магістрат крайової столиці щиро подякував тим жителям міста, які особливо проявили себе під час прийому цісаря: так, наприклад, архітектору Йозефові Мюллеру, який спорудив південну тріумфальну арку, годинникарю Філіппові Енгелю, який подбав про північну тріумфальну арку та її освітлення. Отримавши певні кошти, Енгель мав використати їх на ракети, вогняні кулі, а також подбати про феєрверк. Франц Рудольф займався освітленням Народного саду та стрільбища, для чого Каєтан Минасевич заправив 13000 ламп.

Зима з 1852 на 1853 рік видалася напрочуд м'якою.⁵⁵

Отримавши звістку про злочинний замах на життя цісаря, здійснений 18-го лютого 1853 року, місто Чернівці вислало до Відня делегацію, яка мала привітати цісаря з його щасливим порятунком та з одужанням. Від імені Його Величності делегацію прийняв 31 березня ерцгерцог Франц Карл.⁵⁶

Через рік з великою радістю була сприйнята звістка про **одруження** цісаря.⁵⁷ З огляду на цісарське

Zufolge kaiserlichen Wunsches vom 8. April 1854 wurde die festliche Beleuchtung der ganzen Stadt und des Rathausgebäudes abgestellt. Umsomehr wurde für die Wohltätigkeit geleistet, indem den Armen die Beiträge für die «Neujahrsentschuldigungskarten» von 1854 und die Erträgnisse besonders eingeleiteter Sammlungen überwiesen wurden; ferner wurde für zwei neu zu errichtende Vereine, nämlich den Unterstützungsverein für hilfsbedürftige Gymnasiasten (Franz Josephs-Verein) und den Verein für hilflose Waisen (Elisabeth-Verein) durch das Erträgnis festlicher Veranstaltungen gesorgt. Die Tage vom 23. bis 27. April wurden durch verschiedene Feste verherrlicht, so die Veranstaltung eines Bestschießens, die feierliche Enthüllung des Bildnisses Sr. Majestät im Amtslokale des Landespräsidenten und die Fertigung einer Denkschrift; die Bewirtung der ganzen Czernowitzer Garnison (1395 Mann) durch die Stadtgemeinde; eine deklamatorische Abendunterhaltung und ein Festbankett im Rathaussaale. Beim Schützenfeste wurde die Scheibe ausgestellt, auf welche der Kaiser am 22. Oktober 1851 geschossen hatte, ebenso das Schützenbuch mit der eigenhändigen Unterschrift des Kaisers, «zu deren Besichtigung sich Jung und Alt drängte». Auch als am 6. Mai 1854 die Nachricht vom verheerenden Brande in Suczawa kam, wurde sofort eine Sammlung eingeleitet.

Die Jahre 1850–1853 bildeten eine Erholungsperiode nach den traurigen Ereignissen von 1848 und 1849. Schon ließ sich auch die wohltätige Folge der Lostrennung der Bukowina von Galizien erkennen; aber kaum waren die Wunden vernarbt, so rief die **orientalische Verwicklung** (der Krimkrieg von 1853–1856) eine umso empfindlichere neue Krise hervor, als die Bukowina dem vom Kriege heimgesuchten Auslande so nahe lag. **Der Belagerungszustand**, der über die Bukowina bis zum 1. Mai 1854 verhängt war, die bedeutende Anhäufung von Truppen wirkte hemmend auf Handel und Gewerbe. Selbstverständlich litt unter diesen Umständen besonders die Hauptstadt. Die kaum erwachte Bautätigkeit erschlaffte wieder.⁵⁸

Am 27. und 28. Juni 1854 weilte **Erzherzog Karl Ferdinand**, ein Enkel Kaiser Leopolds II., in Czernowitz.⁵⁹

Mitten in die trübe Zeit des Krimkriegs fiel die **zweite Anwesenheit unseres Kaisers in der Bukowina**.⁶⁰ «Am 29. Juni 1855, am Feste des heiligen Petrus und Paulus, um 12 Uhr mittags kam Seine Majestät der Kaiser aus Zaleszczyki hierher. Bei Seiner Ankunft an der Brücke über den Pruth regnete es ziemlich stark, nichtsdestoweniger fuhr Er im offenen Wagen, ganz durchnässt, bis zu feinem Absteigequartier, welches im

побажання від 8 квітня 1854 року, в усьому місті та на будинку ратуші не влаштували святкової ілюмінації. Зате більше подбали про благодійні заходи, коли бідним переказували гроші, отримані від реалізації «новорічних листівок з вибаченнями» за 1854 рік та від спеціально організованих зборів. Подбали також про дві новостворені спілки, а саме: спілку для допомоги бідним гімназістам (спілка ім. Франца Йосифа) та спілку для допомоги бідним сиротам (спілка ім. Єлизавети) — їм переказали гроші, виручені від організації урочистих заходів. З 23-го по 27-е квітня проводилися різні святкові заходи, зокрема, змагання зі стрільби, урочисте відкриття портрета Його Величності в канцелярії президента краю та виготовлено пам'ятної грамоти; міська громада частувала весь чернівецький гарнізон (1395 осіб), а в залі ратуші було влаштовано вечір декламації та святковий бенкет. Під час стрілецького свята виставили мішень, прострілену цісарем 22 жовтня 1851 року, а також стрілецьку книгу з власноручним підписом цісаря «до огляду яких товпилося старе і мале». А коли 6 травня 1854 року прийшла звістка про спустошливу пожежу в Сучаві, то теж негайно почали збирати гроші.

Роки з 1850-го по 1853-й стали періодами відпочинку від сумнозвісних подій 1848 та 1849 років. Вже навіть стали помітними благодійні наслідки відокремлення Буковини від Галичини, але як тільки загоїлися перші рани, то ще відчутнішу кризу відразу викликали **ускладнення на Сході** (Кримська війна 1853-56 рр.), бо Буковина знаходилася дуже близько від воюючих країн. **Стан облоги**, що тривав на Буковині до 1-го травня 1854 року, та значне скупчення тут військових частин негативно впливали на торгівлю та промисли. Звичайно, що найбільше потерпала від цього столиця краю. Будівельні роботи, які тільки ледь було почалися, знову занепали.⁵⁸

27-го і 28-го червня 1854 року у Чернівцях перебував **ерцгерцог Карл Фердинанд**, онук цісаря Леопольда II.⁵⁹

Друге перебування нашого цісаря на Буковині припало саме на неспокійний час Кримської війни.⁶⁰ «Його Величність цісар прибув сюди з Заліщик 29 червня 1855 року, на свято Петра і Павла опівдні о 12 годині. Коли Він під'їхав до мосту на Пруті, йшов досить сильний дощ, проте він їхав у відкритій кареті цілком мокрий до місця свого квартирування, котре було підготовлене на другому по-

ersten Stockwerke der Wohnung des Landespräsidenten Schmück (jetzt Rumänisches Nationalhaus am Ringplatz, Abb. 36) bereitet war»; während noch 1851 der Kaiser im Generalsgebäude eingekehrt war, geschah es jetzt zum erstenmal, infolge der Selbständigkeitserklärung der Bukowina, daß Er beim Landeschef Quartier nahm.

Am 29. und 30. besichtigte der Monarch das Militärspital, die Kanzleien und das Gymnasium, musterte die in Czernowitz und in der Nachbarschaft stationierten Truppen und besuchte die in dem geschmückten Rathause veranstaltete Ausstellung von Produkten der Landwirtschaft, des Bergbaues und der Gewerbe. Eine Beleuchtung der Stadt und des Volksgartens hat nicht stattgefunden; sie war aber vorbereitet worden und scheint nur, wie andere geplante Festlichkeiten, infolge des besonderen Wunsches des Kaisers in Rücksicht auf die schweren Zeitumstände unterblieben zu sein. Doch waren, wie 1851, Ehrenpforten erbaut worden und längst der Straße standen Spaliere. Der Kaiser besuchte auch diesmal die bürgerliche Schießstätte und gab daselbst sechs Schüsse ab. Er gewann den ersten Preis: ein im Lande verfertigtes Jagdgewehr, das Seine Majestät huldreichst mit sichtlicher Freude entgegennahm. Die Begleiter des Kaisers gaben ebenfalls Schüsse ab. Auch **Erzherzog Albrecht** weilte damals in Czernowitz und trug am 30. Juni seinen Namen ins Schützenbuch ein. Nach seiner Rückkehr nach Wien sandte der Kaiser als Gegengabe einen großen prachtvoll gearbeiteten Silberpokal, den der Verein als teures Andenken aufbewahrt.*

Nach mündlichen Nachrichten sollen Deputationen des Landvolkes dem Kaiser nach uralter Sitte als Willkommengruß soviel Brot und Salz überbracht haben, daß mit demselben der Dachboden des Präsidentenhauses, wo der geliebte Gast wohnte, ganz angefüllt war.

Am 1. Juli früh halb 6 Uhr hörte Seine Majestät die Messe in der katholischen Kirche und begab sich dann Punkt 6 Uhr nach Radautz, von wo er am 3. Juli zurückkehrte, um zu übernachten; am 4. reiste Er nach Kolomea ab, um die dortigen Truppen zu inspizieren. Vor Seiner Abreise erließ Seine Majestät folgendes Schreiben: «Lieber Landespräsident Schmück! Die lebhaften Zeichen der Anhänglichkeit für Meine Person, in deren Bezeugung alle Klassen der Bevölkerung bei Meiner Reise durch die Ihrer Leitung anvertraute Provinz wetteiferten, sind Mir Beweise jener treuen patriotischen Besinnung; welche sie so wie zu jeder Zeit, auch gegenwärtig unter den durch notwendige

* Es ist dies der mittlere Pokal Abb. 33.

версі помешкання президента краю Шмюкка (це тепер Румунський національний дім на площі Ринок, іл. 36)». Якщо 1851 року цісар зупинявся у генеральському будинку, то, з огляду на проголошену самостійність Буковини, цісар уперше квартирував у начальника краю.

29-го і 30-го монарх оглянув військовий шпиталь, концелярії та гімназію, військові частини, розташовані у Чернівцях і передмістях, а також відвідав організовану у прикрашеній ратуші виставку продукції сільського господарства, гірництва та ремесел. Ілюмінації міста та Народного саду не було, хоча її й підготували, однак, здається, від неї, як і від інших запланованих урочистостей, відмовилися, зважаючи на особливе бажання цісаря не робити цього через скрутні часи. Але, як і 1851 року, були споруджені триумфальні арки, а обабіч вулиці вишикувалися люди. Цісар і цього разу відвідав міське стрільбище і зробив там шість пострілів. Він виграв перший приз: виготовлену в краї мисливську рушницю, яку Його Величність вдячно і з радістю прийняв. Особи, що супроводжували цісаря, теж стріляли. У Чернівцях перебував тоді ж **ерцгерцог Альбрехт** і 30-го червня вписав своє ім'я до стрелецької книги. Після свого повернення до Відня цісар прислав, як зустрічний подарунок, майстерно виготовлений срібний кубок, який зберігається в товаристві як дорога згадка.*

Ходили чутки, що для привітання цісаря за старовинним звичаєм йому передали стільки хліба й солі, що ними було цілком завалене горіще у будинку президента, де мешкав дорогий гість.

1-го липня вранці, о пів на шосту, Його Величність був присутній на богослужінні в католицькій церкві, а потім, рівно о шостій годині, відбув до Радівців, звідки повернувся 3-го липня на ночівлю. 4-го він від'їхав до Коломиї, щоб провести інспекцію розташованих там військ. Перед своїм від'їздом Його Величність розпорядився написати такого листа: «Дорогий пане президенте краю Шмюкк! Жваві прояви відданості Моїй особі, у вираженні яких змагалися всі верстви населення під час Моєї подорожі через ввірену Вам для керівництва провінцію, є для Мене свідченням тих патріотичних настроїв, які Ви намагалися наочно продемонструвати як

*Це кубок, що зображений посередині на іл. 33.

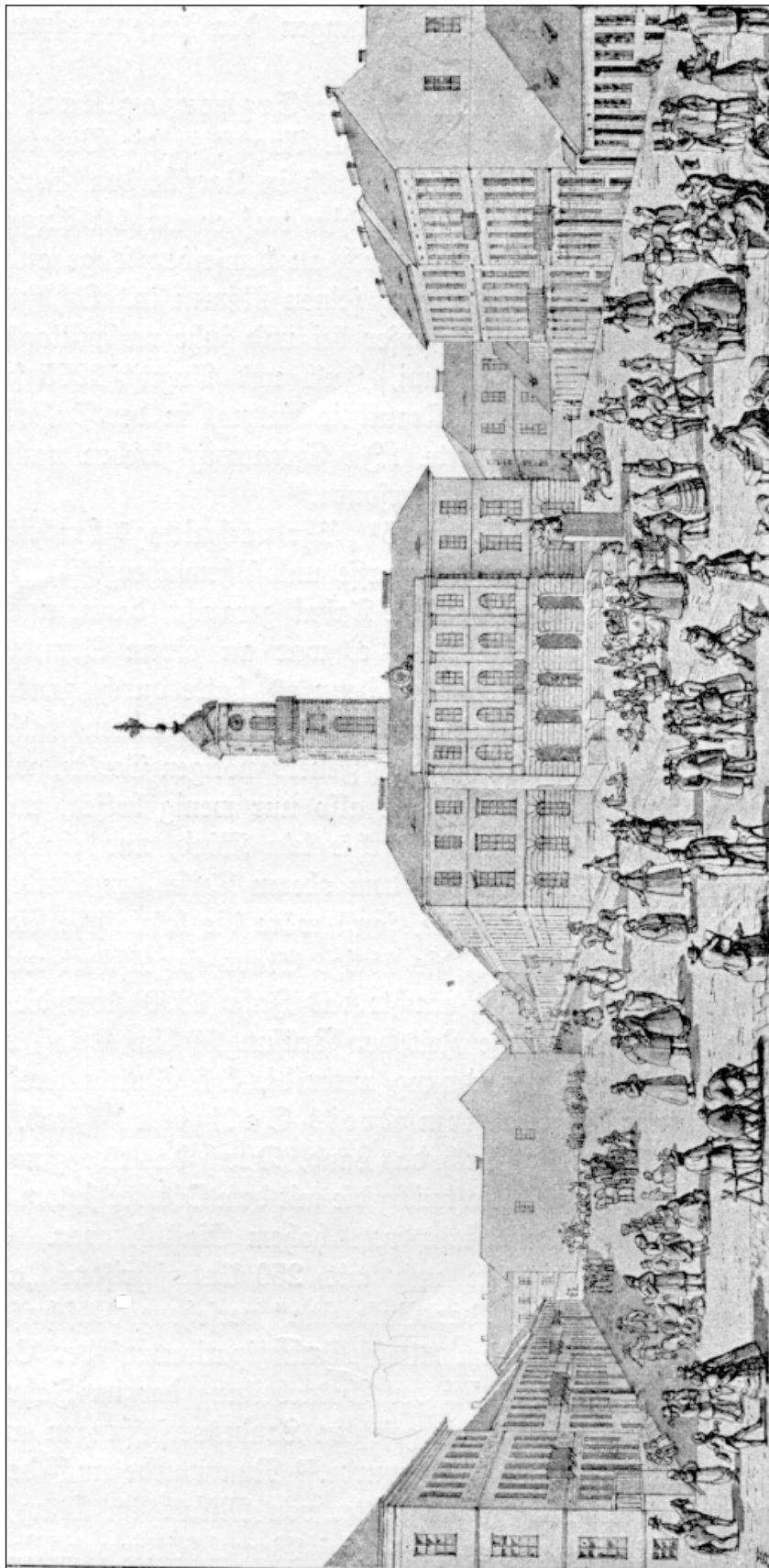

Abb. 35. Ringplatz im Jahre 1854.

Лл. 35. Площа Ринок в 1854 році.

Truppenhäufungen im Lande erschwerten Verhältnissen an den Tag zu legen sichtbar bestrebt waren. Ich fühle mich daher angenehm bewogen, hiefür Meine Anerkennung auszusprechen, welche Sie den Bewohnern alsbald bekannt zu geben haben. Czernowitz, 4. Juli 1855. Franz Joseph». Auch über die Leistungen der Truppen sprach sich der Kaiser sehr anerkennend aus.

Einige Wochen später weilte der **Erzherzog Karl Ludwig**, der Bruder des Kaisers, in Czernowitz. Er kam am 4. August in die Bukowina, und zwar zunächst nach Berhometh am Sereth, legte am 6. früh in Kaczika den Grundstein zum neuen Sudhause und kam am 9. nach Suczawa. Von hier traf er am 10. August um 3 Uhr nachmittags in Czernowitz ein und beteiligte sich noch an demselben Tage an einem ihm zu Ehren veranstalteten Bestschießen, wobei er auch seinen Namen ins Schützenbuch eintrug. Am 11. früh wohnte der hohe Gast dem Messopfer bei und fuhr nachmittags nach Zaleszczyki weiter.⁶¹

Während der Monate Juni, Juli und August 1855 suchte wieder die **Cholera** das Land heim; doch war die Krankheit diesmal in der Bukowina nicht bösartig, während sie in Lemberg sehr stark wütete. In Czernowitz starben nach der röm.-kath. Pfarrchronik von den Katholiken kaum 100 Personen.⁶²

«Am 21. August 1859 um 5 ¹/₄ Uhr nachmittags brach in der Werkstätte des Möbeltischlers Sanocki (Ecke der Judengasse und Uhrmachergasse) **Feuer** aus,⁶³ dessen Urheber, wie man sagt, Lehrlinge waren, die Tabak geraucht, dann, unbekümmert um das Feuer, die Werkstätte verlassen hatten und — es war an einem Sonntage — spazieren gingen. Es war damals eine furchtbare Hitze, denn es hatte durch zwei Monate nicht geregnet; die Brunnen waren ausgetrocknet, selbst der Türkenbrunnen enthielt nur wenig Wasser; des weiteren fehlten die zum Löschen des Feuers nötigen Geräte, wie Leitern, Hacken, Beile, um die Häuser abzudecken. Man konnte also nur wenig helfen, und so kam es, daß 78 Häuser niederbrannten. Glücklicherweise wehte kein Wind, nur ein sanftes Lüftchen von Ost nach West, welches die Flammen von dem oberen Teile der Stadt — die Feuersbrunft wütete in der Judenstadt — abwendete, sonst wäre die lateinische Kirche mit dem Pfarrhause und, nachdem dies geschehen, auch die übrige Stadt eingeäschert worden» (Abb. 37).

In politischer Hinsicht brachte das Jahr 1860 über die Bukowina und ihre Hauptstadt eine, wenn auch kurze Zeit der Prüfung.⁶⁴ Ein Erlaß vom 22. April 1860 verfügte nämlich wieder ihre Unterordnung unter die k. k.

кожного разу, так і тепер, в складних умовах вимушеної присутності великої кількості військ. Тому з приємним зворушенням я почуваюся зобов'язаним висловити за це Свою вдячність, яку Ви маєте якнайшвидше довести до відома населення. Чернівці, 4-го липня 1855 року. Франц Йосиф». Цісар шанобливо висловився також про успіхи військових частин.

Кількома тижнями пізніше у Чернівцях перебував **ерцгерцог Карл Людвіг**, брат цісаря. Він прибув на Буковину 4-го серпня, спочатку до Берегомету над Серетом, 6-го вранці у Качиці заклав перший камінь нової солеварні, а 9-го виїхав до Сучави. Звідти він 10-го серпня, о третій годині пополудні, прибув до Чернівців і ще того ж дня взяв участь у влаштованому на його честь змаганні зі стрільби. За цієї нагоди він теж вписав своє ім'я до стрілецької книги. Вранці 11-го високий гість був присутній на святому причасті, а пополудні поїхав на Заліщики.⁶¹

У червні, липні та серпні 1855 року вкрай знову навідалася **холера**, проте на Буковині цього разу не накоїла стільки лиха, як у Львові, де вона дуже шаленіла. За даними хроніки римсько-католицької парафії, у Чернівцях померло до 100 осіб католицької конфесії.⁶²

«21 серпня 1859 року о 5-й годині 15 хвилин пополудні у майстерні столяра-мебляра Саноцького (на розі вулиць Єврейської та Годинникарів) виникла пожежа,⁶³ винуватцями якої, як розповідають, стали учні, які палили тютюн, а потім, непотурбувавшись про вогонь, покинули майстерню і безтурботно пішли гуляти — трапилось це в неділю. Два місяці не випадав дощ, тому стояла страшена спека — криниці повисихали, навіть у Турецькій криниці було дуже мало води. До того ж, щоб гасити пожежу та рятувати будинки, бракувало таких знарядь, як драбини, гаки, сокири. Тому мало що можна було зробити, і сталося так, що згоріло 78 будинків. На щастя, не було сильного вітру, повівав лише легенький східний вітерець, який стримував полум'я від верхньої частини міста. Через це вогонь лютував у єврейській частині міста — в іншому разі могла б згоріти латинська церква з домом священика, а після неї і все місто» (іл. 37).

З політичної точки зору 1860-й рік був для Буковини та її столиці певним, хоч і нетривалим, випробуванням.⁶⁴ Згідно з указом від 22 квітня 1860 року, вона знову підпорядковувалася львівській цісарсько-

Statthalterei zu Lemberg und drückte das **Land nochmals zu einem Kreis Galiziens** herab. Im Mai desselben Jahres verließ der Präsident Rothkirch das Land. Durch dasselbe ging nun aber wieder eine allgemeine Bewegung, auf die unstreitig die mit dem Oktoberdiplom 1860 gewährte konstitutionelle Verfassung für den Kaiserstaat von hohem Einfluß war. Schließlich wurde eine vom 24. Dezember 1860 datierte und mit 250 Unterschriften «aus allen Klassen, Nationen, Ständen und Konfessionen der Bukowina» versehene Bittschrift unserem Kaiser unterbreitet. Dieselbe ist auch unter dem Titel «Emanzipationsruf der Bukowina» in Druck erschienen und hatte zur Folge, daß bei der Ausarbeitung der im Jahre 1861 mit dem sogenannten Februarpatente in Wirksamkeit gesetzten Landesverfassungen auch die Bukowina mit einem besonderen Landesstatut bedacht wurde.⁶⁵ Nun wurde auch der im Jahre 1860 zum Leiter der Bukowina ernannte Jakob Ritter von Mikuli im März 1861 nach Lemberg versetzt und am 26. März kam als Landeschef Wenzel Ritter von Martina in die Bukowina. «Bei dessen Ankunft trat sofort die Landesverfassung in Kraft; ebenso begann das autonome Regiment, in der Bukowina zu funktionieren». Hiemit war **die Selbständigkeit der Bukowina bleibend hergestellt**, «wodurch sie eine Landesvertretung erlangte und am Reichstage teilzunehmen berufen war». Der Landtag trat sofort im April 1861 zusammen und nahm auch der **Landesausschuß** seine Geschäfte auf.⁶⁶

Um die Mitte August 1860 kamen aus Bessarabien nach dem südlichen Galizien **Heuschrecken** in furchtbarer Menge, die das ganze Gebiet, wo sie sich niederließen, verwüsteten. Aber auch die Bukowina blieb von dieser Seuche nicht verschont; doch richtete sie hier nur geringen Schaden an. Diese Heuschrecken waren so zahlreich, daß, wenn sie sich auf einem Baume niederließen, unter ihrer Last die Äste brachen. Seitens der Regierung wurden alle Hilfsmittel angewendet; aus der ganzen Umgebung wurden die Bauern aufgeboten, welche diese Insekten in Säcken sammelten, um sie in eigens dazu gemachte Gruben einzuscharren. An Czernowitz flogen die Heuschrecken vorüber, ließen sich jedoch daselbst nicht nieder. Auch im folgenden Jahre blieb Czernowitz verschont, wiewohl die Wanderheuschrecken nicht nur im Zastawner und Kotzmaner Bezirke, sondern auch um Sadagyra und Bojan ungemein stark auftraten. Im dem Bezirke Zastawna wurden über 20.000 Koretz in 3 Fuß tiefe Gruben eingegraben. In Kotzman machte man die Beobachtung, daß diese Tiere, als im August 1861 ein neuer Schwärm aus Bessarabien kam, in einem Zuge ununterbrochen von 10 Uhr früh bis 5 Uhr nachmittags wie eine dichte Wolke,

королівській резиденції намісника і **знову ставала лише одним з округів Галичини**. У травні того ж року край покинув президент Роткірх. Це знову спричинило загальний рух, на який, без сумніву, великий вплив мав проголошений жовтневим дипломом 1860 року конституційний устрій цісарської держави. І, нарешті, нашому цісареві подали прохання, датоване 24-м грудня 1860 року та підписане 250-а представниками «усіх класів, націй, станів та конфесій Буковини». Це прохання вийшло також друком під заголовком «Заклик до емансипації Буковини». Як наслідок, у 1861 році при опрацюванні крайових конституцій, що набрали чинності відповідно до так званого лютневого патенту, Буковина отримала особливий крайовий статус.⁶⁵ І ось у березні 1861 року Якоба рицаря фон Мікулі, який 1860 року був призначений керівником Буковини, переводять до Львова, а 26-го березня на Буковину прибув як начальник краю Венцель рицар фон Мартіна. «З його прибуттям відразу набрала чинності конституція краю, і на Буковині почала також діяти автономна влада». Цим була на **постійно встановлена самостійність Буковини**, «внаслідок чого вона добилася свого крайового представництва і могла брати участь у імперському парламенті». Відразу в квітні 1861 року зібрався крайовий сейм (ландтаг) і розпочав свою роботу **крайовий комітет**.⁶⁶

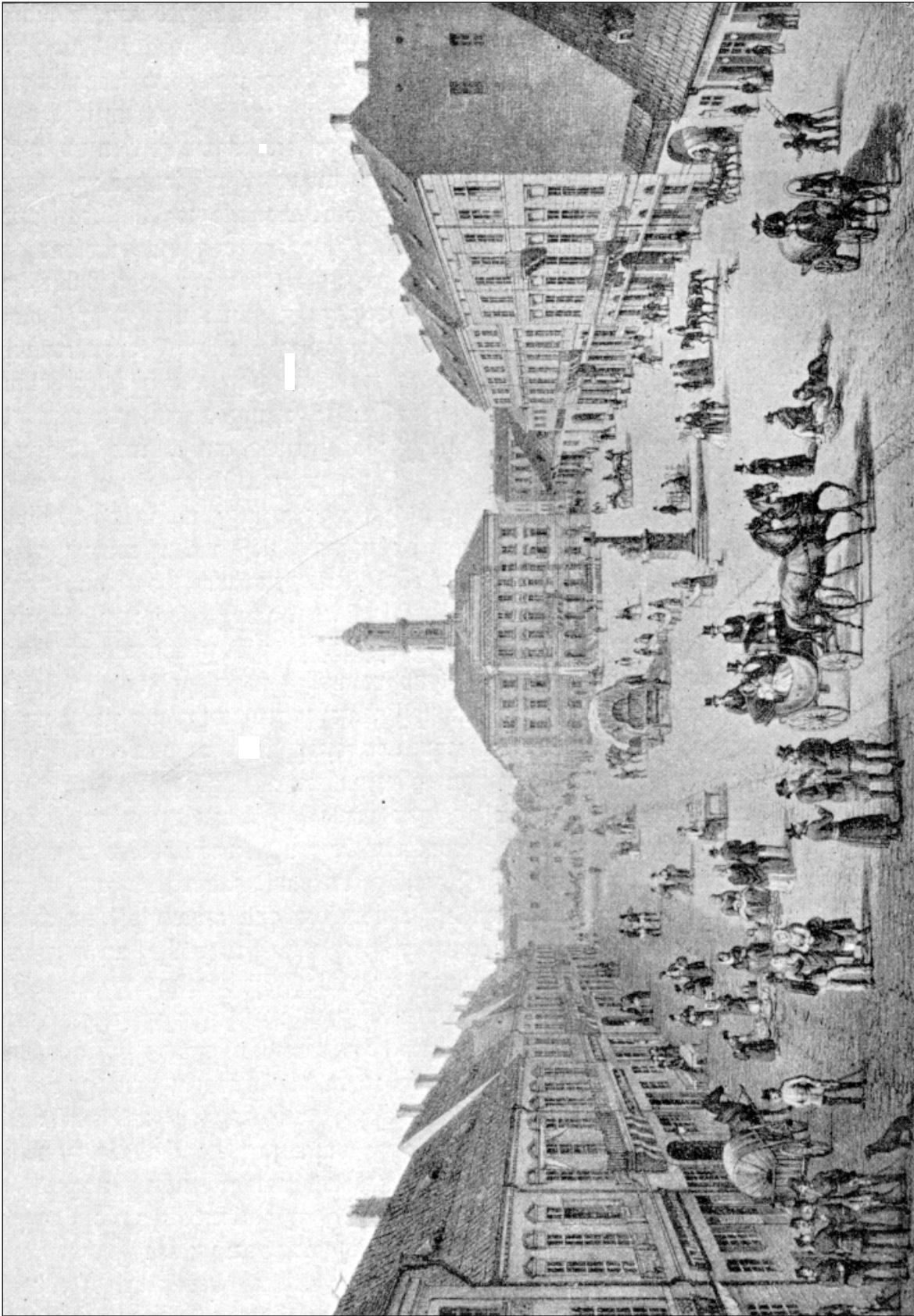
У середині серпня 1860 року з боку Бессарабії на південну Галичину налетіли страшенні полчища **сарани**, які знищували все на тому місці, де вони сідали. Ця біда не оминула й Буковину, але тут вона завдала меншої шкоди. Сарана була настільки численною, що, коли сідала на якесь дерево, від тягару ламалися гілки. Уряд уживав усяких допоміжних засобів. Селяни усієї округи, які збирали цих комах у мішки, закопували їх у спеціально зроблених для цього ямах. Хоч сарана пролітала біля Чернівців, однак тут не сіла, а наступними роками вона теж щадила Чернівці, хоч побувала не тільки в Заставнівському та Кіцманському повітах, але й у Садагурі та Боянах. У Заставнівському повіті у ямах, глибиною в три фути, закопали понад 20000 корців цієї комашні. У Кіцмані спостерігали, як у серпні 1861 року рій сарани, що летів з Бессарабії, утворював безперервну густу хмару, котра безперервно летіла від 10-ї години ранку до 5-ї години пополудні і сягала у довжину 5—6

also in einer Länge von ungefähr 5 bis 6 und in einer Breite von mindestens einer Meile vorüberzogen. Im Frühjahr 1862, im April und Mai, entwickelten sich aus den übriggebliebenen Eiern wieder Millionen von Hochrecken; dieselben begannen auch schon die junge Saat zu vernichten und die Bauern zitterten vor Angst. Aber die Kraft der Natur bewerkstelligte, was die Menschen nicht vermochten: diese Tiere sind zwischen dem 20. und 24. Juni tot aufgefunden worden, ohne daß man weiß warum. Neue Züge tarnen nicht mehr».⁶⁷

Nach einer kurzen Zeit der Ruhe folgten die **Mißjahre** 1864 und 1865.⁶⁸ Die Not stieg infolge dessen im Winter 1865/66, und besonders im Frühjahr 1866, auf das höchste. Das damalige Czernowitzer Lokablatt «Bukowina» bringt zahlreiche Nachrichten von Todesfällen infolge Hunger und Entkräftung. Manche Armen waren auf Eichelkost angewiesen. Im Mai schreibt das zitierte Blatt: **Hungersnot** und **Typhus** sind noch immer an der Tagesordnung. Obgleich zur Linderung der Not alles nur Mögliche geschehen ist, ereignen sich noch immer neue Fälle, wo Leute vor Hunger sterben.» Im Monat Mai allein wurden in Czernowitz 11 Männer und 2 Weiber auf der Gasse aufgefunden, die infolge Hungers an Entkräftung gestorben waren. Kein Wunder, daß Raubanfälle und Diebstähle überhandnahmen. Öfters tauchten auch Gerüchte auf, daß notleidende Eltern ihre Kinder verkauft hätten. Im Sommer übergang der **epidemische Typhus** in die **Cholera**, die am 24. Juni ausbrach. Zahlreiche Bewohner flüchteten aus der Stadt, denn die Krankheit nahm eine schreckliche Heftigkeit an und es verbreitete sich das unwahre Gerücht, daß Pestfälle vorkamen. Trotzdem sofort Verhaltungsmaßregeln beim Ausbruch der Krankheit veröffentlicht und Notspitäler errichtet wurden, auch zwei Vereine (die «Abreiben») zur Rettung von der Cholera Befallener sich bildeten, starben sehr viele Personen; die geringe Widerstandsfähigkeit findet ihre Erklärung in der herrschenden Not. Die nächtlichen großen Leichenzüge gewährten einen ebenso schauerlichen als tiefergreifenden Anblick. Die zahlreichen Leichen, für die keine Verwandten Sorge trugen, wurden auf dem 1831 errichteten Cholerafriedhof in große Gruben geworfen und mit Erde und Kalk bedeckt; da die alten Friedhöfe (Abb. 38) in der Stadt nicht mehr ausreichten, wurden die neuen in der Nähe dieses Choleraackers angelegt. Es verbreitete sich auch der törichte mittelalterliche Glauben, daß die Juden die Krankheit von sich abwendeten und auf die Christen übertrugen. Dazu gab insbesondere eine von den Juden auf dem Friedhofe veranstaltete Hochzeit Veranlassung, die ein Mittel sein sollte, die Krankheit von der Judenstadt abzulenken. In Czernowitz starben 1836 548 Männer, 339 Frauen und 193 Kinder, also

міль, а в ширину — близько однієї милі. Навесні 1862 року, а саме у квітні і травні, з яець, залишених попередньою сараною, вилупилися мільйони нових комах і почали було знищувати посіви, від чого селян охопив великий жах. Але сили природи зробили те, чого не спроможна людина: у період з 20-го по 24-е червня комахи повмирили, і ніхто не знає, від чого. Нових роїв теж більше не було».⁶⁷

Час спокою швидко минув, а за ним настали **неврожайні** 1864-й та 1865-й роки.⁶⁸ Від неврожаю найбільший голод був узимку 1865/66 рр., особливо навесні 1866-го. Тодішня чернівецька місцева газета «Bukowina» публікувала багато повідомлень про випадки смерті від голоду та виснаження. Деякі бідняки мусили їсти жолуді. Згадувана газета писала у травні: «**Голод і тиф** все ще на порядку денному. Хоч для пом'якшення біди робиться все можливе, проте трапляються все нові випадки смерті людей від голоду». Тільки в травні у Чернівцях на вулиці знайдено мертвими 11 чоловіків і 2 жінки, які померли від виснаження через голод. Тому не дивно, що почасти грабежі та крадіжки. Часто ходили також чутки, що батьки від нужди продавали своїх дітей. Улітку **епідемія тифу** перейшла в **холеру**, котра почалася 24-го червня. Багато жителів утікали з міста, бо хвороба набула жахливого розмаху, крім того, ширилися неправдиві чутки про випадки чуми. Хоча з початком епідемії були опубліковані правила поведінки та обладнані спеціальні шпиталі, а також створені дві спілки («Очищення») для порятунку вражених холерою, та все ж померло багато людей, бо нужда призвела до послаблення опірності організму. Нічні великі похоронні процесії мали гнітючий та одночасно вражаючий вигляд. Численні трупи, котрими не опікувалися родичі, скидали у великі ями та накривали землею і вапном на холерному цвинтарі, що був закладений ще 1831 року. Але оскільки місця на старих міських цвинтарях бракувало, то закладали нові недалеко від цього холерного поля (іл. 38). Поширилося безглузде середньовічне повір'я, нібито євреї відводять хворобу від себе й спрямовують її на християн. Весілля, організоване євреями на цвинтарі, дало особливий привід вважатися засобом відвернення хвороби від єврейського кварталу. У 1866 році в Чернівцях від тифу померло 548 чоловіків, 339 жінок ті 193 ди-

Гл. 36. Площа Ранок близько 1860 р.

Abb. 36. Ringplatz um 1860.

zusammen 1080 Personen an Typhus und 531 Männer, 325 Frauen und 326 Kinder, zusammen 1182 Personen an der Cholera; die Anzahl der von diesen epidemischen Krankheiten Weggerafften betrug somit zusammen 2262 Personen oder etwa den fünfzehnten Teil der Bevölkerung, die damals 34.000 Seelen zählte. Im Czernowitzer Stadtbezirk stieg die Sterblichkeit um 275% über die gewöhnliche Höhe; größer war sie nur in den Bezirken Kotzman, Wiznitz und Storozynetz, wo sie die normale Mortalität um 356, 441 und 493% überstieg. In der ganzen Bukowina waren bis zum Erlöschen der Cholera (Dezember 1866) 150 Ortschaften als verfeucht ausgewiesen, und von 12.003 Erkrankten waren 6668 genesen und 5335 gestorben. Im Jahre 1867, wo noch die Entkräftung des vorangegangenen Jahres anhielt, starben in Czernowitz eine Person an Cholera und 113 an Typhus; 1868 wurden hier nur 29 Typhusfälle verzeichnet.

Die Not des Jahres 1866 wurde noch vermehrt durch den ausgebrochenen Krieg.⁶⁹ Auch in der Bukowina und insbesondere in Czernowitz wurden Sammlungen zu Kriegszwecken und für die verwundeten Soldaten veranstaltet. Ende Mai wollte ein Teil der Studenten des Obergymnasiums und der Oberrealschule ein Freikorps errichten, um im Kriegssalle persönlich am Kampfe teilzunehmen. Zum Führer hatten sich die opferwilligen jungen Männer den beliebten Professor E. R. **Neubauer** auserlesen. Die loyale patriotische Gesinnung dieser Jünglinge wurde von ihrer Schulbehörde und vom Landespräsidenten von **Myrbach** warm anerkannt, doch wurden sie zunächst ermahnt, ihre Semestralstudien zu beenden. Auch wurde ihnen nahegelegt, lieber in die k. k. Armee zu treten; diesem Rate folgten tatsächlich mehrere Schüler. Die Bildung eines Freikorps kam aber infolge der raschen Entwicklung der Kriegereignisse und der ausgebrochenen Seuche nicht zur Ausführung. Welche Aufregung nach der unglücklichen Schlacht bei Königgrätz die Gemüter beherrschte, kann man daraus erschließen, daß Ende Juli ein Einfall der rumänischen Truppen erwartet wurde, wodurch die Bewohner von Czernowitz in nicht geringe Besorgnis versetzt wurden.

Zu dem allen kam noch die schreckliche Feuersbrunft, welche in der Nacht vom 6. auf den 7. September Czernowitz heimsuchte und in der «Lemberger Straße» sechs ärarische und ebenso viele Privatgebäude nebst der röm.-kath. Kirche einäscherte. Von den Gebäuden des Generalkommandos, des Landesgerichts, der Finanzdirektion, der röm.-kath. Kirche und von sechs Privatgebäuden brannten die Dächer ab; das ebenerdige alte Hauptwachhäuschen neben der Kirche brannte bis zum Boden nieder. Das Feuer brach im Landesgerichtsgebäude (dem früheren Kreisamt) aus und

тини, разом 1080 осіб, а від холери — 531 чоловік, 325 жінок та 326 дітей, разом 1182 особи. Таким чином, число забраних обома пошестями людей склало 2262 особи, тобто приблизно п'ятнадцяту частину населення, яке тоді налічувало 34.000 душ. У Чернівецькому міському повіті смертність зросла на 275% у порівнянні з нормою, а більшою вона була тільки в Кіцманському, Вижицькому та Сторожинецькому повітах, де перейшла межу 356%, 441% та 493%. По всій Буковині до відступу холери у грудні 1866 року від епідемії потерпіли 150 населених пунктів, а з 12003 захворілих одужало 6668 та померло 5335 людей. 1867 року, коли було ще відчутне виснаження від голоду попереднього року, у Чернівцях 1 особа померла від холери та 113 від тифу; 1868 року тут було виявлено тільки 29 випадків тифу.

До біди 1866 року додалося ще лихо, заподіяне війною.⁶⁹ На Буковині, а особливо в Чернівцях теж збирали пожертвування для воєнних потреб та для поранених вояків. Наприкінці травня частина учнів вищої гімназії та вищої реальної школи хотіла організувати загін добровольців, щоб на випадок війни особисто взяти участь у боях. За свого командира молоді люди, готові пожертвувати собою, обрали улюбленого професора Е.Р. **Нойбауера**. Лояльна патрі-отична налаштованість юнаків була високо оцінена дирекціями шкіл та президентом краю фон **Мірбахом**, але їх, однак, попросили спочатку закінчити семестрове навчання. А ще їм порадили, що краще вступити до цісарсько-королівського війська, і цією порадою справді скористалося багато учнів. Але швидкий розвиток воєнних подій та спалах епідемії завадили створенню самого добровольчого загону. Який настрій викликала поразка у битві під Кеніґгрецом, видно з того, що на кінець липня очікувалося вторгнення румунських військ, і це серйозно турбувало жителів Чернівців.

До всього долучилася ще й страшна пожежа, котра виникла на Львівській вулиці у ніч з 6-го на 7-е вересня і в якій згоріло шість казенних та стільки ж приватних будинків, разом із римсько-католицькою церквою. У будинках головної комендатури, крайового суду, фінансової дирекції, римсько-католицької церкви та в шести приватних згоріли дахи, а одноповерховий будиночок головної вартівні біля церкви згорів ущент. Вогонь спалахнув у будинку крайового суду (колишньому окружному управлінні) і через вітер так

griff, durch den herrschenden Wind begünstigt, so rasch um sich, daß die Feuerwehr bei ihrer noch mangelhaften Ausrüstung und Organisation nicht genug rasch Hilfe leisten konnte. Dazu fehlte es an genügenden Wasservorräten.⁷⁰

Ein amtlicher Bericht⁷¹ faßt die Lage, in der infolge der geschilderten Verhältnisse Stadt und Land sich befanden, folgendermaßen zusammen: «Eine natürliche Folge dieser in allen Volksschichten erschütterten Zustände und der gänzlichen Erschöpfung der materiellen Kräfte war, ungeachtet der gesegneten Ernte des Jahres 1866, die allgemein eingetretene Konsumtionsunfähigkeit der ackerbaureibenden Bevölkerung, auf welche der beiweitem größere Teil des Handels- und Gewerbestandes mit dem Absatze der Fabrikate und Manufakte beschränkt ist. Aber auch die Mittel und bessere Klasse der hierländigen Bevölkerung war von den Notjahren 1865 und 1866 in jeder Beziehung höchst abträglich berührt; auch hier trat an die Stelle des ehemaligen Wohlstandes und Komforts nun offenkundige Verarmung zutage. Der ehemalige, dem zeitgemäßen Fortschritte entsprechende Luxus, welcher auch hier Eingang fand, war entschwunden und die Beschaffung der unerlässlichsten Lebensbedürfnisse mußte bei der gänzlichen Erschöpfung der materiellen Mittel überall auf das bescheidenste Maß reduziert werden. Alle diese Tatsachen konnten ihre nachteiligen Wirkungen auf die Existenz des Handels- und Gewerbestandes nicht verfehlen, und so mußte das vor nicht ganz zwei Dezennien ziemlich behagliche Geschäftsleben den Falliten, Einstellungen von Geschäftsbetrieben und überhaupt dem Pauperismus Platz machen».

In das Jahr 1866 fällt aber auch ein höchst bedeutungsvolles, für die Entwicklung der Stadt und des Landes höchwichtiges Ereignis: die **Eröffnung der Lemberg-Czernowitzer Eisenbahn**. Der Eröffnungszug, welcher dem ersten regelmäßigen Postzuge voranging, traf abends den 1. September 1866 in Czernowitz ein. Die heranbrausende Lokomotive wurde unter Pöllerschüssen mit tausendstimmigen Hochrufen begrüßt und die angekommenen Gäste auf das herzlichste willkommen geheißen. Der Landespräsident von Myrbach, die Vorstände der sonstigen Zivil- und Militärbehörden, sowie die Vertreter des Landesausschusses, des Magistrats und des Gemeinderats, dazu Taufende von Bewohnern der Landeshauptstadt hatten sich am Bahnhof und in dessen Nähe eingefunden. Am 2. September veranstaltete die Gemeinde Czernowitz ein festliches Diner.⁷²

Am 6. Februar 1870 sank das Thermometer auf 28 (nach anderen Berichten 30) Grad unter Null; es ist dies, wie es scheint, die **niedrigste** in den letzten Jahrzehnten beobachtete **Temperatur** in unserer Gegend. Die andauernde Kälte

швидко поширювався, що пожежна варта, якій тоді ще бракувало обладнання та яка ще не була добре організована, не могла надати достатньої допомоги. До того ж забракло запасів води.⁷⁰

Офіційна доповідь з цього приводу зображує становище, у якому перебувало місто і край, таким чином: «Природним наслідком цих обставин, що потрясли всі народні верстви та викликали повне виснаження матеріальних сил, незважаючи на щедрий урожай 1866-го року, стала неплатоспроможність землеробського населення, що значною мірою обмежило збут торговцями та ремісниками промислової та ремісничої продукції. Важкі роки 1865-й та 1866-й дуже зачепили у всіх відношеннях також середній та кращі класи місцевого населення, бо й серед них на місце колишнього добробуту та комфорту прийшло явне зубожіння. Колишні розкоші, що відповідали сучасному прогресові та були поширені й тут, зникли, а придбання всього життєво необхідного, за умов повного виснаження матеріальних засобів, повсюдно мусило скоротитися до дуже скромних розмірів. Всі ці факти не могли не вплинути негативно на існування торгово-ремісничих станів, так що замість господарського життя, котрому два десятиліття було дуже затишно, прийшли банкрутство, припинення господарської діяльності і, взагалі, зубожіння».

На 1866-й рік припадає також вельми знаменна та дуже важлива для міста й краю подія: **відкриття Львівсько-Чернівецької залізниці**. Потяг, що передував першому регулярному поштовому потягові, прибув до Чернівців увечері 1-го вересня 1866 року. Локомотив, що з шипінням наближався, вітали пострілами з рушниць та багатотисячними вигуками «ура», щиро вітали також прибулих гостей. Президент краю фон Мірбах, начальники інших цивільних та військових установ, а також представники крайового виконавчого комітету, магістрату та міської ради, а ще тисячі жителів столиці краю були на вокзалі та поблизу нього. 2-го вересня чернівецька громада організувала святковий обід.⁷²

6-го лютого 1870 року стовпчик термометра опустився до 28 (за іншими повідомленнями — до 30) градусів нижче нуля, а це, здається, **найнижча температура**, що спостерігали в нашій місцевості за ос-

beeinflusste den Gesundheitszustand sehr nachteilig; auch traten mehrere Todesfälle durch Erfrieren ein. Der Marktverkehr stockte, so daß die notwendigsten Küchenartikel fehlten; der Eisenbahnbetrieb wurde gestört. Der strenge Winter trieb sogar einen Wolf in die Nähe der Stadt; er wurde von den Anwohnern des Weinbergs verscheucht. Am 1. Februar gegen halb acht Uhr abends war ein so schönes, helles Nordlicht zu sehen, daß es dem Widerschein einer Feuersbrunst glich. Als endlich am 12. Februar die Kälte aus 10 Grad sank, da wirkte dies nach dem Berichterstatter der Czernowitzer Zeitung «wie Maiwetter auf uns». Diesem Winter fielen zahlreiche Obstbäume zum Opfer.⁷³

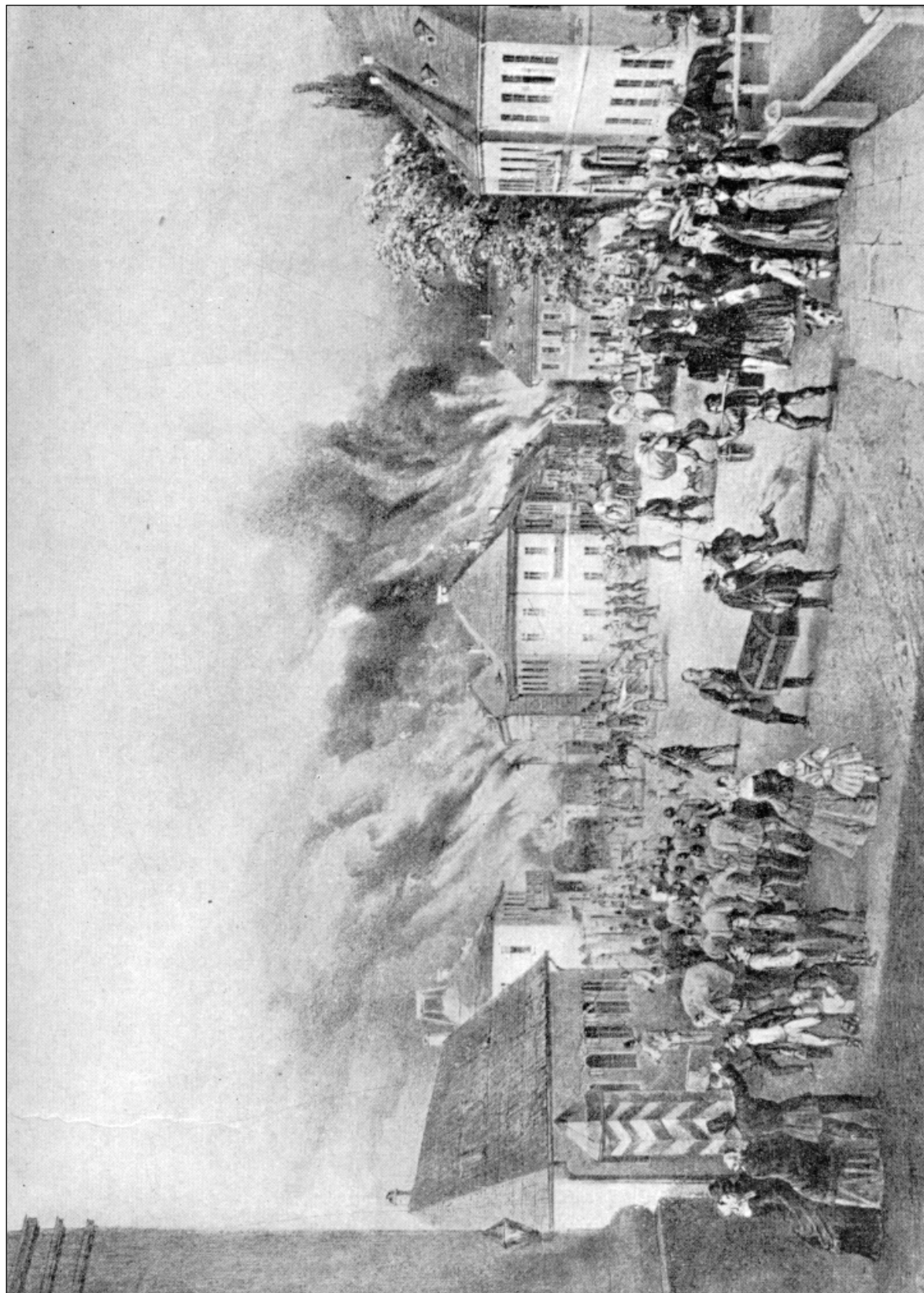
Im Jahre 1872 brach wieder eine **Cholera-Epidemie** aus, an der in Czernowitz 44 Personen starben; im folgenden Jahre wurden ebenfalls 21 Todesfälle infolge dieser Seuche festgestellt.⁷⁴

Ein frohes Festjahr war 1875.⁷⁵ Die **Feier der hundertjährigen Vereinigung der Bukowina mit dem österreichischen Kaiserstaate** war seit Jahren bereits vorbereitet worden. Schon 1873 hatte der Gemeinderat von Czernowitz beschlossen, zur bleibenden Erinnerung an die Säkularfeier ein die «Austria» darstellendes Denkmal auf einem der Hauptplätze der Stadt aufzustellen und die Ausführung dem Bildhauer Karl Pekary, damals Professor an der k. k. Gewerbeschule in Czernowitz, übertragen. Das Ende des Jahres 1874 brachte die Nachricht, daß die langersehnte Errichtung einer Universität in Czernowitz dank der Bemühungen des Reichsratsabgeordneten Dr. Konstantin **Tomaszczuk** (Abb. 39) und des Entgegenkommens der Regierung der baldigen Erfüllung entgegengehe; schon am 7. Dezember 1874 hatte Se. Majestät der Kaiser das Ministerium ermächtigt, die einleitenden Schritte zur **Gründung der Universität in Czernowitz** zu unternehmen. Bald darauf erfuhr man, daß die Eröffnung im Herbst 1875 erfolgen sollte. So fand in den ersten Oktobertagen 1875 in Czernowitz ein glänzendes Doppelfest statt. Zahlreiche Festgäste von nah und fern hatten sich eingefunden. Am 3. Oktober wurde zunächst im Volksgarten ein Volksfest veranstaltet, zu dem sich 1200 Deputierte aus 298 Gemeinden des Landes eingefunden hatten. Am Nachmittag trafen die auswärtigen Festgäste ein, darunter der um die Gründung der Universität hochverdiente Minister v. **Stremayr**. Um 5 Uhr abends fand im Schützenhause eine festliche Begrüßung der Gäste statt. Dann folgte eine glänzende Beleuchtung der Stadt, ein

танні десятиліття. Тривалі холоди дуже негативно вплинули на здоров'я людей, навіть зустрічалася часто смерть від замерзання. Ринок завмер, так що бракувало навіть необхідних товарів для кухні; на залізниці потяги курсували з перебоями. Лютий холод пригнав навіть одного вовка до околиць міста, і його прогнали мешканці Винної гори. 1-го лютого близько половини восьмої вечора спостерігалось таке гарне та яскраве північне сяйво, що було схоже на відблиски пожежі. І коли, нарешті, 12 лютого стало тільки 10 градусів морозу, то це, за повідомленням «Черновітцер Цайтунг», «вплинуло на нас як травнева погода». Цієї зими загинуло багато фруктових дерев.⁷³

У 1872 році знову виникла **епідемія холери**, від якої у Чернівцях померло 44 особи, а наступного року від цієї пошесті було зареєстровано 21 смертельний випадок.⁷⁴

1875-й рік був радісним і святковим⁷⁵. Вже кілька років тривала підготовка до **відзначення столітнього ювілею об'єднання Буковини з Австрійською імперією**. Ще 1873 року Чернівецька міська рада ухвалила на честь столітнього ювілею встановити на одній з головних площ міста пам'ятник, який зображав би «Австрію», а виготовлення пам'ятника доручити скульпторові Карлові Пекарі, тодішньому професорові чернівецької цісарсько-королівської Промислової школи. Наприкінці 1874 року прийшла звістка, що незабаром здійсниться довгоочікуване заснування університету в Чернівцях, що стало можливим завдяки старанням депутата державної ради д-ра Костянтина **Томащука** (іл. 39) та прихильності уряду. Вже 7 грудня 1874 року Його Величність цісар уповноважив міністерство вжити всіх підготовчих заходів для **заснування Чернівецького університету**. Невдовзі стало відомо, що відкриття має відбутися восени 1875 року. Тож у перші дні жовтня 1875 року у Чернівцях відбулося яскраве подвійне свято. У місто прибули зблизка та здалека численні гості. Спочатку 3-го жовтня у Народному саду було організовано народне свято, на якому були присутні 1200 делегатів від 298 громад краю. Пополудні прибули гості з-за меж Буковини, серед них і міністр фон **Штремайр**, який особливо причетний до заснування університету. О 5-й годині вечора в Стрілецькому домі відбулося урочисте вшанування гостей. Потім влаштували розкішне освітлення міста, марширування колони зі смолоскипами

Іл. 37. Пожежа у Чернівцях 1859 року.

Abb. 37. Brand von Czernowitz im Jahre 1859.

Fackelzug und endlich der Empfang der Gäste, welchen der Bürgermeister im Namen der Stadt Czernowitz im Rathause veranstaltete. Den 4. Oktober, das Namensfest Sr. Majestät und zugleich den eigentlichen Festtag, leiteten Gottesdienste in allen Gotteshäusern ein. Dann folgte der Festzug zur Darbringung der Huldigung im Regierungsgebäude; er bewegte sich vom neuen Landhause durch die «Zuriner-», «Lemberger-», «Herren-» und «Maulbergasse»* zur Landesregierung, wo der Landeshauptmann an den Landespräsidenten v. Alesani die Huldigungsansprache hielt. Um 11 Uhr langte sodann der Festzug vom Regierungsgebäude auf dem Austriaplatze an; hier fand die Enthüllung des Austriadenkmales statt. Hierauf folgte die Eröffnung der k. k. Franz Josephs-Universität. Um 6 Uhr abends wurde ein Festbankett im Landhause gegeben; während desselben erschienen die Studenten mit einem glänzenden Fackelzug und dankten dem Minister v. Stremayr für seine Bemühungen um die Errichtung der Hochschule. Am 5. Oktober folgte um 12 Uhr mittags eine Studentenauffahrt zu Ehren des Rektors und des akademischen Senates, an der etwa hundert Wagen teilnahmen; unter den fremden Vertretern befanden sich Studenten der Universitäten Berlin, Greifswald und Heidelberg. Am Abend beschloß ein studentischer Festkommers die schöne Doppelfeier, deren bleibende Erinnerung die Austria-Statue und die Universität stets wacherhalten werden. Es sei noch erwähnt, daß auch eine Erinnerungsmedaille zum Andenken an die Säkularfeier geprägt wurde.

Am 24. April 1879 wurde die **silberne Hochzeit des Allerhöchsten Kaiserpaares** in festlicher Weise begangen.⁷⁶ Zur Erinnerung an das schöne Fest wurde im Volksgarten die Kaisereiche gepflanzt.

Im Jahre 1880 kam unser **Kaiser** zum drittenmale in die Ostmark seines Reiches.⁷⁷ Am Mittwoch, den 15. September nachmittags traf Seine Majestät an der Landesgrenze ein. Nach altgewohnter Sitte wurde Ihm von einem greisen Landmann Brot und Salz zum Willkommgruß gereicht. Unendlicher Jubel erbrauste an allen Orten, an denen der Hofzug vorbeifuhr. Brausende Hochrufe empfingen Seine Majestät am Bahuhofe zu Czernowitz. Hier geruhte der Monarch auf die Unsprache des Landeshauptmannes unter anderem zu erwidern: «Es gereicht Mir zur besonderen Genugtuung, daß sich Mir nach so langer Zeit wieder Gelegenheit bot, Mein geliebtes Herzogtum Bukowina besuchen zu können.» Die Fahrt vom Bahnhofe in

*Jetzt Landhausgasse, Hauptstraße, Herrengasse und Kathedralgasse.

і, нарешті, прийом гостей, який дав бургомістр у ратуші від імені міста Чернівці. День 4-го жовтня, якраз на іменини (рос. день ангела) Його Величності і одночасно святковий день, розпочався богослужіннями у всіх церквах. Потім до будинку уряду рушила святкова колона для складання присяга на вірність. Вона рухалася по вулицях Цуринській, Львівській, Панській та Шовковичній* до будинку крайового уряду, де крайовий староста виголосив текст присяги перед президентом краю фон Алесані. Потім об 11 годині колона рушила від будинку уряду до площі Австрія, де відбулося відкриття пам'ятника «Австрія». Після цього відкрили цісарсько-королівський університет ім. Франца-Йосифа. О 6-й годині вечора у Крайовій палаті відбувся святковий бенкет, на який студенти прийшли колоною з яскравими смолоскипами і подякували міністрові фон Штремайру за його старання щодо відкриття університету. 5-го жовтня о 12 годині в полудень на честь ректора і університетської вченої ради проїхав святковий студентський кортеж, у якому було близько сотні карет. Серед гостей зі сторони були студенти з університетів Берліна, Грайфсвальда та Гайдельберга. Яскраве подвійне свято закінчилося ввечері святковою студентською забавою. Вічними символами цього свята будуть статуя Австрії та університет. А ще слід зауважити, що на пам'ять про столітній ювілей було викарбувано ювілейну медаль.

24 квітня урочисто відзначалося срібне **весілля Найвищої монаршої пари**.⁷⁶ На згадку про це гарне свято у Народному саду посаджено цісарський дуб.

У 1880 році **цісар** утретє прибув до східної провінції своєї імперії.⁷⁷ Його Величність приїхав до кордону краю опівдні 15-го вересня. За стародавнім звичаєм найстаріший житель краю вітав Його хлібом і сіллю. У населених пунктах, повз які проїздив потяг цісаря, запанувала безмежна радість. На чернівецькому вокзалі Його Величність зустріли бурхливими вітальними вигуками. Тут монарх відповів на промову крайового старости такими словами: «Мені є дуже приємно, що через такий довгий час Мені знову видалася нагода відвідати моє вподобане герцогство

*Це зараз вулиці Крайової палати, Головна, Панська та Кафедральна.

die Stadt gestaltete sich zu einem großartigen Triumphzuge, der seinen Höhepunkt in der Begrüßung des Monarchen durch eine stattliche Zahl von jungen Ehrendamen erreichte, die bei der unfern der katholischen Kirche zwischen der Oberstwohnung und dem Finanzdirektionsgebäude errichteten Triumphpforte (Abb. 40) Aufstellung genommen hatten. Am 15. und 16. September verweilte Seine Majestät in Czernowitz und besichtigte die in reger Entwicklung begriffene Stadt. Mit geradezu bewunderungswürdiger Ausdauer besuchte Seine

Буковину». Проїзд від вокзалу до міста перетворився на величний триумфальний хід, що досяг свого апогею у привітанні монарха поважним числом юних почесних пань, які вишикувалися біля триумфальної арки, спорудженої неподалік католицької церкви між помешканням полковника і будинком фінансової дирекції (іл. 40). 15-го і 16-го вересня Його Величність перебував у Чернівцях і оглянув місто, що бурхливо розвивалося. З дивовижною витривалістю Його Ве-

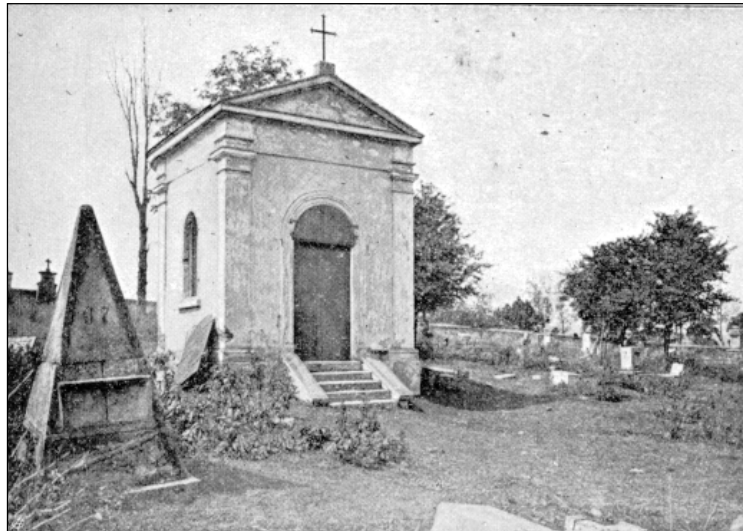

Abb. 38. Alter katholischer Friedhof.

Іл. 38. Старий католицький цвинтар.

Majestät alle Kirchen, Schulen, die Universität und die Residenz, Spitäler und industrielle Unternehmungen; mit Freude anerkannte Er die erfreulichen Fortschritte; überall zeigte Er lebhaftes Interesse. Überaus gütig bewies sich der Kaiser bei der Entgegennahme zahlreicher Bittschriften, die Er in huldvoll leutseliger Weise auch persönlich auf der Straße sich überreichen ließ. Ebenso gewinnend war das gütige Interesse, mit dem Er die Ihm dargebrachten Huldigungen entgegennahm, das Volksfest im Volksgarten besichtigte, die Schießstätte und das Theater bei einer Festvorstellung besuchte. Auch das Czernowitzer Landwehrbataillon wurde vom Kaiser, der selbst das Kommando übernahm, inspiziert und seine Leistung belobt. Am 17. begab Sich der Monarch nach Radautz, von wo Er noch am selben Tage zurückkehrte. Überall begleitete Ihn unendlicher Jubel. Die gnädige Herablassung und die Leutseligkeit Seiner Majestät entzückte und bezauberte Alle.

Schon am 18. in der frühesten Morgenstunde verließ Seine Majestät die Stadt. Dieselbe war wie an den Abenden der Anwesenheit des Kaisers glänzend illuminiert. Eine nach Tausenden zählende Menschenmenge durchwogte die Straßen,

личність відвідував усі церкви, школи, університет і резиденцію, шпиталі та промислові підприємства. Він радісно визнав відрадні успіхи і всюди виявляв своє жваве зацікавлення. Цісар з надзвичайною доброзичливістю приймав численні клопотання, які він у найлюбов'язніший спосіб дозволяв передавати собі особисто навіть на вулиці. З такою ж привабливо-дружелюбною зацікавленістю Він приймав влаштовані почесні, оглядав народне свято у Народному саду, відвідував стрільбище та святкову виставу в театрі. Цісар інспектував також чернівецький батальйон крайової оборони, перебравши на себе його командування, і похвалив його за успіхи. О 17-й годині монарх від'їхав на Радівці, звідки повернувся ще того ж дня. Всюди Його супроводжувала неосяжна бурхлива радість. Всіх захопила та зачарувала милостива ласка і щирість Його Величності.

Рано-вранці 18-го Його Величність від'їхав з міста, яке, як і в час присутності цісаря, було яскраво і святково освітлене. Багатотисячний людсь-

um dem scheidenden Landesvater traurigen Herzens das Geleite zu geben. Mit rührenden Worten nahm Seine Majestät am Bahuhofe Abschied. Zum Bürgermeister äußerte der Kaiser huldvollst: «Ich danke Ihnen.; die Stadt hat zuviel für Mich getan»; sodann gab Er der Hoffnung auf eine fortschreitende Entwicklung der Stadt Ausdruck und versicherte, daß Er gerne Seinerseits hiezu beitragen werde. Als der Zug sich schon in Bewegung setzte und neuerdings begeisterte Hochrufe erschollen, erschien Seine Majestät am Fenster und grüßte freundlichst und huldvoll lächelnd nach allen Seiten. Einen überwältigenden Eindruck übte auf jedes Gemüt die Abschiedsszene an der Landesgrenze. Nachdem der Monarch in überaus herzlichen Worten für den schönen Empfang gedankt hatte, trat ein Moment tiefer Stille ein, und nach wenigen Sekunden durchbrausten sich stets erneuernde donnernde Hochrufe die kühle Morgenluft, Hochrufe, in denen die Gefühle eines treuen Volkes für den geliebten Herrscher zum Ausdruck gelangten. Seine Majestät der Kaiser wendete sich nun noch einmal an die Versammelten und sagte: «Ich nehme die Erinnerung an den Aufenthalt in der Bukowina als eine der angenehmsten Meines Lebens mit Mir fort. Ich hoffe, bald wieder in die Bukowina zu kommen. Ich danke Ihnen allen nochmals herzlichst. Leben Sie wohl!» Nachdem Seine Majestät der Kaiser sich sodann huldvollst verabschiedet hatte, bestieg Er wieder den Salonwagen und unter den enthusiastischen Hochrufen der zahllosen Volksmenge setzte sich der Hofzug langsam in Bewegung. Wenige Augenblicke noch, und der geliebte Herrscher war den Blicken Seines Volkes entschwunden.

Am 20. September 1880 weilte **Erzherzog Karl Ludwig** in Czernowitz und trug als besonderer Förderer unseres Schützenvereines seinen Namen zum zweitenmal in dessen Gedenkbuch ein.⁷⁸

Der **600jährige Gedenktag der Begründung der habsburgischen Dynastie in Österreich** gab Veranlassung zu freudigen patriotischen Festen. Zur bleibenden Erinnerung wurde der frühere Bischofsberg «Habsburgshöhe» benannt (1882).

Im Jahre 1886 fand eine **Bukowiner Landesausstellung** in Czernowitz (Schützenhöhe) statt. Es gelangten land- und forstwirtschaftliche Produkte, sowie Erzeugnisse des Gewerbes zur Ausstellung.⁷⁹

In den ersten Julitagen 1887 weilte weiland **Kronprinz Rudolf** in unserer Stadt.⁸⁰ Die Ankunft erfolgte am späten Abend des 7. Juli. Die Stadt war aufs schönste geschmückt und glänzend beleuchtet. Am prachtvollen Triumphbogen (Abb. 41), der auch diesmal bei der katholischen Kirche

кий натовп заповнив вулиці, з сумом у серцях прощаючись з від'їжджаючим батьком краю. Його Величність сказав на вокзалі зворушливі слова прощання, а бургомістрові з визнанням висловив таке: «Я Вам дякую, місто зробило для Мене надто багато». Потім Він висловив надію на подальший розвиток міста і запевнив, що Він зі свого боку охоче цьому сприятиме. Коли потяг уже рушив і знову залунали вигуки «Слава!», Його Величність появився у вікні і дружньо та зі щирою усмішкою слав вітання на всі боки. Надзвичайне враження справила на всіх сцена прощання на кордоні краю. Коли монарх дуже щирими словами подякував за гарний прийом, настала глибока тиша, але за кілька секунд залунали все нові й нові вітальні вигуки, що потрясли прохолодне вранішнє повітря, вітальні вигуки, у яких виявлялися почуття вірності народу до дорогого монарха. Його Величність цар знову звернувся до присутніх і сказав: «Я беру з собою спогади про перебування на Буковині як най-приємніші у Моєму житті. Сподіваюся, що незабаром знову прибуду на Буковину. Ще раз щиро дякую всім. Прощайте!» Коли Його Величність цар люб'язно попрощався, він знову піднявся в салон вагону, і потяг повільно рушив під радісні слова слави з боку величезного натовпу народу. За якусь мить народ уже не бачив свого дорогого монарха.

20-го вересня 1880 року у Чернівцях перебував **ерц-герцог Карл Людвіг**. Він, як особливий покровитель нашого Стрілецького товариства, вдруге вписав своє ім'я до пам'ятної книги.⁷⁸

600-літній ювілей заснування Габсбургської династії в Австрії став приводом до радісних патріотичних святкувань. У 1882 році колишню Єпископську гору назвали на вічну згадку «Габсбургською височиною».

1886 року у Чернівцях (на Стрілецькому пагорбі) відбулася **Буковинська крайова виставка**. Виставлялася продукція сільського та лісового господарства, а також промислові вироби.⁷⁹

У перші дні липня 1887 року в нашому місті перебував тодішній **кронпринц Рудольф**.⁸⁰ Він прибув пізно ввечері 7-го липня. Місто було гарно прикрашене та яскраво освітлене. Біля розкішної тріумфальної арки (іл. 41), що і цього разу була споруджена

errichtet war, hielt Bürgermeister von Kochanowski eine Ansprache an Seine k. und k. Hoheit. Der Kronprinz dankte für den «herzlichen und sehr schönen Empfang» und schloß mit den Worten: «Ich freue mich, den morgigen Tag in dieser schönen Stadt zubringen zu können. Nochmals meinen Dank, Herr Bürgermeister». Der nächste Tag war den Empfängen und vor allem der Besichtigung der Stadt, ihrer Kirchen, Schulen, Spitäler, industriellen Unternehmungen, des Volksgartens und der Schießstätte gewidmet. In der

біля католицької церкви, бургомістр фон Кохановський виголосив промову на честь Його цісарсько-королівської високості. Кронпринц подякував за «щирий і гарний прийом», а вкінці промовив: «Я дуже радий, що зможу провести завтрашній день у цьому гарному місті. Ще раз дякую, пане бургомістр». Наступний день був присвячений прийомам, але передовсім огляду міста, його церков, шкіл, шпиталів, промислових підприємств, Народного саду та стрільби-

Abb. 39. Tomaszukdenkmal im Volksgarten.

Іл. 39. Пам'ятник Томащуку в Народному саду.

Gewerbeschule fand eine Ausstellung für Hausindustrie statt. In der Ellipse des Volksgartens waren über 300 Tänzerpaare der bauerlichen Umgebung von Czernowitz versammelt; der Kronprinz besichtigte von dem inmitten der Ellipse errichteten Pavillon mit sichtlichem Interesse die einzelnen Gruppen. Von hier begab sich der Kaisersohn, umtost von den Hochrufen der Versammelten, zur Kaisereiche, die bekanntlich zur Erinnerung an die silberne Hochzeit seiner kaiserlichen Eltern gepflanzt worden war; hier wurde dem Kronprinzen von den versammelten Stadtbewohnern gehuldigt. In der Schützenhalle schrieb der Kronprinz seinen Namen in das Gedenkbuch (Abb. 42) und äußerte darüber seine Freude, daß er die frühere Namensfertigung Sr. Majestät des Kaisers fand. Den Abschluß der Huldigungen bildet der am Abend von der Bürgerschaft dargebrachte Fackelzug, verbunden mit einer Serenade. Am

ща. У Промисловій школі відбулася виставка виробів домашніх промислів. На еліпсовому майданчику у Народному саду зібралося понад 300 танцювальних пар з сільської округи Чернівців. Зі встановленого посеред еліпсу павільйону кронпринц з явним зацікавленням оглядав окремі групи. Звідси цісарський син, навколо якого лунали вітальні вигуки, подався до Цісарського дуба, який, як відомо, був посаджений на згадку про срібне весілля його батьків-імператорів. Жителі міста, що зібралися тут, висловили кронпринцу свою повагу. У Стрільцькій залі кронпринц вписав своє ім'я до пам'ятної книги (іл. 42) і дуже радісно, коли побачив ім'я Його Величності цісаря у книзі. На завершення народного свята увечері відбувся похід

frühen Morgen des 9. Juli verließ der hohe Gast unsere Stadt, um von der Volksgartenstation nach Radautz und von hier weiter durch die Bukowina nach Ungarn zu reisen. Beim Abschied dankte der Kronprinz nochmals dem Bürgermeister für den herzlichen und sehrschönen Empfang, den die Stadt Czernowitz ihm bereitet hatte.

Infolge der ungewöhnlich starken Regengüsse, welche Ende August 1889 niedergingen, trat der Czeremosz schon in der Nacht zum. 31. August aus seinem Bette und drang

міщанства зі смолоскипами, супроводжуваний серенадою. Рано-вранці 9-го липня високий гість покинув наше місто. Він поїхав зі станції Народний сад на Радівці, а звідти через Буковину — на Угорщину. Прощаючись, кронпринц ще раз подякував бургомістрові за щирий та гарний прийом, який йому влаштувало місто Чернівці.

Внаслідок надзвичайно сильних дощів, що випали в кінці серпня 1889 року, Черемош у ніч на

Abb. 40. Triumphpforte für Kaiser Franz Joseph 1880.

Іл. 40. Триумфальна арка для цісаря Франца Йосифа I (1880 р.)

zerstörend in Wiznitz ein. Am Morgen machte sich bereits ein starkes **Hochwasser** im Pruthflusse bei Czernowitz bemerkbar; die Zunahme des Wassers erfolgte so rasch, daß es bald die Höhe von 5.20 Meter über Null erreichte und schließlich den seit Menschengedenken nicht vorgekommenen Höchststand von 5.5 Meter einnahm, eine Höhe, die um 1.2 Meter größer war, als der bis dahin beobachtete höchste Wasserstand. Trotzdem das Wasser so plötzlich kam und die Hilfsmittel nicht genügend waren, war infolge der rasch eingeleiteten Rettungsmaßregeln der Landesregierung und des Stadtmagistrates kein Menschenleben zu beklagen. Vor allem arbeitete die Feuerwehr überaus wacker. Nicht weniger als fünfzig Personen mußten aus den bedrohten Häusern im Norden und Nordosten der Stadt, von denen fünf fortgerissen wurden,

31-е серпня вийшов з берегів і залив, руйнуючи, Вижницю. Уже вранці **повінь** була на Пруті біля Чернівців. Вода прибувала так швидко, що незабаром досягла рівня 5,2 метра над нульовою позначкою та, врешті, досягнула висоти 5,5 метра — такого не пам'ятає ніхто, бо це був рівень, що на 1,2 метра перевищував найвищий з початку спостережень. Попри те, що вода прибула дуже швидко і бракувало допоміжних засобів, завдяки рятувальним заходам, швидко вжитим крайовим урядом та магістратом міста, людських жертв не було. Дуже завзято працювали, у першу чергу, пожежники. Евакуувати довелось не менше п'ятдесяти осіб з будинків на півночі та

delogiert werden. Aus einem bedrohten Hause in der Weidengasse wurden nicht weniger als zehn Personen gerettet. Der angerichtete Schaden war sehr bedeutend; insbesondere erlitt die Dampfsäge größere Verluste. Der Bahndamm erwies sich als eine wahre Wohltat für die Wassergasse, sonst wäre diese auch unter Wasser gesetzt worden. Die Eisenbahnbrücke hatte wenig, dagegen die Fahrbrücke an dem jenseitigen Landpfeiler etwas gelitten. In arge Bedrängnis kam die Weidengasse; doch war hier rasch Hilfe gebracht worden. Auch die städtische Wasenmeisterei wurde unter Wasser gesetzt. Glücklicher Weise begann das Wasser schon am Abend zu sinken, so daß am 2. September alle Gefahr vorüber war. Von den benachbarten Orten hatten besonders Lenkoutz und Neu-Zuczka gelitten.⁸¹

Die Cholera des Jahres 1893 wurde glücklicher Weise rasch unterdrückt. In Czernowitz (Horecza) beschränkte sich ihr Auftreten überhaupt nur auf drei Fälle, von denen zwei tödlich verliefen.⁸²

Im Jahre 1901 feierte unser tapferes **Regiment Nr. 41**, eines der ältesten der Monarchie, das **200jährige Fest seines Bestehens**. Da es sich seit 1853 ausschließlich aus der Bukowina ergänzt und seit 1882 mit allen Teilen in Czernowitz garnisoniert, darf es im besten Sinne des Wortes als einheimisches bezeichnet werden; daher nahm Stadt und Land an der schönen Gedenkfeier regen Anteil. Eine höhere Weihe erhielt das Fest durch die Anwesenheit des erlauchten Regimentsinhabers **Erzherzog Eugen**, der vom 25. bis 27. April in Czernowitz weilte. Am 26. fand am Austriaplatz die Weihe der neuen Fahne des Regiments statt, worauf die Grundsteinlegung zum Kriegerdenkmal stattfand, das die «dankbare Bukowina den auf dem Felde der Ehre gefallenen Angehörigen des Regiments» stiftete (Abb. 43). An demselben Tage besuchte Se. kais. Hoheit auch die Schützenhöhe und trug seinen Namen in das «Eintragungsbuch» ein. Auch zahlreiche andere Feste verherrlichten jene Tage. Erwähnt sei noch, daß die Einweihung des Denkmals am 2. Dezember 1902 erfolgte.⁸³

Das Jahr 1908 steht unter dem Zeichen des **Kaiser- und Stadtjubiläums**. Mit dem Festzug vom 27. Mai, an dem 14.000 Schüler ihrem Kaiser in begeisterter Weise huldigten, nahmen die geplanten Festlichkeiten einen erhebenden Anfang.

північному сході міста. П'ять з цих будинків вода забрала. З загроженого будинку на Вербовій вулиці врятували не менше десятеро людей. Шкода, завдана повинню, була дуже значною, зокрема, великих втрат зазнала парова лісопильня. Для Водної вулиці великим щастям стала дамба, бо без неї вода залила б її. Залізничний міст не зазнав шкоди, зате пошкодило опору на тому боці проїзного мосту. У велику скруту потрапила вулиця Вербова, але тут було швидко вжито рятувальних заходів. Вода залила також будинок міських гицлів. Але, на щастя, ввечері вода вже почала спадати, а 2-го вересня небезпека минула. З навколишніх сіл найбільше потерпіли Ленківці та Нова Жучка.⁸¹

Холеру 1893 року вдалося, на щастя, швидко приборкати. У Чернівцях (на Горичі) було зареєстровано тільки три випадки хвороби, два з яких закінчилися летально.⁸²

У 1901 році наш хоробрий полк №41, один із найстаріших в імперії, **святкував своє 200-річчя**. Оскільки він з 1853 року комплектується виключно рекрутами з Буковини, а з 1882 року всі його частини дислокуються в Чернівцях, то його, у найкращому розумінні слова, можна називати місцевим. Тому в урочистому святкуванні активну участь брали місто й уся Буковина. Особливою урочистістю свята стала присутність світлішого покровителя полку **ерцгерцога Євгена**, який перебував у Чернівцях з 25-го по 27-е квітня. 26-го на площі Австрії відбулося освячення нового полкового прапора, після чого відбулося закладення фундаменту військового пам'ятника, котрий заснувала «вдячна Буковина полеглим на полі слави воїнам полку» (іл. 43). Цього самого дня Його цісарська високість відвідав також Стрілецьку гору та вписав своє ім'я до «книги записів». Ці дні були відзначені й багатьма іншими урочистостями. Слід ще згадати, що відкриття пам'ятника відбулося 2-го грудня 1902 року.

1908-й рік знаходиться під знаками **ювілеїв цісаря та міста**. Величного початку запланованим урочистостям надала святкова демонстрація 27-го травня, у якій 14.000 школярів дуже переконливим чином висловили свою відданість цісареві.

Sechstes Kapitel

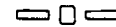
Czernowitz als Sitz der Landesverwaltung in der österreichischen Zeit. Die Behördenorganisation der Bukowina seit 1774

ls General Splény um die Mitte des Oktobers 1774 sein Quartier in Czernowitz aufschlug,¹ mag wohl keiner der damaligen Bewohner des Städtchens die Bedeutung dieses Momentes richtig gewürdigt haben: Czernowitz wurde damit zur Hauptstadt des neuerworbenen Landes bestimmt und damit die Grundlage zu seiner künftigen Entwicklung gelegt.

Anfangs entstand zwar der alten Siedlung am Pruth ein, wie es scheint, gefährlicher Rivale in der wenige Jahre zuvor begründeten Ansiedlung Gartenbergs-Sadagóra.² Splény selbst schlug 1775 vor, daß dieser Ort wegen seiner günstigen Lage zu einer königlichen Freistadt erhoben werden sollte.³ Ferner wollte er Sadagóra zum Hauptorte des nördlichen Verwaltungsbezirkes (Regimentsstandes) der Bukowina bestimmen, während jener des südlichen Suczawa sein sollte.⁴ Doch der Hofkriegsrat verwarf am 15. Mai 1776 die Erhebung von Sadagóra zu einer Handelsstadt,⁵ und wenige Jahre später begann der Verfall des Ortes.⁶ Im Jahre 1781 zog hierauf der Hofkriegsrat die Verlegung des Verwaltungssitzes nach Suczawa ernstlich in Erwägung;⁷ doch ist es dazu nicht gekommen. Czernowitz blieb der Sitz der Landesadministration.

Die Verwaltungsorganisation des Landes war anfangs, besonders zur Zeit der **Militärverwaltung** (1774—1786), sehr einfach, daher auch die Zahl der in Czernowitz unterbrachten Ämter und Beamten gering.⁸

Розділ шостий

Чернівці— резиденція крайового управління в австрійські часи. Організація органів влади на Буковині після 1774 року

оли в середині жовтня 1774 року генерал Сплєні розташував у Чернівцях свою резиденцію¹, то навряд чи хто з тодішніх жителів містечка оцінив цю подію. Чернівці, таким чином, стали столицею щойно набутої землі, а цим було закладено основу їх майбутнього розвитку.

Правда, спершу старовинне поселення над Прутом мало, як видається, небезпечного суперника, яким було засноване за кілька років до того селище Гартенберг-Садагура.² Зважаючи на його сприятливе розташування, сам Сплєні запропонував у 1775 році піднести це містечко, до рангу королівського вільного міста.³ Крім того, він хотів зробити Садагуру центром північного адміністративного округу (полкового стану), а Сучава мала стати центром південного.⁴ Але Надвірна військова рада 15 травня 1776 року відхилила пропозицію піднести Садагуру до рівня торгового міста,⁵ а, тому вже за кілька років почався занепад цього населеного пункту.⁶ У 1778 році Надвірна військова рада серйозно розглядала питання про перенесення адміністративної резиденції до Сучави,⁷ однак цього не сталося, і Чернівці залишилися осідком крайової адміністрації.

На початку, особливо за часів **військового управління** (1774—1786 рр.), структура управління краєм була дуже простою, тому й кількість розташованих у Чернівцях служб та чиновників була незначною.⁸

Am Beginne der österreichischen Herrschaft lag die gesamte Verwaltung und das Gerichtswesen in den Händen des kommandierenden Generals **Splény** und seiner Offiziere. Daneben bediente er sich als untergeordneter Organe der aus der moldauischen Zeit übernommenen; so blieben die Dorfdworniken im ganzen Lande bestehen; sie wurden von Zeit zu Zeit in Czernowitz versammelt, um Berichte zu erstatten und Befehle entgegenzunehmen. Mit ihrer Hilfe hat Spleny auch die erste Zählung der Ortschaften und

На початку австрійського володіння все управління і судочинство перебували в руках командуючого генерала **Сплєні** та його офіцерів. Поряд з цим він використовував ще й органи, що перейшли до нього з молдавських часів, але вони відігравали другорядну роль. У всьому краї збереглися сільські двірники, яких час від часу збирали в Чернівцях для звітування та отримання наказів. Саме з їхньою допомогою Сплєні провів перший перепис населених пунктів та родин

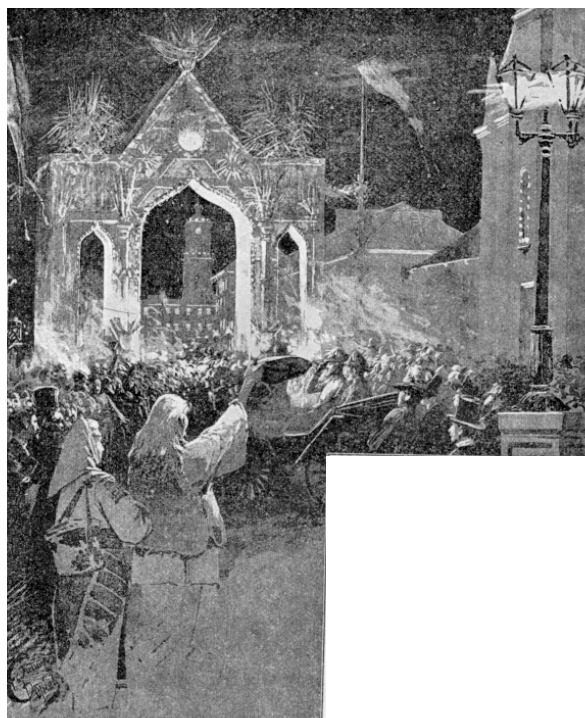

Abb. 41. Empfang des Kronprinzen Rudolf 1887.

Іл. 41. Зустріч кронпринца Рудольфа (1887).

Familien des Landes vorgenommen. Im Suczawer Bezirk setzte der Isprawnik, Zeltwart Elias Kerste, seine Amtstätigkeit fort, ebenso im Moldauisch-Kimpolunger Okol der Oberwornik Angelaky; auch im Russisch-Kimpolunger (Dolhopoler) Okol blieb das Amt des Oberworniks bestehen. Spleny war eben bei den geringen Hilfskräften, die ihm zur Verfügung standen, genötigt, besonders in den entfernteren Teilen des Landes, die früheren «Nationalbeamten» zu lassen. Im Czernowitzer Bezirke verloren dagegen die moldauischen Beamten, insbesondere die Starosten, sofort ihre Stellung. Von den Gerichtsdienern (Barans, Umblatoren, Arnauten) blieb eine Anzahl weiter im Dienst.⁹ Auch der Stadtrichter von Czernowitz und die Dorfrichter in den zur Stadt gehörenden Dörfern blieben im Amte.¹⁰

краю. У Сучавському повіті продовжував свою службу ісправник, шатровий Ілля Керсте, у Молдавсько-Кімполунзькому околі — старший двірник Анг'єлакї, збереглася також посада старшого двірника у Русько-Кімполунзькому (Довгопільському) околі. Через брак допоміжного персоналу, який Сплєні мав у своєму розпорядженні, він був змушений залишити колишніх «національних чиновників», особливо у віддалених куточках краю. Проте в Чернівцях молдавські службовці, особливо старости, відразу ж утратили свої пости. Певна кількість судових службовців залишилася на своїх посадах (бирани, умблатори, арнаути),⁹ серед них і міський суддя та судді в тих селах, що належали до Чернівців.¹⁰

Schon in seiner Denkschrift von 1775 erstattete Spleny Vorschläge, wie die «Regierungsform» des Landes neu zu gestalten sei. Darnach sollte als «oberste Regierungsstelle» des ganzen Distriktes, für den die Bezeichnung «das galizische oder Czernowitzer Grenz-Generalat» vorgeschlagen wurde, ein «Generalats-Conseil» (consilium Generalatus) in Czernowitz errichtet werden. An der Spitze hatte der General zu stehen, ihm zur Seite eine Anzahl von Beamten und Dienern, zusammen 29 Personen. Die meisten Ämter sollten durch Offiziere verwaltet werden; doch schlug Spleny auch vor, einen Bojaren «unter dem Titul Starost» als «Provinzial-Commissarius» in öffentlichen und ökonomischen Angelegenheiten anzustellen. Das Land sollte ferner in zwei Bezirke («Regimentsstände») eingeteilt werden, deren Grenze der Sereth zu bilden hatte; als ihre Hauptorte wurden Sadagyra und Suczawa in Aussicht genommen. In jedem dieser Orte sollte ein «Standesamt» unter der «Direktion» eines Offiziers, des «Standespflegers», errichtet werden. Die Gesamtzahl der Beamten und Diener bei jedem Standesamt hatte elf zu betragen, darunter ein Bojar mit dem Titel Isprawnik. Die Städte sollten von Magistraten, die Dörfer von Dworniken oder Richtern und den ihnen beigegebenen Vatananen oder Kleinrichtern verwaltet werden. Außerdem gab es noch besondere Judenrichter. Eine Trennung der Verwaltung von der Rechtspflege war nicht geplant. Den Dorfbewohnern sprachen die Dworniken das Recht, in zweiter Instanz die Standesämter, in letzter das Generalat-Conseil. Die Bürger hatten in erster Instanz bei ihren Magistraten zu erscheinen und an das Generalat-Conseil zu appellieren. Alle Kriminalprozesse sollten nur vor diesem Rat verhandelt werden.

Diese Vorschläge Splénys erlitten bei ihrer Durchführung mancherlei Änderungen. Im Allgemeinen wurde zwar der von ihm gekennzeichnete Gang der Verwaltung und Rechtspflege eingehalten; aber die von ihm vorgeschlagene Einteilung des Landes kam nicht zustande, und die Zahl der Ämter und Beamten blieb weit hinter seinen Vorschlägen zurück. Noch in den ersten Jahren (1779 und 1780) seines Nachfolgers Enzenberg bestand die «Landesabministration» in Czernowitz blos aus dem General und dessen Adjutanten, welche alle deutschen Akten und Korrespondenzen selbst besorgen mußten, einem Kriegskommissär, einem Offizier als Distriktskassier, einem walachischen Sekretär, schließlich einem walachischen und einem polnischen Schreiber; zusammen sieben Personen. Für die Verwaltung der einzelnen Bezirke des Landes waren statt der von Splény vorgeschlagenen zwei Standesämter

Ще у своїй пам'ятній записці від 1775 року Сплєні висловив пропозиції, яку «форму правління» треба організувати в краї. Згідно з нею, в Чернівцях повинна була бути заснована «Рада генералату» (consilium Generalatus) як «найвищий урядовий орган» всього округу, для якого пропонувалася назва «Галицький або Чернівецький прикордонний генералат». Очолювати її мав генерал, а допомагати йому мало певне число чиновників і службовців, всього 29 осіб. Більшістю служб повинні були керувати офіцери, але Сплєні запропонував також призначити відповідальним за громадські та господарські справи одного боярина «з титулом старости» як «провінційного комісара». Потім край треба було поділити на два повіти («полкові стани»), межею яких мав стати Серет, а центрами повітів пропонувалися Садагура і Сучава. У кожному з цих міст треба було організувати «станове бюро» під «дирекцією» офіцера — «станового наглядача». Загальна кількість чиновників та службовців у кожному становому бюро мала складати 11 осіб, серед них один боярин у чині ісправника. Містами мали керувати магістрати, а селами — двірники або судді, та придані ватамани або засідателі. Крім того, передбачалися ще особливі єврейські судді. Тоді ще не планували відділити управління від судочинства. Судочинством на селі мали займатися двірники, у другій інстанції — станові бюро, а в останній — рада генералату. Жителі міст мали з'являтися в першій інстанції до своїх магістратів, а апелювати до ради генералату. Всі кримінальні справи мала розглядати тільки ця рада.

Ці пропозиції Сплєні зазнали деяких змін під час впровадження, але в цілому було дотримано накресленого плану утворення адміністрації та судочинства. Однак запропонований Сплєні поділ краю не відбувся, а число установ і чиновників виявилось набагато меншим, ніж він пропонував. Навіть у перші роки правління його наступника Енценберга (1779-1780) Чернівецька «крайова адміністрація» складалася тільки з генерала та його ад'ютанта, які самі мусили вести всі документи та всю кореспонденцію німецькою мовою, крім того, з одного військового комісара, одного офіцера як окружного касира, одного волоського секретаря і, нарешті, одного волоського і одного польського писарів — разом сім осіб. Для управління окремими повітами краю замість запропонованих Сплєні двох станових служб діяли такі службовці:

folgende Beamte tätig: **in Czernowitz ein Offizier als Direktor** und zwei walachische Schreiber, in Suczawa ein Isprawnik und ein walachischer Schreiber, in Moldauisch-Kimpolung ein Oberbwarnik, in Sereth und in Russisch-Kimpolung je ein Okol-Kapitän. Außerdem waren zwei Offiziere als Waldaufseher im Czeremosztale bestellt. Die Justizpflege war im Gegensatz zu den Vorschlägen Splenys wenigstens insofern von der sonstigen Verwaltung getrennt, daß **in Czernowitz für das ganze Land ein Distriktsauditor, ein Garnisonsauditor und ein Gerichtsschreiber** bestellt waren. Die kleineren Streitsachen wurden von den vorgenannten Bezirksvorständen entschieden. Als Oberrichter kam mitunter auch der Lemberger General-Auditor in die Bukowina.

Es ist leicht begreiflich, daß diese Beamten für die gesteigerten Bedürfnisse und bei der stets zunehmenden Zahl der Bewohner nicht genügten; außerdem befanden sich unter den aus der moldauischen Zeit übernommenen «Nationalbeamten» einzelne Männer, die weder lesen noch schreiben konnten und überdies unzuverlässig waren. Daher schlug Enzenberg eine Vermehrung der Beamten sowohl bei der «ökonomisch-politischen» als bei der Justizverwaltung vor. Das Personal der Landesadministration sollte bedeutend vermehrt werden. Beim Distriktsamt in Czernowitz würden neben dem «Direktor» mehrere Beamten beantragt. Auch in Suczawa hätte ein «Direktor» mit mehreren Beamten bestellt werden sollen. In Moldauisch- und Russisch-Kimpolung, ferner in Sereth sollten ebenfalls Direktoren (Oberdworniken, Oberkapitäne) mit Schreibern und Amtsdienern eingesetzt werden. Schließlich wurde auch eine Vermehrung des Forstpersonals im Czeremosztale beantragt. Als oberste Justizstelle sollte in Czernowitz für das ganze Land ein Oberauditor, ferner in Czernowitz und Suczawa je ein Sandauditor mit den nötigen Hilfskräften bestellt werden; den in den landesfürstlichen Städten Czernowitz, Sereth und Suczawa zu bestellenden Magistraten sollten die kleineren Streitsachen, «die sich nicht über 10 polnische Gulden erstrecken», überlassen werden. Auch über den Instanzenzug machte Enzenberg Vorschläge.

Die Vervollständigung des Beamtenstandes im Sinne dieser und späterer Vorschläge ging nur sehr allmählich vor sich. Um den geringen Umfang des Beamtenstandes bei der Landesadministration selbst und den ihr unterstehenden Ämtern zu kennzeichnen, möge folgende Übersicht aus dem Anfang von 1783 folgen; die in Klammern den Namen beigefügten Zahlen geben das jährliche «Salarium» und die «Remunerationen» der in den einzelnen «Departements» angestellten «Individuen» an:

в Чернівцях — офіцер на посаді директора та два волоські писарі, в Сучаві — ісправник та волоський писар, у Молдавському Кімполунзі — старший двірник, в Сереті та в Руському Кімполунзі — по одному капітану околу. Крім того, двох офіцерів призначено наглядачами лісу в долині Черемошу. Судочинство, на відміну від пропозицій Сплени, було хоча б в тому відокремлене від решти управління, що **в Чернівцях призначили для всього краю аудитора дистриktу, аудитора гарнізону та судового писаря**. Незначні спори вирішували вищеназвані начальники округів. Інколи на Буковину приїздив також львівський генерал-аудитор як старший суддя.

Зрозуміло, що цих чиновників явно бракувало для задоволення зростаючих потреб та в умовах, коли кількість населення постійно зростала. До того ж серед успадкованих з молдавських часів «національних службовців» були деякі, що не вмiли ні читати, ні писати та ще й були ненадійними. Тому Енценберг запропонував збільшити число чиновників як у господарсько-політичній, так і в юридичній сферах. Мали значно зрости і штати крайової адміністрації. Для окружного управління в Чернівцях було зроблено заявку на «директора» і деяких чиновників. Для Сучави також мали замовити «директора» з деякими чиновниками. У Молдавському Кімполунзі та в Руському Кімполунзі, а також у Сереті теж пропонувалося призначити директорів (старших двірників, старших капітанів) разом з писарями та службовцями. Зрештою, зробили також заявку на збільшення штату лісників у долині Черемошу. Треба було призначити на найвищу юридичну посаду в Чернівцях для всього краю обер-аудитора, а в Чернівцях та Сучаві по одному військовому аудиторів з необхідним допоміжним персоналом, а в княжих містах Чернівцях, Сереті і Сучаві спори, «що не перевищували 10 польських гульденів», мали вирішувати магістрати. Енценберг вніс також пропозиції щодо руху справ по інстанціях.

Та поповнення чиновницького корпусу відповiдно до цих та подальших пропозицій відбувалося дуже повільно. Наочним прикладом малої кількості службовців у самій крайовій адміністрації та в підлеглих їй установах може служити наведений нижче опис, що стосується початку 1783 року. Наведені в дужках поряд з іменами числа позначають річні ставки та «суми повернутих коштів» «індивідів», що служили в окремих «департаментах»:

An der Spitze der Verwaltung stand Generalmajor Baron Enzenberg als Administrator (5500 fl.) und Feldkriegskommissär Loppitsch (1200 fl.). In der «**Administrationskanzlei**» wirkten: Oberlieutenant Beddeus, Adjutant und Kanzleidirektor (300 fl.), Mihalaky, walachischer Sekretär (800 fl.), Brodowsky, Protokollist (228 fl.), Lenz, Kanzlist und Translator (228 fl.), Augustin Stamberg, Praktikant (150 fl.), Predetitsch, walachischer Dolmetsch (218 fl.) und Woiczikowitsch, polnischer Dolmetsch (100 fl.). Die «**Distriktkassa**» zählte nur zwei Angestellte: Lieutenant Capedi, Kassier (382 fl. 40 kr.) und Beyermann, Rechnungsadjunkt (276 fl.). Beim «**Justizfach**» waren beschäftigt: Orlandini, Stabs- und Ober-Auditor (900 fl.), Hitzinger, Hauptmann und Distriktsauditor in Czernowitz (600 fl.), Kichler, Hauptmann und Distriktsauditor in Suczawa (600 fl.), Stipal, Gerichtsschreiber (400 fl.), Alex. Papp, walachischer Dolmetsch (204 fl.), Johann Deaki, deutscher Schreiber (96 fl.) und Köbel, Profoß und Korporal (160 fl.). Beim «**Czernowitzer Direktorium**» standen in Verwendung: Oberlieutenant Adler als Direktor (516 fl.), ferner die «walachischen Schreiber» Demian Holban (200 fl.), Daskiewiez (156 fl.) und Lazar Zerindar (150 fl.). Das «**Suczawer Isprawnikamt**» bildeten: Isprawnik Illie Kirste, Schatrar (600 fl.), ein moldauischer Schreiber (100 fl.), Hildenbrand, Amtsschreiber (180 fl.) und Johann Sturz. Kerkermeister (100 fl.). Schließlich gehörten noch zum Administrationspersonal: der Moldauisch-Kimpolunger Ober-Wornik Angelaky (400 fl.), der Serether Okol-Capitän Gojan (150 fl.), der Russisch-Kimpolunger Ober-Wornik Pirvul (150 fl.), der Zigeunerrichter Saba (100 fl.), der Vorsteher der Gerichtsdieners Gligorie Huhaiko (100 fl.) und der Vorsteher der Arnauten Panaite (20 fl.). Die Besoldungen des gesamten aufgezählten Personals beanspruchten die Summe von 15.274 fl. 40 kr.

Aber auch auf dieser Stufe war die Organisation noch vielfach ungenügend. Wohl war das Land unter Anlehnung an bereits zur moldauischen Zeit bestehende Zustände in fünf politische Verwaltungsbezirke geteilt (Czernowitz, Suczawa, Sereth. Moldauisch- und Russisch-Kimpolung), doch nur der Czernowitzer Distrikt hatte ein besser ausgestaltetes Direktorium erhalten. Bald darauf wurde übrigens die Einteilung des Landes in vier Distrikte üblich (Czernowitz, Wiznitz, Sereth und Suczawa) und dementsprechend ist seit 1784 auch die Rede von vier Direktoren. Wie lückenhaft der Verwaltungsorganismus war, geht daraus hervor, daß die

На чолі управління перебував генерал-майор барон Енценберг як адміністратор (5500 фл.) та військово-польовий комісар Лоппіч (1200 фл.). У «**канцелярії адміністрації**» були зайняті: ад'ютант та директор канцелярії обер-лейтенант Беддеус (300 фл.), волоський писар Мігалакі (800 фл.), протоколіст Бродовський (228 фл.), канцелярист та перекладач Ленц (228 фл.), практикант Августин Штамберг (150 фл.), волоський тлумач Предетич (218 фл.) та польський тлумач Войчикович (100 фл.). «**Каса дистрикту**» налічувала тільки двох службовців: касира лейтенанта Капеді (382 фл., 40 кр.) та помічника Бейермана (276 фл.). У «**юридичному відомстві**» були зайняті: штабний та обер-аудитор Орландіні (900 фл.), капітан та аудитор дистрикту в Чернівцях Гітцінгер (600 фл.), капітан та аудитор дистрикту в Сучаві Кіхлер (600 фл.), судовий писар Штіпаль (400 фл.), волоський тлумач Алекс. Папп (204 фл.), німецький писар Йоганн Дякі (96 фл.), судовий виконавець та капрал Кебель (160 фл.). «**Чернівецький директоріат**» мав у своєму розпорядженні: директора обер-лейтенанта Адлера (516 фл.), крім нього – «**волозьких писарів**» Дем'яна Гольбана (200 фл.), Даскевича (156 фл.) та Лазаря Зеріндара (150 фл.). «**Сучавське ісправництво**» утворювали: шатрар ісправник Ілля Кірте (600 фл.), один молдавський писар (100 фл.), секретар Гільденбранд (180 фл.) та тюремник Йоганн Штурц (100 фл.). До штату адміністрації також належали: старший двірник Молдавського Кімполунгу Ангелакі (400 фл.), капітан Серетського околу Гоян (150 фл.), старший двірник Руського Кімполунгу Пірвул (150 фл.), циганський суддя Саба (100 фл.), начальник судових службовців Глігоріє Гугайко (100 фл.) та командир арнаутів Панаїте (20 фл.). Загальна сума утримання переліченого персоналу складала 15.274 фл., 40 кр.

Але навіть на цьому рівні організаційна структура була далеко незадовільною. Хоч край був поділений на п'ять політико-адміністративних повітів (Чернівецький, Сучавський, Серетський, Молдавсько-Кімполунзький та Русько-Кімполунзький), що опиралося на поділ, за молдавських часів, але тільки Чернівецький отримав краще організований директоріат. Втім незабаром було заведено ділити край на чотири повіти (Чернівецький, Вижицький, Серетський та Сучавський), а відповідно до цього від 1784 року мова йшла про чотирьох директорів. Наскільки недоконалим був адміністративний організм, видно з того,

Einhebung der landesfürstlichen Steuer nicht durch ordentliche Steuereinnehmer, sondern durch die Dorfrichter, später durch hiezu bestimmte Masilen (Adelige) stattfand. Diese wurden anfangs durch «das Land mittelst einer Auflag von 3 Kreuzern für jede Familie» bezahlt, später erhielten sie und ihre Knechte einen Taglohn. Trotzdem diese Steuereinhebung mit vielen Übelständen verbunden war und daher Vorschläge zur Bestellung von Steuereinnehmern gemacht wurden, scheint es dazu nicht gekommen zu sein. Bezüglich der Gerichts-Organisation war aber die Bukowina 1783 nur in zwei Distrikte oder Bezirke geteilt; außer dem Distriktsauditoriat Czernowitz bestand nur ein zweites in Suczawa. Wie ungenügend diese Einrichtung war, bezeugte Kaiser Joseph II. selbst, nachdem er im Juni 1783 die Bukowina bereist hatte, er befahl einen besonders geschickten Auditor, «der die Landessprache versteht, hieher zu schicken, weil die Kriminalprozesse sich zu sehr anhäufen und auch die Zivilprozesse unendlich sind». Dieser Befehl des Kaisers gab offenbar Veranlassung zur Schaffung des dritten Distriktsgerichts, das in Sereth seinen Sitz hatte. Nun unterstanden dem Czernowitzer Gerichte die Bezirke von Czernowitz, Wiznitz und Russisch-Kimpolung; dem Serether der Bezirk von Sereth; endlich dem Suczawer der Suczawer und der Moldauisch-Kimpolunger Bezirk. Der Stabs- oder Oberauditor in Czernowitz vereint mit der Administration bildeten als «iudex nobilium» das Gericht erster Instanz für den hohen Adel, Beamte, Offiziere, gr.-or. Geistlichkeit, für ganze Gemeinden und «Fiskalitätsklagen» (Streitfälle zur Wahrung landesfürstlicher Interessen, Gefällvergehen u. dgl.). Für alle anderen Einwohner, und zwar auch für die Masilen, waren die ordentlichen Gerichte erster Instanz die Distriktsrichter. Als untergeordnete Gerichte bestanden die ordentlich bestellten **Magistrate** in den drei Städten (**Czernowitz**, Sereth und Suczawa) und in den übrigen Ortschaften die **Dorfgerichte**, die aus dem Dwornik und vier Gemeindeältesten bestanden. Sie hatten den Streitenden Parteien vor allem «einen Vergleich anzuraten», entschieden über «Schuldstreitigkeiten, welche nicht über 10 fl.

що земельно-княжі податки збирали не призначені для цього податківці, а сільські судді, пізніше — призначені для цього мазили (дворяни). Спочатку вони оплачувалися «краєм в розмірі по 3 крейцери за одну родину», але пізніше їм та їхнім помічникам встановили поденну оплату. Хоч таке збирання податків було пов'язано з багатьма труднощами і тому вносилися пропозиції щодо покращення збирання податків, та все ж, як видається, до цього не дійшло. А в судовій сфері Буковина у 1783

році була поділена тільки на два округи чи повіти: крім Чернівецького повітового аудиторіату існував ще один — Сучавський. Наскільки недосконалим був такий стан, вказував сам цісар Йосиф II після того, як він у червні 1783 року здійснив подорож Буковиною. Він наказав прислати сюди особливо вправного аудитора, «яким розуміє місцеву мову, бо накопичуються кримінальні справи, а цивільних справ теж величезна кількість». Цей наказ цісаря спричинив, мабуть, утворення третього судового округу, що розміщався в Сереті. Відтепер Чернівецькому судові були підпорядковані Чернівецький, Вижницький та Русько-Кімполунзький повіти, Серетському — Серетський повіт, а Сучавському

Сучавський та Молдавсько-Кімполунзький. Чернівецький штабний або обер-аудитор утворював разом з адміністрацією як «iudex nobilium» суд першої інстанції для вищого дворянства, чиновників, офіцерів, православного духовенства, для цілих громад і «фіскальних справ» (спори, що стосувалися земельно-княжих інтересів, податкових злочинів тощо). Для всіх інших жителів, в тому числі і для мазилів, округні судді були судами першої інстанції. Нижчими судами були призначені у встановленому порядку **магістрати** у трьох містах (**Чернівцях**, Сереті і Сучаві), а в інших населених пунктах — **сільські суди**, що склалися з двірника та чотирьох старійшин громади. Вони мали, передовсім, «пропонувати мирову угоду» сторонам, виносити вироки у «суперечках про борги, які не перевищували 10 фл.» і могли оштрафо-

Abb. 42. Das Kronprinzenblatt im Schützen-Gedenkbuch.

Іл. 42. Сторінка кронпринца у Стрілецькій пам'ятній книзі.

ausmachen», und konnten Strafen bis zu 25 Stockstreichen verhängen. Der Instanzenzug ging von den Dorfgerichten und Stadtmagistraten an die Distriktsauditoriate, ferner an das Oberauditoriat und schließlich an das Generalkommando (**Judicium militare mixtum**) in Lemberg und den Hofkriegsrat in Wien; Rekurse gegen Urteile über Kriminalverbrechen konnten überhaupt nur bei dieser Hofstelle eingebracht werden, von der auch alle Urteile, welche eine größere Strafe als ein Jahr Schanzarbeit auferlegten, bestätigt werden mußten. Bei der Beurteilung von Kriminalverbrechen wurde die Theresianische peinliche Gerichtsordnung beobachtet; sonst aber wurden wenigstens anfangs die landesüblichen Rechtsanschauungen berücksichtigt, allmählich aber auch die österreichische Allgemeine Gerichtsordnung vom 1. Mai 1781 mit kleinen Abweichungen angewendet. Eine Trennung der Zivil- und Kriminalgerichtsbarkeit war nicht vorgesehen. Seit der Ausbildung der Auditoriate verloren die Direktorate ihre Gerichtsbarkeit.

Aus dieser Übersicht der Organisationsgeschichte der Bukowina zur Zeit der Militärverwaltung ist zu ersehen, daß die überwiegende Anzahl aller kaiserlichen Behörden in Czernowitz ihren Sitz hatte. Hier hatte die **Landesadministrationskanzlei** mit dem kommandierenden General, die **Distriktskasse**, das **Oberauditoriat** und das **Czernowitzer Distriktsauditoriat**, endlich das **Czernowitzer Direktorat** seinen Sitz. Alle diese Ämter verfügten nur über wenige Beamte und eine Anzahl von Dienern, die zum Teil aus der moldauischen Zeit übernommen waren. Bei der geringen Zahl von Beamten und dem engen Zusammenhange dieser militärischen Ämter ist es erklärlich, daß z. B. das Administrationspersonal beim Oberauditorgerichte mittätig war, anderseits der Stabsauditor und die Distriktsauditore im Verwaltungsdienste mitwirkten. So verwendete Enzenberg den Stabsauditor Müller zum Kopieren der von der Administration insgeheim geöffneten verdächtigen Briefe und der Czernowitzer Auditor erledigte auch einzelne Verwaltungsgeschäfte.

Daneben zeigten sich aber schon zur Zeit der Militäradministration auch Ansätze zu anderen Ämtern, die ebenfalls zumeist in Czernowitz ihren Sitz hatten. So erscheinen schon 1781 im Dienste der Landesadministration als erste Vertreter einer **Bauabteilung** ein Baurechnungsführer, ein Maurer- und ein Zimmermannspolier; die Aufsicht über Brücken und Überfahrten samt der Einhebung der landesfürstlichen Mautgelder an ihnen war einem Pontonieurlieutenant anvertraut. Als erster **Sanitätsreferent** traf nach längeren

увати до ударів 25 палицями. Рух інстанціями йшов від сільських судів і міських магістратів до окружних аудиторіатів, далі до обер-аудиторіату, і, нарешті, до генерального командування (**Judicium militare mixtum**) у Львові та до Надвірної військової ради у Відні. Касаційні скарги на вироки в кримінальних справах могли, загалом, подаватися тільки до цієї придворної установи, котра мала також затверджувати всі вироки, за якими призначалися більші покарання ніж один рік примусових робіт. При розглядах кримінальних злочинів дотримувалися кримінального Терезіанського судочинства, в інших випадках, принаймні на початку, дотримувалися традиційних правових поглядів; поступово почали застосовувати з деякими невеликими відступами Австрійський Загальний порядок судочинства від 1 травня 1781 року. Розмежування цивільного та кримінального судочинства не передбачалося. З того часу, як утворилися аудиторіати, директоріати втратили свою юридичну силу.

З цього огляду організаційної історії Буковини за часів військового правління видно, що переважна більшість всіх цісарських державних органів перебувала в Чернівцях. Тут були розташовані **канцелярія крайової адміністрації** на чолі з командуючим генералом, **окружна каса**, **обер-аудиторіат** та **Чернівецький окружний аудиторіат** і, нарешті, **Чернівецький директоріат**. Всі ці органи мали небагато чиновників та певну кількість службовців, які почасти залишилися ще з молдавських часів. Враховуючи незначну кількість чиновників та тісну взаємозалежність між цими військовими установами, стає зрозуміло, чому, наприклад, персонал адміністрації брав участь у вищому аудиторському суді, а штабний аудитор та окружні аудитори працювали також в управлінських службах. Так, Енценберг використовував штабного аудитора Мюллера для копіювання таємно відкритих адміністрацією підозрілих листів. Чернівецький аудитор теж виконував деякі адміністративні обов'язки.

Поряд з цим вже у часи військової адміністрації видно було зародки інших державних органів, що теж перебували у Чернівцях. Так, уже в 1781 році на службі в крайовій адміністрації з'явилися як перші представники **відділу будівництва** — бухгалтер будівельної справи, мулярський і теслярський десятники. Нагляд за мостами й переправами, а також збирання мита за проїзд ними здійснював понтонерний лейтенант. Після довгих перемовин в кінці 1782 року

Verhandlungen Ende 1782 ein Distriktsoberchirurgus in Czernowitz ein; damals begannen auch die ersten Versuche zur Heranbildung ordentlicher Hebammen. In dieser Zeit fingen bereits auch in der Bukowina die Vorarbeiten für das **Grundbuchsamt** an. Die später errichtete Bukowiner Landtafel für den herrschaftlichen Grundbesitz beruht nämlich vor allem auf den 1782 bis 1784 von dem Obersten von Metzger aufgenommenen Abgrenzungsakten; für die Czernowitzer Stadttafel wurden schon 1782 und 1784 ähnliche Aufnahmen begonnen, deren Vollendung erst in einen späteren Zeitpunkt fällt. Doch wurden schon während der Militäradministration bei den Distriktsauditoriaten «Grundbücher der Stadt» geführt. In Czernowitz waren «Kontraktenprotokolle» seit 1779 sowie Obligationsbücher seit 1783 in Verwendung; in ihnen wurden allerlei bürgerliche Rechtsurkunden eingetragen. Ebenso erfolgte schon 1784 infolge der damals begonnenen Übernahme der geistlichen Güter in die Verwaltung des Staates der erste Schritt zur Errichtung der **Güterdirektion** (Wirtschaftsoberdirektoriat), der die Wirtschaftsämter unterstanden. Ferner bestand schon damals zur Beaufsichtigung der Zollämter (Dreißigstämter) ein **Mautinspektorat** für die Bukowina, doch hatte dasselbe in Bojan seinen Sitz und unterstand der Mautgefällen-Administration in Lemberg. Zur **Bewachung der Grenze** wurden «Kordonisten» verwendet, die anfangs Soldaten und gedungene Bauern, später Invaliden waren. Die Entwicklung des Bergbaues hatte auch zur Absendung eines **Berggerichtssubstituten** nach dem Süden des Landes Veranlassung gegeben, der den galizischen Behörden unterstand.

Zur Zeit der **Verbindung der Bukowina mit Galizien** (1786—1848) erfolgten auch in der Behördenorganisation zahlreiche Änderungen.

An die Stelle der Administrationskanzlei trat nun das **Kreisamt**. Zum ersten **Kreishauptmann** ernannte Kaiser Joseph den damaligen Oberdirektor der Güterdirektion **Beck**, der zufolge der kaiserlichen Anordnung seinen Sitz in Czernowitz nahm, da dort die für das Kreisamt nötigen Gebäude vorhanden waren. Beck leitete das Amt bis 1792. Ihm folgte der einheimische Adelige Basil v. **Balschs**, der jedoch im Jahre 1795 in eine Untersuchung geriet, welche zehn Jahre währte. Seit dem Jahre 1800 war Balschs vom Amte suspendiert und die Leitung des Kreisamtes untergeordneten Beamten anvertraut, nämlich 1800 dem Kreiskommissär v. **Georgewitsch** und 1803 dem Kreiskommissär Joseph Vogel, der als «Kreisvorsteher»

до Чернівців прибув окружний старший хірург, як перший **санітарний референт**. Тоді беруть початок перші спроби підготовки справжніх акушерок. У цей час на Буковині розпочалася також підготовка до створення **установи для ведення земельного кадастру**. Створена пізніше буковинська крайова табула поміщицьких земельних володінь базується, передовсім, на складених полковником Метцгером з 1782 по 1784 роки актах про розмежування земель. Для чернівецької міської табули подібні акти почали складати вже у 1782 і 1784 роках, однак завершили пізніше. Проте ще в часи військової адміністрації в окружних авдиторствах велися «міські земельні книги». З 1779 року в Чернівцях вели «контрактіві протоколи», а з 1783 року — книги зобов'язань, куди записували різні правові операції жителів міста. Внаслідок розпочатої в 1784 році передачі церковних маєтків в державне управління було зроблено перший крок до організації **дирекції маєтків** (господарського старшого директоріату), якому підпорядковувалися господарські відомства. Крім того, на Буковині вже тоді існував **митний інспекторат** для нагляду за митними установами, але він був розміщений у Боянах та підпорядковувався Львівській митній адміністрації. Для **охорони кордонів** використовувались «кордоністи», якими спочатку були вояки та наймані селяни, а пізніше — військової інваліди. Розвиток гірничої справи викликав направлення представника **гірничого суду** на південь краю, який підпорядковувався властям Галичини.

У час **об'єднання Буковини з Галичиною** (1786—1848 рр. в структурі державних органів відбувалися численні зміни.

Тепер замість адміністративної канцелярії стало **окружне управління**. Першим старостою округу цісар Йосиф призначив тодішнього **старшого директора** дирекції маєтків **Бекка**, який згідно з цісарським указом розташовував своє відомство в Чернівцях, оскільки там були необхідні для окружної адміністрації будівлі. Бекк пробув на цій посаді до 1792 року. Його змінив місцевий дворянин Василь фон **Бальш**, який, однак, у 1795 році потрапив під слідство, що тривало десять років. Через це його у 1800 році тимчасово звільнили від виконання обов'язків, а керівництво округом доручили підлеглим йому чиновникам, а саме: у 1800 році окружному комісарові фон **Георґевичу**, а у 1803 році — окружному комісарові Йозефу Фогелю,

erscheint. Im Jahre 1804 wurde hierauf v. Schreiber zum Kreishauptmann ernannt, über den ebenfalls eine Untersuchung verhängt wurde. Vom Jahre 1808 bis 1817 war I. v. **Platzer** Kreishauptmann; ihm folgte A. v. **Stutterheim** bis 1823; diesem I. v. **Malczek** bis 1833 und sodann F. Kratter bis 1838. Dessen Nachfolger C. v. **Milbacher** nahm die Bauern in Schutz und gab nicht zu, daß sie mehr als zwölf Tage Frohndienste leisten; daher bewirkte der Adel seine Versetzung. An seine Stelle kam im Jahre 1840 der in Suczawa geborene H. **Isseczeskul**, der letzte wirkliche Kreishauptmann der Bukowina. Als der Geschäftsumfang wuchs, wurden auch **Vicekreishauptmänner** angestellt. Das Wirkungsgebiet der Kreisämter war sehr bedeutend, sie besorgten das Steuerwesen, die Konskription und Rekrutierung, die Aufsicht über das Schulwesen, die Untertansangelegenheiten, die Beaufsichtigung der Herrschaften und ihrer Beamten, die Organisierung und Bewachung der Gemeinden u. s. w.

Dem Kreishauptmanne standen zur Seite **Kreiskommissäre**, die beim Beginne der Zivilverwaltung zufolge der Weisung Josephs II. auch aus den bisherigen Direktoren gewählt wurden. Die Kreiskommissäre wurden zum Teil im Lande exponiert, so daß sie gewissermaßen die früheren Direktoren vertraten. Suczawa war der ständige Sitz eines solchen Kreiskommissärs. Im Russisch-Kimpolunger Kreise bestand einige Zeit lang noch das Amt eines Oberrichters fort. Die Zahl der Kreiskommissäre betrug 1847 sieben; daneben waren beim Kreisamte zwei Sekretäre, dreizehn Manipulationsbeamte und sechs beedete Praktikanten angestellt.

Das Kreisamt hatte auch die Verwaltung des Steuerwesens. Zu diesem Zwecke wurden ihm mehrere **Kassenbeamten** und eine Anzahl **Steuerbeschreibungskommissäre** beigegeben. Auch das k. k. Bauamt wurde weiter ausgestaltet. Anfangs war zwar nur ein Kreisingenieur angestellte aber allmählich wuchs die Zahl der Angestellten und gegen die Mitte des Jahrhunderts gab es mehrere Ingenieure und Straßenkommissäre, ferner zahlreiche Wegmeister, Straßeneinräumer, Brückenwächter und Schiffleute. Auch das vom Staate besoldete **«Gesundheitspersonal»** nahm allmählich zu. Schon 1798 zählte man einen Physikus, einen Oberchirurgen, einen Chirurgen und zwei Kreishebammen; doch befand sich unter diesem Sanitätspersonal kein Doktor der Medizin. Im Jahre 1847 zählte man dagegen im Dienste des Staates drei Doktoren der Medizin (zu Czernowitz, Suczawa und

який іменувався «окружним головою». У 1804 році округним старостою було призначено фон Шрайбера, який теж потрапив під слідство. З 1808 по 1817 рік округним старостою був Й. фон Плятцер, після нього — А. фон Штуттергайм (по 1823 рік), потім Й. фон Мальчек (по 1833 рік), а потім Ф. Краттер (по 1838 рік). Його наступник К. фон Мільбахер став на захист селян і не дозволяв, щоб вони відбували більше дванадцяти днів панщини, тому дворянство домоглося його переведення. У 1840 році на його місце заступив уродженець Сучави Г. Іссеческул, останній дійсний староста Буковинського округу. Коли обсяг справ зріс, було призначено також **окружних віце-старост**. Сфера діяльності округних органів була дуже значною. Вони займалися податками, переписами і призовом рекрутів, наглядом за шкільництвом, підданськими відносинами, контролем за помістями та їх службовцями, організацією та охороною громад тощо.

Округному старості допомагали **окружні комісари**, які на початку цивільного правління згідно зі вказівкою Йосифа II обиралися також з-поміж попередніх директорів. Частина округних комісарів була відряджена до різних місць краю і, таким чином, деякою мірою заступали колишніх директорів. Постійним місцем перебування одного з таких округних комісарів була Сучава. У Русько-Кімполунзькому повіті ще деякий час зберігалася посада старшого судді. У 1847 році нараховувалося сім округних комісарів, крім них в округному управлінні було ще два секретарі, тринадцять управлінських чиновників та шість приведених до присяги практикантів.

До округного управління належало також управління податковими справами, котре для виконання функцій мало кілька **касірів** і певну кількість **податкових комісарів, які розписували податки**. Було розширене і цісарсько-королівське будівельне відомство. Правда, спочатку був на посаді тільки один округний інженер, але поступово кількість чиновників зростала, а в середині століття працювало вже кілька інженерів та шляхових комісарів, крім них було багато шляхових майстрів, ремонтників, охоронців мостів та понтонерів. Також поступово зростала кількість **«персоналу з охорони здоров'я»**, які перебували на державному утриманні. Вже 1798 року був один округний лікар, один головний хірург, один хірург та дві округні акушерки, але серед цього санітарного персоналу жоден не мав ступеня доктора медицини. А вже у 1847 році на державній службі перебувало три

Radautz), ebenso viele Wundärzte (zu Czernowitz, Moldauisch-Kimpolung und Wiznitz), endlich auch zwei Hebammen.

Dem Kreisamt unterstanden alle Ortsobrigkeiten, die städtischen als auch die dörflichen, ebenso die Grundherrschaften (Dominien) und deren Beamte (Mandatere). Sie unterstützten das Kreisamt in allen Zweigen seiner Tätigkeit, hoben die Steuern ein und führten sie ab, versahen die Ortspolizei u. s. w.

Auch das **Gerichtswesen** erfuhr eine vollständige Umgestaltung, die mit 1. Februar 1787 in Kraft trat. Das ganze Gerichtswesen der Bukowina wurde dem Lemberger Appellationsgericht unterstellt. Als unterste Gerichte bestanden weiter die **Gemeindeggerichte** (Magistrate, Dworniken) fort. Entsprechend den galizischen Verhältnissen wurde nun auch den Grundherrschaften (Dominien) die Führung der kleinen richterlichen Geschäfte anvertraut, was bisher nicht der Fall war. Im Jahre 1804 wurde bestimmt, daß die Entscheidungen der bäuerlichen Injurien-Händel und Streitsachen, deren Betrag 10 rheinische Gulden nicht überstieg, auch weiterhin den Dworniken oder Gemeinderichtern mit den Geschworenen anvertraut bleiben. Bei allen anderen Streitigkeiten unter den Bauern soll ein Vergleich zwischen den Parteien vor dem Dwornik, den Geschworenen und dem Mandator versucht und der Streitgegenstand vor dem Distriktsgericht nur gegen ein Zeugnis über den fruchtlosen Versuch des Vergleichs in Verhandlung genommen werden. Ebenso wurden dem Gemeindeggerichte in Sereth die Entscheidungen der Injurien-Händel und der Streitsachen unter 25 rheinischen Gulden zwischen den Einwohnern dieser Stadt überlassen. Ähnliche Bestimmungen galten für Czernowitz, worüber weiter unten das Nähere gesagt werden wird.

Als ordentliche Gerichte erster Instanz wurden drei landesfürstliche «Ortsgerichte», die häufiger unter dem bezeichnenderen Namen «Distriktsgerichte» erscheinen, errichtet. Sie hatten ihren Sitz wie schon zur Zeit der Militärverwaltung in Czernowitz, Sereth und Suczawa. Bei jedem dieser Gerichte sollte ein geprüfter Vorsteher mit 600 fl. Gehalt, ein geprüfter Ratsmann oder Syndicus mit 400 fl., zwei Ratsmänner aus der Mitte der Bürger mit 50 fl., zwei Kanzleiindividuen mit 100 fl. und drei Gerichtsdienner mit 50 fl. Gehalt angestellt werden. Zufolge der Konkursausschreibung vom 31. Oktober 1786 wurde bei jedem derselben aber auch ein Sekretär mit 150 fl. jährlichem Gehalt angestellt. Auch nach der teilweisen Trennung der Bukowina von Galizien (1790) blieben diese Gerichte bestehen. Im Jahre 1793 hatte

doktori medicini (у Чернівцях, Сучаві та Радівцях), стільки ж хірургів (у Чернівцях, Молдавському Кімполунзі та Вижниці) та, нарешті, дві акушерки.

Окружному управлінню підпорядковувалися всі місцеві керівники, як міські, так і сільські, а також поміщицькі маєтки (домінії) та їхні службовці (мандатори). Вони надавали допомогу окружному управлінню у всіх галузях діяльності, збирали та відвозили податки, забезпечували місцеву поліційну службу тощо.

Судова система Буковини теж зазнала докорінної реорганізації, що набрала чинності 1-го лютого 1787 року. Вся судова система підпорядковувалася Львівському апеляційному судові. Продовжували існувати **громадські суди** як суди першої інстанції (магістрати, двірники). Відповідно до галицьких порядків поміщицьким маєткам (домініям) доручалося ведення дрібних судових справ, чого досі не було. У 1804 році було встановлено, що справи про образу чи спори, сума яких не перевищувала 10 рейнських гульденів, надалі залишаються у віданні двірників чи громадських суддів разом з присяжними. У всіх інших спорах між селянами двірники, присяжні і мандатор повинні домагатися мирової угоди між сторонами, а предмет спору може розглядатися повітовим судом лише за наявності довідки про те, що спроба мирової угоди не мала успіху. Так само Серетському громадському судові було доручено приймати рішення у справах про образу та в спорах між жителями цього міста на суму не більшою за 25 рейнських гульденів. Подібні рішення були прийняті також щодо Чернівців, про що докладніше йтиметься нижче.

Як суди першої інстанції були засновані три земельно-княжі «місцеві суди», які частіше виступають під характерною назвою «дистриктні суди». Як і в часи військового правління, вони розміщувалися в Чернівцях, Сереті та Сучаві. Для кожного з цих судів мали бути призначені: один досвідчений голова (оклад 600 фл.), один досвідчений радник або юрист-консультант (400 фл.), два радники з середовища міщан (по 50 фл.), два канцеляристи (по 100 фл.) та три судові службовці (по 50 фл.). Згідно з умовами конкурсу від 31-го жовтня 1786 року у кожному з судів було встановлено також посаду секретаря з окладом 150 фл. на рік. Ці суди продовжували існувати навіть після часткового відокремлення Буковини від Галичини (1790 рік). У 1793 році «місцевий суддя»

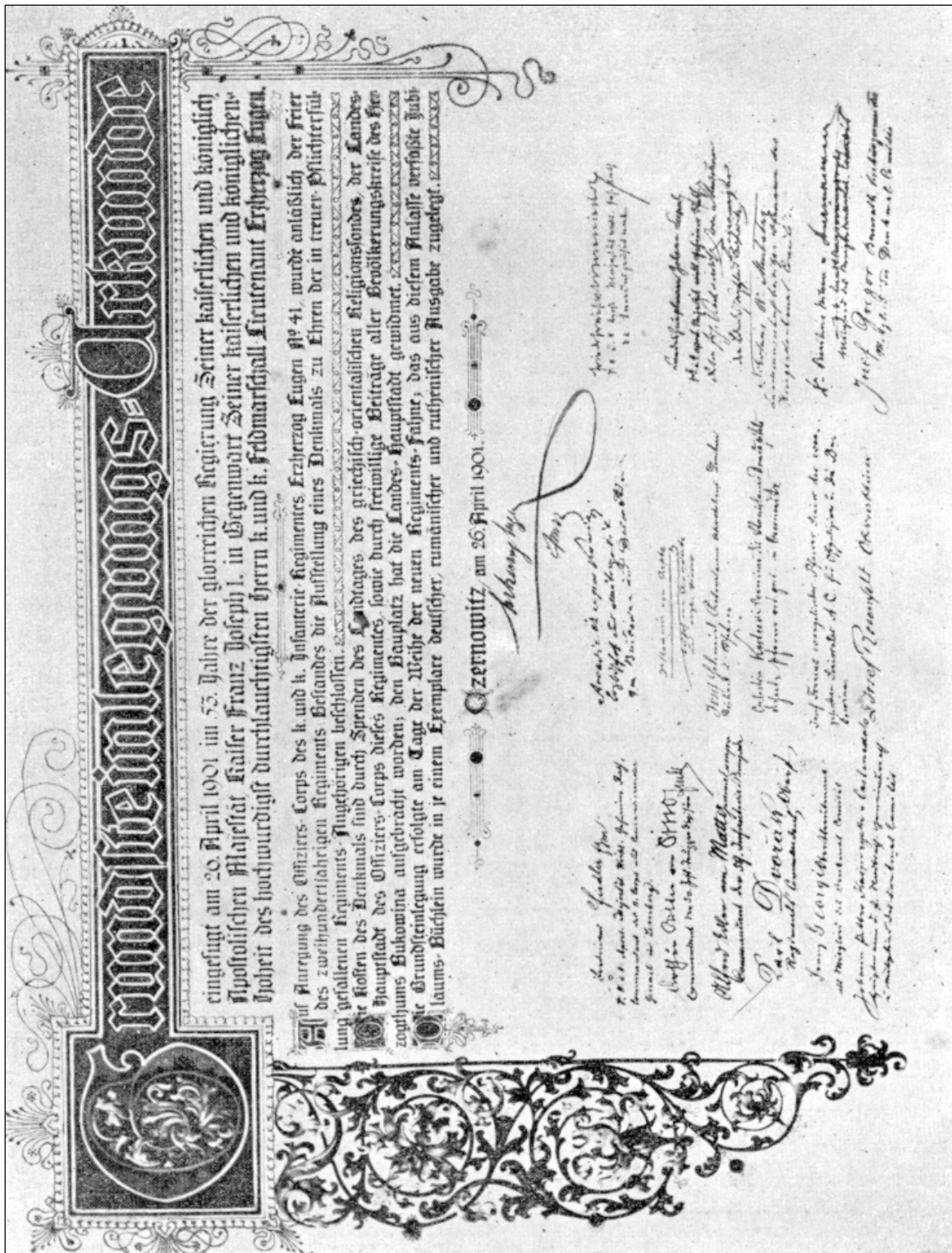

Abb. 43. Grundsteinlegungsurkunde für das Kriegedenkmal mit der Unterschrift Erzherzog Eugens. Лл. 43. Грамота про закладання наріжного каменя для Військового пам'ятника з підписом ерцгерцога Євгена.

der «Lokalrichter» in Czernowitz 600 fl. Gehalt. Als 1797 der Czernowitzer «iudex localis» (Ortsrichter) Szabo und der «Syndicus» Halaktowicz den Dienst verließen, wurde bei der Ausschreibung der Stellen die Kenntnis der walachischen und einer slawischen Sprache gefordert. Im Jahre 1804 wurden die Distriktsgerichte von Czernowitz und Sereth mit dem Czernowitzer «Landrecht» vereinigt, worüber unten näher gehandelt werden wird; es blieb somit nur das Suczawer Distriktsgericht bestehen. Gleichzeitig wurde auch das Radautzer «Justiziäramt», über dessen Entstehen nichts Näheres bekannt ist, mit dem Landrecht vereinigt. Im Jahre 1829 wurde jedoch das Gebiet von Radautz dem Suczawer Distriktsgericht unterordnet. Zu erwähnen ist noch, daß die Distriktsgerichte auch die Geschäfte von «Grenzkämmerern» verrichteten, d.h. «als exponierte Hilfsorgane des adeligen Landrechtes zu wirken, in dessen Auftrage Augenscheine vorzunehmen, Zeugen vorzuladen u.s.w. hatten». Bei der Organisation von 1804 wurde diese Verpflichtung des Suczawer Distriktsgerichtes neuerdings betont.

Auch ein besonderes Kriminalgericht entstand für die Bukowina. Die Anregung dazu hatte Kaiser Joseph selbst am 6. August 1786 gegeben. Das Gericht hatte einen Kriminalrichter mit 600 fl. Gehalt, zwei Kriminalgerichtsbesitzer mit je 400 fl. Gehalt, einen Aktuar mit 150 fl., zwei Kanzleiindividuen mit je 100 fl., einen Kerkermeister mit 100 fl. und vier Gefangenknechte mit je 50 fl. Gehalt. Einer Konkursauschreibung für einige dieser Stellen begegnen wir schon am 31. Oktober 1786; das andere Gerichtspersonal ist offenbar nach der Weisung des Kaisers Joseph II. von den bestehenden Auditorgerichten übernommen worden. Der Kaiser hatte als Sitz des Gerichts Czernowitz bezeichnet; dann aber plante man die Errichtung in Sereth, weil dies näher dem Mittelpunkte des Landes lag. Doch ist mit dem Patent vom 15. November 1787 über die Neuordnung der Kriminalrechtspflege in allen Erbländern als eines der galizischen Kriminalgerichte «für den Bukowiner Kreis ein eigenes Kriminalgericht in Czernowitz» errichtet worden, das dem Lemberger Appellationsgerichte und weiter der Obersten Justizstelle in Wien untergeordnet war. Als 1788 der bisherige Czernowitzer «Kriminalgerichtsbesitzer» Demetrius Bendella zum «Kriminalrichter» bei demselben Gerichte ernannt wurde und daher die Beisitzerstelle mit dem Gehalte von 400 fl. ausgeschrieben wurde, hatten die Bewerber die Kenntnis des Kriminalrechtes und der moldauischen Sprache nachzuweisen. Im Jahre 1804 wurde

у Чернівцях мав 600 фл. платні. Коли в 1797 році «iudex localis» (місцевий суддя) Сабо та «syndicus» (юрист-консультант) Галактович залишили службу, то в умовах конкурсу на заміщення вакансій вимагалось знання волоської та однієї слов'янської мови. У 1804 році Чернівецький та Серетський дистриктні суди об'єдналися з Чернівецьким «крайовим судом», про що докладніше йтиметься далі. Таким чином, залишився тільки Сучавський дистриктний суд. Одночасно з цим з Чернівецьким крайовим судом був об'єднаний і Радівецький «судовий орган», про виникнення якого нічого точного не відомо. Однак у 1829 році Радівеччина підпорядковувалася Сучавському дистриктному судові. Треба ще зауважити, що дистриктні суди виконували також функції «межових палат», тобто «діяли як незахищені допоміжні органи дворянського крайового суду, за дорученням якого мали оглядати місце події, викликати свідків тощо». За організаційною схемою від 1804 року на цій функції Сучавського дистриктного суду наголошувалося знову.

На Буковині виник також окремий кримінальний суд, заснований з ініціативи самого цісаря Йосифа від 6-го серпня 1786 року. У суді був один кримінальний суддя з окладом 600 фл., два кримінальні засідателі (по 400 фл.), один протоколіст (150 фл.), два канцеляристи (по 100 фл.), начальник в'язниці (100 фл.) та чотири тюремні наглядачі (по 50 фл.). З умовами конкурсу на заміщення деяких з цих посад ми вже знайомилися, коли йшлося про 31-е жовтня 1786 року. Інший судовий персонал прийшов, мабуть, за вказівкою цісаря Йосифа II з існуючих аудиторських судів. Цісар визначив Чернівці як місце перебування суду, правда, потім планували розмістити суд в Сереті, бо це місто знаходиться ближче до центру краю. Але все-таки патентом від 15-го листопада 1787 року про новий порядок кримінально-правового судочинства у всіх придбаних краях засновано як один з галицьких кримінальних судів «для Буковинського округу власний кримінальний суд в Чернівцях», який підпорядковувався Львівському апеляційному судові, а далі Вищому управлінню юстиції у Відні. Коли у 1788 році Дмитро Бенделла, тодішній чернівецький «засідатель кримінального суду» був призначений «кримінальним суддею» того ж суду і тому оголосили конкурс на заміщення посади засідателя з платнею у 400 фл., то претенденти мали підтвердити знання кримінального права та мол-

dieses Kriminalgericht mit dem Landrecht vereinigt, 1826 aber wieder getrennt. Im Jahre 1847 zählte das Kriminalgericht vier Räte, zwei Aktuare, drei Auskultanten und andere Beamte.

Als adelige Rechtsbehörde für die Bukowina wurde zunächst das Landrecht in Lemberg bestimmt. Bei diesem mußten auch alle Klagen von Bürgern und Bauern gegen Adelige eingebracht werden. Für die niederen Adeligen, die Ruptaschen, war nach der Bestimmung von 1787 bei

давської мови. У 1804 році цей кримінальний суд об'єднали з крайовим судом, але у 1826 році знову відокремили. 1847 року у кримінальному суді було чотири радники, два діловоди, три засідателі без права голосу (стажисти) та інші службовці.

Буковинським судовим органом для дворян був визначений спочатку крайовий суд у Львові. До нього мали подаватися також усі скарги на дворян від міських жителів та селян. Для нижчого дворянства,

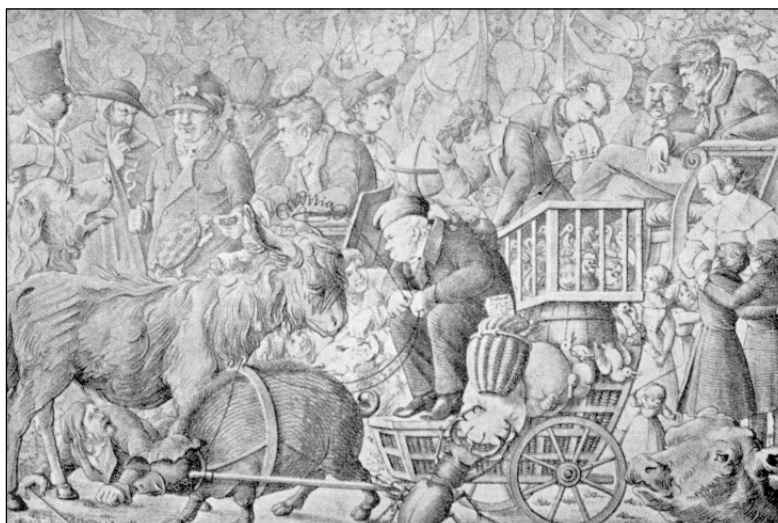

Abb. 44. Humonstisch-satyrisches Bild «Die Stände» (1813-1835): ein von der Kommission heimkehrender Kreiskommissär.

Лл. 44. Гумористично-сатиричний рисунок «Стани» (1813-1835): окружний комісар повертається з перевірки.

Realklagen über landtäfliche Güter das Landrecht, in allen übrigen Personal- und Realklagen das Ortsgericht zuständig. Das Personal des Lemberger Landrechts wurde, um seiner neuen Aufgabe entsprechen zu können, um einige der walachischen Sprache kundige Beamten vermehrt. Im Herbst 1787 wurde das Landrecht in Stanislaw errichtet und die Bukowina diesem unterstellt. Zum Vertreter von Rechtsparteien aus dem Bauernstande wurde 1788 bei diesem Gericht ein «Untertanenadvokat» angestellt, der «nebst den übrigen erforderlichen Gegenständen auch der moldauischen Sprache kundig sein mußte». Als 1790 die teilweise Trennung der Verwaltung der Bukowina von Galizien stattfand, wurde zwar von der Obersten Justizstelle in Wien für die Bukowina die Errichtung eines eigenen Landrechts geplant, doch blieb schließlich das frühere Verhältnis bestehen. Es ist leicht begreiflich, wie sehr die Rechtssachen unter und gegen Bukowiner Adelige durch die weite Entfernung des

так званих рупташів, спори щодо кадастрових маєтків, за розпорядженням від 1787 року, розглядав крайовий суд, а у всіх інших випадках — місцевий суд. Щоб відповідати новим завданням, штати Львівського крайового суду поповнили кількома чиновниками, які володіли волоською мовою. Восени 1787 року крайовий суд засновано у Станіславі, а йому підпорядкували й Буковину. У цьому суді для представлення селянської сторони запровадили у 1788 році посаду «адвоката підданих», який «поряд з іншим необхідним, мав знати також молдавську мову». Коли в 1790 році відбулося часткове відокремлення буковинського управління від Галичини, то Вище управління юстиції у Відні планувало створити на Буковині окремий крайовий суд, але, врешті-решт, все залишилося без змін. Легко уявити, що велика відстань до Станіславського крайового суду ускладнювала розгляд правових спорів поміж буковинськими дворянами та про-

Stanislauer Sandrechts erschwert wurden. Deshalb wurde 1795 auf Bitten der Bukowiner Bürger und Bauern bestimmt, daß wider Bukowiner Adelige vorkommende Klagerechte, wenn der Gegenstand den Betrag von 100 rheinischen Gulden nicht überschritt, an jenes der drei Ortsgerichte der Bukowina zu verweisen seien, in dessen Bezirk der Beklagte wohnhaft war. Erst 1804 wurde für die Bukowina ein eigenes **Landrecht zu Czernowitz** errichtet, welches aus dem Präsidenten und zwei Landräten zu bestehen hatte und mit dem Czernowitzer Distriktsgericht (Ortsgericht) so vereinigt werden sollte, daß der Landrechtspräsident zugleich dem Czernowitzer Distriktsgerichte vorstand und die Aufsicht über das ganze Justizwesen der Bukowina führte. Dem Czernowitzer Distriktsgerichte wurden aber auch die Geschäfte des Serether Distriktsgerichtes und des Radautzer Justiziär-Amtes, ferner auch jene des Bukowiner Kriminalgerichtes zugewiesen, so daß auch die Leitung der Kriminalprozesse dem Präsidenten des Landrechts unterstand. Darnach war die gesamte Justizverwaltung der Bukowina in erster Instanz zwischen dem Czernowitzer Landrecht und dem Suczawer Ortsgericht (Distriktsgericht) geteilt. Nunmehr wurden auch diesem Landrecht sämtliche Klagen der Bürger und Bauern gegen Adelige ohne alle Beschränkung zugewiesen, also auch jene unter 100 fl., die bisher den Ortsrichtern unterstanden. Weitere Bestimmungen über die Wirksamkeit des Bukowiner Landrechts erfolgten 1805, 1806 und 1808. Häufige Klagen, welche gegen die höheren Gerichtsstellen in Galizien und der Bukowina erhoben wurden, veranlaßten die Justizhofstelle 1822 eine Untersuchungskommission in diese Länder zu entsenden. Es scheint, daß viele Beamte damals nicht nur lau im Dienste waren, sondern auch gerne Geschenke annahmen, wie ein satyrisches Bild aus jenen Tagen (Abb. 44) drastisch darstellt. Die Zustände, welche die Kommission in Czernowitz antraf, waren so trostlos, daß fast alle höheren Beamten des Landrechts bestraft wurden und eine vollständige Reorganisation dieses Gerichtes stattfand: die Vereinigung des Landrechts mit dem Kriminalgericht wurde 1826 wieder gelöst und das Landrecht in ein «**Stadt- und Landrecht**» für die Zivilstreitigkeiten des Adels im ganzen Lande und der Unadeligen in den dem Landrecht früher zugewiesenen Bezirken umgewandelt.¹¹ Im Jahre 1825 bestand das Czernowitzer Landrecht aus einem Präsidenten, zwei Landräten, sechs anderen Räten, zwei Sekretären, drei Ratsprotokollisten, drei Auskultanten und dem sonstigen Personal; 1847 wies das Stadt- und Landrecht einen

ти них. Тож у відповідь на прохання буковинських міщан та селян у 1795 році було прийнято рішення, що позови проти буковинського дворянства у випадку, коли ціна предмету спору не перевищує 100 рейнських гульденів, повинні подаватися до одного з трьох місцевих судів Буковини, а саме до того, на території якого мешкав відповідач. І тільки 1804 року в **Чернівцях** було засновано для Буковини окремий **крайовий суд**, який мав складатися з президента та двох радників, а з Чернівецьким дистриктним (місцевим) судом він мав бути об'єднаним такою мірою, щоб президент крайового суду очолював одночасно й Чернівецький дистриктний суд і, таким чином, відповідав за все буковинське судочинство. Чернівецькому дистриктному судові передали також всі справи Серетського дистриктного суду і Радівецької судової установи, а також справи Буковинського кримінального суду. Тож і керівництво кримінальними процесами перейшло у відання президента крайового суду. Внаслідок цього вся юридична система Буковини в першій інстанції була поділена між Чернівецьким крайовим судом та Сучавським місцевим (дистриктним) судом. Тепер скарги міщан та селян на дворян скеровувалися без жодних обмежень до цього крайового суду і він розглядав також справи, що оцінювалися до 100 фл. і які до цього часу були у віданні місцевих судів. Інші розпорядження щодо діяльності Буковинського крайового суду виходили у 1805, 1806 і 1808 роках. Але на вищі судові установи Галичини й Буковини надходило багато скарг, через що Надвірне управління юстиції у 1822 році направило до цих країв слідчу комісію. Складається враження, що багато тодішніх чиновників не тільки недбало виконували свої обов'язки, але й охоче приймали подарунки, як це яскраво передає карикатура тих часів (іл. 44). Стан, з яким зіткнулася комісія в Чернівцях, був настільки невтішним, що були покарані майже всі чиновники крайового суду, а на суд чекала повна реорганізація: 1826 року крайовий суд знову було відокремлено від кримінального, а сам крайовий суд перетворено на «**міський та крайовий суд**» у цивільних справах дворянства у всьому краї, а справи осіб недворянського походження передавалися у повіти, які раніше підпорядковувалися крайовому судові.¹¹ У 1825 році Чернівецький крайовий суд складався з президента, двох крайових радників, шістьох інших радників, двох секретарів, трьох протоколістів-радників, трьох засідателів без права голосу та іншого персоналу. У 1847

Präsidenten, sechs Räte, einen Sekretär und zahlreiche andere Beamte auf.

Schließlich müssen noch einige Bemerkungen über die **Gerichtbarkeit der Geistlichen** gemacht werden. Wie aus der vorangegangenen Darstellung hervorgeht, waren in jener Zeit die Parteien nach ihrem Stande auch verschiedenen Gerichten unterworfen. Zur Zeit der Militäradministration unterstand der gr.-or. Klerus bloß dem Obergericht in Cernowitz. In einer Verordnung von 1792 wurde bestimmt, daß im Bukowiner Kreise die Magistrate von Czernowitz, Sereth und Suczawa die gesamte Gerichtbarkeit über alle unadeligen Geistlichen ausüben sollten; jedem der genannten Magistrate wurde die griechische Geistlichkeit in einem bestimmten Teile des Landes unterstellt, während alle «lateinischen» (röm.-kath.) Geistlichen dem Czernowitzer Magistrat unterstehen sollten. Man kann als bestimmt annehmen, daß in der Bukowina nicht die genannten Magistrate, sondern die drei Distriktsgerichte an ihrer Stelle den unadeligen Geistlichen Recht sprachen.¹² Im Jahre 1802 wurde sodann der ganze unadelige Klerus Galiziens von der Gerichtbarkeit der Magistrate befreit und den Landrechten unterstellt; dies galt gewiß auch für die Bukowina. Nachdem 1804 das Landrecht in Czernowitz errichtet worden war, wurde die Unterstellung des unadeligen Klerus aller Riten unter dieses Landrecht besonders betont.

Die **Berggerichte** hatten sämtliche außerhalb Czernowitz ihren Sitz; doch müssen sie der Vollständigkeit halber angeführt werden. In Kaczika bestand bis 1805 eine Salinen-Berggerichts-Substitution, eine ebensolche in Solka bis 1809. Letztere ist im genannten Jahre (1809) mit dem Berg- und Hüttenamt in Pozoritta verbunden worden. Später erscheint dieses Amt als «Berggerichts-Substitution»; diese unterstand nach der Verordnung von 1818 dem Distrikualberggerichte von Bohorodczany in Galizien. Im Jahre 1820 wurde das «Berg- und Hüttenamt» in Pozoritta aufgehoben und die mit ihm verbundene Berggerichts-Substitution wurde an das Salinenamt in Kaczika übertragen. Nach Errichtung des Stadt- und Landrechtes wurde diesem auch die Berggerichtsbarkeit anvertraut.

Für **Handel- und Wechselstreitigkeiten** war in der Bukowina auch in diesem Zeitraume kein Gericht errichtet worden; bei der Organisation von 1786 wurde bemerkt, daß Merkantil und Wechselgeschäfte in der Bukowina nicht bekannt seien, daher keine Verfügungen getroffen werden mußten. Später unterstand die Bukowina dem Merkantil

roci у міському та крайовому суді був президент, шість радників, секретар та багато інших службовців.

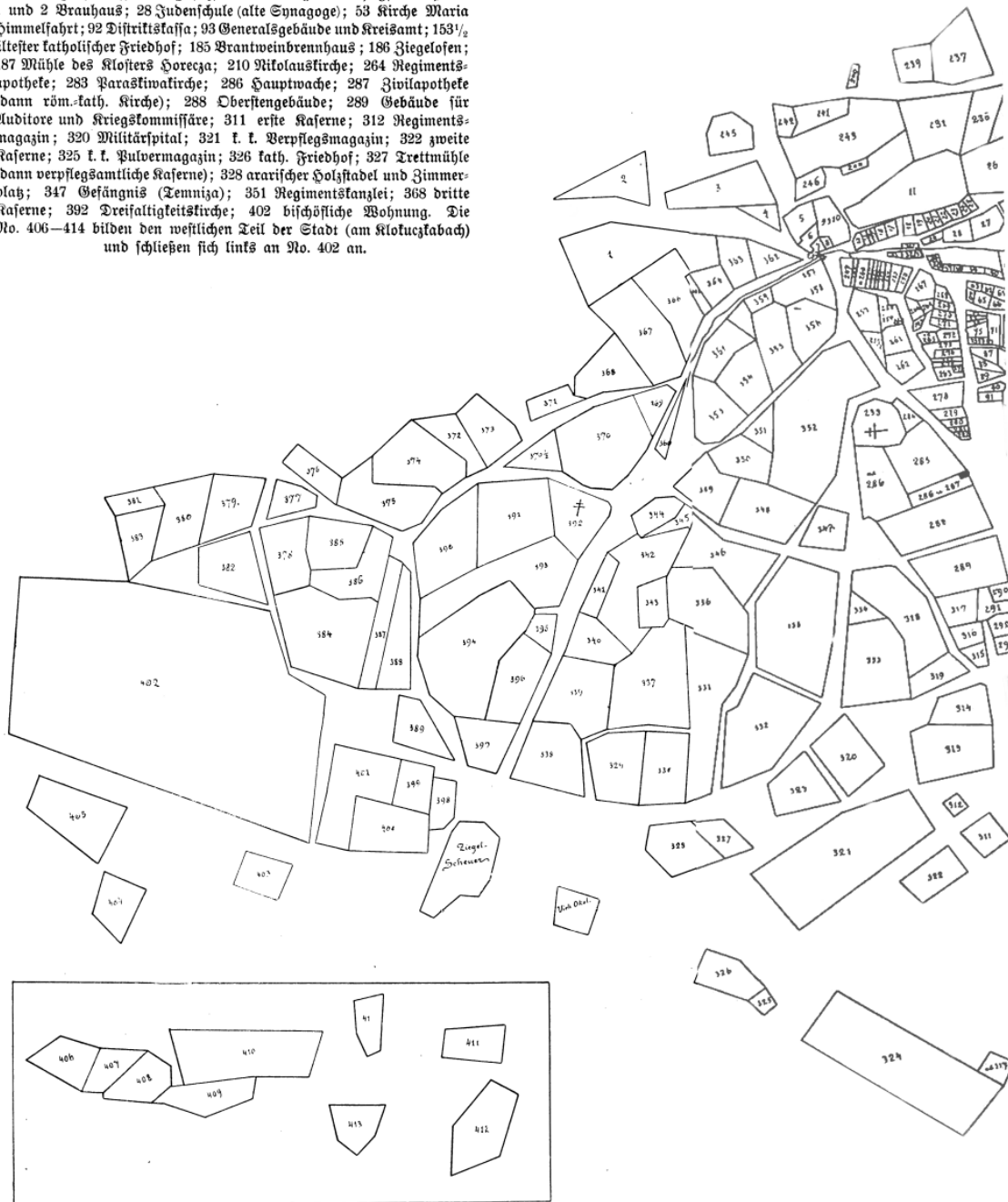
На завершення, треба ще зробити кілька зауважень про **судочинство духовенства**. Як видно з попереднього викладу, в той час сторони, залежно від стану підлягали різним судам. За військового правління православний клір підпорядковувався тільки чернівецькому вищому аудиторіату. Розпорядженням від 1792 року встановлювалося, що все судочинство стосовно недворянського духовенства в Буковинському окрузі мають здійснювати магістрати Чернівців, Серету та Сучави. Кожному з названих магістратів підпорядковувалося православне духовенство певної частини краю, але все «латинське» (римсько-католицьке) духовенство підлягало Чернівецькому магістрату. Тому можна з упевненістю припустити, що на Буковині судові рішення стосовно недворянського духовенства виносили не названі магістрати, а замість них три дистриктні суди.¹² У 1802 році весь недворянський клір Галичини вийшов з-під юрисдикції магістратів та перейшов у відання крайового суду. Це, звичайно, стосувалося й Буковини. Коли 1804 року було засновано Чернівецький крайовий суд, то особливо наголошувалося на підпорядкуванні йому недворянського кліру всіх конфесій.

Всі **гірничі суди** знаходилися поза Чернівцями, але для повноти картини мусимо і їх згадати. У Качиці до 1805 року існував субституційний гірничо-солеварний суд, як і в Солці до 1809 року. Останній у згаданому (1809) році був об'єднаний з гірничо-ливарною адміністрацією в Пожориті. Потім ця адміністрація була відома вже як субституційний гірничий суд. Згідно з розпорядженням від 1818 року, і підпорядковувався Богордчанському окружному гірничому судові в Галичині. 1820 року гірничо-ливарну адміністрацію в Пожориті було ліквідовано, а пов'язаний з нею субституційний гірничий суд передано солеварному управлінню в Качиці. Після заснування міського та крайового суду йому було доручено вести і гірничі судові справи.

У той час на Буковині не було засновано суд для **розгляду торгово-вексельних спорів**. При організації 1786 року зазначалося, що на Буковині відсутні торгово-вексельні операції, тому з цього приводу не треба вживати якихось заходів. Пізніше Буковина була підпорядкована Львівському торгово-вексельному су-

Aus: Dr. D. Werenka, Urfundliche Nachrichten über „Tschernowitz“ (Czernowitz 1897) mit Bewilligung des Autors entnommen.

Abb. 45. Der Pöthellische Abgrenzungsplan von Czernowitz 1787 (die „Erklärung“ ist ein späterer Zusatz). Erläuterung der wichtigsten Objekte: 1 und 2 Brauhaus; 28 Jüdenschule (alte Synagoge); 53 Kirche Maria Himmelfahrt; 92 Distriktskassa; 93 Generalsgebäude und Kreisamt; 153 1/2 ältester katholischer Friedhof; 185 Brantweinbrennhaus; 186 Ziegelofen; 187 Mühle des Klosters Gorecja; 210 Nikolauskirche; 264 Regimentsapothek; 283 Paraskevakirche; 286 Hauptwache; 287 Zivilapotheke (dann röm.-kath. Kirche); 288 Oberstengebäude; 289 Gebäude für Auditore und Kriegskommissäre; 311 erste Kaserne; 312 Regimentsmagazin; 320 Militärspital; 321 k. k. Verpflegsmagazin; 322 zweite Kaserne; 325 k. k. Pulvermagazin; 326 kath. Friedhof; 327 Treitmühle (dann verpflegsamtliche Kaserne); 328 arabischer Holzstadel und Zimmerplatz; 347 Gefängnis (Tennisa); 351 Regimentstanzlei; 368 dritte Kaserne; 392 Dreifaltigkeitskirche; 402 bischöfliche Wohnung. Die No. 406—414 bilden den westlichen Teil der Stadt (am Klotucztabach) und schließen sich links an No. 402 an.

Іл. 45. Розмежувальний план Чернівців, складений Пітцеллі 1787 року. ("Пояснення" дописане пізніше).

Коментар найважливіших об'єктів:

1 і 2 – броварня; 28 – єврейська школа (стара синагога); 53 – церква Успіння Богородиці; 92- дистриктна каса; 93 – генеральський дім і окружне управління; 153 1/2 – найдавніший католицький цвинтар; 185 – гуральня 186 – піч для випалювання цегли; 187 – млин монастиря Горича; 210 – Миколаївська церква; 264 – полкова аптека; 283 – церква Параскеви; 286 – головна вартівня; 287 – цивільна

аптека (пізніше римо-кат. церква); 288 – будинок полковника; 289 – будинок аудитора і окружного комісара; 311 – перша казарма; 312 – полковий склад; 320 – військовий шпиталь; 321 – продовольчий склад; 322 – друга казарма; 325 – ц.-к. порохований склад; 326 – кат. цвинтар; 327 – колісний млин (пізніше казарма) 326 - дров'яна повітка і теслярське місце; 329 – тюрма (темниця); 321 – полкова канцелярія; 368 - третя казарма; 392 – Троїцька церква; 402 – єпископське помешкання; №№ 406-414 становлять західну частину міста (над потоком Клокучка) і закінчуються ліворуч поблизу №402.

ПОЯСНЕННЯ

до запропованої тут і вже частково спорудженої площі Ринок.

Халупок, які позначені посередині під № 294, 295, 296, 297 червоним кольором під назвою Міхилакі, вже немає, а площа Ринок простягається вгору і вниз, а потім праворуч і ліворуч,

як це позначено коричневим кольором. Під № 106 є ще одна халупка, яку треба було викупити у її власника для того, щоб сформувати площу Ринок і надати їй належного вигляду. Нарешті № 119 є тією ділянкою землі, яку викупив громадський суд, бо це необхідно для надання площі правильного вигляду і для розширення вулиці.

und Wechselgericht in Lemberg.

Infolge der engeren Verbindung des Bukowiner **Gerichtswesens** mit dem galizischen seit 1786 sind auch die allgemeinen österreichischen Gesetze hier zur Geltung gekommen. Als Kaiser Joseph die Verbindung der Bukowina mit Galizien befahl, verordnete er, die angefangenen Prozesse noch «auf die landübliche Art» fortzusetzen und zu beenden, die neuen aber nach der in den Erblanden bestehenden Allgemeinen Gerichtsordnung zu behandeln. Da diese ohnehin schon vielfach beobachtet worden war, ebenso das Theresianische Strafgesetz allgemein in Verwendung stand, so machte die Einführung der österreichischen Gesetze keine besonderen Schwierigkeiten; für die Übersetzung derselben in die «walachische» Sprache und ihre Drucklegung wurden sofort die nötigen Anordnungen getroffen. Übrigens sollte auch in Zukunft auf die besonderen Bedürfnisse des Landes entsprechende Rücksicht genommen werden. Später nahm die Angleichung an die galizischen Verhältnisse überhand.

Mit den Arbeiten für die Errichtung eines **Grundbuchamtes** ist bekanntlich schon zur Zeit der Militäradministration begonnen worden; in den Städten wurden bereits von den Distriktsauditoriaten sogenannte «Kontraktenprotokolle» und «Obligationsbücher» geführt, die eine Art von Grundbuch waren. Diese Protokolle wurden auch später fortgeführt, und zwar von den Distriktsgerichten. In Czernowitz wurde sodann, nachdem die Stadt schon 1782 abgegrenzt und 1784 auch die einzelnen Privatbesitzungen durch den Lieutenantauditor Harsani vorläufig ausgenommen worden waren, im Jahre 1787 durch eine Kommission unter Leitung des Rittmeisters Pitzelli eine neue Sorgfältige Aufnahme der Liegenschaften durchgeführt. Diese war notwendig geworden, weil nicht nur die erste Aufnahme allerlei «Gebrechen» aufwies, sondern auch die damals vorgenommene Numerierung der Häuser und Gründe sich vielfach geändert hatte, endlich viele Transferierungen des Eigentums vorgenommen und zahlreiche Neubauten errichtet worden waren. Es wurde daher ein «neues Protokoll», das als Grundlage zu dem neuen ordentlichen «Grundbuch» dienen sollte, aufgenommen und zugleich ein Plan der Stadt (Abb. 45) entworfen, auf dem jede Parzelle und ihre Nummer ersichtlich gemacht wurde. Die Anstalten dazu wurden schon im Jahre 1786 gemacht, die Arbeit selbst 1787 durchgeführt. Die Eigentümer der Häuser und Gründe wurden von der Kommission unter Beiziehung der Nachbarn nach der Reihe der Parzellennummern gerufen und mußten ihr Eigentum durch Kaufbriefe, Einantwortungsurkunden, Grundzuweisungsakten u. dgl. nachweisen. Ihre Angaben und Urkunden wurden mit der genauen Beschreibung der Grenzen jeder Parzelle ins

дові.

Внаслідок тісного зв'язку буковинського **судочинства** з галицьким після 1786 року тут набрали чинності й загальні австрійські закони. Коли цісар Йосиф наказав об'єднати Буковину з Галичиною, то розпорядився, щоб розпочаті судові процеси продовжувати та закінчувати «звичним місцевим способом», а нові розглядати за існуючим у спадкових володіннях [правлячого цісарського дому] загальним судочинством. Оскільки воно вже часто практикувалося, а також повсюдно застосовувалося Терезіанське кримінальне законодавство, то запровадження австрійських законів не складало якихось особливих труднощів. Негайно були видані необхідні розпорядження про їх переклад та друк «волоською» мовою. До речі, в майбутньому теж мали брати до уваги особливі потреби краю, але пізніше гору взяло пристосування до галицьких умов.

Як відомо, ще в часи військової адміністрації почалося заснування **кадастрового відділу**. У містах дистриктні аудиторіати вже вели так звані «протоколи контрактів» і «книги облігацій», що були свого роду поземельними книгами. Дистриктні суди продовжували вести ці протоколи й пізніше. Після того, як вже 1782 року були визначені межі міста Чернівців, а 1784 року аудитор лейтенант Гарсані провів тимчасовий перепис окремих приватних володінь, комісія на чолі з ротмістром Пітцеллі зробила досконалий опис всього нерухомого майна. Це було необхідно не тільки через те, що перший перепис виявив всякого роду «недоліки», але й тому, що проведена на той час нумерація будинків та земельних ділянок часто змінювалася, а ще відбулося багато відчужень власності та з'явилися численні новобудови. Тож було прийнято «новий протокол», що мав служити основою нової справжньої «поземельної книги», і одночасно зроблено план міста (іл. 45), на якому було чітко нанесено кожен земельну ділянку та її номер. Це було започатковано ще 1786 року, але сама робота проведена 1787 року. Згідно з номерами ділянок комісія викликала власників будинків і земельних ділянок та їхніх сусідів, а вони мусили підтвердити свою власність посвідками купівлі, грамотами про отримання спадщини, актами про наділ землі тощо. Їхні покази та документи старанно заносилися до протоколу разом з точним описом меж кожної ділянки, а сам

Protokoll aufgenommen und dieses sodann von den Eigentümern, den Nachbarn und Sendboten unterfertigt; außerdem erhielt jede Partei einen Besitzbrief. Dieses Pitzellische Abgrenzungsprotokoll samt seinen Beilagen und dem Plan bietet ein überaus reiches und wertvolles Material für die Kenntnis der Stadt am Ende der moldauischen und am Anfange der österreichischen Herrschaft.¹³ Damit war nun auch eine sichere Grundlage für das Czernowitzer Grundbuch geschaffen; doch währte es noch längere Zeit bis dieses völlig in Ordnung kam. Zunächst wurde 1788 ein «Protocollum fundorum civicorum» angelegt, in das nunmehr alle Kaufbriefe über Gründe u. dgl. vom Distriktsgericht eingetragen wurden. Ebenso wurden die Kontraktenprotokolle und die Obligationsbücher bei diesem Gericht fortgesetzt. Auch das Gemeindegerecht führte ein «Czernowitzer Gemeindegerecht Grundbuch», das Abschriften von Urkunden über Grundvergaben durch das Gemeindegerecht und über andere Grunderwerbungen von 1791—1796 enthält.¹⁴

Inzwischen waren für die ständischen (grundherrlichen) Güter auf Grundlage der 1782 bis 1784 aufgenommenen Metzgerischen Abgrenzungsakten drei Landtafeln in Czernowitz, Sereth und Suczawa entstanden. Als die Bukowina 1790 teilweise selbständig gestellt wurde, erging die Anordnung, die drei «Bukowiner Landtafeln», nämlich von Czernowitz, Sereth und Suczawa, in eine zusammenzuziehen und sie der Aufsicht des Lokalgerichts (Distriktsgericht) in Czernowitz zu unterordnen. Diese Anordnung bestätigte auch ein Hofdekret von 1791 und befahl zugleich, daß «die Bukowiner k. Landtafel in Czernowitz festgesetzt und über alle ständischen (d. h. grundherrlichen) Güter und Gilten (d. h. Rechte) in der Bukowina geführt werden soll». Es wurde also jetzt beim Czernowitzer Distriktsgericht die **Bukowiner Landtafel** eingerichtet. Nach mancherlei Vorbereitungen schritt dieses Gericht endlich auch zur Herstellung des **Stadtgrundbuches**. Am 19. Juli 1794 teilte das Distriktsgericht dem Gemeindegerecht mit, daß man endlich in Stand gesetzt sei, das mangelnde Grundbuch für die Stadt Czernowitz einzurichten, und forderte dazu die Übermittlung des Pitzellischen Abgrenzungsbuches. Tatsächlich wurde nun die Arbeit durchgeführt und seit 1795/6 besaß die Stadt ein «Czernowitzer Realitätenbuch», das in drei Rubriken (haereditates, onera, extabulationes) alle Eintragungen über den Realbesitz enthält, während das «Czernowitzer Instrumentenbuch» die dazu gehörigen Urkunden umfaßt.

протокол підписували власники, сусіди та посланці. Крім того, всі отримували документ на право власності. Цей розмежувальний протокол Пітцелі разом зі всіма додатками та планом містить надзвичайно багатий та цінний матеріал про місто кінця молдавського — початку австрійського володіння.¹³ Цим було закладено надійну основу чернівецької кадастрової книги, але поки її склали остаточно, минув ще довгий час. Спочатку у 1788 році було заведено «Protocollum fundorum civicorum», до якого дистриктний суд вписував всі документи про купівлю землі і таке інше. Цей суд продовжував також вести всі протоколи контрактів та книги зобов'язань. А міський суд вів «Поземельну книгу Чернівецького міського суду», що містила копії документів про передачу земель міським судом та про придбання землі у 1791—1796 роках.¹⁴

Між тим у Чернівцях, Сереті та Сучаві виникли три поземельні книги станових (поміщицьких) володінь, складені на основі проведених Метцгером у 1782—1784 роках актів про розмежування. Коли 1790 року Буковина стала частково самостійною, вийшло розпорядження про об'єднання трьох «буковинських поземельних книг», тобто чернівецької, серетської та сучавської в одну та про передачу її у відання чернівецького місцевого (дистриктного) суду. Це розпорядження було підтверджено також придворним декретом від 1791 року, який одночасно наказував, щоб «у Чернівцях була розміщена Буковинська цісарська крайова табула, котра мала вести всі станові (тобто поміщицькі) маєтки і доходи (тобто права) на Буковині». Отже, тепер **Буковинську крайову табулу** було організовано при Чернівецькому дистриктному суді. Після певної підготовки цей суд, нарешті, почав складати **міську земельну книгу**. 19-го липня 1794 року дистриктний суд повідомив міський суд, що, нарешті, є можливість запровадити так необхідну позаземельну книгу Чернівців, та вимагав передачі йому розмежувальної книги Пітцелі. Тепер роботу справді було проведено, так що з 1795-96 років місто мало «Чернівецьку книгу земельних ділянок», котра в трьох рубриках (haereditates, onera, extabulationes) містила всі записи про реальне володіння землею, а в «Чернівецькій книзі грамот» були всі необхідні документи.

Wie notwendig es war, daß endlich durch ein verlässliches öffentliches Buch die Eigentumrechte sichergestellt wurden, ergibt sich aus dem Umstande, daß z. B. selbst die Urkunde von 1780 über die Erwerbung des Platzes für das Administrationsgebäude zur Zeit der Pitzellischen Kommission nicht mehr aufzufinden war. Privateigentümer hatten ihre Urkunden verloren oder aus Unvorsichtigkeit zerrissen; Paraska, die Witwe des Georg Daskal, gab an, daß sie ihre Schrift in einem Fasse mit Getreide verwahrt hatte, wo diese zugrunde gegangen war u. dgl. m.

Im Jahre 1804 wurde bei der Errichtung des Landrechtes in Czernowitz angeordnet, daß die Bukowiner Landtafel fortan nicht dem Ortsgerichte (Distriktsgerichte), sondern dem Landrecht zu unterstehen habe. Da damals das Serether Distriktsgericht aufgehoben wurde, so hatte dessen Bücher über die bürgerlichen Realitäten der Stadt Sereth das Czernowitzer Distriktsgericht zu übernehmen und abgesondert von jenen, die über die bürgerlichen Realitäten der Stadt Czernowitz bestanden, zu führen. Darnach wurden Grundbücher nur in Czernowitz und beim Distriktsgericht in Suczawa geführt. Aber schon am 30. Juni 1810 ordnete das Bukowiner Kreisamt an, daß bei den städtischen Gemeindegerichten der Bukowina Urkundenbücher anzulegen seien, worin die Parteien mit Rücksicht auf den § 183 II. Teil des bürgerlichen Gesetzbuches ihre Verträge und sonstigen Urkunden eintragen konnten. Bei den Gemeindegerichten in Czernowitz, Sereth und Suczawa sollten «Grundbuchhandler» angestellt werden, von denen jener zu Czernowitz 300 fl., die in Sereth und Suczawa 200 fl. Gehalt und einen 35 prozentigen Zuschuß zu erhalten hatten. Tatsächlich finden wir fortan in Czernowitz ein «Czernowitzer Stadtgrundbuch», das anfangs noch den kaiserlichen Adler, später aber das Stadtwappen im Siegel führte (Abb. 49); der «Grundbuchhandler» wurde aus der Gemeindekasse bezahlt und das Grundbuch im Gemeindegericht (nach Fertigstellung des Magistratsgebäudes in diesem) verwahrt.

Auch die Verwaltung des Finanzwesens und der Religionsfondsgüter wurde in diesem Zeitraume vielfach umgestaltet. Als Kaiser Joseph den Befehl zur Vereinigung der Bukowina mit Galizien erteilte, befahl er aus Ersparungsrücksichten, auch den Berwaltungsorganismus der Kameral- und Religionsfondsgüter zu vereinfachen und diese Güter zu verpachten. Deshalb blieb die zeitweilige (interemistische) **Güterdirektion** in Czernowitz nur noch einige Zeit bestehen. Nachdem die Lemberger Staatsgüteradministration (auch Domänen- und

Naskільки необхідним було закріпити права власності з допомогою надійної публічної книги видно з того, що за часів комісії Пітцеллі навіть не могли знайти документ від 1780 року про придбання ділянки для спорудження будинку адміністрації. Приватні власники загубили свої документи чи з необережності розривали їх. Параска, вдова Георгія Даскала, засвідчила, що зберігала свій документ у діжці з зерном, де він і пропав, а таких випадків траплялося багато.

При заснуванні 1804 року крайового суду в Чернівцях було вирішено, що Буковинська крайова табула відтепер має бути у віданні не місцевих (дистриктних) судів, а крайового суду. Оскільки тоді Серетський дистриктний суд було ліквідовано, то всі книги про міщанські земельні ділянки міста Серету мали перейти до Чернівецького дистриктного суду і вестися там окремо від тих, що стосувалися міщанських земельних ділянок міста Чернівців. Після цього поземельні книги велися тільки в Чернівцях та в Сучавському дистриктному суді. Але вже 30-го червня 1810 року Буковинське окружне управління видало розпорядження, щоб у міських судах громад Буковини завести книги документів, куди б сторони, беручи до уваги § 183 частини II Цивільного кодексу, могли записувати свої договори та інші документи. У міських судах Чернівців, Серету та Сучави треба було відкрити посади «ведучих поземельних книг»; такий ведучий у Чернівцях мав отримувати 300 фл. платні, а у Сереті та Сучаві — по 200 фл. та ще 35% надбавки. І справді, з цього часу в Чернівцях була «Чернівецька міська поземельна книга», на якій спочатку був зображений цісарський орел, а пізніше герб міста (іл. 49). «Ведучому поземельної книги» платили з міської каси, а сама книга зберігалася в громадському суді (після відкриття будинку магістрату — у ньому).

Частих змін зазнавало в цей час і управління фінансами та маєтками Релігійного фонду. Коли цісар Йосиф видав наказ про об'єднання Буковини з Галичиною, то він, з міркувань економії, розпорядився також спростити механізм управління камеральними [державними] маєтками та маєтками Релігійного фонду і здавати їх в оренду. Тому тимчасова (інтеремістична) **дирекція маєтків** проіснувала в Чернівцях дуже короткий час. Коли Львівська адміністрація державних маєтків, яку називали також адміністрацією

Salinenadministration genannt) die Oberleitung übernommen hatte, ging die Czernowitzer Oberdirektion ein und es erschienen an ihrer Stelle die untergeordneten Direktionen in Radautz und St. Ilie (1789). Auch die Wirtschaftsämter oder Verwaltungen gingen zum Teil ein, mußten aber, als von der Verpachtung der Güter Abstand genommen wurde, wieder eingerichtet werden. Im Jahre 1802 wurde sodann über die Errichtung eines **Staatsgüterinspektorates** (Domäneninspektorat) verhandelt. Da in Czernowitz und Radautz keine geeignete Unterkunft für dieses zu finden war, kam es schließlich nach St. Ilie. Für die sonstigen Finanzangelegenheiten bestand in Czernowitz ein **Zollinspektorat** (Bankalinspektorat), das an die Stelle des Bojaner Mautinspektorats getreten war; ihm unterstanden die «**Grenz-Zollaufseher**» (Finanzwache). Ferner bestand in Czernowitz ein **Tabakkommissariat** und in Kaczika eine **Salinenintendanz**. Alle Finanzzweige mit Einschluß der Staatsgüterverwaltung wurden sodann 1830 der Leitung des **Kameralgefälleninspektorates** in Czernowitz unterstellt, welches 1833 in eine **Kameralbezirksverwaltung** umgewandelt wurde. Diese unterstand der Kameralgefällenverwaltung in Lemberg. Für diese kommt auch die Bezeichnung «k. k. vereinte Gefällenverwaltung für Galizien und die Bukowina» vor.

Zur Wahrung der landesfürstlichen Interessen und Rechte, zur Aufsicht über die Befolgung der erlassenen Gesetze, ferner zur Vertretung landesfürstlicher Städte in ihren Streitsachen und der Bauern in Prozessen gegen ihre Grundherren waren die **Fiskalämter** eingeführt worden. Zur Zeit der Militärverwaltung hat der Oberauditor in Czernowitz diese Agenden geführt.¹⁵ Nach der Vereinigung der Bukowina mit Galizien übernahm das Fiskalamt in Lemberg auch die in seinen Wirkungskreis fallenden Geschäfte im Bukowiner Kreise; deshalb wurde bei demselben «ein neuer der walachischen Sprache kundiger Fiskaladjunkt» angestellt. Bei einer Neubesetzung dieser Stelle 1788 wurde neben der Kenntnis der lateinischen und deutschen Sprache auch die der moldauischen gefordert; der Gehalt betrug 1000 Gulden rheinisch. Bei der Trennung der Bukowina von Galizien 1790 wurde verordnet, daß die Fiskalangelegenheiten der Bukowina fortan von dem Stanislauer Fiskaladjunkten besorgt würden. Zufolge des Kreisschreibens vom 30. März 1804 wurde ein solcher Adjunkt nach Czernowitz geschickt. Unter dem 22. Juli 1808 erging ein Kreisschreiben, daß jene Städte, welche eigene Gerichtsbarkeit ausüben, auf die Vertretung durch den Fiskus bei ihren Prozessen keinen Anspruch erheben

dominij та солеварень, перебрала керівництво, то чернівецька головна дирекція була ліквідована, а на її місці з'явилися підлеглі дирекції в Радівцях та Св. Іллі (1789). Частково ліквідували й господарські служби або управління, але їх знову відновили, коли маєтки перестали здавати в оренду. У 1802 році велися розмови про заснування **інспекторату державних маєтків** (інспекторат доміній). Але в Чернівцях та Радівцях для нього не знайшли відповідного приміщення, то він перебрався до Св. Іллі. Для відання іншими фінансовими справами в Чернівцях був **митний інспекторат**, що замінив Боянський митний інспекторат, і йому підпорядкувалися «**прикордонні митники**» (фінансова варта). Крім того, в Чернівцях існував **тютюновий комісаріат**, а в Качиці — **соляне інтенданство**. Всі фінансові галузі, разом з управлінням державними маєтками, у 1830 році були підпорядковані в Чернівцях **інспекторату камеральних доходів**, яке в 1833 році було перетворено на **окружне управління камеральних доходів**. Воно підпорядкувалося управлінням камеральних доходів у Львові. Зустрічається також його назва як «цісарсько-королівське об'єднане управління земельних доходів для Галичини і Буковини».

Для забезпечення земельно-княжих інтересів та прав, для нагляду за виконанням прийнятих законів, а ще, для представництва земельно-княжих міст у судових спорах та селян у процесах проти поміщиків було запроваджено **фіскальну службу**. За часів військового управління ці функції виконував чернівецький обер-аудитор.¹⁵ Після об'єднання Буковини з Галичиною львівське фіскальне управління перебрало на себе справи Буковинського округу, що належали до його компетенції, тому у ньому було запроваджено посаду «нового фіскального ад'ютанта, який володіє волоською мовою». При прийомі на цю посаду в 1788 році поряд зі знанням латинської та німецької мов вимагалось також знання молдавської. Платня складала 1000 рейнських гульденів. При відокремленні Буковини від Галичини в 1790 році вийшло розпорядження, щоб надалі фінансові справи Буковини вів станіславський фіскальний ад'юнкт. За циркуляром від 30-го березня 1804 року такого ад'юнкта прислали до Чернівців. 30-го липня 1808 року вийшов циркуляр, щоб ті міста, які мали власні судові установи, у судових процесах не виставляли претензії щодо їх представництва фіскальними службами, а, більше того,

durften, vielmehr sich durch ihre Magistratssyndici oder eigens aufzunehmende Advokaten selbst vertreten sollten. Zufolge einer Gubernialverordnung vom 23. Oktober 1812 teilte aber das Bukowiner Kreisamt am 5. Dezember 1812 dem Czernowitzer Gemeindegerecht mit, daß das Lemberger Fiskalamt (Kammerprokuratur) dem in Czernowitz substituierten Fiskalamt den Auftrag gegeben habe, die Vertretung der Städte Czernowitz, Sereth und Suczawa in jenen Prozeßfällen zu übernehmen, zu denen «vom hohen

щоб їх представляли синдики [юридичні консультанти] магістрату або найняті адвокати. За губернським розпорядженням від 23-го жовтня 1812 року Буковинське окружне управління повідомляло Чернівецький міський суд, що Львівське фіскальне управління (прокуратура судової палати) доручила чернівецькому фіскальному органу взяти на себе представництво міст Чернівці, Серет та Сучава у судових процесах, на які отримано згоду «вищої інстанції» (окружного

Abb. 46. Unterschriften des (ältesten) Stadtrechnungsabschlusses von 1783/84.

Orte» (Kreisamt) die Bewilligung gegeben würde. Diese Verordnung erfolgte mit Rücksicht auf den Umstand, daß diese Orte keine «regulierten Magistrate» und keine «ordentlichen Syndici» hatten, ferner beim Landrecht in Czernowitz keine geprüften Advokaten angestellt waren; sobald diese Ubelstände beseitigt werden würden, sollte auch die zugestandene Begünstigung aufhören. Dieser Fall trat für Czernowitz in den Dreissiger Jahren ein. Am 19. September 1833 teilte das Kreisamt zufolge Gubernialerlasses vom 9. August 1833 mit, daß die Bestimmungen von 1812 außer Kraft traten, weil Czernowitz jetzt einen regulierten Magistrat mit einem geprüften Bürgermeister und zwei geprüften Beisitzern habe und diese die Stadt künftighin in Streitsachen vertreten müßten. Dabei blieben die Vorschriften von 1808 und 1828 in Kraft, wornach die Stadt zu jedem Prozesse, bei dem sie als Kläger oder Beklagter erschien, die Ermächtigung beim Kreisamte unter Anschluß des Klagentwurfs einzuholen hatte. Das Czernowitzer Fiskalamt war übrigens dem Lemberger Fiskalamte, auch Kammerprokuratur genannt, untergeordnet.

Гл. 46. Підписи на (найдавнішому) підсумковому міському бюджеті 1783-84 років.

управління). Це розпорядження було прийняте з огляду на те, що ці населені пункти не мали «впорядкованих магістратів» та «штатних синдиків», а в чернівецькому крайовому суді не було досвідчених адвокатів. Як тільки ці недоліки будуть усунені, то надану пільгу знімуть. В Чернівцях цього було досягнуто у тридцять років. 19-го вересня 1833 року окружне управління, виконуючи губернський указ від 9-го серпня 1833 року, повідомило, що постанови від 1812 року втратили чинність, бо Чернівці тепер мають справжній магістрат на чолі з досвідченим бургомістром та двома досвідченими засідателями і саме вони повинні надалі представляти місто в судових спорах. У той же час зберігали свою чинність розпорядження від 1808 і 1828 років, за якими місто у всіх процесах, де воно виступає як позивач чи відповідач, мало отримати повноваження в окружного управління, за винятком подання скарг. Втім, чернівецька фіскальна служба була підпорядкована Львівському фіскальному управлінню, яке називали також прокуратурою судової палати.

Mit der **Selbständigkeitserklärung** der Bukowina begann eine vollständige Reorganisierung der Ämter.

Es ist schon oben erzählt worden, daß 1849—1854 ein Übergangsstadium in der Bukowina eintrat; nur allmählich übergang das frühere Kreisamt in eine selbständige **Landesregierung**. Erst vom 29. Mai 1854 kann man von einer solchen sprechen. Die Vorstände der Regierung in dieser Übergangszeit find schon früher genannt worden: Eduard von **Bach** (Februar bis Juli 1849), Adalbert v. **Henniger** (Juli 1849 bis März 1853) und Franz **Schmück** (seit 6. März 1853 provisorischer, seit 29. Mai 1854 bis 27. November 1857 1. selbständiger Landespräsident). Ihm folgten: 2. Karl Graf **Rothkirch-Panthen** (18. Februar 1858 bis Mai 1860). Hierauf Hofrat Jakob Ritter v. Mikuli als Chef der Kreisbehörde während der vorübergehenden Vereinigung der Bukowina mit Galizien (1. September 1860 bis März 1861). Dann wieder die Landespräsidenten: 3. Wenzel Ritter v. **Martina** (26. März 1861 bis 2. Mai 1862); 4. Rudolf Graf **Amadei** (31. Mai 1862 bis 30. Oktober 1865); 5. Franz Myrbach Ritter v. **Rheinfeld** (30. Oktober 1865 bis 4. Oktober 1870); 6. Felix Freiherr v. **Pino-Friedenthal** (4. Oktober 1870 bis 8. Juli 1874); 7. Hieronymus Freiherr von **Alesani** (18. August 1874 bis 8. Februar 1887); 8. Exzellenz Felix Freiherr von **Pino-Friedenthal**, Minister a. D. (14. Februar 1887 bis 1. August 1890); 9. Anton Graf **Pace**, zuerst während der langen Krankheit seines Vorgängers als Hofrat, Leiter der Landesregierung, dann Landespräsident (9. Jänner 1891 bis 17. Mai 1892); 10. Franz Freiherr v. **Kraus** (22. Mai 1892 bis 13. Juni 1894); II. Leopold Graf Goes, zuerst Hofrat und Leiter der Landesregierung, dann Landespräsident (15. November 1894 bis 16. Dezember 1897); 12. Friedrich Baron **Bourguignon v. Baumberg** (16. Dezember 1897 bis 25. Februar 1903); 13. Prinz Konrad **Hohenlohe-Schillingsfürst** (25. Februar 1903 bis 1. Oktober 1904); seither Oktavian **Regner v. Bleyleben**.

Die Ausbildung und Erweiterung der Amtsabteilungen der Landesregierung sind selbstverständlich nur allmählich erfolgt. Als die beiden ersten entstanden im September 1861 das Rechnungsdepartement und im folgenden Monat das Baudepartement; seither haben sich weitere zehn Abteilungen und ein Hilfsamt angeschlossen. Im Jahre 1907 ist endlich auch mit der Errichtung eines **Landesarchivs** begonnen worden.¹⁶

Після проголошення самостійності Буковини почалася повна реорганізація управлінських служб.

Вище вже розповідалося, що у 1849-1854 роках на Буковині настав перехідний період; перетворення колишнього окружного управління на самостійний **крайовий уряд** відбувався дуже повільно. Такий уряд було сформовано тільки 29-го травня 1854 року. Раніше вже називалися керівники урядів перехідного періоду: Едуард фон **Бах** (лютий — липень 1849 року), Адальберт фон **Геннігер** (липень 1849 — березень 1853 року) та Франц **Шмокк** (з 6-го березня 1853 року тимчасовий, а з 29-го травня 1854 року до 27-го листопада 1857 року — перший самостійний президент краю). За ним слідували: 2. Карл граф **Роткірх-Пантен** (18-го лютого 1858 року — травень 1860 року). Далі — надвірний радник Якоб рицар фон Мікулі як начальник окружної влади в часи тимчасового об'єднання Буковини з Галичиною (1-го вересня 1860 — березень 1861 року). Потім президентами краю були: 3. Венцель рицар фон **Мартіна** (26-го березня 1861 — 2-го травня 1862 року); 4. Рудольф граф **Амадей** (31-го травня 1862 — 30-го жовтня 1865 року); 5. Франц Мірбах рицар фон **Райнфельд** (30-го жовтня 1865 — 4-го жовтня 1870 року); 6. Фелікс барон фон **Піно-Фріденталь** (4-го жовтня 1870 — 8-го липня 1874 року); 7. Ієронім барон фон **Алезані** (18-го серпня 1874 — 8-го лютого 1887 року); 8. високоповажність Фелікс барон фон **Піно-Фріденталь**, відставний міністр (14-го лютого 1887 — 1-го серпня 1890 року); 9. Антон граф **Паче**, спочатку через тривалу хворобу свого попередника як надвірний радник, керівник крайового уряду, а потім президент краю (9-го січня 1891 — 17-го травня 1892 року); 10. Франц рицар фон **Краус** (22-го травня 1892 — 13-го липня 1894 року); 11. Леопольд граф **Госс**, спочатку надвірний радник і керівник крайового уряду, а потім президент краю (15-го листопада 1894 — 16-го грудня 1897 року); 12. Фрідріх барон **Бургіньйон фон Баумберг** (16-го грудня 1897 — 25-го лютого 1903 року); 13. принц Конрад **Гогенльое-Шіллінгсфюрст** (25-го лютого 1903 — 1-го жовтня 1904 року); з того часу Октавіан **Регнер фон Бляйлебен**.

Звичайно ж, створення і розширення відділів крайового уряду відбувалися вельми повільно. У вересні 1861 року було утворено два перші з них — рахунковий департамент, а місяцем пізніше — департамент будівництва. Пізніше додалися інші десять відділів та одне допоміжне відомство. І, нарешті, у 1907 році почалося створення **крайового архіву**.¹⁶

Das Institut der Kreiskommissäre ging ein, ebenso wurde den Grundherrschaften (Dominien) ihr Anteil an der Verwaltung und Gerichtsbarkeit allmählig entzogen. Ihre verschiedenen Agenden übergangen an die entsprechenden neu geschaffenen Ämter. Die Neuordnung des Behördenwesens ging aber nur langsam und unsicher vor sich; ja manche Einrichtung bedeutete gegenüber den früheren Verhältnissen einen Rückschritt. So ist vor allem für längere Zeit zunächst die politische Verwaltung mit dem Gerichtswesen vereinigt worden, während bisher in der Bukowina beide getrennt waren.

Zuerst wies die Neuorganisation der Finanzbehörden einen Erfolg auf. Schon 1850 traten fünfzehn landesfürstliche **Steuerämter** unter der Leitung einer Steuereinspektion zu Czernowitz ins Leben. Diese Einrichtung blieb bis jetzt mit kleinen Änderungen bestehen. Czernowitz weist bekanntlich eine Steueradministration auf, ferner ein Hauptsteueramt mit zwei Abteilungen, von denen eine für die Stadt, die andere für den Bezirk Czernowitz bestimmt ist. An die Stelle der Kameralbezirksverwaltung trat am 30. April 1856 eine **Finanzbezirksdirektion**, die der Lemberger Finanzlandesdirektion unterstand. Seit 15. Oktober 1863 ist diese Behörde als «**Finanzdirektion**» unmittelbar dem Finanzministerium untergeordnet. An diese Ämter schlossen sich die anderen Finanzbehörden, die teils schon früher bestanden, teils neu errichtet wurden; also vor allem die **Gebührenbemessungsämter** (Czernowitz und Suczawa), die **Finanzinspektionen** (Czernowitz, Suczawa, Radautz), das **Katastralmappenarchiv**, die Evidenzhaltung des **Grundsteuerkatasters** und das **Landeszahlamt** in Czernowitz, die **Zollämter** (davon eines in Czernowitz), die **Finanzwache**, das **Salzverschleißamt in Kaczika**, das **Tabakverschleißmagazin in Czernowitz** und die **Punzierungsstätte** ebenda. Die Verwaltung der Staatsdomänen und Religionsfondsgüter wurde zunächst von der Finanzbezirksdirektion, dann von der Finanzdirektion geleitet; seit 1870 ist die k. k. **Güterdirektion** ins Leben getreten. An die Stelle des Fiskalamtes trat eine Finanzprokurator-Abteilung und sodann am 31. Dezember 1867 eine selbständige **Finanzprokurator**, die unmittelbar dem Finanzministerium untersteht. Das Eichamt in Czernowitz nahm am 1. Jänner 1876 seine Tätigkeit auf; hier befindet sich auch das Eichinspektorat für die Bukowina, die außer Czernowitz noch sechs andere Eichämter zählt. Die vorgesetzten Behörden sind die Normaleichungskommission und das Handelsministerium in Wien.

Институт окружных комиссарів припинив своє існування, поступово було скасовано і участь помість (доміній) в управлінні і судочинстві, бо їхні функції перейшли до відповідних новоутворених державних служб. Однак реорганізація системи управління відбувалася дуже повільно і невпевнено, інколи навіть спостерігався регрес у порівнянні з попереднім станом. Наприклад, політичне управління на довгий час об'єднали з судочинством, хоча до цього часу вони на Буковині діяли окремо.

Реорганізація фінансових органів мала спочатку успіх. Вже в 1850 році п'ятнадцять земельно-княжих **податкових установ** були переведені під керівництво податкової дирекції в Чернівцях. Ця структура залишилася існувати й досі з невеликими змінами. Як відомо, у Чернівцях є податкова адміністрація, крім неї головне податкове управління з двома відділами, один з яких призначений для міста, а інший — для Чернівецького повіту. Замість повітового камерального управління 30-го квітня 1856 року було утворено **повітову фінансову дирекцію**, що була підпорядкована Львівській крайовій фінансовій дирекції. 15-го жовтня 1863 року цей орган як «**фінансова дирекція**» був підпорядкований безпосередньо міністерству фінансів. До цих органів долучалися й інші фінансові установи, частково ті, що існували раніше, почасти новоутворені. Це, передовсім, **органи зі встановлення розмірів податків та зборів** (Чернівці та Сучава), **фінансові інспекторати** (Чернівці, Сучава, Радівці), **архів кадастрових мап**, **служба ведення обліку податків кадастрових земель і крайове казначейство в Чернівцях**, **митні управління** (одне з них у Чернівцях), **митниці**, **відділ збуту солі в Качиці**, **торговий тютюновий склад у Чернівцях** і там же **місце пробірування**. Державними домініями та маєтками Релігійного фонду спочатку керувала повітова фінансова дирекція, а потім фінансова дирекція. У 1870 році утворено цісарсько-королівську дирекцію маєтків. Фіскальну службу замінив відділ фінансової прокуратури, а потім, 31-го грудня 1867 року — самостійна фінансова прокуратура, що підпорядковується безпосередньо міністерству фінансів. Чернівецька палата мір і ваги розпочала свою діяльність 1-го січня 1876 року, у Чернівцях знаходиться також буковинський інспекторат мір і ваг, до якого, крім чернівецького, входять ще шість відділень. Вони підпорядковані комісії еталонів та міністерству торгівлі у Відні.

Langwieriger gestaltete sich die Organisation des Gerichtswesens und der politischen Verwaltung. Am 14. Juni 1849 war für Österreich eine neue Gerichtsordnung erlassen worden und in der Reichsverfassung von 1849 war der gleiche persönliche Gerichtsstand für alle Reichsbürger ausgesprochen. Entsprechend diesen Bestimmungen sollten durch die kaiserliche Verordnung vom 6. November 1850 in der Bukowina siebzehn Bezirksgerichte und ein Landesgericht ins Leben treten, die dem Oberlandesgericht in Lemberg zu unterstehen hatten. Zu einer Einführung dieser Gerichte ist es aber zunächst nicht gekommen. Hierauf erschien das kaiserliche Patent vom 20. November 1852, das die alten Gerichte aufhob und die Einführung der «Bezirksämter» und der «übrigen Gerichtsbehörden» anbefahl; die «**Bezirksämter**» hatten nicht nur die Gerichtsbarkeit, sondern auch die politische Verwaltung in ihren Bezirken zu leiten. Nähere Bestimmungen über diese politische und gerichtliche Organisation der Bukowina wurden erst mit der Verordnung vom 24. April 1854 gegeben. Darnach wurde die Bukowina dem **Oberlandesgerichte in Lemberg** unterstellt. In Czernowitz wurde ein **Landesgericht** errichtet, dem auch die **Berggerichtsbarkeit** und die **handelsgerichtlichen Geschäfte** zugewiesen wurden; ebenso übernahm dieses Gericht die Führung der öffentlichen Bücher («k. k. Bukowiner **Landtafel- und Grundbuchsamt**»). In Czernowitz wurde ferner ein **städtisch-delegiertes Bezirksgericht** bestellt, welches hier und im Bezirke der Umgebung die richterlichen Geschäfte zu verrichten hatte. Die Verwaltungsgeschäfte der Stadt besorgte diese selbst; sie kam darin einem Bezirksamte gleich und unterstand direkt der Landesregierung. Für den Bezirk der Umgebung leitete das in Czernowitz bestellte Bezirksamt die Geschäfte der politischen Verwaltung. In den übrigen vierzehn Bezirken wurde die politische Verwaltung und die zuständige Gerichtsbarkeit (samt den Grundbüchern) von den darin befindlichen Bezirksämtern besorgt. Als Untersuchungsgerichte über Verbrechen und Vergehen wurden neben dem Landesgericht in Czernowitz die Bezirksämter in Suczawa, Storożynetz und Radautz bestimmt. In Wirksamkeit traten diese Ämter erst am 29. September 1855.

Durch dreizehn Jahre übten nun diese «Bezirksämter und Gerichte» vereint die politische Verwaltung und die Gerichtsbarkeit. Erst mit dem Gesetze vom 19. Mai 1868 wurde die politische Verwaltung von der Rechtspflege in allen Instanzen getrennt und landesfürstliche politische Behörden geschaffen, welche die Benennung «**Bezirkshauptmannschaften**» erhielten. Am 10. Juli desselben Jahres wurde die Einteilung der Bukowina in

Значно довше формувалося судочинство та політичне управління. 14-го червня 1849 року вийшов указ про новий порядок судочинства в Австрії, а в імперській конституції від 1849 року проголошувалася однакова підсудність для всіх громадян імперії. Відповідно до цього на Буковині, за цісарським указом від 6 листопада 1850 року, мали бути створені сімнадцять повітових судів та один крайовий суд, який мав підпорядковуватися вищому крайовому судові у Львові. Однак спочатку до запровадження цих судів не дійшло, бо незабаром з'явився цісарський патент від 20-го листопада 1852 року, котрий скасовував старі суди і запроваджував «повітові установи» та «інші судові органи». «**Повітові установи**» повинні були займатися не тільки судочинством, але й політичним управлінням у своїх повітах. Докладніші розпорядження щодо політичної та судової організації Буковини містилися тільки в указі від 24-го квітня 1854 року. Згідно з ними Буковина підпорядковувалася **Львівському вищому крайовому судові**, у Чернівцях засновувався **крайовий суд**, яким мав також розглядати **гірничі та торговельні справи**. Цей суд брав на себе також ведення публічних книг («цісарсько-королівська Буковинська служба **крайової табули і поземельних книг**»). Крім того, у Чернівцях було засновано **міський суд з делегованими повноваженнями повітового суду**, що мав розглядати тільки судові справи міста та повіту. Місто само стійко займалося своїм управлінням. Воно було подібне повітовому управлінню і прямо підпорядковувалося крайовому уряду. Засноване в Чернівцях повітове управління здійснювало політичне керівництво Чернівецьким повітом. В інших чотирнадцятьох повітах політичне управління і відповідне судочинство (включно з поземельними книгами) здійснювали місцеві повітові установи. Як судові колегії у справах злочинів та легких правопорушень поряд з Чернівецьким крайовим судом були визначені повітові установи Сучави, Сторожинця і Радівців. Ці установи почали свою діяльність тільки 29-го вересня 1855 року.

Ці «повітові установи та суди» здійснювали як політичне керівництво, так і судочинство упродовж тринадцяти років, і тільки закон від 19-го травня 1868 року відокремив політичне управління від судочинства всіх інстанцій. Були створені місцеві політичні органи, які дістали назву «**повітові староства**». 10-го липня цього самого року вийшло розпорядження про поділ Буковини на вісім повітових староств. Надалі

acht Bezirkshauptmannschaften angeordnet. In der Folge wurde mehrmals ihr Umfang geändert und die Zahl vermehrt; heute zählt das Land elf Bezirkshauptmannschaften: Czernowitz, Kotzman, Wiinitz, Storoïnetz, Sereth, Radautz, Suczawa, Kimpolung, Gurahumora, Waszkoutz und Zostawna; die drei letztgenannten sind erst in jüngerer Zeit errichtet worden. Gleichzeitig mit der Schaffung der Bezirkshauptmannschaften wurden durch das Gesetz vom 11. Juni 1868 die Justizgeschäfte von den Bezirksämtern getrennt und selbständigen

Bezirksgerichten zugewiesen. Ihre Amtswirksamkeit hatte am 31. August 1868 zu beginnen. Das städtisch-delegierte Bezirksgericht in Czernowitz, das seit seiner Gründung nur richterliche Geschäfte besorgte, wurde belassen. Das Czernowitzer Landesgericht und dessen Unterstellung unter das Lemberger Oberlandesgericht blieben unverändert, wiewohl der Wunsch nach einem eigenen Oberlandesgericht für die Bukowina schon 1851 von der Czernowitzer Stadtvertretung ausgesprochen und seither wiederholt zur Sprache gebracht wurde. Dagegen trat zufolge Verordnung vom 26. Juni 1881 am 1. September 1885 in Suczawa ein Kreisgericht und ein städtisch-delegiertes Bezirksgericht ins Leben, während das dortige Bezirksgericht einging. Dem Kreisgerichte wurde der südliche Teil der Bukowina angewiesen; es erhielt hier auch die Handelsgerichtsbarkeit. Der Gerichtsstand des Landesgerichtes Czernowitz als Landtafelbehörde und als Berggericht blieb bestehen. Inzwischen hatte zufolge des neuen Grundbuchgesetzes vom 25. Juli 1871 auch die Reorganisierung des Czernowitzer Grundbuches stattgefunden; mit 1882 schließt das alte und beginnt das neue. Für die Vorstädte bestehen abgesonderte Grundbücher, doch ist Manasteriska mit Rosch vereinigt.

Schließlich ist noch zu erwähnen, daß die städtisch-delegierten Bezirksgerichte mit der Einführung der Zivilprozeßordnung (1. Jänner 1898) aufhörten.

іх територія неодноразово змінювалася, а число зростало. Сьогодні в краї є одинадцять повітових старостів: Чернівецьке, Кіцманське, Вижницьке, Сторожинецьке, Серетське, Радівецьке, Сучавське, Кімполунзьке, Гурагуморське, Вашківське і Заставнівське — три останніх утворені недавно. Одночасно з утворенням повітових старостів законом від 11-го червня 1868 року з повітових установ зняли юридичні справи і передали самостійним

повітовим судам, діяльність яких мала розпочатися 31-го серпня 1868 року. У Чернівцях залишили міський суд — з делегованими повноваженнями повітового суду, який з часу свого заснування займався тільки судовими справами. Чернівецький крайовий суд і його підпорядкування Львівському вищому крайовому судові змін не зазнали, хоча вже у 1851 році чернівецьке міське представництво висловилося за власний вищий крайовий суд і з того часу неодноразово повторювало своє бажання. Проте, згідно з указом від 26-го червня 1881 року, у Сучаві 1-го вересня 1885 року було утворено окружний суд та міський

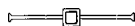
суд з делегованими повноваженнями повітового суду, а тамтешній повітовий суд перестав існувати. До юрисдикції окружного суду належала південна частина Буковини. Цей суд мав вести також торговельні справи. Чернівецький крайовий суд залишився як кадастровий орган і як гірничий суд. Але в той же час, відповідно до нового закону про поземельні книги від 25-го липня 1871 року, мала відбутися і реорганізація чернівецької кадастрової справи. У 1882 році стара поземельна книга закінчується і починається нова. Для передмість існують окремі поземельні книги, але Монастирська і Рош мають спільну.

На кінець, треба ще зауважити, що міські суди з делегованими повноваженнями повітового суду перестали існувати з часу введення 1-го січня 1898 року цивільно-процесуального кодексу.

Abb. 47.
Stadtsiegel.

Лл. 47. Міська
печатка.

Siebentes Kapitel

Die städtische Verwaltungsorganisation von Czernowitz seit der österreichischen Besitzergreifung. Die Stadtvertretung. Die Bürger. Die Vorstädte

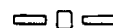

achdem die Bukowina unter österreichische Herrschaft gelangt war, blieben in

Czernowitz zunächst der «Scholtus» und «die Bürger», in den zur Stadt gehörenden Dörfern die «Dworniken» im Amte. Sie allein kannten die Verhältnisse und ohne sie hätte die Verwaltung kaum fortgeführt werden können.

Die aus moldauischer Zeit übernommene Verwaltungsorganisation genügte jedoch nicht den österreichischen Verhältnissen. Schon 1775 machte Splény den Vorschlag, den Städten Magistrate vorzusetzen, die aus einem Stadtrichter, einem Notar, sechs Senatoren, einem Marktrichter und einer Anzahl Ratsdiener bestehen sollten.¹ Ähnliche Vorschläge erstattete Enzenberg 1779; darnach sollten die Magistrate der Städte aus einem Bürgermeister und vier Ratsverwandten gebildet werden, die auch in erster Instanz über die kleineren, in den Städten vorkommenden Streitsachen zu richten hätten.² Bescheidene Anfänge zu dieser Reorganisation sind diesen Vorschlägen aus den Fuß gefolgt, denn schon am 6. Oktober 1781 berichtet Enzenberg, daß er in Czernowitz und Sadagóra «seit Jahr und Tag eine Art von Magistratspersonen, ohne den Statum quo (den bestehenden Zustand) zu berühren, aus deutschen, griechischen und moldauischen Individuen eingeführt» habe.³ Ähnlich lautet ein späterer Bericht Enzenbergs; auch da wird bemerkt, daß man schon 1781 und 1782 angefangen habe, Magistrate zu errichten, und aus diesen unter dem Vorsitze der Distriktsdirektoren Polizeikommissionen zusammensetzte, welche in den Städten die «unentbehrlichste Ordnung herzustellen» hatten.⁴

Розділ сьомий

Організація міського управління у Чернівцях після заволодіння ними Австрією. Міське представництво. Міщани. Передмістя

ісля того, як Буковина потрапила під владу Австрії, у Чернівцях на перших порах зали-

шалися на своїх посадах «шолтуз» і «пиргарі», а в селах, що належали до міста, «двірники». Тільки вони знали обстановку і без них навряд чи можна було продовжувати управління.

Але успадкована з молдавських часів структура управління жодним чином не відповідала австрійським умовам. Вже у 1775 році Сплєні запропонував створити у містах магистрати, що мали складатися з міського судді, нотаріуса, шістьох сенаторів, ринкового судді та певного числа муніципальних службовців.¹ У 1779 році Енценберг також висловив подібні пропозиції, за якими передбачалося створити міські магистрати з бургомистра і чотирьох членів міської ради, які мали б також, як суд першої інстанції, вирішувати дрібні міські справи.² За цими пропозиціями розпочиналася скромна реорганізація, і вже 6-го жовтня 1871 року Енценберг доповідає, «що він уже давно», не порушуючи статус кво (тобто існуючий стан), запровадив у Чернівцях і Садагурі «свого роду службовців магистрату з німецьких, грецьких та молдавських осіб».³ Подібне стверджує доповідь, котру зроблено Енценбергом дещо пізніше. В ній теж зазначається, що ще в 1781 та 1782 роках почалося створення магистратів, а з них під головуванням окружних директорів утворювали поліційні комісії, котрі мали в містах «встановити необхідний порядок».⁴

Damals unterschied sich übrigens die Obrigkeit der Stadt noch wenig von jener in moldauischer Zeit. Ganz wie früher stellen die Schulzen Iuon, Peter, Sasonte, Grek u. a. Verkaufsurkunden aus, weisen Gründe an u. dgl., nur das jetzt neben ihnen die österreichischen Behörden genannt werden.⁵ Als am 31. August 1782 Oberst Metzger Erhebungen über das Gebiet und die Rechte der Stadt vornahm,⁶ wurden Nikolai Grek, der Richter der Stadt, und sieben Bürger einvernommen. Beim Unterfertigen seiner

Тоді, до речі, міське начальство мало різнилося від міського начальства молдавських часів. Як і раніше вийти Юон, Петро, Сазонт, Грек та інші видавали купчі грамоти, наділяли земельні ділянки, тільки тепер поряд з ними вказувалися австрійські органи влади.⁵ Коли 31-го серпня 1782 року полковник Метцгер з'ясував питання території та прав міста⁶, то допитав Николая Грека, міського суддю та ще сімох міщан. У своїх підписаних свідченнях Грек у двох місцях

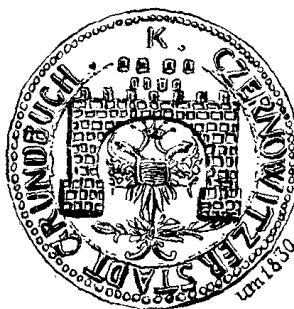
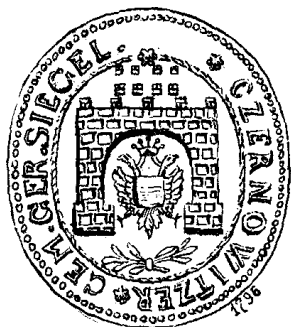

Abb. 48—50. Städtische Siegel.

Лл. 48—50. Міські печатки.

Aussagen nennt sich Grek an zwei Stellen «Schultus»; alle Stadtvertreter werden an anderen Stellen dieses Protokolls «Vorgesetzte und Bürger» genannt. Auch in der Abgrenzungsurkunde der Stadt vom 18. bis 27. September 1782 erscheint Grek als «Schultus». Er war des Schreibens nicht kundig; neben seinem Namen steht überall ein † als Handmal. Die österreichischen Behörden pflegten schon damals den Stadtvorsteher «Richter» oder «Stadtrichter» zu nennen. Als Vertreter von Rosch und Horecza erscheinen gleichzeitig mit Grek Dworniken und Geschworene. Das Protokoll über Rosch vom 3. September 1782 fertigte der Dwornik Wasili Bulbuk, und die Abgrenzungsurkunde von Czernowitz unterschrieb auch der Horeczer Dwornik Pintelei Holowetz. In der Amtssprache der österreichischen Behörden nannte man die Dworniken «Dorfrichter». Von anderen obrigkeitlichen Personen der Stadt ist in diesen Akten noch keine Rede.

Enzenberg arbeitete unablässig an der Weiterentwicklung der Stadtverwaltung. In seinem Schreiben 7 vom 5. Mai 1783 an den «Magistrat» und die «Polizeikommission» in Czernowitz führt er aus, daß die «Magistratual- und polizeibesorgungen ohne einen tüchtigen Syndikus und zugleich Schreiber nicht wohl in Ordnung gehalten» werden könnten. Er regte daher die Anstellung eines Syndikus, der etwas in den Rechten und in der Polizei bewandert sein müßte, an; dieser

називає себе «шолтузом», а всі представники міста в інших місцях цього протоколу названі «начальниками і пиргарями». У документі про визначення меж міста від 18-27 вересня 1782 року Грек теж фігурує як «шолтуз». Він не вмів писати і проти свого прізвища замість підпису всюди ставив †. Австрійські чиновники вже тоді зазвичай називали голів міста «суддями» чи «міськими суддями». Представниками Рошу та Горичі поряд з Греком виступають двірники та присяжні. Протокол про Рош від 3-го вересня 1782 року склав двірник Василь Бульбук, а документ про межі Чернівців підписав також двірник Горичі Пінтелей Головець. Офіційно австрійські власті називали двірників «сільськими суддями». Про інших керівних осіб міста в цих документах не згадується.

Енценберг невтомно працював над подальшим розвитком міського управління. У своєму листі⁷ від 5-го травня 1783 року до чернівецького «магістрату» та «поліційної комісії» він наголошував, що «справи магістрату та поліції неможливо вести належним чином без вправного синдика і водночас писаря». Тому він ініціював найняти на роботу юриста, який би розумівся трохи на праві та поліційній справі. Він міг би бути для жителів міста і за ад-

könnte dann auch den Stadtinwohnern als Advokat dienen. Die Hauptschwierigkeit bestand in der Ausbringung der Entlohnung eines solchen Beamten, dem man monatlich 20 bis 25 fl. bezahlen müßte. Enzenberg schlug vor, ein «Stadtwirtshaus» zu errichten und dessen Ertrag zur Besoldung des Syndikus zu verwenden. Das «Memorialschreiben» (für Privatparteien) sollte übrigens ihm verboten werden, damit er nicht sein Amt vernachlässige.

Wie daraus zu ersehen ist, hatte die Stadt noch 1783 keinen rechtskundigen Beamten. Es gab eben, wie Enzenberg an anderer Stelle klagt, «keinen Fond zur Bestreitung der Auslagen und zur Besoldung des unumgänglichen Personals».⁸ Da wohl auch die Einkünfte des «Stadtwirtshauses» zweifelhaft waren, sah sich der Landesverweser veranlaßt, vom Hofkriegsrat die entsprechende Besoldung der Magistratspersonen zu fordern. Er schlug am 29. Dezember 1783 und am 5. Juli 1784 vor, für den Stadtrichter 200 fl., für die vier Ratsverwandten zu 100 fl., somit 400 fl., für den Stadtschreiber 150 fl., für die vier Gerichtsdienere zu 96 fl., also 384 fl., endlich für zwei Nachtwächter zu 72 fl., somit 144 fl., zusammen 1278 fl. zu bewilligen.⁹ Tatsächlich gewährte der Hofkriegsrat für die angestellten «Magistratualen» entsprechende jährliche Remunerationen;¹⁰ für den Syndikus und eine Anzahl Stadtdiener finden wir 1783/84 auch in den Stadtrechnungen monatliche Ausgaben verzeichnet,¹¹ die aber zum Teile vom Staate wieder ersetzt wurden. Um die Wende der Jahre 1783 und 1784 sind in der Stadtrechnung monatlich für den Syndikus Erbes 10 fl. ausgewiesen, für den Stadtdiener Josef Schmidt 5 fl. 35 kr., den jüdischen «Kleinrichter» Falk Moisis 2 fl. und für den «Beleuchtungsaufseher» Kalnaj ebenfalls 2 fl. Außerdem erhielt z. B. im November 1783 der Korporal Dakazky 2 fl., ferner im November und Dezember desselben Jahres der Abdecker Gabriel je 1 fl. Auch zwei Nachtwächter (Johann Birkenfeld und Franz Reindl), deren jeder einen monatlichen Lohn von 4 fl. erhielt, werden genannt. Gegen das Ende des Jahres 1784 erscheinen schon vier Stadtdiener, von denen zwei als «moldauisch» bezeichnet werden. Unterfertigt ist diese Abrechnung von folgenden Magistratspersonen: Andreas Sörös, Stadtrichter; Georg Popowicz, Wasil Palady, Tanasy Riso und Michel Fuchs als Ratsverwandte; endlich Josef Erbes, Syndikus (Abb. 46). Damit haben wir auch sämtliche damals im Dienste der

воката. Найбільша трудність полягала в оплаті праці такого службовця, якому щомісяця треба було платити 20—25 фл. Тому Енценберг запропонував відкрити «міський шинок», а його прибуток використовувати для оплати синдика. Втім, йому треба було заборонити займатися складанням письмових клопотань (для приватних осіб), щоб він не занедбав своїх службових обов'язків.

Як видно зі сказаного, у місті 1783 року ще не було обізнаних з правом службовців. Так само, як скаржить-ся Енценберг в іншому місці, «жодного фонду для покриття видатків та для оплати необхідного персоналу».⁸ Але оскільки і доходи від «міського шинку» теж, мабуть, не були надійними, то правитель краю змушений був звернутися до Надвірної військової ради про встановлення відповідної оплати магістратського персоналу. 29-го грудня 1783 року та 5-го липня 1784 року він пропонував виділити кошти на оплату: міському судді — 200 фл., чотирьом засідателям ради — по 100 фл., отже 400 фл., міському писареві — 150 фл., чотирьом судовим службовцям — по 96 фл., тобто 384 фл. і, на решті, двом нічним сторожам — по 72 фл., тобто 144 фл., разом 1278 фл.⁹ Надвірна військова рада справді виділила для призначених «магістратувалів» відповідні річні винагороди.¹⁰ В міських рахунках за 1783—1784 роки знаходимо записи про щомісячні видатки на оплату синдика та певної кількості міських службовців¹¹. Вони, однак, частково компенсувалися державою. У міських рахунках рубежу 1783—1784 років записано щомісячну зарплату синдика Ербеса — 10 фл., міського службовця Йозефа Шмідта — 5 фл. 35 kr., єврейського «малого судді» Фалка Мойзіса — 2 фл. і «наглядача за освітленням» Калная — теж 2 фл. Крім того, наприклад, у листопаді 1783 року капрал Дакацький отримав 2 фл., а ще у листопаді й грудні цього самого року гицель Гаврило — по 1 фл. Названо й двох нічних сторожів (Йоганна Біркенфельда та Франца Райндля), кожен з яких отримував щомісячну платню по 4 фл. Під кінець 1784 року бачимо вже чотирьох міських службовців, двох з яких називають «молдавськими». Цей фінансовий звіт підписали такі особи магістрату: Андреас Шереш, міський суддя; Георгій Попович, Василь Паладій, Танасій Різо і Міхель Фухс як засідателі ради; крім них Йозеф Ербес, синдик (іл. 46). Таким чином, ми по-

Stadt stehenden Beamten und Diener kennen gelernt. Erbes hatte auch die Polizeiaufsicht zu führen; er nennt sich in einem 1783 an Kaiser Joseph II. gerichteten Gesuche «Stadtschreiber und Polizeiaufseher».¹² Wie bereits oben erwähnt wurde, bestand bereits damals in Czernowitz beim Magistrat eine «Polizeikommission». Sämtliche Vertreter und Beamte der Stadt standen in engster Abhängigkeit von den kaiserlichen Ämtern; dies wird bei jeder Gelegenheit betont. Es sei nur erwähnt, daß nach einem Erlasse der Administrationskanzlei vom 5. August 1784 an das Czernowitzer Direktorat, dieses die ökonomischen und politischen Geschäfte der Stadt zu überwachen hatte. Ohne ausdrückliche Bewilligung der Administration durfte nichts von den vorhandenen Stadtgeldern verwendet werden. Daher waren «bis zur vollkommenen Konsolidierung des Magistrats» die Kassatruhen der Stadt beim Lokaldistriktsdirektor aufzubewahren. Die städtische Kasse wurde schon Ende August in die Distriktskasse gebracht; die Schlüssel hatten zwar die «Magistratualen», sie durften aber ohne den Direktor oder dessen Vertreter den Geldschrank nicht öffnen.¹³ Der oben erwähnte älteste Stadtrechnungsabschluß ist vom Distriktsdirektor Lindenfels bestätigt.

Am 25. August 1785 erteilte der Hofkriegsrat dem Landesadministrator Enzenberg den Auftrag, mit tunlichster Beschleunigung für die drei landesfürstlichen Städte Czernowitz, Suczawa und Sereth eine Stadtordnung auszuarbeiten und zur Genehmigung vorzulegen. Am 13. Dezember lag dieser «Entwurf zur Einrichtung der hiesigen Magistratual-Verfassung» vollendet vor und wurde von Enzenberg an das galizische Generalkommando geleitet. Am 26. Jänner gelangte der Entwurf an den Hofkriegsrat und am 8. Februar erfolgte bereits seine Genehmigung unter teilweiser Änderung der Vorschläge.¹⁴

Nach dieser **ersten Städteordnung** der Bukowina, die auch für Czernowitz Geltung hatte, bildeten alle Bewohner der Stadt nur eine einzige bürgerliche Gemeinde; doch besaßen nur die Bürger christlicher Konfession das aktive und passive Wahlrecht für die Ämter und Würden des Magistrats. Der von der Landesstelle abgeordnete Wahlkommissär hatte auf die Wahl keinen anderen Einfluß zu üben, als Ruhe und Ordnung zu halten und über die geschehene Wahl seinen Bericht zu erstatten. Der **Magistrat** hatte aus einem **Stadtrichter** und vier **Ratsmännern** zu bestehen, die alle drei Jahre durch Stimmenmehrheit zu

znanomiliлися зі всіма чиновниками і службовцями, які тоді перебували на міській службі. Ербес повинен був також відати поліційним наглядом — 1783 року у заяві на ім'я цісаря Йосифа II він себе називає «міським писарем та поліційним наглядачем».¹² Як уже згадувалося, на той час у Чернівцях при магістраті вже існувала «поліційна комісія». Всі представники і службовці міста перебували в найтіснішій залежності від цісарських органів влади, про що нагадували при кожній нагоді. А ще треба згадати, що згідно з указом адміністративної канцелярії від 5 серпня 1784 року чернівецький директоріат повинен був вести нагляд за господарськими та політичними справами міста. Без спеціального дозволу адміністрації не можна було використовувати наявні міські гроші. Тому скрині з міською готівкою мали зберігатися у місцевого директора округу «до повної консолідації магістрату». Вже в наприкінці серпня міську касу доставили до окружної каси. Хоч «магістратуали» мали ключі, але вони не мали права відчиняти шафу з грішми без директора чи його представника.¹³ Наведений вище найдавніший міський кошторис затверджений директором округу Лінденфельзом.

25-го серпня 1785 року Надвірна військова рада доручила адміністратору краю Енценбергу в найкоротший термін розробити статут трьох земельно-княжих міст Чернівців, Сучави і Серету і внести їх на затвердження. 13-го грудня такий «Проект положення про устрій тутешніх магістратів» було завершено, і Енценберг скерував його до Галицького генерального командування. 26-го січня проект потрапив до Надвірної військової ради, а вже 8 лютого його затвердили, при цьому він зазнав часткових змін.¹⁴

За цим **першим міським статутом** Буковини, який поширювався і на Чернівці, всі жителі міста склали єдину міщанську громаду, але активне і пасивне право обирати і бути обраним на високі посади магістрату мали міщани тільки християнської конфесії. Призначений крайовими властями виборний комісар не мав права впливати на вибори, а повинен був тільки дбати про спокій і порядок, а ще відвітувати про вибори, що відбулися. **Магістрат** мав складатися з одного **міського судді** та чотирьох **радників**, які на три роки обиралися більшістю голосів. Після виборів

wählen waren. Nach der Wahl hatte der Kommissär die Gewählten der Administration zur Bestätigung anzuzeigen. Außer den genannten fünf Magistrats-Personen sollte ein der «Rechte und der Landessprache wenigstens etwas kundiger Syndikus», ferner ein **Kanzlist**, ein **Polizeiaufseher**, ein **Ratsdiener**, vier **Gerichtsdienner** und zwei **Nachtwächter** angestellt werden. Dieser Magistrat hatte alle «judiziellen, ökonomischen und politischen Geschäfte» zu verrichten.

Die erste Wahl des Stadtrichters und der Ratsmänner nach dieser neuen Stadtordnung wurde am 4. Mai 1786 durch das Czernowitzer Direktorial angekündigt.¹⁵ «Am künftigen Sonntag», den 7. Mai, hatten sich «sämtliche Bürger von allen Nationen, exklusive der Juden» nach dem Gottesdienste ungefähr gegen 9 Uhr im Direktoriate einzufinden. Jeder Bürger hatte sodann dem Direktor Lindenfels «als hiezu bevollmächtigten Commissario» fünfzehn Kandidaten zu nennen, nämlich drei für die Stadtrichterstelle und je drei für jede der vier Ratsstellen. Die Kandidaten waren ohne Unterschied der Nation aufzustellen, wenn sie nur die nötige Tüchtigkeit und Rechtschaffenheit besaßen; doch waren die Juden ausgeschlossen. Die Wahl ging am festgesetzten Termine ordnungsmäßig vor sich. Schon am 9. Mai verlautbarte der Direktor Lindenfels, daß die Wahl von «der hohen Landesstelle» (der Administration) «ratifiziert» sei. Darnach war «der vorherige Ratsmann Wasili Palady zum Stadtrichter, der ehehinige erste Ratsmann Joseph Hampel abermalen zum ersten Ratsmann, der hiesige Bürger und Gastwirt Nikolaus Völker zum zweiten Ratsmann, der ehehinige moldauische Ratsmann Georgi Demetrowicz zum dritten, dann der hiesige moldauische Bürger Thodier Popowicz zum vierten Ratsmann per vota maiora (durch Stimmenmehrheit) creiert». Die gesamte Czernowitzer Bürgerschaft wurde aufgefordert, ihren Magistratspersonen als ihrer ersten Instanz zu gehorchen, wogegen diese ihr in allen Gerichts- und politischen Gegenständen alle Billigkeit angedeihen lassen sollten. Sonntag den 14. Mai Punkt 9 Uhr hatten die fünf «Magistratsindividuen» im Direktorial zu erscheinen und in Gegenwart der Bürgerschaft den Diensteid zu leisten. Der «gewesene» Stadtrichter hatte alle Schriften, die sich bei ihm befanden, dem Syndikus zu übergeben; dieser sollte den einzelnen Magistratsindividuen die nötigen Stücke herausgeben, sie aber dann ins «Archiv» nehmen. Schließlich wurde die baldige Herausgabe einer «Instruktion samt dem

комісар повинен був представити обраних на затвердження адміністрації. Крім названих п'ятьох осіб магістрату, на службу треба було прийняти також «синдика, який хоч трохи знає право та місцеву мову», крім того, канцеляриста, поліційного наглядача, одного службовця ради, чотирьох судових службовців та двох нічних сторожів. Цей магістрат мав відати всіма «юридичними, господарськими та політичними справами».

Перші вибори міського судді та радників за цим новим статутом були оголошені Чернівецьким директоріатом 4-го травня 1786 року.¹⁵ «Наступної неділі», тобто 7-го травня, «всі міщани всіх націй, за винятком євреїв», після богослужіння близько 9-ї години повинні були зібратися в директоріаті. Потім кожен житель міста мав назвати директорові Лінденфельзу «як уповноваженому для цього комісару» п'ятнадцять кандидатів, а саме: трьох на посаду міського судді та ще по троє на кожне з чотирьох місць радників. Кандидатів треба було висувати незалежно від національності, якщо вони тільки були здібними та порядними, але за винятком євреїв. У встановлений термін вибори відбулися. Вже 9-го травня директор Лінденфельз оголосив, що вибори «ратифіковано» «високою крайовою інстанцією» (адміністрацією). Згідно з виборами per vota maiora (більшістю голосів), «дотеперішній радник Василь Паладій став міським суддею, колишній перший радник Йозеф Гампель — знову першим радником, тутешній міщанин і шинкар Ніколаус Фелькер — другим радником, дотеперішній молдавський радник Георгій Деметрович — третім, а місцевий молдавський міщанин Тодор Попович — четвертим». Усе чернівецьке міщанство закликали слухатися своїх діячів магістрату як першу інстанцію, а ті у всіх судових і політичних справах мали виявляти справедливість. У неділю, 14 травня рівно о 9-й годині, п'ять «магістратських індивідуумів» мали прийти до директоріату і в присутності міщанства скласти службову присягу. «Колишній» міський суддя повинен був передати синдику всі документи, що знаходилися у нього, а той мав роздати окремим магістратським особам належні їм примірники, але потім забрати їх в «архів». На закінчення було сказано про перспективу швидкого видання «Інструкції з новим магістратським планом», бо досі «заступники ради»

neuen Magistratual-Plan» in Aussicht gestellt; bis dahin hatten sich die «Ratsverwandten» an der alten bisher üblichen Einteilung ihrer Funktionen zu halten.¹⁶ Die Grundzüge der neuen Geschäftsordnung sind im fünften Hauptstück des Stadtstatuts enthalten. Sie bestimmt vor allem, daß alle ökonomischen und Polizeiangelegenheiten mit Vorwissen und unter Aufsicht des Distriktsdirektors zu verhandeln sind; der Stadtrichter führt dabei, wenn der Direktor nicht anwesend ist, den Vorsitz und übt unter Hinzuziehung des Syndikus über alles die Aufsicht. Die vier Ratsverwandten teilen sich in der Führung der sonstigen Geschäfte und nehmen an den wöchentlich

повинні були дотримуватися старого, діючого до тепер розподілу їхніх функцій.¹⁶ Основні положення нового регламенту містяться у п'ятій, основній частині міського статуту. Він визначає, перш за все, що всі господарські та поліцейні справи повинні розглядатися з відома та під наглядом окружного директора. Міський суддя, у випадках, коли директор відсутній, головує і наглядає за всім, залучаючи до цього синдика. Радники розподіляють між собою провадження інших справ та беруть участь у щотижневих «сесіях». Синдик та приданий йому

Abb. 51—56. Die autonomen Bürgermeister von Czernowitz.
v. Petrowicz 1864—1866. v. Kochanowski 1866—1874 und
1887—1905. v. Ambros 1874—1880. v. Klimesch 1881—1887.
Dr. Reiss 1905—1907. v. Fürth seit 1907.

Лл. 51—56. Самостійні чернівецькі бургомістри: фон Петрович
(1864—1866), фон Кохановський (1866—1874 і 1887—1905),
фон Амброс (1874—1880), фон Клімеш (1881—1887),
д-р Райс (1905—1907), фон Фюрт (з 1907 р.).

abzuhaltenden «Sessionen» teil. Der Syndikus und der ihm beigegebene Schreiber haben sämtliche Rechnungen über die Einnahmen und Ausgaben der Stadtkasse, ferner auch alle Protokolle über gerichtliche und politische Gegenstände zu führen, alles getreulich einzutragen und mit richtigen Registern zu versehen. Gehalte und Remunerationen waren zufolge Gubernialerlasses den «Magistral-Individuen» vom 1. Mai 1786 angefangen aus der Stadtkasse zu zahlen.¹⁷

Damit war der erste Magistrat nach der neuen Städteordnung ins Leben getreten. Doch waren noch viele Schwierigkeiten zu überwinden. Nicht alle gewählten Ratsmänner scheinen die für ihre Stellen nötigen Kenntnisse und guten Willen besessen zu haben. Nach der Städteordnung hatten zwei von ihnen als «Stadtkämmerer» die Einkünfte der Städte einzutreiben und im Einverständnis mit dem Syndikus zu verrechnen; der dritte Ratsverwandte hatte die Aufsicht über das Polizeiwesen, der vierte sollte die Konskription und die Eintreibung der landesfürstlichen Steuern besorgen, denn es gab bekanntlich damals keine staatlichen Steuereinnahmer. Diese und andere lästigen Verpflichtungen scheinen die Ratsverwandten ungern übernommen zu haben. Damit mag ihr rascher Wechsel in den ersten Jahren zu erklären sein. Schon 1787 begegnen uns bei der damals vorgenommenen Abgrenzung der städtischen Besitzungen neben Demetrowicz und Popowicz zwei neue Ratsverwandte, nämlich der Sattler Balthasar Sedelmeyer und Thomas Wojcikiewicz,¹⁸ und bald darauf erscheint wieder an Stelle des Popowicz der Ratsverwandte Eisenbart.¹⁹ Dieser war zum «Stadtkassier ernannt und beeidet» worden, zögerte aber, den Dienst anzutreten. Infolge der Anzeige des «Bürgermeisters», wie der Stadtrichter schon damals zuweilen genannt wurde, schritt das Kreisamt ein. Es drohte, daß Eisenbart zusammen mit Wojcikiewicz, welcher als «Kontrolor» bezeichnet wird, für jeden Schaden verantworten würden. Sie sollten daher alles in Ordnung bringen, da am 7. Februar 1788 der Kreiskommissär Lindenfels die Skontrierung vornehmen werde. Der Syndikus möge bei dieser Arbeit dem Kassier und Kontrolor an die Hand gehen, «weil man weder einem noch andern dieser Individuen zumuten kann, daß sie alles dieses selbst schreiben und verfassen sollen, welches zwar wohl zu wünschen, aber von den hierortigen Bürgern nie zu erwarten ist, daher sich beholfen werden muß, wie man kann.» Die zwei anderen Ratsverwandten Sedelmeyer und Demetrowicz waren zu den «beim Magistrat vorkommenden politischen Geschäften zu verwenden».

писар повинні вести всю бухгалтерію про доходи та видатки міської каси, а також усі протоколи у судових та політичних справах, записуючи все точно та позначаючи необхідними регістрами. Згідно з губернiальним указом, зарплати та премії повинні були виплачуватися «магістратським індивідуумам» з міської каси,¹⁷ починаючи з 1-го травня 1786 року.

Таким чином, розпочав свою діяльність перший магістрат, сформований за новим міським статутом. Але він стикався ще з багатьма труднощами. Не всі обрані радники мали необхідні для їхніх посад знання та добру волю. За міським статутом два з них як «міські скарбники» повинні були збирати доходи міста та обраховувати їх у непорозумінні із синдиком, третій член магістрату здійснював поліцейний нагляд, а четвертий видав розписом та збором земельно-княжих податків, бо, як відомо, тоді не було державних податківців. Здається, що радники не дуже охоче виконували ці та інші неприємні обов'язки. Цим, мабуть, і пояснюється їх часта зміна в перші роки. Вже 1787 року при встановленні меж міських володінь поряд з Деметровичем та Поповичем, зустрічаються імена нових членів міськради, а саме сідляра Балтазара Зедельмейєра та Томаса Войцікевича¹⁸, а незабаром на місці Поповича з'являється радник Айзенбарт¹⁹. Його вже було призначили «міським касиром та привели до присяги», але він вагався заступати на службу. За донесенням «бургомістра», як тоді вже інколи називали міського суддю, у справу втрутилося окружне управління і пригрозило, що Айзенбарт разом з Войцікевичем, якого назвали «контролером», будуть нести відповідальність за всі збитки. Тож вони повинні у всьому навести порядок, бо 7-го лютого 1788 року окружний комісар Лінденфельз проводитиме фінансову перевірку. Касирові та контролерові у роботі нехай допомагає синдик, «бо ні від одного, ні від іншого з цих індивідуумів не можна сподіватися, що вони самі все напишуть й укладуть, що, звичайно, було б бажаним, але цього ніколи не варто очікувати від місцевих міщан, тому треба давати собі раду, як тільки можна». Двох інших членів ради, Зедельмейєра та Деметровича, «треба використовувати у магістраті для наявних політичних справ».

Es ist leicht begreiflich, daß in der ersten Zeit der neuen Ordnung wenige für die Stadtämter befähigte Männer sich fanden. Dies und die damals herrschenden politischen Anschauungen ließen eine möglichst enge Abhängigkeit der Stadtobrigkeit von der Regierung nötig erscheinen. Schon in der Städteordnung kommt dies vielfach zum Ausdruck. So haben wir bereits oben aus der vorgeschriebenen Geschäftsordnung erfahren, daß der Distriktsdirektor die Aufsicht über alle finanziellen und politischen Angelegenheiten führte. Ursprünglich sollte der Magistrat nur über Ausgaben bis zu 10 fl. frei beschließen können, die Bewilligung höherer Summen mußte beim Direktoriat und der Administration eingeholt werden; zwar hatte der Hofkriegsrat angeregt, den «Magistratualen» Ausgaben bis 30 fl. ohne Anfrage zu gestatten, doch kam dies nicht zur Durchführung, denn auch nach einer kreisamtlichen Kassainstruktion vom 28. September 1793 durfte das Gemeindegerecht in dringenden Fällen aus eigener Macht nur Ausgaben bis 10 fl. vornehmen.²⁰ Die Stadtrechnungen hatten jährlich mit Ende Oktober (Militärjahr) abgeschlossen und der Administration, sowie dem Hofkriegsrat vorgelegt zu werden. Ohne Bewilligung der Administration konnte die Stadt keinen Bau aufführen; die Aufnahme von Kapitalien war gänzlich verboten. Entsprechend diesen Grundsätzen der Städteordnung finden wir auch in der Folge die Stadtvertretung in völliger Abhängigkeit vom Kreisamt.²¹ Am 21. Dezember 1787 ordnete das Kreisamt an, daß nicht nur die «jährliche Stadtkasse-Berechnung» einzusenden sei, sondern auch die «Stadtkasse- Journalien» stets zwischen dem 4. und 6. jedes Monates dem Kreisamt vorgelegt werden müßten. Am 8. Oktober 1788 sah sich das Kreisamt infolge der Klagen der «Schuloberaufsicht» veranlaßt, dem Magistrat zu «befehlen», entsprechend den bestehenden Vorschriften für das nötige Brennholz zu sorgen. Zuzufolge einer Gubernialverordnung wies das Kreisamt am 8. August 1789 den «Stadtmagistrat» an, über die Geschäfte im politischen Fache «Gestionsprotokolle» zu führen und von 14 zu 14 Tagen dem Kreisamt vorzulegen; auch sollte die Registratur in entsprechende Ordnung gebracht werden. Einige Jahre später (9. Juli 1794) tadelte das Kreisamt die schlechte Einrichtung dieser Registratur. Am 23. Oktober 1789 betrieb das Kreisamt den Auftrag, die katholische Begräbnisstätte besser einzuzäunen, weil dorthin «Hunde, Schweine und jedes Vieh den ärgernisvollen Eintritt hat». Die Angelegenheit zog sich Jahre lang hin,

Певна річ, що на початку нового ладу можна було знайти небагатьох людей, здатних займати міські посади. Все це, разом з пануючими на той час політичними поглядами, вимагало якомога тіснішої залежності міської влади від уряду. Це неодноразово висловлено і в міському статуті. Так, з вищеназваного регламенту ми вже знаємо, що окружний директор здійснював нагляд за всіма фінансовими і політичними справами. Спочатку магістрат міг приймати самостійні рішення про видатки тільки до 10 фл., а для більших сум треба було отримати дозвіл директоріату та адміністрації. Хоч Надвірна військова рада і висловила пропозицію дозволити «магістратуалам» робити видатки до 30 фл. без відповідних запитів, але це ніколи не було запроваджено, бо згідно з окружною касовою інструкцією від 28-го вересня 1793 року, громадський [міський] суд у невідкладних випадках міг робити видатки без відповідного дозволу тільки до 10 фл.²⁰ Міські бюджети повинні були щорічно закриватися до кінця жовтня (військовий рік) та представлятися адміністрації, а також Надвірній військовій раді. Без дозволу адміністрації місто не мало права нічого будувати, а отримання капіталів заборонялося цілком. Відповідно до цих принципів міського статуту, міське представництво і надалі перебувало у повній залежності від окружної влади.²¹ 21 грудня 1787 року окружне управління видало розпорядження, щоб йому надавали не тільки «щорічне обчислення міської каси», але й у період з 4-го по 6-е число кожного місяця представляти окружній владі «журнали міської каси». 8-го жовтня 1788 року окружна влада, враховуючи скарги «вищого шкільного нагляду» змушена була «наказати» магістратові подбати про необхідні дрова відповідно до існуючих інструкцій. Згідно з губерніальним розпорядженням, окружна влада 8-го серпня 1789 року доручила «міському магістратові» вести «управлінські протоколи» про політичні справи і щодвятижні подавати їх окружному управлінню. Належний лад треба було навести і в реєстрації. Кількома роками пізніше (9-го липня 1794 року) окружне управління критикувало погану організацію такої реєстрації. 23-го жовтня 1789 року окружне управління доручило краще огородити католицький цвинтар, бо туди «мають доступ собаки, свині і всяка худоба, що викликає обурен-

bis schließlich im November 1793 das Kreisamt mit Einwilligung des Guberniums mitteilte, daß es genüge, den Friedhof statt mit einer Umplankung mit Graben und lebendigem Zaun zu umgeben. Es war nichts ungewöhnliches, daß vom Kreisamt Verordnungen erlassen wurden, die die Stadtobrigkeit innerhalb weniger Tage verkünden und zur Anwendung bringen mußte. So wurde eine neue Polizeiordnung am 20. September 1793 mitgeteilt und sollte schon am 1. Oktober in Kraft treten. Gehorchte die Stadtobrigkeit nicht, so wurde sie gestraft. So dekretierte am 20. Juli 1793 Kreishauptmann Balsch, daß das «Gemeindegerecht sich zeither zu viele Eigenmächtigkeiten erlaubt und sogar wider die kreisamtliche Anordnung gehandelt hat»; so habe es auch dem Peter Serbenzuck, welchem das Kreisamt den Schank untersagt hatte, diesen gestattet. Daher bliebe es bei der dem Gemeindegerecht auferlegten Strafe von sechs Dukaten, welche die «Gerichtsglieder» ohne Verzug in die Kreiskasse erlegen müßten. Das Gemeindegerecht war nicht viel mehr als ein untergeordnetes Amt der Kreisbehörde. Das kam übrigens auch darin zum Ausdruck, daß man vom «königlichen» Stadtgemeindegerecht sprach; nur die Bezeichnung «kaiserlich-königlich» wurde untersagt (1798).

Wie wir sehen, war die Stadtobrigkeit selbst in geringfügigen Entscheidungen vom Kreisamt abhängig. Die Geschäfte der Stadt wurden trotzdem nicht tadellos geführt. Es hing dies damit zusammen, daß Czernowitz keinen «regulierten», aus gesetzkundigem Personal bestehenden Magistrat hatte. Die Neuorganisation wurde öfters angestrebt, ging aber nur sehr allmählich vor sich. Schon 1789 scheint eine «Regulierung» versucht worden zu sein, doch offenbar ohne Erfolg.²² Am 14. Juli 1792 teilte das Kreisamt dem «Gemeindegerecht» mit, das hohe Landesgubernium habe am 29. vorigen Monates eröffnet, daß die nicht regulierten Magistrate nicht mehr Magistrate, sondern «Gemeindegerechte» betitelt werden sollen; daher sei fortan statt Bürgermeister «Gemeinderichter» und statt Ratsmann «Gemeindegerechtmann» zu schreiben.²³ Tatsächlich werden fortan die amtlichen Zuschriften stets an das «Gemeindegerecht» nicht mehr wie früher an den «Stadtmagistrat» gerichtet. Mit der Bezeichnung der Amtspersonen nahm man es nicht so genau; neben den durch die neue Verordnung vorgeschriebenen Titeln wird doch z. B. im städtischen «Conto-Buch» für 1794 vom

«Городской управе» сообщено, что вместо штатех достаточно оточити цвинтар ровом та живоплотом. Нічого дивного в тому не було, що окружне управління видавало розпорядження, які міська влада повинна була оголосити [міщанам] та виконати протягом кількох днів. Наприклад, новий поліційний статут був опублікований 20-го вересня 1793 року, а вже з 1-го жовтня він мав набрати чинності. Якщо міська влада проявляла непослух, то її карали. Наприклад, окружний староста Бальш видав 20-го липня 1793 року декрет, що начебто «міський суд досі дозволяє собі занадто багато самочинства і навіть діяв всупереч розпорядженням окружного управління», він навіть дозволив Петрові Сербенчуку відкрити шинок, хоча перед тим окружне управління йому заборонило. Тому на міський суд накладено грошовий штраф у розмірі шести дукатів, який «члени суду» мають сплатити без зволікань до окружної каси. Міський (громадський) суд був не чим іншим, як органом, підпорядкованим окружній владі. Втім, це проявлялося навіть у тому, що говорили про «королівський» суд міської громади, а назва «цісарсько-королівський» була заборонена (1798 р.).

Як бачимо, міська влада навіть у найдрібніших рішеннях залежала від окружної влади. Попри це, справи міста не велися бездоганно. Це пов'язано з тим, що в Чернівцях не було «впорядкованого» магістрату, який складався б з осіб, знайомих із законодами. Неодноразово намагалися провести реорганізацію, але вона робилася дуже повільно. Вже 1789 року, здається, зробили спробу «впорядкування», але явно без успіху.²² 14-го липня 1792 року окружне правління повідомило «громадський суд» про те, що висока крайова губернія 29-го числа минулого місяця вказала, що невпорядковані магістрати відтепер мають називатися не магістратами, а «громадськими судами»; тож з цього часу треба писати замість бургомістр «громадський суддя», а замість радника – «засідатель громадського суду».²³ І справді, надалі офіційні листи скеровувалися завжди до «громадського суду», а не до «міського магістрату», як раніше. Але щодо назви офіційних осіб, то тут такої великої точності не було: поряд з передбаченими новим розпорядженням титулами, наприклад, у міській «Рахунковій книзі» за

«Bürgermeister» und «Ratsmann» gesprochen, ja das Buch selbst führt den Titel «Tschernowitzer Stadtmagistrats Conto-Buch»; doch schon das nächste uns erhaltene (von 1796) wird «Czernowitzer Gemeindeggerichts Conto-Buch» genannt. Übrigens ist der Titel «Bürgermeister» auch vor 1792 nicht allgemein üblich gewesen; die regelmäßige Bezeichnung lautete: «Stadtrichter». Später sprach man oft vom «Vorsteher» und den «Beisitzern» oder «Assessoren» des Gemeindeggerichtes.

1794 рік йдеться й про «бургомістра» та «радника», та й навіть сама книга має назву «Рахункова книга Чернівецького міського магістрату». Але вже наступна книга, що дійшла до нас (за 1796 рік), називається «Рахункова книга Чернівецького громадського суду». До речі, титул «бургомістр» не завжди вживався навіть до 1792 року – правильна назва була «міський суддя». Пізніше часто говорили про «голову» і «засідателів» чи «асесорів» громадського суду.

Abb. 57. Normalschule (Schulgasse).

Лл. 57. Нормальна школа (вулиця Шкільна).

Eine Gubernialverordnung vom 12. Dezember 1793 bestimmte, daß der damalige «Interim- als auch der künftige Lokalrichter (also der Vorstand des Distriktsgerichtes) zugleich das Vorsteheramt bei dem Gemeindeggerichte bis zur künftigen Regulierung des Magistrats mitzuversehen habe». In dieser Maßregel darf man einen Versuch erblicken, dem Gemeindeggericht einen rechtskundigen Vorstand zu geben, zugleich aber auch die städtische Verwaltung in noch engere Abhängigkeit vom Staate zu bringen. Die engere Verbindung des Gemeindeggerichtes mit dem landesfürftlichen Gerichte kam noch weiter darin zum Ausdruck, daß zwei von den Gemeindeggerichtsmännern auch Beisitzer der landesfürftlichen Gerichte wurden. Dies erfahren wir unter anderem aus der Wahlkundmachung vom 11. Dezember 1795. Sie erbringt aber zugleich auch den Beweis, daß schon damals die Wahl des Gemeindeggerichtsvorstehers wieder freigegeben worden war. Die Verbindung der Leitung des Distriktsgerichtes und des Gemeindeggerichtes hat nur kurze Zeit gewährt.

Nach der neuen Wahlordnung hatte die (ganze) Bürgerschaft «beider Nationen» (nämlich der deutschen und moldauischen) «zwölf Ausschußmänner zu wählen und solchen die Vollmacht der Gemeindeggerichtswahl vollkommen einzuräumen». Zur Wahl dieser «Ausschußmänner» hatte sich die Bürgerschaft am Sonntag, den 13. Dezember, beim Gemeindeggericht früh um 10

Губерніальним розпорядженням від 12-го грудня 1793 року визначалося, що тодішній «тимчасовий, а також майбутній місцевий суддя (себто голова дистриктного суду) одночасно повинен виконувати функції голови громадського суду аж до майбутнього впорядкування магістрату». У цьому заході можна вбачати спробу забезпечити громадський суд головою, який би був знайомий з правом, але і одночасно поставити керівництво міста у ще більшу залежність від держави. Тісний зв'язок громадського суду із земельно-княжим судом проявився і в тому, що двоє з членів громадського суду стали також засідателями земельно-княжого суду. Про це ми дізнаємося, між іншим, з повідомлення про вибори від 11-го грудня 1795 року. Воно є одночасно свідченням того, що вже тоді знову було дозволено вільно обирати голову громадського суду. Поєднання керівництва дистриктного та громадського судів тривало досить недовго.

За новим положенням про вибори (все) населення міста «обох націй» (тобто німецької і молдавської) мало «обрати дванадцять членів комітету і надати їм повне право обрання громадського суду». Для виборів цих «членів комітету» міщанство повинно було зібратися в неділю, 13-го грудня, о 10-й годині ранку біля

Uhr einzufinden. Die Ausschußmänner sollten dann am 16. Dezember unter dem Vorsitze des Kreiskommissärs v. Geburg die Wahl des «Gemeindegerrichtsvorsteher» und der vier «Beisitzer» vollziehen. Von den vier Beisitzern hatten zwei als Lokalgerichts- und Kriminalgerichtsassessoren bestimmt zu werden. Bei der Wahl war «auf bescheidene, redliche, wohlhabende, gesetzte, anseßige und der Stadtwirtschaft und Lokalität kundige» Männer Bedacht zu nehmen. Zwei von den vier Beisitzern mußten die Fähigkeit besitzen, «daß einer die Kassa und der andere die Gegensperre derselben zu besorgen vermöge, folglich diese wenigstens etwas lesen und schreiben können, auch der Rechenkunst kundig sind». Auch sollten sie «gute natürliche Beurteilung und Kenntnisse von verschiedenen Gegenständen als von Handlung, Ökonomie u. dgl. besitzen». Hierzu sei noch bemerkt, daß die Wahlen (abgesehen von der ersten 1786 stattgefundenen) im Dezember stattfanden; die dreijährige Amtsdauer wurde also nach Kalenderjahren gerechnet.

Eine Übersicht des in dieser Zeit im Dienste der Stadt stehenden Personals und ihrer Entlohnung bietet die Rubrik «Auf Besoldungen» in den städtischen Konto-Büchern.²⁴ Für den Monat November 1796 wurde z. B. aus der Stadtkasse an folgende Beamte und Diener die beigesezte monatliche Besoldung ausgezahlt: Gemeindegerrichtsvorsteher Joseph Hampel 8 fl. 20 kr.; Gemeindegerrichtsassessor Thomas v. Woycikiewicz 8 fl. 20 kr.; Gemeindegerrichtsassessor Waszil Jeremiewicz 8 fl. 20 kr.; Gemeindegerrichtsassessor Joseph Baader 4 fl. 10 kr.; Gemeindegerrichtsassessor Michael Ott 4 fl. 10 kr.; Stadtsyndikus Franz Peterschnig 21 fl. 40 kr.; Polizeirevisor Friedrich v. Scharowetz 12 fl.; interemistischer Rechnungsführer Franz Lichtblau 22 fl. 30 kr.; chirurgischer Kreisassistent Franz Werbitz 8 fl. 20 kr.; Polizeikorporal Andre Schuster 7 fl. 30 kr.; sechs Polizeigemeine 36 fl.; Nachtwächter Andre Hücke 4 fl.; Nachtwächter Georg Hücke 4 fl.; Kreisschuldienere Dumitre Jemna 2 fl.; Krankenwärter Friedrich Schubert 5 fl.; jüdischer Stadtdiener Joseph Feller 3 fl.; Waldförster Florian Münzger 8 fl. 20 kr.; endlich Waldheger Nikolay Hutzul 2 fl. Die Gesamtsumme der von November 1796 bis Oktober 1797 ausgezahlten Besoldungen betrug 2036 fl. 45 kr.

Wie wir sehen, nahm das Magistratspersonale stetig zu. Vor allem ist die Anstellung eines Rechnungsführers (Stadtkassiers) bemerkenswert; sie war offenbar durch

громадського суду. Потім члени комітету під головуванням окружного комісара фон Гебурга мали 16-го грудня провести вибори «голови громадського суду» та чотирьох «засідателів». З чотирьох засідателів два мали бути призначені асесорами місцевого та кримінального судів. На виборах треба було брати до уваги чоловіків «скромних, чесних, заможних, поважних, осілих, які розуміються на міському господарстві та знають місцевість». Два з чотирьох засідателів мусили бути здатними на те, «щоб один опікувався касою, а інший міг її розблокувати, а це значить, щоб вони принаймні хоч трохи уміли читати і писати, а також рахувати». Вони мали також мати «добре природне мислення і знатися на різних речах, як от: торгівля, економіка тощо». Треба ще зауважити, що вибори відбувалися в грудні (якщо не враховувати перших, які відбулися у 1786 році), таким чином, період повноважень тривав три календарних роки.

Перелік осіб, які перебували в цей час на міській службі, та величину їхньої платні знаходимо в міських рахункових книгах під рубрикою «На оплату».²⁴ Наприклад, за листопад 1796 року з міської каси виплатили встановлену щомісячну платню таким чиновникам і службовцям: голові громадського суду Йозефові Гампелю — 8 фл. 20 кр., асесору громадського суду Томасові фон Войцікевичу — 8 фл. 20 кр., асесору громадського суду Василеві Єремєвичу — 8 фл. 20 кр., асесору громадського суду Йозефові Бадеру — 4 фл. 10 кр., асесору громадського суду Міхаєлеві Отту — 4 фл. 10 кр., міському синдикату Францові Плетершнігу — 21 фл. 40 кр., ревізору поліції Фрідріхові фон Шароветцу — 12 фл., тимчасовому бухгалтеру Францові Ліхтблау — 22 фл. 30 кр., асистенту окружного хірурга Францу Вербітцу — 8 фл. 20 кр., капралові поліції Андре Шустеру — 7 фл. 30 кр., шістьом рядовим поліції — 36 фл., нічному сторожу Андре Гюкке — 4 фл., служнику окружної школи Думітру Жемні — 2 фл., санітару Фрідріхові Шуберту — 5 фл., єврейському міському служителю Йозефу Феллеру — 3 фл., лісничому Флоріану Мюнцгеру — 8 фл. 20 кр. і лісовому об'їждчику Николаю Гуцулу — 2 фл. Загальна сума виплаченої з листопада 1796 по жовтень 1797 року платні склала 2036 фл. 45 кр.

Як бачимо, персонал магістрату постійно зростає. Заслуговує на увагу, передовсім, призначення бухгалтера (міського касира). Це було зумовлено,

die schlechten Erfahrungen veranlaßt worden, die man mit den gewählten Gerichtsbeisitzern als Kassieren gemacht hatte. Eine weitergehende «Regulierung» des Magistrates fand 1807 statt.²⁵ Darnach sollten neben dem «Vorsteher» als Beamten ein Aktuar, ein Stadtkassier, zwei Kanzlisten, ein Grundbuchhandler angestellt werden. Der Polizeirevisor, der Polizeikorporal mit den sechs Polizeischützen, sowie andere Diener blieben selbstverständlich wie vorhin bestehen; dagegen ging nun die Stelle des Syndikus ein. Es währte jedoch mehrere Jahre, bis alle neuen Stellen besetzt wurden; so ist uns bekannt, daß die Anstellung des städtischen Grundbuchhandlers und damit die Übernahme des städtischen Grundbuches erst nach 1810 erfolgte. Die vier Beisitzer erscheinen fortan nicht mehr. Um 1822 waren beim Magistrate angestellt:²⁶ Der Vorsteher Andreas Klug mit 600 fl. C. M. jährlicher Besoldung; ferner ein Aktuar und ein Stadtkassier mit je 400 fl.; der erste Kanzlist mit 300 fl.; der zweite mit 250 fl. Besoldung; ein Grundbuchhandler mit 300 fl.; ein Quartiermeister mit 200 fl.; ein Kanzleidiener mit 150 fl.; ein Stadtwundarzt 100 fl.; eine Stadthebamme 80 fl.; ein Krankenwärter (Spitalsverwalter) 120 fl.; ein Waldförster 150 fl. und vier Waldheger zu 48 fl.; ein Polizeirevisor (zugleich Stadtkassakontrolor) 250 fl.; ein Polizeikorporal 100 fl.; ein Polizeigefreiter 80 fl.; sechs bis zehn Polizeischützen zu 75 fl.; vier Nachtwächter zu 48 fl.; dazu kamen noch zwei Scharfrichterknechte (Schinder), der Stadtuhraufzieher und ein Marktrichter. Aus dieser Zusammenstellung ist nicht nur die bedeutende Zunahme an Personal, sondern auch die Erhöhung seiner Bezüge zu ersehen. Bemerkte sei, daß auch in dieser Zeit die Rechte des Gemeindegerichtes sehr gering waren; so durften nach dem Befehle des Kreisamtes von 1807 aus der Stadtkasse Beträge über 25 fl. ohne kreisamtliche Bewilligung nicht ausgezahlt werden.²⁷

Doch noch immer war die Czernowitzer Stadtbehörde kein «organisierter» Magistrat.²⁸ Daher baten die Bürger wiederholt, ihrer «großen» Stadt endlich einmal gleich anderen Städten einen organisierten, aus einem rechtskundigen Bürgermeister und zwei ebensolchen Beisitzern bestehenden Magistrat zu bewilligen. Mit dem Hofkanzleidekret vom 29. Oktober 1829 wurde diese Organisation für 1831 in Aussicht gestellt, doch wurde sie erst 1832 durchgeführt. Zum ersten Bürgermeister wurde

звичайно, негативним досвідом, отриманим від діяльності як касирів обраних судових засідателів. Подальше «впорядкування» магістрату відбулося 1807 року,²⁵ за яким треба було взяти на службу, поряд з «головою», також чиновників: одного секретаря, одного міського касира, двох канцеляристів, одного ведучого поземельної книги. Звичайно, ревізор поліції, капрал поліції та шість поліціантів, а також інші службовці залишилися на своїх місцях, хоча посада синдика була ліквідована. Однак пройшло ще кілька років, поки всі нові посади були заповнені. Нам відомо, що заповнення вакансії ведучого поземельної книги міста та сама передача міської поземельної книги відбулося лише після 1810 року. З цього часу більше не фігурують чотири засідателі. Близько 1822 року в магістраті служили:²⁶ голова Андреас Клюг зі щорічною платнею 600 фл., к[онвенційної] м[онети] крім нього один секретар та один міський касир, кожний з платнею 400 фл., перший канцелярист — 300 фл., другий канцелярист — 250 фл., ведучий поземельної книги — 300 фл., квартирмейстер — 200 фл., службовець канцелярії — 150 фл., міський хірург — 100 фл., міська акушерка — 80 фл., санітар (управитель шпиталю) — 120 фл., лісничий — 150 фл. і чотири об'їждчики — кожен по 48 фл., поліцейний ревізор (одночасно контролер міської каси) — 250 фл., капрал поліції — 100 фл., ефрейтор поліції — 80 фл., шість-десять рядових поліціантів — по 75 фл., чотири нічних сторожі — по 48 фл.; крім них ще були два кати (гицлі), «завідник міського годинника» та один ринковий суддя. З цієї схеми чітко видно, як значно зросла кількість персоналу і його платня. Треба відзначити, що навіть у цей час права громадського суду були дуже обмежені. Наприклад, за наказом окружного управління 1807 року міська каса не могла виплачувати без дозволу округу суми, що перевищували 25 фл.²⁷

Але чернівецькі міські власті все ще не були «організованим» магістратом.²⁸ Тому жителі неодноразово просили дозволити врешті-решт в їхньому «великому» місті, за прикладом інших міст, організований магістрат, який складався б з бургомистра зі знанням права та двох таких же засідателів. Декретом Надвірної канцелярії від 29-го жовтня 1829 року така організація була передбачена на 1831-й рік, однак

Franz Lihotzki aus Odrau in Mähren berufen, der im September 1832 seine Amtswirksamkeit antrat. Nunmehr hatte Czernowitz einen ordentlichen «regulierten» Magistrat. Dies kam äußerlich zunächst darin zum Ausdruck, daß für den Bürgermeister sofort ein neues Bureau eingerichtet und für dieses ein Schreibtisch und Sessel angeschafft wurden. Aber auch in der Führung der Geschäfte machte sich die neue Einrichtung geltend. Schon am 15. September 1832 erging an die bürgerlichen Ausschußmänner die Aufforderung, jeden Sonnabend zur Beratung pünktlich unter Strafe von 5 fl. zu erscheinen. Im Juli 1833 verständigte das Kreisamt den Magistrat, daß diesem fortan die Passierung von städtischen Auslagen bis zur Höhe von 50 fl. «einberaumt» werde. Im September desselben Jahres wurde das Fiskalamt von der Vertretung der Stadtgemeinde bei deren Prozessen entbunden, «weil der Magistrat nunmehr reguliert, mit einem geprüften Bürgermeister und zwei derlei Assessoren versehen sei».

So hatte der Czernowitzer Stadtmagistrat endlich eine etwas selbständigere Stellung erhalten; die Abhängigkeit vom Kreisamte blieb übrigens auch in der Folge noch bedeutend. Die Lösung dieser Fesseln war erst der neueren Zeit vorbehalten. Doch bevor wir darauf übergehen, muß das Bild der älteren Verwaltung noch durch einige Züge vervollständigt werden.

Zunächst muß etwas über den «**Bürgerausschuß**» gesagt werden. Schon nach der ersten Stadtordnung von 1786 sollte die Wahl des Stadtrichters und der Ratsmänner durch einen dazu bestellten «Bürgerausschuß» vorgenommen werden. Bei der ersten Wahl von 1786 wurde diese Bestimmung nicht beachtet; wohl aber z. B. schon bei der Wahl von 1795. Wir sahen, daß die ganze Gemeinde zunächst zwölf Ausschußmänner wählte und diese erst die Wahl der Gemeindegerechtsmitglieder vornahmen. Aber dieser Ausschuß war nicht nur zum Zwecke dieser Wahl bestellt; er gewann auch auf die sonstigen Geschäfte Einfluß. Ein Hofkanzleidekret vom 7. September 1792 bemerkt ausdrücklich, daß der Ausschuß außer der Wahl der Magistratspersonen unter anderem auch die Kontrolle über die Führung und Verrechnung der Gemeindegasse habe, daher ihm die Rechnungen zur Einsicht und Bestätigung vorgelegt werden müßten. Der Ausschuß hatte ferner zweimal im Jahre die Skontrierung aller Gemeindegassen, des Depositenwesens und des Waisenvermögens zu fordern, wobei alle Ausschußmänner sich einzufinden berechtigt waren. Alle landesfürstlichen Verordnungen, welche der Gemeinde kundgemacht wurden,

впровадили її тільки 1832 року. Першим бургомістром було призначено Франца Лігоцького з [міста] Одрау в Моравії, який розпочав свою службову діяльність у вересні 1832 року. З цього часу Чернівці мали справжній «налагоджений» магістрат. Формально це спочатку проявилось в тому, що для бургомистра негайно облаштували нову канцелярію, а для неї придбали письмовий стіл та крісла. Проте нововведення відбилося і на веденні справ. Вже 15-го вересня 1832 року членам міського комітету спустили вимогу, щоб кожної суботи обов'язково приходили на наради, інакше на них буде накладено штраф у розмірі 5 фл. У липні 1833 року окружне управління повідомило магістрат, що йому «дозволяється» надалі робити видатки на потреби міста в сумі до 50 фл. У серпні цього самого року фіскальне відомство було звільнено від обов'язків представляти міську громаду в судових процесах, «бо магістрат тепер впорядкований і має досвідченого бургомистра і двох таких же асесорів».

Так, чернівецький міський магістрат отримав, на рещті, дещо самостійний статус. Але і наступними роками залежність від окружного управління була ще досить великою. Звільнення від цих пут було залишене на недавній час. Але, перш ніж перейдемо до цього, треба ще кількома штрихами доповнити картину старого типу правління.

Спочатку слід сказати дещо про «**міщанський комітет**». Ще за першим міським статутом від 1786 року вибори міського судді та радників мали відбуватися через відповідний «міщанський комітет». На перших виборах 1786 року цього положення не дотримувалися, але, наприклад, на виборах 1795 року діяли відповідно до нього. Як ми бачили, вся громада спочатку обирала дванадцятьох членів комітету, і тільки вони проводили вибори членів громадського суду. Однак цей комітет призначався не тільки для проведення таких виборів, бо він впливав і на інші справи. Декрет Надвірної канцелярії від 7-го вересня 1792 року чітко вказує, що комітет, крім виборів членів магістрату, повинен також, між іншим, здійснювати контроль за веденням і обрахунками міської каси, тому йому треба було представляти рахунки для ознайомлення та затвердження. Крім того, комітет повинен був двічі на рік вимагати інвентаризації всіх громадських кас, депозитів та майна сиріт, і цьому мали право брати участь усі члени комітету. Копії

mußten zunächst dem ersten Ausschußmanne in Abschrift mitgeteilt werden, der sie sodann unter den anderen zirkulieren ließ. Auch in politischen Angelegenheiten konnte der Ausschuß vom Magistrat befragt werden. «Für die Stimme des Volkes hatte die Mehrzahl der Stimmen des Ausschusses zu gelten». Das Dekret enthielt auch genaue Bestimmungen über die erforderlichen Eigenschaften und die Wahl der Ausschußmänner, ferner über ihre Pflichten und die ihnen gebührenden Ehren. Sie erfreuten sich im öffentlichen Leben gewisser Vorrechte;

всіх земельно-княжих розпоряджень, що оголошувалися громаді, повинні були спочатку скеровуватися першому членові комітету, а він поширював їх серед інших членів. Магістрат міг робити запит у комітеті і про політичні справи. «Голосом народу вважається більшість голосів комітету». Декрет містив чіткі вказівки щодо виборів членів комітету, необхідних якостей, якими вони мали володіти, їхніх обов'язків та належних їм почестей. У громадському

Abb. 58. Springbrunnenplatz (um 1893).

Іл. 58. Фонтанна площа (близько 1893 р.).

auch mußte ihnen der Titel «Herr» beigelegt werden. Die Zahl der Ausschußmänner hatte ein Zwanzigstel der stimmbfähigen Bürger auszumachen; doch sollten nie weniger als zwölf und nie mehr als vierzig gewählt werden.²⁹ Der Ausschuß stand also zum Magistrat in demselben Verhältnisse, das in den älteren deutschen Städten der weitere zum engeren Rat einnahm. Und auch darin glichen sich die Verhältnisse, daß beide Körperschaften einander oft schroff gegenüberstanden. Darüber belehrt uns z. B. eine vom Jahre 1800 datierte Beschwerde des Bürgerausschusses der Kreisstadt Czernowitz an den Reichsgrafen Mailath, den damaligen Kanzler von Galizien. In diesem Schriftstücke wird ausgeführt, daß außer dem Gemeindegerrichte, dessen Vorsteher und Beisitzer aus den Bürgern zu wählen waren, auch ein städtischer Ausschuß bestellt

житті вони мали певні привілеї. При звертанні до них треба було додавати і титул «пан». Кількість членів комітету складала двадцять частину громадян міста з правом голосу. Але обрати треба було не менше дванадцяти і не більше сорока членів.²⁹ Комітет перебував у таких стосунках з магістратом, як розширена рада із звуженою радою у старих німецьких містах. А ще ці стосунки схожі в тому, що обидва органи часто жорстко протистояли один одному. Це, наприклад, підтверджується і скаргою міщанського комітету окружного міста Чернівці, датованою 1800-м роком, до імперського графа Майлата, тодішнього канцлера Галичини. У цьому документі йдеться про те, що, крім громадського суду, голову і засідателів якого мож-

wurde, durch den alle städtischen Angelegenheiten «angebracht» werden sollten. Darauf erhebt der Ausschuß gegen die Mitglieder des Gemeindegerichtes eine Reihe von schweren Anklagen; er vertritt den Machthabern gegenüber die Interessen und das Recht der ganzen Bürgerschaft. Größere Bedeutung erhielt der Ausschuß, seitdem nach der Regulierung von 1807 keine Ratsmänner (Beisitzer) gewählt wurden. Der Ausschuß wurde nunmehr immer häufiger zu den Geschäften beigezogen und gewann neben dem Gemeindegericht an Einfluß; er mußte nun in wichtigen Angelegenheiten um sein Gutachten angegangen werden. Die alte Spannung verlor sich aber nicht und es kam mitunter zwischen beiden Körperschaften zu scharfen Auseinandersetzungen, wobei man bemerken kann, daß das Gericht dem Ausschusse noch immer an Rang vorstand. Als es sich z. B. um Einlösung des Grundes für den Rathausbau handelte (1826), sandte das Gemeindegericht den Vorschlag an den ersten Ausschußmann Josef Schnirch, damit mit Zuziehung des ganzen Ausschusses ein Gutachten abgegeben werde. Die Angelegenheit — so läßt sich das Gericht weiter vernehmen — soll aber nicht verzögert werden oder der Auftrag gar, wie unlängst jener wegen Erbauung der Schiesstätte, verloren gehen. Auch das Gutachten wegen der vierten Klasse (die damals an der Normalschule errichtet werden sollte) hätte schon zweimal beim Ausschusse betrieben werden müssen. Schnirch solle den Ausschußmännern mehr Achtung vor den amtlichen Beschlüssen beibringen; diese tragen amtliche Stücke tagelang in den Taschen herum und lesen sie «in öffentlichen Orten» vor, wo hierüber unvernünftige Schlüsse gemacht werden. Auch wurden Abschriften von amtlichen Verhandlungen den Parteien ausgefolgt; so lagen dem Rekurse gegen den Theaterbau Abschriften von Ausschußberichten vor, die das Gemeindegericht noch nicht hatte. Darauf erwiderte der Ausschuß, er könne nicht die schiefe Beschuldigung und Geringschätzung durch das Gemeindegericht dulden. Es sei nicht ordnungsgemäß, jemanden ohne Überzeugung aus bloße Aussage eines Polizeisoldaten Ausstellungen zu machen und an seiner Ehre zu kränken. Es wäre eine Geringschätzung des bürgerlichen Ausschusses, einem Polizeimanne mehr Glauben beizumessen als Männern, welche von der ganzen Bürgerschaft erwählt wurden. Auch sei es bekannt, daß Polizeisoldaten derlei Aufträge schon verloren hätten, nicht aber der Ausschuß. Dieser müsse die Forderung stellen, daß solche Vorfälle vorerst untersucht, nicht aber er aus den bloßen Verdacht hin in seiner Ehre gekränkt werde. Ganz im Unrecht scheint das Gemeindegericht trotzdem nicht gewesen zu sein; es zeugt von geringem Pflichteifer des Bürgerausschusses, das gleich nach der Regulierung des Magistrates die Mitglieder dieser

на було обирати з числа міщан, існує також міський комітет, через який треба «проводити» всі міські справи. Після цього комітет висуває проти членів громадського суду низку тяжких звинувачень, відстоює інтереси можновладців всупереч інтересам і правам всіх жителів міста. Значення комітету зросло після того, як згідно з регулюванням від 1807 року не обиралися радники (засідателі). Комітет все частіше залучали до міських справ, і він, поряд з громадським судом, набував все більшого впливу; у важливих справах треба було звертатися за його думкою. Але давня напруженість не спадала, а інколи між обома органами доходило до різких суперечок. При цьому легко помітити, що суд був все ще вищим за рангом від комітету. Наприклад, коли йшлося про виділення землі під будівництво ратуші (1826 р.), то громадський суд звернувся до першого члена комітету Йозефа Шнірха з пропозицією, щоб висновок надали за участі всіх членів комітету. Далі у зверненні суду йдеться, що з цією справою не можна зволікати чи, більше того, знехтувати замовленням, як це недавно трапилося при будівництві стрільбища. А висновком про четвертий клас (його тоді мали відкрити у нормальній школі) уже двічі мав зайнятися комітет. Шнірх повинен би навчити членів комітету більшої поваги до офіційних рішень, бо вони впродовж багатьох днів носять у своїх портфелях офіційні документи і зачитують їх у «громадських місцях», де про них роблять нерозважні висновки. Сторонам видавали також копії офіційних слухань. Хоч копії доповіді комітету існували раніше, ніж касаційна скарга на будівництво театру, але громадський суд їх ще не отримав. На це комітет відповів, що він не може терпіти несправедливих звинувачень і зневаги з боку громадського суду. Непорядно, мовляв, бездоказово звинувачувати когось, виходячи тільки зі слів рядового поліції, та принижувати його честь. Це зневага міщанського комітету, коли більше вірять поліціантові, ніж людям, обраним всіма жителями міста. Відомо також, що з поліціантів таке завдання вже знято, але не з комітету. Він змушений вимагати, щоб такі випадки спочатку перевірялися, а не підривали його честь через голу підозру. Видається, що громадський суд все ж мав певну рацію. Те, що відразу після врегулювання магістрату члени цього органу, під загрозою грошового штрафу, були змушені брати участь у щотижневих засіданнях³⁰, свідчить про недобросовісне

Körperschaft unter Androhung von Geldstrafen aufgefordert wurden, an den wöchentlichen Sitzungen teilzunehmen.³⁰ Der Bürgerausschuß wurde zum letztenmal 1863 gewählt; ihm gehörten an: Franz Kader, Stefan Samborski, Nikolai Hackmann, Jakob Ritter v. Petrowicz, Dr. Karl Wexler, Stefan Hölzel, August Weiser, Joachim Tittinger u. a.³¹

Schon in der Städteordnung von 1786 ist die Einteilung der Stadt in «Viertel» anbefohlen worden.³² Am 14. Oktober dieses Jahres gibt bereits das Czernowitzer Direktoriat dem Stadtmagistrat den Auftrag, daß die sechzehn «**Viertelmeister** hauptsächlich bei der Nacht zu öfteren Zeiten in ihren Vierteln herumgehen und ununterbrochen wachen, daß nichts die gemeine Sicherheit störendes oder sonsten gegen die kürzlich herausgegebene Feuerlöschordnung stoßendes vor sich gehe». Wahrscheinlich wurde dieser Befehl nicht entsprechend durchgeführt, denn 1793 erfolgte wieder die Anordnung, die Stadt in «verhältnismäßige Bezirke einzuteilen und für jeden derselben einen gutdenkenden rechtschaffenen Bürger als Viertelmeister vorzusetzen». Die nötigen Verhaltungsmaßregeln für diese Viertelmeister sollten später bekannt gemacht werden.³³ Hierauf wurde tatsächlich die Stadt in zehn «Viertel» geteilt und für jeden derselben ein Bürger als «Viertelmeister» bestellt; über je zwei dieser Meister führte eines der fünf «Gremial-Individuen» (Stadtrichter und Beisitzer) die Oberaufsicht.³⁴ In der Folge werden diese Viertelmeister oft erwähnt; ihnen wurde besonders auch die Überwachung der Bettler überwiesen.³⁵ Sie wurden aus der Bürgerschaft gewählt und waren unbesoldet. Um 1810 gab es sechzehn Viertelmeister und diese Anzahl läßt sich auch später mit kleinen Schwankungen nachweisen.³⁶ Gegenwärtig sind nur vier «Viertelrichter» bestellt, die als Amtsboten verwendet werden.

In den zur Stadt gehörenden Dörfern blieben die **Richter** (wornik) und **Geschworenen** (zurat, jurat) bestehen. So ist eine Beschwerde der Roscher wegen ihres Holzbezuges aus den städtischen Waldungen von 1787 unterzeichnet von Wasilie «Wornik», ferner den «Žuraten» Wasilie Lomosch, Nikolai Tschellung, Tomiza Bachmath, Onofry Nikulitza und «dem ganzen Dorf».³⁷ Da die städtischen Dörfer zum Stadtgericht in demselben Verhältnisse standen, in dem sich grundherrliche Dörfer zu ihren Grundbesitzern befanden, so waren auch ihre Richter von dem Gemeindegerecht völlig abhängig und wurden wohl auch von diesem ernannt.³⁸ Die Dorfrichter und die Geschworenen hatten die Aufgabe, die Stadtobrigkeit in ihrer Tätigkeit zu unterstützen.³⁹ So trug 1793 das Kreisamt dem Gemeindegerecht auf, in Rosch, wo es ebenso wie in Czernowitz die Grundherrschaft übte, das liederliche und verdächtige Gesindel auszuforschen; könnte dies nicht durch die Stadtdiener

wirkung von Mitgliedern des städtischen Ausschusses erreicht werden.³⁰ Der Bürgerausschuß wurde zum letztenmal 1863 gewählt; ihm gehörten an: Franz Kader, Stefan Samborski, Nikolai Hackmann, Jakob Ritter v. Petrowicz, Dr. Karl Wexler, Stefan Hölzel, August Weiser, Joachim Tittinger u. a.³¹

Ще у міському статуті від 1786 року рекомендувалося поділити Чернівці на «квартали».³² 14-го жовтня цього року Чернівецький директоріат доручив міському магістратові, щоб шістнадцять «**квартальних** часто обходили, особливо вночі, свої квартали і пильнували, щоб не сталося порушень загальної безпеки чи виданих недавно протипожежних розпоряджень». Мабуть, цей наказ був виконаний не належним чином, тому що у 1793 році з'явилося нове розпорядження «поділити місто на відповідні ділянки і на кожній з них поставити за кварталного свідомого та порядного міщанина». Необхідні інструкції для цих кварталних повинні були бути оприлюднені пізніше.³³ Після цього місто було справді поділено на десять «кварталів», а в кожному з них призначено по одному міщанину за кварталного. За кожних двох кварталних відповідав один з п'яток «індивідуумів офіційного органу» (міський суддя і засідателі).³⁴ Надалі ці кварталні згадуються часто. Особливим їхнім завданням було стеження за зебраками.³⁵ Вони обиралися міщанством і їм нічого не платили. У 1810 році було шістнадцять кварталних, і ця кількість з невеликими коливаннями зберігалася й пізніше.³⁶ На цей час є тільки чотири «квартальних суддів», яких використовують також як кур'єрів.

У селах, що належать до міста, залишилися судді (двірники) та **присяжні** (журати). Існує скарга жителів Роші стосовно отримання дров з міських лісів від 1787 року, підписана «двірником» Василем та «журатами» Василем Ломошем, Николаєм Челлунгом, Томіцією Бахматом, Онуфрієм Нікулицею та «всім селом».³⁷ Оскільки міські села перебували в таких самих відносинах з міським судом, як і поміщицькі села з поміщиками, то й їхні судді цілком залежали від громадського суду, та, мабуть, ним і призначалися.³⁸ Сільські судді та присяжні мали завданням надавати підтримку міській владі в її діяльності.³⁹ Так, окружне управління 1793 року доручило громадському судові, щоб на Роші, де були такі самі, як і в Чернівцях, землеволодіння, вистежити розпутних та підозрілих батраків. Якщо цього не можуть робити

geschehen, so sollte das «Roscher Ortsgericht» dafür sorgen. Da in Rosch seit 1782 sich zahlreiche Deutsche ansiedelten, so entstand hier neben der rumänischen eine deutsche Gemeinde. Diese Trennung blieb bis 1877 aufrecht; man unterschied daher auch einen deutschen und einen moldauischen Richter, schrieb den beiden Gemeinden z. B. ihre Weidezinse getrennt vor u. dgl. m. Erst 1877 wurde für ganz Rosch ein Vorstadtrichter ernannt.

Die ordentliche Führung von **Protokollen und Registern** (Indices) schrieb schon die erste Stadtordnung von 1786 vor.⁴⁰ Am 9. Mai und sodann am 21. Mai 1786 erging vom Direktoriatamt an den Stadtmagistrat der Befehl, «worinnen ausdrücklich und mit gutem Grunde ausgeführt wird, daß jederzeit die Schriften und alle übrigen Magistratspiecen nach genommenem Gebrauch in die Hände des Herrn Stadtsyndici übergeben und nicht wie man vernimmt, zurückbehalten werden sollen, wodurch Unordnung und Lücken entstehen müssen. Schriften, die den Dienst angehen, müssen nicht als Briefe oder Korrespondenzen in Händen des Stadtrichters belassen, sondern der lieben Ordnung wegen dem Stadtsyndico zur Protokollierung und Konservierung übergeben werden, für deren Richtigkeit letzterer sodann gehörig haften muß, wenn ein oder anderes Stück auszuheben nötig ist.»⁴¹ Als das Direktorial einige Monate später (25. Oktober) dem Stadtmagistrate ein Kreisschreiben übermittelte, befahl es, ein Exemplar desselben im «**Magistratsarchiv**» aufzubewahren. Später werden wiederholt Erinnerungen wegen der Führung der Protokolle und der **Registratur** gemacht.⁴² Heute sind von den Protokollen mit geringen Unterbrechungen die Jahrgänge von 1792, von den Indices dazu jene von 1819 erhalten. Von den ältesten Akten ist nur wenig vorhanden; Sie reichen bis 1781 zurück. Manches Interessante bieten auch die Skartakten, doch ist bei deren Ausscheidung viel Wertvolles vertilgt worden. Beachtenswertes Material enthalten einige alte Kontobücher, ferner mehrere von den nach Materien geordneten «Konvoluten». Eine Neuordnung der Registratur und die Schaffung eines Stadtarchivs ist dringend notwendig.

Ein eigentümliches Mißgeschick waltete über dem **Stadtwappen** von Czernowitz. Nach einer Mitteilung des bekannten Lokalhistorikers Wickenhauser⁴³ soll Czernowitz sein Wappen 1784 erhalten haben, und zwar «im offenen silbernen Tore den kaiserlichen Adler, im Mittelschilden einen roten Querbalken im silbernen Felde». Darnach würde also das Czernowitzer Wappen aus dem Jahre 1784 stammen und im Mittelschilden offenbar das österreichische

міські службовці, то про це має подбати «Рошський місцевий суд». Оскільки від 1782 року на Роші оселялося багато німців, то поряд з румунською тут виникла й німецька громада. Цей розподіл зберігався до 1877 року. Тому було два судді — німецький і молдавський, обидві громади, наприклад, розподіляли орендну плату за пасовища і таке інше. І лише в 1877 році був призначений на всю Рошу один передміський суддя.

Вже перший міський статут від 1786 року вказував на необхідність правильного ведення **протоколів і реєстрів**.⁴⁰ 9-го, а потім 21-го травня 1786 року директоріат оголосив міському магістратові наказ, «у якому чітко і з добрими намірами йдеться про те, що всі письмові документи і справи магістрату завжди після користування повинні передаватися панові міському синдикі, а не затримуватися, як про це говорять, бо через це виникає безлад і прогалини. Письмові документи, що стосуються служби, не повинні, як листи чи звичайна кореспонденція, залишатися на руках у міського судді, а заради порядку мають передаватися міському синдикі для протоколювання і зберігання, за правильністю яких останній повинен належним чином відповідати, коли той чи інший документ треба вийняти»⁴¹. Коли кількома місяцями пізніше (25-го жовтня) директоріат спустив магістратові циркуляр, то наказав зберігати один примірник цього циркуляру у «**магістратському архіві**». Пізніше теж робилися нагадування про ведення протоколів та **реєстрацію**.⁴² На сьогодні збереглися, за невеликими винятками, протоколи з 1792 року та реєстри з 1819 року. З давніших документів, починаючи з 1781 року, залишилося дуже мало. Деякі цікаві містять і чорнові акти, але при їх вилученні багато цінного втрачено. Важливий матеріал міститься і в старих книгах рахунків, а також у кількох «підшивках», що зроблені за змістом матеріалу. Необхідно терміново провести реорганізацію реєстраційної справи та створити міський архів.

Справжні нещастя переслідували чернівецький **міський герб**. За повідомленням відомого місцевого історика Віккенгаузера⁴³, Чернівці начебто у 1784 році отримали свій герб, що зображав «царського орла у відчиненій срібній брамі, посередині щита — поперечна червона смуга на срібному полі». Згідно з цим, чернівецький герб начебто походив з 1784 року, а посередині щита очевидно був зображений австрійсь-

Hauswappen geführt haben, denn es ist deutlich, daß bei Wickenhauser eine Verwechslung der Farben stattfand und es richtiger heißen sollte: ein silberner (weißer) Querbalken im roten Feld. Wickenhauser weist seine Quelle nicht nach; ein Wappenbrief ist bisher weder in der Stadtregistratur gefunden noch im Ministerium des Innern nachweisbar. Das von Wickenhauser genannte Verleihungsjahr wird einigermaßen dadurch gesichert, daß in diesem Jahre ein Stadtsiegel, offenbar das erste, angefertigt wurde. In der ältesten erhaltenen Stadtrechnung heißt es zum Monat August 1784: «Dem jüdischen Goldschmied für das Stadtsiegel 5 fl.»⁴⁴ Es ist nun gelungen, auf zwei Urkunden Abdrücke dieses ältesten Stadtsiegels nachzuweisen, und zwar einmal zur Jahreszahl 1801, das anderemal aus einem Schriftstücke von 1842.⁴⁵ Das Siegel (Abb. 47) selbst führt die Umschrift: CZERNOWIZER STADT SIGEL 1784; es zeigt ein offenes Stadttor mit sieben Zinnen und darüber acht in zwei Reihen zu je vier angeordnete Bausteine. In der Toröffnung erscheint der kaiserliche Adler, der im Mittelschild das österreichische Hauswappen führt. Unter dem Stadttore sind zwei gekreuzte Lobeerzweige abgebildet. So sah also unser ältestes Wappen aus. Als völlig gesichert darf man annehmen, daß das Tor immer Silber (weiß) auf rotem Grunde dargestellt wurde, denn an diesen Stadtfarben hat die Überlieferung allezeit festgehalten. Sonst hat Unkenntnis und Willkür der Zeichner ins Wappen einzelne Abweichungen (Abb. 48—50) gebracht. Nachdem die älteste Gestalt wieder festgestellt war, hat der Gemeinderat am 30. April 1908 beschlossen, beim Ministerium des Innern um Wiederverleihung dieses Wappens einzuschreiten, zumal diese hohe Stelle schon früher ihre Bereitwilligkeit erklärt hatte, «dem, patriotischen Erwägungen entspringenden Wunsche der Landeshauptstadt Czernowitz nach Festlegung ihrer Wappenberechtigung möglichst entgegenzukommen und einer allfälligen Bitte der Stadtgemeinde um allergnädigste Gestattung der Fortführung des mit dem kaiserlichen Adler gezierten, bisher im Gebrauche gestandenen Wappens, sowie um Ausstellung eines diese Wappenberechtigung beurkundenden, Allerhöchst unterzeichneten Diplomes an Allerhöchster Stelle das Wort zu führen.» Im Wappen soll nur die geringe Änderung eintreten, daß den ganzen Wappenschild eine ornamentale bronzefarbene Randeinfassung zu umgeben hätte, aus der eine silberne Mauerkrone von fünf sichtbaren Zinnen ruht.⁴⁶ Gleichzeitig wurde der Wahlspruch *Viribus unitis* angenommen und um dessen Allerhöchste Bewilligung gebeten. Hier mag

кий династийний герб. Цілком ймовірно, що Віккенгаузер сплутав кольори, тому насправді герб повинен був виглядати так: срібна (біла) поперечна смуга на червоному полі. Віккенгаузер не вказує джерела, з якого він взяв цю інформацію. В міській реєстратурі, як і в міністерстві внутрішніх справ, якихось документів про герб не знайдено й досі. Віккенгаузер наводить рік надання містові герба у зв'язку з тим, що тоді була виготовлена печатка міста, очевидно перша. У найдавнішій міській бухгалтерській книзі, що збереглася, у записах за серпень 1784 року зазначено: «5 фл. єврейському ювеліру за печатку міста».⁴⁴ Тепер вдалося виявити відбитки цієї найдавнішої печатки міста на двох документах, а саме: один на календарі за 1801 рік, а другий — на одному письмовому документі за 1842 рік.⁴⁵ На самій печатці (іл. 47) напис: CZERNOWIZER STADT SIGEL 1784 (Чернівецька міська печатка 1784). На ній зображено відчинену міську браму з сімома зубцями, а над нею вісім будівельних каменів, розташованих у два ряди по чотири. У відчиненій брамі видно цісарського орла, а на тлі щита, що посередині, — герб австрійської династії. Під міською брамою зображено дві схрещені лаврові гілки. Отже, такий вигляд мав наш найдавніший герб. З цілковитою впевненістю можна припустити, що брама зображалася завжди срібною (білою) на червоному тлі, тому що повідомлення завжди чітко згадувало ці кольори. Але незнання та сваволя рисувальників призвели до деяких відхилень у гербі (іл. 48—50). Коли було відновлено первісний вигляд герба, міська рада 30-го квітня 1908 року вирішила звернутися до міністерства внутрішніх справ за дозволом про повторне надання цього герба містові, оскільки ця висока інстанція вже раніше заявляла про готовність «максимально сприяти бажанню крайової столиці Чернівцям, що впливає з патріотичних міркувань, після встановлення права на герб і у разі можливого прохання міської громади клопотати перед Верховною інстанцією про всемілостивий дозвіл на виготовлення герба, прикрашеного цісарським орлом та як такого, що вже перебував у вжитку, а також на видання диплому про право на цей герб». У герб треба тільки внести невелику поправку, щоб весь щит герба обрамляв орнаментальний бронзовий картуш, на якому знаходиться срібна мурована корона з п'ятьма виступаючими зубцями.⁴⁶ Одночасно було ухвалено девіз «*Viribus unitis*» («Спільними зусиллями») та подано про-

auch noch bemerkt werden, daß die **Stadtfahne** nach altem Herkommen außer dem Stadtwappen auch den kaiserlichen Adler führt. Schon 1834 wurde urkundlich die Überlieferung festgestellt, das «die erste Fahne der Stadt von der huldreichen Kaiserin Maria Theresia, versehen mit dem Stadtwappen und dem k. k. Adler, zur Führung übergeben wurde». Deshalb wird auch die neue, von den Bürgern ihrer Vaterstadt anlässlich des Stadtjubiläums gewidmete Fahne den kaiserlichen Adler tragen.⁴⁷

хання про його Найвище затвердження. Тут треба також зауважити, що за давньою традицією на міському прапорі, крім герба міста, зображено також цісарського орла. Ще у 1834 році було документально встановлено, що «перший прапор міста із зображеннями міського герба та цісарсько-королівського орла було надано в користування милостивою цісаревою Марією Терезією». Тому і на новому прапорі, що його жителі присвячують ювілеєві свого рідного міста, буде цісарський орел.⁴⁷

Abb. 59. Partie aus der Schiesstättgasse.

Die Veröffentlichung von Verordnungen, Kundmachungen u. dgl. geschah in älterer Zeit durch Ausrufen; zuweilen wohl auch durch Anschlag.⁴⁸ So befiehlt am 21. Mai 1786 das Direktoriatamt dem Stadtmagistrat, die v. 15. Mai datierte Verordnung wegen der Abschaffung der fremden Juden zu jedermanns Wissenschaft an drei nacheinander folgenden Wochenmärkten öffentlich kundzumachen. Dasselbe Direktoriat übersandte am 25. Oktober 1786 dem Stadtmagistrate drei Exemplare eines gedruckten Kreisschreibens über die Erhebung der Stadt Suczawa zur freien Handelsstadt sowie andere den Bewohnern der Bukowina bewilligte Handelsbegünstigungen und ordnete an, «diese Kreisschreiben durch ein des Lesens kundiges Individuum am künftigen Freitag und am Montag öffentlich vorlesen und publizieren zu lassen, daher es nicht hinlänglich sei, daß man die Kreispatente insgeheim im Kommissionszimmer ein und anderen Leuten vorliest». Ein Exemplar sollte an einem schicklichen Ort oder an der Kommissions-Haustür draußen affigiert werden, damit es auch von Unbekannten und Fremden gelesen werden könnte; das zweite Exemplar sollte den Handelsleuten ohne Unterschied der Nation zur Kenntnisnahme mitgeteilt, das dritte endlich im Magistratsarchiv aufbewahrt werden. Sonst bediente man sich des Tambours zu Kundmachungen; auch Parteien wurde gegen entsprechenden Entgelt der

Іл. 59. Частина вулиці Стрільбища.

Оприлюднення розпоряджень, оголошень тощо відбувалося у давні часи через глашатаїв, інколи, мабуть, і шляхом вивішування афіш.⁴⁸ Наприклад, 21-го травня 1786 року управління директоріату наказує міському магістратові оприлюднити розпорядження від 15-го травня про висилку сторонніх євреїв, для науки кожному, протягом трьох ринкових днів поспіль. Цей самий директоріат надіслав 25-го квітня 1786 року міському магістратові три примірники надрукованого окружного циркуляру про піднесення міста Сучави до рангу вільного торгового міста, а також про інші дозволені торговельні пільги жителям Буковини та розпорядився, щоб «ці окружні циркуляри повинні бути опубліковані та публічно зачитані індивідуумом, який вміє читати, у наступну п'ятницю та в понеділок, бо не досить того, що окружні патенти потай зачитують у комісійній кімнаті одним і тим самим людям». Один примірник мав бути вивішений у придатному місці або на дверях комісії, щоб і незнайомі та сторонні могли його прочитати. Другий примірник треба було довести до відома торговців, незалежно від їхньої національності, а третій слід було зберігати в архіві магістрату. Але, як правило, для оприлюднення користувалися послугами барабанщика. Міського барабанщика надавали і певним громадянам за відповідну оплату. Та все ж власне місто послуговувало-

städtische Tambour zur Verfügung gestellt. Doch hat die Stadt selbst sich oft der Soldatentrommler bedient und ihnen dafür einen entsprechenden Lohn gereicht. So finden wir im «Konto-Buch» von 1793—1794 z. B. folgende Eintragung⁴⁹: 14. November 1793 «Ferentz Nagy, Tambor, wegen zweimaliger Publizierung, daß die städtische Jagdbarkeit und Fischerei verpachtet wird, 40 kr.». Derselbe Tambour war auch bei der «Lizitierung der Jagdbarkeit und Fischerei» verwendet und erhielt 20 kr. Am 8. Dezember erhielt Ferentz Lorentz, «Tambor von Spleni (Bataillon)», für die «Publizierung», daß ein jeder Bürger den gebührenden Rauchfangkehrerlohn zu zahlen hatte, 20 kr.

Die Entwicklung der Selbstverwaltung der Stadt ist leider in einzelnen Fällen durch die geringen Fähigkeiten, die Sorglosigkeit und Unehrllichkeit der Magistratspersonen, aber auch durch die Gewalttätigkeit der vorgesetzten Kreisbehörde gestört worden.

Schon 1789 sah sich der Kreishauptmann Beck gezwungen, Klagen moldauischer Bürger und Insassen gegen die «Magistratsindividuen» zu untersuchen, die sich unrechtmäßig Gründe angeeignet hätten.⁵⁰

Einen noch trüben Blick in die unlautere Wirtschaft des Gemeindegerichtes läßt uns aber die schon einmal erwähnte Beschwerdeschrift des Bürgerausschusses vom 26. August 1800 werfen.⁵¹ Als Ende 1798 die Amtsdauer der Gemeindegerichtsmitglieder endete, bat die vereinigte Bürgerschaft um eine Neuwahl, weil die bisherigen Gerichtspersonen «nicht das Beste der Gemeinde, sondern ihr eigenes besorgten; jeder derselben möglichst viele städtische Gründe an sich riß und sie nach Empfang der Zertifikate an andere veräußerte.»⁵² Diese Gesuche des Bürgerausschusses und insbesondere der Professionisten blieben aber erfolglos; selbst kreisamtliche Aufträge und Verordnungen wurden, besonders durch den Gemeindevorsteher Hampel, «durch Verdrehung» rückgängig gemacht. Am Wahltage wurden zwar neue Gemeindegerichtsmitglieder gewählt, doch erfolgte ihre Bestätigung nicht, sondern es blieben die früheren im Amte. Als sich die Bürger darüber beschwerten, wurden mehrere in Arrest gesetzt, unter ihnen einer der vornehmsten, ältesten, angesehensten und begütersten, Georg Sommer,⁵³ der in Eisen kreuzweis geschlossen zu Schimpf und Schande von der Polizei durch die Stadt geführt wurde. Die Eingekerkerten durften mit ihren Verwandten nicht sprechen und waren zum Schaden ihrer «Ansässigkeiten» durch 23 Tage «inhaftiert». Sie klagten darüber bei Sr. Majestät und beim Landespräsidium, hatten sich aber keine

ся солдатами-барабанщиками і призначало їм відповідну платню. Так, наприклад у «книзі рахунків» за 1793-1794 роки ми знаходимо такий запис: 14-го листопада 1793 року «Ференцу Надю, барабанщикові, за те, що двічі оприлюднив видачу в оренду міських мисливських та рибальських промислів, 40 kr.». Цей самий барабанщик використовувався також при «аукціонному продажі мисливських та рибальських промислів» і отримав 20 kr. 8-го грудня Ференц Лоренц, «барабанщик батальйону Сплени» отримав 20 kr. за «публікацію» про те, що кожен житель міста має платити сажотрусові належну платню.

На жаль, розвиткові міського самоврядування інколи заважали недостатня компетентність, безвідповідальність та нечесність персоналу магістрату, а також грубі втручання вищестоящої окружної влади.

Вже 1789 року окружний староста Бек був змушений перевіряти скарги молдавських міщан та жителів на «магістратських індивідуумів», які незаконно присвоїли собі земельні ділянки.⁵⁰

Але ще похмурішу картину нечесного господарювання громадського суду дає нам вже згадана скарга міщанського комітету від 26-го квітня 1800 року.⁵¹ Коли 1798 року закінчився термін повноважень членів громадського суду, то все міщанство просило провести нові вибори, бо теперішні члени суду «дбали не про добро громади, а про своє власне. Кожний з них прибрав собі якнайбільше міської землі, а після отримання сертифікатів продавав її іншим».⁵¹ Але ці заяви міщанського комітету, зокрема ремісників, успіху не мали, навіть доручення та розпорядження крайового управління скасовувалися «через перекручення», особливо головою громади Гампелем. Хоч у день виборів обрали нових членів громадського суду, проте їх не затвердили, таким чином, на своїх посадах залишилися колишні. Коли міщани поскаржилися на це, то багатьох з них заарештували, у тому числі і одного з найшляхетніших, найстаріших, найавторитетніших і найзаможніших міщан Георга Зоммера⁵³, якого закували навхрест у кайдани і поліція провела його для ганьби через усе місто. Ув'язнені не мали права розмовляти зі своїми родичами, а через 23 дні їх офіційно «взяли під варту» на шкоду їхній «осілости». Вони скаржилися Його Величності та крайовій президії, але нічого не домоглися, хоча хотіли тільки добра своєму містові. Так само громадський суд зривав утворен-

Genugtuung zu erwirken vermocht, obwohl sie nur das Wohl der Stadt bezweckt hatten. Ebenso hatte das Gemeindegericht die Bildung von Zünften hintertrieben, indem es berichtete, daß die Zahl der Gewerbetreibenden zu gering sei. Zu jenen, welche Gründe an sich rissen, gehörten vor allem Hampel und der Postmeister Lebius. Der erstere verkaufte diese sodann an Juden, die trotz des Verbotes in den vorzüglichsten Straßen der Stadt nicht nur steinerne, sondern auch hölzerne Häuser, ferner allerlei Gründe erwarben.⁵⁴ Unter Kreishauptmann v. Balsch und Hampel ereignete sich folgender Fall: Die Witwe Rittmayrin verkaufte ihr Haus samt Schankrecht um «etliche 2000 fl.» an den Schanker Kaspar Hacke. Darauf wurde dem Hause das Schankrecht genommen und infolge dessen trat Hacke vom Kaufe zurück. Als sodann das Haus wegen Schulden öffentlich versteigert wurde, erkaufte es der Schneider Samuel Nadler, der auch ein «Brennhaus» (Branntweinbrennerei) und Felder besaß, für 930 fl. Ihm wurde die Schankgerechtigkeit «auf dem Hause» belassen. Auch der Bürger Freigang besaß ein Haus; weil dieses nicht ganz gemauert war, wurde ihm der Ausschank verboten. Kurz darauf kaufte Franz Malling, der Kammerdiener des Kreishauptmannes Balsch, das Haus; diesem wurde nicht nur der Branntweinschank belassen, sondern auch der Weinausschank bewilligt. Der jüdische Lehrer Sauerquell war ein Liebling des Kreishauptmanns Balsch; er wirkte nicht nur bei politischen Gegenständen beim Kreisamt mit, sondern mißbrauchte seinen Einfluß auch beim Gemeindegerichte. Der Postmeister Lebius hatte viele städtische Gründe an sich gerissen, ohne dafür einen Zins zu zahlen; er pachtete Gründe und überließ sie an Juden. Der Postmeister sollte alle nötige Vorspann leisten und dazu 16 Pferde halten, wofür er jährlich 700 fl. rheinisch erhielt; wenn es aber galt, unentgeltliche oder für das Militär ermäßigte Vorspann beizustellen, wofür nur 4 kr. für die Meile gezahlt wurden, mußten andere Vorspann leisten.⁵⁵ Kein Tag verging, an dem nicht Hampel, seine Knechte oder Hunde Exzesse verübten.

Leider sind wir über die auf diese Anzeige unstreitig eingeleitete Untersuchung nicht unterrichtet. Mag aber auch manche der Klagen übertrieben gewesen sein, unstreitig ist, daß Sowohl der Kreishauptmann Balsch als auch der Gemeindevorsteher Hampel vielfach gegen das Recht verstießen. Ersterer war in langwierige Untersuchungen geraten und 1800 tatsächlich vom Amte enthoben, letzterer in demselben Jahre zunächst durch einen neuen Vorsteher Fygnier ersetzt worden; auch die Klagen über den Lehrer Sauerquell wurden durch ein von jüdischer Seite abgelegtes Zeugnis bestätigt.⁵⁶ Die Ruhe

ня ремісничих цехів, запевняючи, що надто мала кількість тих, хто займається промислами. Тими, хто привласнював земельні ділянки, були передовсім Гампель та поштмейстер Лебіус. Перший перепродував їх євреям, які, незважаючи на заборону, скуповували на престижних вулицях міста не тільки кам'яні, але й дерев'яні будинки, а також всілякі земельні ділянки.⁵⁴ За окружного старости фон Бальша та Гампеля стався такий випадок: вдова Ріттмайрін продала свій будинок разом з правом на продаж спиртних напоїв за «якихось 2000 фл.» шинкареві Каспарові Гакке. Потім право на продаж спиртних напоїв у цього будинку було відібране і Гакке через це відмовився від купівлі. Коли після цього будинок за борги продавали на аукціоні, то його за 930 фл. купив кравець Самуїл Надлер, який теж мав «перегінний дім» (гуральню) та поля. Йому надали право торгувати спиртним «на дому». Міщанин Фрайганг теж мав будинок, але оскільки він був недобудований, то йому було заборонено продавати спиртне. Незабаром Франц Маллінг, камердинер окружного старости Бальша, купив цей будинок, і йому не тільки залишили торгівлю горілкою, але й дозволили торгувати вином. Єврейський вчитель Зауерквель був улюбленцем окружного старости Бальша. Він не тільки впливав на політичні справи в окружному управлінні, але й зловживав своїм впливом в громадському суді. Поштмейстер Лебіус присвоїв багато міських земельних ділянок, не заплативши за це чиншу. Він брав землі в оренду та віддавав їх євреям. Поштмейстер мав виконувати всяку мужову повинність та утримувати з цієї метою шістнадцять коней, за що він отримував щорічно по 700 рейнських фл. Але коли доводилося надавати коней безоплатно чи для війська, яке платило тільки по 4 kr. за милю, то мужову повинність мусили відбувати інші.⁵⁵ Не було такого дня, щоб Гампель, його слуги чи собаки не вчиняли ексцесів.

На жаль, ми нічого не знаємо про слідство у цій справі. Якщо якась зі скарг і була перебільшеною, та все ж немає сумніву, що як начальник округу Бальш, так і громадський голова Гампель неодноразово порушували закон. Перший потрапив під догортривале слідство і 1800 року був справді звільнений з посади, а другого того ж року замінив новий голова Фигнер. Свідчення єврейської сторони теж підтвердили скарги на вчителя Зауерквеля.⁵⁶ Але спокій ще довго не наставав. Ми, на жаль, не мо-

kehrte aber noch lange nicht wieder. Wir können leider nicht feststellen, wie es kam, das Fygner schon 1802 wieder durch Hampel ersetzt wurde; unstreitig ging es aber dabei nicht mit rechten Dingen zu. Denn wenige Jahre später wurde Fygner von dem damaligen Kreishauptmann Schreiber mit Hilfe Hampels, der sich offenbar auf diese Weise rächte, in arger Weise vergewaltigt.⁵⁷ Wie es scheint, hatte der Umstand dazu den Vorwand gegeben, das Fygner die Fleischlieferung gepachtet und die volle Kaution nicht geleistet hatte. Darauf wurde er

zunächst beim Gemeindegericht gefangen gehalten. Sodann ihm ins Haus eine Polizeiwache gesetzt (1805). Aus dem Erlasse des Guberniums vom 17. April 1807 geht hervor, das der damals schon verstorbene Schreiber erwiesenermaßen gegen Fygner Mißbrauch der Amtsgewalt verschuldet habe. Der Gemeindevorsteher Hampel und der Stadtsyndikus Pleterschnig hatten sich dabei sehr auffallende und sträfliche Dienstgebrechen zu Schulden kommen lassen. Sie unterstützten Schreiber, verfaßten gegen Fygner eine Anzeige, ließen sich bei der Untersuchung durch den Kläger Schreiber die Fragen diktieren, legten die Anklageschrift gegen Schreiber nicht vor, ließen Fygner während eines acht-tägigen Arrestes so streng bewachen, daß nicht einmal sein Weib mit ihm sprechen durfte. Den Fygner ließen sie nicht frei, bevor er seine Anzeige (gegen Schreiber) protokollarisch als falsch bezeichnete; auch

verhinderten sie die Abreise der «Fygnerin» nach Lemberg. Schließlich veranlaßten sie eine Bittschrift mehrerer Bürger, welche die Abschaffung des Fygner forderte, trotzdem dieser Hauseigentümer und Bürger war. Hampel und Pleterschnig erhielten Verweise; ihr Helfer, der Tagschreiber Bächler, wurde ins Militär gesteckt; Schreiber war während der Untersuchung gestorben.

жемо встановити, як так сталося, що у 1802 році Гампель знову замінив Фигнера. Безперечно, щось тут було не так. Вже через кілька років тодішній окружний староста Шрайбер найбрутальнішим чином поглумився над Фигнером при допомозі Гампеля, який таким чином помстився.⁵⁷ Здається, приводом для цього було те, що Фигнер орендував право на постачання м'яса і не вніс повної застави. Тому його спочатку заарештували в громадському суді, а

потім тримали під вартою у поліційному відділку (1805). З губерніяльного розпорядження випливає, що Шрайбер, який на той час уже помер, перевищив службові повноваження стосовно Фигнера, а голова громади Гампель та міський синдик Плетершніг при цьому явно зловживали своєю владою. Вони підтримували Шрайбера, донесли на Фигнера, дозволили позивачеві Шрайберу під час попереднього слідства диктувати собі питання, не представили обвинувачення проти Шрайбера, а самого Фигнера під час восьмиденного арешту вели так суворо охороняти, що навіть його дружина не змогла з ним поговорити. Вони не звільняли Фигнера доти, поки він не заявив — і це зафіксували в протоколі, — що його заява (на Шрайбера) неправдива. Вони також перешкоджали «Фигнерисі» виїхати

до Львова. Нарешті, вони організували звернення кількох громадян, які вимагали вислання Фигнера, хоч він і був власником будинку та міщанином. Гампель і Плетершніг отримали по догані, їхнього помічника, поденного писаря Бехлера, віддали до війська, а Шрайбер помер під час слідства.

Mit obrigkeitlicher Bewilligung.

Wird heute Mittwoch den 29. Jänner 1845.

Zum vorletzten Male
ein großer
Bürger-Ball
im Ott'schen Gasthause Statt finden.

Nebst neuer Decorirung des Tanz-Saales und allen anstoßenden Nebenzimmer, wurden auch ganz neue Bürger-Schützen Ball-Walzer wie auch alle übrigen Ball-Tänze, vom dem Lehrer der Tonkunst Joseph Martorel verfaßt, und allen achtbaren Bürgern von Czernowitz gewidmet, zum ersten mal von der Fürstlich Poninsläfschen Kapelle aus Czernowogrod vorgetragen.

ANTON MARTOREL,
Unternehmer.

Sonntag den 2. Februar wird auch noch ein letzter großer Bürger-Ball Statt finden.

Der Eintrittspreis für eine einzelne Person ist 30 fr. C. M. und für Familienglieder 20 fr. C. M.

Den Domestiquen ist der Eintritt untersagt.

Die Kassa wird um halb 7 Uhr eröffnet. Der Anfang ist um halb 8 Uhr.

Abb. 60. Einladung zum Bürgerball 1845.

Лл. 60. Запрошення на міщанський бал 1845 року.

Wie verfehlt es war, Hampel im Dienste zu lassen, zeigte sich in der Folge.⁵⁸ Durch diesen gewissenlosen Mann kam die Gemeinde um Gründe in Horecza, die er in Pacht gehalten hatte und die infolge seiner eigenen und seines Verwandten und zweiten Nachfolgers Klug Nachlässigkeit an den Religionsfond fielen. Ersätze, welche Hampel infolge seiner unverantwortlichen Wirtschaft an die Stadtkasse zu leisten hatte, wurden erst unter dem Bürgermeister Lihotzki zum teil eingetrieben. Auch Hampels Nachfolger Beldowicz (1811—1816) hatte solche Ersätze zu leisten. Der Gerichtsaktuar Andreas Klug soll gegen ihn wegen verschiedener Vergehen die Anklage erhoben und ihn zum Rücktritt gezwungen haben.⁵⁹ Klug war aber ebenfalls nicht besser; auch er fügte der Stadt allerlei Schaden zu, so daß auch nach ihm zur Zeit seines Nachfolgers Lihotzki Ersätze ausstanden.

Schon das Einschreiten zur Zeit des Bürgermeisters Lihotzki gegen die Mißwirtschaft seiner Vorgänger beweist, das die Regulierung des Magistrates von 1832 einen Fortschritt bedeutete. Nach der Neuorganisation der Behörden von 1855 verrichtete der Magistrat die politischen Geschäfte im Bereiche der Stadt; er kam somit einem Bezirksamte gleich und unterstand direkt der Landesregierung. Aber der allzu große Einfluß der Kreis- und Landesbehörden und die geringe Bedeutung des Bürgerausschusses blieb auch in der Folge ein gefährlicher Hemmschuh für die Entwicklung der Stadt. Erst die durch das Gesetz vom 8. März 1864 eingeführte **Gemeindeautonomie** schuf eine festere Grundlage moderner Entwicklung.⁶⁰ Darnach wird die Gemeinde durch den **Gemeinderat** und den **Magistrat** vertreten. An ihrer Spitze steht der **Bürgermeister**, diesem zur Seite der **Vizebürgermeister**.* Der Gemeinderat, bestehend aus fünfzig von der Gemeinde aus ihrer Mitte gewählten Mitgliedern, ist das beschließende und überwachende, der Magistrat hingegen das verwaltende und vollziehende Organ. Wie der Gemeinderat eine zeitgemäße Fortbildung des einstigen Bürgerausschusses ist, so lebten die einstigen vier Ratsmänner in den vier aus dem Gemeinderate gewählten **Stadträten** aus. Außer ihrer Selbstverwaltung (selbständiger Wirkungskreis) hat die Gemeinde im Umfange ihrer Gemarkung die zum Wirkungskreise der politischen Bezirksbehörde gehörenden Geschäfte zu besorgen (übertragener Wirkungskreis); ihr Gebiet untersteht somit keiner Bezirkshauptmannschaft, sondern direkt

*Die II. Vizebürgermeisterstelle wurde erst mit Beschluss vom 23. Dezember 1873 geschaffen.

Наскільки необачно було залишати Гампеля на службі, виявилось пізніше.⁵⁸ Через цього недобросовісного чоловіка громада позбулася своїх земель на Горичі, котрі він орендував і котрі через недбалість його власну та його родича й другого наступника Клюга перейшли до релігійного фонду. Відшкодування, які мав зробити Гампель через своє безвідповідальне господарювання, частково вдалося стягнути тільки за бургомистра Лігоцького. Наступник Гампеля Бельдович (1811—1816) теж мав відшкодувати такі збитки. Судовий секретар Андреас Клюг начебто висунув проти нього звинувачення у всяких порушеннях та змусив його піти у відставку.⁵⁹ Але й сам Клюг не був кращим, бо й він завдав містові багато шкоди, тому після нього, за часів його наступника Лігоцького, стягувалися відшкодування.

Рішучі кроки бургомистра Лігоцького проти безчинств своїх попередників доводять, що впорядкування магістрату від 1832 року було прогресом уперед. Після реорганізації властей у 1855 році магістрат сам вирішував політичні справи в місті. Таким чином, він був подібний до повітового управління і прямо підпорядковувався прогресом. Але занадто великий вплив окружної і крайової влади та невелике значення міщанського комітету і надалі були небезпечною перешкодою для розвитку міста. І тільки введена законом від 8-го березня 1864 року **автономія громади** заклала міцні основи сучасного розвитку.⁶⁰ За цим законом общину представляють **рада громади [міська рада]** та **магістрат**. Їх очолює **бургомістр**, йому допомагає **віце-бургомістр**.* Рада громади, що складається з п'ятдесяти членів, обраних громадою зі свого середовища, є ухвалюючим та контролюючим органом, а магістрат — управляючим та виконавчим органом. Як рада громади є своєрідним спадкоємцем колишнього міщанського комітету, так чотири колишніх ратмани перетворилися тепер на чотирьох **міських радників**, обраних з-поміж членів ради громади. Крім самоврядування (самостійна сфера), громада має в межах своїх повноважень займатися справами, що належать до кола діяльності політичної влади повіту (делегована сфера). Отже, її територія не підпорядковується повітовому староству, а безпосередньо крайовому урядові,

* Посаду другого віце-бургомистра було запроваджено тільки рішенням від 23-го грудня 1873 року.

der Landesregierung, welche darüber wacht, daß die Gemeinde ihren Wirkungskreis nicht überschreite und nicht gegen die bestehenden Gesetze vorgehe. Vom Landtage und dessen Ausschusse ist die Gemeinde nur bei großen Veräußerungen unbeweglicher Güter, Ausnahme bedeutender Darlehen u. dgl. abhängig. Diese Autonomie gewährte erst die Möglichkeit einer unbehinderten Entwicklung.

Als **Stadtrichter** (Vorsteher) sind nachweisbar: Nikolay Grek 1780—1782;⁶¹ Josef Weineck 1782—1784;⁶² Andreas Sörös 1784—1785;⁶³ Vasili Paladi 1786—1787;⁶⁴ Leopold von Lauterbach, zugleich Vorsteher des Distriktsgerichtes, 1787—1794;⁶⁵ Anton Thoma 1794—1795;⁶⁶ Josef Hampel 1796—1800;⁶⁷ Karl Fygnier 1800—1802;⁶⁸ Josef Hampel 1802—1811;⁶⁹ Alexander Beldowicz 1811—1817; Andreas Klug 1817—1832.

Bürgermeister seit der Regulierung: Franz Lihotzki 1832—1848; Adalbert Suchanek 1848—1854; Josef Ortyński 1854—1859; Josef Lepszy 1859—1861; Julius Hubrich 1861—1864.

Bürgermeister (Abb. 51—56) seit der Einführung der Autonomie (in Klammern ist das Datum der «eidesstättigen Angelobung» gesetzt):⁷⁰ Jakob Ritter v. Petrowicz 1864—1866 (13. Oktober 1864); Anton Freiherr Kochanowski v. Stawczan 1866—1874 (9. Dezember 1866); Otto Ambros v. Rechtenberg 1874—1880 (14. Juli 1874); Wilhelm v. Klimesch 1881—1887 (24. Februar 1881); A. v. Kochanowski zum zweitenmal 1887—1905 (7. April 1887; Seit 4. April 1905 Ehrenbürgermeister); Dr. Eduard Reiß 1905—1907 (31. Mai 1905); Felix Freiherr v. Fürth seit 1907 (22. September 1907).

Nunmehr wenden wir uns den **Bürgern** und ihren Rechten zu.

Schon die erste Stadtordnung⁷¹ von 1786 unterschied die (Alt-) Bürger und Neuansiedler. Um letztere herbeizuziehen, wurden ihnen besondere Freiheiten gewährt: vor allem wurde die unentgeltliche Überlassung von Baustellen im entsprechenden Ausmaße als freies vererbliches Eigentum, die Gewährung von Vorschüssen für den Bau, endlich von Neubauten aus Stein oder gebrannten Ziegeln dreißigjährige Befreiung von der landesfürstlichen Kontribution und eine zehnjährige Befreiung vom städtischen Grundzinse gewährt;⁷² letzterer Freiheit sollten sich auch altansässige Bürger bei Neu- und Zubauten erfreuen. Die Neuansiedler sollten sich gehörig legitimieren, «damit die Städte nicht mit liederlichem und hergelaufenem Gesindel, das denselben in kurzem zur Last fallen würde, angefüllt werden». «Das Bürgerrecht, welches nebst dem Ehrennamen das

який стежить за тим, щоб громада не переходила межі своєї компетенції та не порушувала діючих законів. Громада залежна від ландтагу (сейму) та його виконавчого комітету тільки у справах великих відчужень нерухомості, взяття значних сум позик тощо. Тільки ця автономія створила можливості для вільного розвитку.

Міськими судьями (головами), як доведено, були: Николай Грек 1780—1782,⁶¹ Йозеф Вайнекк 1782—1784,⁶² Андреас Шереш 1784—1785,⁶³ Висиль Паладій 1786—1787,⁶⁴ Леопольд фон Лаутербах, одночасно голова дистриктного суду 1787—1794,⁶⁵ Антон Тома 1794—1795,⁶⁶ Йозеф Гампель 1796—1800,⁶⁷ Карл Фигнер 1800—1802,⁶⁸ Йозеф Гампель 1802—1811,⁶⁹ Александер Бельдович 1811—1817, Андреас Клюг 1817—1832.

З часу впорядкування **бургомістрами** були: Франц Лігоцький 1832—1848, Адальберт Суханек 1848—1854, Йозеф Оргинський 1854—1859, Йозеф Лепший 1859—1861, Юліус Губріх 1861—1864.

Бургомістрами (іл. 51—56) з часів запровадження автономії були (в дужках подано дату приведення до присяги):⁷⁰ Якоб рицар фон Петрович 1864—1866 (13 жовтня 1864), Антон барон Кохановський фон Ставчан 1866—1874 (9 грудня 1866), Отто Амброс фон Рехтенберг 1874—1880 (14 липня 1874), Вільгельм фон Клімеш 1881—1887 (24 лютого 1881), А. фон Кохановський вдруге 1887—1905 (7 квітня 1887), він з 4-го квітня 1905 року є почесним бургомістром, доктор Едуард Райс 1905—1907 (31 травня 1905), Фелікс барон фон Фюрт від 1907 року (22 вересня 1907).

А тепер перейдемо до наших **міщан** та їхніх прав.

Ще перший статут міста⁷¹ від 1786 року розрізняв (давніх) міщан і нових поселенців. Щоб заохотити останніх до переселення, їм надавалися особливі пільги: передовсім, їм безоплатно надавали місце під забудову відповідного розміру, якими вони вільно володіли та могли передавати у спадщину, виділяли також кредити під будівництво і, нарешті, новобудови з каменю чи випаленої цегли звільнялися на тридцять років від земельно-княжих податків і на десять років від міського чиншу за землю.⁷² Останньою пільгою могли скористатися і давні міщани, якщо вони вели будівництво чи робили прибудови. Нові поселенці мали узаконити належним чином своє перебування в місті, «щоб міста не заповнювалися розпусним та зайшлим набродом, який став би незабаром для них тягарем».

persönliche Vorrecht mit sich bringt, in die Zahl der Magistratualen und Vorsteher ausgenommen werden zu können, soll vor Anderen den Künstlern, wohlgesitteten und fleißigen Handwerkern und Handelsleuten, Manufakturisten und vorzüglich um den Feldbau verdienten Beisaßen verliehen werden und soll dafür zum Vorteile des Stadtfondes eine mäßige Taxe entrichtet werden». Auch der **Bürgereid** war vorgeschrieben. Über das **Wahlrecht** und die **Wahlfähigkeit** der Bürger ist schon oben gehandelt worden; die Juden waren von der Wahl in die Stadtvertretung ausgeschlossen. Später erlassen verschiedene Nachtragsbestimmungen,⁷³ so daß Fremden, die ihren Wohnsitz in den k. k. Erblanden nicht aufzuschlagen gedenken, das Bürgerrecht nicht verliehen werden darf. Auch die Ausschließung der Juden vom vollen Bürgerrechte blieb zunächst aufrecht, denn diese hatten nicht die volle Besitzfähigkeit und sollten nach dem Hofdekret vom 28. März 1805 von dem Ankaufe und der emphitheutischen (d. h. erblichen) Pachtung der Häuser und Hausplätze überhaupt ausgeschlossen sein. Die Juden zählten lang nur zu den «geduldeten» Bewohnern der Stadt. Dieses Verhältnis änderte sich erst allmählich seit 1848; insbesondere wurden durch das Gesetz vom 28. Februar 1864 die israelitischen Gemeindeglieder der Stadt Czernowitz zum Realbesitz daselbst ohne alle Beschränkung zugelassen. Die Verfassungsrevision von 1867 stellte die vollständige Gleichberechtigung her.⁷⁴

Das ordentlich angelegte Verzeichnis der Bürger von Czernowitz wird erst seit 1822 geführt. Wahrscheinlich wurden die oben angeführten Vorschriften des ersten Stadtrechtes über die Verleihung des Bürgerrechtes nicht genau gehandhabt. Hierauf wurde aber infolge kaiserlicher Entschließung vom 10. Juli 1821, die vom Kreisamt am 3. September 1821 intimiert wurde, die ordentliche Verleihung des Bürgerrechtes und die Abiegung des Bürgereides anbefohlen. Jetzt erst wurde das **«Bürgerbuch der Kreisstadt Czernowitz 1822»** angelegt, ein stattlicher Folioband mit Golddruck und Goldschnitt, daher auch das «Goldene Buch» genannt. Als erster legte Joseph Schnirch am 4. Juli 1822 den Bürgereid ab.⁷⁵ Welches Gewicht die Stadtgemeinde in früherer Zeit darauf gelegt hat, das die hervorragenden Bewohner der Stadt das Bürgerrecht erwarben, geht aus dem Umstande hervor, daß z. B. 1851 der Magistrat dazu eine besondere Aktion unternahm.⁷⁶ Mit einer Zuschrift vom 25. November lud er eine größere Anzahl von «Honorazionen» ein, «als hierortige Realitätenbesitzer sich

«**Міщанське право**, яке поряд з почесним ім'ям надає також особистий привілей бути прийнятим до числа магістратуалів та голови, повинно надаватися, в першу чергу митцям, добропорядним та старанним ремісникам і торговцям, фабрикантам та насамперед особам без громадянства, які мають заслуги в рільництві, тому з них треба брати помірну плату до міського фонду». Було також запроваджено **складання присяги** [при отриманні міщанського права]. Вище вже йшлося про **право міщан обирати та бути обраними**. У виборах міського представництва не могли брати участь євреї. Пізніше вийшли всілякі додаткові розпорядження⁷³, наприклад, про те, що право міщанства не можна надавати чужинцям, які не мають наміру постійно поселитися у спадкових цісарсько-королівських володіннях. На перших порах зберігалось виключення євреїв з всього міщанського права, бо вони не мали повного права власності, і їм, за надвірним декретом від 28-го березня 1805 року, цілком заборонялася купівля та емфітевтична (тобто спадкова) оренда будинків і присадибних ділянок. Тривалий час євреїв вважали «терпимими» жителями міста. І тільки після 1848 року ця ситуація поступово змінюється, зокрема, за законом від 28-го лютого 1864 року єврейські члени громади міста Чернівців отримали право мати тут реальну власність без жодних обмежень. Зміни до конституції від 1867 року встановили повну рівноправність.⁷⁴

Справжній реєстр міщан Чернівців ведеться лише з 1822 року. Можливо, не точно дотримувалися наведених вище правил першого міського статуту про надання міщанських прав. Цісарське рішення від 10-го липня 1821 року, яке окружне управління оприлюднило 3-го вересня 1821 року, вимагало законного надання міщанських прав та складання міщанської присяги. Тільки тепер була заведена **«Книга міщан окружного міста Чернівці від 1822 року»** — поважний фоліант із золотими відтисками та золотим обрізом, через що її назвали «Золотою книгою». Першим 4 липня 1822 року склав присягу Йозеф Шнірх.⁷⁵ Якої ваги міська громада надавала в давніші часи тому, щоб право міщанства надавалось видатним людям, видно, наприклад, з того факту, що 1851 року магістрат провів з цією метою спеціальну акцію.⁷⁶ У письмовому зверненні від 25-го листопада він запросив велику кількість «гонорацій» [поважних осіб] «як власників

um das hierstädtische Bürgerrecht zu bewerben», unter anderen die Professoren Basil Iwanowicz, Konstantin Popowicz, Johann Kalinczuk, Nikolaus Hakman, Hilarius Hakman, ferner die Katecheten Stefan Tarnowiecki und Benjamin Iliutz, endlich auch eine Anzahl Beamte. «Bei mehreren Gelegenheiten», so heißt es in der erwähnten Zuschrift, «hat der Magistrat, besonders aber der gefertigte Magistratsvorsteher, den Übelstand wahrgenommen, daß mehrere der Herren Professoren und sonstige Honorazionen sich nicht an den Magistrat und seine Bürger anschließen... Über mehrseitige Erinnerung einiger Repräsentanten der Stadt und Bürgerschaft» lud daher der Magistrat die genannten Herren ein, sich «um das hierstädtische Bürgerrecht gegen Entrichtung der vorgeschriebenen Taxe» zu bewerben, «weil hiedurch auf den Bürgerstand ein schönes Licht fällt und die Stadt-Repräsentanten ein höheres Ansehen erhalten». Tatsächlich folgten die Aufgeforderten und andere dieser Einladung und erhielten zufolge des Beschlusses vom 20. Dezember 1851 das Bürgerrecht, wobei der Stadtmagistrat hervorhob, das es ihm «zur Ehre gereicht, daß sich solche allgemein geschätzte und geachtete Herren um das städtische Gemeindebürgerrecht bewerben». Dabei ereignete sich folgender bemerkenswerter Vorfall. Dem Theologieprofessor Hilarius Hakman, der keine Realität besaß, wollte man als «Ehrenbürger» der Stadt aufnehmen; so sehr war also der Besitz von Haus und Grund für die Erwerbung des Bürgerrechtes maßgebend, daß man dem Besitzlosen zunächst das Ehrenbürgerrecht verleihen wollte. Schließlich scheint aber doch die Anschauung gesiegt zu haben, daß jener Ehrentitel nur besonders verdienten Bürgern zukommen könne, und so wurde schließlich auch Hilarius Hakman als Bürger aufgenommen. Jeder von den neu aufgenommenen Bürgern hatte 12 fl. EM. als «Bürgerrechtstaxe» in die Stadtkasse zu entrichten und den «Bürgereid» zu leisten.

Die neue Gemeindeordnung von 1864⁷⁷ unterscheidet Gemeindeglieder und Auswärtige. Die ersteren sind entweder «**Gemeindeangehörige**», welche in der Gemeinde heimatsberechtigt sind, oder «**Gemeindebürger**», welche als solche den Bürgereid geleistet haben oder das Bürgerrecht durch die ausdrückliche Verleihung der Gemeinde erlangen. Durch das Gesetz vom 20. September 1868 wurden auch alle österreichischen Staatsbürger, welche im Gemeindegebiet wohnen und daselbst Steuern entrichten, als Gemeindeglieder, und zwar als «**Gemeindegewossen**» erklärt. Das Gemeindebürgerrecht darf nur solchen österreichischen Staatsbürgern und Gemeindeangehörigen verliehen werden,

місцевих реалітетів [приватних будинків і земельних ділянок] клопотати про міщанське право», серед них і професорів Василя Івановича, Костянтина Поповича, Івана Калінчука, Николая Гакмана, Іларія Гакмана, крім них викладачів катехізису Степана Тарновецького та Веніаміна Ліуцу, а також, нарешті, певну кількість чиновників. «Вже неодноразово, — йдеться у згаданому зверненні, — магістрат, а особливо підписаний тут голова магістрату, стикалися з тією прикрою обставиною, що багато панів професорів та інших визначних людей не приєднуються до магістрату та міщан.... Неодноразовим нагадуванням через представників міста та міщанство» магістрат запросив названих панів клопотати про «місцеве міщанське право при сплаті належної такси», «бо внаслідок цього міщанський стан виглядатиме в гарному світлі, а представники міста матимуть високий авторитет». І справді, запрошені та ще й інші скористалися нагодою і згідно з рішенням від 20-го грудня 1851 року отримали право міщанства, при цьому магістрат підкреслив, що для нього «є велика честь, коли такі загально визнані та шановані панове клопочуться про права міщан міської громади». При цьому стався промовистий випадок. Професора теології Іларія Гакмана, який не мав жодного реалітету, хотіли зробити «почесним міщанином». Настільки важливо було володіти будинком та земельною ділянкою для здобуття права міщанства, що немає спочатку хотіли надавати право почесних міщан. Але, зрештою, гору начебто взяла точка зору, що почесний титул надається тільки особливо заслуженим міщанам, і тому Іларія Гакмана прийняли до міщан. Кожен з новоприйнятих громадян мав сплатити до міської каси 12 фл. «міщанської такси» та скласти «клятву міщанина».

Новий статут громади від 1864 року⁷⁷ розрізняє членів громади та сторонніх. До перших входять «**належні до громади**», які мають в громаді громадянські права, або «**міщани громади**», які склали клятву міщанина, або отримали міщанське право завдяки спеціальному присвоєнню громадою. За законом від 20-го вересня 1868 року всі громадяни Австрії, які проживають на території громади і сплачують там податки, вважаються членами громади, а саме «**співтоваришами громади**». Права міщан громади можуть надаватися тільки тим австрійським громадянам і приналежним до громади, які

welche sich in der freien Verwaltung ihres Vermögens befinden, weder von dem Wahlrechte noch von der Wählbarkeit ausgenommen und ausgeschlossen sind und von einem im Gebiete der Gemeinde gelegenen Hause oder Grundbesitze, oder von einem im Gebiete der Gemeinde selbständig betriebenen Gewerbe oder Erwerbe seit wenigstens drei Jahren an direkten Steuern ohne außerordentlichen Zuschlag mindestens 20 Gulden entrichten. Diejenigen, denen über ihr Ansuchen das Bürgerrecht verliehen wird, haben an die Gemeindekasse die

вільно розпоряджаються своїм майном, не позбавлені права обирати та бути обраним та за будинок чи землю, що знаходяться на території громади, або за самостійний промисел чи заробіток на території громади не менше трьох років сплачують прямі податки без надбавок у розмірі не менше 20 гульденів. Ті, кому на їх клопотання надано міщанське право, повинні сплатити до громадської каси певну встановлену радою громади таксу за міщанське

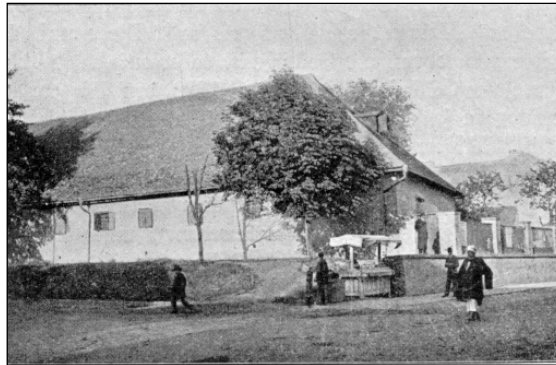

Abb. 61. Augmentationsmagazin.

Лл. 61. (Військовий) постачальний склад.

jeweilig bestehende, vom Gemeinderate zu bestimmende Bürgerrechtstaxe zu entrichten und den Bürgereid zu leisten. Gewisse strafbare Handlungen ziehen den Verlust des Bürgerrechtes nach sich. Die Stadtgemeinde kann österreichischen Staatsbürgern, die sich um den Staat, das Land oder die Stadt in vorzüglicher Weise verdient gemacht haben, wenn sie auch zu einer anderen Gemeinde zuständig sind, das **Ehrenbürgerrecht** verleihen. Die Gemeindebürger und Ehrenbürger sind, insoferne sie vom Gesetze nicht beanstandet werden, bedingungslos, die Gemeindeangehörigen nur unter gewissen Umständen wahlberechtigt. Nach dem Gesetze vom 20. September 1868 gebührt auch den Gemeindegossen das aktive und passive Wahlrecht zur Gemeindevertretung unter denselben Bedingungen wie den Gemeindeangehörigen.

In neuerer Zeit wird auch das einfache Bürgerrecht mit Nachsicht der Taxen als Ehrung verliehen. Im «Goldenen Buch» werden gegenwärtig nur die so geehrten Bürger und die Ehrenbürger eingetragen. Die Verdienste dieser Männer um die Stadt hier zu schildern, verbietet leider die Anlage der vorliegenden Darstellung.⁷⁸ Doch mögen über einen dieser Bürger wenige Worte gesagt sein, weil sein Lebensbild höchst bezeichnend ist.⁷⁹ Im Jahre 1854 kam August Weiser nach Czernowitz und überreichte am 19. Februar dieses Jahres beim Magistrate ein Gesuch,

право та скласти клятву міщанина. Певні незаконні дії тягнуть за собою втрату права міщанина. Міська громада може надавати право **почесного міщанства** австрійським громадянам, які мають особливі заслуги перед державою, краєм або містом, якщо вони навіть належать до іншої громади. Члени громади та почесні міщани, якщо це не передбачено законом, мають безумовне виборне право, а приналежні до громади мають таке право за певних обставин. За законом від 20-го вересня 1868 року співтовариші громади мають таке саме активне й пасивне право обирати і бути обраним до представництва громади за певних обставин, як і приналежні до громади.

Останнім часом надається також просте право міщанства як почесь, без сплати такси. Тепер до «Золотої книги» заносять відзначених таким чином міщан та почесних міщан. На жаль, обсяги цієї книги не дозволяють описати заслуги цих людей перед містом.⁷⁸ Але про одного з таких міщан треба сказати кілька слів, тому що його життя особливо знаменне.⁷⁹ 1854 року до Чернівців прибув Аугуст Вайзер та 19 лютого цього самого року подав до магістрату клопотан-

«ihm die selbständige Ausübung des Klempfnergewerbes mit Gehilfen gegen Steuerentrichtung» zu gestatten. Am 15. März leitete Bürgermeister Ortynski dieses Ansuchen an die Zunft, worauf am 7. April Karl Gretz, der damalige Zunftvorsteher der «vereinigten Gürtler- und Klempfnerzunft», auf Abweisung antrug, indem dem Bittsteller «die Berechtigung zur Meisterschaft» abgesprochen wurde; auch wurde bemerkt, er könnte kaum entsprechenden Erwerb finden. Trotzdem bewilligte der Magistrat am 5. Mai 1854 das Ansuchen. Schon vier Jahre später, am 22. August 1858, konnte dem Klempfnermeister Weiser über sein Ansuchen das Bürgerrecht verliehen werden, wobei seine «moralische Haltung», seine geordneten Vermögensverhältnisse und seine «bekannte Solidität» hervorgehoben wurden. Wenige Jahre später wurde Weiser bereits in den Bürgerausschuß und hierauf gleich in den ersten Gemeinderat gewählt. Am 25. Februar 1902 wurde ihm «in Anerkennung mehr als zwanzigjähriger hingebungsvoller Tätigkeit im Interesse der Kommune und insbesondere des hierstädtischen Gewerbestandes als Mitglied des Gemeindeausschusses, Gemeinde- und Stadtrates, der Bukowiner Handels- und Gewerbekammer, sowie verschiedener wohltätiger Korporationen das Ehrenbürgerrecht der Landeshauptstadt Czernowitz verliehen.» So hat der Mann, der infolge einer engherzigen Standespolitik unserer Stadt fast wieder den Rücken hätte kehren müssen, sich als einer ihrer besten Bürger bewährt.

Die Bewohner der heutigen **Vorstädte** waren früher nicht gleichberechtigte Bürger der Stadt, sondern standen zu dieser im Verhältnisse der Untertänigkeit.

Es ist bereits bekannt,⁸⁰ daß schon zur moldauischen Zeit die Dörfer Horecza, Rosch und Klokuczka genannt werden. Alle standen zur Stadt bereits damals in gewissen Beziehungen; auch hatten wenigstens die beiden ersten die gewöhnliche dörfliche Verfassung, während in Czernowitz städtische Einrichtungen nach deutschem Muster bestanden. Es ist aber auch bemerkt worden, daß das Verhältnis der Dörfer zur Stadt in jener Zeit nicht ganz klar ist.

So zählt auch Speny in seinem ersten Ortschaftsverzeichnisse der Bukowina⁸¹ nur «Klokucska» als eine zum «Städtel» Czernowitz gehörige Ortschaft auf. «Roschusch» (Rosch) und «Horetze» nennt er besonders, ohne von ihrer Zugehörigkeit zur Stadt etwas zu bemerken. Aber schon bei der Abgrenzung von Czernowitz durch die Metzgersche Kommission 1782 wird dieser Irrtum Spenys richtiggestellt.⁸² Vor dieser Kommission erklärte der Dorfrichter und die Ältesten des Dorfes Rosch am 3. September 1782, daß «das Dorf Rosch für sich keine besondere Moschia (Erbgut) ausmache, sondern zur Stadt gehöre, mit

nia дозволити «йому самостійно займатися з помічниками бляхарством, за умови оплати податків». 15-го березня бургомістр Ортинський скерував це прохання до цехового об'єднання, а 7-го квітня Карл Гретц, тодішній голова «об'єданого цеху поясників та бляхарів», відхилив це прохання, тому заявникові відмовляли в «праві майструвати». При цьому зауважили, що заявник навряд чи зможе знайти відповідний заробіток. Попри те, магістрат 5-го травня 1854 року задовольнив клопотання. Вже за чотири роки, 22-го серпня 1858 року, майстер-бляхар Вайзер зміг отримати на своє прохання міщанське право, при цьому особливо наголошувалося на його «моральній позиції», його впорядкованому майновому стані та його «відомій поважності». За кілька років Вайзера вже обирають до складу міщанського комітету, а після цього відразу до першої ради громади. 25-го лютого 1902 року йому «було надано право почесного громадянина крайової столиці Чернівців як визнання більш ніж двадцятирічної самовідданої діяльності в інтересах комуни і особливо, місцевого ремісничого стану як членові громадського комітету, громадської та міської ради, Буковинської торгово-промислової палати, а також різних добродійних товариств». Таким чином, чоловік, який через честолюбну корпоративну політику мало не залишив нашого міста, виявився одним з найкращих його міщан.

Жителі сьогоднішніх **передмість** раніше не були рівноправними з міщанами міста, а знаходилися у стані підданства.

Вже відомо,⁸⁰ що села Горича, Рош та Клокучка згадувалися ще за молдавських часів. Всі вони вже тоді перебували у певних стосунках з містом. Принаймні двоє перших мали звичайний сільський устрій, а в Чернівцях існували установи на кшталт німецьких. Та одночасно вказувалося, що стосунки сіл з містом не завжди були ясними.

Так, наприклад, і Сплени у своєму першому списку населених пунктів Буковини⁸¹ зараховує тільки Клокучку як населений пункт, що належить до «містечка» Чернівці. Він окремо називає «Рошуш» (Рош) та «Горетце», не згадуючи нічого про їхню приналежність до міста. Та вже при визначенні меж Чернівців комісією Метцгера у 1782 році цю помилку Сплени виправили.⁸² Сільський суддя та старійшини села Рош заявили комісії 3-го вересня 1782 року, «що село Рош не є окремою мошєю (спадковим маєтком), але належить до міста, з

welcher es auf einem und dem nämlichen Grunde liege; vorhin sei es fürstlich gewesen und nun sei es kaiserlich.» Ebenso wird im weiteren Verlaufe konstatiert, daß auf dem «Hottar» (Gebiet) der Stadt Czernowitz nicht nur das Dorf Rosch, sondern auch «das Kloster Horecza mit den sogenannten Ludi-Horecze oder Horeczer Leuten, die ebenfalls ein Dorf ausmachen, liegt». Unter den Unterfertigern des Grenzprotokolls erscheint neben dem Czernowitzer Schultus Grek und dem Roscher Dwornik Bolbok auch Holowetz, Dwornik von «Horetsche».

Zugleich mit dem Eingeständnis, daß sie zur Stadt gehören, hatten die Roscher auf die Frage, «wem sie ihre Schuldkheiten entrichten?» folgende Antwort gegeben: «Sie seien so wie die Leute in der Stadt gehalten; sie geben den Zehent dem Kloster Skit in Galizien wie die Stadtinwohner; die Robot entrichten sie dem Landesfürsten und keinem Grundherrn». Darnach sollte man annehmen, das die Roscher (und ebenso auch die Bewohner der anderen Dörfer) der Stadt gegenüber keine Verpflichtungen hatten. Aber die Angabe der Roscher scheint nicht ganz den Verhältnissen entsprochen zu haben; oder es scheint doch die österreichische Verwaltung den Grundsatz vertreten zu haben, daß jedes Dorf dem Herrn des Grundes zu Abgaben verpflichtet sei. Auch der Umstand, daß die Roscher sich dem Landesfürsten gegenüber verpflichtet bekannten, und daß Rosch und Horecza, weil sie zur landesfürstlichen Stadt gehörten, zuweilen auch als «Kameral-Gut» bezeichnet wurden,⁸³ änderte an der Sache nichts. In der ältesten Stadtrechnung von 1783/4 finden wir bereits die «vom Kameralgut Rosch und Horecza» eingegangenen «grundherrlichen Steuern für 1783 im Betrage von 356 fl. 6 kr.» unter den Einnahmen eingetragen. Darnach war damals bereits unbedingt die Untertänigkeit dieser Stadtdörfer anerkannt; sie standen zur Stadt in demselben Verhältnisse, in dem sich bäuerliche Untertanen zu ihrem Grundherrn befanden. Damals geschah es auch, daß aus Befehl Kaiser Josephs II. mit dem Administrationserlasse vom 8. November 1784 der Stadt jener Grund von zwölf Schnüren zurückgestellt wurde, welcher der Stadt 1764 entrissen und dem Kloster Horecza geschenkt worden war.⁸⁴ Diese Rückstellung war eine notwendige Folge der schon 1782 anerkannten Tatsache, daß die «Ludi-Horeczer Leute» des Klosters Horecza auf dem Gebiet der Stadt wohnen. Da damals die überflüssigen Klöster, darunter auch Horecza, aufgehoben und ihre Güter in Staatsverwaltung genommen wurden, war es leicht möglich, den Czernowitzern ihren einstigen Besitz zurückzustellen. Es muß gleich hier hervorgehoben werden, daß also die heutige Czernowitzer Vorstadt damals Ludi Horecza hieß; daneben gab es schon damals noch ein zweites

яким село знаходиться на одній і тій самій території, раніше воно було княжим, а тепер — цісарське». У подальшому також констатується, що на «готарі» (території) міста Чернівці знаходиться не тільки село Рош, але й «монастир Горича разом з так званим Люди-Горичем, або Горичькими людьми, які тоді склали одне село». Під протоколом про визначення меж поряд з підписом чернівецького вїйта Грека є й підписи руського двірника Роші Больбока та «горичького» двірника Головця.

Жителі Роші, визнаючи, що вони належать до міста, на питання «Для кого вони справляють повинності?» відповіли так: «Вони вважаються за жителів міста. Як жителі міста вони віддають десятину монастирю Скит у Галичині. Панщину вони відбувають для князя, а не для якогось поміщика». Отже, можна припустити, що жителі Роші (як і інших сіл) не мали якихось зобов'язань стосовно міста. Однак повідомлення жителів Роші або не цілком відповідають дійсності, або австрійські чиновники дотримувалися того принципу, що кожне село повинно платити податі власникові землі. Нічого тут не змінює і той факт, що жителі Роші визнавали свої повинності щодо князя і що Рошу та Горичу, оскільки вони належали до земельно-княжого міста, інколи називали камеральними володіннями.⁸³ У найдавнішій бухгалтерській книзі міста за 1783/4 рік ми вже знаходимо запис про надходження від «камеральних маєтків Рош і Горича» «поміщицьких податків за 1783 рік у сумі 356 фл. 6 кр.». Значить, вже тоді залежність цих міських сіл цілком визнавалася, вони перебували в такій самій залежності від міста, як селяни від поміщика. Саме тоді за наказом цісаря Йосифа II і відповідною постановою [окружної] адміністрації від 8-го листопада 1784 року місту була повернута земля, розміром 12 шнурів, забрана в міста 1764 року й подарована монастирю Горича.⁸⁴ Таке повернення було необхідною умовою того факту, котрий визнавали ще 1782 року, що «люди Люди-Горичі» монастиря Горича живуть на території міста. Оскільки тоді зайві монастирі, серед них і Горича, ліквідувалися, а їхнє майно переходило під управління держави, то не було важко повернути чернівчанам їхню колишню власність. Тут якраз треба підкреслити, що сьогоднішнє чернівецьке передмістя називалося тоді «Люди-Горича». Поряд з цим була ще й інша Гори-

Horecza,⁸⁵ das dem Kloster (dem Religionsfonde) verblieb. Dieses Horecza wurde Horecza Monastir genannt. Noch 1871 wird Horecza Ludi als Vorstadt, Horecza Monastir als das Dorf bezeichnet;⁸⁶ seit 1880 erscheint die Vorstadt bloß unter dem Namen «Horecza», das Dorf aber als Ludihorecza.⁸⁷

Nach dieser kurzen Abschweifung kehren wir wieder zur historischen Entwicklung am Ende des 18. Jahrhunderts zurück. Die Stadtordnung von 1786 bemerkt ausdrücklich,⁸⁸ daß die «auf den zur Stadt Czernowitz gehörigen Gründen befindlichen

ча,⁸⁵ що залишалася при монастирі (Релігійному фонді). Ця Горича називалася «Горича-Монастир». Ще у 1871 році Люди-Горича була передмістям, а Горича-Монастир — селом.⁸⁶ Після 1880 року передмістя існує лише під назвою «Горича», а село — як Люди-Горича.⁸⁷

Після цього короткого відступу ми знову повертаємося до історичного розвитку кінця XVIII століття. Міський статут від 1786 року ясно відзначає,⁸⁸ що «три села, що знаходяться на землях, приналежних містові

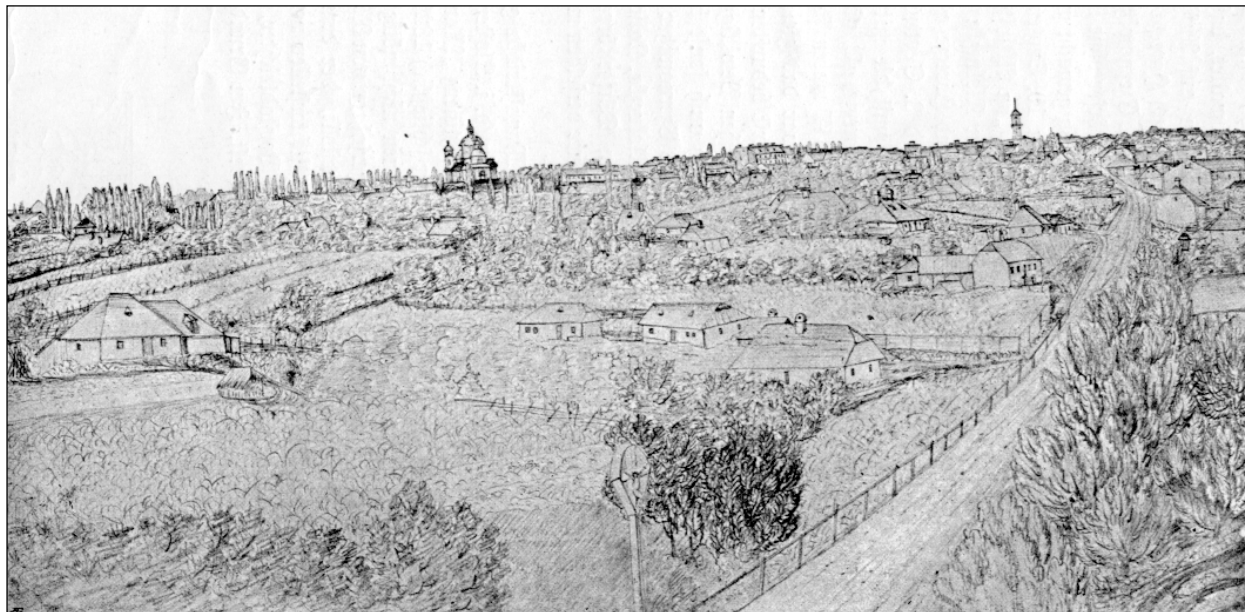

Abb. 62. Czernowitz vom Weinberg aus gesehen (um 1860).

Лл. 62. Вид Чернівців з Винної гори (близько 1860 р.).

drei Dörfer, nämlich Rosch, Horecza und Klokuczka, so wie die übrigen Untertanen in der Bukowina die herrschaftlichen Schuldigkeiten an die Stadtkasse zu entrichten» haben; doch bliebe «der Zehent, welchen bisher das Kloster Skit in Galizien von sämtlichen Stadtgründen bezogen hatte, künftig dem Religionsfonde». Als die «Gemeinden» Rosch und Kaliczanka wegen eines «von der Stadt durch Errichtung einer Ziegelschlägerei» ihnen abgenommenen Weges klagten, entschied 1787 das Kreisamt,⁸⁹ daß sie bei der Herstellung eines neuen Weges behilflich sein sollten, da «dieselben an dem Besten der Stadtgemeinde teilnehmen, als Mitglieder davon betrachtet werden wollen und von daher auch ganz billig das ihre dazu beitragen müssen». Aus diesen Stellen ergibt sich, daß damals bereits alle vier Dörfer als städtisch galten. Aus dem Stadt-Kontobuch von 1794 ist zu ersehen, daß sie alle auch grundherrliche Abgaben leisteten. Im Stadt-Kontobuch von 1796 kommt für Czernowitz, Rosch, Horecza, Klokuczka und Kaliczanka der Ausdruck «Dominium» vor,⁹⁰ also die für

Чернівцям, а саме Роша, Горича та Клокучка, як і інші піддані на Буковині, мають сплачувати свої повинності до міської каси», але «десятина, що її до цього часу стягував монастир Скит у Галичині зі всіх міських земель, у майбутньому залишається за Релігійним фондом». Коли «громади» Роша та Калічанка скаржилися на те, що «місто при будівництві цегельні» забрало у них дорогу, то окружне управління 1787 року прийняло рішення⁸⁹, щоб ці громади допомагали при прокладенні нової дороги, «оскільки вони користають зі всього найкращого, що має міська громада, хочуть, аби їх визнавали за її членів, і тому хоча б малою ціною мусять цьому сприяти». З цього випливає, що тоді всі чотири села вважалися міськими. З міської книги розрахунків за 1794 рік можна довідатися, що вони всі теж відбували поміщицькі повинності, а у міській книзі рахунків за 1796 рік для Чернівців, Роші, Горичі, Клокучки та Калічанки є вираз «Dominium»⁹⁰, який звичний для по-

grundherrliche Gebiete übliche Bezeichnung. Es ist auch bekannt, daß die Bewohner der städtischen Dörfer wie alle untertänigen Bauern nicht nur grundherrliche Abgaben, sondern auch «Natural-Roboten» leisteten; sie mußten Holz schlagen und zuführen, Wachtdienste leisten, in den Gassen Kot abkrücken und wegführen, zu Feuerlöschzwecken unentgeltlich Pferde beistellen u. dgl. m.⁹¹

Wiewohl nun aus allem Gesagten hervorgeht, daß die vier städtischen Dörfer ganz gleichmäßig behandelt wurden und kein Zweifel obwaltet, daß alle diese Dörfer aus Stadtgründen liegen, wurden aus unbekanntem Gründen auf Aufforderung des k. k. Bukowiner Landrechtes vom 4. März 1819 die Dörfer Rosch und Horecza als «abgesonderte Häreditäten (Erbgüter, Landtafelkörper) formiert und die Stadt Czernowitz als Eigentümer ausgesetzt».⁹² Diese besondere Behandlung der zwei städtischen Dörfer ohne Rücksicht auf die beiden anderen ist erst fast drei Jahrzehnte später wieder rückgängig gemacht worden. Im Jahre 1848 wurde nämlich zufolge der Erlässe des Guberniums vom 19. September 1847 und des Bukowiner Stadt- und Landrechtes vom 31. Dezember 1847 «im Aktivstande des Landtafelkörpers der Stadt Czernowitz intabuliert, daß die Gemeinden Klokuczka und Kaliczanka, wie auch die im Aktivstande eingetragenen Gemeinden Rosch und Horecze als **Vorstädte** von Czernowitz integrierende Bestandteile des am 31. August und 3. September 1782 abgegrenzten Stadtgebietes und Landtafelkörpers Czernowitz seien, somit die mit Beschluß vom 4. März 1819 geschehene Eintragung der Dörfer Rosch und Horecze als nicht bestehend zu erachten ist». Mit dem Gubernialerlasse vom 19. September 1847 waren somit die vier städtischen Dörfer zu **Vorstädten** erhoben und ihren Bewohnern war das gleiche Bürgerrecht mit den Stadtbewohnern verliehen worden.⁹³ Seit dieser Zeit erst bedurften die Bewohner dieser Vororte für die Eheschließung nicht mehr der magistratlichen Bewilligung. Die Folgen dieser Gleichstellung der Vorstädte mit der Stadt zeigten sich auch sonst bei verschiedenen Gelegenheiten. So wurde z. B. jetzt (1852) auch die Tätigkeit des Czernowitzer Wasenmeisters auf die deutsche und moldauische Gemeinde in Rosch, ferner aus Klokuczka, Kaliczanka und Horecza ausgedehnt, u. zw. mit der Begründung, daß «die früheren Dörfer bereits als Vorstädte der Stadt Czernowitz erklärt worden sind und die Einwohner derselben mit den Stadteinwohnern gleiche Rechte und Verpflichtungen haben».⁹⁴

Am spätesten von allen Vororten wird Manasteriska genannt. Es scheint jenen Teil von Rosch zu umfassen, der einst dem Monastir (d. i. Kloster) Horecza gehört hatte.

значення поміщицьких володінь. Відомо також, що жителі міських сіл, як і всі піддані селяни, не тільки сплачували поміщицькі повинності, але й виконували «натуральні роботи». Вони мусили заготовляти та возити дрова, нести сторожову службу, збирати та вивозити з вулиць нечистоти, надавати безоплатно своїх коней для пожежним потреб тощо⁹¹.

Хоч зі сказаного видно, що до чотирьох міських сіл ставилися однаково, і немає жодного сумніву в тому, що всі ці села знаходилися на території міста, все ж з невідомих причин, за розпорядженням ц[ісарсько]-к[оролівського] Буковинського крайового суду від 4-го березня 1819 року, села Роша і Горича були «перетворені на окремі спадкові володіння (спадкові маєтки, суб'єкти поземельних книг), а місто Чернівці було призначене їх власником».⁹² Це особливе ставлення до двох з міських сіл, без огляду на два інші села, було скасовано тільки майже через три десятиліття. У 1848 році згідно з губернiальним указом від 19-го вересня 1847 року та розпорядженням Буковинського міського та крайового суду від 31-го грудня 1847 року було «zareєстровано в активному стані суб'єктів поземельної книги міста Чернівці, що громади Клокучка і Калічанка, які занесені до активного стану громади Роша і Горича як **передмістя** Чернівців, є складовою частиною міської території, що визначена 31-го серпня і 3-го вересня 1782 року, і таким чином рішення про запис сіл Роша і Горича від 4-го березня 1819 року треба вважати недійсним». Губернiальним указом від 19-го вересня 1847 року чотири міських села були, таким чином, піднесені до рівня **передмість**, а їх жителям надавалося таке саме міщанське право, як і мешканцям міста.⁹³ Тільки з цього часу жителі цих передмість при одруженні не мусили брати дозвіл у магістраті. Наслідки того, що передмістя зрівняли в правах з містом, проявляються досить часто. Так, наприклад, тепер (1852) чернівецький гицель працював не тільки в Чернівцях, але й в німецьких та молдавських громадах на Роші, крім того, на Клокучці, Калічанці та Горичі, а обґрунтовувалося це обставиною, що «колишні села вже оголошені передмістями міста Чернівці, і їхні жителі мають однакові права та обов'язки з жителями міста».⁹⁴

З усіх передмість найпізніше згадується Монастирська. Здається, це та частина Роші, що раніше належала до монастиря Горича. Ще 1819 року пору-

Schon 1819 war die Abtrennung der Attinenz «Manasteriora» von Rosch angeregt worden;⁹⁵ nach einigem Schwanken wurde aber schließlich 1820 «dem Kreisamt die Äußerung erstattet, daß Manasteriska von Rosch zu trennen nicht nötig sei». Da Manasteriska immer bedeutender wurde, sprach man seit den Fünfzigerjahren von Rosch-Manasteriska,⁹⁶ auch wurde für Manasteriska ein eigener Viertelrichter bestellt, der dem deutschen Richter von Rosch untergeordnet war. Als sodann 1877 eine der Richterstellen von Rosch einging, erhielt Manasteriska gleichzeitig einen eigenen Vorstadtrichter, und bei der Volkszählung von 1890 wurde es selbständig neben Rosch behandelt. Im Grundbuche der Stadt Czernowitz ist Manasteriska aber noch mit Rosch vereinigt.

шувалося питання про відділення присілка «Manasteriora» від Роші⁹⁵, але після деяких вагань в 1820 році нарешті «окружному управлінню було вказано, що немає необхідності відокремлювати Монастириську від Роші». Але значення Монастириськи весь час зростало, тому з п'ятдесятих років вже йдеться про Рош-Монастириську⁹⁶, а для Монастириськи призначили навіть власного квартального суддю, який підпорядковувався рошському німецькому судді. Коли потім у 1877 році було скасовано одну з посад судді на Роші, то Монастириська отримала одночасно з цим власного суддю передмістя, а при переписі населення у 1890 році вона вважається самостійною нарівні з Рошою. Але в поземельній книзі міста Чернівців Монастирська ще об'єднана з Рошою.

Achtes Kapitel

Entwicklung der einzelnen Zweige der städtischen Verwaltung. Gerichtsbarkeit. Politische Verwaltung. Finanzwesen

Schon in der alten Stadtordnung werden die Geschäfte der städtischen Behörden in judizielle, politische und ökonomische geteilt; einen Teil dieser Geschäfte besorgte die Stadt wie heute im eigenen, den anderen im übertragenen Wirkungskreise. Zu letzterem zählte damals auch noch die Einhebung der landesfürstlichen Steuern.

Über die **Gerichtsbarkeit** der städtischen Magistrate ist im sechsten Kapitel gehandelt worden. Schon vor der Einführung der Städteordnung von 1786 besaß die Stadtoberigkeit das Entscheidungsrecht in bürgerlichen Rechtssachen bis zum Werte von 10 fl. und konnte Strafen bis zu 25 Stockstreichen verhängen. In der Stadtordnung von 1786 wurde die Gerichtsverfassung der Städte genauer umschrieben. Darnach sollten zu ihrer Gerichtsbarkeit alle Bürger und Beisaßen, Juden und geringere durchreisende Standespersonen gehören. Um das Stadtgericht von den Dorfgerichten etwas zu unterscheiden, wurde ihm eingeräumt, in allen Streitigkeiten, welche 20 fl. nicht überstiegen, zu erkennen. Ebenso hatte der Magistrat Verlassenschaften bis 100 fl. selbst «abzuhandeln und den Pupillen ihr Vermögen zu sichern». Über die Straferichtsbarkeit wurde bestimmt, daß «kleinere Verbrechen, die keine Kriminalstrafe nach sich ziehen, sowie auch Polizeiübertretungen bei den Magistraten bis höchstens 25 Stock- oder Karbatschenstreichen bestraft werden konnten». Alle größeren Zivilprozesse, besonders

Розділ восьмий

Розвиток окремих галузей міського управління. Судочинство. Політичне управління. Фінансова справа

Вже в старому статуті міста справи міських органів влади поділялися на юридичні, політичні та господарські. Частину цих справ місто вело, як і тепер, самостійно, а деякі справи йому делегували. До останніх тоді належали й збори земельно-княжих [державних] податків.

Про **судочинство** міських магистратів мова йшла в шостому розділі. Ще до запровадження міського статуту від 1786 року міська влада мала право розглядати міщанські судові справи вартістю до 10 фл. та могла призначати покарання до 25 ударів палицями. Статут міста від 1786 року чіткіше визначав судовий устрій міста. За ним юрисдикції міста підлягали всі міщани та особи без громадянства, євреї та дрібні дворяни, що проїжджали містом. Щоб якось вирізнити міський суд від сільських, йому було надано право розглядати спори, що не перевищували 20 фл. Так само магистрат мав право «розглядати» питання про майно, що залишалося після померлого, вартістю до 100 фл. «та зберегти для сиріт їхню власність». Про кримінальну юрисдикцію було сказано, що магистрати розглядають «незначні злочини, що не тягнуть за собою кримінальної відповідальності, а також правопорушення, що караються максимально 25 ударами палиці чи батога». Всі більші цивільні процеси, особливо майнові скарги і кримінальні процеси повинні були

Abb. 63. Ansicht von Czernowitz um 1893.

Im Vordergrund ein Ziegelfofen in der oberen Russischen Gasse.

Лл. 63. Чернівецький краєвид близько 1893 р.

На передньому плані — піч для випалювання цегли у верхній частині вулиці Руської.

Realklagen, und Kriminalprozesse mußten dagegen an die landesfürstlichen Gerichte geleitet werden, an die auch gegen das Urteil des Magistrates die Berufung ging. Das allzu geringe Ausmaß des Entscheidungsrechtes in bürgerlichen Rechtssachen scheint schon infolge des Gutachtens des Hofkriegsrates über die Städteordnung erhöht worden zu sein; der Hofkriegsrat bemerkte mit vollem Rechte, das die Beschränkung der Stadtgerichtsbarkeit auf Beträge unter 20 fl. rasche Entscheidungen von Markt- und Handelsangelegenheiten, wie sie an jedem Markttage beim Verkaufe eines paar Ochsens entstehen konnten, unmöglich mache. Später, besonders seit der Organisierung des ordentlichen Magistrates ist seine richterliche Befugnis bedeutend gewachsen. Mit dem Hofdekrete vom 2. März 1841 wurde kundgemacht, daß der Czernowitzer Magistrat als «Kollegialgericht», also als ein aus mehreren Richtern zusammengesetztes Gericht, zu betrachten sei.¹ Nach der modernen Reorganisierung des Gerichtswesens und der Errichtung des städtisch-delegierten Bezirksgerichtes in Czernowitz (1855) behielt der Magistrat das Strafrecht bei Polizeiübertretungen, während seine Zivilgerichtsbarkeit mehr den Charakter friedensrichterlicher Tätigkeit annahm. So führt auch das Statut von 1864 als einen Zweig des selbständigen Wirkungskreises der Gemeinde Vergleichsversuche zwischen streitenden Parteien durch aus der Gemeinde gewählte Vertrauensmänner an; ebenso wurde die Vornahme freiwilliger Feilbietungen beweglicher Sachen gestattet.²

Einen «Bürgerarrest» besaß die Stadt noch 1792 nicht. Da damals kein eigenes Rathaus bestand, sollte ein Arrest gemietet oder bei der Amtsstube des Gemeindegewichtes hergestellt werden, «da ohnehin die Fälle nicht sehr oft noch lange anhaltend sind, daß Bürger eingesetzt werden müssen.» Später wurden die städtischen Arreste im alten landesfürstlichen Provinzialgefängnis auf dem Mehlmarkte (Rudolphsplatz) unterbracht. Im neuerbauten Rathause wurde hieraus je ein «Honoratioren-Arrest» für Männer und Frauen, ferner der «große Arrest» und vier kleinere Arresträume hergestellt.³

Den landesfürstlichen Gerichtshöfen ging der Magistrat in älterer Zeit nicht nur durch Führung von Voruntersuchungen an die Hand, sondern er mußte auch für die Herstellung des Prangers und des Hochgerichtes sorgen, ferner gewisse Kosten bei den Hinrichtungen tragen.⁴ So befiehlt am 23. Dezember 1793 das Kreisamt dem Gemeindegewichte, das die «Schandbühne» auf ihrem Platze zu bleiben habe; wo der Pranger stand, ist nicht bekannt; vielleicht in der Hauptstraße oder auf dem schon im Entstehen begriffenen Ringplatz. Vier Jahre

скеровуватися до земельно-княжих [державних] судів, до яких йшли також касаційні скарги на вироки магістрату. Занадто вузька сфера компетенції в міщанських судових справах була, здається, розширена висновком Надвірної військової ради про міський устрій. Надвірна військова рада цілком справедливо відзначила, що обмеження міської юрисдикції сумами до 20 фл. унеможливило швидке прийняття рішень у ринкових та торговельних справах, що можуть виникнути кожного базарного дня при продажу пари волів. Пізніше, особливо при організації справжнього магістрату, його правові повноваження значно зросли. Надвірний декрет від 2-го березня 1841 року проголошував, що Чернівецький магістрат треба розглядати як «колегіальний суд», тобто такий, що складається з кількох суддів¹. Після сучасної реорганізації судочинства та утворення повітового суду з делегованими повноваженнями міського суду в Чернівцях (1855 р.) за магістратом збереглося карне судочинство з поліційних правопорушень, а його судочинство в цивільних справах набувало більше рис мирового [третейського] суду. Так, статут 1864 року наводить діяльність довірених осіб, обраних громадою, для примирення сторін процесу як сферу самостійної компетенції громади. Дозволено було також займатися добровільним продажем рухомого майна.²

У 1792 році місто ще не мало свого власного «міщанського арешту». Через те, що тоді ще не було й власної ратуші, то арешт треба було або винаймати, або облаштувати в службовому приміщенні громадського суду, «бо не дуже часто трапляються і не тривалими є випадки, щоб жителі міста мусили саджати-ся». Пізніше міський арешт розташували в старій земельно-княжій провінційній тюрмі на Мучному ринку (площа Рудольфа). Потім у новозбудованій ратуші обладнали для знатних осіб по одній чоловічій і жіночій камері («гоноратійних арешт»), одну велику камеру («великий арешт») та чотири малих.³

У давні часи магістрат допомагав земельно-княжим судам тим, що проводив попередні слідства, мусив споруджувати ганебні стовпи та шибениці, крім того виділяти певні кошти на страти.⁴ Наприклад, 23-го грудня 1793 року окружне управління наказало громадському суду, щоб «поміст ганьби» залишився на своєму місці. Де цей ганебний стовп стояв, невідомо, можливо, що по вулиці Головній, а, може, на Рин-

früher, am 9. November 1789, hatte das Kreisamt dem Stadtmagistrat aufgetragen, «das hiesige Hochgericht abnehmen zu lassen», weil «nach der neuen Kriminalgerichtsordnung die Hochgerichte nicht mehr erforderlich sind»; bekanntlich hatte Kaiser Joseph die Todesstrafe mit Ausnahme des standrechtlichen Verfahrens bei Aufruhr und Tumult abgeschafft. Die spätere Einführung der Todesstrafe machte aber wieder die Herstellung eines Hochgerichtes nötig. So ist eine Rechnung der Stadtkasse vom 19. Mai 1803 über die Kosten der Erbauung des Hochgerichtes und über die Ausgaben bei der Hinrichtung von vier Deliquenten erhalten. Verwendet wurden für den Galgen zwölf Klafter Eichenholz zu 1 fl. 30 kr.; man ersieht daraus, daß es sich um ein für die Dauer bestimmtes Gerüst handelte. Die Aufstellung leitete der k. k. Zimmermeister Peter Veith; beschäftigt waren dabei außer dem Meister sechzehn Gesellen, von denen jeder 18 kr. erhielt. Die neue Leiter kostete 4 kr. Außerdem mußte die Stadtgemeinde die Wagen, das Heu für die Wagensitze der Deliquenten, ferner zehn Landwächter «auf zwei Tage und eine Nacht» (vielleicht zur Bewachung des Kerkers) und sieben Polizeischützen zur Bewachung und Begleitung der Deliquenten zum Galgen beistellen. Die Gesamtkosten betragen 51 fl. 50 kr. Befehle des Bukowiner Kreisamtes an das Gemeindegerecht, den Galgen zu errichten, sind auch aus späteren Jahren bekannt.⁵ Das Hochgericht soll in ältester Zeit bei den alten Friedhöfen (hinter dem Universitätsinstitut) gestanden haben; später erhob es sich auf der Sturmweise zwischen dem Volksgarten und der Kuczurmarerstraße. In den Sechzigerjahren befand sich die Richtstätte in der oberen Russischen Gasse gegen Horecza zu. Seit den Siebzigerjahren fanden die wenigen Hinrichtungen im Hofe des Strafgerichtes statt. Als Henker waren in Czernowitz seit dem Anfang des 18. Jahrhunderts bis 1855 Mitglieder der Familie Gorski tätig; noch heute ist daher hier im Volksmunde der Ausdruck «gorski» mit Henker gleichbedeutend. Der Henker wurde übrigens vom Staate gezahlt, nur die Schinderknechte entlohnte die Gemeinde; diese übertrug dem Henker ihrerseits die Wasenmeisterei.⁶ Erwähnt sei noch, daß z. B. bei der Hinrichtung des Raubmörders der Czernowitzer Jüdin Lea Millerin (1803) auf besonderen Befehl des Kreisamtes «einige Gemeindeälteste und einige erwachsene Kinder von zehn bis fünfzehn Jahren auf dem Galgenberg zu erscheinen hatten, um von derlei Verbrechen die Nachricht zum abschreckenden Beispiel allgemein zu verbreiten». ⁷ Übrigens war auch ohne diese Aufforderung stets bei der Ausführung und Hinrichtung von armen Sündern eine unabsehbare Menschenmenge anwesend; ältere Bewohner der Stadt erinnern sich noch daran. Wenn einer Hinrichtung «keine sehr große Menschenmenge»

koвій площі, котра щойно почала формуватися. За чотири роки до цього, 9-го листопада 1789 року, окружне управління доручило міському магістратові «знести тутешню шибеницю», бо «за новим кримінальним кодексом шибениці більше не потрібні». Як відомо, цар Йосиф скасував смертну кару, за винятком надзвичайного стану при заколотах і бунтах. Але коли пізніше смертну кару поновили, то треба було знову спорудити шибеницю. Збереглися рахунки міської каси від 19-го травня 1803 року про витрати, пов'язані із спорудженнями шибениці та стратою чотирьох злочинців. На шибеницю витратили дванадцять сажнів дубового лісу по 1 фл. 30 кр. З цього видно, що йшлося про споруду, розраховану на тривалий час. Спорудженням керував цісарсько-королівський тесля Петер Файт. Крім майстра, тут працювало шістнадцять підмайстрів, кожен з яких отримав по 18 кр. Нова драбина коштувала 4 кр. Крім того, міська громада мусила надати вози, сіно для підстилки на сидіння засуджених та ще десять охоронців «на два дні та одну ніч» (можливо, для охорони в'язниці) та сім рядових поліції для охорони та супроводу злочинців до шибениці. Загальні витрати склали 51 фл. 50 кр. У пізніші часи Буковинське окружне управління також наказувало громадському судові споруджувати шибеницю.⁵ Кажуть, що шибениця в давні часи стояла біля старих цвинтарів (за університетським інститутом), а пізніше вона височіла на Штурмовій толоці між Народним садом та Великокучурівською вулицею. У шістдесяті роки місце страти знаходилося у верхній частині вулиці Руської біля Горичі. З сімдесятих років було кілька страт, і вони відбувалися у дворі кримінального суду. Катами в Чернівцях з початку XVIII століття до 1855 року працювали члени родини Гурських, ще й зараз у народному вжитку слово «гурський» є синонімом ката. Між іншим, кат отримував платню від держави, а громада платила тільки гицлям; катові, зі свого боку, вона доручила шкуродерню.⁶ Треба ще сказати, що на страту вбивці чернівецької єврейки Леї Міллерін (1803) за особливим наказом окружного управління «мали з'явитися кілька старійшин громади та кілька підлітків від десяти до п'ятнадцяти років, щоб вони рознесли повсюдно звістку про страшну кару за злочини такого роду».⁷ До речі, і без такого наказу при страті бідних грішників завжди збирався величезний натовп. Про це старожили міста згадують і тепер.

beiwohnte, wie etwa im Notjahre 1866, wurde dies von den Berichterstattem besonders hervorgehoben.⁸

An zweiter Stelle haben wir die Entwicklung der **politischen** Geschäfte der Stadtobrigkeit oder, wie die alte Stadtordnung besagt, die «**Polizeiverfassung**» der Stadt zu betrachten. Darunter ist aber nicht nur etwa die **Sicherheitspolizei** zu verstehen, sondern es sind auch alle Zweige der **Wohlfahrts-** und **Gesundheitspolizei** mit allen ihren Vorkehrungen und Instituten mit eingeschlossen.

Якщо на страті була «не дуже велика юрба», як, наприклад, у голодному 1866 році, то оповідачі підкреслюють це особливо.⁸

На другому місці треба розглянути розвиток **політичних** справ міської влади, або, як сказано в старому статуті міста, «**поліційного устрою**». Під цим треба розуміти не тільки **поліцію безпеки**, але й **поліцію [інспекцію] загального та санітарного нагляду** разом з усіма її заходами та інститутами.

Abb. 64. Die alte erzbischöfliche Residenz um 1860.

Лл. 64. Стара єпископська резиденція близько 1860 року.

Als die Bukowina an Osterreich fiel, war nach dem Berichte Splenys von 1775 «alles, was zu einer guten Polizei gehöret, vernachlässigt..... In den Städten, wo eine bessere Polizei zu vermuten wäre, ist die nämliche Fahrlässigkeit wie im ganzen Lande wahrzunehmen. Keine Vorsicht wegen Feuersbrünste, keine Viktualientaxa, kein ordentliches Maß oder Gewicht, keine Sauberkeit, keine in Ordnung verbundene Gemeinde oder Zunft, überhaupt nichts, so einer Stadt zur Zierde wäre oder ihr Aufkommen befördern könnte, wurde in Städten beobachtet». Als sofort auszuführende Massnahmen «im Polizeiwesen» schlägt Spleny vor, «daß man z. B. die Städte von dem mehr als 100 jährigen Mist säubere, die Gassen derselben gleich und gangbar mache, die in Hauptgassen vorfindige mit Stroh gedeckte, auch dem Feuer sehr unterworfenen Bauernkallupen abschaffe, die baufälligen Häuser repariere und in ehrbares Aussehen und Ordnung bringe, eine Feuerordnung und Nachtwächter einführe, Maß und Gewicht berichtige, Wochen- und Jahrmärkte unter Direktion eines Marktrichters errichte, das sonn- und

Коли Буковина ввійшла до Австрії, то, за повідомленням Сплєні від 1775 року, «все, що пов'язано з доброю поліцією, було занедбане... У містах, де можна було очікувати кращої поліції, така ж сама недбалість, як і всюди в краї. Ні протипожежної безпеки, ні продовольчих розцінок, ні належних мір або ваг, ні чистоти, ні належним чином організованої громади чи ремісничого цеху, не видно взагалі нічого, що було б окрасою такого міста чи могло стимулювати його розвиток». Як невідкладні заходи у «поліційній справі» Сплєні пропонує «очистити міста від більш ніж столітнього гною, вулиці міст випрямити та зробити прохідними, знести на головних вулицях селянські халупи, покриті соломкою та досить легkozаймісті, відремонтувати ветхі хатки та надати їм пристойного вигляду, запровадити протипожежну службу та нічних сторожів, впорядкувати міри і вагу, організувати щотижневі базари та ярмарки під керів-

feiertägliche Saufen abstelle, die Inwohner in Klassen und respektive Zünfte einteile u. s. w.».⁹

Von diesen Vorschlägen ist unter Splény wohl nur wenig durchgeführt worden. Größere Fortschritte wurden erst unter Enzenberg erzielt, denn erst unter ihm erhielt die Stadtverwaltung ein festeres Gefüge; dadurch erst wurden die Verbesserungsvorschläge ausführbar.

Auch Enzenberg beginnt seine Betrachtungen¹⁰ über die nötigen Reformen mit der Klage, daß «das Fach der Polizei wohl seit alten und sehr späten Zeiten hier in der Bukowina und in der ganzen Moldau zu beobachten unterlassen worden sei, maßen von diesem Gegenstand fast keine Spur besteht». Durchdrungen von den Grundsätzen, die Joseph v. Sonnenfels in seinem bahnbrechenden Werke «Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanz» (1765) entwickelt hat, geht Enzenberg sodann an die Darlegung seiner Verbesserungsvorschläge. Daher zieht er nicht nur etwa die Sicherheitspolizei in den Kreis seiner Betrachtung; vielmehr behandelt er ebenso das «Sanitätswesen, die Quarantänenanstalten und Kontumazen, alle gesundheitspolizeilichen Anordnungen zur Verhütung der Einschleppung von epidemischen Krankheiten und der Viehseuchen, die Schutzmaßregeln gegen die Verbreitung der Syphilis, die Errichtung von Hebammenschulen, das Feuerlöschwesen, die Wasserversorgung, die Forstaufsicht, die Stallfütterung, den Zusammenschluß der zerstreut liegenden Wohnungen der Bauern zu Dorfschaften, die Numerierung der Häuser, die Hirten, die Nachtwächter und die Bettler, all dies erscheint ihm als Objekt polizeilicher Tätigkeit». Wie man sieht, faßte Enzenberg nicht nur die Sicherheitspolizei, sondern auch die Organisierung der Gesundheits- und Wohlfahrtspolizei ins Auge.

Auch jetzt folgte aber den Vorschlägen die Ausführung nur allmählich nach. Am 6. Oktober 1781 konnte Enzenberg berichten,¹¹ daß er in Czernowitz und Sadagóra außer einer Art von Magistrat auch «was die Reinlichkeit, Feuerordnung und Abschaffung des liederlichen oder dienstlosen Gesindels, Gleichheit in Gewicht und Maß und alle sonstige derlei die Polizei betreffende Gegenstände erfordern, nach Weißkirchner Polizeivorschrift¹² ziemlich in Gang gebracht habe, es geht aber noch ungemein viel ab».

Bald begegnen uns auch Spuren polizeilicher Obsorge der durch Enzenberg organisierten Stadtobrigkeit. Schon in der ältesten bekannten Stadtrechnung von 1783/84 finden sich in der Rubrik «Strafgelder» verschiedene Posten, die davon Zeugnis ablegen. Daraus erfahren wir z. B., daß Teodier Dobrowolsky «wegen nächtlichen

ництвом ринкового судді, припинити пиятики по неділях та святах, поділити жителів на класи та респективні ремісничі цехи тощо».⁹

За Сплєні з цих пропозицій запроваджено дуже мало. Більшого успіху досягнуто лише за Енценберга, бо тільки при ньому місто отримало міське управління та надійну організацію, а завдяки цьому стало можливим реалізувати ці пропозиції.

Енценберг теж розпочинає свої розміркування¹⁰ про необхідність реформ скаргю на те, що «поліційна справа, мабуть, з найдавніших часів тут, на Буковині, і у всій Молдові взагалі не існувала, і від неї майже немає жодного сліду». Спираючись на принципи, які Йозеф фон Зонненфельз розробив у своєму новаторському творі «Засади поліції, торгівлі та фінансів» (1765), Енценберг переходить далі до викладу своїх пропозицій щодо покращення справи. В колі його розгляду є не тільки поліція безпеки, але, більше того, — «під об'єкт поліційної діяльності» він підводить «санітарну справу, карантинні установи та карантин, всі заходи стосовно попередження занесення епідемічних хвороб та епізоотій, захисні заходи проти поширення сифілісу, відкриття акушських шкіл, протипожежну справу, водопостачання, лісовий нагляд, стійлове утримання тварин, збирання розкиданих сільських дворів у скупчені села, будинкову нумерацію, пастухів, нічних сторожів та жебраків». Як видно, Енценберг мав на увазі не тільки поліцію безпеки, але й організацію поліції загального та санітарного нагляду.

Але й тепер пропозиції дуже повільно втілювалися в життя. 6-го жовтня 1781 року Енценберг доповідав,¹¹ що в Чернівцях та Садагурі, окрім свого роду магістрату, він «згідно з інструкціями Вайскірхнера про поліцію¹², налагодив справи, що стосуються чистоти, протипожежної безпеки і боротьби проти волоцюг та осіб без занять, рівності ваги і мір, та всяких інших поліційних речей, але ще є дуже багато незвичайного».

Невдовзі після цього ми стикаємося зі слідами поліційної опіки над організованою Енценбергом міською владою. Навіть у найдавніших міських бухгалтерських книгах за 1783/1784 роки під рубрикою «штрафні гроші» знаходимо різні пункти, що свідчать про це. З них ми, наприклад, довідуємося, що Теодора Доб-

Spielen» mit 1 fl. und einige andere «wegen verbotenem Spiel» mit 4 fl. 36 $\frac{1}{2}$ kr. bestraft wurden. Der Jude Simon Schmill zahlte «wegen beherbergten und nicht gemeldeten Fremden» 2 fl. Strafe. Der Bäcker Andreas Formaschiu mußte «wegen zu geringem Gewicht» seines Gebäcks 2 fl. erlegen; der «Schuhknecht» (Schustergesell) Gottfried Schindler wegen Beschimpfung seines Nebengesellen Kasimir Jablonsky 1 fl. 45 kr.; die Gastwirte Joseph Hampel und Nikolaus Völker zu je 1 fl., weil sie ohne «Erlaubniszettel» Musik gehalten hatten. Ebenso zahlte der Gastwirt Josef Monschein «wegen gehabter Musik über die Zeit» 2 fl., und Konstantin Lupul 1 fl., weil er an unerlaubten Tagen Musik gehalten hatte. Herschel Moisis erlegte wegen «Vorkäuferei am Wochenmarkt» 221/2 kr. Strafe. Schließlich sei nur noch erwähnt, daß auch für Schausstellungen «Lizenzen» gelöst werden mußten. Daraus ist zu ersehen, daß damals bereits verschiedene Polizeiverordnungen verlautbart waren und ihre Mißachtung geahndet wurde. Die polizeiliche Obsorge ist auch daraus zu entnehmen, daß in der erwähnten Stadtrechnung bereits Ausgaben für Straßenbeleuchtung, Feuerspritzen und Nachtwächter ausgewiesen werden. Die Anstellung der letzteren hatte Enzenberg bereits 1779 beantragt.¹³ Schon 1783 erscheint auch der Stadtschreiber Erbes auch als «**Polizeiaufseher**»;¹⁴ seit der Stadtordnung von 1786 wird ein eigener Polizeiaufseher, später «**Polizeirevisor**» genannt.

Die Städteordnung ordnete an, daß die Magistrate wöchentlich einmal eine «Polizeikommissionssitzung» unter dem Vorsitze des Distriktsdirektors halten und «bei derselben alle in das Politikum einschlagenden Gegenstände abhandeln». Hierauf gibt sie ausführliche Vorschriften für die verschiedenen Zweige der Polizei. Aber es kostete einen langen Kampf, bis der Magistrat diese Vorschriften selbst beobachtete und ihnen Achtung zu verschaffen wußte. Immer wieder ergehen vom Kreisamt neue Mahnungen, Ausstellungen und Verordnungen.¹⁵ So ist eine Zuschrift vom 12. Dezember 1787 erhalten, in welcher das Kreisamt dem Stadtmagistrat vorhält, daß er nicht nur die Stadtkasse-Berechnung vom verflossenen Halbjahre noch nicht überreicht, sondern auch den Befehl wegen Abschaffung und Abstellung der Bettler nicht befolgt habe. Die Feuerlöschordnung werde «mit schlechtem Erfolge beobachtet», die öffentlichen Brunnen seien vernachlässigt. In «Gewölben» und Wirtshäusern verwende man unzementierte Maße und Gewichte, weil die Polizei nicht gehörig die Aufsicht übe. Auf den Gassen und bei

ровольського општрафували на 1 фл. «за нічні ігри», а деяких інших «за заборонені ігри» на 4 фл. 36 $\frac{1}{2}$ кр. Єврей Симон Шміль заплатив 2 фл. штрафу за те, що «приймав на нічліг сторонніх і не заявив про це». Пекар Андрій Формашіу мусив викласти 2 фл. «за недостатню вагу» його хлібних виробів; підмайстер шевця Готфрід Шіндлер за те, що вилаяв свого колегу Казимира Яблонського — 1 фл. 45 кр.; шинкарі Йозеф Гампель та Ніколаус Фелькер заплатили по 1 фл. за те, що тримали музик без «письмового дозволу». Так само шинкар Йозеф Моншайн заплатив 2 фл. «за те, що мав музик довше, ніж дозволено», а Костянтин Лупул — 1 фл., бо у нього грали музики у заборонені дні. Гершель Мойзис заплатив 22 фл. $\frac{1}{2}$ кр. штрафу «за перекупляння на щотижневому базарі». Насамкінець треба також згадати, що необхідно було отримувати «ліцензію» і на право показувати видовища. З цього видно, що вже тоді приймалося багато поліційних розпоряджень, а за їх порушення карали. Поліційну опіку засвідчує і той факт, що в згаданій бухгалтерській книзі вже занотовані видатки на освітлення вулиць, пожежні насоси [сикавки] та нічних сторожів. Останніх Енценберг наказав взяти на службу ще у 1779 році.¹³ У 1783 році міський писар Ербес з'являється як «**поліційний наглядач**»¹⁴; з часу запровадження міського статуту від 1786 року згадується власний поліційний наглядач, а пізніше — «**поліційний ревізор**».

Міський статут вимагав, щоб магістрат щотижня проводив «засідання поліційної комісії» під головуванням директора дистрикту та «на ньому обговорювали всі справи, що відносяться до політикуму». На засіданні вироблялися докладні обов'язкові заходи для різних відділів поліції. Але довелося довго боротися, щоб магістрат сам виконував ці вимоги та зміг домогтися поваги до них. Крайове управління постійно видає все нові нагадування, зауваження і розпорядження.¹⁵ Так, 12-го грудня 1787 року був отриманий лист, у якому крайове управління дорікає магістратові міста, що той не тільки не передав рахунки міської каси за минуле півріччя, але й не виконав наказ щодо боротьби з жебрацтвом. Інструкції про пожежну службу «виконуються незадовільно», громадські криниці запущені. У «склепах» та шинках користуються ненадійними мірами та вагою, бо поліція не веде належний нагляд. На вулицях і перед будинками — гній та

den Häusern liege Mist und Unrat, ja selbst todttes Vieh; «auch hierwegen sind vielfältige Befehle ergangen, welche neuerdings erinnert werden, wobei hauptsächlich auf die Judenwohnungen die größte Aufmerksamkeit zu tragen ist». Dienstloses Gesindel treibe sich in der Stadt in Menge umher; es sollten öfter Visitationen der Wirtshäuser stattfinden. Musik werde fast täglich und über die festgesetzte Zeit in Wirtshäusern gehalten, was «zur Liederlichkeit und zum Verderben der Diensthöfen» beitrage. «Dies sind», so schließt Kreishauptmann Beck seine

Zuschrift, «dermalen die auffallendsten Gebrechen, welche der Magistrat theils alsogleich zu befolgen, theils abzustellen hat, und sich nicht mehr erinnern lassen wird, ansonst wirklich gegen so sehr laue Befolgung der höchstergangenen Anordnungen die gebührende Ahndung erfolgen wird und muß». Ungefähr ein Jahr später (28. November 1788) sieht sich das Kreisamt gezwungen, den Stadtmagistrat zu ermahnen, daß das Lehmgraben «ohnweit der Normalschule» (Abb. 57) und an Fahrwegen und Fußsteigen wegen der Gefahr für die «Reisenden und Wandelnden» abzustellen sei. «Dung und Unflat» aus den Häusern dürfe nicht auf den Platz vor der Normalschule geführt werden, sondern es sei beim Pruthfluß ein Platz anzuweisen, «wobei, wenn die Insassen patriotisch denken, noch das Gute erwirkt werden kann, daß manchen Einrissen des Wassers Einhaltung getan werden kann». Diese sanitärpolizeiliche Vorschrift des Kreisamtes nimmt sich freilich etwas sonderbar aus, besonders wenn man in demselben Schriftstück weiter liest, daß wegen der Dürre der Brunnen im Pruth einige Plätze offen zu halten seien, um im Bedarfsfalle das nötige Wasser zu schöpfen. Auch stellt das Kreisamt wieder aus, das man «mit offenem Licht» besonders in den Judenhäusern auf Höfen, Dachboden und Stallungen umhergehe; es soll mit Geld- und Leibesstrafen dagegen eingeschritten werden. Eine neue «Polizei- und Sicherheitsanstalten-Instruktion» gab das Kreisamt dem Gemeindegerrichte 1790; 1793 folgte eine weitere Verordnung. Letztere veranlaßte das Gemeindegerricht zu einem ausführlichen Berichte vom 7. August 1793 über die bisher durchgeführten Maßregeln. Wir erfahren daraus, daß zehn Viertelmeister bestimmt wurden, die die feuerpolizeilichen Maßregeln, die

nечистоти, навіть мертві тварини. «А з цього приводу було видано різні розпорядження, про які тепер нагадуємо, при цьому найбільшу увагу треба приділяти, передовсім, житлам євреїв». Містом тиняється юрбами безробітний набрід, треба частіше перевіряти шинки. Майже щодня та довше, ніж дозволено, у шинках грає музика, що сприяє «розпутності і розбещенню слуг». Окружний староста Бекк закінчує листа так: «Це тепер найпомітніші недоліки. Деякі завдання ма-

гістрат має, нарешті, виконувати, а недоліки усунути, і щоб йому не треба було більше нагадувати, бо в іншому разі за таке вельми кепське виконання високих розпоряджень може і має настати покарання». Приблизно через рік (28-го листопада 1788-го) окружне управління вважає себе змушеним вказати міському магістратові, що глиняні канали «поблизу нормальної школи» (іл. 57) та на проїжджних дорогах і пішохідній частині повинні бути ліквідовані через небезпеку для «подорожуючих і тих, хто прогулюються». «Гній та нечистоти» з подвір'їв не можна вивозити на майдан перед нормальною школою — для цього треба виділити місце біля Пруту, «при цьому, якщо жителі думають патріотично та

хочуть зробити добру справу, можна припинити підмивання [каналів] водою». Звичайно, ця санітарно-поліційна інструкція є дещо незвичною, особливо якщо далі в цьому листі йдеться про те, що через висихання криниць деякі місця на Пруті треба тримати відкритими, щоб у разі потреби брати звідти воду. Окружне управління дорікає знову, що по дворах, горищах та хлівах, ходять «з відкритим вогнем», особливо в єврейських дворах, тому проти цього треба боротися з допомогою грошових штрафів і тілесних покарань. 1790 року окружне управління видало громадському судові нову «Інструкцію для поліції та установ безпеки», а 1793 року вийшло нове розпорядження. Воно спонукало громадський суд підготувати 7-го серпня 1793 року докладний звіт про проведені на той час

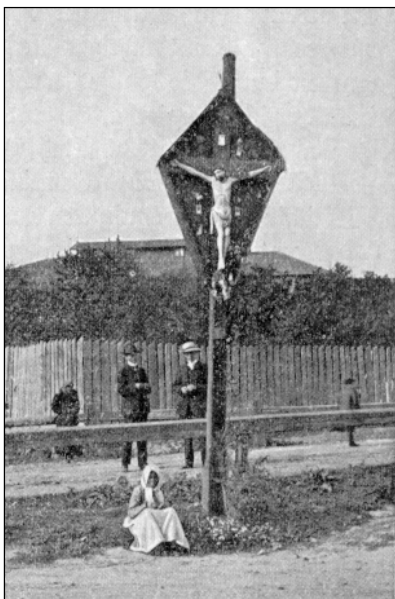

Abb. 65. Altes Strassenkreuz in der Russischen Gasse.

Іл. 65. Старе розп'яття на вулиці Руській.

Reinlichkeit u. s. w. zu überwachen hatten. Es war eine Feuerlöschordnung entworfen und jeder Insasse über seine Verrichtung beim Ausbruch einer Feuersbrunst belehrt worden. Das Graben von Brunnen durften nur Sachverständige vornehmen; Vorschriften gegen die Gefährdung von Menschen durch herabstürzende Gegenstände, ferner «gegen Unglücksfälle bei Kellern und Falltüren» waren in Erinnerung gebracht; Brücken und Wege wurden nach Möglichkeit unterhalten und die Wege bei tiefen Gräben nach Tunlichkeit mit Geländern versehen, so «bei der Synagoge» (am Judengraben), bei der «Brücke beim sogenannten Herrnbrunnen» (Türkenbrunnen), bei der «Brücke bei der Horeczer Mühle» (Abb. 45 No. 187) u. s. w. Auf die Freihaltung der «Wandelbahnen» und Wege, die Wegschaffung von umgestandenen Tieren durch den Abdecker, die Anzeige verdächtiger Krankheiten von Menschen und Tieren ans Kreisamt und die Abschaffung von «verunstalteten und mit ekelhaften augenscheinigen Gebrechen behafteten Bettlern» wurde Bedacht genommen. Das Verbot, mit «bloßem Licht» in Stallungen bei Heu und Stroh umherzugehen, dort und auf der Gasse «Tabak zu schmauchen» wurde von Zeit zu Zeit durch die Polizei verlautbart. Die «Tanz- und Schankhütten» wurden besonders an Jahrmarktstagen von der Polizei beobachtet. Zur Ausrottung der herrenlosen Hunde war ein «Hundeschläger» mit 36 fl. jährlichen Lohn ausgenommen worden. Die Vorschrift, daß böartige Hunde «anzuhängen» (anzuketten) seien, wurde durch Trommelschlag verkündigt; Bewohner, welche dieser Aufforderung nicht Folge geleistet hatten, wie Christof Korhamer und Katharina Weiglin, wurden dem Kreisamte angezeigt. Wütende Hunde vertilgte man sofort. «Das Baden in den Flüssen, besonders der Kinder, ist erst neuerlich, und zwar im jüngst vergangenen Monat Juli, durch Trommelschlag verboten worden; gleichwie auch das Schleifen auf dem Eise verboten werden wird.» «Gaukler» wurden nicht gelitten, ohne daß sie sich über ihre «Duldung von der hohem Stelle» ausgewiesen hätten. Die Leichen wurden «zur gehörigen Zeit nach erhaltenen chirurgischen Zetteln (Bestätigung der Todtenschau) durch den eigens ausgestellten **Todtengräber**¹⁶ in die vorgeschriebene Tiefe gebracht. Die Gottesäcker sind außer dem Ort angelegt». Bei verdächtigen Krankheiten wurde nach der Wohlmeinung des Arztes verfahren. Gefährliche Eßwaren, z. B. verdächtiges Fleisch, unreifes Obst, faule Fische und verdächtige Schwämme, wurden durch die Polizei vertilgt. Für den Sicherheitsdienst und die Feuerwehr wurden zwei Nachtwächter unterhalten, welche «wie die Polizeiwache und alltäglich einige Bürger» nächtlich umherzugehen hatten. Auch über die Maßregeln bei plötzlichen Unglücksfällen bestanden besondere Vorschriften.

заходи. З нього ми дізнаємося, що було призначено десятиох нових квартальних, які мали здійснювати поліцейсько-протипожежний, санітарний та інший контроль. Було розроблено інструкцію про гасіння пожеж, а кожного жителя вчили, як поводитися на випадок пожежі. Копати криниці мали право тільки фахівці. Пригадали інструкції щодо запобігання пошкодженню людей падаючими предметами, а також інструкцію «проти нещасних випадків у підвалах та люках». Як могли, утримували мости й дороги, а на містках через глибокі канави спорудили, де це було можливо, поручні, наприклад, «біля синагоги» (Сврейський рів), на «мості біля так званої Панської криниці» (Турецька криниця), на «мості біля Горицького млина» (іл. 45 № 187) і т.д. Зверталось увагу й на те, що «пішохідні доріжки» та дороги повинні завжди бути вільними для руху, гицлі мають прибирати мертвих тварин, про підозрілі хвороби людей і тварин треба повідомляти окружне правління, а «скалічених та з явними виразками жебраків» треба випроваджувати. Час від часу поліція оприлюднювала заборону ходити з «відкритим вогнем» до хлівів, якщо в них є сіно і солома, а також там та на вулиці «палити тютюн». У ярмаркові дні поліція особливо пильно стежила за «будинками, де влаштовувалися танці, та за шинками». Для винищення бездомних собак найняли «собакобійника», якому платили 36 фл. річно. Барабанщики сповіщали припис, що злих псів треба «прив'язувати» (саджати на ланцюг). Про жителів, які не виконували, цих розпоряджень, як от Христоф Коргамер та Катерина Вайглін, повідомляли в окружне управління. Скажених собак знищували негайно. «Тільки недавно, а саме минулого місяця липня барабанщики повідомили про заборону купатися в річках, особливо дітям. Так само буде заборонено ковзатися на льоду». «Фокусників» не терпіли, якщо вони не мали письмового «дозволу високої установи». Мерців «закопували **гробарі**, що були на службі,¹⁶ так глибоко, як це вимагав припис, і в належний час після отриманої посвідки хірурга (підтвердження огляду мертвого). Цвинтарі закладено поза містом». У випадку підозрілих хвороб прислухалися до думки лікаря. Поліція знищувала зіпсовані харчі, наприклад, зіпсоване м'ясо, нестиглі фрукти, гнилу рибу та підозрілі гриби. Для підтримання порядку та для протипожежної безпеки на службі були два нічні сторожі, які повинні були здійснювати нічні обходи, «як це роблять вдень поліцейні патрулі та деякі міщани». Були й окремі при-

Das Gemeindegericht hatte ferner «fremden Durchreisenden und ihren Verrichtungen nachzuspüren» und darüber mittelst «der gewöhnlichen Nachtzettel» an das Kreisamt zu berichten; auch die «Unterstand-Aufenthaltsgeber» wurden bewacht und «nach der Vorschrift in den Polizeifond» gestraft. Seiner Verpflichtung, «besondere Vorfälle» anzuzeigen, kam das Gemeindegericht nach, indem es im Juli 1793 über die Auffindung von zwei Ertrunkenen im Pruthflusse Bericht erstattete. Ferner berichtete das Gemeindegericht, daß es auf Anordnung des Kreisamtes einen «Abzugkanal zur Reinlichkeit der Gassen und zur Vorbeugung von Wasserschäden» hergestellt und «die ganze (Juden) Gasse» planiert und beschottert habe. Der «bekannte tiefe Judengraben ist zur Verhütung des Einsturzes der Judenschule (Synagoge) und anderer auf dessen Ufer stehender Häuser nach Möglichkeit mit Piloten und Steinern verwahrt worden». «Der Sogenante, dem Publico höchst nützliche Herrnbrunnen (Türkenbrunnen) ist auf löbliche kreisamtliche Anordnung mit dem erforderlichen Wasserkasten, dann der Zisterne versehen und zum Gebrauch der Gemeinde adaptiert worden». «Die Feuerlöschrequisiten und andere diese Sicherheit betreffenden Umstände» waren mit Zuziehung des Kreisingenieurs durch eine Gemeindegerichtskommission in der ganzen Stadt untersucht, das Nötige angeordnet, das Bedenkliche abbestellt und verbessert worden. Auch war am 30. Juli eine Untersuchung wider die Bäcker wegen des Gewichtes und der Qualität des Brotes, ferner bei den Fleischhackern und Kerzenhändlern eine Nachprüfung ihrer Gewichte angestellt worden; die schuldig befundenen «deutschen» und «moldauischen» Bäcker waren teils mit Konfiskation des Brotes für die Armenkasse, teils mit Arrest bestraft worden. Auch gegen die «Vorkäuferei» der Krämer, Kleinhändler und Juden wurden Anstalten getroffen, indem entsprechend einer kreisamtlichen Verordnung vom 15. Juli 1793 mittelst blecherner Fähnlein die Linien bezeichnet worden waren, innerhalb welcher der Vorkauf verboten war.

Dieser erste uns bekannte Tätigkeitsbericht des Gemeindegerichtes bietet so lehrreiche Einblicke in die Anfänge der städtischen Obsorge für die Sicherheits-, Sanitäts- und Wohlfahrtspolizei mit allen ihren Zweigen, daß er hier mit Recht ausführlicher mitgeteilt wurde. Die weitere Entwicklung vollzog sich selbstverständlich nur allmählich. Zur näheren Beleuchtung dieser Fortbildung mögen folgende Bemerkungen dienen. Eine ausführliche Darstellung würde weit über den Rahmen dieser Schrift gehen.

писи стосовно заходів при раптових нещасних випадках. Крім того, громадський суд повинен був доповідати окружному управлінню «звичайною нічною запискою» про «чужинців, які проїздять містом та про їхні дії». Стежили також за тими, хто дає притулок, і карали їх «згідно з приписом до поліційного фонду». Громадський суд виконував свій обов'язок доповідати про «особливі випадки». Так, у липні 1793 року він сповістив про те, що в долині Пруту знайшли двох утоплеників. Крім того, громадський суд доповідав, що за розпорядженням окружного управління викопано «відвідний канал для утримання вулиць в чистоті та для запобігання шкоді від води», а «вся (Єврейська) вулиця» вирівняна та покрита гравієм. «Відомий глибокий Єврейський рів укріпили, наскільки це було можливо, палями та камінням для запобігання обвалу єврейської школи (синагоги) та інших будинків, що стоять на його березі». «Біля так званої Панської (Турецької) криниці, що дуже корисна для громадськості, за високоповажним розпорядженням окружного управління та для потреб громади зроблено необхідні корита для води, а також цистерну». «Реквізити для гасіння пожеж та інші обставини, які стосуються цієї безпеки», у всьому місті були перевірені комісією громадського суду із залученням окружного інженера; віддано необхідні розпорядження, сумнівне ліквідовано та виправлено. 30-го липня була також організована перевірка пекарів щодо ваги та якості хліба, крім того, перевіряли вагові гирі у м'ясників та торговців свічками; винних «німецьких» і «молдавських» пекарів було покарано частково конфіскацією хліба на користь каси для бідних, частково арештом. Вживалися заходи й проти крамарів-«перекупників», дрібних торговців та євреїв, коли у відповідності з розпорядженням окружного управління від 15-го липня 1793 року з допомогою бляшаних прапорців були позначені лінії, всередині яких заборонявся перекуп.

Цей перший відомий нам звіт громадського суду дає таку повчальну інформацію про започаткування турботи міської влади про поліцію безпеки, санітарного та загального нагляду зі всіма її підрозділами, його було поправу наведено тут більш детально. Звичайно, подальший розвиток відбувався дуже повільно. Нехай наступні зауваження послужать кращому висвітленню цього. Докладний виклад міг би вийти далеко за рамки цієї книги.

Zu den ersten mit Nachdruck durchgeführten Massregeln der österreichischen Regierung gehörte die **Feuerpolizei**. Schon Spleny hatte angeordnet, das bei jedem Hause ein mit Wasser gefülltes «Geschirr» beständig vorhanden sein müsse.¹⁷ «Hiedurch wurde aber», wie sein Nachfolger Enzenberg bemerkt, «nur schon dem ausgebrochenen, nicht aber dem erst bevorstehenden Übel vorgebogen.» Mit Nachdruck schildert Enzenberg schon wenige Monate nach dem Beginne seiner Amtstätigkeit (1778) die Umstände, die für die Stadt Czernowitz stets eine furchtbare Feuersgefahr bildeten; er verweist auf die «irregulär aneinander bestehenden bloßen Holzgebäude»; er betont, das «weder Feuermauern bei den Öfen noch weniger aber Rauchfänge vorhanden seien»; dazu komme der stete Wassermangel, das Fehlen von Spritzen und «Wasserampern» (Eimern). «Man ist», bemerkt Enzenberg, «daher alle Minuten der äußersten Gefahr, ohne Rettung in Asche versetzt zu werden, ausgesetzt». Deshalb erteilte er sofort den Auftrag, Feuermauern und Rauchfänge zu errichten und schlug vor, daß von den ausmarschierenden Bataillonen die Handwerker zurückbehalten werden, um den Baulustigen an die Hand zu gehen. Auch solle diesen das Tausend Ziegel «anstatt um 5 fl. 30 kr. um 4 fl., respektive um den Erzeugungspreis» verabfolgt werden. Schließlich setzte Enzenberg die Anschaffung von zwei messingenen Feuerspritzen, dreißig hölzernen Handspritzen und zweihundert «ledernen Feuerampern» aus der Provinzialkasse durch. Die ältesten Feuerlöschgerätschaften in Czernowitz waren somit landesfürstlich. Im nächsten Jahre regte Enzenberg bereits die Gründung einer «Feuersocietät», also die wechselseitige Versicherung gegen Feuerschäden an; doch fielen begreiflicher Weise diese Anregungen zunächst auf unfruchtbaren Boden.¹⁸ Sobald die Organisation der Stadt fortgeschritten war, wurde selbstverständlich diese zur Erhaltung der Feuerlöschrequisiten verhalten. So erfahren wir aus der Stadtrechnung von 1783/4, daß eine Hacke «für die Bereitschaft» repariert wurde, das «Wasserkandln» angeschafft, die Feuerspritze vom Büchsenmacher repariert und dazu eine halbe Sohlenhaut gekauft wurde; auch Baumöl zum Schmieren der Spritze findet sich verrechnet: die Reparatur kostete 7 fl. 13 kr., das Leder 5 fl., das Öl 9 kr., zusammen also 12 fl. 22 kr. oder mehr als ein Drittel der für den Monat September 1784 mit 35 fl. 8 kr. ausgewiesenen Gesamtausgaben der Stadt. Sehr ausführlich sind die Vorschriften des Stadtstatuts über die Maßregeln

До перших рішучих заходів австрійського уряду належало запровадження **пожежної поліції**. Ще Сплєні видав розпорядження, щоб біля кожного будинку постійно була «посудина», заповнена водою.¹⁷ «Але цим самим, — як зауважив його наступник Енценберг, — можна було тільки боротися з лихом, що вже сталося, але не з тим, що може статися». Вже через кілька місяців, як Енценберг розпочав свою службову діяльність (1778 рік), він особливо наголошував на тій обставині, що у місті Чернівцях постійно існує величезна небезпека пожеж, вказував на «хаотичне розташування дерев'яних будинків близько один від одного», наголошував, що біля печей є мало брандмауерів [протипожежних стін], а ще менше — димарів. До того ж постійно бракує води та немає водяних насосів і «пожежних відер». Він зауважував, що «через це існує крайня небезпека кожної миті перетворитися, без можливості порятунку, на попіл». Тому він негайно видав розпорядження змурувати протипожежні стіни і димарі та запропонував, щоб з батальйонів, котрі покидали місто, затримувати ремісників, аби ті допомагали тим, хто будується. Їм треба було також відпускати тисячу штук цегли «не по 5 фл. 30 кр., а по 4 фл., тобто за собівартістю». Нарешті Енценберг домігся, щоб за кошти крайової каси придбали два латунні пожежні насоси, тридцять дерев'яних ручних насосів та двісті шкіряних пожежних відер. Отже, перше протипожежне знаряддя в Чернівцях було земельно-княжим [державним]. Наступного року з ініціативи Енценберга було засноване «пожежне товариство», тобто взаємне страхування від пожежі. Але на початку ці ініціативи, зі зрозумілих причин, не мали придатного ґрунту.¹⁸ Коли організація міста удосконалювалася, то його, звичайно, зобов'язали мати протипожежні засоби. Так, наприклад, з міського звіту за 1783-1784 роки ми дізнаємося, що «для готовості» відремонтовано кайло, що придбано жолоб для води, а зброяр відремонтував пожежний насос, крім того закуплено половинну підшовну шкіру. Вказано там також вартість деревного мастила для змащування насоса: ремонт коштував 7 фл. 13 кр., шкіра — 5 фл., масло — 9 кр., разом 12 фл. 22 кр., тобто більше третини витрат міста за вересень 1784 року, що склали 35 фл. 8 кр. Міський статут містить докладні положення щодо протипожежних заходів. Вони передбачають впровадження нових

gegen Feuersgefahr. Sie schreibt die Einführung einer guten Feuerordnung vor, gibt die nötigen Bauvorschriften, befiehlt das fleißige Schornsteinkehren und verbietet das Umgehen mit brennendem offenem Licht und mit brennender Pfeife, oder sonst mit Feuer oder Kohlen auf den Höfen und auf der Gasse. Ferner soll öfter «Feuerbeschau» gehalten werden, ob alle festgesetzten Vorschriften beobachtet werden. «Tag- und Nachtwächter» hatten das Ausbrechen einer Feuersbrunst durch die «Feuerglocke» zu verkünden, die Schildwachen durch Schießen und Trommeln Lärm zu machen. «Sobald aber eine katholische Kirche mit Turm erbaut sein wird, welche in Czernowitz um so nötiger wäre, als das dem lateinischen Ritus zugetanene Volk allschon sehr zahlreich ist. So ist auf dem Turme gegen die Gegend, wo das Feuer ist, bei Tag eine rote Fahne, bei Nacht eine Laterne auszustecken, um die zu Hilfe Eilenden dadurch zu leiten.» Wie man sieht, ist der noch heute geübte Brauch schon damals empfohlen worden. Andere Vorschriften betreffen die Bereithaltung der Feuerlöschgeräte und die Verpflichtung der Bürger zum Löschdienst; jedem sollte seine Beschäftigung bekannt sein, indem die einen die Zufuhr des Wassers, die andern die Feuerspritzen und Wassereimer, noch andere die Hacken und Leitern zu besorgen hatten. Zur Verhütung von Diebstählen waren Bürger und Militärwachen aufzustellen. Auch die Errichtung von «Brandkassen» oder «Feuerassekuranzen» wurde wieder angeregt. Im Oktober 1786 wurde bereits zufolge des Auftrages des Direktoriats die gedruckte Feuerlöschordnung für Landstädte und Märkte vom Magistrat am Wochenmarkte kundgemacht, und bald darauf befahl das Direktorat, daß der Ratsverwandte Sedelmayer, der zugleich «Feuerkommissarius» war, mit dem Rauchfangkehrer und den Stadtdienern die «Feuervisitation» vornehme, ob die Feuerrequisiten bei jedem Haus in Ordnung, die Feueranlagen gut und Wasservorräte vorhanden seien.¹⁹ Schon früher ist über die Bestellung von Nachtwächtern und Viertelmeistern, die auch die Feuerwache besorgten, berichtet worden.²⁰ Letztere hatten in ihren Stadtteilen die Leute aufzuwecken, ihr rechtzeitiges Erscheinen mit den Löschgeräten zu überwachen und säumige zu strafen. Auch in späterer Zeit (z. B. 1865) war es Aufgabe der Viertelrichter, das Vorhandensein von Feuerlöschrequisiten bei den Häusern zu überwachen. Von Zeit zu Zeit wurden Verzeichnisse der Bürger entworfen, die Feuergerätschaften oder Zugtiere zu den Wasserfässern beizustellen hatten; ebenso fanden

reguliert die Feuerrequisiten, geben die nötigen Bauvorschriften, befiehlt das fleißige Schornsteinkehren und verbietet das Umgehen mit brennendem offenem Licht und mit brennender Pfeife, oder sonst mit Feuer oder Kohlen auf den Höfen und auf der Gasse. Ferner soll öfter «Feuerbeschau» gehalten werden, ob alle festgesetzten Vorschriften beobachtet werden. «Tag- und Nachtwächter» hatten das Ausbrechen einer Feuersbrunst durch die «Feuerglocke» zu verkünden, die Schildwachen durch Schießen und Trommeln Lärm zu machen. «Sobald aber eine katholische Kirche mit Turm erbaut sein wird, welche in Czernowitz um so nötiger wäre, als das dem lateinischen Ritus zugetanene Volk allschon sehr zahlreich ist. So ist auf dem Turme gegen die Gegend, wo das Feuer ist, bei Tag eine rote Fahne, bei Nacht eine Laterne auszustecken, um die zu Hilfe Eilenden dadurch zu leiten.» Wie man sieht, ist der noch heute geübte Brauch schon damals empfohlen worden. Andere Vorschriften betreffen die Bereithaltung der Feuerlöschgeräte und die Verpflichtung der Bürger zum Löschdienst; jedem sollte seine Beschäftigung bekannt sein, indem die einen die Zufuhr des Wassers, die andern die Feuerspritzen und Wassereimer, noch andere die Hacken und Leitern zu besorgen hatten. Zur Verhütung von Diebstählen waren Bürger und Militärwachen aufzustellen. Auch die Errichtung von «Brandkassen» oder «Feuerassekuranzen» wurde wieder angeregt. Im Oktober 1786 wurde bereits zufolge des Auftrages des Direktoriats die gedruckte Feuerlöschordnung für Landstädte und Märkte vom Magistrat am Wochenmarkte kundgemacht, und bald darauf befahl das Direktorat, daß der Ratsverwandte Sedelmayer, der zugleich «Feuerkommissarius» war, mit dem Rauchfangkehrer und den Stadtdienern die «Feuervisitation» vornehme, ob die Feuerrequisiten bei jedem Haus in Ordnung, die Feueranlagen gut und Wasservorräte vorhanden seien.¹⁹ Schon früher ist über die Bestellung von Nachtwächtern und Viertelmeistern, die auch die Feuerwache besorgten, berichtet worden.²⁰ Letztere hatten in ihren Stadtteilen die Leute aufzuwecken, ihr rechtzeitiges Erscheinen mit den Löschgeräten zu überwachen und säumige zu strafen. Auch in späterer Zeit (z. B. 1865) war es Aufgabe der Viertelrichter, das Vorhandensein von Feuerlöschrequisiten bei den Häusern zu überwachen. Von Zeit zu Zeit wurden Verzeichnisse der Bürger entworfen, die Feuergerätschaften oder Zugtiere zu den Wasserfässern beizustellen hatten; ebenso fanden

reguliert die Feuerrequisiten, geben die nötigen Bauvorschriften, befiehlt das fleißige Schornsteinkehren und verbietet das Umgehen mit brennendem offenem Licht und mit brennender Pfeife, oder sonst mit Feuer oder Kohlen auf den Höfen und auf der Gasse. Ferner soll öfter «Feuerbeschau» gehalten werden, ob alle festgesetzten Vorschriften beobachtet werden. «Tag- und Nachtwächter» hatten das Ausbrechen einer Feuersbrunst durch die «Feuerglocke» zu verkünden, die Schildwachen durch Schießen und Trommeln Lärm zu machen. «Sobald aber eine katholische Kirche mit Turm erbaut sein wird, welche in Czernowitz um so nötiger wäre, als das dem lateinischen Ritus zugetanene Volk allschon sehr zahlreich ist. So ist auf dem Turme gegen die Gegend, wo das Feuer ist, bei Tag eine rote Fahne, bei Nacht eine Laterne auszustecken, um die zu Hilfe Eilenden dadurch zu leiten.» Wie man sieht, ist der noch heute geübte Brauch schon damals empfohlen worden. Andere Vorschriften betreffen die Bereithaltung der Feuerlöschgeräte und die Verpflichtung der Bürger zum Löschdienst; jedem sollte seine Beschäftigung bekannt sein, indem die einen die Zufuhr des Wassers, die andern die Feuerspritzen und Wassereimer, noch andere die Hacken und Leitern zu besorgen hatten. Zur Verhütung von Diebstählen waren Bürger und Militärwachen aufzustellen. Auch die Errichtung von «Brandkassen» oder «Feuerassekuranzen» wurde wieder angeregt. Im Oktober 1786 wurde bereits zufolge des Auftrages des Direktoriats die gedruckte Feuerlöschordnung für Landstädte und Märkte vom Magistrat am Wochenmarkte kundgemacht, und bald darauf befahl das Direktorat, daß der Ratsverwandte Sedelmayer, der zugleich «Feuerkommissarius» war, mit dem Rauchfangkehrer und den Stadtdienern die «Feuervisitation» vornehme, ob die Feuerrequisiten bei jedem Haus in Ordnung, die Feueranlagen gut und Wasservorräte vorhanden seien.¹⁹ Schon früher ist über die Bestellung von Nachtwächtern und Viertelmeistern, die auch die Feuerwache besorgten, berichtet worden.²⁰ Letztere hatten in ihren Stadtteilen die Leute aufzuwecken, ihr rechtzeitiges Erscheinen mit den Löschgeräten zu überwachen und säumige zu strafen. Auch in späterer Zeit (z. B. 1865) war es Aufgabe der Viertelrichter, das Vorhandensein von Feuerlöschrequisiten bei den Häusern zu überwachen. Von Zeit zu Zeit wurden Verzeichnisse der Bürger entworfen, die Feuergerätschaften oder Zugtiere zu den Wasserfässern beizustellen hatten; ebenso fanden

правил пожежної безпеки, наводять необхідні будівельні правила, наказують старанно чистити димарі та забороняють ходіння з відкритим вогнем чи з запаленою молькою, а також ходіння з вогнем чи жаринами по дворах та по вулицях. Крім того, треба частіше проводити «протипожежний огляд» та стежити за виконанням всіх встановлених приписів. «Денні і нічні сторожі» мали сповіщати про виникнення пожежі «пожежним дзвоном», а вартові мали здійснювати тривогу пострілами та барабаним боєм. «Як тільки буде збудована католицька церква з вежею, котра Чернівцям дуже потрібна, тому що людей латинського обряду вже досить багато, то на вежі з боку місцевості, де є пожежа, вдень треба вивішувати червоний прапор, а вночі — ліхтар, щоб указувати шлях тим, хто квапиться на допомогу». Як бачимо, звичай, що побутує й сьогодні, був запропонований ще тоді. Інші інструкції стосуються утримання протипожежних засобів у стані готовності та повинності міщан брати участь у гасінні пожеж. Кожен мав знати свої обов'язки — одні повинні були підвозити воду, інші — доставляти пожежні шприци [насоси] та відра, а треті — гаки і драбини. Для попередження крадіжок необхідно було виставляти міщан та військових вартових. Знову ініціювалося створення «пожежних кас» чи «пожежного страхування». Згідно з дорученням директоріату у жовтні 1786 року на тижневому базарі магистрат оприлюднив надруковані правила протипожежної безпеки для міст краю і ринкових містечок, а невдовзі директоріат наказав, щоб засідатель ради Зедельмайєр, який одночасно був «пожежним комісаром», разом із сажотрусом та міськими службовцями здійснив «пожежні інспекції» і стежив, чи в порядку протипожежний реквізит біля кожного будинку та чи справні протипожежні пристрої і чи є запаси води.¹⁹ Вище ми вже розповідали про призначення нічних сторожів і квартальних, які одночасно виконували функції пожежної варті.²⁰ Квартальні мали будити людей у своїх кварталах, стежити, щоб ті своєчасно приходили із засобами для гасіння та штрафувати тих, що спізнювалися. Але й пізніше, наприклад, у 1865 році завданням квартальних суддів було стежити за наявністю протипожежних реквізитів біля будинків. Час від часу складали списки міщан, які мали надавати протипожежне знаряддя чи тяглових тварин для перевезення бочок з водою. Реєстрували

Aufnahmen der feuergefährlichen und baufälligen Häuser statt. Mit Spritzen war die Stadt lange Zeit recht armselig bedacht. Im September 1802 zeigte es sich bei der Untersuchung über einen abgängigen Spritzenschlauch, wie mangelhaft die stets wechselnde «Spritzenaufsicht» durch einzelne Bürger war. Noch 1815 besaß Czernowitz nur die zwei Spritzen, welche ihr bei der Auflassung der Militäradministration geschenkt worden waren. Da sich die Stadt über die Schenkung der Spritzen nicht ausweisen

також легкозаймисті та ветхі будинки. Довгий час місто мало дуже мало пожежних насосів. У 1802 році, при розслідуванні пропажі пожежного шланга, виявилось, наскільки поганим був «нагляд за станом насосів» з боку окремих міщан, які часто змінювали один одного. Після 1815 року Чернівці мали тільки два пожежні насоси, котрі подарувала містові військова адміністрація, коли складала свої повноваження. Оскільки місто не могло документально підтвердити

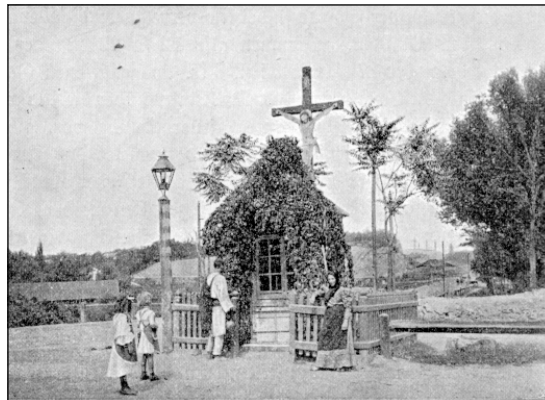

Abb. 66. Straßenkreuz und Kapelle beim Bahnhof.

Іл. 66. Розп'яття і каплиця біля залізничного вокзалу.

konnte, zahlte der Staat die Reparatur- und Erhaltungskosten der Spritzen, stellte sie aber unter die Verfügung des Kreisingenieurs. Wie gering der Wert der ungeübten und schlecht ausgestatteten bürgerlichen Feuerwehr war, das zeigte sich bei dem großen Brande von 1859.* Anfangs 1866 wurde endlich die städtische **Berufsfeuerwehr** gegründet,²¹ die ihre erste Probe bei einem Brande in der Siebenbürgerstrasse am 31. März 1866 mittags bestand. Mit Bewunderung berichtet die Zeitung «Bukowina»: «Ohne das Publikum zu Schrecken, ohne Lärm und Glockengeläute, ohne Trommelwirbel und Geschrei wurde die Sache energisch und rasch nach dem durch eine kleine Trompete gegebenen Kommando abgetan. In manchem Nachbarhause erfuhr man erst am Abend mit Staunen, daß es in unmittelbarer Nähe gebrannt habe». Aber schon beim großen Brandunglück vom September 1866 zeigte es sich, daß die Berufsfeuerwehr noch mangelhaft organisiert war und daß sie bei großen Bränden nicht hinreichte. Schon damals wurde daher die Anregung zur Errichtung einer **Freiwilligen Feuerwehr** gegeben, die endlich 1870 erfolgte. Seither zeitgemäß fortgebildet, haben sich beide

акт дарування насосів, то держава оплачувала їх ремонт та утримання, але ними розпоряджався окружний інженер. Наскільки погано була навчена та оснащена міська пожежна служба, виявилось під час великої пожежі 1859 року.* Тільки на початку 1866 року було врешті-решт засновано міську професійну пожежну команду²¹, яка склала свій перший іспит 31 березня 1866 року під час пожежі на Семигородській вулиці. Газета «Bukowina» із захопленням повідомляла: «Не лякаючи публіку, без алярму і дзвонів, без барабанного дробу і крику справу було покінчено енергійно і швидко за командою, поданою маленьким барабаном. Деякі сусіди тільки ввечері зі здивуванням довідалися, що в безпосередній близькості була пожежа». Але вже за великої пожежі у вересні 1866 року виявилось, що професійна пожежна команда ще слабо організована і що її сил недостатньо при великих пожежах. Тому вже тоді було зніційовано створення **добровільної пожежної дружини**, що й сталося у 1870 році. Відтоді обидві пожежні команди, що проходили вишкіл у відповідності до сучасних вимог, завжди

*Abb. 37; hier ist auch eine der alten Feuerspritzen zu sehen.

*На іл. 37 видно теж один зі старих пожежних насосів.

Feuerwehren stets als ein Segen für die Stadt bewährt. Seit 1888 besitzt die Freiwillige Feuerwehr die erste Dampffeuerspritze. Am Schlusse dieser Ausführungen sei noch bemerkt, daß ordentliche **Rauchfänger** in Czernowitz seit 1783 nachweisbar sind. Einer von ihnen hieß Teinert; er scheint im genannten Jahre oder bald daraus gestorben zu sein;²² der andere war Franz Neunteufel, dessen Nachkommen noch gegenwärtig dasselbe nützliche Gewerbe betreiben.²³ Franz Neunteufel besorgte schon 1783 die Rauchfängergeschäfte in Czernowitz, Sadagya, Zuczka und Bojan; da er dafür im Sommer nur einen Monatslohn von 2 fl. 36 kr. und im Winter 7 fl. 42 kr. erhielt, bat er den Kaiser Joseph bei dessen Anwesenheit in Czernowitz (1783) um Erhöhung seiner Bezüge. Im folgenden Jahre wird sein Lohn in einer städtischen Abrechnung mit 10 fl. monatlich und 120 fl. jährlich ausgewiesen, während die zwei Nachwächter Birkenfeld und Reindl, wie schon oben einmal erwähnt wurde, je 48 fl. erhielten. Die Beträge für diese Löhne wurden von der Bürgerschaft durch eine besondere Umlage eingebracht. Im Jahre 1784 hatten zu diesem Zwecke die «Moldauer» 156 fl. 12 kr., die Deutschen 30 fl. 14 kr. und die Juden 71 fl. 51 kr. beigetragen. Für die Reinigung der Schornsteine in Ararialgebäuden, dann auf den Domänen Zuczka und Kotzman erhielt Neunteufel einen besonderen Lohn. Gegenwärtig arbeiten in Czernowitz sieben Meister mit zehn Gesellen; die Stadt ist in Sieben «Kehrbezirke» geteilt.

Die **Wasserversorgung**, vor allem bei Feuersbrünsten, machte große Schwierigkeiten. Da in Czernowitz zumeist das Grundwasser erst in größerer Tiefe zu erreichen ist, scheinen die alten Bewohner der Stadt überhaupt keine Tiefbrunnen hergestellt zu haben, sondern begnügten sich zumeist mit der Quelle, die als «Herrenbrunnen» (fontina domeaskä) schon 1787 genannt wird²⁴ und 1793 ihre erste ordentliche Fassung erhielt; es ist dies der jetzige «Türkenbrunnen», welcher Namen erst später (1797) auftaucht. Der Namen «Herrnbrunnen» ist wohl damit zu erklären, daß die Quelle sich in der Nähe der landesherrlichen Kirche (Maria Verkündigung) befand (Abb. 14); der andere Namen ist leicht damit erklärt, daß dieser Brunnen noch aus der türkischen Zeit herrührt.²⁵ Übrigens herrschte an Wasser großer Mangel; Enzenberg klagt schon 1779 darüber;²⁶ das Wasser wurde vom Pruth zugeführt und teuer verkauft. Schon Enzenberg begann daher Brunnen zu errichten; bis 1786 waren in Czernowitz bereits dreißig hergestellt, «wodurch der Ort, welcher über Mangel des Wassers klagte, nun Überfluß daran hat».²⁷ Aber diese Brunnen wurden

виявляли себе як благо для міста. З 1888 року добровільна пожежна дружина має перший паровий пожежний насос. Наприкінці цього викладу треба ще зауважити, що з 1783 року в Чернівцях є **професійні сажотруси**. Один з них мав прізвище Тайнерт, він, здається, помер того самого року чи трохи пізніше²², другим був Франц Нойнтойфель, нащадки якого ще й нині займаються цим корисним ремеслом.²³ Франц Нойнтойфель вже 1783 року чистив димарі у Чернівцях, Садагурі, Жучці та Боянах. Оскільки за свою роботу він улітку отримував щомісяця тільки по 2 фл. 36 кр., а взимку — по 7 фл. 42 кр., то він просив царя Йосифа, який перебував у Чернівцях (1783 р.), щоб йому підвищили платню. Згідно з міськими звітами йому платили наступного року по 10 фл. щомісяця, тобто 120 фл. річно, тоді як два нічних сторожі, Біркенфельд і Райндль, як уже згадувалося вище, одержували по 48 фл. Кошти на ці оплати отримували від міщанства за особливою розкладкою. Для цього у 1784 році «молдавани» сплатили 152 фл. 12 кр., німці — 30 фл. 14 кр. і євреї — 71 фл. 51 кр. За чищення димарів у державних будинках, відтак у домініях Жучці і Кіцмані Нойнтойфель отримував окрему платню. Тепер місто поділене на сім «сажотрусних округів», а працюють тут сім майстрів з десятьма підмайстрами.

Багато клопотів, особливо при пожежах, завдавало **водозабезпечення**. У Чернівцях ґрунтові води знаходяться переважно на великій глибині, тому, здається, давні жителі міста не копали глибоких колодязів взагалі, а задовольнялися здебільшого джерелом, яке називали Панською криницею (fontina domnească) ще у 1787 році,²⁴ і яке вперше було належним чином облаштоване тільки 1793 року. Це — нинішня Турецька криниця, але ця назва з'явилася трохи пізніше (1797 р.). Назву «Панська криниця» можна, мабуть, пояснити тим, що джерело знаходилося поблизу земельно-княжої церкви (Благовіщення) (іл. 14). А другу назву легко можна пояснити тим, що криниця походить ще з турецьких часів.²⁵ Проте води дуже бракувало, про що Енценберг скаржився ще у 1779 році.²⁶ Воду возили з Пруту та дорого продавали. Тому Енценберг розпочав споруджувати криниці. До 1786 року їх у Чернівцях було вже викопано тридцять, «внаслідок цього місто, що відчувало брак води, тепер має її надлишок».²⁷ Але ці криниці не доглядали — вже невдовзі з'являються скарги на їх занепад та на не-

nicht gepflegt; bald begegnen wir Klagen über ihren Verfall und über Wassernot. Es sei nur z. B. erwähnt, daß 1797 der «türkische Brunnen» durch einen besonderen Wächter bewacht wurde, damit nur Trink- und Kochwasser aus demselben geschöpft werde.²⁸ Auch in späterer Zeit machte sich oft, z. B. bei den großen Bränden von 1859 und 1866 der Wassermangel sehr fühlbar. In der innern Stadt war das Wasser zum Teil ungesund. Einige in verschiedenen Stadtteilen hergestellte Brunnen und Pumpen, ferner der Springbrunnen am

стачу води. Варто тільки нагадати, що, наприклад, у 1797 році «Турецьку криницю» охороняв спеціальний сторож, щоб з неї брали воду тільки для пиття та приготування їжі.²⁸ Але й пізніше брак води дуже відчувався, особливо при великих пожежах 1859 і 1866 років. У середмісті вода була частково непридатною для пиття. Явно не вистачало тих кількох споруджених у різних частинах міста криниць і pomp, а також фонтану на однойменній

Abb. 67. Altes Haus (Färbergasse Nr. 4).

Іл. 67. Стара хата (вулиця Фарбувальників, №4).

gleichnamigen Platz (Abb. 58) genügten nicht. Daher bildete die Versorgung der Stadt mit Wasser seit 1850 den Gegenstand häufiger Beratungen der Stadtverwaltung.²⁹ Man dachte zunächst an die Ausnutzung benachbarter Quellen; da aber alle sich in der trockenen Jahreszeit zu spärlich erwiesen, wurden 1865 auch Wasserleitungen aus dem Czeremosz, Sereth- und Pruthfluß in Betracht gezogen. Seit 1880 wurde dann der Plan verfolgt, aus den Niederungen am Pruthfluß das Wasser für die Stadt zu gewinnen. So kam es schließlich zur Herstellung der am 2. November 1895 in Betrieb gesetzten Wasserleitung aus Rohozna, die leider in nicht ganz befriedigender Weise dem Wassermangel abhalf. Die meisten privaten und öffentlichen Brunnen gingen nun ein. Ebenso verschwanden die Wasserführer mit ihren einspannigen Fässern (Abb. 36) und die Wasserträger, die zumeist an einer über die Schultern gelegten Stange zwei Wasserkannen trugen (Abb. 37.).

Wie traurig es um die baulichen Verhältnisse von Czernowitz stand, geht aus verschiedenen bereits zitierten Berichten hervor. Die aus weichem Material bestehenden, zum Teil noch mit Stroh gedeckten Häuser, ohne Feuerwände (bei den

площі (іл. 58). Тому після 1850 року забезпечення міста водою року завжди було предметом частих нарад міського управління.²⁹ Спочатку хотіли використовувати ближні джерела, але оскільки вони у посуху майже пересихали, то у 1865 році роздумували навіть про водогони з Черемошу, Серету і Пруту. Після 1880 року мали на меті план постачання води у місто з прутських низин. Так, нарешті, дійшло до побудови водогону з Рогізни, який запустили 2-го листопада 1895 року і який, на жаль, не цілком покривав потреби у воді. Тепер більшість приватних та громадських криниць занепала. Так само зникли і водовози зі своїми бочками, які тягнув один кінь (іл. 36), та водоноси, які несли на перекинутому через плечі коромислі двоє відер з водою (іл. 37.).

Якими сумними були в Чернівцях будівельні справи, видно з різних уже цитованих повідомлень. Хати, споруджені з м'якого матеріалу [дерева], переважно вкриті соломкою, здебільшого без вогнестійких стін

Ofenanlagen) und ohne Schornsteine, standen wirt durcheinander. Daher hat schon Enzenberg 1778 die ersten Bauvorschriften erlassen; damit beginnt die Entstehung einer **Bauordnung** für Czernowitz. In der Stadtordnung von 1786 sind bereits viele Vorschriften³⁰ über die Herstellung ordentlicher Stallungen, das Decken von Gruben, Kellern u. dgl., die Errichtung von steinernen Gebäuden mit Feuermauern, entsprechend weiten Schornsteinen u. s. w. enthalten. An einer Stelle wird bemerkt, daß die Feuermauern «schon mit Gewalt eingeführt worden sind». Die Städteordnung Setzte auch verschiedene Begünstigungen für die Erbauer von Häusern aus hartem Material fest, vor allem dreißigjährige Befreiung von allen landesfürstlichen Steuern und zehnjährige von der Entrichtung des städtischen Grundzinses.³¹ Dagegen fordert die Städteordnung, daß vor dem Beginne des Baues «der Plan, das ist Grundriß, Profil und Vorderseite» dem Ingenieur vorgelegt werde. Die Durchführung dieser Anordnungen stieß freilich besonders anfangs auf viele Schwierigkeiten.³² Daher sah sich das Kreisamt am 20. Oktober 1787 zur Anordnung veranlagst, daß die bisher üblichen «Rauchfänge von Holz, mit Stroh oder Ruten durchflochten und mit Leim (Lehm, Ton) überworfen oder ausgefüttert», durch «feuerfreie derley Rauchfänge, wozu die Ziegeln dienen» zu ersetzen seien. Am 18. März 1793 verbot das Kreisamt, «nach dem bisher bestandenen Unfug ohne kreisamtliche Erlaubnis und vorhero vorgelegten und bewilligten Plan, dann vom Kreisingenieur ausgesteckte Gassenbreite» einen Bau anzufangen; weil «man durch Erfahrung belehrt ist, daß nicht nur elende schlechte Gebäude auf solche Art entstehen, sondern auch die Stadt durch die Unförmigkeit verschändelt werde, da einer bald um eine Klafter weiter auf die Straße, der andere hinein und so jeder nur nach Belieben baut». Wer gegen die Anordnung verstoßen würde, sollte die für steinerne Bauten gewährten Begünstigungen verlieren und überdies noch bestraft werden. In demselben Jahre (1793) wurde auch eine Gubernialverordnung von 1788 wiederholt, wornach nur vorschriftsmäßige Maurerziegel, die 12 Wiener Zoll lang, 6 breit und 3 dick Sind, zu verwenden seien; bekanntlich wurden diese Ausmaße bis in die jüngste Zeit beobachtet, worauf man etwas kleinere Ziegel nach Metermaß herzustellen begann. Im September 1803 erließ eine Verordnung,³³ nach der alle leeren Hausplätze, welche deren Eigentümer innerhalb drei Jahren nicht mit Häusern aus hartem Material verbauen würden, ordentlich abzuschätzen und an die Meistbietenden mit der Verbindlichkeit zu

(біля печей) та без димарів, стояли хаотично розкидані. Тому ще Енценберг видав у 1778 році перші інструкції з будівництва,³⁰ що започаткували в Чернівцях **будівельні правила**. Міський статут від 1786 року містить багато щодо положень зведення належних стаєнь, покриття ям, погребів тощо, спорудження кам'яних будинків з брендмауерами, відповідно широкими кам'яними димарями і таке інше. В одному місці є зауваження, що брендмауери «запроваджувалися вже силою». Міський статут установлював також всілякі пільги для тих, хто будує хати з твердого матеріалу, це, передовсім, звільнення від усіх крайових та державних податків на тридцять років та звільнення від міського земельного чиншу на десять років.³¹ Але міський статут вимагав, щоб інженерові показували перед початком будівництва «план, тобто горизонтальну проекцію, профіль та фасад». Звичайно, виконання цих розпоряджень натикалося, особливо на початку, на багато перекон.³² Тому окружне управління змушене було видати 20-го жовтня 1787 року розпорядження про необхідність заміни звичних досі «димарів з дерева, плетених з гілок чи соломи і обмащених глиною», на «вогнестійкі димарі, для чого слугує цегла». 18-го березня 1793 року окружне управління заборонило розпочинати будівництво, «у зв'язку з існуючим безладям, без дозволу окружного управління та попередньо представленого і схваленого плану, а ще визначеної окружним інженером ширини вулиці», бо «з досвіду відомо, що в такий спосіб виникають не тільки жалогідні будівлі, але й безформенність псує місто, оскільки один будує на сажень далі на вулицю, а інший вглиб, і так кожен на свій розсуд». Хто порушить ці розпорядження, то втратить пільги, що надаються кам'яним будівлям, а ще, крім того, його оштрафують. Того самого року (1788) було знову видане губерніальне розпорядження, згідно з яким можна використовувати тільки стандартну цеглу, яка має 12 віденських дюймів довжини, 6 — ширини і 3 — товщини. Як відомо, цих розмірів дотримувалися аж до недавнього часу, а потім почали виготовляти цеглу дещо менших розмірів за метричною мірою. У вересні 1803 року вийшло нове розпорядження,³³ згідно з яким всі неосвоєні ділянки, власники яких протягом трьох років не збудують на них будинки з твердого матеріалу, повинні бути належним чином оцінені та продані тим, хто більше

veräußern wären, sogleich darauf gemauerte Gebäude zu errichten. Am 7. Dezember 1806 wurde sodann verlautbart, daß die Besitzer von leeren Gebäuden unter Beischluß eines Reugeldes von 200 fl. beim Gemeindegericht zu erklären hätten, ob sie jener Verordnung im nächsten Frühjahr nachkommen wollten, sonst würde die angedrohte Veräußerung stattfinden. Wie mangelhaft trotzdem die Bauordnung und die Bauverhältnisse blieben, läßt sich noch heute aus dem Zustande älterer Stadtteile erschließen. Eine neue Bauordnung erhielt Czernowitz 1869.³⁴ Ein vom Bukowiner Landtag im November 1905 zum Beschlusse erhobener Entwurf einer zeitgemäßen Bauordnung harrt noch der kaiserlichen Bestätigung.

Die ersten Nachrichten über die eingeführte **Stadtbeleuchtung**³⁵ finden sich in der Stadtrechnung von 1783/84. In ihr werden neben der Besoldung für einen «Erleuchtungsaufseher» oder «Beleuchtungsaufseher» Ausgaben für vierzig Lampengläser zu 3 kr., ferner für 108 Oka «Rindsinselt zur Beleuchtung der Stadt» (die Oka zu 15 kr.) und für «Baumwolle auf Dochte in die Stadtlaternen» (für 18 kr.) nachgewiesen. Auch wurde der Tischlermeister Meidl für die Reparatur der Laternen entlohnt. Man darf daher annehmen, daß die ältesten Strassenlampen hölzerne Laternen waren, in welche mit Unschlitt gefüllte und mit Dochten versehene Gläser gestellt wurden. In späteren Rechnungen (1794—1797) wurden neben Unschlitt auch Kerzen ausgewiesen; Reparaturen der Laternen, Glasscheiben für dieselben, Baumwolle für Dochte werden ebenfalls verrechnet. Auch wurden beim Töpfermeister «glasierte erdene Nachtlampen» zu vier Kreuzer angeschafft. Die Beleuchtung der Stadt und ihrer Kanzleien, des Spitals u. s. w. erscheint damals bereits als besondere Rubrik in den Stadtbüchern; die Auslagen betragen z. B. 1794: 236 fl. 15 kr., 1796: 200 fl. 46 kr. und 1797: 238 fl. 23⁴/₈ kr. Doch war diese Beleuchtung sehr spärlich; noch 1793 war die polizeiliche Anordnung ergangen, daß niemand, «wessen Standes er sein möge, des Nachts ohne Laterne in der Stadt herumgehen dürfe». Aber auch in späterer Zeit ließ die Stadtbeleuchtung viel zu wünschen übrig. Am 29. Dezember 1842 berichtete der Kreisingenieur Marin, daß die Beleuchtung trotz der jährlichen Kosten von 800 fl. äußerst mangelhaft sei, weil man für den geringen Lohn als Lampenzünder nur Lumpen aufnehmen und sie oft wechseln müsse. Der Polizeikorporal Molnar habe die Aufsicht über die Lampenzünder und müsse zu ihrer Überwachung die halbe Nacht auf der Gasse umhergehen;

заплатить, з обов'язковою умовою, що на них негайно розпочнуть споруджувати муровані будівлі. Потім, 7-го грудня 1806 року, було оголошено, що власники порожніх будівель під загрозою штрафу в 200 фл. повинні пояснити громадському судові, чи вони наступної весни виконають те розпорядження, бо в іншому разі відбудеться продаж. Попри це наскільки незадовільними були правила будівництва та будівельні справи, можна ще й нині побачити у старих частинах міста. Нові будівельні правила Чернівці отримали 1869 року.³⁴ Але проект сучасного будівельного статуту, прийнятого в листопаді 1905 року буковинським ландтагом, чекає ще на цісарське затвердження.

У міському звіті за 1783/84 роки знаходимо перші повідомлення про запровадження **освітлення в місті**³⁵. Тут поряд з видатками на оплату «наглядача за освітленням» наведено також видатки на сорок стекол для ламп по 3 kr., далі 108 ок «лою для освітлення міста» (по 15 kr. за оку) та на «бавовну, з якої робили ґноти для міських ліхтарів» (по 18 kr.). Заплатили також теслі Майндлю за ремонт ліхтарів. Тому можна припустити, що найдавніші вуличні ліхтарі були дерев'яними, в них ставили лампи з ґнотами, а ці лампи наповнювалися лоем. У дещо пізніших звітах за 1794—1797 роки поряд з лоем вказані також свічки. Занесено туди й ремонт ліхтарів, скло для них та бавовну для ґнотів. Було також закуплено у гончара «глазуровані глиняні нічні лампи» по 4 крейцери. Освітлення міста та його канцелярій, шпиталю тощо відображено в міських бухгалтерських книгах окремою статтею. В 1794 році видатки становили, наприклад, 236 фл. 15 kr., у 1796 — 200 фл. 46 kr., у 1797 — 238 фл. 23⁴/₈ kr. Проте це освітлення було досить таки слабеньким, бо у 1793 році вийшло поліційне розпорядження про те, що ніхто, «незалежно від стану, вночі не має права ходити по місту без ліхтаря». Але й пізніше міське освітлення залишало бажати кращого. 29-го грудня 1842 року окружний інженер Марін доповідав, що освітлення, незважаючи на щорічні видатки у 800 фл., вкрай недостатнє, бо через малу платню запилювачами ламп доводилося ставити тільки обідранців і мусили часто їх міняти. За запилювачів ламп відповідає капрал поліції Мольнар і тому змушений для нагляду за ними півночі ходити по вулицях. За це йому треба відшкодувати по 3 фл. на місяць. Оскільки і цей нагляд був незадовіль-

daher solle man ihm monatlich 3 fl. Remuneration geben. Da übrigens auch diese Aufsicht mangelhaft war, so wurden zwei Ausschußmänner mit der Überwachung betraut; auch die Polizei hatte nachzusehen, ob alle Lampen brannten und ordentlich geputzt waren (1845). Anfangs der Sechzigerjahre wurde die «Naftabeleuchtung» eingeführt. Aber auch diese ließ viel zu wünschen übrig, wie uns allen noch lebhaft in Erinnerung steht. Hier darf wohl der Witz eines gemütlichen Czernowitzer Bürgers erwähnt werden: Eines Abends stieß er am Heimweg an einen Pflock; was mag das sein, dachte er, und strich ein Zündhölzchen an; richtig, sah er nun über sich die brennende Laterne! Diese Laternen waren, wie noch jetzt in abgelegenen Stadtteilen, zumeist auf Säulen angebracht, die mit den Stadtfarben bemalt waren (Abb. 59); wenige waren an eisernen Wandarmen befestigt (Abb. 34, 37); auf den Hauptplätzen sah man auch eiserne Ständer mit mehreren Lampen (Abb. 41). Seit 1863 begannen die Verhandlungen über die Einführung der Gasbeleuchtung. In den Siebzigerjahren war man schon nahe daran, an die Ausführung dieses Planes zu schreiten. Dann zogen sich die Verhandlungen noch eine Reihe von Jahren hin. Schließlich wurden sie völlig fallen gelassen und mit 5. Februar 1896 die **elektrische Beleuchtung** eingeführt.

Einen **Abdecker**, der zunächst die Aufgabe hatte, die herrenlosen Hunde zu vertilgen, begegnen wir in Czernowitz schon in der Stadtrechnung von 1783/84. Außer einem geringen Lohn überließ ihm die Gemeinde ein Haus, das für 5 fl. gekauft worden war. Auch erhielt er für jeden «erschlagenen und ausgeschleppten» Hund 1 1/2 kr. Aus der großen Zahl der Hunde, die anfangs 1784 getötet wurden (im Jänner 84, im März 19, im April 49, im Mai 40, im Juni 34) darf man schließen, daß damals zuerst ein Abdecker in Czernowitz angestellt wurde. Zeigten sich wutverdächtige Hunde, so wurden sie erschossen; für jeden zahlte die Gemeinde 3 kr. Schußgeld. Die Städteordnung von 1786 schrieb die Vertilgung aller herrenlosen Hunde vor; die zum Gewerbe und zur Sicherheit nötigen Hunde sollten an die Kette gelegt werden; todes Vieh u. dgl. hatte stets von der Straße weggeschafft zu werden. Da der städtische Abdecker ein «alter elender Rußniak» war, der mit seinen «nicht bedeutenden Kräften» nur «einen ganz unmerklichen Anteil» der überflüssigen Hunde «mit der Schlinge» wegging, befahl am 20. Juli 1792 das Kreisamt, die in der Stadt umherlaufenden Hunde zu erschießen; auch die umherirrenden Schweine sollten getötet werden. Zwei oder nötigenfalls mehrere Soldaten hatten mit Pulver und Blei versehen zu werden und für ein Schußgeld den Dienst zu versehen. Bald überzeugte man sich, wie gefährlich dieser Befehl war, denn man schoß auf

ний, то нагляд доручили двом членам комітету. Поліція теж мала пильнувати, чи горять усі лампи і чи вони як слід вичищені (1845 р.). На початку сімдесятих років було запроваджено «нафтове освітлення». Але й воно, як це ми всі добре пам'ятаємо, не було на належному рівні. Тут, мабуть, доречно пригадати жарт одного добродушного чернівецького міщанина: одного вечора, йдучи додому, він наткнувся на якийсь стовп. «Що це могло б бути?» — подумав він і запалив сірника. Дійсно, тепер він побачив над собою запалений ліхтар! Ліхтарі, як це й досі трапляється у віддалених частинах міста, висіли здебільшого на стовпах, пофарбованих у міські кольори (іл. 59), деякі були закріплені на залізних настінних кронштейнах (іл. 34, 37), а на головних площах видно було залізні стовпи з кількома лампами (іл. 41). У 1863 році розпочалися переговори про запровадження газового освітлення. У сімдесятих роках уже майже дійшло до виконання цього плану. Потім переговори тягнулися ще роками. Нарешті їх цілком припинили і 5-го лютого 1896 року запровадили **електричне освітлення**.

Гицель, який на початку мав за завдання тільки знищувати бездомних собак, значиться вже в міському звіті за 1783/84 роки. Крім мізерної платні, громада надала йому й хату, куплену за 5 фл. За кожного «вбитого і відволоченого» пса він отримував по 1 1/2 кр. З великої кількості собак, вбитих на початку 1784 року (у січні — 84, у березні — 19, у квітні — 49, у травні — 40, у червні — 34), можна зробити висновок, що в Чернівцях тоді вперше було взято на службу гицля. Якщо підозрювали, що у собаки сказ, то її пристрілювали; за кожну з них громада платила по 3 крейцери відстрільних. Міський статут 1786 року вимагав знищення всіх бездомних псів. Собаки, необхідні для промислу чи для безпеки, повинні були прив'язуватися на ланцюг. Мертвих тварин треба було постійно прибирати з вулиць. Оскільки міським гицлем був «старенький убогий руснак», який своєю «незначною силою» відловлював «петлею зовсім непомітну частинку» зайвих псів, то 20-го липня 1792 року окружне управління наказало відстрілювати собак, що бігали містом. А ще необхідно було вбивати блукаючих свиней. Двом, а при потребі й більше воякам, треба було виділити порох та свинець і платити їм відстрільне. Незабаром переконалися, наскільки не-

den öffentlichen Gassen die Hunde auf 30 Schritt von den umhergehenden Menschen nieder. Am 6. November 1792 befahl daher der Kreishauptmann Balsch, daß ein Abdecker mit jährlich 36 fl. Lohn aufgenommen werde, der auch in der Nacht den Unrat wegzuschaffen habe.³⁶ Aus dem schon oben zitierten Tätigkeitsberichte des Gemeindegerichtes von 1793 wissen wir, daß dieser Auftrag befolgt wurde. Doch kam es auch in späteren Jahren vor, daß Soldaten mit dem Erschießen von Hunden betraut wurden: so erhielten nach dem Stadtkonto-Buch von

безпечним був цей наказ, бо на вулицях міста стріляли в собак на відстані тридцяти кроків від перехожих людей. Тому окружний староста Бальш розпорядився 6-го листопада 1792 року, щоб найняти на службу гиця з річною платнею 36 фл., який би також відносив вночі нечистоти.³⁶ З цитованого вище звіту про діяльність громадського суду за 1793 рік ми дізнаємося, що це доручення було виконане. Але і пізнішими роками траплялася, що відстрілювання собак до-

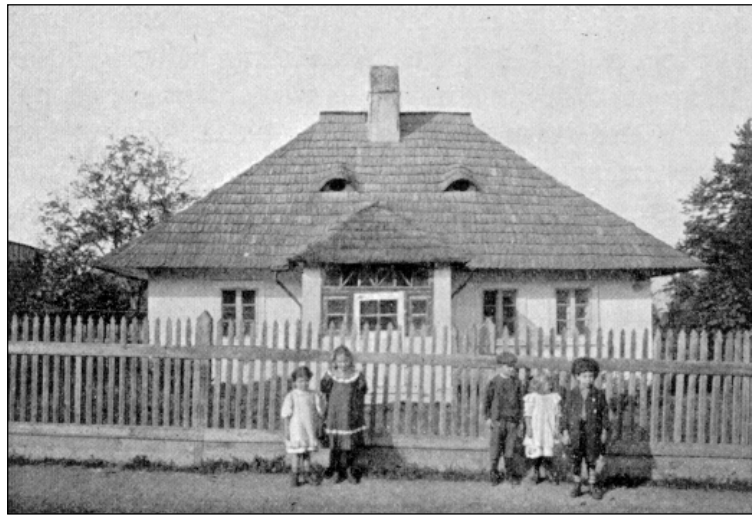

Abb. 68. Altes Haus (Fleischergasse Nr. 18).

Лл. 68. Стара хата (вулиця Різників, 18).

1797 im Juni dieses Jahres zwei Soldaten für 43 erschossene Hunde 2 fl. 9 kr. Später wurde die Abdeckerei an den Scharfrichter Franz Górski übertragen;³⁷ dieser hatte auch die Verpflichtung, die trotz wiederholter Verordnungen in der Stadt frei umherlaufenden Schweine und anderes Vieh einzufangen. Noch um 1840 war es üblich, die gefangenen Hunde sofort in der Stadt todtzuschlagen; 1838 oder 1839 hatte zwar der Magistrat einen «zweirädrigen Wagenkasten» angeschafft, in dem die gefangenen Hunde herausgeführt werden sollten, aber der Scharfrichter zögerte, ihn zu übernehmen. Daher forderte der Magistrat ihn wiederholt auf, «den Wagen zu übernehmen und bei Strafe von 10 fl. Con. Münze keinen Hund in der Stadt, sondern auf dem neu bestimmten Schindanger zu tödten, so auch das gefallene Vieh dort abdecken zu lassen». Die «Wasenknechte» ließen nämlich die Kadaver umherliegen, vergruben sie im Winter nur im Schnee, woher sie Aasvögel und Schweine herauscharrtten und verschleppten. Da der Henker die Wasenmeisterei nachlässig betrieb, bot sich der Senkgruben-Reinigungsunternehmer Samuel Weinger zur Übernahme dieses Geschäftes an; er versprach auch «bei

ручали воякам. Так, наприклад, у 1797 році два жовніри отримали, згідно з міською бухгалтерською книгою, у червні цього року 2 фл. 9 кр. за 43-х застрелених собак. Згодом гицельну справу передали кат Францу Гурському³⁷, який мав за обов'язок відловлювати бродячих свиней та інших тварин, котрі, попри неодноразові розпорядження, вільно бігали містом. Навіть ще у 1840 році було звичним негайно вбивати впійманих у місті собак. Хоч магістрат у 1838 чи 1839 році придбав «двоколісний візок-скриню», яким впійманих собак треба було вивозити за місто, кат все-таки вагався приймати його. Тому магістрат неодноразово вимагав від нього «прийняти візок і при загрози штрафу в 10 фл. кон[венційних] грошей не забивати собак у місті, а на відведеній для цього гицлярні, туди також звозити загиблу худобу», бо гицлі залишали падло валятися на вулицях, взимку прикривали його снігом, а потім хижі птахи та свині його відкопували і розтягували. Оскільки кат неналежно виконував гицлярські обов'язки, то підприєм-

Hinrichtungen die städtischen Wasenknechte ohne irgend einen Entschädigungsanspruch herzugeben, jedoch hätte der Scharfrichter für ihr Fortkommen an Ort und Stelle zu sorgen». Daraus ersehen wir, daß die Stadt dem vom Staate gezahlten Henker ihre Schinderknechte bei Hinrichtungen zur Verfügung zu stellen hatte. Schließlich behielt jedoch Górski die Beaufsichtigung der Wasenknechte. Gegen diese kamen oft Klagen von Bürgern vor, die auf die damaligen Verhältnisse ein böses Licht werfen. Die Knechte trieben die Schweine von der Hutweide und fingen sie dann ein; sie fingen Hunde mit Halsbändern, nahmen ihnen diese ab und erpreßten von den Bürgern das Lösegeld; gefangene Kühe, die in den «Pripas»* geführt werden sollten, wurden von ihnen erbarmungslos mit Knütteln geprügelt; ja es kam 1854 sogar vor, daß sie einen Knecht, der bei der «neuen Kathedalkirche» eine Kuh vorbeiführte, mit ihren Stricken fingen und ihm die Kuh abnahmen. Im Jahre 1852 war über Ansuchen Górskis seine Tätigkeit als Abdecker auch auf die Vorstädte, nämlich auf die deutsche und moldauische Gemeinde Rosch, ferner auf Klokuczka, Kaliczanka und Horecza ausgedehnt worden. Drei Jahre später wurde Górski nach Krakau gerufen (1855); nach der neuen Gerichtsorganisation war für die Bukowina kein Scharfrichter bestellt und daher wurden seither wieder besondere Wasenmeister aufgenommen. Bis 1884 befand sich die Wasenmeisterei in der Kaliczankerstraße und der Aasplatz hinter der Steinerschen Mühle; im genannten Jahre wurde der Aasplatz auf das am rechten Pruthufer gelegene Zuczker Territorium verlegt und 1887 dort auch die Wasenmeisterei errichtet.³⁸

Schon zur Zeit der Militäradministration wurden die ersten **Wirtshaus-** und **Tanzordnungen** gegeben. Am 1. Dezember 1783 ließ Enzenberg die kaiserliche Verordnung vom 10. Jänner 1781 in Czernowitz verlautbaren,³⁹ wornach an Fasttagen, hohen Festen, ferner am Todestage der Kaiserin Maria Theresia, des Kaisers Franz I u. a. «Musik zu halten» verboten war. Enzenberg schränkte «zur Verhinderung von Ausschweifungen» die Erlaubnis «Musik zu halten» noch mehr ein. Die Bewilligung dazu sollte nur für den Sonntag, ferner für den Montag «als Wochenmarkttag», dann für die von der kaiserlichen Verordnung nicht ausgenommenen Feiertage und endlich im Fasching am Mittwoch gewährt

*Unter «Pripas» versteht man bekanntlich den Ort, wo herrenlos aufgefangenes Vieh gehalten wird, bis der Eigentümer es gegen entsprechenden Entgelt wieder auslöst. Die Einrichtung wird schon in der alten Städteordnung erwähnt. Näheres darüber unten bei den Ausführungen über die Finanzen.

мець, який займався чищенням вигрібних ям, Самуїл Вайнінгер зголосився на цю роботу. Він пообіцяв також «звільнити без усякої компенсації міських гицлів від обов'язку при страті людей, але щоб кат на місці турбувався про їх вивезення». З цього видно, що місто повинно було надавати в розпорядження ката, якому платила держава, своїх гицлів для страти людей. Але, врешті-решт, Гурський зберіг нагляд за гицлями. На них часто скаржилися міщани, і це кидає погане світло на тодішній стан. Гицлі виганяли свиней з пасовищ і відловлювали їх. Вони ловили собак з опийниками, знімали їх, а потім вимагали у міщан викупу; вони також жорстоко били батогами захоплену худобу, яку мали гнати на «припас»*; у 1854 році сталося навіть таке, що вони своїми линвами зловили слугу, який повз «нову Кафедральну церкву» вів корову та відібрали її. На прохання Гурського, у 1852 році його гицлярська діяльність поширилася й на передмістя, а саме: на німецьку й молдавську громади Роші, крім того, на Клокучку, Калічанку й Горичу. Через три роки Гурського перевели до Кракова (1855). Згідно з новим судоустроєм на Буковині кат не передбачався і тому з цього часу знову брали на службу гицлів. До 1884 року гицлярня знаходилася на Калічанській вулиці, а скотомогильник — за млином Штайнера. Цього ж року місце схоронення падалі перевели на територію Жучки на правому березі Пруту, а 1887 року там спорудили й гицлярню.³⁸

Ще за військової адміністрації були встановлені перші **правила для шинків та з організації танців**. 1-го грудня 1783 року Енценберг оприлюднив у Чернівцях царське розпорядження від 10-го січня 1781 року³⁹, згідно з яким у піст, на великі свята, крім того, в день смерті цесареві Марії Терезії, цесаря Франца I та ін. було заборонено «музикувати». Енценберг ще більше обмежив випадки дозволів на «музикування», щоб «не допустити розпусти». Дозвіл давали тільки на неділю, а ще на понеділок як «базарний день», крім цього, на ті святкові дні, не перелічені у царському розпорядженні, та, зрештою, на масля-

*Як відомо, під «припасом» розуміють місце, де утримують виловлену бродячу худобу, поки власник не викупить її за відповідну суму. Ця установа згадується ще у давньому міському статуті. Докладніше про це мовиться там, де йде виклад про фінанси.

werden. Für jedesmal mußte die Erlaubnis damals beim Administrationssekretär Oberlieutenant Adler eingeholt und dafür an die Stadtkasse 17 kr. gezahlt werden. Die erste ausführliche Wirtshausordnung wurde am 7. September 1784 zur Verhinderung von Kaufhändeln gegeben.⁴⁰ Darnach sollte das Schenken und Musikhalteln nur bis 10 Uhr abends gestattet sein; dagegen verstoßende Wirte wurden zum erstenmal mit 2 fl. bestraft, im Wiederholungsfalle mit Leibesstrafe bedroht. Betrunkene durfte nicht mehr eingeschenkt werden; vielmehr mußte sie der Wirt wegschaffen. Dienstmägde durften an Sonn- und Feiertagen nur bis 7 Uhr abends tanzen und im Wirtshause bleiben. Beim Spielen erlaubter Spiele durften nur Sätze bis 3 kr. gemacht werden. Liederliche Weibspersonen und verdächtige Leute durften nicht beherbergt werden. Vor dem Wirtshause und in dessen Gänge waren brennende Laternen anzubringen. Schließlich hatten die Wirte auf Feuer und Licht im Hof, Stall und Boden zu achten. Da diese Anordnungen nicht befolgt wurden, erging am 21. April 1785 eine strengere Kundmachung. Darnach hatten nach 10 Uhr die Stadtpatrouillen alle Wirtshäuser «in der oberen und unteren Stadt» abzustreifen. Die Wirte, bei denen um halb elf Uhr noch Musik und Gäste angetroffen wurden, sollten sofort abgeführt werden. Sie wurden das erstemal mit 4 fl., das zweitemal mit 4 Tagen Arrest und Straßenkehren, bei der dritten Betretung mit dem Verluste des Schankhaltens bestraft. Auch die Stadtordnung von 1786 enthält entsprechende Vorschriften.⁴¹ Für die jedesmalige Erlaubnis Musik zu halten mußte der Wirt 20 kr. zahlen; an Sonn- und Feiertagen durfte während des Gottesdienstes weder geschenkt noch Musik gehalten werden; ohne Bewilligung der Landesstelle durfte niemand ein Schankhaus errichten, und diese sollte die Zahl der Wirtshäuser in einem gehörigen Verhältnisse zur Population halten; Trunkene durfte nichts mehr verabreicht werden; um 10 Uhr nachts waren alle Wirtshäuser zu schließen; Wirte sollten niemanden «über eine gewisse Summe auf Kredit noch weniger gegen eine Verpfändung von Gerätschaften bei Strafe des Geldverlustes einen Trank geben, und dem, der als Trunkenbold bekannt ist, nicht um einen Kreuzer verabreichen. Die Hälfte des Strafgeldes soll der Denunziant bekommen. Wenn aber der Trinker selbst den Ausschänker anzeigt, der ihm auf Kredit Trank gegeben hat, so soll ihm die ganze Schuld nachgesehen und der Wirt zu diesem Verluste verurteilt werden. Bei einer zweiten ähnlichen Betretung des Wirtes soll er nebst diesem

ниці у середу. Кожного разу треба було брати дозвіл у секретаря адміністрації, старшого лейтенанта Адлера і сплатити до міської каси 17 кр. Перше докладне положення про шинки вийшло 7-го вересня 1784 року, воно мало запобігати бійкам.⁴⁰ Згідно з ним, продаж спиртного та гра музик дозволялися тільки до 10 години вечора. За перше порушення цього правила шинкаря штрафували на 2 фл., а при повторному порушенні передбачалися тілесні покарання. П'яним заборонялося відпускати спиртне, більше того — шинкаря повинен був їх спровадити. Служниці мали право танцювати та перебувати в шинку у неділю та в свята тільки до 7 години вечора. Граючи у дозволені ігри, можна було робити ставку не вищу за 3 крейцери. Повій та підозрілих людей заборонялося брати на нічліг. Перед шинком та в його сінях треба було запалювати ліхтарі. Нарешті, шинкаря мусили пильнувати за вогнем та світлом у дворі, у стайнях і на горіщах. Але цього розпорядження не дотримувалися, тому 21-го квітня 1785 року вийшло суворіше оголошення, згідно з яким міські патрулі повинні були після 10 години обходити всі шинки «у горішньому та долішньому місті». Шинкаря, у яких о пів на одинадцять застали музик та відвідувачів, треба було негайно заарештовувати. Перший раз їх карали штрафом 4 фл., другий раз — чотирма днями арешту та підмітанням вулиць, а на третій раз їх позбавляли права утримувати шинки. Відповідні приписи містяться у міському статуті від 1786 року⁴¹. За кожен дозвіл мати музик шинкаря повинен був сплачувати по 20 крейцерів. У неділю та у святкові дні, коли відбувалися богослужіння, не можна було продавати спиртне і грати музиком. Без дозволу крайової влади ніхто не мав права будувати шинки і вона повинна була регулювати співвідношення шинків відповідно до кількості населення. П'яним заборонялося більше наливати, а о десятій годині вечора всі шинки мали зачинятися. Шинкаря не повинні були «під загрозою втрати грошей наливати в борг понад певну суму, а тим більше під речову заставу, а тим, хто відомий як пияк, не наливати навіть на крейцер. Половину суми штрафу повинен отримувати донощик. Але якщо на шинкаря, який налив у борг, донесе сам пияк, то йому борг прощається, а шинкаря треба карати штрафом на цю суму втрати. При повторному подібному порушенні шинкаря повинен, поряд з цими втратами, сплатити ще й готів-

Verluste noch zu einem baaren Gelderlag, der dem Verluste der auf Kredit gegebenen Summe gleich ist, und zu einer körperlichen Strafe angehalten werden.» Diese Vorschriften bildeten die Grundlage späterer «Polizeiverordnungen» des Kreisamtes, so jener von 1793. Sie enthält bloß insofern eine Neuerung, als im Winter nur bis 9, im Sommer aber bis 10 Uhr geschenkt und Musik gehalten werden sollte, «wovon jedoch die Militäroffiziere, Beamten und Honoraziores insoweit ausgenommen sind, daß ihnen der Aufenthalt bis 12 Uhr, jedoch ohne Musik gestattet werde.... Damit sich niemand mit Unwissenheit der Stunde entschuldigen kann, soll zu jedem Abend durch ein besonderes Glockenläuten das Zeichen der verstrichenen neunten oder zehnten Stunde gegeben werden. Das Gemeindegerecht hatte daher sogleich eine derlei Glocke aus städtischen Geldern anzuschaffen und beim Gemeindehause aufzustellen». Die Summe, über welche keinem Gast Kredit zu gewähren war, wurde mit 3 fl. poln. festgestellt. Auch «Hochzeitwerber» und «Ballgeber» mußten die Erlaubnis «nächtliche Musik zu halten» beim Kreisamte einholen. Gleichzeitig wurde dem Gemeindegerecht eine «Ballordnung» zur Richtschnur gegeben. Eine solche war übrigens schon am 29. Jänner 1788 vom Kreisamt dem Stadtmagistrat mitgeteilt worden; sie war schon vom 1. Februar an einzuführen und mußte sofort «zu jedermanns und besonders des Handelsstandes Wissenschaft» gebracht werden. Tatsächlich wurde diese «Ballordnung» in den nächsten Tagen den hervorragenden deutschen und armenischen Kaufleuten Franz Ulrich und Cie., Christoph Petrowicz und Cie, Ignatz Antonowicz und Stefan Bogdanowicz zur Kenntnis gebracht; es scheinen also vor allem die reichen Handelsleute Bälle gegeben zu haben. Auf uns sind diese ältesten Ballordnungen nicht gekommen. Doch besitzen wir eine aus 1803. Diese lautet:⁴² «Ballordnung zur Erzielung mehrerer Ordnung und Sicherheit für die in der Kreisstadt Czernowitz stattfindenden Nobel- und Bürger-Bälle: 1. Darf niemand auf dem Ball, der zu tanzen willens ist, Sporen tragen: 2. soll niemand weder mit Seitengewehr noch mit einem Stock auf dem Tanzsaal erscheinen; 3. wird jedermann untersagt, sowohl in dem Tanz- als in dem Speisesaal Tabak zu rauchen; 4. den Livre-Bedienten wird der Zutritt auf den Ball nicht gestattet; ebenso wird 5. ohne Unterschied der Personen jeder erinnert, sich ruhig, friedfertig und anständig zu betragen, als widrigens derjenige, der sich wider die gute Ordnung zu handeln wagen würde, ohne weiters abgeschafft oder nach Umständen des Vergehens durch Militärwache eingeführt werden wird. Damit aber auch in Ansehung der Tänze keine Unordentlichkeit sich ergeben möge, wird hiemit angeordnet: 6. so wie der Ball

кою суму, що дорівнює вартості виданого в борг спиртного, а, крім того, йому призначалися тілесні покарання». Ці приписи лягли в основу пізніших «поліційних розпоряджень» окружного управління, наприклад, від 1793 року. У них міститься тільки те нове, що взимку можна наливати спиртне та грати музиком до 9-ї, а влітку — до 10-ї години, «однак за винятком військових офіцерів, державних службовців та знатних людей, яким перебування дозволено до 12 години, щоправда, без музик.... Щоб ніхто не виправдовувався, ніби він не знає, котра година, кожного вечора давати знак спеціальним дзвоном про кожену минулу дев'яту чи десятую годину. Тому громадський суд мусив негайно придбати такий дзвін за міські гроші та повісити його біля будинку громади». Сума, понад яку клієнтам не можна було відпускати в борг, була встановлена в 3 польських фл. «Весільні старости» та «господарі балів» також мали в окружному управлінні дістати дозвіл на «нічне музичення». Одночасно громадському судові були доведені для керівництва «бальні правила». Втім, такі ж правила окружне управління 29-го січня 1788 року передало міському магистратові; запроваджувати їх треба було з 1 лютого та довести «до відома кожного, а особливо торгового стану». Справді, ці «бальні правила» в наступні дні були доведені до відома визначних німецьких та вірменських купців Франца Ульріха і Ко, Христофа Петровича і Ко, Ігнаца Антоновича та Стефана Богдановича. Виходить, що бали влаштовували, передовсім, багаті купці. Ці найдавніші бальні правила до нас не дійшли, але ми маємо подібні правила від 1803 року. Вони проголошують:⁴² «Бальні правила для досягнення більшого порядку та безпеки на дворянських та міщанських балах, що відбуваються в окружному місті Чернівцях: 1. Ніхто, хто хоче танцювати на балу, не повинен носити шпор. 2. У танцювальному залі ніхто не повинен з'являтися ні зі шпагою, ні зі стеком. 3. Кожному забороняється палити тютюн як у танцювальній, так і бенкетній залі. 4. Не дозволяється доступ на бал ліврейній прислузі; крім того 5. без огляду на особистості кожному треба нагадувати про те, що він має поводитися спокійно, миролюбно та пристойно, інакше, хто наважиться порушувати добрий порядок, має бути негайно випроваджений чи, залежно від порушення, виведений військовим патрулем. Але для того щоб з приводу танців не виникло якогось безладу, цим постановляється: 6. Ос-

gewöhnlich um 7 Uhr abends sich eröffnet, so wird von dieser Stunde an bis 9 Uhr polnisch getanzt und das sogenannte Abpatschen nicht gestattet. Weiters wird getanzt: von 9 bis 10 Uhr deutsch, von 10 bis $\frac{1}{2}$ 11 Menuette, von $\frac{1}{2}$ 11 bis 11 Mazurisch oder Quadrille, von 11 bis 12 Ruhe-Stunde, von 12 bis 1 Uhr Sauvage, von 1 bis 2 polnisch, von 2 bis $\frac{1}{2}$ 3 deutsch, von $\frac{1}{2}$ 3 bis 3 Mazurisch oder Krakowiak, von 3 bis 4 polnisch. Der Ordnung und Ruhe wegen wird die Abwechslung dieser festgesetzten Tänze nur der politischer Seits beordnete

кільки бали зазвичай починаються о 7-й годині вечора, то з цієї години до 9-ї танцюють по-польськи і не допускається так зване плескання. Далі порядок танців такий: з 9-ї до 10-ї години танцюють по-німецьки, з 10-ї до пів на 11-у — менует, з пів на 11-у до 11-ї — мазурку або кадрили, з 11-ї до 12-ї — перерва, з 12-ї до 1-ї — саваж, з 1-ї до 2-ї — по-польськи, з 2-ї до пів на 3-ю — по-німецьки, з пів на 3-ю до 3-ї — мазурку або краков'як, з 3-ї до 4-ї — по-польськи. Для порядку і

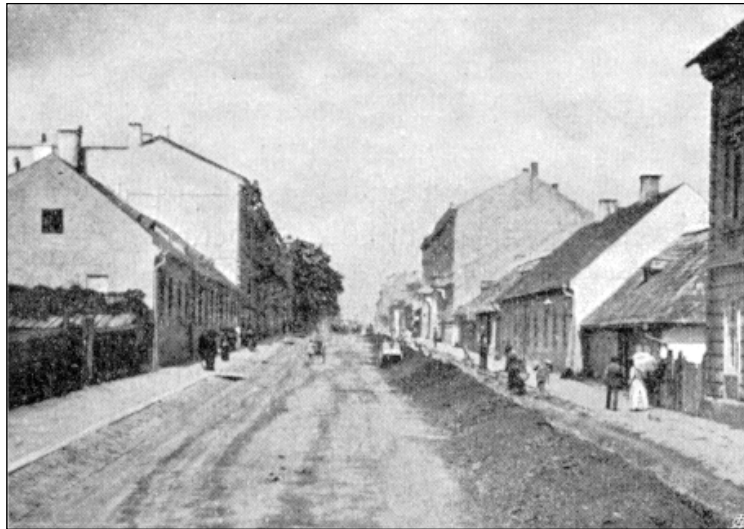

Abb. 69. Alte Häusergruppe in der Herrengasse um 1895.

Лл. 69. Група старих будинків на вулиці Панській близько 1895 року.

Herr Kreis- und Inspektions-Commissär anschaffen und jedem anderen die Anschaffung der Musik ernstlich verboten. Diese Ordnung ist auf dem Bürgerball mit dem Beisatze zu beachten, daß wenn Moldauer Bürger erscheinen, auch für ihren National Tanz die Zeit zu bestimmen ist. Vom Bukowiner Kreisamt. Czernowitz, 3. Februar 1803. Joseph Vogel, Kreisvorsteher; Apian, Kreissekretär». An die Bestimmungen dieser Vorschrift erinnern noch viel später die «mit obrigkeitlicher Bewilligung» abgehaltenen «Bürgerbälle», zu denen «Domestiquen» der Eintritt verboten war (Abb. 60). In unruhigen Zeiten, so im Jahre 1849, wurden verschiedene Beschränkungen für die Abhaltung von Unterhaltungen festgesetzt; darnach sollten diese in der Regel nur bis 12 Uhr nachts, und zwar in Gegenwart eines Commissärs stattfinden. Maskeraden wurden verboten.⁴³ Gegenwärtig gelten selbstverständlich die bestehenden Verordnungen.⁴⁴

Entsprechend den damaligen Anschauungen über die Aufgaben der Obrigkeit waren am Ende des 18. Jahrhunderts

спокою зміну цих установлених танців може робити тільки призначений політичною владою пан окружний та інспекційний комісар, а всім іншим замовляти музику суворо заборонено. Цей порядок на міщанському балу може мати доповнення, що коли з'являються молдавські міщани, треба визначити час для їхнього національного танцю. Від Буковинського окружного управління. Чернівці, 3 лютого 1803 року. Йозеф Фогель, окружний староста; Апіан, окружний секретар». Про ці правила значно пізніше нагадують «міщанські бали», що відбувалися «за начальницьким дозволом», на які заборонено було приходити «доместикам» (слугам) (іл. 60). У неспокійні часи, наприклад 1849 року, запроваджувалися різні обмеження на проведення забав, згідно з якими вони мали відбуватися тільки до 12 години ночі і в присутності комісара. Маскаради були заборонені.⁴³ Звичайно, зараз діють нові правила.⁴⁴

Відповідно до тодішніх поглядів на завдання влади, наприкінці 18-го століття були ще звичними за-

noch **Verbote über Schuldenmachen und Luxus** üblich. Interessant ist eine Zuschrift Enzenbergs vom 18. April 1785 an den Stadtmagistrat:⁴⁵ «Das unverantwortliche Schuldenmachen», so beginnt sie, «ist sehr gemein und verursacht die bittersten Klagen». Es folgen sodann Vorschriften, wieviel zu kreditieren war und wann Schuldner geklagt werden sollten. So hatten sich Professionisten stets zu erkundigen, «ob die Bestellung nicht die Einkünfte des Bestellers überschreite»; die Bezahlung für gelieferte Arbeiten war schon am zweiten Tage zu fordern; unbeglichene Forderungen schon am dritten Tage einzuklagen, da sie sonst von der Obrigkeit abgewiesen werden sollten. Dazu machte Enzenberg folgenden Zusatz: «Und wenn ein oder anderer an mich oder meine Familie was zu fordern hätte und gegen mich zu klagen abgeschreckt sein möchte, gebe (ich) die Bewilligung, daß der Gläubiger bei seinem (Distrikts-) Direktor wider mich klage, im Falle auf vorgegangene Abforderung nicht die Gläubiger contentiert hätte; wer aber bis 3. oder 4. Mai a. c. (des laufenden Jahres) nicht seine Klagen anbringt, wird nicht mehr gehört». Andere Verordnungen waren gegen das Schuldenmachen in Wirtshäusern gerichtet, und die Stadtordnung von 1786 enthält Bestimmungen gegen **jeden überflüssigen Aufwand bei festlichen Gelegenheiten**: «Die Magistrate haben auch dafür zu sorgen, das die bisher bei Kindstauen, Hochzeiten und Leichenbegängnissen üblichen, überflüssigen und kostspieligen Gastereien nach und nach vermindert und endlich ganz aus der Gewohnheit gebracht, sowie auch die bei der moldauischen Nation an den Kirchweihfesten auf den öffentlichen Kirchhöfen gewöhnlichen Tänze und andere lärmende Belustigungen, die mit der Heiligkeit der Religion unverträglich sind, als Mißbräuche hintangehalten werden». Auch das Schießen bei Hochzeiten untersagte die Stadtordnung, doch hat sich diese landestübliche Gewohnheit trotz wiederholter Vorschriften erhalten.

Die **Sittenpolizei** wurde in älterer Zeit streng gehandhabt. Die Beherbergung «liederlicher Weibspersonen» wurde schon 1784 verboten.⁴⁶ Am 13. September 1793 erging vom Kreisamt an das Gemeindegericht der Befehl, über die «zwei insitzenden liederlichen Dirnen» zu erheben, woher sie sind; «sodann sind aber selbe öffentlich durch die Stadt auszupeitschen und entweder von Ort zu Ort in ihren Geburtsort oder außer Land zu schaffen». ⁴⁷ Die geänderten Anschauungen haben schließlich zur Duldung der Prostituierten unter ärztlicher Aufsicht geführt.⁴⁸

Gegen das **Bettelwesen** hat schon Enzenberg 1779 Maßregeln ergriffen.⁴⁹ Da die Bettler zumeist fremde über die Grenze eingeschlichene Leute waren, so wurden die arbeitsuntauglichen aus dem Lande gewiesen, die

борони на створення боргів і на розкіш. Цікавою є записка Енценберга до міського магістрату від 18-го квітня 1785 року⁴⁵: «Безвідповідальне створення боргів, — так починається лист, — є дуже поширене і викликає найприкріші скарги». Далі йшли вказівки щодо обсягів кредитування і часу позивання з боржниками. Так, ремісники весь час мали довідуватися, «чи замовлення не перевищує доходів замовника». Плату за виконані роботи треба було вимагати вже наступного дня, а у випадку затримки вже на третій день подавати позов, бо в іншому разі влада повинна була його відхилити. До цього Енценберг приписав ще таке: «А якщо той чи інший мав би вимагати чогось від мене чи моєї родини і боїться позиватися зі мною, то (я) даю згоду на те, щоб кредитор, якщо його попередні вимоги не задоволені, позивав мене у свого (дистриктного) директора. Але хто до 3-го чи 4-го травня (поточного року) не подасть позову, то його слухати більше не будуть». Інші розпорядження були спрямовані проти боргів у шинках, а міський статут від 1786 року містить статті, спрямовані проти будь-яких **зайвих витрат з нагоди свят**: «Магістрати мають слідкувати за тим, щоб звичні на хрестинах, весіллях та похоронах непотрібні та дорогі гулянки поступово рідшали і зрештою вийшли з ужитку, а також, щоб традиційні танці та інші гучні забави, поширені серед молдавської нації у храмові свята на церковних подвір'ях, які не сумісні зі святістю релігії, стримувалися як погані звичаї». Міський статут забороняв також стрілянину на весіллях, але, незважаючи на численні приписи, цей місцевий звичай зберігся.

Поліція моралі в давніші часи була суворою. Ще у 1784 році було заборонено брати на нічліг «жінок легкої поведінки»⁴⁶. 13 вересня 1793 року окружне управління наказало громадському суду з'ясувати, звідки походять «дві заарештовані легковажні дівиці, а потім привселюдно гнати їх батогами через місто, або ж гнати від села до села аж до місця народження чи за межі краю»⁴⁷ Зміна поглядів, зрештою, призвела до того, що проституцію стали терпіти під лікарським наглядом⁴⁸.

Ще 1779 року Енценберг вживав заходів проти **жебракства**.⁴⁹ Жebraками були здебільшого чужинці, що прибули з-за кордону, тому непрацевдатних висилали з краю, а інших примушували працювати і пла-

anderen zur Arbeit gezwungen und dafür mit vier Kreuzern täglich verpflegt. «Betteljuden», die nach ihrer Abschaffung zurückkehrten, wurden «ernstlich bestraft.» Da das Bettelwesen nach verschiedenen Berichten in der Bukowina sehr überhandnahm,⁵⁰ wurde auch später gegen Bettler sehr streng verfahren.⁵¹ Am 26. September 1785 befahl die Landesadministration dem Stadtmagistrat, «den eigenen wahren Stadtbettlern» ein Zeichen zu geben, «damit man sie als privilegierte Bettler anerkenne, welches Zeichen ihnen an die linke Brustseite zu heften ist.» Alle anderen Bettler sollten aufgegriffen und in die Temniza (das landesfürstliche Gefängnis) gesteckt werden; dort sollten sie von der Stadt mit 2 Pfund Brot und 2 kr. verpflegt werden, dafür aber für die Gemeinde arbeiten. Krüppelhafte Bettler wurden über die Grenze geschafft und ihnen gedroht, daß sie im Falle der Wiederkehr eingesperrt oder auch mit 20 Stockstreichen bestraft würden. Besondere Maßregeln wurden gegen die «Betteljuden» ergriffen. Ganz ähnlich lauten die Bestimmungen der Stadtordnung von 1786 über das Bettelwesen.⁵² Außerdem verfügte sie aber, daß die Aufnahme von «Bettelgesindel» in Privathäusern und Gasthöfen verboten sei und deshalb öfter Visitationen durch den Magistrat veranlaßt werden sollten. Schon dringt auch der humane Zug durch, daß wirklich Arbeitsunfähige «von ihren nächsten Anverwandten oder in deren Ermangelung von der ganzen Gemeinde erhalten werden müssen». Dem Magistrate wird befohlen, «die armen elternlosen Waisen ausfindig zu machen, ihnen Vormünder aufzustellen und bei den ganz armen dafür zu sorgen, daß ein oder der andere Bürger sie adoptiere und christlich erziehe». Auch wird schon die Errichtung von Armeninstituten empfohlen. Die Polizeiordnung von 1793 befahl dem Gemeindegerecht, «liederliches Gesindel» und «Müßiggänger» im Einvernehmen mit dem Kreisamte über die Grenze zu schaffen oder zum Militär abzustellen. «Bettler, die sich besonders an Markttagen einzuschleichen pflegen», hatte das Gemeindegerecht ohne weiters einzuziehen. Sie mit 6, 10 bis 14 Stockstreichen zu bestrafen und abzuschieben. Um der «Gassenbettelei» zu steuern, hatte jeder der «Kommissäre» (Viertelmeister) der vier Bezirke der Stadt «in seinem Bezirke auf das Bettelgesindel zu invigilieren, die betretenen sofort handfest zu machen und an das Gemeindegerecht abzuliefern». Es war das ein unangenehmes Geschäft, wie dies der Fall des Viertelmeisters Sommer beweist, der sich nicht «Bettlerichter» nennen wollte.⁵³ Vollständig

тили їм по чотири крейцери денно. «Жебручих євреїв», які після вигнання знову поверталися, «суворо карали». Оскільки жебрацтво на Буковині, за різними повідомленнями, було дуже поширене⁵⁰, то і в пізніші часи з жебраками поводитися вельми суворо.⁵¹ 26-го вересня 1785 року крайова адміністрація наказала міському магістратові, щоб «своїм справжнім міським жебракам» видати відзнаку, «аби їх трактувати як привілейованих жебраків, а цю відзнаку прикріплювати зліва на грудях». Всіх інших жебраків треба було вилловлювати та кидати до темниці (державної тюрми). Там їм місто мало видавати по два фунти хліба та по два крейцери, але за це вони мали працювати для громади. Жебраків-калік спроваджували за кордон та грозили їм, що у разі їхнього повернення їх кинуть до в'язниці та покарають двадцятьма ударами палиці. Особливих заходів уживали щодо «жебручих євреїв». Досить схожими є і статті про жебрацтво міського статуту від 1786 року.⁵² Проте вони, крім того, вимагали, щоб «жебракуючих волоцюг» не приймали в приватних будинках та заїжджих дворах, а тому магістрат повинен був організувати регулярні перевірки. Але тут проступає вже й гуманний штрих, який вимагає, що справді непрацездатних повинні «утримувати їхні найближчі родичі або, за відсутності таких, вся громада». Магістратові наказується «виявляти бідних безпритульних сиріт, призначати їм опікунів, а про найбідніших подбати таким чином, щоб їх усиновив той чи інший міщанин та виховував їх по-християнськи». Тут також рекомендовано запровадити притулки для бідних. Поліційний статут від 1793 року велів громадському суду, за погодженням з окружним управлінням, висилати за межі краю або віддавати у солдати «розпутних волоцюг» та «нероб». «Тих жебраків, які люблять пролізати на базарні дні», громадський суд мав без жодних церемоній відловлювати, карати їх ударами 6, 10-14 палиць і висилати назад. Щоб контролювати «вуличне жебрацтво», кожен з «комісарів» (квартальних) чотирьох міських округів мав «у своєму окрузі пильнувати за жебрацьким набродом, а тих, що проникли [в місто], негайно заарештовувати і доправляти до громадського суду». Це було неприємним заняттям, як видно у випадку з квартальним Зоммером, який не хотів називатися «жебрацьким суд-

ließ sich die Straßenbettelerei nie abstellen; sie muß auch gegenwärtig geduldet werden.

Die Stadtarmen waren zunächst auf die Privatwohlthäter angewiesen. So überließ⁵⁴ das Kloster Horecza eine Hütte in der heutigen unteren Russischen Gasse einem Armen zum Bewohnen, und ebenso der Brauer Weineck ein Häuschen bei der heutigen Residenz (1787). Die ersten Spuren ordentlicher Obsorge für das **Armenwesen**, zu der die Stadtordnung von 1786 anregte, finden sich schon im folgenden Jahre. Am 12. Dezember 1787 forderte der Kreishauptmann Beck den Stadtmagistrat auf, das Straßenbetteln abzustellen, denn «dieses benehme den Wohlthättern den Willen, zum **Armeninstitut** fernere Beiträge zu leisten.»⁵⁵ Dieses Institut war mit 1. November 1787 ins Leben getreten und ist später besonders vom Bukowiner Bischof Vlachowicz gefördert worden; es wurde mehrmals, zuletzt 1888 reorganisiert und wird gegenwärtig von einer Kommission, deren Vorstand der jeweilige Bukowiner Erzbischof ist, verwaltet.⁵⁶ Die Stadtgemeinde hat stets dafür gesorgt, daß dem Institute verschiedene Beträge zuflossen. Aus dem bereits oben zitierten Tätigkeitsbericht des Gemeindegerichtes von 1793 wissen wir, daß konfisziertes Brot in die «Armenkassa» kam. Aus einem Bericht von 1795 ist zu erfahren, daß dem Konsistorium für diese «Armenkassa» auch die «Entreelösung» von der öffentlichen Vorstellung einer «Sprechmaschine» «nach Abschlag der daselbst gewesenen Unkosten übermacht» wurde. Auch sonst kamen dem Armeninstitut von Schausstellungen u. dgl. gewisse Beträge zugute. In den Stadt-Kontobüchern jener Jahre finden wir auch bereits Erhaltungskosten für **elternlose** Waisen eingetragen. So wird z. B. in der Rechnung für Dezember 1796 ausgewiesen: «Mihay Wisniuk erhält für das in Erziehung habende elternlose Kind Joseph Scherar zur Verpflegung für Dezember 2 fl.; Iuon Grek erhält für das von einer in Diensten gestandenen Weibsperson abgenommene und vom 9. bis letzten Dezember in Erziehung begehaltene Knäblein an Verpflegung täglich a 4 kr. 1 fl. 32 kr.; Marianna Spielmann empfängt für das Findelkind Anna Holinska für Dezember an Verpflegung (täglich) a 6 kr. 3 fl. 6 kr.» Um die Einnahmen zu Gunsten der Armen zu erhöhen, führte das Kreisamt 1830 in Czernowitz nach dem Beispiel anderer österreichischer Städte «Enthebungskarten» von der üblichen Sitte des Glückwunsches zum Neuen Jahre gegen Erlag eines beliebigen Geldbetrages zum Besten der Armen ein. Die Karten wurden vom Vicekreishauptmann Zalich und vom Gemeindevorsteher Klug vom 30. Dezember an ausgefolgt; die Namen der Spender und die Verwendung der Geldbeträge sollten veröffentlicht werden.⁵⁷ Die Not des Jahres 1848 veranlaßte im August das Erscheinen

deu».⁵³ Цілком викоринити вуличне жебрацтво не вдалося; з ним мусять миритися і нині.

Спочатку міськими бідняками опікувалися тільки окремі благодійники. Так, монастир Горича віддав одному бідняку хатинку для проживання⁵⁴ у нижній частині теперішньої Руської вулиці, так само й пивовар Вайнекк поступився у 1787 році хатинку біля сьогоднішньої резиденції. Перші сліди організованої опіки **бідними**, якої вимагав міський статут 1786 року, з'являються вже наступного року. 12-го грудня 1787 року окружний староста Бекк вимагав від міського магістрату викоринити вуличне жебрацтво, бо «воно відбиває у добродійців бажання робити подальші внески до **благодійного закладу**»⁵⁵. Цей заклад з'явився 1-го листопада 1787 року, а пізніше йому особливо сприяв Буковинський єпископ Влахович. Він зазнавав частих реорганізацій, останній раз у 1888 році, а зараз ним керує комісія, очолювана чинним Буковинським архієпископом.⁵⁶ Міська громада постійно дбала, щоб для цього закладу надходили різні внески. Із цитованого вже вище звіту про діяльність громадського суду за 1783 рік дізнаємося, що до «благодійної каси» надходив конфіскований хліб. З одного повідомлення за 1795 рік довідуємося, що консисторія переказала для цієї «благодійної каси» «плату за вхідний квиток» на публічний показ «машини, що говорить», «після вирахування витрат на показ». В інших випадках заклад для бідних також отримував певні кошти від виручки за видовища. У міських книгах розрахунків тих років вже зустрічаються кошти на **утримання сиріт**. Так, у грудні 1796 року записано: «Михай Віснюк отримує на дитину-сироту Йозефа Шерара, що перебуває у нього на вихованні, 2 фл.; Іон Грек отримує на харчування щоденно по 4 кр., а загалом — 1 фл. 32 кр. для хлопчика, взятого на виховання в служниці і утримуваного з 9-го до останнього грудня; Маріанна Шпільман отримує на підкинену дитину Анну Голінську на харчування (щоденно) за грудень по 6 кр., а загалом — 3 фл. 6 кр.». Щоб збільшити прихильність до убогих, окружне управління запровадило 1830 року у Чернівцях, за прикладом інших австрійських міст, «листівки звільнення» від звичної традиції вітати з Новим роком взамін за внесення будь-якої грошової суми на користь бідних. Листівки видавали починаючи з 30-го грудня заступник окружного старости Цаліх та голова громади Клюг. Імена жертводавців та інформація про використання грошових внесків мали бути опубліковані.⁵⁷ Скру-

eines «Ausrufs des Vereines zur Sammlung freiwilliger Beiträge»;⁵⁸ 1850 fand ein Ball zu Gunsten der Invaliden auf dem Rathause statt.⁵⁹ Schon anfangs der Fünzigerjahre bestimmte der Czernowitzer Bürgerliche Ausschuß ein Grundstück zwischen der Storozyntzer und Kuczurmarrerstraße im Werte von 2500 fl. für ein Blindeninstitut. Auch ein Barkapital wurde für diesen Zweck gesammelt, doch ist die Anstalt nicht zustande gekommen.⁶⁰ Ebenso ist die schon in den Sechzigerjahren geplante⁶¹ Kleinkinderbewahranstalt noch nicht

та 1848 року призвела до появи в серпні «Заклику Товариства по збору добровільних внесків».⁵⁸ У ратуші 1850 року відбувся бал на користь інвалідів.⁵⁹ На початку п'ятдесятих років чернівецький міщанський комітет виділив земельну ділянку, що знаходилася між Сторожинецькою та Великокучурівською вулицями, вартістю 2500 фл. для спорудження закладу для сліпих. З цією метою збирали й готівку, але цей заклад так і не створили.⁶⁰ Так само досі не збудовано запланований у шістдесяті роки⁶¹

Abb. 70. Alte Häuser in der Liliengasse (No. 16 und 18).

Лл. 70. Старі хати на вулиці Лілійній (№ №16 і 18).

errichtet. Blinde, Taubstumme, Findlinge und elternlose Waisen müssen daher von der Stadt in Privatpflege gehalten werden. Dagegen ist in den Sechzigerjahren aus Strafgeldern und Spenden aller Art der **städtische Armenfonds** errichtet worden,⁶² dessen Verwaltung seit 1868 mit Hilfe eines Armenrates stattfindet; diesem stehen die Armenväter zur Seite. Die Stadt ist zur zweckmäßigen Durchführung der Armenpflege in Armensprengel geteilt. Eine Neuorganisierung wird vorbereitet. An die **Errichtung** eines Siechenhauses dachte die Stadtverwaltung schon Ende der Sechzigerjahre; doch verfügte sie über sehr geringes Kapital.⁶³ Erst als die Bukowiner Sparkasse 1885 zum Andenken an ihren 25 jährigen Bestand ein Kapital von 90.000 fl. widmete, kam die «Siechenhausstiftung der Gemeinde Czernowitz und der Bukowiner Sparkasse» zustande. Am 2. Dezember 1888, also zur Feier des 40 jährigen Regierungsjubiläums des Kaisers, konnte bereits das Siechenhaus eröffnet werden.⁶⁴

Auf die Notwendigkeit der **Häusernumerierung** hat schon Enzenberg 1779 hingewiesen.⁶⁵ Im Jahre 1784 hatte

притулок для малолітніх дітей. Тому сліпих, глухонімих, підкидьків та сиріт місто мусило утримувати приватним чином. Але у шістдесяті роки з надходжень від штрафів та з різних пожертв засновано **міський фонд для бідних**,⁶² яким з 1868 року керує рада у справах бідних, а їй допомагають опікуни благодійних закладів. Задля досконалішої опіки над убогими, місто поділило на бідняцькі округи. Готується й реорганізація. Ще накінці шістдесятих років міське керівництво задумало **спорудження** будинку для людей похилого віку, але в його розпорядженні було замало коштів.⁶³ І тільки коли у 1885 році Буковинська ощадна каса пожертвувала з нагоди свого 25-літнього ювілею кошти в сумі 90000 фл., було засновано «Фонд будинку для людей похилого віку громади Чернівці та Буковинської ощадної каси». 2-го грудня 1888 року, тобто під час святкування 40-річного ювілею правління цісаря, будинок для людей похилого віку відкрили.⁶⁴

Ще Енценберг у 1779 році вказував на необхідність **нумерації будинків**.⁶⁵ У 1784 році при тодішній зйомці

bei der damaligen Aufnahme von Czernowitz eine «idealiter beschene Numerierung deren Haus- und anderen Gründe» stattgefunden; wenn wir diese Bemerkung richtig verstehen, so scheint damit gesagt zu sein, daß die Häuser nur im Protokoll Nummern erhielten, nicht aber wirklich mit diesen bezeichnet wurden. Auch die Numerierung des Pitzellischen Protokolls von 1787 weist keine eigentliche Häusernumerierung auf; es wurden nur die Parzellennummern fortlaufend eingetragen, die Häuser ohne Nummern angeführt. Aber bald darauf wurde doch die Häusernumerierung vorgenommen, denn am 24. Jänner 1789 trägt das Kreisamt dem Stadtmagistrat auf,⁶⁶ «die bei dem hiesigen (jüdischen) Maler erliegenden Hausnummertafeln abzuholen und denselben zu befriedigen» (für jede Tafel 1 $\frac{1}{2}$ kr.). Diese ältesten Haustafeln waren, wie noch gegenwärtig zuweilen auf unseren Dörfern, aus Holz; nach dem Stadt-Kontobuch von 1797 wurden im Februar dem Tischlermeister Rußwurm für das Abhobeln von 31 Hausnummertafeln 15 kr. bezahlt. Später wurden ovale Blechschildchen benützt, auf denen die für die ganze Stadt fortlaufenden Nummern der Häuser ersichtlich waren. Erst vor etwa fünfundzwanzig Jahren wurden diese Tafeln durch die jetzt im Gebrauche stehenden, nach Gassen geordneten, ersetzt.

Mit der Hausnumerierung verband schon Enzenberg die Absicht, «Celationen» (Verheimlichungen) von Familien zu verhindern. Die **Meldungspflicht** bei der Polizei befahl die Stadtordnung besonders bei Aufnahme von Bedienten und Mägden.⁶⁷ Die Polizeiordnung von 1793 schreibt bereits vor, daß nicht nur Schankwirte und Gastgeber, sondern auch alle Bürger die Fremden und Verwandten, die bei ihnen einkehren, anzeigen müssen.⁶⁸ Die gegenwärtigen Meldungsvorschriften beruhen auf Verordnungen von 1857.⁶⁹

Die ersten Verfügungen zur Einführung einer **Dienstbotenordnung** geschahen mit der Stadtordnung von 1786. Der Magistrat erhielt den Auftrag, sich an die unter dem 17. Juni 1783 für die galizischen Städte herausgegebene Dienstbotenordnung zu halten.⁷⁰ Die gegenwärtig geltende Dienstbotenordnung für Czernowitz wurde 1858 erlassen.⁷¹

Auch für die Überwachung des **Marktverkehrs** enthält die erste Stadtordnung verschiedene Vorschriften. Als Wochenmarkttag war in Czernowitz damals bloß der Montag bestimmt; ferner wurden die zwei noch heute bestehenden Jahrmärkte eingeführt. Verboten wurde vor allem der Vorkauf; erst «nach geendigtem Markte» durften die «Kleinverkäufer» den Landleuten «das Übriggebliebene»

Чернівців відбулася «умовна нумерація садибних та інших земельних ділянок». Якщо ми правильно розуміємо це зауваження, то, здається, малося на увазі, що будинки отримали свої номери тільки в протоколі, а на них самих насправді номерів не було. У протоколі Піцеллі за 1787 рік також немає власної нумерації будинків. Були внесені тільки чергові номери земельних ділянок, а будинки наводилися без номерів. Але незабаром нумерацію почали проводити, бо 24-го січня 1789 року окружне управ-ління доручає магістратові міста⁶⁶ «отримати у місцевого (єврейського) маляра таблички з номерами будинків, що знаходяться у нього, та розрахуватися з ним» (за кожную табличку по півтора крейцера). Ці найдавніші номерні таблички були, як це ще й досі подибується у наших селах, дерев'яними. Згідно з книгою міських рахунків від 1797 року, у лютому теслі Русвурму виплатили 15 кр. за вистругану 31 табличку з номерами будинків. Пізніше почали використовувати овальні бляшані таблички, на яких було видно порядкові для всього міста номери будинків. І тільки через двадцять п'ять років ці таблички були замінені на сучасні, з вуличною нумерацією.

Енценберг мав намір через нумерацію будинків запобігти прихованому проживанню сімей. Міський статут вимагав **реєстрації** в поліції, особливо при прийнятті на службу слуг та служниць.⁶⁷ Поліцейний статут від 1793 року приписував, щоб не тільки шинкарі та власники заїжджих дворів, але й усі міщани заявляли про всіх сторонніх та родичів, які в них зупинялися.⁶⁸ Сучасні приписи стосовно реєстрації базуються на постановах 1857 року.⁶⁹

Перші інструкції про запровадження **правил утримання прислуги** були викладені у міському статуті від 1786 року. Від магістрату вимагалось дотримуватися правил утримання прислуги, виданих 17-го червня 1783 року для міст Галичини.⁷⁰ А сучасні правила утримання прислуги були прийняті для Чернівців 1858 року.⁷¹

Перший міський статут містить також різні приписи щодо нагляду за **базарною торгівлею**. Базарним днем у Чернівцях тоді визначили тільки понеділок, а ще було запроваджено два щорічні ярмарки, що існують й тепер. Заборонений був тільки перекуп; «лише по закінченні базару дрібні торговці» мали право закуповувати у селян «все, що залишило-

abkaufen. Viehkäufe mußten ordentlich protokolliert und dem Käufer zu seiner Legitimation ein Schein ausgefolgt werden. Die Brotpreise waren festzustellen und Bäcker, welche «das Brot entweder nicht in guter Qualität oder zu gering ausbacken, mit einer angemessenen Leibesstrafe zu züchtigen.» Ebenso war eine Taxe für Fleisch festzustellen und «darauf zu halten, daß die Fleischer immer gesundes Vieh schlachten.» Die Richtigkeit von Maß und Gewicht wurde der besonderen Obsorge der Polizei anempfohlen. Diese und ähnliche Vorschriften finden sich bis zur Gegenwart oft wiederholt und die Akten des Stadtmagistrates beweisen, wie viel Mühe ihre Durchführung verursachte.

Erwähnt sei noch, das die **Reinigung der Obstbäume von Raupen** schon 1786 angeordnet wurde.⁷²

Wichtig war die Obsorge für das **Sanitätswesen**. Spleny klagt⁷³ 1775, daß «von keinem Bader, Chirurgo oder Arzt, viel weniger von einer Apothequen etwas zu hören ist. Die schwangeren Weiber wagen bei ihrer Niederkunft jedesmal ihr Leben, da anstatt Hilfe wider die natürlichen Gefahren der Aberglauben und die Unwissenheit sie noch größer machet. Gegen die Pest war niemals die geringste Veranstaltung gemacht.» Nach dem Berichte Enzenbergs⁷⁴ ließen sich die Kranken «meistens von Weibern und mit abergläubischen Mitteln kurieren.» Er betonte daher die Notwendigkeit der Anstellung von Ärzten, besonders eines «Landphysikus», der in Czernowitz auch Hebamme unterrichten sollte. Für die «Landes- oder Oberchirurgenstelle» machte Enzenberg schon 1780 Vorschläge;⁷⁵ doch wurden sie zunächst nicht ausgeführt. Dagegen bestand schon seit 1779 ein Militärspital und 1781 eine (Militär-) Apotheke in Czernowitz, bei der auch zwei «Feldschere» ihre Wohnung hatten;⁷⁶ diese waren das erste Sanitätspersonal in der Bukowina. Erst Ende 1782 traf der Distriktsoberchirurg Joseph Glabach in Czernowitz ein, den man als den ersten Sanitätsrat der Landesadministration bezeichnen kann.⁷⁷ Im Jahre 1786 war neben dem Oberchirurg auch ein Distriktschirurg angestellt.⁷⁸ Einige Jahre später finden wir bereits einen Chirurgen im städtischen Dienste. Am 6. Juni 1789 trägt das Kreisamt dem Stadtmagistrat auf, daß dem «chirurgischen Assistenten Allio, der vom hiesigen Kreisphysikus und Oberchirurgen über seine gute Verwendung bei dem städtischen Spital Zeugnisse beigebracht hat, zufolge Gubernialverordnung vom 3. Mai 1787 aus der Stadtkassa gegen Quittung 100 Gulden jährlich vom 1. Juni an zu erfolgen sind».⁷⁹ Später finden wir im

ся непроданим». Купівлю худоби треба було належним чином оформляти та при потребі видавати покупцеві довідку. Ціни на хліб були фіксовані, а тим пекарям, які «пекли неякісний або занадто малий хліб, призначати відповідні тілесні покарання». Так само мала бути тверда ціна на м'ясо та «необхідно було стежити за тим, щоб м'ясники забивали тільки здорову худобу». Поліції рекомендували взяти під особливий нагляд відповідність мір і ваги. Ми досі часто знаходимо приписи такого роду, а документи міського магістрату доводять, з якими труднощами було пов'язане їх запровадження.

Треба ще згадати, що вже 1786 року було видане розпорядження про **очищення фруктових дерев від гусені**⁷².

Важливою була й **санітарна справа**. 1775 року Сплени скаржився⁷³, що «немає ні цирульника, ні хірурга чи лікаря, а тим більше аптек. Вагітні жінки при пологах постійно ризикують життям, бо, замість порятунку від природних небезпек, цей ризик зростає через забобони та неуцтво. Ніколи не робилося найменшої спроби боротися з чумою». За повідомленням Енценберга⁷⁴, хворих «здебільшого лікували жінки з допомогою забобонних засобів». Тому він підкреслював необхідність прийняття на службу лікарів, особливо «крайового фізика», який би у Чернівцях навчав й акушерок. Ще 1780 року Енценберг пропонував відкрити посади «крайового або старшого хірурга»,⁷⁵ але ці посади на початках не запровадили. Зате в Чернівцях ще з 1779 року існував військовий шпиталь, а з 1781 року — (військова) аптека, при якій проживали також два фельдшери.⁷⁶ Вони, власне, й були першим санітарним персоналом на Буковині. Наприкінці 1782 року до Чернівців прибув старший дистриктний хірург Йозеф Глабах, якого можна назвати першим санітарним радником крайової адміністрації.⁷⁷ У 1786 році було прийнято на службу й окружного хірурга,⁷⁸ а вже кількома роками пізніше хірург був і на міській службі. 6-го червня 1789 року окружне управління згідно з губернiальним розпорядженням від 3-го травня 1787 року зобов'язує міський магістрат асистенту хірурга Алліо, який представив довідки від окружного фізика і старшого хірурга про свою добру працю в міському шпиталі, починаючи з 1-го червня, «виплачувати з міської каси по 100 гульденів щорічно за умови отримання розписки».⁷⁹ Пізніше ми вже бачимо на міській

Dienst der Stadt Stadtwundärzte und um 1850 einen «Physikus». Die Organisation des «Stadtphysikates» als Amt erfolgte 1884; 1894 wurde es reorganisiert.⁸⁰ Im Dienst der Stadt stehen jetzt ein Physikus, ein Oberstadtarzt und zwei Stadtärzte. Die Zahl aller Ärzte in Czernowitz beträgt gegenwärtig etwa siebenzig.

Ein **Militärspital** bestand, wie schon oben bemerkt wurde, bereits 1779; es war in einem Hause unterbracht, das einem Johann Popeskul gehört hatte, dessen Lage wir aber nicht kennen.⁸¹ Hierauf wurde es in ein ararisches Gebäude übertragen, das teils auf landesfürstlichem, teils von Juanitza Wakumenko eingelöstem Grunde 1781 errichtet worden ist;⁸² es umfaßte auch eine Kapelle und diente zugleich als Geistlichen- und Offizierquartier.⁸³ Dieses Spital lag in der Senkovicgasse und wurde später als Augmentationsmagazin (Abb. 61) verwendet, nachdem für das Militärspital 1849 das neue noch heute bestehende Gebäude errichtet worden ist.⁸⁴ Für das **bürgerliche Spital** kaufte 1786 die Gemeinde vom Bräuer Weineck ein Haus; am 31. Oktober bestätigte er dafür den Empfang von 175 fl. Rhein.; der Magistrat brachte damit unverzüglich den Auftrag der Stadtordnung von 1786 zur Ausführung.⁸⁵ Im Jahre 1788 bestand das Spital schon, denn am 6. Jänner 1789 tadelt das Kreisamt, daß eine «todt gefundene stumme Weibsperson» ins Spital gebracht und begraben wurde, «ohne die Veranlassung der vorschriftmäßigen Todtenbeschau und chirurgischen Untersuchung».⁸⁶ Wie wir oben sahen, stand schon 1789 ein chirurgischer Assistent am städtischen Spital in Verwendung. Interessante Einzelheiten über die Kosten der Erhaltung des städtischen Spitals bieten die ältesten Stadt-Kontobücher von 1794, 1796 und 1797. Es sind hier die Ausgaben für Verpflegskosten, Wäsche, allerlei Geräte, Medikamente, Instrumente, Reparaturen, Totengräberentlohnung u. s. w. eingetragen. Die Kosten für die Arzneien, welche der Apotheker Mathias Winkler vom 1. November 1792 bis Ende Oktober 1793 lieferte, betragen 320 fl. 52 kr.; die Gesamtkosten für das Spital vom 1. November 1793 bis Ende Oktober 1794 479 fl. 14 kr.; für 1795/96 wurden 427 fl. 32 kr., für 1796/97 710 fl. 8 kr. ausgegeben. Die Pflege der Kranken oblag einem Krankenwärter; ihm stand ein Wundarzt vor. Die Unterbringung des Spitals war nach übereinstimmenden Berichten eine erbärmliche.⁸⁷ Das erste zur Unterbringung der Kranken benützte Haus lag im Judenviertel; später

службі міських хірургів, а в 1850 році й одного «фізика». «Міський фізикат», як установа, створений 1884 року, а 1894 року відбулася його реорганізація.⁸⁰ На службі міста тепер перебувають один фізикус, один старший міський лікар та два міських лікарі. На цей час у Чернівцях нараховується близько сімдесяти лікарів.

Як уже згадувалося вище, **військовий шпиталь** існував уже 1779 року. Він розміщувався у будинку, що належав якомусь Іванові Попескулу, але ми не знаємо, де саме стояв цей будинок.⁸¹ Потім шпиталь перенесли до казенного будинку, спорудженого 1781 року на ділянці, що була частково у земельно-княжому володінні, почасти відчуженій від Іваніци Вакуменка.⁸² У новому шпиталі, до якого належала й каплиця, мешкали також священик та офіцери,⁸³ а знаходився він на вулиці Сенковича. Після того, як у 1849 році збудували нове приміщення шпиталю, що існує ще й сьогодні,⁸⁴ старе використовували як військовий склад (іл. 61). У 1786 році громада викупила у броварника Вайнекка будинок для **міщанського шпиталю**. Вайнекк підтвердив 31-го жовтня, що він отримав за дім 175 рейнських фл. Таким чином магистрат виконав вимогу міського статуту від 1786 року.⁸⁵ У 1788 році шпиталь уже існував, бо 6-го січня 1789 року окружне правління дорікає, що «знайдену мертвою безмовну жіночу особу» доправили до шпиталю та поховали, «не провівши належного огляду трупа та хірургічної експертизи».⁸⁶ Як ми бачили вище, ще 1789 року міський шпиталь мав хірургічного асистента. Цікаві подробиці про витрати на утримання міського шпиталю наведено в найдавніших міських бухгалтерських книгах за 1794, 1796 та 1797 роки. Там записано видатки на харчування, білизну, всякі прилади, ліки, інструменти, ремонти, плату гробарям тощо. Витрати на ліки, котрі поставляв аптекар Матіас Вінклер з 1-го листопада 1792 року по кінець жовтня 1793 року, склали 320 фл. 52 кр.; загальні видатки на шпиталь з 1-го листопада 1792 по кінець жовтня 1794 року становили 479 фл. 14 кр., у 1795/96 роках 427 фл. 32 кр., у 1796/97 роках — 710 фл. 8 кр. Догляд за хворими здійснював санітар, а його начальником був хірург. За одностайними повідомленнями, шпиталь перебував у жалюгідних умовах.⁸⁷ Перший будинок, де розміщували хворих, знаходився в єврейському кварталі, а пізніше винаймали «молдавську хату», що була позаду єпископської

war ein «moldauisches Haus» hinter der bischöflichen Residenz gemietet, durch dessen Decke der Regen träufelte, so daß man die Betten von einer Stelle zur anderen trug: «wer daher die Beine rühren kann, «bemerkt die Chronik der katholischen Kirche, «flieht von da wie aus dem Vorhof der Hölle». Ebenso ärmlich war die Einrichtung. Nach einem Verzeichnisse von 1820 verfügte das Spital nur über 13 «Mannshemden»; 10 brauchbare und ein unbrauchbares Weiberhemd; 51 branchbare und 23 alte oder unbrauchbare

резиденції. У цій хаті протікала стеля, тому ліжка переносили з місця на місце. Хроніка католицької церкви відзначає, що «всі, хто міг рухати ногами, тікали звідти як з передпекла». Жалюгідним було й забезпечення, бо за реєстром 1820 року шпиталь мав тільки 13 чоловічих сорочок, 10 придатних та одну непридатну жіночу сорочку, 51 придатне та 23 старих чи непридатних простирадла. Рушників було лише 4. З 14 дерев'яних ліжок лише 4 були придатними.

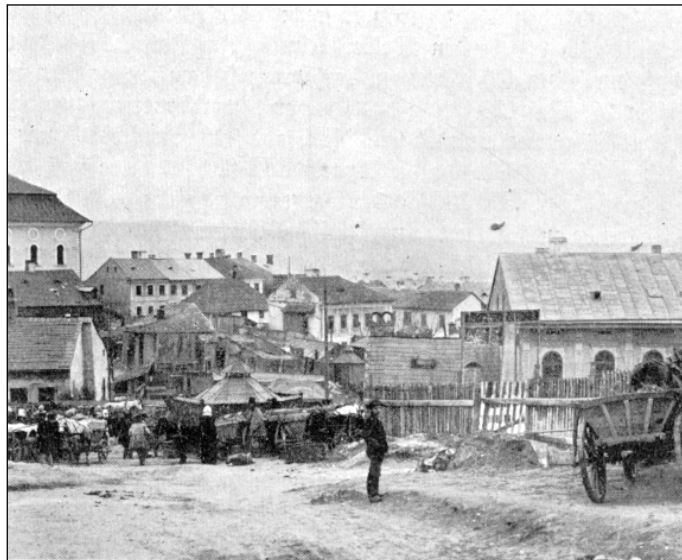

Abb. 71. Alte Synagoge und Umgebung.

Лл. 71. Стара синагога й околиця.

Leintücher. An Handtüchern waren nur 4 vorhanden. Von den 14 hölzernen Bettstellen waren nur 4 brauchbar. Im ganzen Spital waren 2 messingene Leuchter und eine Lichtputzschere, eine Waschschüssel und ein Waschwamm vorhanden. Die Badewanne war unbrauchbar. Ähnlich stand es mit der anderen Einrichtung, zu der auch hölzerne Leibstühle und Leibschüsseln, eine Klistierspritze, eine hölzerne Wanduhr mit Bleigewicht, ein Kupfertopf und eine Pflasterbank gehörten.⁸⁸ Seit 1824 wurde das Spital etwas besser in der alten Temniz am Rudolfsplatze unterbracht, nachdem dieses Gebäude durch die Errichtung des neuen Kriminalgerichtes freigeworden war;⁸⁹ aber auch dieses Lokal und seine Einrichtungen waren durchaus nicht entsprechend. Endlich ist im Oktober 1832 der Grundstein zum neuen Spital «oben auf der Hutweide» gelegt worden (jetzt Polizeidirektion); der Bau wurde vom Kreisingenieur Marin zum großen Teil aus freiwilligen Spenden ausgeführt.⁹⁰ Dieses Spital wurde 1833 bezogen und stand bis 1886 in Verwendung. Im Jahre 1860 war es

На весь шпиталь було 2 латунних свічки і одні щипці для знімання нагару, одна миска для вмивання та одна мочалка. Ванна для купання була непридатною. Так само сутужно було й з іншим оснащенням, серед якого були дерев'яні судна та миски, клізма, дерев'яний настінний годинник зі свинцевим тягарцем, мідна каструля та одна лавка для накладання пластрів.⁸⁸ Після того, як відкрили новий кримінальний суд і стара темниця на площі Рудольфа звільнилася, то її у 1824 році віддали під шпиталь, внаслідок чого становище шпиталю покращилося.⁸⁹ Але й це приміщення і його оснащення зовсім не відповідали необхідним вимогам. І тільки у жовтні 1832 року розпочалося будівництво нового шпиталю «вгорі на пасовиську» (зараз це дирекція поліції). Будівництво велося здебільшого за добровільні пожертви, а керував будівництвом окружний інженер Марін.⁹⁰ Цей шпиталь відкрили у 1833 році, а проіснував він до 1886 року. У 1860 році його оголосили публіч-

zu einer öffentlichen Anstalt erklärt, so daß die Aufnahme nicht von der Ortszuständigkeit abhängig war; damals erst wurde die Anstellung eines eigenen Spitalsarztes angeordnet. Seit 1879 steht das Krankenhaus unter Aufsicht des Landesausschusses. Mit 1. Oktober 1886 wurde die neue Landeskrankenanstalt in der Siebenbürgerstraße bezogen, zu deren Errichtung die Stadt Czernowitz außer dem auf 2500 fl. geschätzten Grunde 50.000 fl. beigesteuert hat. Das Spital führt die Benennung «Bukowiner öffentliche allgemeine Krankenanstalt».⁹¹ Das **israelitische Spital** (in der Synagogengasse) wurde 1854/55 errichtet; es ist eine Stiftung des Handelskammerpräsidenten Markus Zucker.⁹² Die **Landesirrenanstalt** wurde 1900/2 erbaut,^{92a} der Grundstein zum **Jubiläums-Kinderspital** am 25. Juni 1908 gelegt.

Die von Enzenberg 1779 angeregte **Heranbildung von Hebammen** versuchte der 1782 ernannte Oberchirurg Glabach schon 1783 durchzuführen; aber es fand sich zunächst keines «der mit der Geburtshilfe sich abgebenden Weiber» ein.⁹³ Im Jahre 1786 konnte aber Enzenberg berichten, daß durch den Oberchirurgen «erfahrene Hebammen gebildet und eingeführt worden sind.»⁹⁴ Am 27. Mai 1788 teilte das Kreisamt dem Stadtmagistrat mit, daß Maria Theodorin zur «Kreishebamme» ernannt sei. Die Stadt sollte ihr freies Quartier geben; da sie aber ihr Häuschen besaß, zahlte ihr die Gemeinde 12 fl. bar.⁹⁵ Die noch heute bestehende **Hebammen-Lehranstalt** wurde 1809 als Staatsanstalt gegründet.⁹⁶ In diese wurden schon damals auch Gebärende aufgenommen, um klinisches Material für den Unterricht zu gewinnen. Später bestand eine **Gebäranstalt beim Bürgerspital**, die auch für den praktischen Hebammenkurs verwendet wurde (1852). Damals stand die Hebammenschule unter der Leitung des k. k. Kreisphysikus; das Lehrpersonal bestand aus einem Professor und einer Oberhebamme; die Vorträge wurden in deutscher und polnischer Sprache gehalten.⁹⁷ Die Gründung der **Landesgebäranstalt** erfolgte erst 1866 durch Beschluß des Bukowiner Landtages; mit ihr wurde die zu einem Landesinstitut erklärte Hebammen-Lehranstalt vereinigt und für beide ein gemeinsames Statut geschaffen. Seit 1884 erfolgt die Ernennung des Professors der Lehranstalt durch den Kaiser und seine Besoldung durch den Staat. Die Unterrichtssprache ist jetzt deutsch, rumänisch und ruthenisch. Das Gebäude

ною установою, то ж прийом до нього вже не залежав від приналежності до населеного пункту. І тільки тоді було прийняте рішення про прийом на службу власного шпитального лікаря. З 1879 року лікарня перебуває під наглядом крайового виконавчого комітету. 1-го жовтня 1886 року вступила в дію крайова лікарня на Семигородській вулиці, на спорудження якої місто Чернівці, крім земельної ділянки, що оцінювалася в 2500 фл., виділило ще 50.000 фл. грішми. Шпиталь носить назву «Буковинська публічна загальна лікарня».⁹¹ **Єврейський шпиталь** (на вулиці Синагоги) був споруджений у 1854/55 роках за кошти фонду президента торгової палати Маркуса Цуккера.⁹² **Крайова психіатрична лікарня** побудована у 1900/2 роках, а 25-го червня 1908 року закладено наріжний камінь **ювілейної дитячої лікарні**.

1779 року Енценберг висловився за **підготовку акушерок** і це вже 1783 року намагався виконати Глабах, призначений 1782 року старшим хірургом. Але на перших порах не знайшлося жодної «жінки, яка хотіла б допомагати при пологах».⁹³ Але вже 1786 року Енценберг зміг доповісти, що старший хірург «підготував і випустив досвідчених акушерок».⁹⁴ 27-го травня 1788 року окружне управління довело до відома магістрату, що Марію Теодорин призначено «окружною акушеркою». Місто повинно було надати їй вільну квартиру. Але оскільки вона мала власний будинок, то громада платила їй 12 фл. го-тівкою.⁹⁵ **Акушерська школа**, що існує й сьогодні, була заснована 1809 року як державна установа.⁹⁶ Щоб мати клінічний матеріал для навчання, вже тоді до школи приймалися породіллі. Пізніше, у 1852 році, було відкрито **пологове відділення при міщанському шпиталі**, котре також використовували для практичних занять з акушерства. Керував тоді школою акушерок цісарсько-королівський окружний фізикус, а навчальний персонал складався з одного професора та однієї старшої акушерки. Лекції читали німецькою та польською мовами.⁹⁷ Відкриття **крайового пологового будинку**, за рішенням Буковинського крайового сейму, відбулося тільки 1866 року. Його об'єднали з школою акушерок, яку було проголошено крайовим інститутом, і для них розроблено спільний статут. З 1884 року професора навчального закладу призначає цісар, а платню — держава. Викладання проводиться німецькою, румунською та українською мовами. Кра-

für diese Anstalt (Nikolausgasse No. 6) wurde 1866 vom Landesfonde angekauft.

Die Absicht ein **Badhaus** zu errichten bestand schon 1815. Damals bewarb sich der einstmalige Stadtvorsteher Josef Hampel um die Bewilligung, in seinem Hause in der Horeczer Gasse ein Badhaus samt Schank zu errichten. Tatsächlich gab das Kreisamt die Bewilligung zur Errichtung des Badhauses mit acht Wannen; erst nach Herstellung des Bades sollte dem Bewerber die Schankgerechtigkeit erteilt werden. Zur Ausführung dieses Planes scheint es jedoch nicht gekommen zu sein.⁹⁸ Im Frühjahr 1830 wurde vom Kreisingenieur Marin mit Hilfe freiwilliger Spenden das Badhaus im Volksgarten erbaut (jetzt Kursalon).⁹⁹ Gegenwärtig bestehen in Czernowitz 4 Badehäuser. Durch die Errichtung des trefflich eingerichteten **städtischen Pruthbades** (1907) ist ein lang gehegter Wunsch erfüllt worden.

Eine **Militärapotheke** (Regimentsapotheke) bestand in Czernowitz schon 1781; sie war 1787 in der heutigen Wechslergasse unterbracht.¹⁰⁰ Die erste **Zivilapotheke** entstand 1785; wie ein Bericht von 1786 bemerkt, fand sie entsprechenden Verdienst.¹⁰¹ Im Jahre 1787 hatte diese Apotheke neben der Hauptwache an der Stelle der katholischen Kirche ihren Stand.¹⁰² Weil die Medikamente sehr teuer verkauft wurden, befahl 1794 der Kreishauptmann Balsch, auf die Recepte stets den Preis zu setzen.¹⁰³ Der erste bekannte Apotheker hieß Mathias Winkler.¹⁰⁴ Auch 1851 bestand nur eine Apotheke;¹⁰⁵ im Jahre 1870 drei, 1880 schon vier, jetzt existieren sieben.

Schließlich möge noch ein Blick auf die Anfänge der sonstigen **sanitären Maßregeln** geworfen werden.

Czernowitz war wie die anderen Orte der Moldau zur Zeit der Besitzergreifung ein unreiner Ort. Manches, was schon oben gesagt wurde, bestätigt den Mangel jeder **Stadtreinigung**; das Herauswerfen von Mist, toten Tieren u. dgl. aus die Straße war, wie die verschiedenen Verbote beweisen, nichts ungewöhnliches.¹⁰⁶ Die Stadtrechnung von 1783/84 verzeichnet bereits Anschaffungen von Besen, ferner eines Karrens zur Ausführung der Senkgruben; es sind dies die ersten Spuren einer besseren Ordnung. Im Jahre 1785 wurde befohlen, daß die Bürger von den Häusern an der Chaussee (Hauptstraße) die Gräben rein zu halten hätten, weil durch Mist die «gedeckten Kanäle» verstopft würden. Wer gegen dieses Gebot verstoßen würde, sollte für 24 Stunden in den Arrest gebracht und mittelst einer Wache gezwungen werden, selbst den Graben zu reinigen.¹⁰⁷ Auch die Städteordnung von 1786 schrieb die Reinhaltung der Gassen vor, weil dies «die zur Erhaltung der

йовий фонд купив у 1866 році будинок для цього закладу (вулиця Миколаївська, № 6).

Ще 1815 року планували спорудити **лазню**. Тоді колишній міський голова Йозеф Гампель домагався дозволу на відкриття у своєму будинку на Горицькій вулиці лазні разом з шинком. Окружне управління справді видало дозвіл на відкриття лазні з вісьмома ваннами, але дозвіл на відкриття шинку мав бути виданий тільки після введення в дію лазні. Однак здається, що цей план так і не реалізовано.⁹⁸ Навесні 1830 року окружний інженер Марін за кошти добровільних пожертв побудував лазню у Народному саду (тепер це купальний салон).⁹⁹ На цей час у Чернівцях є чотири лазні. Завдяки спорудженню добре облаштованого **міського пляжу на Пруті** (1907), вдалося реалізувати одну із давніх заповітних мрій [чернівчан].

Військова (полкова) **аптека** в Чернівцях вже існувала в 1781 році, а 1787 її розмістили на сьогоднішній Міняйлівській вулиці¹⁰⁰. Першу **цивільну аптеку** відкрито у 1785 році. Як значиться в одному з повідомлень за 1786 рік, вона мала відповідні заробітки.¹⁰¹ У 1787 році аптека розташувалася біля Головної вартівні на місці католицької церкви.¹⁰² Але медикаменти продавали за дуже високими цінами, тому 1794 року окружний староста Бальш наказав завжди проставляти на рецептах ціни.¹⁰³ Першим відомим аптекарем був Матіас Вінклер.¹⁰⁴ 1851 року була тільки одна аптека,¹⁰⁵ 1870 — три, 1880 — чотири, а тепер є сім.

Нарешті треба кинути погляд на початки інших **санітарних заходів**.

Чернівці, як і інші населені пункти Молдови, на час приєднання були брудними. Багато чого, про що говорилося вище, підтверджується відсутністю будь-якого **прибирання міста**. Випадки, коли на вулиці викидали гній, дохлих тварин тощо, як це доводять різні заборони, не були чимось дивними.¹⁰⁶ Міська бухгалтерська книга за 1783/84 роки містить записи про придбання мітл, а також тачки для вивезення з вигрібних ям. Це перші сліди кращого порядку. У 1785 році вийшов наказ, щоб жителі будинків на шосе (Головній вулиці) утримували канами в чистоті, бо «криті канали» забиваються гноєм. Хто порушить цю заборону — потрапить до в'язниці на добу, а варта змусить його самого очистити канаву.¹⁰⁷ Міський статут від 1786 року також вимагає утримувати вулиці в чистоті, бо це «необхідно для чистоти повітря, що

Gesundheit so unentbehrliche Reinheit der Luft erfordert». Jeder hatte vor seinem Hause Ordnung zu halten, insbesondere auch «bei großem Schnee».¹⁰⁸ Auch am 17. März 1788 trug das Kreisamt dem Stadtmagistrat auf, für die Reinlichkeit der Stadt zu sorgen, zumal damals viele kranke Soldaten im Spitale lagen. Dabei wurde ausdrücklich betont, daß die Bürger nicht nur ihre Haushöfe, sondern auch die Straßen vor ihren Häusern zu reinigen hatten.¹⁰⁹ Auf welche Schwierigkeiten die Durchführung dieser Maßregeln stieß, geht aus zahlreichen Berichten hervor.¹¹⁰ Noch 1872 klagt ein amtlicher Bericht, daß «Czernowitz zwar eine sehr gesunde Lage habe, allein mit der bloßen Reinhaltung der Straßen und Plätze im Stadtkerne sei für die Salubrität noch nicht genug getan, wenn die übrigen Straßen verunreinigt und die Höfe der meisten Häuser Dungstätten nicht unähnlich seien; ebenso bleibe wegen Entfernung des Schmutzwassers und der gehörigen Reinigung der Abortsenkgruben, sowie der Desinfektion derselben sehr viel zu wünschen übrig. In den dichter verbauten Teilen der Stadt bieten die Brunnen wegen der zahlreichen undichten Abortsenkgruben, mit sehr wenigen Ausnahmen, ein höchst ungesundes Trinkwasser». Um letzterem Übelstande abzuhelpen, wurde zunächst 1876 ein Kanalisationsprojekt in Paris ausgearbeitet, doch fand es keine weitere Beachtung, da man wegen unserer Niederschlagsverhältnisse eine Kanalisation mit Röhren für undurchführbar hielt. Erst 1890 nahm man wieder die Arbeit auf, die schliesslich zur Herstellung der vorhandenen Kanalisation (1894—1896) führte.¹¹¹

Die gesundheitliche Untersuchung der zum Verkaufe angebotenen **Lebensmittel** schrieb schon die Stadtordnung von 1786 vor. Insbesondere war darauf zu achten, daß nur gesundes Vieh geschlachtet würde; der Polizeiaufseher hatte jedes geschlachtete Viehstück, bevor es ausgehauen wurde, zu untersuchen.¹¹² Dieser Weisung entsprechend, trug am 14. Oktober 1786 der Distriktsdirektor Lindenfels dem Stadtmagistrat auf, daß auf die Fleischschau wegen der Viehseuche in der Moldau volle Aufmerksamkeit zu lenken sei.¹¹³ In späterer Zeit hatte der Stadtarzt die Tier- und Fleischschau vorzunehmen. Seit 1872 wurden Fleischer als Fleischbeschauer angestellt. Im Jahre 1879 ordnete die Landesregierung die Anstellung eines Tierarztes an, worauf 1882 eine Stelle systemisiert und 1883 zum erstenmal besetzt wurde. Gegenwärtig steht im Dienste der Stadt ein Ober-Stadttierarzt, ein Stadttierarzt und ein Veterinär-Assistent.

потрібне для здоров'я». Кожен мав дбати про чистоту перед своєю хатою, зокрема і «за великого снігу».¹⁰⁸ 17-го березня 1788 року окружне управління вимагало від міського магістрату дбати про чистоту міста, оскільки тоді у шпиталі лежало багато хворих вояків. При цьому особливо наголошувалося, що міщани мають прибирати не тільки свої двори, але й вулиці перед своїми оселями.¹⁰⁹ На які труднощі натикалися ці заходи, видно з багатьох повідомлень¹¹⁰. Навіть 1872 року в одному службовому звіті міститься нарікання, що «хоч Чернівці й мають дуже здорове розташування, та все ж для здоров'я недостатньо утримувати в чистоті вулиці та площі тільки в центрі міста, бо інші вулиці неприбрані, а подвір'я більшості будинків нагадують гноєсховища; так само бажають кращого відведення стічних вод та належне чищення вигрібних ям, як і їх дезинфекція. У щільно забудованих частинах міста у криницях, за незначними винятками, питна вода вкрай нездорова через те, що багато вигрібних ям в туалетах негерметичні». Щоб зарадити цьому лихові, 1876 року в Парижі розробили проект каналізації, проте на нього не звертали уваги, вважаючи, що за нашої ситуації з опадом трубу каналізацію збудувати неможливо. І тільки у 1890 році відновили роботу, що завершилася у 1894—1896 роках спорудженням теперішньої каналізації.¹¹¹

Ще міський статут 1786 року вимагав перевірки безпечності **харчових продуктів**, що пропонувалися на продаж. Зокрема, треба було особливо стежити за тим, щоб забивали тільки здорову худобу; поліцейний наглядач мав перевірити кожну забиту тварину перед тим, як її повинні були розчленовувати.¹¹² Згідно з цією вказівкою, окружний директор Лінденфельз 14-го жовтня 1786 року вказав магістрату міста на те, що всю увагу треба звертати на огляд м'яса, бо в Молдові була поширена епізоотія.¹¹³ Пізніше перевіряти тварин та м'ясо мав міський лікар, а 1872 року на службу санітарними контролерами м'яса взяли різників. У 1879 році крайовий уряд розпорядився прийняти на роботу ветеринарного лікаря. Після цього у 1882 році було відкрито посаду, а у 1883 році її вперше заповнили. Тепер на міській службі перебувають один старший міський ветеринар, один міський ветеринар і один ветеринарний асистент.

Schon 1793 erfahren wir, daß auch auf unreifes Obst, faule Fische und verdächtige Schwämme geachtet wurde.¹¹⁴ Ebenso ist seit diesem Zeitpunkte bereits die **Anzeige bei verdächtigen Krankheiten** bei Menschen und Tieren, die **Totenbeschau**, die **Verlegung der Friedhöfe außerhalb der Stadt** und die vorschriftsmäßige Tiefe der Gräber u. dgl. zur Pflicht gemacht worden.¹¹⁵ Interessant ist es zu erfahren, daß schon 1797 acht «Vendille» (**Ventile**) für die Kreisnormalschule, jedes zu 45 kr., angeschafft wurden. Es sind darunter offenbar jene Blechrädchen zu verstehen, wie sie noch hie und da an den Fensterscheiben angebracht werden.¹¹⁶ Den gegenwärtigen Zustand der Gesundheitspolizei und deren Vorkehrungen zu schildern, kann nicht die Aufgabe dieser Blätter sein; es genügt hier auf die Sanitätsberichte der Landesregierung und des Stadtphysikates zu verweisen.

Schließlich ist noch zu bemerken, daß durch die Errichtung der k. k. Polizeidirektion (1. Jänner 1905) ein bedeutender Teil der Polizeigeschäfte von der Stadtverwaltung an diese überging. Ebenso hatte übrigens schon vor 1866 in Czernowitz eine k. k. Polizeidirektion (Polizeikommissariat) einen Teil der Ortspolizei besorgt; dieses Amt scheint 1848 schon bestanden zu haben und wurde zufolge kaiserlicher Entschliebung vom 15. Jänner 1866 zugleich mit den Polizeikommissariaten in anderen österreichischen Städten aufgelöst. Über den Übergang der Ortspolizei an landesfürstliche Organe handelt der § 55 des Gemeindestatuts.¹¹⁷

Als dritter Zweig der städtischen Verwaltung ist schließlich die **Finanzwirtschaft** zu betrachten.

Wie in moldauischer Zeit hatte Czernowitz am Beginn der österreichischen Herrschaft fast keine Einkünfte. Es ist schon erzählt worden, daß dieser Urstand der stärkste Hemmschuh für die Einrichtung einer ordentlichen Stadtbehörde war. Nur durch staatliche Unterstützung ist anfangs der Achtzigerjahre des 18. Jahrhunderts die Besoldung einiger Stadtbeamten und Stadtdiener möglich geworden.¹¹⁸ Daher mußten unbedingt der Stadt entsprechende Einnahmen gesichert werden. Wie schwer es anfangs damit ging, mag daraus geschlossen werden, daß noch 1811 geklagt wurde, daß die Stadt aus Mangel an Beamten einige ihr zur Vermehrung ihrer Einkünfte zu Gebote stehenden Hilfsquellen nicht ausnützen konnte.¹¹⁹ Übrigens wird die folgende Darstellung zeigen, daß zwischen dem Vorschlag mancher Einnahmsquelle und ihrer Ausnutzung Jahrzehnte verstrichen sind.

Schon Enzenberg ging daran, der Stadt eigene Einnahmsquellen zu eröffnen. Als es sich 1783 um die

Ми бачили, що вже 1793 року звертали увагу на нестигли фрукти, тухлу рибу та підозрілі гриби.¹¹⁴ В цей же час було також зобов'язано **повідомляти про підозрілі хвороби** людей і тварин, **оглядати трупи**, **перенести цвинтарі за межі міста** та дотримуватися встановленої глибини могил тощо.¹¹⁵ Цікаво також буде дізнатися, що вже 1797 року було придбано вісім **вентиляційних пристроїв** по 45 кр. за штуку для крайової нормальної школи. Під ними, мабуть, треба розуміти ті бляшані коліщатка, які ще й сьогодні подекуди вставляють у вікна.¹¹⁶ Завданням цієї книжки не може бути розгляд сучасного стану санітарної поліції та заходів, які вона вживає, тому ми обмежуємося тільки посиланнями на санітарні повідомлення крайового уряду та міського фізикату.

Нарешті, треба ще зауважити, що із заснуванням цісарсько-королівської дирекції поліції (1-го січня 1905 року) до неї перейшла значна частина поліційних справ, котрими займалося міське управління. Між іншим, ще до 1866 року цісарсько-королівська дирекція поліції (комісаріат поліції) виконувала в Чернівцях частину функцій місцевої поліції. Здається, що ця установа існувала ще у 1848 році і була скасована цісарським указом від 15-го січня 1866 року разом з комісаріатами поліції в інших австрійських містах. Параграф 55 статуту громади говорить про перехід місцевої поліції до державних органів.¹¹⁷

Як третю гілку міської влади треба, врешті-решт, розглянути **фінансове господарство**.

Як і за модавських часів, так і на початку австрійського панування, Чернівці майже не отримували доходів. Уже розповідалося, що ця обставина найбільше гальмувала формування впорядкованої міської влади. Лише завдяки державній підтримці на початку вісімдесятих років XVIII століття стала можливою оплата кількох чиновників і службовців міста.¹⁸⁸ Тому місто повинно було мати відповідні надходження. Як важко це було на початку, видно хоч би з того, що навіть у 1811 році були скарги на те, що місто не могло використовувати деякі допоміжні джерела поповнення доходів через брак чиновників.¹¹⁹ Втім, наступний виклад покаже, що від висунення пропозиції щодо деяких джерел фінансування і до їхнього використання минали десятиліття.

Вже Енценберг брався відкрити для міста деякі власні джерела доходів. Коли в 1783 році вели мову

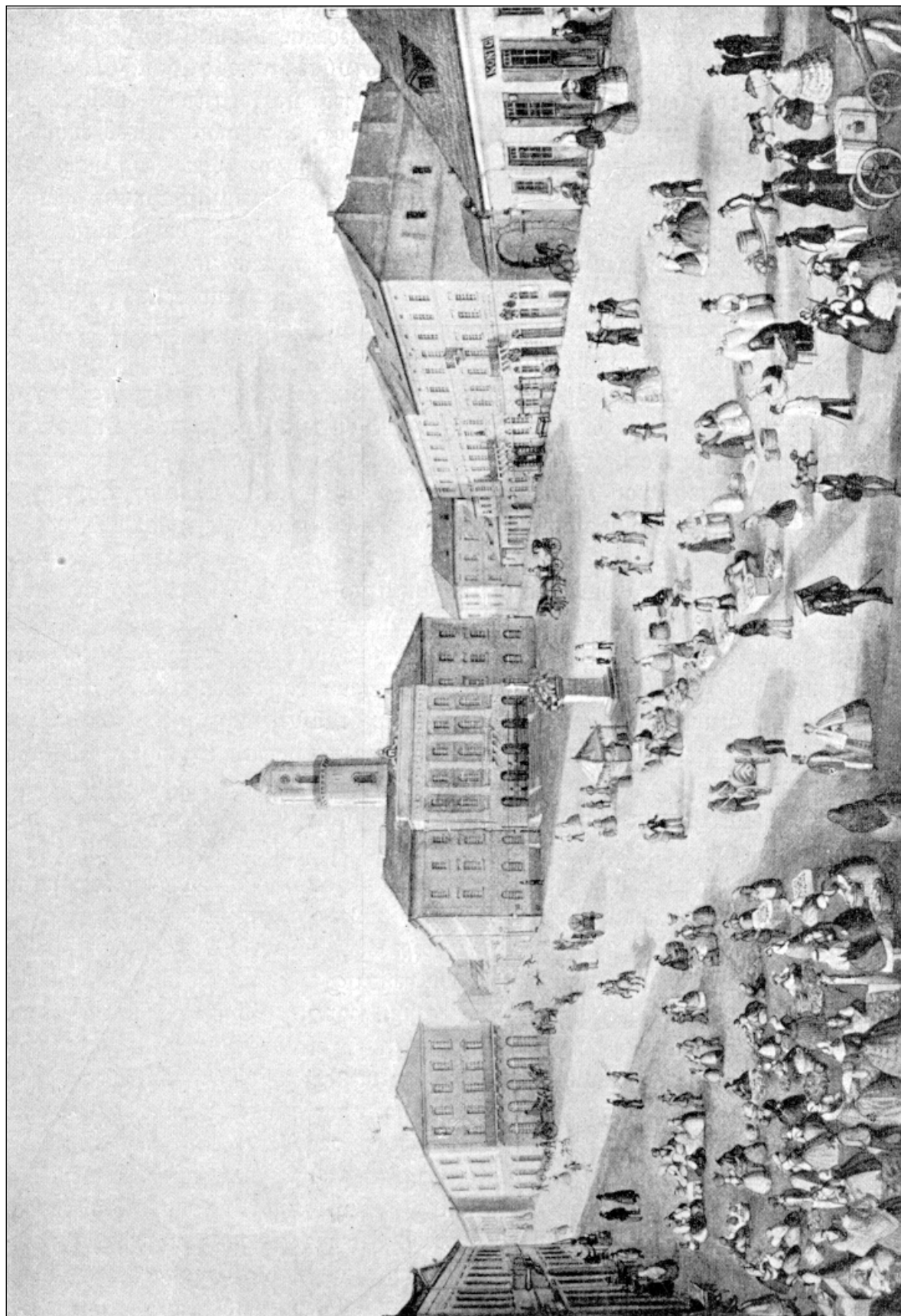

Abb. 72. Der Ringplatz um 1865.

Ил. 72. Площа Ринок близько 1865 року.

Anstellung eines Stadtsyndikus handelte, schlug er vor, ein Stadtwirtshaus zu errichten und die Einkünfte zur Besoldung der Beamten zu verwenden.¹²⁰ Wir erblicken darin die erste Spur des **Schankrechtes** der Stadt. Die Übertragung desselben an die Stadt lag nahe, weil die Grundherrschaften in der Bukowina das Schank- oder Propinationsrecht besaßen,¹²¹ die Stadt aber den städtischen Dörfern gegenüber grundherrliche Rechte beanspruchte.

In der ältesten bekannten Stadtrechnung sind als erste und wichtigste Post «Gefällengelder» ausgewiesen; diese können nichts anderes als eine **Getränkverzehrungssteuer** gewesen sein, denn daneben werden auch Strafen für «unerlaubt verkauften Wein und Brantwein» verzeichnet. Aus der alten Stadtordnung erfahren wir,¹²² daß seit 1. Oktober 1785 jeder, welcher **Brantwein** oder **Wein** schenkte, für jeden Wadra (Eimer) 5 bis 30 kr. an die Stadtkasse zahlen mußte. Offenbar haben wir es hier mit einer Neuordnung der bereits erwähnten «Gefällengelder» zu tun. Somit war an die Gemeinde die Übertragung der zur moldauischen Zeit bereits bestandenen landesfürstlichen Getränkeverzehrungssteuer¹²³ erfolgt, damit sie — wie die alte Stadtordnung sagt — «sowohl das nötige Personal besolden, als auch andere zur Erhaltung der öffentlichen Sicherheit und des gemeinen Besten erforderliche Ausgaben zu bestreiten» vermag. Diese Auflage erscheint in den alten Stadt-Kontobüchern als Wein- und Brantweintaxe.¹²⁴

Dagegen hat die schon ebenfalls zur moldauischen Zeit unter dem Namen Kesselgeld bestandene Brantweinerzeugungssteuer das Urar zunächst selbst weiter erhoben.¹²⁵ Zwar hat der Entwurf der Städteordnung bestimmt, daß die Städte ausschließlich das Recht Bier zu brauen und Brantwein zu brennen erhalten sollten und es der Einfachheit halber dann an andere gegen eine entsprechende jährliche Abgabe abtreten konnten; doch nur der Erzeugungsaufschlag für Bier ist zunächst wirklich als Bieraufschlag (Zoberzins, bürgerlicher Gewerbzins, Biertaxe) der Stadt überlassen worden.¹²⁶ Das Brantwein-Kesselgeld überließ der Staat der Gemeinde wahrscheinlich erst 1804; darnach mußte jeder Brantweinerzeuger vom Kessel 6 fl. an die Stadt zahlen. Im Jahre 1812 trat sodann an die Stelle dieses Kesselgeldes ein ordentlicher «**Erzeugungsaufschlag**».¹²⁷

Alle diese Rechte wurden teils verpachtet, teils in eigener Verwaltung geführt. Sie blieben im Besitze der Stadt, wenn auch in teilweise geänderter Form, bis in die Gegenwart.¹²⁸ Brantweinaufschlag- und Ausschanksrecht, der Bier- und Weinaufschlag bilden noch heute wichtige Posten der Stadtfinanzen. Sie sind

про посаду міського синдика, то він запропонував відкрити міський шинок, а доходи використовувати на оплату чиновників.¹²⁰ У цьому ми бачимо перший слід міського **права на продаж спиртного**. Надання його містові було необхідним, оскільки поміщики Буковини мали право продажу міцних напоїв, або пропінання,¹²¹ а місто претендувало на поміщицькі права відносно міських сіл.

У найдавнішій з відомих міських бухгалтерських книг першою і найважливішою позицією відображено «податкові гроші», що можуть бути ні чим іншим, як **податками за спожиті напої**, бо поряд з цим записано штрафи за «продані без дозволу вино і горілку». Зі старого міського статуту ми довідуємося,¹²² що з 1-го жовтня 1785 року кожен, хто продавав на розлив **горілку** чи **вино**, повинен був платити до міської каси від 5 до 30 кр. за відро. Очевидно, тут мається на увазі нове упорядкування вже згаданих «податкових грошей». Таким чином відбулася передача громаді земельно-княжого податку за споживання напоїв,¹²³ що існував ще за молдавських часів, аби з цих надходжень можна було — як говорить старий міський статут, «як оплачувати необхідний персонал, так і робити інші видатки для забезпечення громадської безпеки і загального блага». Цей податок з'являється в старих бухгалтерських книгах міста як винна та горілчана такса.¹²⁴

Але податок на виробництво горілки, котрий теж існував за молдавських часів під назвою «котлові гроші», спочатку поповнював тільки державну скарбницю.¹²⁵ Хоч проект міського статуту визначав, що тільки міста повинні отримати право варити пиво і виробляти горілку, а потім задля простоти передавати його іншим за відповідну щорічну плату, та все ж місту залишили як пивний акциз тільки акциз з виробництва та продажу пива (чинш з чану, чинш з міщанського промислу, пивна такса).¹²⁶ Очевидно, держава передала громаді горілчано-котлові гроші лише у 1804 році: кожен виробник горілки мав платити містові 6 фл. від котла. 1812 року замість цього котлового податку запровадили належний «**акциз з виробництва**».¹²⁷

Всі ці права частково здавалися в оренду, а почасти [місто] само ними користувалося. Вони збереглися за містом, хоч і в частково зміненій формі, до сьогодення часу.¹²⁸ Збори за право на виробництво горілки та продаж спиртного, пивний і винний акциз є на сьогодні важливими статтями міських фінансів. За

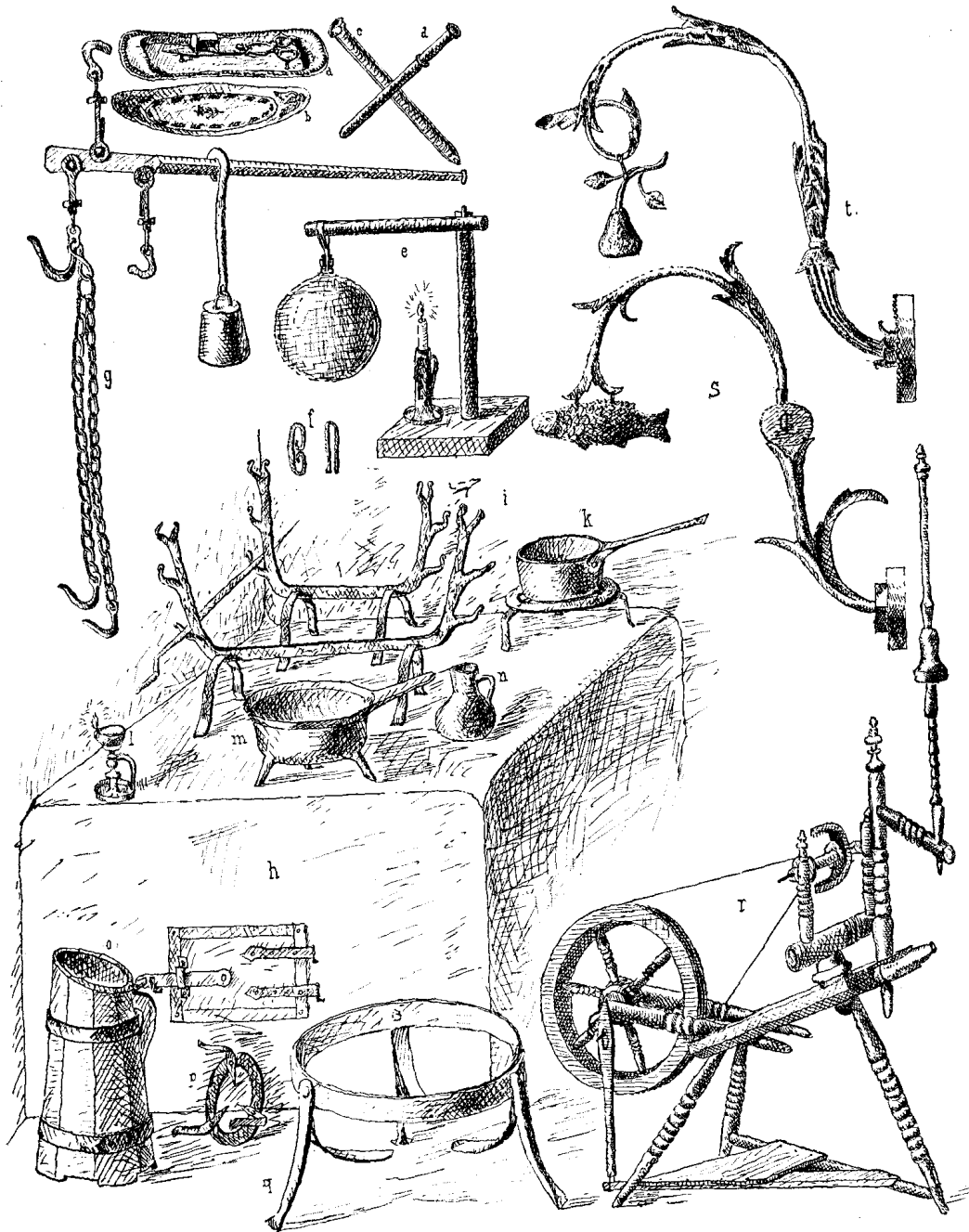

Abb. 73. Alte Hausgeräte und Hauszeichen.

a, b — Lichtputzschere und Untertassen dazu;
 c — Lichtgußform aus Glas; d — desgl. aus Zinn;
 e — Beleuchtungsvorrichtung mit Wasserkugel;
 f — Feuerstahl; g — Schnellwage (Kantar); h — offener Herd
 mitt Backofen; i — Feuerböcke mit Bratspieß; k — Pfanne auf
 dem Dreifuß; l — Unschlitleuchte; m — dreifüßige Pfanne;
 n — Kaffeetopf; o — Wasserkanne; p — Dreifuß; q — Dreifuß
 für Kessel; r — Spinnrad; s — Hauszeichen v. «Goldenen Fisch»;
 t — desgl. v. «Goldenen Birne».

Лл. 73. Старе домашнє начиння та символи будинків:

a, b — щипці для зняття нагару зі свічок та підставки до них;
 c — форма для виливання свічок із скла, d — те саме з олова;
 e — пристрій для освітлення з водяною кулею; f — кресало;
 g — вага (кантар); h — відкрита кухонна плита з піччю;
 i — сошки для підсмажування на вогні; k — сковорода на
 тринозі; l — сальний світильник; m — сковорода з триногою;
 n — глиняний кофейник; o — коновка; p — тринога;
 q — тринога для казана; r — прядка; s — символ будинку
 «Під золотою рибкою»; t — те саме «Під золотою грушкою».

in den letzten Jahrzehnten durch mehrere neuere Gesetze geregelt.¹²⁹

Ein «Ausschrotrecht» für Fleisch besaß die Stadt in Rosch schon 1820. Einen eigentlichen **Aufschlag auf rohes Fleisch** scheint sie aber erst mit dem Gesetze von 1866 erhalten zu haben.¹³⁰

Neben einem guten Trunk bildete Vorliebe zu Musik und Tanz einen hervortretenden Zug der alten Czernowitzer. Deshalb sind neben der Besteuerung der Getränke die **Musiklizenzen** sofort eingeführt worden. Schon in einem Schreiben Enzenbergs vom 5. Mai 1783 findet sich die Bernerkerkung, daß eine «sonst für die Kirchen bestimmte Musikgebühr» für die Erhaltung des Syndikus nicht ausreichen würde.¹³¹ Die Musiklizenz wurde also damals schon eingehoben. Dem entspricht auch folgende Post in der Stadtrechnung von 1783/84: «ferner kommen in Empfang zu nehmen die vom Hauptmann und Secretario v. Adler erübrigten Kirchengelder 2 fl. 28 kr». Es handelte sich offenbar um den erübrigten Rest der für kirchliche Zwecke überlassenen, eigentlich der Stadt gehörenden Einnahme aus der Musiklizenz. Die Stadtordnung erklärt ausdrücklich die Musiklizenz-Gebühr (für jedesmalige Erlaubnis Musik zu halten 20 kr.) für eine städtische Einnahme. Im Stadt-Kontobuch von 1794 lesen wir z. B.: Beer Georg Gastwirt zahlt für die Musikfreiheit 1 fl.; Gerbel Hersch an ditto 45 kr.; Völker Nikolay für einen Ball 1 fl.; Retter Martin ditto 1 fl.; Völker und Retter für 2 Bälle 2 fl. u. s. w.; Gesamteinkommen dieser Post 73 fl. 30 kr. Es scheint somit schon damals die Gebühr für gewöhnliche Tanzmusik und für Bälle verschieden berechnet worden zu sein. Auch bei der Neuregelung dieser Gebühren durch die Landesregierung 4. September 1855 blieb eine solche Abstufung bestehen. Bis 1901 flossen die Musiklizenzgebühren in den Stadtfonds; hierauf wurden sie aber dem Armenfonds überlassen.¹³²

Eine weitere alte Einnahrmsquelle waren die **Strafgelder**; sie erscheinen schon in der Stadtrechnung von 1783/84 als zweite wichtige Post. In bezeichnender Weise bestanden sie zum guten Teil aus Strafen, welche für unerlaubten Verkauf von Getränken und für Vergehen gegen die Musiklizenzvorschriften gezahlt wurden. Andere Strafbeträge wurden für Einschwärzen von Waren, Betrügereien, verbotenes Spielen, Übertretung der Meldepflicht, Beschimpfung, Vorkauf u.dgl. eingezogen. Auch im Stadt-Kontobuch von 1794 bilden diese «Polizei-Strafgelder» noch eine größere Post; 1796 ist nur eine Post eingetragen,

останні десятиліття вони регулювалися багатьма новими законами.¹²⁹

«Право розрубувати» м'ясо місто мало на Роші ще 1820 року. Але, здається, що **акциз на сире м'ясо** воно отримало тільки за законом від 1866 року.¹³⁰

Разом з добрими напоями пристрасть до музики й танцю була характерною рисою давніх чернівчан. Тому поряд з оподаткуванням напоїв негайно були запроваджені **ліцензії на музику**. Ще у листі Енценберга від 5-го травня 1783 року зауважувалося, що для утримання синдика було б недостатньо «плати за музику, що призначена зазвичай для церков».¹³¹ Тобто, плата за музику збиралася вже тоді. Цьому відповідає й такий запис у міській бухгалтерській книзі за 1783/84 роки: «крім того, прийнято 2 фл. 28 кр. церковних грошей, котрі заощадив капітан та секретар фон Адлер». Очевидно, йдеться про заощаджений залишок надходжень від плати за музику, переданої на церковні справи, але які, насправді, належали містові. Міський статут однозначно визначає збір за музичну ліцензію (за одноразовий дозвіл «тримати музику» платили по 20 кр.) як міський прибуток. У міській книзі рахунків за 1794 рік читаємо, наприклад: Беер Георг, шинкар, заплатив за пільгу на музику 1 фл.; Гербель Герш за те ж саме — 45 кр.; Фелькер Николай за один бал — 1 фл.; Реттер Мартін за те ж саме — 1 фл.; Фелькер і Реттер за два бали — 2 фл. і т.д. Загальна сума надходжень за цією статтею — 73 фл. 30 кр. Видається, що вже тоді вираховувалися порізного збори за звичайну танцювальну музику та за бали. Така диференціація залишилася і в нових правилах цих зборів, запроваджених крайовим урядом 4-го вересня 1855 року. До 1901 року плата за музичну ліцензію надходила до міського фонду, але потім її передали у фонд для бідних.¹³²

Іншим джерелом надходжень були **грошові штрафи**; вже в міських рахунках за 1783/84 роки вони були другою за значенням позицією. Характерно, що вони великою мірою склалися з штрафів за незволений продаж напоїв та за порушення приписів музичної ліцензії. Інші штрафи стягувалися за контрабанду товарів, шахрайство, заборонені азартні ігри, порушення правил реєстрації, ображання, спекуляцію тощо. У міській книзі рахунків за 1794 рік ці «поліційні грошові штрафи» становили ще досить велику статтю, але за 1796 рік занесено тільки один

1797 gar keine. Dies erklärt sich daraus, daß schon damals wie auch gegenwärtig die Strafgeelder dem Armenfonde zugeführt wurden, somit im Stadtfonde nicht verrechnet erscheinen.

Ebenso gehört zu den ältesten Einnahmsquellen der **Ertrag der grundherrlichen Rechte** der Stadt über die städtischen Dörfer. Die gewöhnlichen Abgaben¹³³ der grundherrlichen Untertanen bestanden in Zehnten von den Früchten, gewissen Kleingaben und Robotleistungen, ferner in der seit 1. November 1786 für die freie Waldbenützung eingeführten Waldtaxe (Waldkonvention). Die Zehnten von Czernowitz hatten die moldauischen Fürsten an das Kloster Groß-Skit überlassen. Dies blieb auch unter österreichischer Herrschaft bestehen, nur wurde später der Zehnte nach ausdrücklicher Bestimmung der alten Stadtordnung¹³⁴ an den Religionsfonds abgeführt. Von diesem versuchte die Stadt ihn abzulösen, doch ohne Erfolg; zeitweilig pachtete sie ihn und in diesem Falle hob sie ihn dann von den Untertanen ein.¹³⁵ Alle anderen herrschaftlichen Schuldigkeiten hatten die zur Stadt gehörigen Dörfer, wie auch die Stadtordnung ausdrücklich verfügt, gleich den übrigen Untertanen in der Bukowina, an die Stadtkasse zu entrichten. Statt der verschiedenen Kleingaben zahlen schon 1783/84 Rosch und Horecza **«grundherrliche Steuern»**, also eine Ablösungsgebühr für die in Natur zu leistenden Verpflichtungen. In der Folge scheinen über die Berechtigung dieser Abgabe Streitigkeiten entstanden zu sein (wahrscheinlich bei der Verbindung des Landes mit Galizien); doch siegte schließlich die Stadt, denn den Dörfern wurde die grundherrliche Steuer 1793 für fünf verflossene Jahre auf einmal vorgeschrieben,¹³⁶ und zwar erfahren wir, daß jedes Haus 1 fl. W. W. als sogenannten **«Hausgulden»** zu zahlen hatte. Dazu kam noch die **«Waldtaxe»**, die auch zu den grundherrlichen Steuern gerechnet wurde.¹³⁷ Die Stadtkontobücher (1794—1797) nennen diese Abgaben bezeichnend auch **«Urbarialschuldigkeiten»**. Für die entrichtete Waldtaxe, die für den **«Bespannten»** (d. h. ein Gespann besitzenden Wirt) 1 fl., für den **«Unbespannten»** 30 kr. betrug, hatten die Dörfler das Recht, im städtischen Walde Klaubholz zu sammeln. Wenn die Dörfler außerdem zum Holzschlagen und zur Holzzufuhr verhalten wurden, so geschah dies mit Unrecht, denn diese Leistung wurde früher an Stelle der Waldtaxe für die Waldbenützung geleistet. Aber man faßte das offenbar als eine in die Robotverpflichtung fallende Arbeit auf. Als **Robot** leisteten die Dörfler allerlei für die Verbesserung der Stadt notwendige Arbeiten bei der Herstellung von Gräben, der Reinigung der Straßen u. dgl. Auch leisteten sie Wachdienste, stellten Pferde

запис, а за 1797 — жодного. Це пояснюється тим, що тоді, як і тепер, гроші від штрафів переказувалися у фонд для бідних, а не до міського фонду.

До найдавніших джерел доходів належить і **прибуток від землевласницьких прав** міста над міськими селами. Звичні оброки¹³³ поміщицьких селян полягали у десятині від плодів, певних невеликих платежах та панцизняних відробітках, а ще у запровадженій 1 листопада 1786 року з метою вільного лісокористування лісовій таксі (лісовій конвенції). Чернівецьку десятину молдавські князі передали монастирю Великий Скит. Це збереглося й за австрійських часів, тільки пізніше, за прямою вимогою старого міського статуту,¹³⁴ десятину передавали Релігійному фонду. Місто намагалося звільнити її від цього, однак безуспішно. Інколи воно орендувало десятину, і тоді збирало її з підданих.¹³⁵ Села, що належали місту, як цього категорично вимагає міський статут, мали сплачувати всі інші панські повинності до міської каси аналогічно з рештою підданих Буковини. Замість усяких дрібних повинностей вже у 1783/84 роках Роша і Горича сплачували **«поміщицькі податки»**, тобто гроші взамін на обов'язкові натуральні повинності. Здається, що пізніше виникли суперечки з приводу справедливості цього податку (ймовірно, за часів об'єднання краю з Галичиною). Але, врешті-решт, перемогло місто, тому що у 1793 році села змусили заплатити поміщицький податок за п'ять минулих років¹³⁶. Ми дізнаємося саме, що кожна хата мала сплатити 1 фл. в[іденської] в[алюти] як так званий **«домовий гульден»**. До цього додавалася ще **«лісова такса»**, яка зараховувалася до поміщицьких податків.¹³⁷ Міські книги рахунків за 1794—1797 роки характерно називають ці податі як **«поземельні повинності»**. Заплативши лісову таксу, **«кінні»** (тобто господарі, що мали коней), — 1 фл., а **«безкінні»** — 30 кр., селяни мали право збирати у міському лісі хмиз. Якщо ж селян змушували ще й рубати та вивозити ліс, то це було протизаконним, оскільки цю повинність відробляли раніше, до запроваджені замість неї лісової такси. Але, ймовірно, це розглядалося як різновид панцизняних обов'язків. На **панцині**, яку мали відробляти селяни для покращення вигляду міста, копали рови, прибирали вулиці тощо. Вони несли також сторожову службу, надавали в розпорядження пожежної команди своїх коней і таке інше. Ці повинності частково ви-

zur Feuerwehr u. dgl. m., Dienste, die zum Teil auch die Bürger der Stadt leisteten. Diakonen waren von der persönlichen Robot frei, mußten aber dafür eine entsprechende Zahlung bieten.¹³⁸ Die Dorsrichter waren jedenfalls von der Robot frei. Allen diesen Einkünften machte die Aufhebung des Untertansverhältnisses 1848 ein Ende.

Schon 1786 machte der Hofkriegsrat die Anregung, daß «jeder, der auf dem städtischen Gebiete oder in der Stadt einen Grund mit was immer für einem Gebäude besitzt, nach der

конували також жителі міста. Дяки були особисто звільнені від панщини, але вони мусили вносити відповідну плату.¹³⁸ Звільненими від панщини неодмінно були й сільські судді. Зі скасуванням підданчих відносин у 1848 році всім цим прибуткам настав кінець.

Ще 1786 року Надвірна військова рада запрошувала, щоб «кожен, хто на міській території чи у місті має земельну ділянку з будівлею, платив до міської каси певну невелику суму за кожний квадратний сажень

Abb. 74. Verpflegsmagazin (rückwärts das Mehlmagazin, links vorn die Kanzlei, rechts das Zwiebackmagazin).

Іл. 74. Провіантський склад (позаду — борошняний склад, ліворуч перед ним — канцелярія, праворуч — склад сухарів).

Größe des Terrains für jede Quadratklafter einen gewissen kleinen Betrag an die Stadtkasse zu entrichten haben soll». Zur Einführung einer solchen allgemeinen städtischen Gebäudesteuer scheint es nicht gekommen zu sein. Die Stadt hat nur für ihre Gründe, die sie nach damaligem Brauch an Private in dauernden erblichen (emphitheutischen) Besitz überließ, **Grundzinse** (Erbzinse) eingehoben: es waren dies teils «Brantweinbrennhausgründe» (auf denen Brantweinbrennereien standen), teils Feld-, Wiesen- und Hausgründe. Im Stadt-Kontobuch von 1794 ist für «Grundzinse» wohl eine Rubrik vorgesehen, aber keine Post eingetragen; 1797 finden sich zwei Posten im Betrage von 3 fl.; in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wuchsen diese Grundzinse bedeutend an. Dann hörte aber die Vergebung von Gründen gegen Erbzins auf. Das Jahr 1848 räumte mit allen diesen Verhältnissen auf, und nur die Renten für abgelöste städtische Gründe erinnerten noch daran. An die Stelle der emphitheutischen Vergabungen traten in neuerer Zeit die **Grundverkäufe**.

відповідно до величини ділянки». Здається, що до запровадження такого загального міського податку на будівлі не дійшло. Місто отримувало тільки **поземельний чинш** (спадковий чинш) за ті свої земельні ділянки, які воно за тодішнім звичаєм надавало приватним особам у тривале спадкове (емфітевтичне) володіння. Частково це були «земельні ґуральняні ділянки» (на яких стояли ґуральні), частково поля, луки чи землі під будівлями. У міській книзі рахунків за 1794 рік передбачена рубрика «поземельні чинші», але у ній не зроблено жодного запису. За 1797 рік вже є два записи про внески на суму 3 фл., а у перші десятиліття XIX століття ці поземельні чинші значно зросли. Але потім передача землі за спадковий чинш припинилася. 1848 рік поклав край всім цим відносинам, і про це нагадували тільки ренти за викуплені міські земельні ділянки. Замість емфітевтичної передачі у теперішній час настав **продаж землі**.

Von dieser emphyteutischen Übertragung von Gründen ist die Verpachtung von Gründen und das Vermieten von Häusern zu unterscheiden. **Pachtzinse von Gründen** und **Mietzinse von Gebäuden** floßen schon frühzeitig in die Stadtkasse. So zahlte z. B. nach dem Stadt-Kontobuch von 1797 I. Kleinberger der Stadt für das Haus No. 119 (Ecke der Rathaus- und der Herrengasse) 24 fl. jährlich und I. Hampel entrichtete für 4 1/2 Faltchen städtische Gründe den jährlichen Pachtschilling mit 2 fl. Diese Posten wuchsen mit der Zeit bedeutend an und erscheinen noch jetzt in den städtischen Einnahmen unter allerlei Titeln.

Aus dem Grundbesitz und den sich daraus ergebenden rechten flossen ferner die Erträgnisse von **Wald**, ferner von dem **Steinbruch** und der **Kalkbrennerei** (am Cecina), der **Jagd** und **Fischerei**. Alle diese Einnahmsquellen sind schon in den Stadtrechnungen am Ende des 18. Jahrhunderts ersichtlich und währen weiter fort. Den für verkauftes Holz erzielten Erlös (in den altern Stadtrechnungen «Waldgefälle») muß man wohl unterscheiden von der Waldtaxe (s. oben), die insbesondere die Dorser Rosch und Klokuczka für freie Benützung des Klaubholzes zahlten. Den Waldnutzen vom verkauften Holz erwähnt schon die alte Stadtordnung; darnach waren für den Wagen Holz zum eigenen Gebrauch 2 kr., für jenes aber, das als Bauholz ober zum weiteren Verkauf geschlagen wurde, 6 kr. für den Wagen an die Stadtkasse zu entrichten.¹³⁹ Jagd und Fischerei wurden zumeist verpachtet.

Interessen von Kapitalien weist die Stadt schon am Ende des 18. Jahrhunderts auf. In neuerer Zeit ist diese Rubrik überaus gering. Doch ist z. B. das **Einkommen vom Elektrizitätswerk** hierher zu rechnen, da es auf dem Aktienbesitz der Stadt beruht.

Mit selbständigen Unternehmungen hat sich unsere Stadt wenig befaßt. Am Ende des 18. Jahrhunderts warf vor allem ein Ziegelschlag einen Gewinn ab; im 19. Jahrhundert das Badhaus im Volksgarten; gegenwärtig das Pruthbad.

Die Einhebung von **Markt- und Standgeldern** führte schon die alte Stadtordnung¹⁴⁰ ein; doch wurden deren Vorschläge vom Hofkriegsrate beschränkt und dies scheint der Grund zu sein, daß in den Stadt-Kontobüchern erst 1796 das «Standgeld vom Peter- und Paulsjahrmarkt» und 1797 ein «Pachtschilling vom Standgeld von den Schenkischen und Schenkibuden zur Jahrmarktszeit» ersichtlich gemacht ist. Vielleicht war auch die Ergiebigkeit dieser Einnahmsquelle damals so gering, daß deren Einhebung besonders an Wochenmärkten sich nicht lohnte. Der jährliche Ertrag des **Jahrmarktstandgeldes**

Vid цієї емфітевтичної передачі земель слід відрізнати надання їх в оренду і винайм будинків. **Орендна плата за землю та чинші від будинків** давно надходили до міської каси. За даними міської книги рахунків за 1797 рік, Й. Кляйнбергер, наприклад, платив місту за будинок № 119 (на розі вулиць Ратушної та Панської) 24 фл. щорічно, а Й. Гампель вносив щорічно по 2 фл. за оренду 4 1/2 фальчі міської землі. З часом ці статті надходжень значно зросли і ще тепер з'являються серед міських доходів під різними заголовками.

Як землевласник та на підставі прав, що з цього випливали, місто, крім того, отримувало доходи від **лісу**, **каменоломні та вапнярки** (на Цецині), **мисливства і риболовлі**. Всі ці джерела доходів зафіксовані в міських рахунках вже наприкінці XVIII століття, та й тепер вони збереглися. Треба відрізнати дохід від проданої деревини (у старих міських рахунках «доходи з лісу») від лісової такси (див. вище), котру, зокрема, платили села Рош та Клокучка за право вільно збирати хмиз. Ще старий міський статут згадує доходи від продажу деревини. Там йдеться про те, що за один віз дров для власного користування треба платити до міської каси 2 kr., а за деревину, зрубану для будівельних цілей чи на продаж, — 6 kr. за віз.¹³⁹ Права на полювання та риболовлю здебільшого здавалися в оренду.

Наприкінці XVIII століття місто має **прибутки від капіталів**, але в новіші часи ця стаття дуже незначна. До цього, однак, треба залічити **дохід від електростанції**, бо він ґрунтується на володінні містом її акціями.

Наше місто мало займалося **самостійним підприємством**. У кінці XVIII століття дохід давала насамперед цегельня, у XIX столітті — лазня у Народному саду, а зараз — пляж на Пруті.

Ще старий міський статут запровадив **ринковий збір та плату за місце**,¹⁴⁰ проте його пропозиції були обмежені Надвірною військовою радою. Це, мабуть, було причиною того, що тільки у 1796 році в міських бухгалтерських книгах було відображено «плату за місце на Петропавлівському ярмарку», а «оренду плату за місце на щорічному ярмарку від шинкарських прилавків і палаток» — в 1797 році. Можливо, що доходи від цих джерел були тоді настільки малими, що й не вигідно було збирати, особливо на щотижневих базарах. Річна виручка від зборів за **місце на що-**

betrug 1796 nur 13 fl. 6 kr. und 1797 nur 14 fl.; 1800—1803 dagegen bereits 27 fl. 30 kr. Rhein.¹⁴¹ Mit Gubernialverordnung vom 12. April 1807 wurde der Stadt Czernowitz die Einhebung von Wochen und Jahrmarktftandgeldern nach einem von der Provinzialbuchhaltung verfaßten Tarif gestattet.¹⁴² Das bis Ende Juli 1807 eingehobene Standgeld sollte dem landesfürstlichen Fiskus gehören (praetium fisci). Die Einhebung wurde zunächst in eigener Verwaltung besorgt und zu diesem Zweck ein «bewährtes und verlässliches Individuum» aufgestellt, das ordentliche Rechnungen zu führen und das Geld monatlich an die Stadtkasse abzuführen hatte. Bald darauf zog man es vor, die «Wochen- und Jahrmarktsgelder» zu verpachten. In den Vierzigerjahren (1843) wurden die Standgelder aufgehoben; doch schon anfangs der Fünfzigerjahre wieder in Antrag gebracht (1851) und eingeführt.

In seinen Bemerkungen zum Entwurf der alten Stadtordnung führt der Hofkriegsrat aus:¹⁴³ «Auch konnte künftighin die Einrichtung geschehen, daß das verlaufene und herrenlose Vieh — sonst vite de pripas genannt — welches dermalen beim Distrikts-Direktoriate geführt wird, nach Verlauf einer gewissen Zeit, wenn sich Niemand dazu meldet, beim Trommelschlag öffentlich versteigert und der gelöste Betrag künftig nicht dem Ärar, sondern der Stadt als ein zur Bestreitung des gemeinen städtischen Aufwandes gewidmetes Gefälle zuzukommen hätte. Eine solche Verfügung würde einen guten Eindruck in den Gemüthern der Stadtbewohner, einen wesentlichen Beitrag zum Aufblühen der Städte, mithin einen doppelten Vorteil hervorbringen und zugleich noch mit der in den anderen Militärgrenzen bestehenden Einrichtung in Bezug auf das herrenlose Vieh gleichförmig sein». Diese Pripaseinkünfte bildeten tatsächlich in älterer Zeit ein bedeutendes Erträgnis, weil die Sorglosigkeit der Viehbesitzer damals groß war, ordentliche Stallungen fehlten und das Vieh sich unbewacht im Freien herumtrieb. Schon 1794 weist die Stadtrechnung aus dieser Post 941 fl. Einnahmen aus, wovon 62 fl. 55 kr. wieder an die Parteien herausgezahlt wurden.¹⁴⁴ Gegenwärtig wirft der Pripas keinen Ertrag ab; er wird an einen Unternehmer vergeben, der für die Erhaltung der Tiere zu sorgen hat und dafür von deren Besitzern gewisse Beträge einhebt.

An **Taxen** sind zunächst schon 1786 Gerichtstaxen vorgeschlagen worden;¹⁴⁵ doch scheint es zu deren Einführung nicht gekommen zu sein, denn alle älteren Stadtrechnungen führen keine an; ja es wird in einer

річних ярмарках становила в 1796 році тільки 13 фл. 6 кр., у 1797 році — тільки 14 фл., однак у 1800—1803 роках — уже 27 фл. 30 рейнських кр.¹⁴¹ Губерніальним розпорядженням від 12-го квітня 1807 року місту Чернівцям було дозволено плату за місце на щорічних ярмарках і щотижневих базарах за тарифом, розробленим бухгалтерією провінції.¹⁴² Плата за місце до кінця 1807 року повинна була належати земельно-княжому фіскусу (praetium fisci). Спочатку гроші збирали власними силами, а для цього призначили «перевіреного і надійного індивідуума», який мав вести належний рахунок та щомісяця здавати гроші у міську касу. Але невдовзі право збору «базарних та ярмаркових грошей» вирішили віддати в оренду. У сорокові роки (1843) плату за місце скасували, але на початку п'ятдесятих років її знову визнали необхідною (1851) та запровадили.

У своїх зауваженнях до проекту старого міського статуту Надвірна військова рада зазначала:¹⁴³ «У майбутньому може навіть статися, що заблудлу та бездоглядну худобу — яку заведено називати vite de pripas — і яка тепер утримується окружним директоріатом, при умові, що коли ніхто до неї не зголоситься, то під барабанний дріб прилюдно продаватимуть з аукціону, а виручена сума все належатиме не державній скарбниці, а містові як кошти для покриття загальних міських видатків. Таке розпорядження викликало б добре враження у настроях міщан, зробило б значний внесок у розвиток міст, тобто дало б подвійну користь і одночасно було б схоже на порядки, що заведені в інших військових прикордонних областях, стосовно бездомної худоби». Ці «доходи від припасу» в давніші часи справді були значними, бо тоді власники худоби були безвідповідальними, бракувало належних стаєнь, а худоба тинялася без нагляду. Вже у 1794 році міські рахунки зазначають у цій статті 941 фл. доходів, з них 62 фл. 55 кр. було повернуто жителям.¹⁴⁴ Нині доходів від припасу немає. Припас віддано підприємцю, який дбає про утримання тварин, а за це бере певну суму з їх власників.

Вже в 1786 році було запропоновано справляти сумові **такси**,¹⁴⁵ однак, здається, до їхнього запровадження не дійшло, бо жодна зі старих бухгалтерських книг їх не наводить; в одному з оглядів надходжень

Übersicht der Einnahmen (von 1820) ausdrücklich bemerkt, daß Gerichtstaxen nicht bestehen.¹⁴⁶ Bürgerrechtstaxen wurden, wie es scheint, schon 1783 gefordert, denn aus diesem Jahre sind Gesuche um unentgeltliche Verleihung des Bürgerrechtes erhalten.¹⁴⁷ Auch die alte Stadtordnung schrieb eine mäßige Taxe von 10 fl. zu Gunsten der Stadtkasse für alle vor, die das Bürgerrecht erlangen wollten. Aber keine der älteren Stadtrechnungen weist eine Einnahme dieser Art auf, und in der oben erwähnten Übersicht

(за 1820 рік) чітко сказано, що судових такс немає.¹⁴⁶ Очевидно, у 1783 році вимагалася такса за право міщанства, бо за цей рік збереглися заяви на безоплатне надання міщанського права.¹⁴⁷ Та й у старому міському статуті є вимога помірної плати до міської каси в 10 фл. для всіх, хто домагається міщанського права. Однак, ні один з міських рахунків не фіксує надходжень цього виду, а у згаданому вище огляді за 1820 рік йдеться, що таких зборів не стягували. І

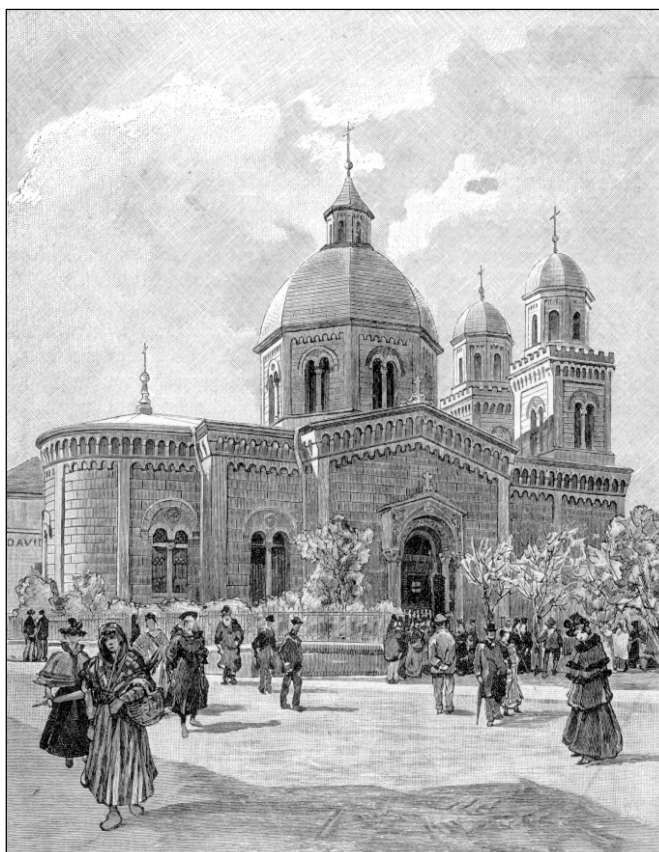

Abb. 75. Paraskiwakirche.

Іл. 75. Свято-Параскевська церква.

von 1820 heißt es, daß keine derartige Taxe eingehoben wurde. Erst mit Gubernialerlaß vom 29. Juli 1821 wurde im Zusammenhange mit der Regulierung des Bürgerrechtes die Einhebung dieser Taxen «nach der zweiten Klasse» bewilligt, worauf sie auch in den Stadtrechnungen erscheinen. Die **Grundbuchtaxen** wurden, seitdem das Grundbuch vom Magistrat geführt wurde, auch von der Stadtkasse eingehoben; mit dem Übergang des Grundbuches an das k. k. Gericht hörte natürlich diese Einnahmequelle auf. Die Stadtkasse bezog endlich auch eine Art von Übertragungsgebühr bei Grundbesitzwechseln, das sogenannte «**Laudemium**»; doch war dies nach Ausweis der

тільки губернiальний указ від 29-го липня 1821 року з приводу врегулювання міщанського права дає згоду на стягування цих зборів «за другим розрядом», а потім це з'являється в міських рахунках. **Плату за поземельний кадастр**, відколи магістрат почав вести поземельну книгу, стягували до міської каси. З переходом поземельної книги до цісарсько-королівського суду, це джерело доходів, звичайно, перестало існувати. Міська каса почала, нарешті, стягувати свого роду передавальний збір при зміні власника земельної ділянки, так званий «**лаудеміум**». Однак, за свідченням міських рахунків, ці суми були дуже незначними.

Stadtrechnungen eine ganz unbedeutende Post. Das Gesetz vom 26. März 1866 führte eine **Gebühr für die Aufnahme in den Heimatsverband** und die Bauordnung von 1869 **Bautaxen** ein.¹⁴⁸

In alten Städten, auch in der Moldau¹⁴⁹, war es üblich, Wagen aufzustellen, auf denen die zum Verkauf im Großen bestimmten Waren gegen eine Gebühr gewogen werden mußten. Auch die alte Stadtordnung regte an, daß die Stadt sich mit einer «adjustierten Stadtwage» und mit Maßen zu versehen habe, um gegen einen tarifmäßigen Entgelt Handelswaren, Früchte und Mehl zu wägen und zu messen.¹⁵⁰ Tatsächlich wurden z. B. 1797 Gewichte für das Gemeindegerecht angeschafft,¹⁵¹ wahrscheinlich dienten sie jedoch nur zur Nachprüfung bei vermutetem Betrug; solche **Kontrolwagen** bestehen bekanntlich noch heute. Von der Errichtung eines eigentlichen Waghauses und von Einkünften von demselben erfahren wir erst in viel späterer Zeit. Die Bewilligung zur Abnahme des städtischen **Wag- und Maßgefälles** bei der städtischen Wage wurde zufolge einer kreisamtlichen Verordnung vom 28. November 1821 erteilt; die Errichtung erfolgte aber erst 1833. Niemand war gezwungen, die Wage zu benutzen; vielmehrwar «die Benützung der städtischen Wage und der Meßereien den Parteien überlassen.¹⁵² Das alte «Maß- und Waghaus» lag an der Nordseite des Mehlplatzes (Rudolfplatz), war aus hartem Material erbaut und mit Ziegeln gedeckt. Die Wage hatte einen «stark konstruierten eisernen «Wagbalken»; die zwei «eisenbeschlagenen viereckigen Holzschalen» hingen daran an acht «klafterlangen eisernen Ketten». Mittelst einer Tragkette war die Wage an den Bodenbalken befestigt. Nach der genauen Beschreibung in einem Protokoll vom 30. Jänner 1872, mit dem die Übergabe des Waghauses an den neuen Pächter erfolgte, sollte die Wage 20 Zentner tragen; sie war aber durch den «Starken Gebrauch» geschwächt und unempfindlich. Der Tarif bestimmte an Gebühren beim Abwägen für je 25 Wiener Pfund 2 kr. öst. W.; beim Abmessen von Flüssigkeiten von jedem viertel Eimer oder 10 österr. Maß $\frac{1}{2}$ kr.; beim Abmessen von trockenen Artikeln von einem österr. Metzen 1 kr. An Niederlagegebühr (von zur Aufbewahrung übernommenen Waren) von je 25 Pfund oder 10 Maß oder 1 Metzen, u. zw. für je 24 Stunden, 12 kr. Für die Jahre 1872—1874 zahlte der Pächter jährlich 712 fl. 54 kr.; er hatte sich genau an die Vorschriften und Tarife zu halten. Für 1875 wurde nur ein Pachtschilling von 300 fl. erzielt.

Закон від 26-го березня 1866 року запровадив **плату за надання австрійського громадянства**, а правила будівництва від 1869 року — **будівельні такси**.¹⁴⁸

У старих містах, в тому числі й у Молдові, було заведено встановлювати ваги, на яких за певну плату треба було зважувати товари гуртового продажу. І колишній міський статут вимагав, щоб місто придбало «відрегульовану міську вагу» та міри для зважування та вимірювання за встановлену плату торговельних товарів, плодів і борошна.¹⁵⁰ І справді, наприклад, у 1797 році для громадського (міського) суду придбали ваги,¹⁵¹ які, очевидно, служили для перевірки у тому разі, коли запідозрювали шахрайство. Як відомо, такі **контрольні ваги** існують і сьогодні. Та тільки значно пізніше ми довідуємося про заснування справжньої важиці та про доходи від неї. Згоду на стягування **вагових та мірних доходів** з міської ваги було надано згідно з розпорядженням окружного управління від 28-го листопада 1821 року; саме заснування відбулося лише у 1833 році. Користуватися вагою нікого не змушували, більше того — «користування міською вагою та мірами було передано сторонам».¹⁵² Старий «мірний і ваговий будинок» знаходився на північному боці Мучної площі (площа Рудольфа), він був споруджений з твердого матеріалу та покритий черепицею. Вага мала «добре сконструйоване залізне коромисло», дві «оббиті залізом дерев'яні шальки», що висіли на ньому на вісьмох «залізних ланцюгах, довжиною по саженою». З допомогою ланцюгів вага кріпилася до горіших балок. За детальним описом в протоколі від 30-го січня 1872 року, за яким відбулася передача вагарні новому орендарю, на вазі можна було зважувати до 20 центнерів, але через «інтенсивну експлуатацію» вона стала слабшою і не такою точною. Тариф визначав суму збору при зважуванні: за 25 віденських фунтів — 2 австрійських крейцери. При вимірюванні рідин — з кожної чверті відра або з 10 австрійських мірок (1 мірка = півлітра) — півкрейцера. При визначенні кількості сухої речовини за один австрійський гарнець — 1 kr. При здаванні на збереження товарів за 25 фунтів, 10 мір чи 1 гарнець протягом однієї доби платили півкрейцера. У 1872—1874 роках орендар щорічно сплачував 712 фл. 54 kr. Він мав суворо дотримуватися правил та

In diesem Jahre wurde die Stadtwage aufgelassen und das Waghaus 1878 abgetragen. Erst 1886 wurde zufolge eines Gemeinderatsbeschlusses die modern eingerichtete Wag- und Meßanstalt in der Kuczurmarerstraße eröffnet, in der nach einem festgesetzten Tarif beladene Fuhrwerke und Viehstücke gewogen, ferner allerlei andere Feilschaften gewogen und gemessen werden. Das Erträgnis wird verpachtet.*¹⁵³

Erwähnt wurde schon, daß bereits die Stadtordnung von 1786 der Stadt die Überwachung des Viehverkaufes auftrug. Da auf den Wochenmärkten ein «großer Handel» mit Pferden und Hornvieh betrieben, dabei aber viel gestohlenen Vieh zum Markte gebracht wurde, so mußte jeder Viehkauf «ordentlich protokolliert und dem Käufer zu seiner Legitimation ein Bilett gegeben werden». Als Entschädigung für die Ausstellung dieser **Markt- und Viehverkaufszertifikate** ist später die Einhebung einer **Viehübertragungsgebühr** bewilligt worden, die gegenwärtig verpachtet wird.¹⁵⁴

Die Kosten der Bequartierung des Militärs wurden von etwa 1830 bis Ende 1878 durch die **Quasikasernenbeiträge** aufgebracht. Diese zahlten die Bürger, um von der Einquartierung befreit zu sein. Zum Zwecke der Bemessung des Zinses waren die Häuser in fünf Klassen geteilt. Streitigkeiten mit den Vorstädten wegen ihrer Beziehung zur Entrichtung dieser Abgabe führten schließlich dazu, daß 1879 beschlossen wurde, die Ausgaben für die Militärbequartierung vom 1. Jänner 1879 an ins allgemeine städtische Präliminare aufzunehmen und durch Einhebung von **Umlagen zu** allen fünf Gattungen der landesfürstlichen Steuern der Stadt und der Vorstädte zu decken.¹⁵⁵

Mautabgaben zu Gunsten der Stadt, damit «diese die durch ihr Territorium gehenden Straßen immer im guten und fahrbaren Stand erhalte», schlug schon die alte Stadtordnung vor.¹⁵⁶ Aber erst 1867 erhielt die Stadt die Bewilligung zur Einhebung von Mautgebühren,¹⁵⁷ und zwar zunächst von drei Mautschranken auf den von den Ortschaften Storozynetz, Kuczurmare und Zuryn

*Höchst bezeichnend ist folgende Bestimmung in einem Verträge über die Verpachtung des Waggefälles von 1858: «Dem Pächter wird eine Schadenergütung nur für jenen Fall zugesichert, wenn die Stadt mehr als zur Hälfte abbrennen oder aussterben sollte; ober auch in diesem Falle kann sich der Schadenersatz nur auf das *damnum emergens* (Schadloshaltung), niemals ober auf das *lucrum cessans* (volle Genugtuung) erstrecken».

тарифів. Але у 1875 році за оренду отримано тільки 300 фл. Цього року міську вагу закрили, а у 1878 році ваговий будинок знесли. Тільки 1886 року, за рішенням міської ради, на Великокучурівській вулиці було відкрито вагово-мірчий заклад зі сучасним обладнанням, у якому за сталими тарифами зважують завантажені вози та живу худобу, а також важать та міряють всякий інший товар. Виручку здають в оренду.*¹⁵³

Ми вже згадували, що ще міський статут від 1786 року зобов'язав місто контролювати продаж худоби. Оскільки на щотижневих базарах велася «гуртова торгівля» кінями та великою рогатою худобою і часто на продаж приводили й крадену, то кожний випадок купівлі худоби мав «бути ретельно запротокольованим, а покупцю мав видаватися легітимаційний білет». Пізніше як відшкодування за видачу цього **ринкового сертифікату про продаж худоби** було дозволено за **відчуження худоби** збирати плату, котра сьогодні здається в оренду.¹⁵⁴

Кошти на розквартирування військових з приблизно з 1830 до кінця 1878 року брали з **квазіказарменних внесків**, котрі робили міщани, щоб у їхніх житлах не поселяли військових. Для визначення суми внесків будинки поділили на п'ять категорій. Конфлікти з передмістями через сплату цих внесків призвели, врешті-решт, до того, що у 1879 році було вирішено зарахувати видатки на розквартирування до загальних міських видатків і покривати їх, перерозподіляючи п'ять видів земельно-княжих податків міста та передмість.¹⁵⁵

Ще перший міський статут містив пропозицію про **митні збори** на користь міста, щоб «ті дороги, що ведуть через територію міста, можна було завжди утримувати в доброму та проїжджому стані».¹⁵⁶ Але тільки 1867 року місто отримало дозвіл на стягування митних зборів,¹⁵⁷ спочатку з трьох рогаток на дорогах, що вели до Чернівців зі Сторожинця, Великого

*Характерним є такий пункт у договорі про здачу в оренду доходів від ваги у 1858 році: «Орендареві гарантується відшкодування збитків тільки в тому разі, коли б місто більше, ніж на половину згоріло чи вимерло. Але навіть і в цьому разі відшкодування поширюється тільки на *damnum emergens* (відшкодування прямих збитків) і ніколи на *lucrum cessans* (повне задоволення інтересів).

nach Czernowitz führenden Straßen. Im Jahre 1891 erfolgte sodann die Bewilligung, auch auf der Ludi-Horeczer-, ferner Roscher Hauptstraße und auf der Siebenbürgerstraße Mautgebühren einzuheben.

Noch neueren Datums sind folgende Abgaben: ¹⁵⁸ Einhebung von **Mietzinskreuzern** (1875), **Hundesteuer** (1881), **Verzugszinsen** von Gemeindeumlagen, die im vorgeschriebenen Termine nicht bezahlt werden (1888), **Wasserverbrauchsabgabe** und **Kanalgebühr** (bewilligt 1893).

Die durch alle diese Einnahmen ungedeckten Ausfälle werden aus Umlagen zu den landesfürstlichen Steuern bestritten. Schon 1833, also bald nach der Regulierung des Magistrates, hatte die Stadtverwaltung die Einhebung eines «Gemeinezuschlages» angestrebt; doch wurde ihr dies nicht bewilligt, da damals die Stadtkasse noch bedeutende Überschüsse aufwies.¹⁵⁹ Im Notjahr 1866 hat die Stadtvertretung noch den ganzen Ausfall im Stadthaushalte aus Barkapitalien gedeckt.¹⁶⁰ Die Ausschreibung der Umlagen begann 1779/80 mit 13% und stieg in den nächsten zehn Jahren nur um 2%; sie betrug also 1889 15%. Seither ist eine rasche Steigerung bemerkbar: 1895: 18%, 1896: 20%, 1897: 32, 1898: 30, 1901: 35, 1902: 37, 1903: 42, 1904: 46%; gegenwärtig steht die Erhöhung auf 50% in Aussicht. Von der Umlage gelangte bis auf eine kurze Periode der geringere Teil in den Stadtfonds, während der Hauptteil in den Schulfonds floß. Es entfielen nämlich in den genannten Jahren (1779—1908) auf den Stadtfonds: 3, 5, 5, 5, 22, 20, 8-20, 12, 16, 19, 15%, auf den Schulfonds dagegen: 10, 10, 13, 15, 10, 10, 26-80, 25, 26, 27 und 35%.¹⁶¹

Schon aus dem Mitgeteilten ergibt sich, wie sehr die Einnahmsquellen der Stadt sich gemehrt haben. Dies wird durch folgende Betrachtung noch klarer werden:

Die älteste uns erhaltene «Czernowitzer Stadt-Cassa-Berechnung», die das Militärjahr vom 1. November 1783 bis 31. Oktober 1784 umfaßt, weist folgende Hauptposten im «Empfang» auf: Gefällengelder 346 fl. 36 $\frac{1}{2}$ kr.; Strafgeder 38 fl. 51 $\frac{1}{2}$ kr.; von der landesfürstlichen Distriktskassa der Stadt reluierte (wiedererstattete) Entlohnungen des Syndikus, des Stadtdieners und zweier Nachtwächter 212 fl. 55 kr.; rückständiges Quartiergeld 4 fl.; von einem italienischen Schattenspieler für die Lizenz spielen zu dürfen 1 fl.; die vom Hauptmann und Secretario v. Adler erübrigten Kirchengelder 2 fl. 28 kr.; grundherrliche Steuern von Rosch und Horecza 356 fl. 6 kr.; zusammen die **Jahreseinnahme** 961 fl. 57 kr.

Кучурова та Цурина. Згодом у 1891 році було дано дозвіл стягувати митні збори на Людигорицькій, потім на Рошівській головних дорогах і на Семигородській вулиці.

У новітні часи існують ще такі збори:¹⁵⁸ податок з доходу за **комірне** (1875), **податок за собак** (1881), **пеня** на розподілені для громади податки, що не були сплачені у встановлений термін (1888), плата за **споживання води** та плата за **каналізацію** (дозволені 1893 року).

Видатки, не покриті цими надходженнями, покриваються з перерозподілу земельно-княжих податків. Вже 1833 року, тобто незабаром після впорядкування магістрату, міське управління хотіло збирати «доплату з громади», однак на це не отримали згоди, бо тоді міська каса мала значні надлишки.¹⁵⁹ У голодний 1866 рік міське представництво покривало всі видатки з міського бюджету готівкою.¹⁶⁰ В результаті перерозподілу податків місто в 1779/1780 роках отримало 13%, а в наступні десять років ця частка зростає тільки на 2%, тобто в 1889 році вона складала 15%. З цього часу помітне швидке зростання: 1895 р. — 18%, 1896 — 20%, 1897 — 32%, 1898 — 30%, 1901 — 35%, 1902 — 37%, 1903 — 42, 1904 — 46%. Тепер передбачається 50%. Менша частина від перерозподілених податків, за винятком короткого періоду, потрапила до фонду міста, а більша — до шкільного фонду. У названих 1779—1908 роках на міський фонд припадало: 3, 5, 5, 5, 22, 20, 8, 20, 12, 16, 19, 15 процентів, а на шкільний фонд — 10, 10, 13, 15, 10, 10, 26, 8, 25, 26, 27 і 35 процентів.¹⁶¹

З повідомленого нами видно, як збільшувалися джерела доходів міста. Це буде ще ясніше з наступного викладу:

Найстаріші з тих, що збереглися, «Рахунки Чернівецької міської каси», що охоплюють військовий рік з 1-го листопада 1783 по 31-е жовтня 1784 року, містять такі головні статті у графі «надходження»: податки — 346 фл. 36 $\frac{1}{2}$ кр.; від штрафів — 38 фл. 51 $\frac{1}{2}$ кр.; повернені земельно-княжою окружною касою гроші за оплату синдика, міського службовця і двох нічних сторожів — 212 фл. 55 кр.; залишкові квартирні — 4 фл.; від італійського актора за ліцензію на право показувати театр тіней — 1 фл.; зекономлені капітаном і секретарем фон Адлером церковні гроші — 2 фл. 28 кр.; поміщицькі податки з Роші та Горичі 356 фл. 6 кр. Всього **надходжень за рік** — 961 фл. 57 кр.

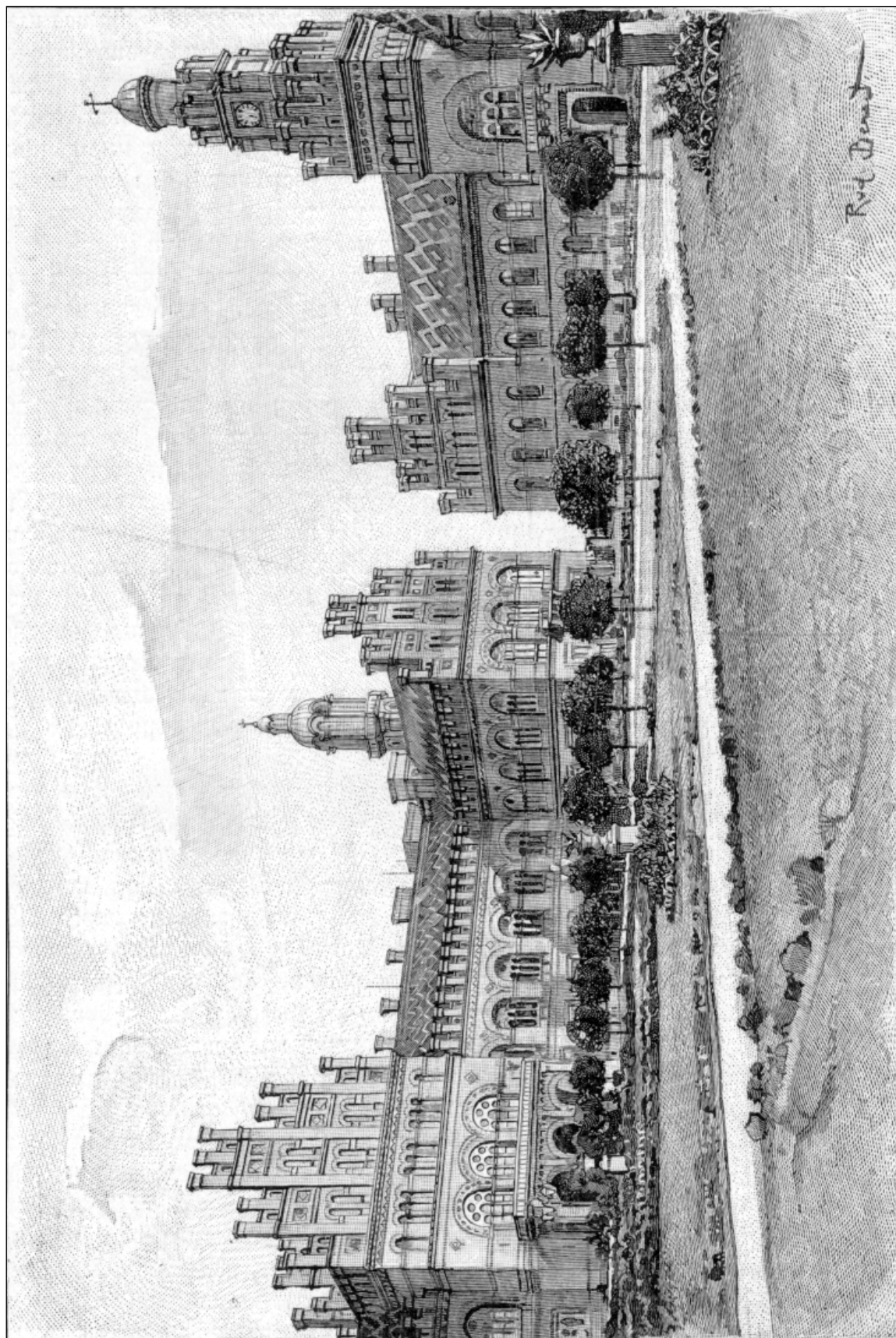

Abb. 76. Erzbischöfliche Residenz, Hauptgebäude (links)
und Priesterhaus (rechts).

Лл. 76. Митрополитча резиденція, головний корпус (ліворуч)
і священницький корпус (праворуч).

Wie sich die Einnahmen der Stadt infolge der Erschließung neuer Hilfsquellen und des Anwachsens der Stadt weiter bis in die Gegenwart gestalteten, mag aus folgender Zusammenstellung entnommen werden.¹⁶²

Динаміку доходів міста внаслідок використання нових джерел та росту міста до наших днів видно з наступної таблиці:¹⁶²

1796	1820	1866	1907
Grundherrliche Steuer (Hausgulden und Waldtaxe von den Dörfern) 316 fl. 15 kr. Поміщицькі податки (домове та лісова такса з сіл) 316 фл. 15 кр.	Hausgulden von vier Dörfern 725 fl. und Waldtaxe von zwei Dörfern 260 fl., zusammen 985 fl. — kr. Домове з чотирьох сіл 725 фл. та лісова такса з двох сіл 260 фл. Разом 985 фл.		
	Emphitheutische Zinse für städtische Gründe 106 fl. 37 kr. Емфітевтичні чинші за міські землі 106 фл. 37 кр.	Renten für abgelöste städtische Gründe 70 fl. 23 kr. Ренти за викуплені міські землі 70 фл. 23 кр.	
	Pachtzinse von Ackerfeldern 1555 fl. 3/4 kr. Орендна плата за орну землю 1555 фл. 3/4 кр.	Pachtzinse von Gründen, Marktplätzen, Viehlagerplätzen, Floß- und Kabinenplätzen 2754 fl. 27 kr. Орендна плата за земельні ділянки, ринкові площі, загоны для худоби, стоянки плотів та місця пляжних кабін 2754 фл. 27 кр.	Zinse von Gründen, Hutweiden, öffentlichen Plätzen und Straßen, Floß- und Kabinenplätzen, Weidepflanzungen 37.233 K Плата за землю, пасовища, громадські площі і вулиці, стоянку плотів та місця пляжних кабін 37233 К.
Waldgefälle (d. i. Waldertrag ohne die Waldtaxe) 69 fl. 30 kr. Лісовий податок (тобто дохід від лісу без лісової такси) 69 фл. 30 кр.	Waldnutzungen 1350 fl. — kr. Використання лісу 1350 фл. 3/4 – кр.	Waldertrag 2932 fl. 50 kr. Дохід від лісу 2932 фл. 50 кр.	Forstertrag (mit der Waldjagd) 15.074 K Дохід від лісу (з полюванням) 15.074 К.
Kalkbrennerei und Steinbruch 50 fl. 10 kr. Вапнярка та каменоломня 50 фл. 10 кр.	[nicht ausgewiesen, betrug nach anderer Rechnung im Jahre 1820 70 fl. — kr.] [походження не встановлено, за іншими підрахунками склало в 1820 році 70 фл. – кр.]		Steinbrüche 18.500 K. Каменоломні 18.500 К.
Jagdbarkeit 10 fl. 45 kr. Мисливство 10 фл. 45 кр.	Jagdbarkeit 10 fl. 30 kr. Мисливство 10 фл. 30 кр.	Jagdbarkeit 10 fl. 85 kr. Мисливство 10 фл. 85 кр.	Jagd 883 K. Полювання 883 К.
Fischerei 45 fl. - kr. Рибальство 45 фл. – кр.	wilde Fischerei 100 fl. — kr. Нелегальне рибальство 100 фл. – кр.	Fischerei 41 fl. 50 kr. Рибальство 41 фл. 50 кр.	Fischerei 25 K. Рибальство 25 К.
Mietzinse 33 fl. 45 kr, Орендна плата 33 фл. 45 кр.	Zinse von Wohngebäuden 767 fl. — kr. Податок за жилі будинки 767 фл. – кр.	Mietzinse (Realitäten, Schlachtbank) 786 fl — kr. Орендна плата (земельні ділянки, бойня) 786 фл. – кр.	Mietzinse von Realitäten 34.336 K. Оренда земельних ділянок 34336 К
Ertrag des städt. Ziegelschlags 1234 fl. 50 kr. Дохід від міської цегельні 1234 фл. 50 кр.	Ziegelhütte 50 fl. kr. Цегельня 50 фл. – кр.		
		Einkommen vom Volksgarten (Badehaus 400 fl., Schankhäuser 155 fl., Gartenerzeugnisse 350 fl), zusammen 905 fl. — kr. Дохід від Народного саду (лазня – 400 фл., шинки – 155 фл., садові плоди 350 фл.) Разом 905 фл. – кр.	Einkommen vom Volksgarten (Kurhausrestauration 0 K, Gartenerzeugnisse 180 K), zusammen 180 K Дохід від Народного саду (ресторан купальні – 0 К, садові плоди – 180 К). Разом – 180 К.

1796	1820	1866	1907
			Einnahmen v. d. Wasserleitung und Kanalisierung 164.438 K Доходи від водогону та каналізації 164438 K
			Einkommen vom Elektrizitätswerk 47.000 K Доходи від електростанції 47000 K
			Einkommen von der Czernowitzer Gemeindezeitung 1.000 K Доходи від "Газети Чернівецької громади" 1000 K.
Schankgerechtigkeit in Rosch, Klokuczka, Kaliczanka und Horecza 906 fl. 57 kr. Право на продаж спиртного на Роші, Клокучці, Калічанці, та Горичі 906 фл. 57 кр.	Schank- und Fleischschrotrecht in Rosch (1443 fl.), ferner Schankrecht in Kaliczanka (135 fl.), Klokuczka (853 fl.), Horecza (364 fl.), zusammen 2795 fl. — kr. Право на продаж спиртного та м'яса на Роші (1443 фл.), право на продаж спиртного на Клічанці (135 фл.), на Клокучці 853 фл.), на Горичі (364 фл.). Разом 2795 фл. — кр.	Einkommen vom städt. Brantweinerzeugungsrecht und Ausschankrecht 34.000 fl. — kr. Дохід від міського права на виробництво горілки та продаж спиртного 34000 фл.	Brantweinausschlag und Ausschankrecht 142.018 K Акциз на горілку та право на продаж спиртного 142018 K
Wein-, Brantwein und Biertaxe 4781 fl. 18 kr. Винна, горілчана та пивна такса 4781 фл. 18 кр.	Getränkerverzehrungsaufschlag von Wein, Bier und Brantwein 5772 fl. — kr. Getränkeerzeugungsaufschlag von Brantwein (10.800 fl.), v. Bier (4786 fl. 44 kr.), von Met (80 fl.), zusammen 15.666 fl. 44 kr. Акциз на споживання вина, пива і горілки 5772 фл. — кр. Акциз на виробництво горілки (10800 фл.), пива (4786 фл. 44 кр.), медку (80 фл.). Разом 15666 фл. 44 кр.	Bieraufschlag 10.718 fl. — r. Weinaufschlag 3157 fl. 57 kr. Metaufschlag 100 fl. — kr. Städt. Fleischaufschlag 18.056 fl. — kr. Акциз на пиво 10718 фл. Акциз на вино 3157 фл. 57 кр. Акциз на медок 100 фл. — кр. Міський акциз на м'ясо 18056 фл. — кр.	Bieraufschlag 174.488 K Wein- u. Fleischaufschlag 162.072 K Акциз на пиво 174488 K Акциз на вино і м'ясо 162072 K
Standgeld vom Jahrmarkt 13 fl. 6 kr. Плата за ярмаркове місце на 13 фл. 6 кр.	Markt- und Standgeld 1550 fl. — kr. Плата за ринок та за місце 1550 фл. — кр.	Markt- und Standgeld 2000 fl. — kr. Плата за ринок та за місце 2000 фл. — кр.	Markt- und Standgeld 30.000 K Плата за ринок та за місце 30000 K
		Maß- und Waggefälle 625 fl. — kr. Marktzerifikate 1200 fl. — kr. Marktpreistabelle 10 fl. — kr. Доходи від мір і ваги 625 фл. — кр. Ринкові сертифікати 1200 фл. — кр. Ринкові талички з розцінками — 10 фл. — кр.	Maß- und Waggefälle, ferner Markt- und Viehverkaufszertifikate, zusammen 14.000 K Доходи від мір і ваги, крім того сертифікати на продаж на ринку та на продаж тварин разом 14000 K
Pripasvieh 404 fl. 2 kr. Припас худоби 404 фл. 2 кр.		vom Pripas 10 fl. — kr. Від припасу 10 фл. — кр.	
			Mauten 42.285 K Мита 42285 K

1796	1820	1866	1907
Musiklizenz 60 fl. — kr. Ліцензії на музику 60 фл. — кр.		Musiklizenz 300 fl. — kr. Ліцензії на музику 300 фл. — кр.	
	Grundbuchtaxe (130 fl.), Laudemien (2 fl. 4 kr.), zusammen 132 fl. 4 kr. Кадастровий збір (130 фл.), грошова повинність (2 фл. 4 кр.), разом 132 фл. 4 кр.		
		Bürgerrechttaxe 0 fl. — kr. Такса за отримання міщанського права 0 фл. — кр.	
			<p>Taxe für die Aufnahme in den Heimatsverband 395 K Taxen für Baubewilligung 4445 K Schlacht- u. Brenngebühr 36.100 K Fleischbeschaugebühr 6200 K Totenbeschaugebühr 3800 K</p> <p>Такса за надання австрійського громадянства 395 K Такси за дозвіл на будівництво 4445 K Збір за забій худоби і за виробництво горілки 36100 K Плата за огляд м'яса 6200 K Плата за огляд трупів 3800 K</p>
Interessen (Zinsen von Kapitalien) 210 fl. 29 kr. Інвестиції (чинш від капіталу) 210 фл. 29 кр.	Zinsen von Staats-, dann Privatkapitalien 296 fl. 141— kr. Проценти від державних і приватних капіталів 296 фл. 4 кр.	Interessen und Aktivkapitalien: öffentliche Obligationen (357 fl. 85 kr.), Privatdarlehen (1326 fl.), ausstehende Grundkaufschillinge (156 fl. 75 kr.), zusammen 1840 fl. 60 kr. Проценти та активні капітали: загальні облігації (357 фл. 85 кр.), приватні позики (1326 фл.), недоїмка за купівлю землі (156 фл. 75 кр.), разом 1840 фл. 60 кр.	Interessen von öffentlichen Obligationen (8 K), Kaufschillinge (37.000 K), zusammen 37.008 K Проценти від загальних облігацій (8K), плата за продаж (37000 K), разом 37008 K
Polizeistrafgelder 0 fl. 18 kr. Штрафи поліції 0 фл. 18 кр.		Strafgelder 25 fl. — kr. Грошові штрафи 25 фл. — кр.	
Rückersetzte Spitalsauslagen 2 fl. 45 kr. Повернуті витрати на шпиталь 2 фл. 45 кр.		Spitals-, Heil- und Verpflegskostenersätze (22.000 fl.) und Leichenkostenersätze (100 fl.), zusammen 22.100 fl. — kr. Повернуті витрати на шпиталь, лікування і харчування (22000 фл.), повернуті витрати на мерців (100 фл.), разом 22100 фл. — кр.	Ersätze aller Art (Arrest- u. Schubauslagen 1250 K, Findlinge u. s. w. 9100 K, zusammen 10.350 K Повернуті кошти всіх видів (арешт і конвоювання 1250 K, підкинуті діти тощо 9100 K), разом 10.350 K

1796	1820	1866	1907
Sonstige erhobene Interimsausgaben 5811 fl, 38 kr. Інші зібрані тимчасові видатки 5811 фл. 38 кр.		Vorschüsse gegen Ersatz von den Trottoirlegungen u. a. 3200 fl: — kr. Аванси на відшкодування коштів за прокладання тротуарів та ін. 3200 фл. — кр.	Ersätze für Trottoirherstellungen 2849 K Відшкодування за прокладання тротуарів 2849 K
Mängelsersatzposten 74 fl. 46 kr. Рекламації 74 фл. 46 кр.		Hineinreste von gelegten Rechnungen und Mängelsersatz 0 fl. — kr. Вхідні залишки доведених рахунків і відшкодування нестачі	Hereinreste von gelegten Rechnungen 277 K Вхідні залишки доведених рахунків
Interimsempfänge u. Depositen 7813 fl. 31 kr. Проценти і депозити 7813 фл. 31 кр.			
			Einnahmen f. d. Militärbequartierung 148.320 K Надходження на розквартирування військових 148.329 K
			Mietzinssteuer 220.000 K Податок на комірне 220000 K
			Hundesteuer 2.188 K Податок на собак 2.188 K
		Sonstige Einnahmen 200 fl. — kr. Інші надходження 200 фл. — кр.	Sonstige Einnahmen (darunter Beitrag d. Assekuranzgesellschaften für die Erhaltung der Feuerwehr) 40.885 K Інші надходження (в тому числі внески страхових товариств на утримання пожежної команди) 40.885 K
		Schulgelder Плата за навчання 85 фл. — кр.	Beiträge für Volksschulen (von Obligationen d. Vorstädte, vom Landesschulfonds, von den Genossenschaften) 3738 K * Внески на народні школи (від облігацій передмість, від крайового шкільного фонду, від кооперативів) 3738 K*
			Einnahmen im Wasserleitungs- und Kanalisationsfonde 226.146 K** Umlagen f. d. Stadtfonds 176.000 K Umlagen f. d. Schulfonds 352.000 K Доходи від водогінного та каналізаційного фондів 226146** Перерозподіл [податків] для міського фонду 176.000 K Перерозподіл [податків] для шкільного фонду 352.000 K
Summe 21.830 fl. 07 kr. Разом: 21.839 фл. 07 кр.	31.136 fl. 10 kr. 31.136 фл. 10 кр.	105.127 fl. 53 kr. 105.127 фл. 53 кр.	2.154.242 K 2.154.242

* Inklusive dieser Post ergibt sich eine Summe von 1,400.096 K; darunter ordentliche Einnahmen im Stadtfonde 1,356.509 K, außerordentliche Einnahmen im Stadtfonde 39.849 K und ordentliche Einnahmen im Schulfonde 3.738 K; zusammen 1,400.096 K.

**Nämlich Wasserleitungs- und Kanalisationsfonds 305.089 K, Kanalisationsfonds 85.495 K; davon abgezogen die oben schon als Eingang in den Stadtfonds ausgewiesenen 164.438 K; bleibt 226.146 K.

*Включно з цією позицією виходить сума 1,400.096 K, в тому числі належні надходження до міського фонду 1,356.509 K, непланові надходження до міського фонду 39.849 K, а звичайні надходження до шкільного фонду 3.738 K. Разом – 1,400.096 K.

**Фонд водогону — 305.089 K, фонд каналізації — 85.495 K. З них вираховано позначені вище як надходження до міського фонду 164.438 K. Залишається 226.146 K.

Aus dieser Uebersicht ergibt sich eine geradezu überraschende Zunahme der Einnahmen der Stadt; gegenüber den Einnahmen von 1866 beträgt die gegenwärtige in runden Zahlen das 10fache, gegenüber 1820 das 35fache, gegenüber 1796 das 50fache, endlich gegenüber 1783/84 das 1100fache!

Anderseits sind aber auch die **Ausgaben** der Stadt überaus gewachsen. Zur Begründung dieser Behauptung mögen zunächst aus der Rechnung von 1783/84 die Aufstellungen für einige Monate mitgeteilt werden:

«November 1783: dem Stadtsyndikus Erbes 10 fl., dem Stadtdiener Josef Schmidt 5 fl. 35 kr., dem Korporal Dollazky 2 fl., dem jüdischen Kleinrichter Falk Moisis 2 fl., dem Erleuchtungsaufseher Kalnay 1 fl. 30 kr., dem Abdecker Gabriel 1 fl., für 3 Kehrbesen auf die Wachten 3 kr., für 1 erkaufte Haus für den Abdecker 5 fl.; Summe 27 fl. 8 kr.».

«Jänner 1784: dem Syndikus, Stadtdiener und Kleinrichter wie oben; dem Beleuchtungsausseher 2 fl. 30 kr., für 2 Stück Kehrbesen auf die Wachten a 1 $\frac{1}{2}$ kr. 3 kr., für 1 Hacken zu reparieren auf die Bereitschaft 13 kr., für 84 Stück erschlagene Hund a 1 $\frac{1}{2}$ kr. 2 fl. 6 kr.; Summe 22 fl. 27 kr.».

«August 1784: dem Syndikus Erbes 10 fl., dem Stadtdiener Josef Stengel 8 fl. 5 kr., dem jüdischen Kleinrichter Falk 2 fl., dem Tischlermeister Bisinger für eine neue Kassatrugen (Truhe) 4 fl. 30 kr., dem Schlossermeister Hladkulik für das Beschlag hiezu 13 fl., dem jüdischen Goldschmied für das Stadtsiegel 5 fl., für 20 Stück Lampenläser a 3 kr. 1 fl., dem Fleischhacker Marschall für 108 Oka Rindsinselt zu Beleuchtung der Stadt a 15 kr. 27 fl., dem Bindermeister Komerand a. Conto 4 fl. 47 kr., dem Schmiedmeister Michel Bernhard a. Conto 16 fl. (beide Posten wahrscheinlich) für das Faß und das Beschlag des im Juli gemachten Karrens zum Ausführen der Senkgruben), für 2 neue Wasserkandeln (Kannen) und 4 Besen auf die Wachten 13 kr.; Summe 91 fl. 35 kr.».

«September 1784: die 3 ersten Posten wie oben, für die Feuerspritzen zu reparieren dem Büchsenmacher 7 fl. 13 kr., für Baumöl die Spritze zu schmieren 9 kr., für Baumwolle auf Döchte in die Stadtlatern 18 kr., für eine halbe Sohlenhaut zur Feuerspritze reparieren 5 fl., für 2 Kehrbesen auf die Pachten 2 kr., für 8 Bücher Papier a 17 kr. 2 fl. 16 kr., dem Bindermeister Komerand für 2 Wasserkandeln auf die Wachten 5 kr.; Summe 35 fl. 8 kr.».

З цієї таблиці випливає прямо-таки вражаюче зростання доходів міста. Порівняно з 1866 року сучасні надходження зросли приблизно вдсятеро, в порівнянні з 1820 роком — у 35 разів, з 1796 роком — у 50 разів, а в порівнянні з 1783/84 роками — в 1100 разів!

Але, з іншого боку, надзвичайно зросли й **видатки** міста. Для обґрунтування цього твердження наведемо спочатку статті з рахунків за кілька місяців 1783/84 років:

«Листопад 1783 року: міському синдикату Ербесу — 10 фл., міському службовцю Йозефові Шмідту — 5 фл. 35 кр., капралові Доллацькому — 2 фл., єврейському молодшому судді Фальку Мойзісу — 2 фл., наглядачеві за освітленням Кальнаю — 1 фл. 30 кр., гицлеві Гаврилові — 1 фл., за три мітли на пости — 3 кр., за куплену для гицля хату — 5 фл. Разом 27 фл. 8 кр.».

«Січень 1784 року: синдикату, міському службовцю та молодшому судді — як і вище, наглядачеві за освітленням — 2 фл. 30 кр., за дві мітли для варти — по 1 $\frac{1}{2}$ кр. — 3 кр., за ремонт одного гака для готовності — 13 кр., за 81-го забитого собаку по 1 $\frac{1}{2}$ кр. за кожного — 2 фл. 6 кр. Разом 22 фл. 27 кр.».

«Серпень 1784 року: синдикату Ербесу 10 фл., міському службовцю Йозефові Штенгелю — 8 фл. 5 кр., єврейському молодшому судді Фальку — 2 фл., теслі Бізінгеру за нову касову скриню (сейф) — 4 фл. 30 кр., слюсарю Гладкулику за те, що окував її, — 13 фл., єврейському ювеліру за міську печатку — 5 фл., за 20 стекол для ламп по 3 кр. — 1 фл., різнику Маршалу за 108 ока яловичого лою для освітлення міста по 15 кр. — 27 фл., на рахунок бондаря Комеранда — 4 фл. 47 кр., на рахунок коваля Міхеля Бернарда — 16 фл. (обидві позиції, мабуть, за бочку і за окування зробленої у липні тачки для вивозу нечистот з вигрібних ям), за двоє нових відер для води і 4 віники для варти — 13 кр. Разом — 91 фл. 35 кр.».

Вересень 1784 року: перші три позиції, як і вище, зброяру за ремонт пожежних насосів — 7 фл. 13 кр., за деревну оливу для змащування насосів — 9 кр., за бавовну на гноти для міських ліхтарів — 18 кр., за половинки волової шкіри для ремонту пожежного насоса — 5 фл., за 2 мітли для варти — 2 кр., за 8 пачок паперу по 17 кр. — 2 фл. 16 кр., бондарю Комеранду за двоє відер для води на варті — 5 кр. Разом — 35 фл. 8 кр.».

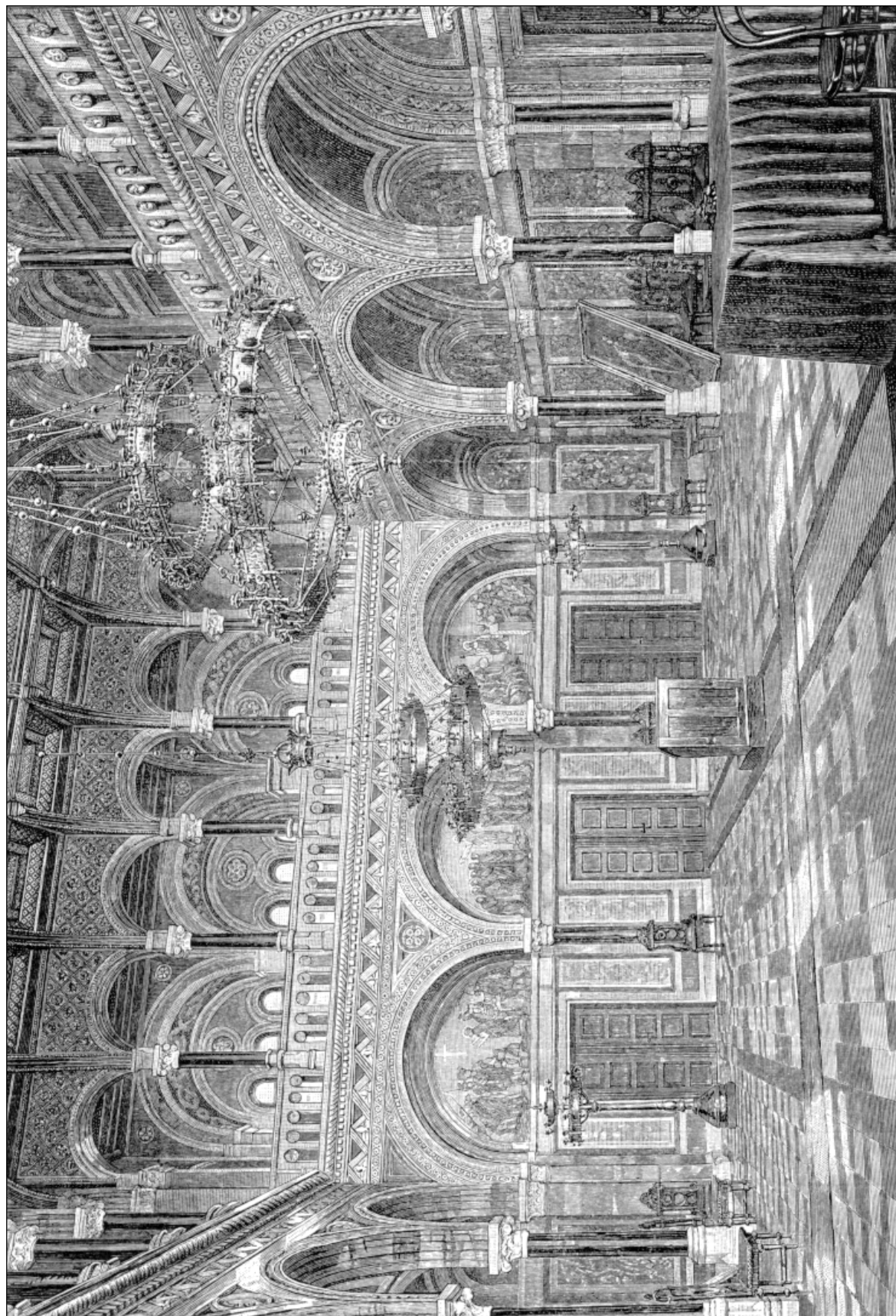

Abb. 77. Innere Ansicht des Synodalsaales in der erzbischöflichen Residenz.

Іл. 77. Внутрішній вигляд синодальної зали в митрополичій резиденції.

Die Summe der **Jahresausgaben** 1783/84 betrug 388 fl. 23 1/2 kr.

Zur Charakteristik des Anwachsens der Ausgaben in den folgenden Jahrzehnten wird es genügen, wenn wir einige Ausgabeposten und die Gesamtsummen der Ausgaben zusammenstellen:

Загальна сума **річних витрат** у 1783/84 роках скла-ла 388 фл. 23 1/2 кр.

Для характеристики росту видатків у наступні де-сятиліття досить буде навести статті видатків і їх за-гальні суми:

	1796	1866	1907
Besoldungen, Pensionen, Quartiergelder, Kleider u. dgl..... Платня, пенсії, квартирні гроші, одяг тощо	2.382 fl. 44 kr.	49.760 fl. 98 kr.	587.846 K
Kanzleierfordernisse..... Канцелярські витрати	234 „ 50 ⁴ / ₈ „	2.695 „ 69 „	37.358 „
Auslagen beim Waldgefälle (Forstauslagen)..... Лісові витрати	78 „ 30 „	640 „ — „	13.557 „
Bau- und Reparationsunkosten..... Витрати на будівництво і ремонт	1.787 „ 6 ⁶ / ₈ „	5.303 „ 26 „	64.344 „
Beleuchtung..... Освітлення	200 „ 46 „	3.400 „ — „	62.578 „
Erhaltung der Feuerlöschrequisiten (Feuerwehr)..... Утримання пожежної техніки (пожежної команди)	251 „ 53 „	4.560 „ — „	13.570 „
Stadtreinigung..... Прибирання міста		1.560 „ — „	82.311 „
Herstellung und Erhaltung von Straßen und Plätzen..... Будівництво та утримання вулиць і площ		2.000 „ — „	97.404 „
Herstellung von Brücken, Dämmen, Kanälen..... Будівництво мостів, дамб, каналів		1.000 „ — „	7.100 „
Wasserversorgungsauslagen..... Комунікації водопостачання		500 „ — „	305.089 „
Bildungsanstalten..... Навчальні заклади		10.453 „ 88 „	357.330 „
Summe der Auslagen..... Сума витрат	23.796 fl. 19 ⁷ / ₈ kr.	109.694 „ 30 ¹ / ₂ „	2.326.620 „

Aus dem Vergleiche der vorstehenden Mitteilungen ergibt sich, daß die gegenwärtigen Auslagen etwa 10 mal größer sind als 1866, 50 mal größer als 1796 und 3000 mal größer als 1783/4.

Zieht man das Verhältnis der Einnahmen zu den Ausgaben in den verschiedenen Zeiträumen in Betracht, so findet man, daß in älterer Zeit von den geringen Einnahmen unverhältnismäßig große Ersparnisse gemacht wurden. Am Ende des Militärjahres 1783 (31. Oktober) befanden sich 814 fl. 17 kr. in der Stadtkasse, also etwa eine ganze Jahreseinnahme jener Zeit, denn 1783,84 betrug diese 961 fl. 56 kr. Von den der Stadt zur Verfügung stehenden 1776 fl. 14 kr. gab sie aber 1783, 84 nur 388 fl. 23 1/2 kr. aus, so daß am 31. Oktober 1784 ein Kassarest von 1387 fl. 50 1/2 kr.

Порівнюючи наведені вище дані, виявляємо, що сучасні витрати в 10 разів більші, ніж у 1866 році, в 50 разів більші, ніж у 1796 році та в 3000 разів більші, ніж у 1783/84 роках.

Якщо брати до уваги співвідношення надходжень і видатків у різні періоди, то з'ясується, що в давні часи на невеликих надходженнях робили відносно велику економію. Під кінець військового 1783 року (31 жовтня) у міській касі було 814 фл. 17 кр., отже, майже всі надходження за той час, бо вони за 1783/84 роки склали 961 фл. 56 кр. У 1783/84 роках місто мало у своєму розпорядженні 1776 фл. 14 кр., але витратило тільки 388 фл. 23 1/2 кр., таким чином, 31-го жовтня 1784 року в касі залишалося 1387 фл. 50 1/2

ausgewiesen wurde, also der anderthalbfache Betrag der jährlichen Einnahme. Es war dies unbedingt ein Misverhältnis, das nur dadurch erzielt wurde, daß für viele der notwendigsten Bedürfnisse nicht gesorgt wurde, teils weil die Verwaltung zu unbeholfen war, teils weil ihre Abhängigkeit von der Landesverwaltung so groß war, daß jede mit größeren Ausgaben verbundene Verbesserung zur Vermeidung von weitläufigen Verhandlungen und weitgehender Verantwortung unterlassen wurde. Die Stadt durfte ja damals nur Ausgaben bis 10 fl. aus eigener Machtvollkommenheit machen!

Aber schon 1796 sind die Ausgaben bedeutend größer geworden. Damals bezahle die Stadt bereits selbst alle ihre Beamten; sie besorgte schon in ausgedehnterem Maße verschiedene Zweig der Polizei. Der jährlichen Einnahme von 21.839 fl. 7 kr. stand bereits eine Ausgabe von 23.796 fl. 19 $\frac{7}{8}$ kr. gegenüber. Der Ausfall von 1957 fl. 12 $\frac{7}{8}$ kr. mußte aus den Kassaresten gedeckt werden, die Ende Oktober 1795 27.517 fl. 21 $\frac{6}{8}$ kr. betragen hatten. Am 31. Oktober 1796 verblieben in der Stadtkasse 25.560 fl. 8 $\frac{7}{8}$ kr., also noch immer mehr als eine ganze Jahreseinnahme jener Zeit!

In den folgenden Jahren und Jahrzehnten begann eine frischere Entwicklung der Stadt, die auch im Auftauchen von neuen Ausgaberrubriken ihren Ausdruck findet. Wir können uns gegenwärtig kaum vorstellen, das es einst Stadtrechnungen gab, in denen die Ausgaben für Stadtreinigung, Herstellung und Erhaltung von Strafen und Plätzen, von Brücken und Kanälen, für Wasserversorgung, Bildungsanstalten u. dgl. keine besonderen Rubriken bildeten, sondern nur so nebenbei unter «Extra-Ordinarien» u. dgl. ausgewiesen wurden. Erfreulicher Weise tauchen seit dem Ende des 18. Jahrhunderts in den Czernowitzer Stadtrechnungen und Voranschlägen allmählich die von modernem Geiste zeugenden Auslagenrubriken auf. Leider machte sich zunächst auch eine ungenaue Geschäftsführung bemerkbar, die schon an früherer Stelle geschildert wurde. Noch immer wiesen aber die Rechnungsabschlüsse bedeutende Überschüsse aus. So verfügte die Stadt 1837 über 17.000 fl. EM. Bargeld und 60.053 fl. 41 kr. angelegte Kapitalien; mit Recht konnte daher 1833 die Bewilligung eines «Gemeindezuschlages» mit Hinweis auf diese günstige finanzielle Lage abgeschlagen werden.¹⁶³ Aber es kamen die schweren Zeiten der Jahre 1848 und 1849, 1854, endlich das Notjahr 1866. Zur Deckung des im letztgenannten Jahre berechneten Abganges von 4566 fl. wurde vorgeschlagen, das bei der Bukow. Sparkasse erliegende «Reservekapital» von 5000 fl. samt Zinsen zu kündigen, und ein anderes rückzuforderndes Darlehenskapital zu verwenden, «um nicht erforderlichen Falls

kr., тобто у півтора рази більше, ніж сума річних надходжень. Це, звичайно, було недобре і виникло з того, що не задовольнялися багато з нагальних потреб, частково тому, що було невміле керівництво, а почасти тому, що його залежність від крайової влади була настільки великою, що часто відмовлялися від заходів, пов'язаних із значними видатками, аби уникнути довготривалих переговорів та великої відповідальності. Адже тоді місто мало право самостійно робити видатки тільки до 10 фл.!

Але вже у 1796 році видатки значно зросли. Тоді місто вже саме оплачувало своїх чиновників. Воно вже опікувалося значною мірою різними поліційними справами. При річних надходженнях у 21839 фл. 7 кр. видатки вже склали 23796 фл. 19 $\frac{7}{8}$ кр. Дефіцит у 1795 фл. 12 $\frac{7}{8}$ кр. мусив бути покритий з касових залишків, які на кінець жовтня 1795 року складали 27517 фл. 21 $\frac{6}{8}$ кр. На 31 жовтня 1796 року у міській касі залишалося ще 25560 фл. 8 $\frac{7}{8}$ кр., тобто все ще більше, ніж сума річних надходжень того часу!

У наступні роки й десятиліття повіяли свіжі вітри в розвитку міста, що знайшло своє відображення у нових статтях міських витрат. Ми нині не можемо собі уявити, що колись були міські рахунки, в яких видатки на очищення міста, будівництво та утримання вулиць і площ, мостів і каналів, на водопостачання, на навчальні заклади тощо не були записані окремими статтями, а так, наче між іншим згруповані в статтю як «екстраординарні» і т.п. На щастя, під кінець XVIII століття в чернівецьких міських рахункових книгах та кошторисах поступово з'являються статті витрат, що характеризуються сучасним мисленням. На жаль, на початку ще помітні недоліки діловодства, про які вже йшлося вище. Однак баланси все ще засвідчували великі надлишки. Так, у 1837 році місто мало в своєму розпорядженні понад 17000 фл. готівки й 60053 фл. 41 кр. капіталізованих коштів. Тому у 1833 році з повним правом відмовили дати дозвіл на «громадську доплату», зважаючи на такий сприятливий фінансовий стан.¹⁶³ Але прийшли важкі часи: 1848 і 1849, 1854 років та, нарешті, голодного 1866 року. Для покриття підрахованих у 1866 році збитків у 4566 фл. пропонувалося задіяти розміщений в Буковинській ощадній касі «резервний капітал» у сумі 5000 фл. разом з процентами і використати інші поворотні позики, «щоб у разі необхідності не

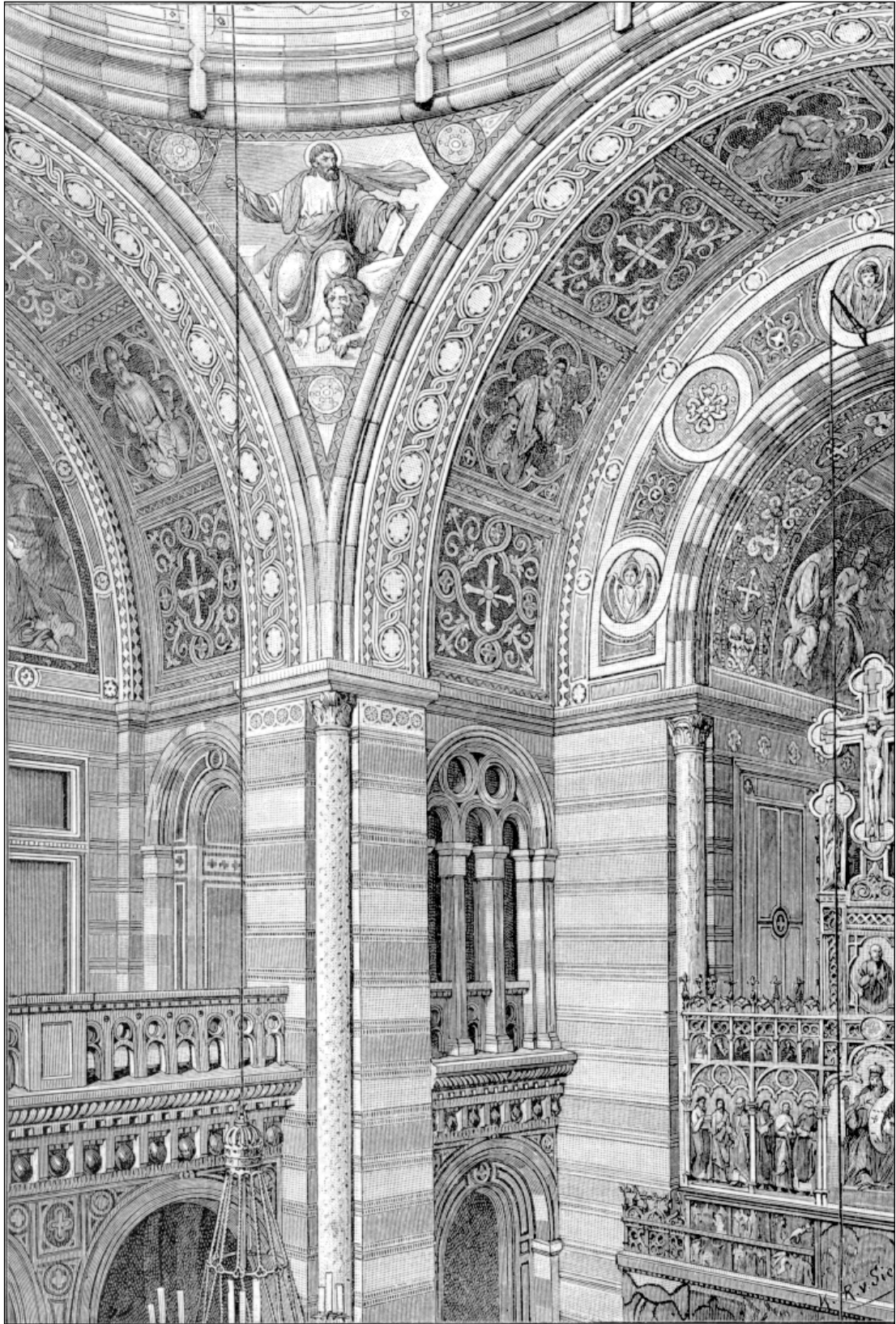

Abb. 78. Innere Ansicht der Synodalkirche
in der erzbischöflichen Residenz

Іл. 78. Внутрішній вигляд синодальної церкви
в митрополичій резиденції.

die ohnedies heimgesuchte Bevölkerung mit neuen Lasten zu bedrücken». Diese neuen Lasten blieben in der Folge in der Form von neuen Abgaben und vor allem der Umlagen nicht erspart. Sie sind bedeutend, weil der übertragene Wirkungskreis sehr große Kosten verursacht¹⁶⁴ und weil unsere Stadt in wenigen Jahrzehnten das zu leisten hatte, was normal sich entwickelnde innerhalb von Jahrhunderten allmählich hervorbrachten. Deshalb war auch die Stadt gezwungen, bedeutende Anleihen zu machen. Die gesamte Schuldenlast der Stadt beträgt jetzt 12,030.930 K 47 h. Über das Vermögen der Stadt ist leider bisher keine verlässliche Zusammenstellung gemacht worden; nach einer beiläufigen Berechnung beträgt das gesamte **Stadtvermögen 19 Millionen Kronen.**

обтяжувати новими тягарами і так вже потерпіле населення». Потім ці нові тягарі все ж проявилися у формі нових податків, передовсім нового їх перерозподілу. Вони досить значні, бо дуже широка діяльність пов'язана з великими коштами¹⁶⁴ і ще тому, що наше місто за кілька десятиліть мусило зробити те, що при нормальних умовах розвитку повільно досягають за століття. Тому місто було змушене брати значні позики. Загальний борговий тягар міста зараз складає 12030930 К 47 г. На жаль, поки що немає достовірної оцінки **міського майна**. За приблизними підрахунками все міське майно оцінюється в 19 мільйонів крон.

Neuntes Kapitel

Die Wandlungen des Stadtbildes von 1774 bis zur Gegenwart. Straßen, Plätze, Gebäude. Die Einwohner, ihre Zunahme und nationale Gliederung

er ungewöhnlich rasche Aufschwung unserer Stadt bringt es mit sich, daß einzelne Stadtteile nach Verlauf einiger Jahre kaum wieder zu erkennen sind. Umso größer ist der Unterschied zwischen den Zuständen am Anfang der österreichischen Zeit und der Gegenwart.

Eine Betrachtung des Pitzellischen Abgrenzungsplanes von 1787 (Abb. 45) lehrt, daß damals einige Bäche und Gräben die Stadt durchzogen, die heute zum Teil verschwunden sind. So nahm der Judengraben, der in jener Zeit als «Wassergraben» oder «Bach» oft genannt wird,¹ weit oben in die Dreifaltigkeitsgasse seinen Anfang; noch heute befinden sich unterhalb der Einmündung der Stephaniegaffe in die Dreifaltigkeitsgasse verdeckte Brunnen, die den Wasserreichtum jener Gegend andeuten. Am Springbrunnenplatz übersetzte die Hauptstraße diesen Graben mittelst einer Brücke. Der kleine Wassergraben, der heute südöstlich vom Türkenbrunnen in den Judengraben einmündet, nahm seinen Ursprung früher etwa bei der jetzigen Schule in der Landhausgasse und durchfloß die Schlucht unter der Hohen Brücke. Hier befand sich bei der landesfürstlichen Marienkirche (biserika domniaska) die «fontina domniaska» (Herrnbrunnen),² der erst später als Türkenbrunnen erscheint. Ein dritter größerer Wassergraben zog vom Rudabach hinauf über den «Bahnsteg» bis in die Russische Gasse. Höher hinauf befanden sich am Rudabache unter dem Weinberg Mühdämme. Das Bächlein, welches in der Nähe der Brücke in der Russischen Gasse in den Rudabach floß, hatte seinen

Розділ дев'ятий

Зміни у вигляді міста з 1774 року до сьогоdnішнього дня. Вулиці, площі, будівлі. Жителі, їх приріст та національний склад

адзвичайно стрімке піднесення нашого міста призвело до того, що деякі його частини через кілька років важко впізнати. Але ще більша різниця між тим, як місто виглядало на початку австрійського часу і як воно виглядає тепер.

При розгляді межувального плану міста, складеного 1787 року Пітцеллі (іл. 45), видно, що тоді місто перетинало кілька струмків та ярів, які тепер частково зникли. Так, Єврейський яр (рів), який у той час називали «Водяним яром» чи просто «потокком»¹, починався набагато вище Троїцької вулиці. Ще й зараз нижче того місця, де вулиця Стефанії виходить на Троїцьку вулицю, є багато критих криниць, котрі свідчать про достаток води у тій місцині. Біля Фонтанної площі, на вулиці Головній, міст з'єднував обидва береги цього яру. А маленький яр зі струмком, що зараз впадає у Єврейський яр на південному сході від Турецької криниці, колись починався приблизно біля теперішньої школи на вулиці Крайової палати і протікав видолинком під Високим мостом. Тут, біля княжої церкви Успіння Богородиці (biserika domniaska) знаходилася Панська криниця (fontina domniaska),² яку пізніше стали називати Турецькою. Третій, трохи більший яр зі струмком, піднімався від річечки Рудої вгору через «залізничну стежку» до вулиці Руської. Трохи вище на річечці Рудій, під Винною горою, знаходилася млинова гребля. А потічок, який стру-

Ursprung fast in der Gegend der Siebenbürgerstrasse; es füllte mehrere Teiche, von denen einer (der Luthersche) noch besteht. Diese und andere ³ tiefe Gräben und Bächlein sind heute zumeist ausgefüllt. Ebenso sind einst völlig versumpfte Stellen trockengelegt; nach mündlicher Überlieferung wurden vor hundert Jahren in der Gegend der Kathedralkirche Wildenten gejagt.

Vielfach begegnen wir auch Andeutungen, daß selbst Teile des innern Stadtgebietes am Anfang der österreichischen Zeit von Bäumen und Gestrüpp bedeckt waren. Die Stätte des jetzigen Steinerschen Brauhauses lag 1777 außerhalb der Stadt an der «großen Straße und war sumpfig, mit Stöcken und Wurzeln verwachsen.⁴ Als 1786 Anstalten zum Baue des Dreikronen-Hauses (Ecke Ringplatz-Herregasse) gemacht wurden, mußten erst die Baumstrünke ausgerodet werden.⁵ Die Pfarrchronik berichtet:⁶ «Wo jetzt der Friedhof (hinter dem neuen Theater) ist, war zur Zeit der Okkupation dichter Wald. Wald nahm auch den ganzen Bergrücken ein, und sehr häufig konnte man zur Nachtzeit das Heuen der Wölfe hören, ja der Ortspfarrer Vinzenz Kekert (1777 bis 1818) erzählte, er selbst hätte mit eigener Hand ein solches wildes Tier erlegt». Bestätigt werden diese Nachrichten durch die noch 1800 vom Kreisamte dem Czernowitzer Gemeindegerrichte anbefohlenen Treibjagden auf Wölfe, «da mehrere Fälle vorgekommen, daß von wütigen Wölfen Menschen gebissen worden sind». Der Gemeindebeisitzer Ott hatte «als einer dieses Werks verständiger» mit dem Stadtförster Reihl die Streifung zu leiten. Ebenso wurden noch 1807 dem Gemeindegerricht Treibjagden auf Raubtiere anbefohlen.⁷

менів поблизу мосту на Руській вулиці і впадав у річку Руду, починався майже біля Семигородської вулиці. Він наповнював багато ставків, один з яких (Лютерівський) є ще й сьогодні. Ці та інші³ глибокі яри та струмки зараз переважно засипані. Осушено також колись цілком заболочені місцини. За переказами, сто років тому там, де зараз стоїть кафедральна церква, полювали на диких качок.

Ми часто стикаємося з натяками на те, що навіть частини центру міста на початку австрійського часу були покриті деревами та кущами. А сьогоднішня броварня Штайнера знаходилася (1777 рік) колись за межами міста біля «великої дороги», сама місцевість була заболочена, заросла кущами та коріннями.⁴ Коли у 1786 році готувалися споруджувати будинок «Три корони» (на розі площі Ринок та Панської вулиці), то треба було спочатку викорчувати пеньки.⁵ Парафіяльна [католицька] хроніка⁶ повідомляє, що «там, де зараз цвинтар (за новим театром), на час окупації був густий ліс. Ліс займав також весь схил гори, і дуже часто вночі можна було почути, як виють вовки. Навіть місцевий священик Вінценц Кекерт (1777—1818 рр.) розповідав, що власноруч убив такого звіра». Це повідомлення підтверджується дорученням окружної влади, відданим 1800 року громадському судові Чернівців, проводити облави на вовків, «бо траплялося багато випадків, коли люті вовки кусали людей». Очоловати прочісування лісу мав громадський засідатель Отт «як такий, що розуміється на цій справі», разом з міським лісничим Райлем. Так само ще у 1807 році громадському судові доручали проводити облави на хижаків.⁷

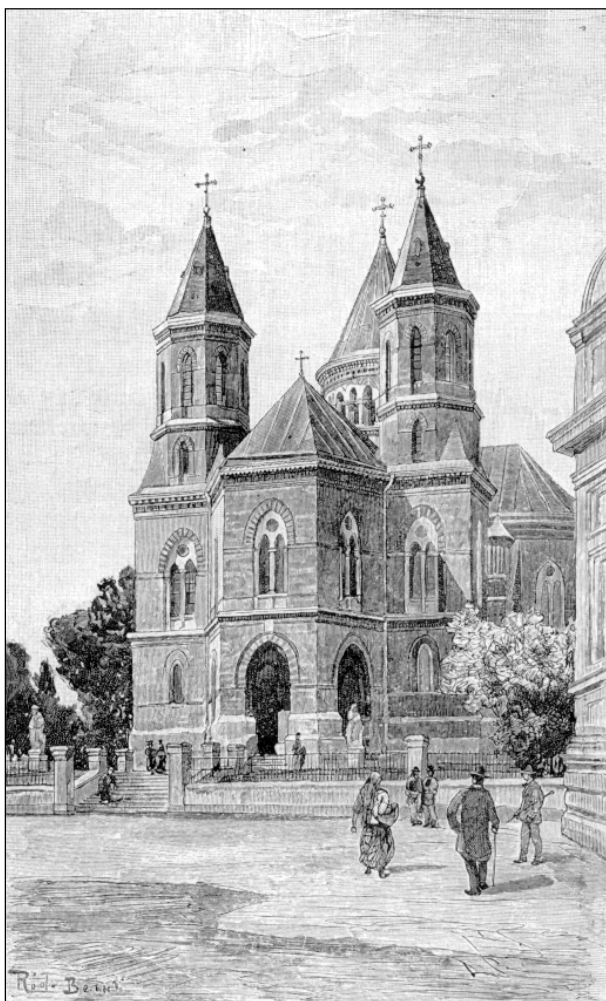

Abb. 79. Armenisch-katholische Kirche.

Abb. 79. Вірмено-католицька церква.

Die Stadt war in den ersten Jahren der österreichischen Herrschaft noch sehr spärlich besiedelt; dichter bewohnt war nur die Altstadt oder, wie man damals sich zu sagen gewöhnte, die «Judenstadt»; sie wurde von der «Hauptgasse» oder «Judengasse» («jüdische Hauptgasse», «große Judengasse») durchzogen, die vom Springbrunnenplatz über den Alten Markt zum Heiligenkreuz-Platz sich erstreckt.⁸ Noch 1787 gab es z. B. in der Rathausstraße eine leere Hofstelle, die für einen Ansiedler bestimmt war.⁹ Grundvergaben fanden damals noch wie in der moldauischen Zeit sehr häufig statt. So gaben 1778 der «Schultheiß und die Bürger der Stadt» einen «kaiserialen» (d. h. keinem Privatbesitzer gehörigen) Grund «mit Bewilligung des Herrn Generals, mit Wissen des Auditoriats und auf Befehl des Direktorats» dem Georg Popowicz, der später als Ratsverwandter erscheint.¹⁰ Ebenso ließ Spleny das oben geschilderte wüste Grundstück an der Stelle des Steinerschen Brauhauses 1777 dem eingewanderten Braumeister Josef Weineck zur Errichtung eines Brauhauses überweisen. Ähnliche Vergaben sind aus dem Pitzellischen Protokoll, dem «Czernowitzer Gemeindericht Grundbuch» und anderen Akten in großer Zahl nachweisbar. Als der Gastwirt Nikolaus Völker «sein Haus (nämlich das alte Gasthaus zum Schwarzen Adler, Abb. 35, 36, 72) mit Steinern vergrößern wollte, um den Reisenden gutes Unterkommen schaffen zu können» bat er 1786 um ein anstoßendes Grundstück.¹¹ Ähnliche Ansuchen von Bürgern, Beamten und Neuansiedlern kamen auch später häufig vor und wurden nach Möglichkeit berücksichtigt. Im Jahre 1792 befahl das Kreisamt dem Stadtmagistrat, daß die guten Plätze «für die hiesigen Bürger behörig vorbehalten werden»; Baustellen «gegen bischöfliche Residenz oder in der sogenannten neuen Welt» galten als minderwertig. Im folgenden Jahre wollte das Gemeindegericht den Baulustigen vor allem Gründe in der «von der bischöflichen Residenz gegen die Hauptstraße» ziehenden Gasse anweisen, damit diese nach dem Plan des Kreisbauingenieurs verbaut werde. Die Anweisung der Grundstücke erfolgte über Ansuchen bei der Landesadministration, später beim Kreisamte in der Regel durch die Stadtoberkeit, und zwar wurden nicht nur Hausgründe, sondern auch Gründe für Höfe, «Kuchelgärten», Äcker, Fischteiche u. dgl. unentgeltlich vergeben.¹² Als Stefan Haywas 1786 ein steinernes Haus (Dreikronen) zu erbauen sich anschickte, bat er um

У перші роки австрійського панування місто було ще дуже рідко заселене. Дещо густіше була населена стара частина міста або, як тоді казали, «Єврейське місто». Цією частиною проходила «Головна», або «Єврейська вулиця» («Єврейська головна вулиця», «Велика єврейська вулиця»), що тягнулася від Фонтанної площі через Старий ринок до площі Святого Хреста.⁸ Навіть у 1787 році на Ратушній вулиці ще було вільне місце для забудови, призначене для одного поселенця.⁹ Тоді роздача земельних ділянок для будівництва відбувалася дуже часто, як і за молдавських часів. У 1778 році, наприклад, «віт і пиргарі» надали ділянку «цісарської», (тобто такої, що не належала жодному приватному власнику), землі «за згодою пана генерала, з відома аудиторіату та за наказом директоріату» Георгію Поповичу, який пізніше стане радником.¹⁰ Сплени теж велів передати у 1777 році приїжджому бровару Йозефові Вайнекку незайняту земельну ділянку для будівництва броварні на місці [теперішньої] броварники Штайнера. Випадки такої передачі землі часто знаходимо в протоколі Пітцеллі, в «Поземельній книзі Чернівецького громадського суду» та в інших актах. Коли власник заїжджого двору Ніколяус Фелькер «хотів зробити цегляну прибудову до свого будинку (власне, готелю і шинку «Під чорним орлом», іл. 35, 36, 72), щоб створити мандрівникам добрі умови проживання», то він у 1786 році попросив передати йому прилеглу земельну ділянку.¹¹ Подібні прохання міщан, державних службовців і нових поселенців надходили й пізніше та по можливості враховувалися. У 1792 році окружне управління наказало, щоб міський магістрат кращі місця «надавав винятково місцевим міським жителям». Місця забудови «біля єпископської резиденції чи в так званому Новому світі» вважалися неprestижними. Наступного року громадський суд хотів надавати земельні ділянки для забудови, в першу чергу, на вулиці, що проходила «від єпископської резиденції до вулиці Головної», аби забудувати її згідно з планом окружного інженера. Земельні ділянки виділяла, як правило, міська влада після подачі заяви до крайової адміністрації, а пізніше — до окружного управління. Безплатно виділяли землю не тільки під будинки, але й під двори, «городи», поля, рибні ставки тощо.¹² Коли Штефан Гайвас у 1786 році задумав будувати кам'яний будинок («Три корони»), то просив виділити йому лугову ділянку, що знаходилася на Молодіївській вулиці (тепер Панська),

Überlassung des in der Molodier Gasse (jetzt Herrengasse) gelegenen «Wiesengrundes», welchen er «zu einem guten Felde widmen» wollte, ferner begehrte er Gründe «für einen Obst- und Küchengarten, für den nötigen Maierhof und zur Erweiterung der zu dem neuen Hause nötigen Hintergebäude».¹³ Auch «zum Ausgleich und Verschönerung der Gassen» wurden Grundstücke den Bürgern überlassen.¹⁴ Über die Grundanweisungen wurden «Zertifikate» ausgefolgt.¹⁵ Dabei wurde mitunter der Verkauf des Grundstückes verboten,¹⁶ denn es kam vor, daß auf diese leichte Weise erworbene Parzellen sofort weiter veräußert wurden.¹⁷ Doch wurden auch Gründe mit dem Verkaufsrechte überlassen.¹⁸ Weiter außerhalb der Stadt kamen Besitzergreifungen ohne besondere Bewilligung häufig vor. So gab Theodor Burla vor der Pitzzellischen Kommission 1787 an, daß er sein Haus auf einem freien landesfürstlichen Grunde vor acht Jahren erbaut hatte, ohne daß ihm der Grund von jemandem angewiesen worden wäre; erst nachher habe ihm die Stadtoberigkeit das Grundstück zugesichert.¹⁹ Die Parzelle des Burla (Nr. 140 des Aufnahmsplanes) lag zwischen der jetzigen Petrowicz- und Armeniergasse, wo damals die Häuser schon aufhörten. Mehrere eigenmächtige Besitzergreifungen lassen sich 1785 und 1786 im Stadtteile gegen den Pruth nachweisen,²⁰ ebenso bei der bischöflichen Residenz und gegen Klokuczka.²¹ In den Vorstädten war übrigens damals wie in allen Dörfern die jährliche Neuaufteilung der Ackergründe an die Bauern und Ansiedler üblich; diese alte Landesgewohnheit war der ordentlichen Kultivierung sehr nachteilig und wurde von den deutschen Ansiedlern überaus beklagt.²² Erst 1794 hörte dieser Mißbrauch zufolge einer Gubernialverordnung auf.²³ Interessant ist übrigens, daß ein Schriftstück von 1787 noch von den Pojanen oder ausgerodeten Gründen der Czernowitzer spricht.²⁴

Mit dem allmählichen Ausbau der Stadt nahm auch deren Umfang stetig zu. Gründe, die gegenwärtig im Mittelpunkt der Stadt sich befinden, lagen noch in den ersten Jahren nach der österreichischen Besitzergreifung ganz abseits. So werden die Gründe um die Steiner'sche Brauerei 1777 schon als außerhalb der Stadt gelegen bezeichnet. Der erste katholische Friedhof wurde von den österreichischen Behörden in der heutigen Schulgasse errichtet; erst vor 1787 wurde dieser Friedhof und die orientalischen Friedhöfe aus der Stadt auf den Hügel hinter dem neuen Theater und der Universität übertragen. Ebenso erfolgte damals am Elisabethplatz die Errichtung der Militärgebäude, wozu auch

котру він мав намір «використовувати як добре поле». Крім того, він хотів мати земельні ділянки «для фруктового саду та городу, для потрібної молочної худоби та необхідної для розширення нового будинку прибудови ззаду».¹³ Міщанам надавали ділянки також для вирівнювання та благоустрою вулиць.¹⁴ На виділені земельні ділянки видавали «сертифікати».¹⁵ При цьому інколи заборонялося продавати земельні ділянки,¹⁶ бо траплялося, що парцели, придбані таким легким шляхом, негайно перепродувалися.¹⁷ Але бувало й так, що ділянки надавали з правом продажу.¹⁸ Далеко від міста можна було стати власником і без особливих дозволів. Так, Теодор Бурла у 1787 році повідомив комісію Пітцеллі, що він збудував свій будинок вісім років тому на незайнятій державній землі, котру йому ніхто не надавав. І тільки після цього міська влада закріпила за ним земельну ділянку.¹⁹ Парцелла Бурли (№ 140 у плані зйомки) знаходилася між нинішніми вулицями Петровича та Вірменською, де в той час будинків ще не було. Багато самовільно зайнятих земельних ділянок залишалося у 1785 і 1786 роках у припрутській частині міста,²⁰ а також біля єпископської резиденції та на Клокучці.²¹ До речі, тоді в передмістях, як і у всіх селах, проводили щорічні переділи орної землі між селянами та поселенцями. Цей місцевий звичай дуже шкодив правильному землеробству, тому на нього сильно нарікали німецькі поселенці.²² За губернiальним розпорядженням 1794 року це зловживання припинили.²³ Досить цікаво, що в одному письмовому документі від 1787 року йдеться ще про поляни або викорчувані ґрунти чернівчан.²⁴

З поступовою розбудовою міста постійно збільшувалися і його розміри. Земельні ділянки, що нині в центрі міста, ще в перші роки після австрійської окупації знаходилися осторонь. Так, землі біля броварні Штайнера в 1777 році вважалися такими, що лежать поза містом. Перший католицький цвинтар австрійська влада відкрила на нинішній Шкільній вулиці, і тільки напередодні 1787 року цей цвинтар та православні цвинтарі винесли поза місто на пагорб за новим театром й університетом. Саме тоді споруджено військові будівлі на площі Єлизавети, до яких належав і порохований склад, бо вважали, що ця

das Pulvermagazin gehörte, unter der Annahme, jene Gegend würde noch lange außerhalb der Stadt bleiben. Für das Anwachsen der Stadt ist das mehrfache Verlegen der Friedhöfe und des Pulvertums sehr bezeichnend. Die Friedhöfe mußten 1866 auf den Hügel gegen Horecza verlegt werden und das Pulvermagazin kam vom Elisabethplatz auf die Sturmwiese oberhalb des Volksgartens und vor etwa 35 Jahren nach Horecza. Auch der Galgen soll ursprünglich in der Nähe der Universität gestanden haben, woraus er

місцина ще довго буде поза містом. Багаторазове перенесення цвинтарів та порохівні добре ілюструє зростання міста. Цвинтарі у 1866 році мусили перенести на пагорб біля Горичі, а порохівний склад з площі Єлизавети — на Штурмову толоку вище Народного саду, а приблизно 35 років тому — на Горичу. Кажуть, що й шибениця стояла спочатку біля університету, але пізніше її перенесли на Штурмову толоку, а потім — на Горичу. У 1787 році на площі

Abb. 80. Israelitischer Tempel.

Іл. 80. Єврейський Темпль.

auf die Sturmwiese und später gegen Horeeza verlegt wurde. Um 1787 werden am Elisabethplatz noch ein Viehokol, eine Ziegelscheuer und ein Kleegarten genannt. Wie der Elisabethplatz, so war auch die Gegend um die Kathedrale 1787 noch eine Öde, die zum großen Teil von einem «Maulbeergarten» eingenommen wurde. In der Josephsgasse lag eine große Hutweide (Zarina). Weiter nach Osten entstand damals die zuerst 1792 genannte «Neue Welt»; darüber hinaus reichte die Stadt überhaupt nicht. Bezeichnend für die Grenzen der dichter verbauten Stadt, sind auch die Standpunkte der Ziegelöfen. Wie wir hörten, stand 1787 einer am Elisabethplatz, um 1825 finden wir einen bei der Steinerschen Bierbrauerei, und seit 1784²⁵ wurden bei der Brücke in der Russischen Gasse und etwas weiter hinaus primitive Ziegelöfen angelegt (Abb. 63), die erst vor wenigen Jahren durch den Ausbau der Stadt und die Errichtung von «Ringöfen» verdrängt wurden. Welchen

Єлизавети згадуються також загін для худоби, навіс для зберігання цегли та ділянка конюшини. Як і площа Єлизавети, так і місцевість навколо Кафедрального собору, була в 1787 році пустирем, частково зайнятим «шовковичним садом». На вулиці Йосифа існувало велике пасовище (царина), а далі на схід тоді вже виникав «Новий світ», вперше згаданий у 1792 році. Далі місто взагалі не простягалось. Для меж густо заселеного міста характерним є розташування цегельень. Як ми довідалися, одна з них у 1787 році знаходилася на площі Єлизавети, у 1825 році — біля броварні Штайнера; 1784²⁵ року біля мосту на Руській вулиці та трохи далі спорудили примітивні печі для випалу цегли (іл. 63), які лише кілька років тому були витіснені розширенням міста та будівництвом цегельень з «кільцевими печами». Як неймовірно зросло місто за останні 120 років, видно з порівняння

ungeahnten Fortschritt der Ausbau der Stadt in den letzten 120 Jahren machte, lehrt ein Vergleich des Pitzzellischen Planes mit der gegenwärtigen Ausdehnung. Ebenso lehrreich ist die Betrachtung der älteren Stadtansichten, die deutlich zeigen, wie spärlich die Häuser standen, umgeben von leeren Gründen und Gärten (Abb. 25, 26, 28, 62 und 63). Dies ergibt sich auch aus älteren Stadtbeschreibungen.²⁶ Der rasche Fortschritt des Ausbaues von Czernowitz geht am besten aus folgenden Zahlen hervor: 1775 hatte Czernowitz (mit Klokucka, ohne die anderen Dörfer) 290 Familien, also ungefähr ebensoviele Häuser. Dagegen wurden 1787 schon 414, 1836 956 und 1900 2869 Häuser, und zwar in der Stadt allein ohne die Vorstädte gezählt.

Noch nachdrücklicher macht sich der Fortschritt bemerkbar, wenn man die Anzahl der in den Häusern befindlichen Wohnräume ins Auge faßt. Während 1775 wenig mehr Stuben als Hütten vorhanden waren, also ihre Zahl höchstens 290 betrug und davon noch 1778 nur zwölf «bewohnbare Zimmer» gewesen sein sollen, zählte man schon 1861 an «gut und besser bewohnbaren Zimmern mit Ausschluß der Vorstädte und der Aerarialgebäude» 8764.²⁷

Der Ausbau der Stadt erfolgte zunächst längs der Hauptstraße, wo um den Heiligenkreuz-Platz schon in den ersten Jahren der österreichischen Herrschaft mehrere bedeutende Bauten entstanden. Es hängt dies damit zusammen, daß diese Straße, die «Chaussee», um 1780 reguliert und gegen den Pruth fortgeführt wurde.²⁸ Zur Anlegung des Ringplatzes soll Kaiser **Joseph** während seiner Anwesenheit in Czernowitz die Anregung gegeben haben. Sicher ist, daß der Gastwirt Nikolaus Völker schon 1787 seinen Grund Nr. 296, der damals mitten auf dem gegenwärtigen Platze lag, für die Errichtung eines Marktplatzes schenkte. Außerdem mußten noch sieben andere Parzellen, auf denen zum Teil baufällige Hütten standen, abgelöst werden. Die Verhandlungen zogen sich lange dahin, da nicht alle Privatbesitzer die Gesinnung Völkers teilten. Doch wurde der Platz auch schon vor seiner vollständigen Herstellung seit etwa 1790 zu Marktzwecken benützt.²⁹ Vom Marktplatz³⁰ führte nach Süden der «Kutschurer» Weg, später Kuczurmarerstraße genannt; doch war derselbe damals nur in jenem Teile verbaut, der gegenwärtig die Rathausstraße bildet. Noch weniger entwickelt war die Stadt in der Richtung des «Molodier Weges», der heutigen Herrengasse. Die Liliengasse war damals noch kaum angedeutet. Dagegen trat der «Weg zur

плану Пітцеллі з його нинішніми розмірами. Почвальноним є і розгляд давніх краєвидів міста, з яких чітко видно, як далеко один від одного стояли будинки в оточенні незайнятої землі, садів та городів (іл. 25, 26, 28, 62 і 63). Це ж впливає і зі старих описів міста.²⁶ Бурхливу розбудову Чернівців найкраще простежити на таких цифрах: у 1775 році Чернівці (з Клокучкою, але без інших сіл) налічували 290 сімей, отже, приблизно стільки ж і будинків. Але вже в 1787 році було 414 будинків, у 1836 році — 956, а в 1900 році — 2869, і це в самому місті, тобто без передмість.

Ще яскравішим є прогрес, коли взяти до уваги кількість жилих приміщень у будинках. Якщо 1775 року було не набагато більше кімнат, ніж хат, тобто одна хата мала одну кімнату і їхнє число становило щонайбільше 290, а з них у 1778 році начебто існувало тільки дванадцять «придатних для проживання кімнат», то вже в 1861 році «добрих і кращих житлових кімнат, за винятком передмість і державних будинків», було близько 8764.²⁷

Розбудова міста проводилася спочатку вздовж вулиці Головної, де навколо площі Святого Хреста вже в перші роки австрійського панування виникало багато значних будівель. Це пов'язано з тим, що ця вулиця («шосе») у 1780 році була випрямлена та продовжена до Пруту.²⁸ Ініціативу закладення площі Ринок висловив, начебто, цар **Йосиф** під час свого перебування в Чернівцях. Точно відомо, що власник заїжджого дому Ніколаус Фелькер у 1787 році для закладення сучасного майдану подарував свою земельну ділянку № 296, що знаходилася тоді якраз посередині нинішньої площі Ринок. Крім того, треба було ще викупити сім інших парцелл, на яких частково стояли ветхі хати. Переговори тягнулися довго, бо не всі приватні власники поділяли погляди Фелькера. Але ще до завершення будівельних робіт на ній, приблизно з 1790 року, площу використовували як ринок.²⁹ Від Ринкової площі³⁰ на південь вела «Кучурівська» дорога, котру пізніше назвали Великокучурівською вулицею. Але вона в той час була забудована тільки в тій частині, що є сьогодні Ратушною вулицею. Ще менше розвивалося місто в напрямку «Молодівської дороги», сучасної Панської вулиці. Лілійна вулиця тоді лише ледь намічалася. Зате чітко виділялася «до-

bischöflichen Residenz» (später «Bischofsgasse»), der vom Ringplatz bis zu dem schon damals an der gegenwärtigen Stelle stehenden Bischofshause (Abb. 64) zog, deutlich hervor; wenig später hören wir von einem Plane seines weiteren Ausbaues. Auch die gegenwärtige Postgasse war schon 1787 vorhanden; dagegen fehlte die Russische Gasse. Von den anderen Gassen werden in älterer Zeit «die aus der Stadt nach Horecza führende Straße» oft genannt, die in der Altstadt von der «Judengasse» oder «Hauptgasse»

рога до єпископської резиденції» (пізніша «Єпископська вулиця»); вона пролягала від площі Ринок до будинку єпископа, який вже тоді стояв на тому місці, що й нині (іл.64). Незабаром вже говорили про план його подальшої розбудови. Сучасна Поштова вулиця теж існувала вже у 1787 році, але Руської вулиці ще не було. Серед інших вулиць у давні часи часто називають «вулицю, що веде з міста на Горичу». Вона у старому місті відгалужувалася від «Єврейської ву-

Abb. 81. Altes Theatergebäude in her Schulgasse.

Іл. 81. Будівля Старого театру на вулиці Шкільній.

abzweigte und bei der Nikolauskirche vorbei zur Horeczer Mühle führte.³¹ Ebenso zweigten vom Weg zur bischöflichen Residenz der «Weg nach Rosch» und der «Weg nach Klokuczka» ab. Der 1787 genannte «Weg aus der Stadt nach dem Wald» kommt einige Jahre später schon als «Neue Welt» vor. Sonst behalf man sich mit Ausdrücken wie «Weg nach der Stadt», «Weg nach der Zarina», «Straße, die an der Vorderseite der Temnitz geht» u. dgl. Auch hatte man für einzelne Stadtteile besondere Bezeichnungen. So hieß der östliche Stadtteil auch jetzt noch Selistie; der Stadtteil gegen den Ringplatz war die «obere Stadt», weiter nach Norden lag die «untere», die auch «Judenstadt» genannt wurde. Im Westen (bei der Lehrerbildungsanstalt) dehnte sich der Stadtteil «Mahala» aus; am «Schanzel» oder an der «alten Schanze» lagen die Häuser nördlich von der bischöflichen Residenz, wo zur Zeit der Okkupation eine Befestigung angelegt worden war.³² Nach der bischöflichen Residenz hieß die benachbarte Anhöhe «Bischofsberg», auch Dominik oder Herrnberg (seit 1888 Habsburgshöhe).

лиці», або «Головної вулиці», і вела повз Миколаївську церкву на Горичу.³¹ Так само від дороги до єпископської резиденції відгалужувалися «дорога на Рошу» та «дорога на Клокучку». Згадана у 1787 році «дорога з міста до лісу» через кілька років фігурує вже як «Новий світ». А ще у вжитку були вирази на кшталт «дорога до міста», «дорога до царини [ниви]», «вулиця, яка йде перед темницею» і таке інше. Окремі частини міста також мали свої назви. Так, східна частина міста ще й нині називається Селіште [селище], частина міста біля площі Ринок — «Горішне місто», далі на північ було «Долішне», яке називали ще «Єврейським містом». На заході (біля Учительської семінарії) розкинулася частина міста «Магала»; на «Шанцях» чи на «Старому шанці» стояли хати на північ від єпископської резиденції, де в часи окупації споруджено укріплення.³² Прилеглу до єпископської резиденції височину називали «Єпископською горою», а також Домініком чи Панською горою (з 1888 року — Габсбурзькою височиною).

Beim weiteren Ausbaue der Stadt wurden manche Gässchen aufgelassen, die auf dem Pitzellischen Plan erscheinen; andere Gassen wurden reguliert und viele neugeschaffen. Zu letzteren gehört die Russische Gasse, deren Eröffnung vom «Stadhauptplatz» aus seit 1816 in Verhandlung stand; Veranlassung dazu gab die Erbauung der «russisch-kath. Pfarrkirche» (1820), nach der sie auch ihren Namen führt.³³ Ebenso ist z. B. die Franzengasse erst neu hergestellt worden; sie war nach einem Berichte von 1844 «noch vor Kurzem ein ausgesteckter leerer Raum, zwischen Gärten hinlaufend, ist aber jetzt bereits mit mehreren wohlgebauten Häusern geschmückt». Genannt ist sie zu Ehren des Kaisers Franz, an dessen Gemahlin die «Karolinengasse» erinnert.³⁴ Die Entstehung der zahlreichen anderen Gassen zu verfolgen, würde zu weit führen; wir sehen fast jährlich neue entstehen. Mit der Erweiterung des Netzes der Straßen und Gassen wurden zur besseren Orientierung genauere Benennungen derselben nötig. Und so tauchen allmählich für Gassen und Plätze neue Namen auf, die seither oft wieder durch andere ersetzt wurden.³⁵ Es sei nur erwähnt, das die heutige Postgaffe früher «Mehlgasse» hieß und zum «Mehlplatz» (Rudolfplatz) führte. Von der «Lemberger Gasse» zogen zu diesem Platze die «Pfarrgasse» und die (alte) «Landhausgasse», die ihren Namen von dem ärarischen Gebäude führt, in dem jetzt das Gebührenbemessungsamt unterbracht ist. Die jetzige Landhausgasse wurde 1787 als Weg nach Horecza bezeichnet, später als Zurinergasse, Firichgasse oder Schnirchgasse, letztere zwei Benennungen nach Bürgern, die hier ihre Häuser hatten. Die «Moldauergasse» ist identisch mit der jetzigen Petrowiczgasse, die bekanntlich nach dem ersten autonomen Bürgermeister Petrowicz ihren Namen führt. Der Elisabethplatz hieß Getreideplatz, der Austria- und Franz Josephsplatz bildeten früher den «Holz-Platz»; hier stand gegenüber der Kathedralkirche die Nepomukbildsäule, die jetzt bei der Herz-Jesu-Kirche zu sehen ist. Der Platz, wo jetzt dieser Dom sich erhebt, war der «Sturmplatz». Vom Holzplatz kam man mit der Maulbeergasse (jetzt Kathedralgasse), die an den einstigen Maulbeergarten erinnerte, in die Obere Herrengasse (schon 1799 «Herrngasse»); die Josephsgasse hieß Untere Herrengasse. Der Springbrunnenplatz hieß «Schiff», und zwar nach einem alten Wirtshause, das «Zum goldenen

За подальшої розбудови міста деякі вулички, позначені на плані Пітцеллі, зникли, деякі вулиці були випрямлені і закладено багато нових. До останніх належить Руська вулиця, відкриття якої від «головної площі міста» постійно обговорювалося з 1816 року. Приводом для цього стало спорудження «Русько-католицької парафіяльної церкви» у 1820 році, від якої й походить ця назва.³³ Вулиця Франца, наприклад, була новозакладеною; за одним з повідомлень від 1844 року, вона являла собою «ще донедавна розбитий пустир, що простягався між городами, але зараз уже прикрашена багатьма добротними будинками». Її назвали на честь цесаря Франца, а про дружину цесаря нагадує «вулиця Кароліни».³⁴ Розгляд виникнення численних інших вулиць може завести дуже далеко — ми бачимо, що майже щороку виникають нові. З розширенням мережі вулиць і провулків необхідно було для кращого орієнтування дати їм точніші назви. Таким чином, поступово виникали нові назви вулиць і площ, котрі відтоді часто замінювалися на інші.³⁵ Треба лише зауважити, що сучасна Поштова вулиця раніше називалася Мучною і вела до «Мучної площі» (площа Рудольфа). Від «Львівської вулиці» до цієї площі вели «Парафіяльна вулиця» та (колишня) вулиця Крайової палати, назва якої походить від казенного будинку, де зараз розміщене управління з визначення розмірів податків. Сьогоднішню вулицю Крайової палати в 1787 році називали дорогою на Горичу, пізніше — Цуринською вулицею, вулицею Фіріха або вулицею Шнірха. Дві останніх назви походять від імен міщан, які мали на цій вулиці будинки. «Молдавська вулиця» ідентична сучасній вулиці Петровича, котра, як відомо, названа на честь першого автономного бургомістра. Площа Єлизавети називалася Зерною, площі Австрії та Франца Йосифа утворювали раніше «Дров'яну площу». Там колись навпроти Кафедрального собору стояла колона зі статуєю св. Яна Непомука, що тепер знаходиться біля церкви Серця Ісуса. Площа, на якій тепер височіє цей собор, була «Штурмовим плацом». Від Дров'яної площі через вулицю Шовковичну (тепер вулиця Кафедральна), яка нагадувала про колишній шовковичний сад, можна було потрапити на Горішню панську вулицю (з 1799 року — «Панська вулиця»). Вулиця Йосифа називалася Дольською панською вулицею. Фонтанна площа мала на-

Schiff» benannt war.³⁶ Alte Namen sind: Rutschgasse (Cecina-Gasse beim «Kriminal»), Armeniergasse, Schlangengasse, Blumengasse, St. Nikolausgasse, Färbergasse, Türkengasse, Brunnengasse, Schulgasse, Uhrmachergasse, Wechslergasse und Synagogengasse. Die Kürschnergasse, wie die alte Horeczer Gasse in jüngerer Zeit hieß, hatte ihre Bezeichnung von den vielen Kürschnern, die hier schon im 18. Jahrhundert wohnten.³⁷ Andere Bezeichnungen scheinen freilich damals wie heute ohne

зву «Шіф» [«Корабель»], бо старий заїжджий двір називався «Під золотим кораблем».³⁶ Свої назви зберегли: Сковзька вулиця, (Цецинська вулиця біля «криміналу»), Вірменська, Вужова, Квіткова, Свято-Миколаївська, Фарбувальників, Турецька, Кринична, Шкільна, Годинників, Мінйайлів та вулиця Синагоги. Кушнірська вулиця, як у новітні часи звалася стара Горицька вулиця, веде свою назву від багатьох кушнірів, які мешкали тут вже у XVIII ст.³⁷ Як тоді,

Abb. 82. Neues Theater mit dem Schillerdenkmal.

Лл. 82. Новий театр з пам'ятником Шіллеру.

hinreichenden Grund gegeben worden zu sein; ³⁸ die wiederholten Namenwechsel verursachen aber nicht nur fürs praktische Leben, sondern auch für den Forscher bedeutende Schwierigkeiten.

Die Gassen und öffentlichen Plätze waren in älterer Zeit überaus winklig und unregelmäßig angelegt. Mit der Regulierung ist schon zur Zeit der Militäradministration begonnen worden.³⁹ Die Arbeiten nahmen anfangs begreiflicherweise nur einen langsamen Fortgang. Nachdem um 1780 die (jetzige) Hauptstrasse hergestellt war, befahl am 2. Juli 1793 das Kreisamt «die Straße durch die Judenstadt, und zwar vom Goldenen Schiffwirthshaus an, wo sich selbe von der gemachten Kaiserstraße trennt, bis zum Brunnen hinter der Normalschule (Türkenbrunnen), und dann wieder die Straße, welche aus der Judenstadt gegen dem Generallhaufe heraufführt» nach dem Gutachten des Kreisingenieurs «landartig» zu

так і тепер, здається, деякі назви давали без достатніх на те підстав,³⁸ а часті зміни найменувань ускладнюють не тільки практичне життя, але й працю дослідників.

Вулиці та громадські площі у старі часи були надзвичайно звивистими і пролягали безладно. Тому ще військова адміністрація розпочала впорядкування.³⁹ Зрозуміло, що на перших порах роботи велися досить повільно. Коли у 1780 році проклали (нинішню) Головну вулицю, то окружна влада наказала, згідно з висновком окружного інженера і «як личить статусу краю», **вирівняти та покрити гравієм** «вулицю у Єврейському місті, а саме, починаючи від заїжджого двору «Під золотим кораблем», де вона відгалужується від прокладеної цісарської траси, до криниці за нормальною школою (Турецької криниці), а потім ву-

planieren und zu **beschottern**. Das Gemeindegerecht hatte die nötigen Arbeiten mit grundherrlicher Robot innerhalb vierzehn Tagen unter Anleitung des Kreisgenieurs herzustellen. Zugleich wurde aufgetragen «einige **Kanäle** zu ziehen», damit die «untere sogenannte Judenstadt» nicht «bei jedem starken Regen ganz überschwemmt» werde; über den «richtigen Anfang» der Arbeit war «binnen drei Tagen die Anzeige zu erstatten».⁴⁰ So rasch, wie das Kreisamt diese Arbeit vollziehen ließ,⁴¹ ging es freilich nicht immer. Noch drei Jahrzehnte später war wenig für die Gassen geschehen. Von Trottoiren, gepflasterten Rinnsälen und sonstigen Pflasterungen waren kaum Spuren vorhanden. Das Wasser riß in den an der Seite der Gassen gezogenen Gräben tiefe Rachen aus; diesem Übelstand suchte man durch sogenannte «Schlickzäune» abzuhelfen, die man in den «Schanzen» zog. Über diese tiefen Gräben wurden, um den antritt zu den Häusern zu ermöglichen, Pfosten und Brücken gelegt. Erst seit etwa 1825 begann man auf die Planierung und **Pflasterung** des Ringplatzes, die Herstellung von ordentlich gebauten und geschotterten Gassen, ferner von Rinnsälen und **Trottoiren** aus Bruchsteinen größere Aufmerksamkeit zu verwenden; bedeutende Verdienste darum erwarb sich der Kreisgenieur Marin.⁴² Aber Gräben, wie sie oben geschildert wurden, sah man noch z. B. in der Russischen- und in der Neuenwelt-Gasse vor zwei bis drei Jahrzehnten; da wusch bei großen Regengüssen das herabströmende Wasser unterhalb der quer in den Gräben gezogenen Schlickzäune große Löcher heraus, in denen die Straßenjugend gern «sich pantschte» und die Schweine wühlten. Bei Platzregen strömten in den Gräben wahre Gießbäche dahin und es geschah, daß einst ein Knabe darin ertrank. Die Überschreitung mancher Gassen war auch für den Erwachsenen bei solchen Güssen gefährlich, zumal das Wasser mitunter auch Balken und Bretter mit sich trug, die es vielleicht von irgend einem Bauplatz fortgerissen hatte. Diesem Übelstande ist durch die Kanalisation jetzt abgeholfen. Tiefe Gräben mit «Brüten» gibt es übrigens auch noch gegenwärtig in entlegeneren Stadtteilen (Abb. 59). Ebenso fehlen auch in wichtigen und belebten Gassen mitunter gepflasterte Gehwege, z. B. in der unteren Neuenwelt-Gasse. Mit Freuden muß jedoch der große Fortschritt begrüßt werden, den die Neupflasterung von Plätzen, Straßen und Trottoiren in der inneren Stadt in den letzten Jahren gemacht hat. Auch muß erwähnt werden, daß die früher verwendete von Pferden gezogene Straßenwalze seit einigen Jahren durch eine **Dampfstraßenwalze** ersetzt wurde. Durch die Neuherstellung der Gassen ist auch deren

лицю, що піднімається від Єврейського міста вгору до Генеральського будинку». Громадський суд мав провести всі необхідні роботи за рахунок панцизняної трудової повинності протягом чотирнадцяти днів під керівництвом окружного інженера. Одночасно було доручено «прокласти декілька **каналів**, щоб у кожен сильний дощ долішне так зване Єврейське місто не затоплювало водою». «Протягом трьох днів треба було доповісти» про «справжній початок робіт».⁴⁰ Звичайно, не завжди все так швидко робилося, як це веліла окружна влада.⁴¹ Навіть за три десятиліття було мало зроблено для впорядкування вулиць. Майже не існувало тротуарів, викладених камінням стоків води та мощених доріг. У канавах, викопаних обабіч вулиць, вода вимивала глибокі рови. Від цього безладдя хотіли захиститися так званими «муловими загородами», які зводили у «шанцях»; ці глибокі рови перекривали кладками та містками, щоб можна було підійти до будинків. І тільки приблизно з 1825 року почали вирівнювати та **брукувати** площу Ринок, належно прокладати та покривати гравієм вулиці, а також більше уваги приділяти водостокам і **тротуарам**, викладаючи їх бутовим камінням. Особливі заслуги у цьому здобув окружний інженер Марін.⁴² Але канава, описані вище, можна було побачити, наприклад, на вулицях Руській та Нового світу ще два-три десятиліття тому. У великі зливи вода вимивала в них під впоперек розміщеними муловими загородами великі ями, у яких rado «хлюпалася» вулична дівтора та качалися свині. За раптової зливи рівчаки перетворювалися на справжні ріки, одного разу у такому потоці води навіть втопився хлопчик. Коли вода виривалася на деякі вулиці, то це становило небезпеку навіть для дорослих, бо інколи вона несла колоди і дошки, забрані, мабуть, з якогось будівельного місця. Тепер завдяки каналізації з цим безладом покінчено. Та все ж глибокі рови з «мостами» ще й нині зустрічаються у віддалених частинах міста (іл. 59). Так само деякі з важливих та людних вулиць ще досі не забруковані, як, наприклад, нижня частина вулиці Нового світу. Але з радістю можна вітати той великий поступ, що в останні роки призвів до брукування площ, вулиць та тротуарів у центрі міста. Треба також згадати, що дорожній каток, який раніше тягнули коні, кілька років тому замінено на **паровий**. Завдяки новому впорядкуванню

Reinhaltung ermöglicht. Diese hat gegenüber den einstigen Verhältnissen ganz bedeutende Fortschritte gemacht. Zum Bespritzen der Straßen stehen schon seit Jahrzehnten Spritzfässer im Gebrauch; darunter gegenwärtig auch moderne Turbinenaufspritzwagen. Seit der Herstellung der Wasserleitung werden auch die Hydranten und Schlauchtrommelwagen zu diesem Zwecke verwendet. Die Reinigungsarbeiten erfordern gegenwärtig monatlich eine Summe von etwa 8000 K; welch gewaltiger Fortschritt gegenüber der Zeit, da die Stadtrechnungen dafür nur die Ausgabe für einige Kehrbesen nachweisen! Von hervorragender Bedeutung für die Regulierung der inneren Stadt war die nach fünfzigjährigen Bemühungen am 12. Februar 1904 erfolgte **Ablösung der Militärgründe** am Elisabethplatz; erst jetzt konnten die alten Militärbauten entfernt werden und diese Stadtteile eine moderne Gestaltung erhalten.

Von den öffentlichen Gärten ist der 1830, dank der Bemühungen des Kreisingenieurs Marin angelegte **Volksgarten** der älteste.^{42a)} Seit den Siebzigerjahren des 19. Jahrhunderts entstanden sodann der **Franz Josephs-Park**, der **botanische Garten**, der **Pinopark**, die **Habsburgshöhe*** und der **Schillerpark**.

Unsere Vorfahren stellten auf Plätzen und Straßen gern **Heiligensäulen**, **Kreuze** und **Kapellen** auf. So hat der Bürger Lazar Michalowicz die Mariensäule am Ringplatz gestiftet, deren Chronogramm die Jahreszahl 1827 ergibt. Das Kreuz, dem der Heiligenkreuz-Platz seinen Namen verdankt, ließ Gertrude Baczko aufstellen (1831). Zu den älteren Heiligenstatuen zählt auch jene des Johann Nepomuk. Auch sonst sind noch mehrere solche Denkmale frommer Gesinnung erhalten (Abb. 65, 66). In neuerer Zeit begann die Errichtung von Monumenten: **Austriastatue** (1875), **Tomaszczukdenkmal** (1897), **Kriegerdenkmal** (1901) und **Schillerstatue** (1907).

Überaus bedeutend ist der Unterschied zwischen den **Bauten** des alten und des modernen Czernowitz. Zur Zeit Splenys standen elende strohgedeckte Hütten selbst in den Hauptgassen; sie hatten, wie auch noch jetzt oft die Hütten in unseren Dörfern, keine Schornsteine. Die Häuser waren aus Holz gebaut; es gab

*Diese Bezeichnung erhielt der alte Bischofsberg 1888 anlässlich der Feier des 40jähr. Reigerungsjubiläums des Kaisers Franz Joseph I. (Verwaltungsbericht v. Czernowitz f. 1888, S. 2). Darnach ist die Bemerkung oben S. 78 richtig zu stellen.

вулиць стало можливим **утримувати їх у чистоті**. Порівняно з попереднім станом тут зроблено значні кроки уперед. Для поливу вулиць уже кілька десятиліть використовують поливні бочки, в тому числі й поливальні вози з турбінами. Після побудови водогону для цього використовують і гідранти та вози, у яких шланги намотуються на барабан. Щомісяця на прибирання витрачається нині приблизно 8000 крон. Який це величезний поступ у порівнянні з тим часом, коли міські бухгалтерські книги реєстрували тільки видатки на мітли! Дуже велике значення для впорядкування середмістя мав **вкуп** 12-го лютого 1904 року **військових земель** на площі Єлизавети, чого домагалися п'ятдесят років. Тепер можна було знести старі військові будівлі та надати цим частинам міста сучасного вигляду.

Зі всіх громадських садів найстарший **Народний сад**, закладений у 1830 році завдяки зусиллям окружного інженера Маріна.^{42a)} Починаючи з сімдесятих років XIX століття, виникли **парк імені Франца Йосифа**, **ботанічний сад**, **парк Піно**, **Габсбурзька височина*** та **парк Шіллера**.

Наші попередники любили ставити на площах і вулицях **пам'ятники святым**, **хрести та каплички**. Так, на кошти міщанина Лазаря Михаловича на площі Ринок споруджено пам'ятник святій Марії; його хронограма вказує 1827 рік. А на хрест, якому завдячує своєю назвою площа Святого Хреста, встановила Гертруда Бачко (1831 р.). До найдавніших статуй святих належить і скульптура Яна Непомука. Збереглося також багато таких пам'ятників побожності [розп'ять] (іл. 65, 66). У новітні часи розпочалося спорудження монументів: **Статуя Австрії** (1875), **пам'ятник Томащука** (1897), **Військовий пам'ятник** (1901) та **статуя Шіллера** (1907).

Величезна різниця спостерігається між **будівлями** старих і новітніх Чернівців. За часів Splenys навіть на головних вулицях стояли злиденні, покриті солом'яною хатинки — вони навіть не мали димарів, як це ще часто зустрічається у наших селах. Хати були дере-

*Так було перейменовано Єпископську гору у 1888 році з нагоди святкування 40-літнього ювілею правління цесаря Франца Йосифа I. (Звіт чернівецького міського управління за 1888 рік, стор. 2). Відповідно до цього треба правильно розуміти зауваження, зроблене вище на стор. 78.

selbst solche mit Wänden, die aus Ruten geflochten waren.⁴³ Am 22. Juli 1778 berichtet Enzenberg: «daß Czernowitz eng und in einander von bloßem Holz und meistens elend erbaut ist, ist allen bekannt».⁴⁴ Die besseren Häuser mögen in jener Zeit ungefähr das Aussehen der alten «walachischen» Häuschen gehabt haben, wie sie noch jetzt vereinzelt zu Scheu sind (Abb. 67). Eine Eigentümlichkeit dieser Häuser bildete der Vorgang,⁴⁵ der in verschiedenen Formen an der Vorderseite angebracht war (Abb. 68 u. 83). Noch sind manche dieser Bauten erhalten,

в'яні, інколи мали стіни, плетені з пруття.⁴³ 22-го липня 1778 року Енценберг доповідав: «Усім відомо, що Чернівці щільно забудовані та виключно з самого дерева, до того ж переважно бідненько».⁴⁴ Кращі будинки того часу виглядали, мабуть, так, як старі «волоські» хати, котрі ще подекуди можна побачити й нині (іл. 67). Своєрідністю цих хат був ганок різних форм,⁴⁵ що тягнувся вздовж передньої стіни (іл. 68 і 83). Деякі з цих будівель ще збереглися, вони такі

Abb. 83. Bürgerliche Wirtschaft (1864).

Іл. 83. Міщанське господарство (1864 рік).

die so niedrig sind, daß man das Dach mit der Hand erreichen kann. Seitdem die Regierung durch Errichtung ihrer gemauerten Amtsgebäude und durch Gewährung von Begünstigungen zur Erbauung von «Steinhäusern» Anstoß gab, entstanden dauerhaftere, größere Bauten.⁴⁶ Doch waren auch die alten gemauerten Häuser von geringer Höhe und entbehrten fast jeden Schmuck (Abb. 69, 70 und 71); nur vereinzelt bekundete sich ein besserer Geschmack, wie ihn etwa die schönen Reliefbilder auf den Häusern Fanzengasse No. 56 und Ringplatz No. 9 beweisen.⁴⁷ Für Kaufläden pflegte man, wie vielleicht schon in moldauischer Zeit, der Sicherheit halber, gewölbte Räume herzustellen, daher noch heute den Ausdruck «Gewölb» für Geschäftsräume üblich ist.⁴⁸ Eine Eigentümlichkeit waren auch die aus dem Dach herausgebauten Stübchen, die zum Teil einen Balkon aufwiesen (Abb. 34); ferner die Hoftore mit gemauerten, überdachten Torbogen, wie etwa beim alten Hotel Schwarzer Adler (Abb. 36 und 72) und noch gegenwärtig Russische Gasse Nr. 37. Von den Häusern führte manches ein recht schön ausgeführtes Hauszeichen, so die «Dreikronen» am

низькі, що до даху можна дотягнутися рукою. Відколи уряд почав споруджувати муровані будинки для державних органів та надавати пільги при будівництві «кам'яних будинків», то почали виникати стійкі великі будівлі.⁴⁶ Але й старі муровані будинки були дуже низькими, і не мали майже жодних прикрас (іл. 69, 70 і 71). Тільки зрідка проявлявся добрий смак, як наприклад, гарні горельєфи на будинку № 56 по вулиці Франца та № 9 на площі Ринок.⁴⁷ З міркувань безпеки для крамниць, як, можливо, ще в молдавський час, будували приміщення зі склепінчастими стелями, тому й сьогодні крамниці називають «склепами».⁴⁸ Іншою своєрідністю були споруджені на даху кімнатки — деякі з них мали балкони (іл. 34), — крім того, брами з мурованими та покритими дашком арками, наприклад, біля старого готелю «Під чорним орлом» (іл. 36 і 72) та понині на Руській вулиці, № 37. Деякі з будинків мали досить гарно виконані домашні знаки-символи, наприклад, «Три корони» на

Ringplatz, das Haus «Zur goldenen Birne» und «Zum goldenen Fisch» in der Rathausstraße (Abb. 73 s und t). Selbstverständlich fand man in älterer Zeit noch ganz allgemein die «walachischen Öfen», wie sie noch jetzt in den Bauernhäusern zu sehen sind,⁴⁹ und die «offenen Herde» (Abb. 73 h), die als «Sommerküchen» vereinzelt in alten Häusern der Vorstädte neben den Sparherden vorkommen. Bemerkenswert sind an älteren Häusern, insbesondere bei Kaufläden, die eisernen mit allerlei Ornamenten versehenen Türen. Das Material für die Steinbauten von Czernowitz gab schon nach einer Nachricht von 1788 der Cecina, und zwar wurde nicht nur dessen natürliches Lager von Stein und Kalk benutzt, sondern auch die Burgruine als Steinbruch verwendet. Dieses Verfahren entsprach den damaligen Anschauungen von der Bestimmung alter Baudenkmäler. Vor einigen Jahrzehnten konnte man oft sagen hören: «Halb Czernowitz ist von der Ceciner Burg erbaut».⁵⁰

Entsprechend der Beschaffenheit der Häuser und den sonstigen Ortsverhältnissen in älterer Zeit waren Hausgründe und Gebäude überaus billig. Wertvolle Aufschlüsse bietet darüber das Pitzellische Protokoll von 1787. Damals konnte man eine Hütte für 1 fl. kaufen (Abb. 45 No. 175); eine andere (No. 235) kostete 1 fl. 45 kr. In der Petrowiczgasse kaufte man 1786 Haus und Grund (No. 139) für 3 fl. Und so kosteten andere Realitäten 7 fl., 8 fl., 15 fl., 30 fl. u. s. w. Zu billigen Preisen wurden von der Obrigkeit öfters die Besitzungen Ausgewanderter versteigert; so wurde 1787 der große Grund mit Haus No. 179 (Neuwelt-Gasse) für 18 fl. 15 kr. versteigert; ein anderer Grund samt Haus (No. 183) erzielte nur ein Bestbot von 6 fl. 7 1/2 kr. Aber auch Gründe und Häuser im Zentrum der Stadt waren billig. So wurde 1786 ein Grund mit Haus (No. 4) an der Hauptstraße gleich unterhalb des Springbrunnenplatzes für 38 fl. gekauft; der Nachbargrund (No. 5) kostete 1783 bloß 184 fl. 30 kr.; das spätere Gasthaus «Zum goldenen Schiff» (No. 7) im Jahre 1784 schon 315 fl.; einen Grund (No. 27) bei der Synagoge von etwa 100 Quadratklaftern kaufte man 1779 für 6 fl.; einen Grund samt Haus (No. 90) unterhalb des Generalsgebäudes (1785) für 242 fl.; die heutigen Schnirch'schen Gründe waren damals etwa 1000 fl. wert; Nikolaus Völker (der Gastwirt vom Schwarzen Adler) erwarb den Grund für sein Wirtshaus 1781 für 18 fl., wozu ihm noch der Stadtmagistrat vier Klaftern Grund unentgeltlich überließ. Der ganze Grund, der zwischen Ringplatz, Tempelgasse, Senkovicgasse und

площі Ринок, будинок «Під золотою грушкою» та «Під золотою рибкою» на Ратушній вулиці (іл. 73 s і t). Звичайно, що у давніші часи всюди були «волоські печі», які ще й зараз стоять у сільських хатах,⁴⁹ та «відкриті вогнища» (іл. 73, h), що як «літні кухні» подекуди трапляються поряд з шпартатними плитами в старих хатах передмістя. У старих будинках, особливо в крамницях, заслуговують на увагу залізні двері, прикрашені всілякими орнаментами. За повідомленням від 1788 року, матеріалом для кам'яних будівель у Чернівцях служив Цецин. Використовували не тільки природні поклади каменю й вапна, але й, як каменоломню, руїни замку. Цей спосіб відповідав тодішнім поглядам на призначення старих архітектурних пам'яток. Ще кілька десятиліть тому часто можна було почути: «Половина Чернівців збудована з Цецинського замку».⁵⁰

Відповідно до якості будинків та інших місцевих умов, у давні часи ціна на ділянки під забудову та на будинки була надзвичайно низькою. Цінні відомості про це дає нам протокол Пітцеллі за 1787 рік. Тоді хату (іл. 45, № 175) можна було купити за 1 фл., а іншу (№ 235) — за 1 фл. 45 кр. На вулиці Петровича у 1786 році купили хату разом з землею (№ 139) за 3 фл. Інші земельні ділянки коштували 7, 8, 15, 30 фл. і т.д. Власність тих, хто виїхав, влада часто продавала з аукціонів за низькими цінами. Так, наприклад, у 1787 році велика земельна ділянка з хатою № 179 (вулиця Нового світу) була продана за 18 фл. 15 кр., а за іншу земельну ділянку з хатою (№ 183) давали найбільше 6 фл. 7 1/2 кр. Дешевими були й землі та будинки в центрі міста. Так, у 1786 році земельна ділянка з будинком (№ 4) на вулиці Головної трохи нижче Фонтанної площі була куплена за 38 фл. Сусідня ділянка (№ 5) коштувала у 1783 році тільки 184 фл. 30 кр., пізніший готель «Під золотим кораблем» (№ 7) коштував у 1784 році вже 315 фл., земельну ділянку (№ 27) біля синагоги площею приблизно 100 квадратних сажнів у 1779 році купили за 6 фл., землю з хатою (№ 90) нижче Генеральського дому (1785) — за 242 фл., нинішні землі Шнірха коштували тоді близько 1000 фл., Ніколаус Фелькер (власник «Чорного орла») придбав у 1781 році земельну ділянку для заїжджого двору за 18 фл., крім того, магістрат міста передав йому ще чотири сажні землі безоплатно. Вся земельна ділянка, що знаходиться між площею Ринок, вулицями Темпля, Сенковича та Гімназійною (№

Gymnasialgasse liegt (No. 313 und 314) war in jener Zeit um 469 fl. feil! Der geringe Wert von Gründen erklärt es, daß nicht nur leere landesfürstliche Gründe unentgeltlich überlassen wurden, sondern daß auch private Realitäten zu öffentlichen Zwecken u. dgl. verschenkt oder gestattet, daß auf ihren Gründen andere Häuser errichteten.⁵¹ Auch kam es vor, daß man sich beim Verkauf einer Realität an einen Priester neben dem geringen Kaufschilling auch dessen Gebet ausbedang.⁵² Klösterliche Gründe wurden

313 i 314), була тоді виставлена на продаж за 469 фл.! Низька ціна за земельні ділянки пояснюється не тільки тим, що незайняті земельно-княжі землі віддавали безоплатно, але й тим, що на громадські цілі дарували приватні реалітети та дозволяли будувати на своїх ділянках інші будинки.⁵¹ Бувало також, що продаючи землю за низькою ціною священику, просили його також помолитися за продавця.⁵² Монастирські землі передавали приватним власникам за спадкову оренд-

Abb. 84. Schiffmühle am Pruth (um 1893).

Іл. 84. Наплавний млин на Пруті (близько 1893 року).

gegen Erbzinse von 2 fl. jährlich ober einer Oka Wachs an Privatbesitzer überlassen.⁵³ Ganze Häuser konnte man 1787 für 12 bis 30 fl. jährlich pachten; für die Kellerräume unterhalb der Normalschule zahlte der Kaufmann Ulrich jährlich 13 fl. Zins.⁵⁴ Der geringe Wert der Gründe erklärt es auch, daß einzelne Besitzer selbst nahe dem Stadtinnern ungeheuer Grundkomplexe besaßen, so die Erben des Schenken Imboul, deren Besitz sich von der Hauptstraße bis über den Rudolfsplatz erstreckte (Abb. 45 No. 352).

Nunmehr wollen wir uns der Geschichte der wichtigsten **öffentlichen Bauten** der Stadt zuwenden.

Mit beweglichen Worten klagt Splény 1775 über das Wohnungselend im neu besetzten Lande. Um das notdürftigste Unterkommen für Offiziere, Beamte und Soldaten zu finden, mußten Privathäuser in Benützung genommen werden, wobei wiederholt die Privatinteressen der Bürger verletzt wurden.⁵⁵ Eine der vornehmsten Sorgen der Landesverwaltung bildete daher die Herstellung der nötigen Amtsgebäude. Splény ließ zunächst für sich und Administrationskanzlei ein

ну плату в 2 фл. на рік або за одну оку воску.⁵³ У 1787 році за 12-30 фл. можна було брати цілі будинки в оренду на весь рік. За підвальні приміщення під нормальною школою купець Ульріх сплачував щорічно по 13 фл. чиншу.⁵⁴ Низькі ціна на землю призводили до того, що деякі власники мали велетенські за розміром земельні ділянки навіть недалеко від самого центру міста, наприклад, спадкоємці виночерпня Імбо, володіння яких простягалися від вулиці Головної аж поза площу Рудольфа (іл. 45, № 352).

А тепер звернемося до історії найважливіших **громадських будівель** міста.

Зворушливими словами скаржився Сплєні у 1775 році на злиденні житла у новозайнятому краї. Щоб знайти хоч якийсь притулок для офіцерів, чиновників та вояків, треба було займати приватні хати, через що часто порушувалися особисті інтереси міщан.⁵⁵ Тому однією з найбільших турбот керівництва краю стало спорудження необхідних службових приміщень. Спочатку Сплєні розпорядився збудувати для себе і для канцелярії адміністрації дерев'яний будинок,⁵⁶ що

hölzernes Haus herstellen,⁵⁶ das an der Stelle stand, wo später der Kaufmann Jakobowicz sein Haus hatte (Heiligenkreuz-Platz No. 3). Dieses «Haus des Generals» wird schon 1777 bei der Huldigungsfeier genannt. Da dieses Gebäude 1780 baufällig war, wurde in diesem Jahre das neue für die Administration und die Wohnung des Landesverwesers bestimmte Haus errichtet, das noch heute als **Generalsgebäude** fortbesteht.⁵⁷ In diesem Gebäude, das durch Zubauten vergrößert wurde, waren zur Zeit der Militärverwaltung auch Gerichts- und Kassenräume unterbracht;⁵⁸ nur kurze Zeit befand sich die Distriktskasse in einem benachbarten Gebäude.⁵⁹ Seit 1787 diente das Administrationsgebäude neben dem General auch dem Kreishauptmann und der Kreiskanzlei, später auch dem Landrecht zur Unterkunft.⁶⁰ Seit der Selbständigkeitserklärung der Bukowina werden die Räume des Kreisamtes für andere Kanzleizwecke verwendet. Erzählt wurde schon, daß der Brand von 1866 dieses Gebäude heimsuchte. Erwähnenswert ist, daß die jetzt durch die Schulgasse getrennten Ärrarialgebäude früher mit einem «Bogen» verbunden waren, unter dem die Durchfahrt sich befand;⁶¹ dieser Bogen wurde vor etwa 25 Jahren abgetragen.

Für das Militär war offenbar gleich nach der Okkupation ein Verpflegsofen in der Nähe des Generalsgebäudes hergestellt worden.⁶² Aber schon 1777 begann man das Verpflegsmagazin außerhalb der Stadt (Militärgründe am Elisabethplatz) zu errichten. Daneben wird auch ein Regimentsmagazin genannt.⁶³ Selbstverständlich ist der Ausbau dieser Gebäude bis zum Umfange, den sie bei ihrer Abtragung vor einigen Jahren einnahmen, nur allmählich erfolgt (Abb. 74).

Gleichzeitig mit dem neuen Administrationsgebäude (1780) wurde der neue **Provinzialkerker** erbaut, da der Zustand der alten Temniza jämmerlich war. Der neue Kerker befand sich am heutigen Rudolfsplatz (Abb. 45 No. 347) und blieb bis zur Errichtung des jetzigen Kriminalgerichtes (1812—1819) im Gebrauch. Seit 1824 wurde dieses Gebäude von der Stadt gepachtet und zunächst als Spital, dann als Arrest und schließlich zur Unterkunft des praktischen Lehrkurses des Hebammen-Institutes und zur Aufnahme von Wöchnerinnen adaptiert. Um den Mehlpatz zu regulieren, wurde schließlich 1860 die Abtragung der baufälligen «Frohnfeste» bewilligt.⁶⁴

стояв на тому місці, де пізніше знаходився будинок купця Якубовича (площа Святого Хреста, № 3). Цей «дім генерала» згадувався ще у 1777 році під час святкування принесення присяги. Але вже у 1780 році цей будинок почав розвалюватися, того ж року для адміністрації та житла правителя краю було споруджено нову будівлю, котра і нині існує як **Генеральський будинок**.⁵⁷ У цьому будинку, що весь час обростає різними прибудовами, у часи військової адміністрації розташовувалися й приміщення суду та каси.⁵⁸ Дистриктна каса перебувала у сусідньому будинку лише дуже короткий термін.⁵⁹ З 1787 року будинок адміністрації слугував, окрім генералу, окружному старості та окружній канцелярії, а пізніше — також крайовому суду.⁶⁰ Після проголошення самостійності Буковини приміщення окружного управління використовували також для інших канцелярських цілей. Вже розповідалося, що пожежа 1866 року охопила й цю будівлю. Варто також згадати, що державні будинки, розділені тепер Шкільною вулицею, раніше з'єднувалися «аркою», під якою був проїзд.⁶¹ Цю арку знесли близько 25 років тому.

Очевидно, що відразу по окупації для військових поблизу Генеральського будинку спорудили пекарню.⁶² Але вже у 1777 році почали будувати продовольчий склад за містом (військові землі біля площі Єлизавети). Поряд з цим згадують ще й полковий склад.⁶³ Зрозуміло, що розбудова цих приміщень до тих розмірів, котрі вони мали перед їх знесенням кілька років тому, відбувалася дуже повільно (іл. 74).

Одночасно з новим будинком адміністрації (1780) будували й нову **провінційну в'язницю**, бо стан старої темниці був жалюгідний. Нова тюрма знаходилася на нинішній площі Рудольфа (іл. 45, № 347), і її використовували аж до спорудження теперішнього кримінального суду (1812—1819). У 1824 році цей будинок почало орендувати місто. Його спочатку пристосували під шпиталь, потім під арешт і, зрештою, почали використовувати для практичних занять інституту акушерок та приймати тут породіть. Задля впорядкування Мучної площі у 1860 році було, нарешті, дозволено знесення ветхої «темниці».⁶⁴

Ende 1781 bestand schon das **Auditoriumsgebäude** mit der Wohnung des Kriegskommissärs. Es ist jenes Haus in der Hauptstraße (Abb. 45 No. 289), in dem später auch die Vize-Kreishauptleute, das k. k. Bauamt, das Zollamt, die Gefällenverwaltung, das Bezirksamt, ferner das Telegraphenamt und jetzt das Gebührenbemessungsamt Unterkunft fanden. Dieses Gebäude hieß «Landhaus» und daher auch die seitlich vorbeiziehende Gasse «Landhausgasse».⁶⁵

Auch das (alte) **Militärspital** (Abb. 45 No. 320) wurde 1781 erbaut; es diente nach der Erbauung des neuen Militärspitals als **Augmentationsmagazin** (Abb. 61). Dieses wurde vor einigen Jahren abgetragen.⁶⁶

Zu den ältesten Militärbauten zählten ferner das «Haus mit der Munitionskammer», das schon 1781 genannt wird und später als «Pulvermagazin» erscheint. Es stand beim alten katholischen Friedhof (Elisabethplatz) und war mit Pallisaden umgeben. In der Nähe befand sich auch ein «Feuerspritzen- und Löschrequisiten-Schopfen», ein «ärarischer Holzstadel- und Zimmererplatz» und eine «Trettmühle», die nachher als «verpflegsamtliche Kaserne» verwendet wurde (Abb. 45). Letzteres Gebäude kommt auch unter der Bezeichnung «Ochsenmühle» vor und ist in neuerer Zeit als «Jägerkaserne» (beim Universitätsinstitut) bezeichnet worden.⁶⁷ Schon 1781 diente als Regimentskanzlei und als Wohnung für den Regimentsauditor, die Adjutanten u. s. w. ein Gebäude in der jetzigen Steingasse (Abb. 45 No. 351).⁶⁸

Das «**Oberstenhaus**» wurde 1782 erbaut (Abb. 45 No. 288). Es wurde später auch für andere militärische Zwecke verwendet und wurde nach dem Brande von 1866, ferner auch 1890 restauriert; im letzteren Jahre erhielt es seine jetzige Gestalt. Es steht bekanntlich zum Teil in Benützung des **Militärkasinos**.⁶⁹

In die Jahre 1782 und 1783 fällt die Erbauung der alten **bischöflichen Residenz** (Abb. 64); vorher hatte der Bischof kurze Zeit in einem elenden hölzernen Hause unweit der Dreifaltigkeitskirche gewohnt. Nach dem Vorschlag sollten in diesem Bischofshause «zweiflügelige» Türen angebracht, ferner 6 Öfen mit weiß glasierten Kacheln samt Aufsätzen zu 15 fl. und 9 Öfen mit grün glasierten Kacheln samt Aufsätzen zu 9 fl. aufgestellt werden. Die Kapelle erhielt aber dasselbe Ziegelpflaster wie Küchen,

Наприкінці 1781 року вже стояв **будинок військового суду (аудиторіату)** з помешканням військового комісара. Це той дім по вулиці Головної (іл. 45, № 289), у якому пізніше перебували заступники окружного старости, цісарсько-королівське будівельне управління, митне управління, управління поземельних податків, повітове управління, згодом телеграфне управління, а тепер — управління визначення розмірів податків. Цю будівлю називали «Крайовою палатою», тому вулиця, що тягнеться повз неї, зветься «вулицею Крайової палати».⁶⁵

У 1781 році збудували й (старий) **військовий шпиталь** (іл. 45, № 320). Коли спорудили новий, то старий почав правити за **склад постачання** (іл. 61). Кілька років тому його знесли.⁶⁶

До найстаріших військових будівель належав і «будинок зі складом боєприпасів», що згадується ще у 1781 році, а пізніше він стає відомим під назвою «пороховий склад». Він знаходився біля старого католицького цвинтаря (площа Єлизавети) і був оточений палісадником. Неподалік від нього була так звана «шопа з пожежними насосами та реквізитами», «казенний лісосклад і теслярня» та «лісопильня», котру пізніше стали використовувати як «казарму продовольчої служби» (іл. 45). Ця остання будівля відома також під назвою «воловий млин», а в новітні часи її називали «егерською казармою» (біля університетського інституту).⁶⁷ Ще у 1781 році будинок на сучасній Кам'яній вулиці (іл. 45, № 351) правив за полкову канцелярію і житло полкового аудитора, ад'ютантів та інших військових чинів.⁶⁸

«**Дім полковника**» збудовано 1782 року (іл. 45, № 288). Пізніше його використовували й для інших військових цілей, а після пожеж 1866 та 1890 років його реставрували. Останнього року він набув свого сучасного вигляду. Як відомо, його частково використовують як **військове казино**.⁶⁹

На 1782—1783 роки припадає будівництво **єпископської резиденції** (іл. 64). Раніше митрополит недовго мешкав в убогому дерев'яному будинку неподалік Свято-Троїцької церкви. За проектом у новому єпископському домі двері мали бути «двостулкові» й треба було побудувати шість грубок з покриттям з білих глазурованих кахель вартістю по 15 фл. та дев'ять грубок з покриттям із зелених глазурованих кахель по 9 фл. Але у каплиці зробили таку саму цегляну вимостку, як і

Speiskammern und Abtritte. Schon wenige Jahre nach der Vollendung richtete der «fliegende Schwamm» in dem eilfertig erbauten Haufe solche Verheerungen an, daß ein Teil 1790 zusammenstürzte.⁷⁰

Die Czernowitzer **Normalschule**⁷¹ wurde bei ihrer Errichtung 1783 zunächst in einem armseligen gemieteten Häuschen unterbracht, dessen Lage unbekannt ist. Zu ihrer besseren Unterbringung kaufte sodann Enzenberg im September 1784 um den Preis von 900 fl. Rhein. das hinter

у кухнях, столових кімнатах та туалетах. Вже через кілька років по закінченню будівництва «літаючий грибок» завдав нашвидкуруч зведеній будівлі такої шкоди, що у 1790 році частина будинку завалилася.⁷⁰

Чернівецька **нормальна школа**⁷¹ після свого відкриття у 1783 році спочатку розміщувалася у найнятій убогій хаті, що невідомо де стояла. Для її ліпшого розташування Енценберг купив потім, у вересні 1784 року, за ціною 900 рейнських фл. будівлю, розміщену

Abb. 85. Alter Ziegelofen (1907).

Іл. 85. Стара піч для випалювання цегли (1907 рік).

dem Adminiftrationsgebäude gelegene Haus (Abb. 45 No. 82). Dieses Haus bestand damals nur aus zwei großen und zwei kleinen Zimmern. Es wurde später erweitert; so ist über der Eingangstür des rückwärtigen Gebädetraktes, in welchem die später mit der Normalschule verbundene Unterrealschule unterbracht war, eine schwarze Gedenktafel mit folgender Inschrift eingelassen: «F I. dem Kunstsinne Buccovinas höchst gütig neu geweiht... 1840». In neuerer Zeit wurde dieses Gebäude, das älteste Schulhaus unserer Stadt, zur Unterbringung der Lehrerinnenbildungsanstalt, dann als Landwehrkaserne, hierauf für das II. Staatsgymnasium und jetzt für das III. Staatsgymnasium verwendet (Abb. 57).

Im Jahre 1784 wurde der Platz für die **Hauptwache** gekauft und in demselben Jahre das (alte) Gebäude errichtet; es hatte ein «niedliches Aussehen» (Abb. 27, 31 und 37) und zeigte das Chronogramm: sVb sIgnIs IosephI

за будинком адміністрації (іл. 45, № 82). Вона мала тоді тільки дві великі та дві малі кімнати. Пізніше її розширили. Над входними дверима заднього корпусу, у якому пізніше розмістили об'єднану з нормальною школою нижчу реальну школу, встановили чорну меморіальну дошку з таким написом: «Франц I з найвищою прихильністю недавно присвятив мистецькому почуттю Буковини... 1840». У новітні часи цей будинок, що є найстарішою шкільною будівлею нашого міста, використовували для розміщення жіночої вчительської семінарії, потім — як казарму крайової оборони, згодом — як приміщення 2-ї державної гімназії, а зараз — як приміщення 3-ї державної гімназії (іл. 57).

1784 року було куплено земельну ділянку для **головної вартівні** та у цьому ж році споруджено її (стару) будівлю. Вона мала «гарненький вигляд» (іл. 27, 31 та 37), а на ній була така посвята: sVb

seCVnDI eXCVbantI MILItI.* Daneben befand sich auch die (alte) Stockhauskaserne. Nach Erbauung des Rathauses wurde die Hauptwache dahin verlegt; auf dem Perron ging die Schildwache umher (Abb. 36 u. 72). Als hierauf das jetzige Stockhaus erbaut worden war, wurde 1864 die Hauptwache dahin verlegt. Als die alte Hauptwache von der Feuersbrunst 1866 vernichtet wurde, erfolgte 1867 die Herstellung des jetzt bestehenden Gebäudes.⁷²

Zur Zeit der Militäradministration wurden auch die **ersten Kasernen** erbaut; 1787 bestanden schon drei Gebäude dieser Art (Abb. 45).⁷³

Der katholische Gottesdienst fand zunächst im Generalshause statt; dann wurde der für die Huldigungsfeier hergestellte Schoppen vor dem Generalshause als katholische Kapelle eingerichtet. Das Gebäude war finster und die Oberdecke erhob sich nicht viel über dem Kopfe der Andächtigen. Doch war über dem Eingang ein Turm errichtet worden, in dem eine Uhr eingefügt wurde, die offenbar identisch mit der «Stadtuhr» ist, welche nach dem Vertrage von 1785 der Uhrmacher Eisenbart gegen einen jährlichen Entgelt von 40 fl. Rhein. «täglich behörig aufzuziehen» und «im guten gangbaren richtigen Stand zu erhalten» hatte. Zur Ausstattung dieser ersten katholischen Kirche hatte auch Kaiserin Maria Theresia beigetragen. Als Kaiser Joseph II. 1786 die Bukowina besuchte, gab er den Auftrag, eine neue **katholische Kirche** zu errichten; auch in der ersten Stadtordnung war der Bau in Aussicht genommen. Im Jahre 1787 war der Platz neben der Hauptwache bereits zum Kirchenbau vom Staatsschatze erworben, worauf der Bau begann. Dieser gestaltete sich zu einer wahren Leidensgeschichte, denn das Gebäude stürzte mehrmals zusammen. Erst 1814 wurde die Kirche fertiggestellt und eingeweiht, worauf die hölzerne Kapelle abgetragen wurde. An ihrer Stelle steht jetzt das Kreuz am Heiligenkreuz-Platz. Die Haltbarkeit der neuen Kirche wurde in der Folge oft bezweifelt, und da das Gebäude sich auch einige Jahrzehnte später zu klein erwies, plante man schon 1845 die Errichtung einer neuen Kirche in der Nähe des Gymnasiums. Zu diesem Zwecke wurde seit 1854 die Erwerbung der Militärgründe am Fruchtmark (Elisabethplatz) angestrebt. Die Ablösung der Militärgründe

*Unter der Herrschaft Josephs II den wachstehenden Soldaten 1784 (die Jahreszahl ergibt das Chronogramm).

sIgnIs IosephI seCVnDI eXCVbantI MILItI.* Недалеко від неї знаходилася й (стара) тюремна казарма. Коли збудували ратушу, то перенесли туди й головну вартівню. По платформі проходжався вартовий (іл. 36 і 72). Згодом побудували теперішню військову тюрму і у 1864 році туди перенесли й вартівню. Коли у 1866 році пожежа знищила стару головну вартівню, то у 1867 році звели будівлю, що існує і досі.⁷²

За військової адміністрації збудували й **перші казарми**. У 1787 році було вже три таких будівлі (іл. 45)⁷³

Католицьке Богослуження відбувалося спочатку в Генеральському домі, потім під католицьку каплицю переобладнали дерев'яну споруду перед Генеральським домом, що була зроблена для урочистого складання присяги. Але будівля була темною, а стеля — майже над головами молільників. Однак над входом була вежа з годинником, який, мабуть, був ідентичний тому «міському годинникові», що його годинникар Айзенбарт, згідно з договором від 1785 року, за щорічну плату в 40 рейнських фл. повинен був «щодня як слід заводити» і «утримувати в робочому належному стані». Облаштуванню цієї першої католицької церкви посприяла цесарева Марія Терезія. Коли цесар Йосиф II у 1786 році відвідав Буковину, то розпорядився збудувати нову **католицьку церкву**. Перспектива такого будівництва містилася також у першому міському статуті. У 1787 році за кошти державної скарбниці було придбано місце біля головної вартівні для будівництва церкви, після чого розпочалося спорудження. Це будівництво постійно супроводжували нещастя, бо будівля кілька разів завалювалася. І тільки в 1814 році воно було завершено. Церкву освятили, а після цього знесли дерев'яну каплицю. На її місці на площі Святого Хреста зараз стоїть хрест. Потім виникали сумніви стосовно міцності нової церкви, а оскільки через кілька десятиліть церква виявилася ще й занадто малою, то вже у 1845 році запланували спорудити нову церкву поблизу гімназії. Після 1854 року для цього хотіли придбати військову землю на Зерновому ринку (площа Єлизавети). Вкуп військової землі відбувся тільки через п'ятдесят

*За володарювання Йосифа II воякові, що стоїть на варті, 1784 (рік вказує хронограма).

ist nach fünfzig Jahren in unseren Tagen (12. Februar 1904) erfolgt; der Neubau der katholischen Pfarrkirche ist aber trotz der Bestrebungen des gegenwärtigen Pfarrers, des Monsignore Josef Schmid, noch immer in ungewisse Ferne gerückt. Erzählt wurde schon, daß die katholische Kirche 1866 abbrannte; bei der Herstellung ist die Form des Turmdachs geändert worden. Bemerket sei noch, daß dieser Turm 1818 eine Turmuhr auf Kosten der Bürger erhalten hatte*. Nach dem Brande ist 1870 eine neue Uhr auf freiwilligen Spenden angeschafft worden, die wieder 1907 durch die gegenwärtige ersetzt wurde.⁷⁴

Das erste **Gymnasium** wurde nach seiner Gründung (1808) in der alten Regimentskanzlei (Steingasse) unterbracht. Die Erbauung des noch jetzt in Verwendung stehenden Gebäudes fällt in die Jahre 1813—1817; doch ist das Gebäude in jüngerer Zeit umgebaut worden (Abb. 30).⁷⁵ Gleichzeitig wurde der älteste Teil des **Strafgerichtsgebäudes** («Kriminal») errichtet.⁷⁶ Die **gr.-kath.** («ruthenische») Kirche wurde 1820—1821 erbaut; bis dahin hatten die gr.-kath. Glaubensgenossen in der röm.-kath. Kirche einen Altar.⁷⁷ Mit dem Bau der **alten Synagoge** (Abb. 71) soll 1820 begonnen worden sein; doch war sie 1845 noch nicht vollendet.⁷⁸ Die **gr.-or. Knabenschule** (Schulgasse) wurde 1827 erbaut;⁷⁹ früher (1787) befand sie sich in der Nähe der Dreifaltigkeitskirche (Abb. 45 No. 340).

Anstoßend an das Generals- und Kreisamtsgebäude erbaute FML. Graf Anton Kinski aus eigenen Mitteln eine gedeckte **Reitschule** und schenkte sie 1831 der Stadt Czernowitz; 1849 wurde sie vom Ärar für 1500 fl. zurückgekauft. Im Jahre 1866 wurde sie baufällig und mußte abgetragen werden; gegenwärtig besteht nur eine offene Reitschule (Reitschulgasse).^{79a} Das **städtische Badehaus** in dem damals neuangelegten Volksgarten wurde 1830 errichtet. Das **Schützenhaus** wurde ebenda 1832 erbaut;⁸⁰ früher befand sich die Schießstätte in Manasteriska, und noch jetzt erinnert daran die Schießstättgasse (Abb. 59). Im Oktober 1832 wurde der Grundstein zum **Bürgerspital** (jetzt Polizeidirektion) gelegt.⁸¹ Die **Volksschule in Rosch I** wurde 1839 errichtet.⁸²

*Von 1814-1818 besass die Stadt keine Turmuhr. Ihre Stelle vertrat eine bei der Hauptwache aufgehängte Glocke, auf welcher ein Soldat mittels eines Hammers die Stunden anzuzeigen pflegte.

років, уже в наші дні (12-го лютого 1904 року). Але попри всі намагання теперішнього пароха монсиньйора Йозефа Шмідта, будівництво нової католицької парафіяльної церкви відкладено на невизначений час. Ми вже розповідали, що у 1866 році католицька церква згоріла. Під час відбудови було змінено форму даху вежі. Треба також зауважити, що на цій вежі у 1818 році за кошти міщан встановили годинник*. Після пожежі купили за добровільні пожертви у 1870 році новий, котрий, у свою чергу, 1907 року замінили на сучасний.⁷⁴

Першу **гімназію** після її заснування (1808 рік) розмістили у старій полковій канцелярії (Кам'яна вулиця). Будівництво приміщення, котрим і тепер користуються, припало на 1813—1817 роки. Щоправда його недавно перебудували (іл. 30).⁷⁵ Одночасно споруджували найстарішу частину **будинку кримінального суду** («кримінал»).⁷⁶ **Греко-католицьку** («Руську») церкву збудували у 1820—1821 роках, а до того часу греко-католицька громада мала свій вівтар у римо-католицькій церкві.⁷⁷ Будівництво **старої синагоги** (іл. 71) начебто почалося ще у 1820 році, але й у 1845 році вона ще не була завершена.⁷⁸ **Православну школу для хлопчиків** (по вулиці Шкільній) збудували в 1827 році.⁷⁹ Раніше (у 1787 році) вона знаходилася поблизу Свято-Троїцької церкви (іл. 45, № 340).

Поряд з будинком генерала та окружного правління фельдмаршал-лейтенант граф Антон Кінський за власні кошти побудував криту **школу верхової їзди** і подарував її у 1831 році місту Чернівцям. У 1849 році її викупила державна скарбниця за 1500 фл. У 1866 році вона вже розвалювалася, тому її мусили знести. Зараз існує тільки відкрита школа верхової їзди (вулиця Школи верхової їзди).^{79a} **Міська лазня** була споруджена у 1830 році у щойно закладеному тоді Народному саду. **Стрільцький дім** збудували там само в 1832 р.⁸⁰ Раніше стрільбище знаходилося в Монастириськах і ще й сьогодні про це нагадує вулиця Стрільбища (іл. 59). У жовтні 1832 року було закладено наріжний камінь **міського шпиталю** (нині — дирекція поліції).⁸¹ **Народну школу на Роші** відкрили у 1839 році.⁸²

*У 1814-1818 роках місто не мало жодного баштового годинника. Його заміщав підвішаний біля головної вартівні дзвін, на якому солдат відбивав години за допомогою молотка.

Bald nachdem die Stadtordnung von 1786 erlassen worden war, mußte der Stadtmagistrat sich nach einem geeigneten Amtsgebäude umsehen. Am 29. Mai 1786 gestattete Enzenberg, «daß zur Abhaltung der Gerichtsgeschäfte in Ermangelung eines Rathauses und insolange bis die Kräfte der Stadt die Erbauung eines Rathauses gestatten werden, eine andere Behausung um den angezeigten Zins von 40 fl. in Bestand genommen werden könnten». Im Jahre 1792 beabsichtigte man,

Незабаром після того, як вийшов міський статут 1786 року, магістрат міста мусив підшукати собі відповідне службове приміщення. 29-го травня 1786 року Енценберг дозволив, «щоб для розгляду судових справ, за відсутності ратуші і поки місто не спроможеться побудувати ратушу, взяти інше приміщення за оголошену плату в 40 фл.». У 1792 році збиралися «перебудувати на ратушу» «склеп Ульріха» (тепер власність Шнірха, вулиця Головна,

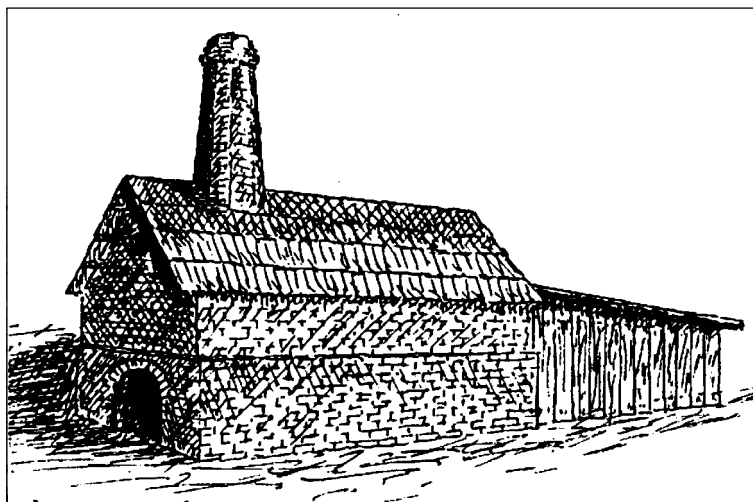

Abb. 86. Alter Kachelbrennofen
(um 1860).

Іл. 86. Стара піч для випалювання кахлів
(близько 1860 року).

das «Ulrich'sche Gewölbe» (jetzt Schnirch'sche Realität, Hauptstraße No. 14) «zum Rathause umzuschaffen und zu erbauen». Aber auch in den folgenden Jahrzehnten blieb das Gemeindegerecht auf unzulängliche Mietsräume in verschiedenen Privathäusern angewiesen. Erst 1825 wurde die Erbauung des Rathauses ernstlich in Aussicht genommen. Man dachte damals daran, das Rathaus auf dem damals als «Kasernenplatz» bezeichneten Grunde (oberhalb her Göbelshöhe) zu errichten; die Pläne dazu waren bereits vom k. k. Hofbaurate entworfen. Alles schwieg zu dieser oberbehördlichen Anordnung, die das Stadthaus weit außerhalb des Mittelpunktes der Stadt entstehen lassen wollte. Nur der Kreisingenieur Marin protestierte dagegen und betonte, daß das Magistratsgebäude im Herzen der Stadt, am Ringplatz, errichtet werden mußte. Schon 1830 wurde vom Ausschuß der Platz, auf dem das Rathaus steht und der damals der Familie Petrowicz gehörte (Abb. 45 No. 298) vom bürgerlichen Ausschuß als geeignet erklärt. Bei der

№ 14). Але і в наступні десятиліття громадський суд змушений був користуватися тісними приміщеннями, котрі він винаймав у різних приватних будинках. Лише у 1825 році, нарешті, з'явилася реальна перспектива будівництва ратуші. Тоді планували звести її на земельній ділянці, що її називали «Казарменною площею» (вище височини Гебеля). Відповідні проекти вже склала цісарсько-королівська Надвірна будівельна рада. Всі мовчали про те розпорядження вищої влади, за яким ратушу треба було зводити далеко від центру міста. Тільки окружний інженер Марін протестував проти нього і наголошував, що будинок магістрату треба будувати в самому серці міста, на площі Ринок. У 1830 році міщанський комітет оголосив те місце, на якому зараз стоїть ратуша і яке тоді належало родині Петровичів (іл. 45, № 298), за придатне для будівництва ратуші. Але за умов сильної залежності міського представництва від окружного управління

engen Abhängigkeit der Stadtvertretung vom Kreisamte zog sich aber die Angelegenheit noch viele Jahre hin, bis die Realität 1841 gekauft wurde und endlich am 19. April 1843 die feierliche Grundsteinlegung erfolgte, gerade zu einer Zeit, da nach einem Zeitungsberichte aus jenen Tage die Häuser in Czernowitz «gleich Pilzen nach einem warmen Sommerregen» emporschossen. In den Grundstein wurden Münzen Kaiser Ferdinands und eine Pergamenturkunde gelegt; der Polier wurde «zu Fleiß und Treue durch ein Geschenk aufgemuntert». Wie sorgfältig man bei der Erbauung vorging, mag daraus erschlossen werden, daß das Fundament des Turmes 3 Klafter 2 Schuh (über 6 Meter) tief angelegt wurde. Der Bau dauerte vier Jahre; Verdienste hatten sich um ihn außer dem Kreisingenieur Marin vor allem noch der Architekt Andreas Mikulicz erworben.⁸³ Die Magistratsexpositur in der Gymnasialgasse wurde 1901 errichtet. Eine Renovierung des Rathausgebäudes fand 1902/3 statt.

Die jetzige **Paraskiwakirche** wurde an der Stelle der alten abgetragenen hölzernen Kirche derselben Heiligen 1844 begonnen und 1862 geweiht (Abb. 75).⁸⁴

Als bischöfliche Kirche galt ursprünglich die kleine Dreifaltigkeitskirche, welche in den ersten Jahren der österreichischen Herrschaft vollendet worden war (Abb. 24). Nach einem Zirkulare des Kreisamtes vom 11. Juni 1792 hatten einige Edelleute an der höchsten Stelle gebeten, daß die aufgehobenen Klöster wieder eingeführt würden; sie wurden abgewiesen, dagegen wurde die Errichtung einer Trivialschule, Bestellung der nötigen Lehrer und die Erbauung einer neuen «Nationalkathedrale» in Czernowitz auf Ärarialkosten bewilligt.⁸⁵ Zwei Jahre später (1794) wurde die Errichtung einer neuen Kathedralkirche und einer bischöflichen Residenz und zwar am Platze der «Baumpflanzschule»* geplant.⁸⁶ Aber erst am 15. Juli 1844 wurde der Grundstein zur **gr.-or. Kathedralkirche** gelegt; die Weihe erfolgte 1864; 1892—1896 wurde das Innere der Kirche mit Freskobilddern geschmückt.⁸⁷

*Eine ärarische Baumpflanzschule wird angrenzend an No. 178 und 179 des Pitzelli'schen Planes (Abb. 45) genannt. Aber es ist kaum anzunehmen, dass dieser abgelegene Grund als Bauplatz in Aussicht genommen war. Vielleicht ist an den Maulbeergarten zu denken und dann wäre schon damals als Bauplatz dieselbe bezeichnet worden, wo die Kathedrale sich jetzt erhebt.

справи не розв'язувалися ще протягом багатьох років, аж у 1841 році земельну ділянку, нарешті, купили, а 19-го квітня 1843 року урочисто заклали наріжний камінь. Це був саме той час, коли, як повідомляла тоді одна з газет, будинки в Чернівцях виростали, «як гриби після теплого літнього дощу». Під наріжний камінь поклали монети цісаря Фердинанда та пергаментну грамоту. Десятника будівельників «заохотили подарунком до старанності та відданості». Наскільки поважно займалися будівництвом, видно з того, що фундамент вежі закладено на глибині трьох сажнів і двох футів (понад шість метрів). Будівництво тривало чотири роки. Крім окружного інженера Маріна, особливо відзначився на ньому, передовсім, архітектор Андреас Мікулич.⁸³ Філію магістрату побудували на Гімназійній вулиці у 1901 році. У 1902/3 роках будівлю ратуші відремонтували.

Теперішню **Свято-Параскевську церкву** почали будувати у 1844 році на місці старої дерев'яної, що мала ім'я тієї самої святої. Її освятили в 1862 році (іл. 75).⁸⁴

За єпископську церкву спочатку правила невелика Свято-Троїцька церква, будівництво якої завершили в перші роки австрійської влади (іл. 24). Згідно з циркуляром окружної влади від 11-го червня 1792 року, деякі дворяни просили найвищу владу відновити діяльність ліквідованих монастирів. Прохання було відхилене, але натомість дано згоду на відкриття в Чернівцях за державні кошти тривіальної школи, набір необхідних вчителів та будівництво нового «національного собору».⁸⁵ Двома роками пізніше (1794) запланували спорудження нового Кафедрального собору і Єпископської резиденції на місці садівничої школи.^{86*} Однак лише 15-го липня 1844 року було закладено наріжний камінь **православного Кафедрального собору**, який освятили 1864 року. У 1892—1896 роках його стіни прикрасили фресками.⁸⁷

*Державна садівнича школа наводиться в плані Пітцеллі як така, що межує з номерами 178 і 179 (іл. 45). Але навряд чи можна припустити, що цю віддалену ділянку розглядали як місце будівництва. Можливо, треба мати на увазі шовковичний сад, і тоді місце будівництва було б на тій самій ділянці, де сьогодні зіймається собор.

Die protestantischen Glaubensgenossen hatten ihre Andachtsübungen zunächst in Privathäusern gehalten. Hierauf kauften sie 1814 die alte katholische Kapelle, die damals durch die Vollendung der neuen Kirche überflüssig geworden war, um 140 fl. W. W. und übertrugen sie auf einen ihnen von der Stadtgemeinde überlassenen «öden» Grund in der Bischofsgasse». Als dieses Kirchlein unbrauchbar geworden war, wurde 1847 mit dem Bau der neuen **evangelischen Kirche** begonnen; 1849 wurde sie eröffnet. An der Stelle des alten Gotteshauses wurde das Pfarrhaus aufgeführt.⁸⁸

Im Jahre 1849 wurde das **neue Militärspital**, 1854/55 das **israelitische Spital** aufgeführt (S. 146 f). Die **israelitisch-deutsche Volksschule** wurde 1859-1860 erbaut; für die Grunderwerbung mußte die jüdische Gemeinde damals noch eine besondere kaiserliche Bewilligung einholen.⁸⁹ Der Bau des neuen Stockhauses fand 1861-1863 statt.⁹⁰

Da die alte erzbischöfliche Residenz bald nach ihrer Erbauung zum Teil baufällig geworden war, wurde schon 1794 an die Erbauung einer neuen gedacht. Aber es kam lange nicht dazu; der Bukowiner Bischof mußte in Privathäusern wohnen, so um 1845 in der Herrengasse, später im heutigen Landhause, das damals dem Johann Baron Mustatza gehörte. Das **neue Residenzgebäude** wurde an Stelle des alten nach den mit kaiserlicher Entschliebung vom 20. August 1863 genehmigten Plänen des Architekten Hlawka erbaut. Es ist im freien byzantinischen Stile gehalten und besteht aus dem Hauptgebäude (in der Mitte), dem Seminargebäude mit der Synodalkirche (links) und dem Priesterhause (rechts). Im Hauptgebäude befindet sich die erzbischöfliche Residenzkapelle zum hl. Ioan von Suczawa, deren Grundstein 1864 gelegt worden ist, während die Weihe erst 1882 erfolgte. Dem glänzenden Äußern entspricht auch die Pracht der inneren Ausstattung dieses herrlichen Gebäudes (Abb. 76-78).⁹¹

Das **Bahnhofgebäude**⁹² wurde 1865/66 errichtet, die **arm.-kath. Kirche** (Abb. 79) 1869—1875 (früher verrichteten die arm.-kath. Gläubigen ihren Gottesdienst in der röm.-kath. Kirche), das **gr.-or. Oberrealschulgebäude** 1870 (früher war die Realschule im sogenannten Tauber'schen Hause, Universitätsgasse No. 3 unterbracht), die **städtische Volksschule in Klokuczka** 1872, der neue **israelitische Tempel** 1873-1877.

Die Landesregierung und der Landespräsident waren in den Fünfzigerjahren zunächst im Gerbel'schen Hause (Herren-

Протестантські вірні проводили свої богослуження спочатку в приватних будинках. Потім, у 1814 році, вони за 140 фл. в[іденської] в[алюти] викупили стару католицьку каплицю, що через завершення будівництва нової церкви стала зайвою, і перенесли її на подаровану їм міською громадою «пустуючу» земельну ділянку на «Єпископській вулиці». Коли ця церквця стала непридатною, то у 1848 році почали будувати нову **євангелічну церкву**, котру відкрили 1849 року. На місці старого Божого дому звели будинок пастора.⁸⁸

У 1849 році збудовано **новий військовий шпиталь**, а у 1854/55 роках — **єврейський шпиталь**. **Єврейсько-німецьку народну школу** побудували в 1859-1860 роках. На придбання землі для цієї школи єврейська громада мусила тоді отримати ще спеціальний цісарський дозвіл.⁸⁹ Нову військову тюрму збудували у 1861—1863 роках.⁹⁰

Оскільки стара Єпископська резиденція невдовзі після її спорудження стала частково непридатною, то ще 1794 року почали думати про будівництво нової. За саме будівництво довго не бралися. Буковинський єпископ змушений був мешкати в приватних будинках, наприклад, у 1845 році на Панській вулиці, пізніше — у нинішньому сеймовому будинку, що належав тоді Йоганну барону Мустяці. **Будівля нової резиденції** на місці старої була зведена за проектом архітектора [Йосифа] Главки, затвердженому цісарським указом від 20-го серпня 1863 року. Вона витримана у вільному візантійському стилі і складається з головного корпусу (посередині), корпусу семінарського разом із синодальною церквою (ліворуч) та священницького корпусу (праворуч). У головному корпусі знаходиться митрополича каплиця св. Івана Сучавського, перший камінь якої закладено 1864, але освячено її тільки 1882 року. Чудовому зовнішньому вигляду відповідає й внутрішнє оздоблення цієї прекрасної споруди (іл. 76—78).⁹¹

Приміщення залізничного вокзалу⁹² споруджене в 1856/66 роках, **Вірмено-католицька церква** (іл. 79) — у 1869—1875 роках (раніше вірмено-католицькі парафіяни проводили богослужіння в римсько-католицькій церкві), **будівлю вищої православної реальної школи** — у 1870 році (раніше реальна школа розташовувалася у так званому будинку Таубера, вулиця Університетська, № 3), **міська народна школа на Клокучці** — у 1872 році, нова **єврейська синагога (Темпль)** — у 1873—1877 роках.

Крайовий уряд та крайовий президент перебували в п'ятдесятих роках спочатку в будинку Гербеля (ву-

gasse Nr. 19), sodann im jetzigen Rumänischen Nationalhause und im anstoßenden Alt'schen Hause am Ringplatz (Abb. 36 u. 72) unterbracht. In den Sechzigerjahren diente zu diesem Zwecke wieder das genannte Haus in der Herrengasse. Anfangs der Siebzigerjahre (1871/73) wurde endlich das jetzige Regierungsgebäude erbaut.

Als die Bukowina 1861 endgiltig ihre Selbständigkeit erwarb und die autonome Landesverwaltung begann, verfügte das Land über kein eigenes Gebäude für seine Kanzleien; selbst das dem Landtage übermittelte kaiserliche Diplom vom 20. Oktober 1860 mußte dem Advokaten Dr. Rechner übergeben werden, damit er es

in seiner «feuerfesten Wertheim'schen Kassa» aufbewahre. Für die Landtagssitzungen stellte die Landeshauptstadt gastlich ihren Rathaussaal bis 1875 zur Verfügung. Der Landesausschuß war 1862 bis 1868 in der Lemberger Hauptstraße im Merdinger'schen. Hause (jetzt Enzenberg Hauptstraße No. 20), dann bis 1875 in derselben Straße im Louis v. Mikuli'schen Hause (jetzt Enzenberg Hauptstraße No. 25) unterbracht. Ursprünglich hatte nach den Beschlüssen des Landtages von 1863 ein eigenes Landhaus zur Unterbringung des Landtages, des Landesausschusses, der damals bestandenen Landesbibliothek und des Landesmuseums gebaut werden sollen, und zwar auf dem von der Stadt Czernowitz zu erwerbenden Platze gegenüber der gr.-or. Kathedrale (jetzt Franz Josephs-Platz). Es wurden Pläne von den Architekten Hlawka und Glaubitz fertiggestellt; der Kostenaufwand war aber ein so bedeutender, daß der Landtag von der Ausführung des Projektes 1866 absah und den Landesausschuß ermächtigte, die von Johann Baron Mustatza zum Kaufe angebotene, damals in Benützung des Bischofs Hackman und des gr.-or. Konsistoriums stehende Realität in der jetzigen Landhausgasse anzukaufen. Erst 1873 nach dem Tode des Bischofs Hackman wurde diese Realität durch zwei Anbauten in der Front der Landhausgasse erweitert,

Abb. 87. Titelbild eines Czernowitzer Kalenders von 1812.

Лл. 87. Титульна сторінка Чернівецького календаря за 1812 рік.

лица Панська, № 19), потім в теперішньому Румунському національному домі та в сусідньому будинку Альта на площі Ринок (іл. 36 і 72). У шістдесяті роки для цих цілей знову служив названий будинок на Панській вулиці. На початку сімдесятих років було, нарешті, збудовано теперішній будинок уряду.

Коли Буковина в 1861 році остаточно здобула свою самостійність і почалося автономне крайове управління, то у краї не було жодного будинку для урядових канцелярій. Навіть цісарський диплом від 20-го жовтня 1860 року, виданий ландтагові [крайовому сейму], мусили віддати адвокату доктору Фехнеру для зберігання у його «вогнетривкому сейфі

системи Вертгайма». До 1875 року столиця краю гостинно надавала для засідань крайового сейму зал ратуші. Крайовий виконавчий комітет з 1862 по 1868 рік перебував на Львівській головній вулиці у будинку Мердінгера (зараз Головна вулиця Енценберга, № 20), потім до 1875 року на цій самій вулиці у домі Луї фон Мікулі (тепер Головна вулиця Енценберга, № 25). Згідно з рішенням крайового сейму від 1863 року мали збудувати власний крайовий будинок для розташування в ньому крайового сейму, крайового виконавчого комітету, існуючої тоді крайової бібліотеки та крайового музею, а саме на ділянці, котру мали купити у міста Чернівців і яка знаходилася навпроти православного Кафедрального собору (тепер площа Франца Йосифа). Архітектори Главка та Гляубіц розробили проект, але кошторис був настільки великий, що крайовий сейм у 1866 році відмовився від цього проекту і доручив крайовому виконавчому комітету викупити запропоновану Йоганном бароном Мустяцюю на продаж нерухомість на нинішній вулиці Крайової палати, котра перебувала тоді в користуванні єпископа Гакмана та православної консисторії. І лише у 1873 році, після смерті єпископа Гакмана, цей реалітет було

adaptiert und im Jahre 1875 vom Lande in Benützung genommen. In diesem Gebäude fanden bereits die Festlichkeiten aus Anlaß der Säkularfeier der Vereinigung der Bukowina mit Österreich und der Eröffnung der Universität statt.⁹³

Ferner feien genannt: ⁹⁴ Universität (früher auch Lehrerbildungsanstalt) 1874/75 (Institutsgebäude erst 1882/83), Volksschule in Manasteriska und in Horecza 1876, Musikverein 1876/77, Volksschule in der Siebenbürgerstraße 1877, altes Theater (Schulgasse) 1877, Güterdirektion 1878 (früher unterbracht Herrengasse 42), Volksschule in Kaliczanka 1879, Gewerbeschule 1882/84, Volksschule in der Landhausgasse 1883, Albrechtkaserne und Kavalleriekaserne in Rosch 1884, Turnhalle 1886, Volksschule in der Bahnhofstraße 1887, neue Lehrerbildungsanstalt 1887/88, Siechenhaus 1888, Volksschule in Pojana-Rosch (Cecina) und Feuerwehrekaserne 1891 (früher im Rathause, dann im hölzernen Schoppen neben dem Gymnasialgebäude, Abb. 30 rechts), Herz Jesu-Kirche 1891/94, Erzherzog Rainer-Kaserne und Artilleriekaserne 1894, Gewerbemuseum 1894/95, Elektrizitätswerk und Kavalleriekaserne des gr.-or. Religionsfondes 1896, Pfarrkirche zu den Erzengeln Michael und Gabriel in Rosch 1900, Bukow. Sparkasse 1900/01 (früher im Rathause, dann Ringplatz No. 4), Landesirrenanstalt 1900/02, Volksschule in Rosch II. 1902, Erzherzog Eugen-Kaserne 1902, Volksschule in der Russischen Gasse 1903 (das Gebäude ist früher Kaserne gewesen), II. Staatsgymnasium 1904, neues Theater 1904, 05; Zivilgerichtsgebäude 1905/06, Volksschule Rosch-Stinka 1907, Bahnbetriebsamt 1907/08; im Bau begriffen sind die Gebäude der Handelskammer und der Kultusgemeinde, ferner der neue Bahnhof, das Jubiläums-Blinden- und Taubstummeninstitut und das Jubiläums-Kinderspital.

Schließlich sie noch bemerkt, daß 1874 die alte Dreifaltigkeitskirche von ihrem einstigen Standpunkte (jetzt neue Lehrerbildungsanstalt) nach Klokuczka und 1876 die Maria Himmelfahrtkirche vom Türkenbrunnen nach Kaliczanka übertragen wurde. Die Stätte der ersten bezeichnet gegenwärtig ein Denkstein. Der Hügel, auf welchem das letztere Gotteshaus stand, wurde abgetragen und die daselbst am alten Gottesacker vorgefundenen Gebeine auf den jetzigen Friedhof übertragen. Auf der Stelle, wo der Kirchenaltar gestanden

rozширено за рахунок двох надбудов, розміщених вздовж вулиці Крайової палати, пристосовано і в 1875 році прийнято в користування краєм. У цьому будинку вже відбувалися урочистості з нагоди сотої річниці об'єднання Буковини з Австрією та з нагоди відкриття університету.⁹³

Далі треба назвати:⁹⁴ університет (раніше — учительська семінарія) — 1874/75 (будівля інституту лише в 1882/83 роках), народні школи в Монастирських та на Горичі — 1876, залу Музичного товариства — 1876/77, народну школу на Семигородській вулиці — 1877, Старий театр (вулиця Шкільна) — 1877, дирекцію маєтків — 1878 (раніше розташовувалася на Панській вулиці, 42), народну школу на Калічанці — 1879, промислову школу — 1882/84, народну школу по вулиці Крайової палати — 1883, казарму Альбрехта та кавалерійську казарму на Роші — 1884, спортивну залу — 1886, народну школу по вулиці Вокзальній — 1887, нову учительську семінарію — 1887/88, лікарню для людей похилого віку — 1888, народну школу — на Пояні-Роші (Цецин) та казарму пожежників — 1891 (до того — в ратуші, а потім — в дерев'яному бараку біля будинку гімназії, іл. 30, праворуч), церкву Серця Ісуса — 1891/94, казарму ім. ерцгерцога Райнера та артилерійську казарму — 1894, промисловий музей — 1894/95, електростанцію та кавалерійську казарму Православного релігійного фонду — 1896, парафіяльну церкву архангелів Михаїла та Гавриїла на Роші — 1900, Буковинську ошадну касу — 1900/01 (раніше — в ратуші, потім — на площі Ринок, № 4), крайову психіатричну лікарню — 1900/02, другу народну школу на Роші — 1902, казарму ім. ерцгерцога Євгена — 1902, народну школу по вулиці Руській — 1903 (будівля раніше була казармою), другу державну гімназію — 1904, Новий театр — 1904/05, будинок цивільного суду — 1905/06, народну школу на Роші-Стинці — 1907, будівлю залізничного управління — 1907/08. Споруджується будинки Торгової палати та культової громади, крім того, новий вокзал, ювілейний інститут сліпих і глухонімих та ювілейний дитячий шпиталь.

Нарешті, треба ще зауважити, що у 1874 році стару Свято-Троїцьку церкву перенесли з її колишнього місця (тепер це — нова учительська семінарія) на Клокучку, а церкву Успіння Богородиці у 1876 році — від Турецької криниці на Калічанку. На місці першої церкви стоїть тепер меморіальний камінь, а пагорб, на якому знаходилася друга церква, знесли, а знайдені там на старому цвинтарі людські останки перенесли на нинішній цвинтар. На місці церковного

war, wurde ein Monument errichtet; hier wird alljährlich wie schon vor Jahrzehnten die Wasserweihe am Jordanfest verrichtet.⁹⁵ Das älteste Gebäude der Stadt ist die Nikolaus-Kirche.

Dem großen Aufschwunge in anderen Beziehungen entspricht auch die überraschende **Bevölkerungszunahme** der Stadt.⁹⁶

Nach der Berechnung, welche General Spilény einige Monate nach der Besitzergreifung anstellte, wohnten 1775 in Czernowitz und Klokuczka die Familien von 2 Bojaren, 4 Masilen, 10 Popen, 48 Bauern, 18 Umblators, 18 Arnauten und 78 Barans, ferner 112 Juden, also zusammen 290 Familien oder, wenn man 5 Köpfe auf jede rechnet, etwa 1400 Seelen. Es ergab sich somit damals gegenüber 1762 eine Zunahme von etwa 90 Familien oder 400 Personen.⁹⁷ Rosch zählte 1775 146 und Horecza 20 Familien.⁹⁸ Somit umfaßte das ganze Stadtgebiet etwa 456 Familien oder 2280 Seelen.

Im Jahre 1779 zählte Czernowitz (jedenfalls mit Klokuczka) schon 406 Familien; Rosch 204, Horecza etwa 30; zusammen also 640 Familien oder 3200 Seelen.⁹⁹

In das Jahr 1782 fällt die Abschaffung der «Betteljuden»; aus Czernowitz wurden bis letzten April 1782 schon 30 Familien oder 108 Seelen ausgewiesen. Daher wurden 1783 in Czernowitz. (mit Klokuczka) nur 304 Familien gezählt, während Rosch 238 und Kloster Horecza 40 Familien aufwies. In den Dörfern ist im Gegensatz zur Stadt kein Rückgang zu bemerken, weil hier nur wenige Juden ansässig waren. Die Gesamtzahl betrug nur 582 Familien oder 2910 Seelen.¹⁰⁰

Nach dem Pitzelli'schen Protokoll von 1787 zählte Czernowitz ohne die Därfer 414 Häuser. Die Konskription dieses Jahres wies für Czernowitz (jedenfalls ohne Rosch und Horecza) 2686 Einwohner auf, während Suczawa 2517 und Sereth 1482 zählte. Czernowitz war also schon damals der volkreichste Ort des Landes.¹⁰¹

Im Jahre 1794 wies Czernowitz mit Klokuczka, Kaliczanka, Rosch und Horecza, also das gesamte Stadtgebiet, 5063 Seelen auf.¹⁰² Elf Jahre später (1805) betrug die Bevölkerung gegen 6000 Seelen, unter denen sich «Deutsche, Moldauer, Juden, Armenier und Russniaken» befanden. Im Jahre 1816 zählte die Stadt 5416 Einwohner; 1818 gegen 6000, 1830 bereits 9167; 1832 wurden 9725 angegeben, doch nahm man an, daß viele Juden verhehlt worden waren, daher die wahre Einwohnerzahl an 11.000 betragen haben dürfte.¹⁰³

вівтаря поставили монумент. Щороку, як і десятиліттями раніше, тут на Йордана освячують воду.⁹⁵ Найдавніша будівля міста — це Свято-Миколаївська церква.

Швидкому піднесенню міста відповідає й стрімкий **приріст населення**.⁹⁶

За підрахунками, які генерал Сплєні зробив через кілька тижнів після завоювання містом, у 1775 році в Чернівцях і на Клокучці проживали сім'ї 2-х бояр, 4-х мазилів, 10-ти попів, 48-ми селян, 18-ти умблаторів, 18-ти арнаутів і 78-ми биранів, крім того ще 112-ти євреїв. Отже, разом 290 сімей або, якщо у кожній сім'ї було по 5 осіб, то вийде приблизно 1400 душ. Таким чином, тодішній приріст у порівнянні з 1762 роком склав приблизно 90 сімей чи 400 осіб.⁹⁷ У 1775 році на Роші налічувалося 146, а на Горичі — 20 сімей.⁹⁸ Тож на всій території міста мешкало близько 456 сімей чи 2280 душ.⁹⁹

1779 року у Чернівцях (напевне з Клокучкою) нараховувалось вже 406 сімей, на Роші — 204, Горичі — близько 30. Отже, разом 640 сімей або 3200 душ.

На 1782 рік припадає вигнання «жебруючих євреїв». До квітня 1782 року було вигнано з Чернівців вже 30 сімей чи 108 душ. Тому в 1783 році в Чернівцях (разом з Клокучкою) налічувалося тільки — 304 сім'ї, в той час як на Роші — 238, а у Горичі-Монастирі — 40. У селах, на противагу містові, не відбувалося зменшення населення, бо там проживало мало євреїв. Загальне число складало тільки 582 сім'ї чи 2910 душ.¹⁰⁰

Згідно з протоколом Пітцеллі від 1787 року Чернівці без сіл налічували 414 будинків. Перепис цього року показав, що в Чернівцях (у всякому разі без Роші та Горичі) було 2686 мешканців, в той час як у Сучаві — 2517, а в Сереті — 1482. Отже, Чернівці вже тоді були містом з найбільшою кількістю жителів у краї.¹⁰¹

У 1794 році в Чернівцях разом з Клокучкою, Калічанкою, Рошою та Горичою, тобто на всій території міста, мешкало 5063 душі.¹⁰² Одинадцять років по тому, тобто у 1805 році, населення становило близько 6000 душ, серед яких були «німці, молдавани, євреї, вірмени та руснаки». У 1816 році місто налічувало 5416 мешканців, у 1818 — близько 6000, у 1830 — вже 9167, у 1832 — 9725, але припускають, що багато євреїв проживали таємно, тому справжнє число мешканців могло складати близько 11000.¹⁰³

Anfangs 1836 zählte Czernowitz 956 Häuser und 1779 Familien, Horecza 67 und 93, Kaliczanka 135 und 166, Klokuczka 170 und 219, endlich Rosch 530 Häuser und 703 Familien. Somit wies Czernowitz mit den 4 Dörfern 1858 Häuser und 2960 Familien auf. Es würde dies etwa einer Bewohnerzahl von 14.800 Seelen entsprechen;¹⁰⁴ nach anderen Angaben zählte die Stadt aber 1840 nur 12.624 Einwohner.¹⁰⁵

На початку 1836 року в Чернівцях було 956 будинків та 1779 сімей, на Горичі — 67 і 93, на Калічанці — 135 і 166, на Клокучці — 170 і 219 і, нарешті, на Роші — 530 будинків і 703 сімей. Таким чином, у Чернівцях з чотирма селами було 1858 будинків і 2960 сімей. Звідси можна вивести число мешканців як 14800 душ.¹⁰⁴ Але, за іншими даними, місто в 1840 році налічувало 12624 мешканці.¹⁰⁵

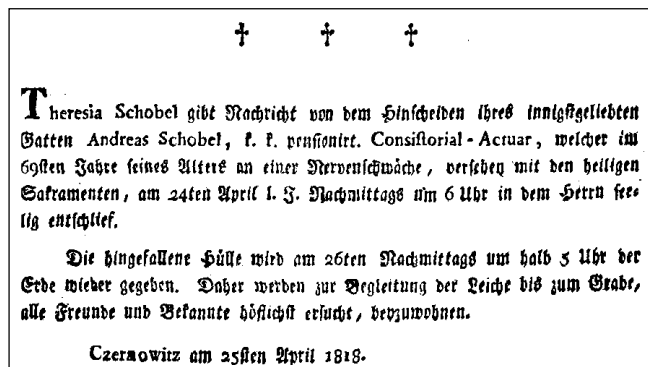

Abb. 88. Ältester bekannter «Totenzettel» aus Czernowitz.

Пл. 88. Найдавніше з відомих «посмертних оголошень» з Чернівців.

Für 1843 weist die amtliche Konskription aus: in der Stadt Czernowitz 2316 Wohnparteien mit 9863 Seelen, in Horecza 103 mit 459, in Kaliczanka 206 mit 876, in Klokuczka 288 mit 1237, endlich in Rosch mit Manastiora 899 mit 4149; zusammen daher 3812 Wohnparteien mit 16.584 Seelen.¹⁰⁶

Nach einer anderen Angabe¹⁰⁷ soll Czernowitz 1846 erst 15.016 Bewohner gezählt haben; ferner 1851 20.467 und 1857 26.345 (einheimische Bevölkerung bloß 21.588). Das Anwachsen in den letzten Jahrzehnten ist aus folgender Zusammenstellung ersichtlich:¹⁰⁸

Офіційний перепис 1843 року засвідчує: у місті Чернівці було 2316 проживаючих сімей, які налічували 9863 душі, на Горичі відповідно 103 і 459, на Калічанці — 206 і 876, на Клокучці — 288 і 1237 і, нарешті, на Роші з Монастирською — 899 і 4119, отже, всього 3812 проживаючих сімей та 16.584 душі.¹⁰⁶

За іншими даними,¹⁰⁷ Чернівці у 1846 році налічували тільки 15016 мешканців. У наступні роки: 1851 — 20467, 1857 — 26345 (міське населення тільки 21588). Приріст за останні десятиліття ілюструє наступна таблиця:¹⁰⁸

	1869		1880		1890		1900	
	Häuser Будинків	Bewohner Жителів	Häuser Будинків	Bewohner Жителів	Häuser Будинків	Bewohner Жителів	Häuser Будинків	Bewohner Жителів
Czernowitz Чернівці	?	23.360	2038	32.346	2352	38.179	2896	47.575
Horecza Горича	?	593	137	640	160	734	176	933
Kaliczanka Калічанка	?	1350	284	1599	305	1813	363	2465
Klokuczka Клокучка	?	2133	546	3320	649	4300	771	5542
Rosch Роша	?	6448	1409	7695	1147	6597	1241	7453
Manasteriska Монастирська					393	2548	478	3654
Zusammen Разом	3550	33.884	4414	45.600	5006	54.171	5934	67.622

Aus dem Mitgeteilten ist zu entnehmen, daß die Bevölkerung von Czernowitz von 1775—1900 sich verdreißigfach hat; wie ungewöhnlich rasch diese Zunahme ist, geht daraus hervor, daß die Bevölkerung der Bukowina sich in diesem Zeitraum nur verzehnfacht hat; sie betrug nämlich 1775 nur ungefähr 70.000, 1900 dagegen 730.195 Seelen. Aber auch im Vergleiche mit der Entwicklung anderer Orte in der Bukowina ist die Bevölkerungszunahme von Czernowitz überaus groß; so ist die Czernowitzer Bevölkerung der innern Stadt 17 mal größer als 1787 (vergl. oben), während seither jene von Sereth nur fünfmal, jene von Suczawa nur viermal größer geworden ist. Der Bevölkerungszuwachs von Czernowitz ist so bedeutend, daß unsere Stadt darin z. B. in der Zeit von 1869-1880 in Österreichs-Ungarn nur von Buda-Pest um ein geringes übertroffen wurde.¹⁰⁹

Bezüglich der Nationalität war die Zusammensetzung der Bevölkerung von Czernowitz gleich am Anfang der österreichischen Herrschaft sehr bunt. In den ersten Jahren traten neben den «**Moldauern**», unter denen wir Rumänen und Ruthenen verstehen müssen, vor allem die **Juden** hervor. Sie bildeten mehr als ein Drittel der Bevölkerung (112 Familien von 290). Splény bemerkt, daß in Czernowitz die besten Häuser den Juden gehörten, «deren im ganzen Distrikt nirgends mehr als in diesem Städtl zu zählen sind».¹¹⁰ Auch **Griechen** gab es noch damals in größerer Zahl, so daß sie bei der Zusammensetzung des ersten Magistrates Berücksichtigung fanden. Zu diesen Bevölkerungselementen kamen seit 1774 zunächst zahlreiche **deutsche** Soldaten und Beamte, Geistliche, Lehrer, vor allem deutsche Handwerker und Kaufleute; aber auch Bauern ließen sich in Czernowitz nieder. Manchen von ihnen hatte nur das Machtwort der Regierung in das ferne Land geführt; sie gewannen es aber lieb und blieben daselbst nach Erfüllung ihrer Dienstpflicht zurück. Dies gilt vor allem von den Soldaten, die in nicht geringer Zahl sich niederließen und als Handwerker oder in anderen Lebensstellungen brauchbare Bürger wurden; es sei nur erwähnt, daß z. B. der erste Czernowitzer Postmeister Vogel früher Fourier war.¹¹¹

Auch **Polen** kamen nunmehr ins Land; der polnische Grenzkommisär Thomas Edler von Woickiewicz, der zur Zeit der Okkupation nach Czernowitz übersiedelte, war offenbar der erste polnische Einwohner der Stadt.¹¹² Nach seiner Angabe wohnten zur Zeit der österreichischen Besitzergreifung bereits vier armenisch-katholische Familien in Czernowitz; andere **armenische** Handelsleute folgten ihnen bald nach. Vereinzelt gesellten sich auch andere Bevölkerungselemente hinzu. Von den genannten Nationalitäten nahmen die Deutschen, Rumänen, Ruthenen und Polen vom Anbeginn der österreichischen Herrschaft stetig zu. Nur die jüdische Bevölkerung¹¹³ nahm

З наведених даних випливає, що населення Чернівців за 1775—1900 роки зросло у тридцять разів. Наскільки незвично бурхливим є це зростання, видно з того, що населення Буковини за цей час збільшилося тільки в десять разів. У 1775 році воно складало лише близько 70.000 душ, а у 1900 році — вже 730.195 душ. Але навіть порівняно з ростом інших населених пунктів на Буковині приріст населення в Чернівцях надзвичайно великий. Так, кількість населення в самому місті у 17 разів більша, ніж у 1787 році (пор. вище), в той час як за цей період населення Серету зросло тільки у п'ять разів, а Сучави — у чотири. Приріст населення Чернівців настільки значний, що, наприклад, у цьому наше місто в Австро-Угорщині за час з 1869 по 1880 рік не набагато обігнав тільки Будапешт.¹⁰⁹

Стосовно національного складу населення, то Чернівці на початку австрійської доби виглядали дуже строкато. В перші роки поряд з «**молдаванами**», під якими треба розуміти румунів і русинів, були, передовсім, **євреї**. Вони склали більше третини населення (112 родин з 290). Сплєні відзначає, що у Чернівцях кращі будинки належали євреям, «яких у всьому окрузі ніде немає так багато, як у цьому містечку».¹¹⁰ Тоді була ще й велика кількість **греків**, тому їх врахували при фомуванні першого магістрату. Після 1774 року до цих народностей долучилися спочатку численні **німецькі** вояки та чиновники, священики, учителі, але передовсім німецькі ремісники та купці. Оселялися в Чернівцях і селяни. Багатьох з них привело в цей далекий край тільки категоричне урядове слово. Але вони полюбили його і залишилися тут після виконання своїх службових обов'язків. Це стосується, передовсім, вояків, які немалим числом осідали тут і ставали корисними міщанами як ремісники чи працівники інших галузей. Треба лише зауважити, що перший чернівецький поштмейстер Фогель раніше був каптенармусом.¹¹¹

Тепер до краю прибували й **поляки**. Польський прикордонний комісар Томаш шляхтич фон Войцікевич, який під час окупації переселився до Чернівців, був, очевидно, першим польським жителем міста.¹¹² За його повідомленнями, на час австрійської окупації в Чернівцях проживали вже чотири вірмено-католицькі сім'ї, приклад яких незабаром наслідували інші **вірменські** торговці. До них в окремих випадках долучалися й представники інших національностей. З-поміж них з початком австрійської влади весь час зростала кількість німців, румунів, русинів та поляків. І тільки єврейське населення¹¹³ спочатку дуже зменшилося внаслідок запроваджених проти нього заходів

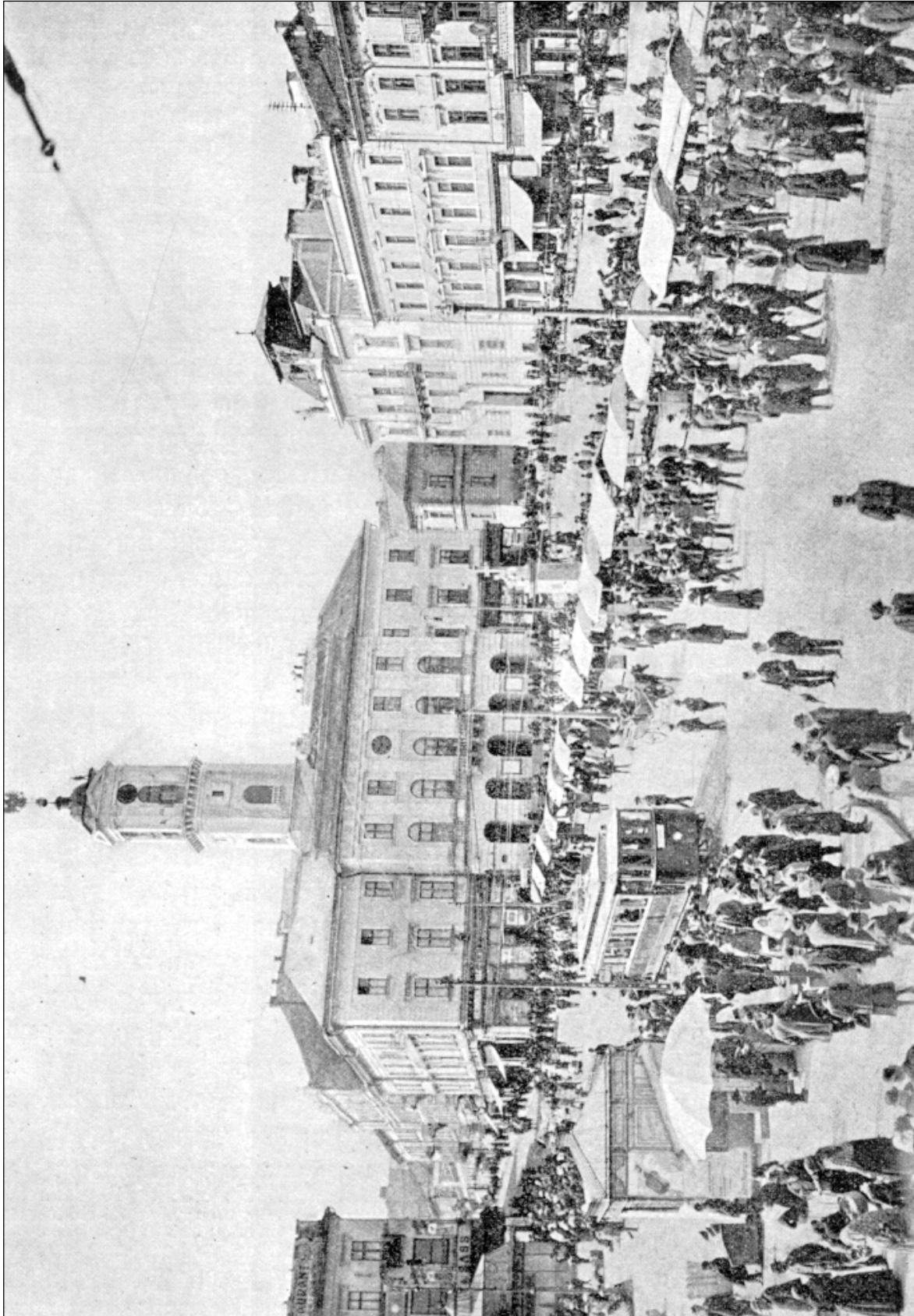

Abb. 89. Ringplatz von Czernowitz 1908.

Іл. 89. Чернівецька площа Ринок 1908 року.

infolge der während der Militärverwaltung gegen sie ergriffenen Maßregeln bis 1785 zunächst überaus ab; damals gab es in der ganzen Bukowina nur 175 Familien. Erst seit 1786 und insbesondere seit 1811 und seit der Einführung der Duldungsscheine (1816) wuchs ihre Zahl wieder stetig.*

Einen Einblick in die nationale Zusammensetzung der Einwohner von Czernowitz bietet zunächst das Pitzellische Protokoll. Von den 414 Häusern,¹¹⁴ die die Stadt Czernowitz damals zählte, waren 34 ärarisch; während 153

з часів військового управління до 1785 року. Тоді на всій Буковині було тільки 175 сім'ї. І лише після 1786, а особливо після 1811 року та запровадження посвідок терпимості (1816), їхня кількість знову почала постійно зростати.*

Інформацію про національний склад жителів Чернівців містить, у першу чергу, протокол Пітцеллі. З 414 будинків,¹¹⁴ що мало тоді місто Чернівці, 34 були державними, а 153 належали молдавським влас-

Abb. 90. Am Alten Markt 1907.

moldauischen, 84 deutschen und 76 jüdischen Hauseigentümern gehörten; die übrigen 66 entfielen auf Armenier, Arnauten, Czechen, Griechen, Polen und Ungarn. Dazu muß bemerkt werden, daß für diese Zählung zumeist der Klang der Namen maßgebend ist; daher sie nicht als ganz verläßlich bezeichnet werden darf. Insbesondere muß bemerkt werden, daß unter den Moldauern» auch schon einzelne Ruthenen sich befanden, wie Rusnak, Moskal u. dgl.

*Ein solcher Duldungsschein hat folgenden Wortlaut: «Duldungsschein. Vermöge welchem dem bei der Czernowitzer Haupt-Judengemeinde sub Familien-Nro. 452 beschriebenen und in Czernowitz sub Konskriptions-Nro. 12 wohnhaften jüdischen Fimilianten Namens Moses Scherf, ein Handelsmann, Hauseigentümer, alt 44 Jahr von Wischnitz gebürtig, mit seiner beihabenden Familie, im Grunde der erflossenen höchsten Hof-Entschliebung vom 10. September 1812 Nro. 13765 und hohen Gubernial-Dekret des nämlichen Jahrs Nro. 35107 der Aufenthalt in der Bukowina, insolange sich derselbe mit keinem unerlaubten Nahrungszweig befasst, gestattet wird. Vom k. k. Buckowiner Kreisamt. Czernowitz den 16. Oktober 1816. Platzer, Hofrat und Kreishauptmann». Es folgt die Aufzählung des Familien-standes und die Bemerkung, daß der Duldungsschein aufzubewahren ist.¹¹⁵

Іл. 90. На Старому ринку (1907 рік).

никам, 84 — німецьким і 76 — єврейським. Решта 66 осель припадала на вірменів, арнаутів, чехів, греків, поляків та угорців. При цьому треба зауважити, що визначальним для цього обрахунку було звучання імен та прізвищ, тому цей перепис не можна вважати цілком достовірним. Особливо слід підкреслити, що серед «молдаванів» були й окремі русини, як, наприклад, Руснак, Москаль і т.п.

*У цій посвідці написано таке: «Посвідка терпимості. В силу якої зареєстрованому в Чернівецькій головній єврейській громаді під сімейним № 452 та такому, що мешкає в Чернівцях під конскрипційним № 12, єврейському главі сім'ї на ім'я Мозес Шерф, торговцю, власникові будинку, віком 44 роки, народженому у Вижниці, разом з його сім'єю, згідно з найвищим указом Двору від 10-го вересня 1812 року № 13765 та високим губернiальним декретом цього самого року № 35107, дозволено перебування на Буковині, якщо він не займається недозволенним заробітком. Видано цісарсько-королівським окружним управлінням. Чернівці, 16 жовтня 1816 року. Плятцер, надвірний радник та окружний староста». Далі в посвідці перелічуються члени родини та є зауваження про те, що посвідку про терпимість треба зберігати.¹¹⁵

Genauere Angaben über die Verteilung der Czernowitzer Bevölkerung nach Nationalitäten sind erst aus späterer Zeit erhalten. Es wird genügen, die Zählungsergebnisse von 1857, 1880 und 1900 mitzuteilen.¹¹⁶ Darnach gab es unter der einheimischen Bevölkerung:

Точніші дані про національний розподіл чернівецького населення походять тільки з пізнішого часу. Але тут достатньо навести результати перепису населення за 1857, 1880 та 1900 роки.¹¹⁶ Згідно з ними, серед місцевого населення було:

	1857	1880	1900
deutsch sprechende Bewohner (Deutsche und Juden) німецькомовних жителів (німців та євреїв)	12.290	22.720	34.441
rumänisch " " румуномовних	4800	6431	9400
ruthenisch " " руськомовних	3500	8232	13.030
polnisch " " польськомовних	810	6707	8601
andere " " інших	188	510	295

Die Juden allein zählen 1857: 4678, 1880: 11.449 und 1900: 21.587 Seelen. Daraus ist zu ersehen, daß die Juden und Polen die größte Zunahme aufweisen.

Самих євреїв налічувалось: у 1857 році — 4678 душ, у 1880 — 11449 душ і в 1900 — 21587 душ. З цього видно, що найбільший приріст виявляють євреї та поляки.

Zehntes Kapitel

**Die Entwicklung der kulturellen
Verhältnisse. Landwirtschaft.
Gewerbe und Industrie. Handel und
Verkehrswesen. Kirchliche
Verhältnisse. Volksbildung und
gesellschaftliche Zustände**

inen ungeahnten Aufschwung hat seit der österreichischen Besitzergreifung die Entwicklung der materiellen und geistigen Kultur genommen.

Zur Zeit der Besitzergreifung betrieb der größte Teil der Bewohner von Czernowitz **Landwirtschaft**; von den 290 Familien, die in der innern Stadt wohnten, werden 48 geradezu als Bauern bezeichnet. Damals gab es in der jetzigen Herrengasse Wiesengründe und Küchengärten, in der Josefsgasse eine Zarina (Hutweide). In den städtischen Dörfern wurden noch Rodungen für Wirtschaften hergestellt;¹ diese erst seit kurzem kultivierten Gründe wurden von den Zehnten, die die Bewohner an den Religionsfonds zu entrichten hatten, freigehalten.² Der Wirtschaftsbetrieb ließ wie überall in der Bukowina auch in Czernowitz viel zu wünschen übrig. Auch in der Stadt gab es keine Stallungen: das Vieh irrte Tag und Nacht auf den Gassen und im freien Felde herum; daher ordnete die Stadtordnung die Erbauung von Stallungen an.³ Auch wurden z. B. zur Hebung der Pferdezucht ärarische Hengste zur Verfügung gestellt, so in Rosch (1825).⁴ Die Obstsorten waren gering;⁵ daher wurde schon 1783 die Errichtung von Obstpflanzschulen in Czernowitz und Suczawa vorgeschlagen,⁶ und tatsächlich wird 1787 eine «ärarische Baumpflanzschule» in Czernowitz genannt.⁷ Damals besaß Oberst Metzger einen Weingarten⁸ auf der Anhöhe, die

Розділ десятий

**Розвиток культурних умов.
Сільське господарство.
Ремесла та промисловість.
Торгівля і транспорт.
Церковні відносини.
Народна освіта та суспільне життя**

початком австрійського володарювання небувалою піднесення зазнав розвиток матеріальної і духовної культури.

На час заволодіння краєм більша частина жителів Чернівців займалася **сільським господарством**: з 290 родин, які проживали в самому місті, 48 значаться як селяни. Тоді на теперішній Панській вулиці були луки і городи, на вулиці Йосифа — царина (пасовисько). А в міських селах продовжували корчувати дерева для створення господарств.¹ Недавно окультурені землі звільнялися від десятини, яку жителі мали сплачувати до Релігійного фонду.² Ведення господарства в Чернівцях, як і всюди на Буковині, було дуже далеким від досконалого. У місті теж не було стаєнь — худоба тинялася вулицями та полями як удень, так і в ночі. Через це міський статут вимагав будувати стайні.³ Для піднесення конярства надавалися казенні жеребці, наприклад, на Роші (1825).⁴ Не вирощували сортових фруктів,⁵ тому ще в 1783 році було запропоновано заснувати в Чернівцях і Сучаві садівничі школи.⁶ І справді, у 1787 році вже згадується «державна садівнича школа». ⁷ Тоді полковник Метцгер мав виноградник⁸ на височині, яка, очевидно, тому й називається «Винною горою». Крім того, уряд намагався стимулювати вирощування, наприклад, еспарцету та

offenbar darnach den Namen «Weinberg» führt, ferner bestrebte sich die Regierung z. B. den Anbau von Schweizerklee und von großen weißen Rüben zu fördern und wollte vor allem, daß die in Czernowitz und Rosch angesiedelten entlassenen Soldaten und andere Deutsche, dann auch die Moldauer vom Magistrat dazu angeeifert würden (1784). Das Ärar selbst baute den Luzernklee in Czernowitz versuchsweise an.⁹ Später wurde der Erdäpfelbau empfohlen (1814).¹⁰ Um die Verbesserung der Landwirtschaft, und vor allem des Gemüse- und Obstbaues haben sich die deutschen Kolonisten unstreitig Verdienste erworben;¹¹ in moldauischer Zeit wurde außer Kraut, Zwiebel, Knoblauch und Fisolen kein Gemüse gezogen.¹² In der eigentlichen Stadt, wo noch vor einigen Jahrzehnten vielfach ein ordentlicher Haushalt ohne Kühe, Schweine und Geflügelzucht undenkbar war (Abb. 83) und wo damals neben den Häusern auch die landesüblichen Kukurutzkörbe und Strohhütten standen (Abb. 62), hat die Landwirtschaft gegenwärtig selbstverständlich keine Bedeutung. Den Vorstädtlern wirft aber die Viehzucht und Milchwirtschaft, der Obst- und Gernüfebau ein gutes Einkommen ab; bei rationellerem Betriebe wäre es noch bedeutender.

An **Handwerkern** herrschte bei der Besitzergreifung «ein gänzlicher Mangel»; umsoweniger bestanden «ordentliche Zünfte».¹³ Enzenberg konnte 1779 berichten, daß schon «verschiedene Professionisten» sich angesiedelt hatten; um weitere ins Land zu ziehen, sollte ihnen fünfjährige Steuerfreiheit gewährt werden.¹⁴ Vielfach wurden die Handwerker, die sich bei den eingerückten Truppen befanden, verwendet;¹⁵ die beurlaubten siedelten sich bleibend an.¹⁶ Das Pitzellische Protokoll zählt zahlreiche deutsche, moldauische und jüdische Handwerker auf; selbst ein Uhrmacher hatte sich bereits angesiedelt und machte gute Geschäfte.¹⁷ Nach einem amtlichen Verzeichnisse gab es 1799 in Czernowitz 144 Handwerker; davon wurden 63 zum sogenannten «Kommerzialgewerbe» gezählt, also zu jenen Gewerbetreibenden, die auch für den Handel bestimmte Erzeugnisse lieferten; während 81 «Polizeigewerbe» betrieben, d. h. nur für den Ortsbedarf arbeiteten. Zu den ersteren zählen 1 Schmuckler, 2 Büchsenmacher, 1 Büchschäfter, 1 Nagelschmied, 1 Kunstschlosser, 4 Uhrmacher, 3 Goldschmiede, 1 Gürtler, 1 Rotgärber, 1 Huterer, 1 Rierner, 1 Kupferschmied, 3 Wagner, 2 Klempfner, 4 Sattler, 24 Kürschner, 3 Tischler, 2 Buchbinder, 2 ordinäre Schlosser, 3 Schmiede und 2 Petschierstecher. Die zweite Handwerkergruppe umfaßte: 22 Schuster, 24 Schneider, 3 Brauer, 1 Kampelmacher, 1 Maurer, 3 Zimmerleute, 2 Müller, 5 Bäcker, 7 Fleischer, 1 Binder, 6 ordinäre Töpfer, 1 Glaser, 1 Seifensieder, 1 Kaminfeger, 2 Weber und 1 Seiler.¹⁸

кормових буряків і планував, щоб магістрат заохочував до цього передовсім звільнених вояків та інших німців, які оселялися в Чернівцях і на Роші, а також молдаванів, (1784). Державна скарбниця сама для експерименту вирощувала в Чернівцях люцерну.⁹ Пізніше рекомендували вирощувати картоплю (1814).¹⁰ Безперечні заслуги у справі поліпшення сільського господарства, в першу чергу в овочівництві та садівництві, мають німецькі колоністи.¹¹ У молдавські часи, крім капусти, цибулі, часнику та квасолі, інших овочів не вирощували.¹² У самому місті, де ще кілька десятиліть тому справжнє домашнє господарство не могло існувати без корів, свиней та птиці (іл. 83) і де поруч з хатами, як це було звично в краї, стояли кошниці для кукурудзи та скирти соломи (іл. 62), сільське господарство зараз, звичайно, не має жодного значення. Але для жителів передмість тваринництво і молочарство, садівництво і городництво приносить добрі прибутки; за більш раціонального ведення господарства вони були б ще значнішими.

На час окупації був «цілковитий брак» **ремісників**, тим більше не було «справжніх ремісничих цехів».¹³ У 1779 році Енценберг доповідав, що вже поселилися «різні професіонали», а щоб стимулювати приїзд до краю інших, їх треба було звільняти на п'ять років від податків.¹⁴ Часто користувалися послугами ремісників з військових частин, дислокованих на території краю.¹⁵ Звільнені з війська оселялися напостійно.¹⁶ У протоколі Пітцеллі наведено багато німецьких, молдавських та єврейських ремісників. Оселився навіть один годинникар, і його справи йшли добре.¹⁷ Згідно з офіційним списком у Чернівцях у 1799 році було 144 ремісники, з них 63 були залічені до так званих «комерційних промислів», тобто до тих ремісників, що поставляли певні вироби для торгівлі, а 81 займався «поліційним промислом», тобто працювали тільки для потреб населеного пункту. До перших належали: 1 ювелір, 2 зброярі, 1 виробник рушничних прикладів, 1 цвяхар, 1 слюсар-інструментальник, 4 годинникарі, 3 золотарі, 1 поясник, 1 сап'яник, 1 капелюшник, 1 лимар, 1 мідник, 3 каретники, 2 бляхарі, 4 сідлярі, 24 кушніри, 3 столярі, 2 палітурники, 2 слюсарі, 3 ковалі і 2 різьб'ярі печаток. Другу групу ремісників становили: 22 шевці, 24 кравці, 3 пивовари, 1 кондитер, 1 муляр, 3 теслі, 2 мельники, 5 пекарів, 7 різників, 1 бондар, 6 гончарів, 1 скляр, 1 миловар, 1 сажотрус, 2 ткачі і 1 канатник.¹⁸

Die Handwerker, die sich in der ersten Zeit niederließen, waren aber ebenso wie die jüdischen Gewerbsleute wenig tüchtig.¹⁹ Es befanden sich unter ihnen «Pfuscher», gegen die die Behörden Stellung nahmen und deren Abschaffung die ordentlichen Professionisten forderten. Schon 1783 baten diese um Errichtung von **Zünften** und die Handwerksgelesen,²⁰ insbesondere die «Schusterknechte» schritten 1784 um die Errichtung einer «freien Auflage oder sogenannten Lade» ein, «aus welcher fremden hier erkrankenden Handwerksleuten hilfreiche Hand geleistet werden konnte».²¹ Die Errichtung selbständiger Zünfte wurde jedoch durch verschiedene Umstände bis 1804 verzögert.²² Darnach wurden in Czernowitz alle Handwerker in zwölf Zünfte oder Innungen geteilt; zu den meisten zählten mehrere Gewerbe: die Fleischerzunft umfaßte z. B. nicht nur die Fleischer, sondern auch die Bäcker, Bierbrauer, Müller und Seifensieder. Die 13. Innung bildete die «Künstler-Konfraternität», zu der Uhrmacher, Maler, Buchbinder, Buchdrucker, Drechsler und Juweliere gehörten. Dazu kamen noch das Apothekergremium und das Chirurgengremium. Über die Entwicklung des Handwerks äußert sich ein amtlicher Bericht von 1851: «Die nach Überkommung der Bukowina an Österreich hierher eingewanderten deutschen Gewerbsleute verpflanzten hierher auch deutsche Sitten und Gebräuche, sie hielten eine zweckmäßige Zucht und Ordnung unter den Gesellen und Lehrlingen, sie erlangten betreff ihrer Leistung und moralischen Solidität einen guten Ruf und behielten solchen bis gegen das Jahr 1840. Die nachher zu weit getriebene Gewerbsfreiheit und die bei den Ortsobrigkeiten eben so sehr eingetretene Nichtbeachtung der Gewerbsgesetze führte traurige Zustände der Gewerbe und ihres empirischen Unterrichts herbei.» Mit dem Verfall der Zünfte hörte auch deren Obsorge für bedürftige Handwerker auf; Willkür und Zuchtlosigkeit griff um sich; unfähige und ungenügend unterrichtete Leute arbeiteten ohne Befähigungsnachweis. Schon 1851 klagt die Handelskammer, «daß die Bukowina die schlechtesten Gewerbsleute habe». Andererseits darf nicht übersehen werden, daß auch den Zünften manche Schwäche anhaftete; insbesondere schlossen sie engherzig auch tüchtige Bewerber, die aus der Fremde kamen, aus, worüber wiederholt mit der Stadtobrigkeit Streitigkeiten ausbrachen. Die Gewerbeordnung von 1859 konnte den Verfall nicht aufhalten; die Versuche, Genossenschaften von gleichen oder wenigstens verwandten Gewerben im Sinne der neuen Ordnung zu bilden, erwiesen sich zumeist erfolglos. Dagegen lebten einzelne der alten Zünfte weiter fort; aber nur die Tischler- und die

Проте ремісники, які поселялися на перших порах, були, як і ремісники-євреї, не дуже кваліфікованими,¹⁹ бо серед них траплялися і «партачі», проти яких виступала влада і вигнання яких вимагали справжні професіонали. 1783 року останні просили заснувати **ремісничі цехи**, а ремісничі підмайстри,²⁰ особливо «шевські наймити», у 1784 році домагалися «створення вільної зборки чи так званої скриньки», «з якої стороннім ремісничим хлопцям, які захворіли, можна було б надавати допомогу».²¹ Однак створення самостійних цехів з різних обставин зволікалося аж до 1804 року.²² Після цього всі чернівецькі ремісники були поділені на дванадцять цехів чи гільдій. До більших входило по декілька промислів: цех різницький охоплював, наприклад, не тільки самих різників, але й пекарів, пивоварів, мельників та миловарів. 13-у гільдію утворювало «братство мастаків», до якого належали годинникарі, малярі, палітурники, книгодрукарі, токарі по дереву та ювеліри. Крім того, ще були об'єднання аптекарів та об'єднання хірургів. Одне з офіційних повідомлень за 1851 рік говорить про розвиток ремесел таке: «Німецькі ремісничі люди, які оселилися тут після приєднання Буковини до Австрії, перенесли сюди німецькі традиції та звичаї, вони підтримували серед підмайстрів та учнів належний послух та порядок, за свою працю та поважність вони здобули добрий авторитет та зберегли його аж до 1840 року. Занадто широка свобода промислів, що настала після цього, як і недотримання місцевими властями законів промислу призвели до сумного стану ремесла та його емпіричного навчання». Із занепадом цехів припинилася й їхня турбота про незаможних ремісників. Почали ширитися сваволя та безсоромність. Нездібні та недостатньо навчені люди працювали без посвідчень про кваліфікацію. Тому 1851 року Торгова палата скаржилася на те, «що Буковина має найгірших ремісників». Але, з іншого боку, не можна не помічати, що й цехи мали свої слабкі місця. Зокрема, через амбіції вони не приймали й порядних претендентів, які прибували з чужини, через що виникали часті конфлікти з міською владою. Ремісничий статут 1859 року не міг стримати занепаду. Здебільшого виявилися невдалими спроби створити товариства однакових чи хоч б споріднених галузей на принципах нового статуту. Зате продовжували існувати окремі зі старих цехів. Однак до набрання чинності зміненого статуту про ремесла від 15-го

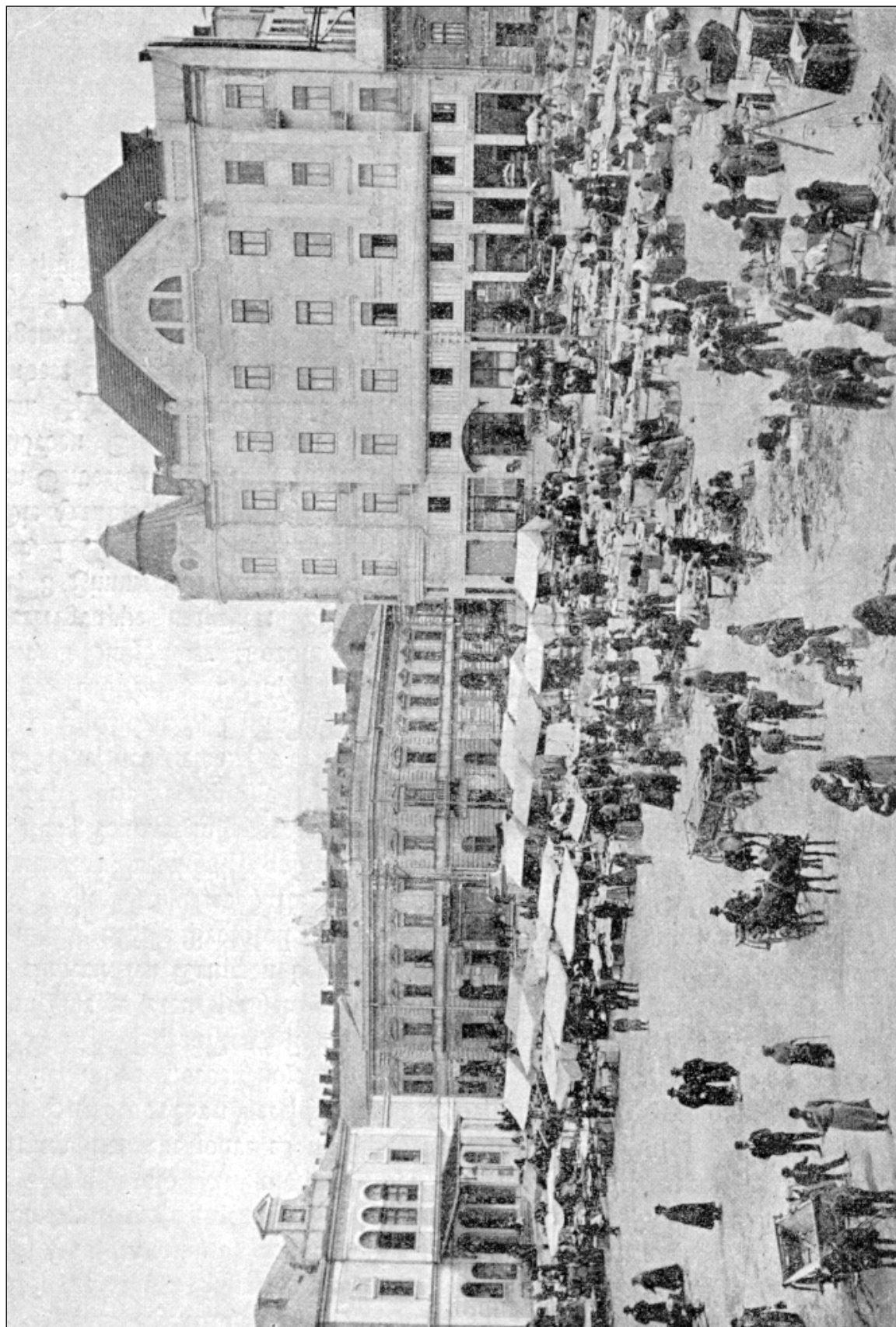

Abb. 91. Rudolfsplatz 1908.

Іл. 91. Площа Рудольфа 1908 року.

Schusterzunft erhielten sich bis zum Inkrafttreten der Gewerbenovelle vom 15. März 1893. Nach derselben sind die Czernowitzer Gewerbe in 15 Genossenschaftsgruppen geteilt.

Größere fabriksmäßig betriebene Unternehmungen konnten sich für die Dauer in Czernowitz nicht erhalten. Um 1850 bestand unter anderen eine Bronzefabrik des Karl Gretz, deren Waren «ebenso gut wie aus Wien waren»; ihre Erzeugnisse sollten daher mit jenen einiger andern Gewerbsleute auf die Industrieausstellung nach München geschickt werden.²³ Aber

березня 1893 року протрималися тільки столярський та шевський цехи. Згідно з цим статутом чернівецькі промисли поділялися на 15 груп товариств.

Більші підприємства на кшталт фабричних не могли довго існувати в Чернівцях. У 1850 році працювала, між іншим, бронзова фабрика, що належала Карлу Гретцу. Вироби її «були такі ж добрі, як з Відня»; разом з виробами деяких інших ремісників їх мали вислати на промислову виставку до Мюнхена.²³ Але

Abb. 92. Verkauf von gestickten Bauernhemden am Austriaplatz.

Іл. 92. Продаж вишитих селянських сорочок на площі Австрії.

weder diese Fabrik, noch einige Maschinenfabriken, eine Zündhölzfabrik u. a. gediehen; nur wenige Unternehmungen, wie etwa die Mühlen und Bierbrauereien, ferner die Ziegelwerke und die Dampfbrettsäge entwickelten sich besser. Mangel an Kapital und an billiger Kohle, ferner die Konkurrenz des Westens verhinderten den Aufschwung.

Über einzelne Gewerbe mögen noch einige besondere Bemerkungen gemacht werden. Kleine **Mahlmühlen** bestanden schon am Anfang der österreichischen Herrschaft, wie schon zum Teil in moldauischer Zeit, am Ruda- und Klokuczabach. Die Errichtung von Schiffsmühlen am Pruth (Abb. 84) wurde 1779 durch Enzenberg angeregt. Einer der ersten bekannten Mühlenbesitzer war Josef Weineck, der uns schon als Stadtrichter bekannt ist. Die Versuche, Windmühlen zu betreiben, mißglückten. In den Sechzigerjahren des vorigen Jahrhunderts entstanden die ersten Dampfmühlen.²⁴ Der erste **Ziegelofenbesitzer** war Georg Tanneberger; ihm ist 1784 auf Befehl der Landesadministration vom Stadtmagistrat ein landesfürstlicher Grund angewiesen worden, weil man damals dieses hier neue Gewerbe fördern wollte, um die hölzernen

ні ця фабрика, ні деякі машинобудівні, сірnikова фабрика та інші не могли рости. Краще розвивалося лише небагато підприємств, наприклад, млини і броварні, цегельні і парові лісопильні. Їх піднесення гальмували брак капіталу та дешевого вугілля, а також конкуренція Заходу.

Треба ще зробити окремі зауваження стосовно деяких промислів. Вже на початку австрійського володарювання, як і частково у молдавські часи, на річках Руда та Клокучка були невеликі **млини**. У 1779 році Енценберг ініціював будівництво наплавних млинів на Пруті. Одним з перших відомих власників млинів був Йозеф Вайнекк, якого ми вже знаємо як міського суддю. Спроби впровадити вітряки не вдалися. У шістдесяті роки минулого століття виникли перші парові млини.²⁴ Першим **власником цегельні** був Георг Таннебергер; за наказом крайової адміністрації міський магістрат надав йому ділянку державної землі, бо тоді хотіли розвивати цей новий у краї промисел, щоб замінити дерев'яні будівлі на муровані. Близько 1860 року найкращою була цегельня

Bauten durch gemauerte zu ersetzen. Um 1860 war die Marin'sche Ziegelei die beste.²⁵ Einzelne der alten primitiven Ziegelöfen (Abb. 63 u. 85) bestehen trotz der im letzten Jahrzehnt errichteten Ringöfen weiter fort. Die **Kachelfabrikation** scheint in Czernowitz zum erstenmal von Anton Kaindl im größeren Masstabe um 1860 betrieben worden zu sein (Abb. 86), doch werden schon früher Öfen aus Kacheln genannt. In den ersten Jahrzehnten der österreichischen Herrschaft wurden mehrere

Маріна.²⁵ Окремі старі примітивні печі для випалу цегли (іл. 63 і 85) існують і досі, незважаючи на те, що за останнє десятиліття побудовано нові кільцеві печі. Здається, що масштабним **кахельним виробництвом** у Чернівцях уперше зайнявся близько 1860 року Антон Кайндль (іл. 86), проте кахельні грубки згадуються й раніше. У перші десятиріччя австрійської влади було багато **гуралень**.²⁶ Одна з них знаходилась у так званому «Селищі» (іл. 45, № 185). Вона мала 20

Abb. 93. Petermarktszene am Austriaplatz.

Іл. 93. Сцена Петрівського ярмарку на площі Австрії.

Brantweinbrennereien betrieben.²⁶ Eine von ihnen lag im sogenannten «Selistie» (Abb. 45 No. 185); sie besaß 20 große «Bodinge», 34 Brantweinfässer, 3 große und 3 kleine Brantweinkannen, 3 Brantweinschöpfer, 1 «Brantweinkorito oder Molter», endlich 2 alte Schlitten; dazu gehörte auch ein Ochsenstall (1782). Um die starke Brantweineinfuhr zu beschränken, wurde damals empfohlen, die Bier- und Brantweinbrennereien zu fördern. Der erste **Bierbrauer** war der bereits genannte Josef Weineck; 1783 versuchte er das «ausschließende Privilegium auf das Bierbrauen in Czernowitz» zu erlangen. Noch «im 18. Jahrhundert entstanden zwei weitere Brauereien; doch waren ihre Erzeugnisse minderwertig und teuer. Im Jahre 1788 drohte das Kreisamt den Brauern, «daß ihre Ausreden bei dem dermaligen Preis der Gerste» nicht berücksichtigt würden und nur «so viel verursachen, daß man ihre Brauhäuser selbst verlegen und darauf Brauer ex officio setzen werde». Auch später ließ die Qualität des Bieres viel zu wünschen übrig. Das Dampfbrauhaus ist 1871 entstanden.²⁷ Die Zahl

великих «чанів», 34 бочки для горілки, 3 великих і 3 малих горілчаних кувалів, 3 черпаки, 1 «горілчане корито або мольтер», і нарешті, 2 старих саней; їй належала також стайня для волів (1782). Щоб якось обмежити ввезення горілки, запропонували сприяти розвиткові броварень та гуралень. Першим **броварником** був згаданий уже Йозеф Вайнекк. У 1783 році він намагався отримати «виключне право на виробництво пива в Чернівцях». Ще у XVIII столітті виникли дві інші броварні, але їхня продукція була неякісною та дорогою. У 1788 році окружне управління попередило пивоварів, «що їхні просторікування про теперішні ціни на ячмінь» до уваги не братимуть і вони «спричинять тільки те, що їхні броварні будуть навіть втрачені, а туди поставлять пивоварів ex officio [за посадою]». Але й пізніше якість пива була не вельми високою. Парова пивоварня виникла 1871 року.²⁷ Дуже швидко росла кількість **гостиних домів і шинків**. Одним з найдавніших був гостиний дім «Під

her **Gast- und Wirtshäuser** nahm rasch zu. Eines der ältesten war das Gasthaus «Zum goldenen Schiff» des bürgerlichen Wirtes Josef Monschein (1784). Im Jahre 1785 gab es schon 12 «Schankhäuser»; drei Jahre später zählte man 20 Gast- und etwa 15 Bierhäuser. Außer dem «Goldenen Schiff» werden genannt «Zu drei Kronen», «Zum goldenen Fisch», «Zum schwarzen Adler» u. a.; auch ein Gasthaus «Im Sauviertel» existierte. Die Verleihung des Schankrechtes wurde in älterer Zeit in der Regel an die Errichtung ordentlicher

золотим кораблем», що належав Йозефові Моншайну (1784). У 1785 році було вже 12 «шинків», через три роки налічувалося 20 гостиних домів та близько 15 пив'ярень. Крім «Золотого корабля» згадують і «Під трьома коронами», «Під золотою рибкою», «Під чорним орлом» та ін. Існував також гостиний дім «У свинячому кварталі». Надання права на продаж спиртного залежало в старі часи, як правило, від того, чи будинок мурований і належно збудований. Влада сте-

Abb. 94. Topfmarkt und Schaubuden zur Petermarktzeit.

Іл. 94. Торгівля горщиками та балаган під час Петрівського ярмарку.

gemauerter Häuser geknüpft. Die Obrigkeit sah auch darauf, daß die Wirte nicht «unter einander in Kameradschaft treten» und das Publikum bedrücken. Auch wurde den Gastwirten aufgetragen, daß sie an Fasttagen Fastspeisen vorbereiten (1809). Der Wirt vom nachmaligen «Hotel Russie» erhielt schon 1787 die «Schankgerechtigkeit mit Billard»; und 1788 gab es in den «Drei Kronen» ein «Kaffeezimmer». Doch war in jener Zeit ein ordentliches Unterkommen in Czernowitz zu finden, sehr schwierig. Einige Jahrzehnte später (1840) wird die österreicherische Küche der Gasthäuser in Czernowitz bereits gerühmt.²⁸ Damals bestand schon auch die «Gastgeberei» in Horecza, ein Zeichen, daß das Wäldchen bereits ein beliebter Ausflugsort der Czernowtzer war.²⁹ Die erste **Buchdruckerei**³⁰ wurde in Czernowitz wahrscheinlich 1799 errichtet, denn schon Ende 1798 hatte Peter Eckhard aus Bistritz in Siebenbürgen beim Kreisamte die Bewilligung angesucht, eine Buchdruckerei und Buchbinderei in Czernowitz eröffnen zu dürfen. Die von ihm begründete Offizin blieb Jahrzehnte lang die einzige in der Bukowina und besteht noch heute fort (Abb. 87 u. 88). Ferner mag noch erwähnt werden, daß vielleicht schon unter Enzenberg,

жила й за тим, щоб власники «не вступали між собою в товариства» та не утискали публіку. Шинкарів зобо-в'язали також у дні посту готувати пісні страви (1809). Власник колишнього «готелю Руссія» ще в 1787 році отримав «право на продаж спиртного і більярд», а в «Трьох коронах» у 1788 році була «**кав'ярна кімната**». Проте знайти пристойний нічліг у Чернівцях у той час було дуже важко. Через кілька десятиліть (1840) у чернівецьких готелях вже славилася австрійська кухня.²⁸ Тоді була вже й «гостина» на Горичі — свідчення того, що цей гай був улюбленим місцем відпочинку чернівчан.²⁹ Перша **друкарня**³⁰ в Чернівцях була, мабуть, заснована у 1799 році, бо наприкінці 1798 року Петер Еккгард з Бистриці (Семигород) клопотав в окружному правлінні про дозвіл на відкриття в Чернівцях друкарні та палітурної майстерні. Заснований ним заклад упродовж десятиліть був єдиним на Буковині та існує ще й сьогодні (іл. 87, 88). Крім того, треба також зауважити, що, мабуть, ще за Енценберга, але точніше, на почат-

sicher aber am Anfang des 19. Jahrhunderts die **Seidenfabrikation** in Czernowitz versucht wurde. Ein gewisser Tanasi Kosak, der 1801 samt seiner Familie eingewandert war, hatte sich als Seidenfabrikant und Gärtner niedergelassen und erzeugte 1803 zwölf Oka Seide, jede im Werte von 12 fl. Da er aber mit seinem Gesellschafter Georg Christowicz in Streit geriet, zerschlug sich wahrscheinlich das Unternehmen. Unterstützt wurde die Seidenraupenzucht durch den damals bestanden Maulbeergarten. Spätere Versuche scheinen noch weniger geglückt zu sein.³¹ Schließlich sei erwähnt, daß infolge der durch Napoleon verhängten Kontinentalsperre in Horecza die **Zuckerfabrikation** aus Ahornsaft versucht wurde; 1811—1814 erzeugte die sehr primitive Zuckerfabrik einen gut verwendbaren Syrup, ferner kleine Laibe gelben Zuckers.³²

Die Förderung und Regelung des Handels wurde schon zur Zeit der Militäradministration vielfach angestrebt.³³ Enzenberg schritt gegen die willkürliche Steigerung der Preise für Salz durch die «Salzhändler» ein, die es aus der Salzkoktur zu Kossyw bezogen. Die Stadtordnung von 1786 traf verschiedene Bestimmungen über den Handel; jene gegen den Vorkauf wurden in späteren Jahren wiederholt eingeschränkt: die Vorkäufer wurden als «Diebe der Nahrung des Publikums» bezeichnet (1793). Ein vom Hofkriegsrat geförderter Plan der Errichtung eines Großhandlungshauses in Czernowitz mißlang (1786), wie denn überhaupt die Maßregeln der Obrigkeiten oft die nötige Einheitlichkeit vermissen lassen. So sprach sich am 30. Juli 1786 der Stadtsyndikus Erbes gegen die Zulassung eines neuen Greißlers aus, da schon sechs existierten; er hielt drei Greißler in Czernowitz für genügend, weil «sie der Stadt zu Last sind und sich bloß von Vorkäuflereien» erhalten. Als aber das Gemeindegerecht einem galizischen Juden den Haarpuderverkauf verbot, hob das Kreisamt diese Entscheidung auf, «denn nur die Güte und Wohlfeilheit der Waren haben die Konkurrenz zu bestimmen: kein Monopolium wird gelitten; jedern ist freier Handel und Wandel zu gestatten». Im Großen und Ganzen entwickelte sich der Handel in Czernowitz günstig. Schon 1818 fand hier ein Reifender «viele schöne Kaufläden», und der Handel sowohl nach Deutschland, als auch besonders in die Moldau und Türkei und von dort zurück war sehr blühend. Ähnlich lauten spätere Berichte; um 1840 wird besonders hervorgehoben, daß die Läden mit guten Wiener Waren gefüllt waren: «Alle Häuser waren mit großen bunten Inschriften versehen, durch welche die Kaufleute ihre Weine, Bijouterien, ihre Tücher und Manufakturen empfahlen. Obgleich es nicht Markttag war, so schien doch hier überall Messe zu sein». Doch gab es damals in Czernowitz z. B. nur fünf

ku XIX століття у Чернівцях була спроба налагодити **виробництво шовку**. Якийсь Танасій Козак, який зі своєю родиною 1801 року переїхав до Чернівців, був виробником шовку та садівником; у 1803 році виробив дванадцять ок шовку по 12 фл. кожне. Але він розсварився зі своїм компаньйоном Георгієм Христовичем і тому, мабуть, справа розвалилася. Вирощуванню шовкопрядів сприяв вже існуючий тоді шовковичний сад. Пізніші спроби мали ще менший успіх.³¹ Насамкінець треба ще згадати, що в результаті запровадженної Наполеоном континентальної блокади на Горичі намагалися **виробляти цукор** з кленового соку. Дуже примітивна цукроварня виробляла в 1811–1814 роках вельми добрий сироп та маленькі шматки жовтого цукру.³²

Ще в часи військової адміністрації намагалися впорядкувати та стимулювати торгівлю.³³ Енценберг рішуче виступив проти свавільного підвищення цін на сіль «соляними гедлярами», які привозили її з косівської солеварні. У міському статуті 1786 року були різні приписи стосовно торгівлі, а статті, що стосувалися перекупу, у наступні роки часто ставали жорсткішими: перекупників називали «зłodіями харчів у публіки» (1793). План відкриття в Чернівцях будинку гуртової торгівлі, що його намагалася реалізувати Надвірна військова рада у 1786 році, було зірвано, бо, взагалі, заходам влади часто бракувало необхідної узгодженості. Так, міський синдик Ербес 30-го липня 1786 року висловився за те, щоб не давати дозвіл на торгівлю одному бакалійнику, бо є вже шість таких. Він вважав, що для Чернівців достатньо й трьох, бо «вони є тягарем для міста і живуть тільки з перекупництва». Але коли громадський суд заборонив одному галицькому єврею продавати пудру для волосся, то окружна влада це рішення скасувала, «бо тільки якість і дешевизна товарів мають визначати конкуренцію: не можна терпіти жодної монополії, кожному треба дозволити вільно торгувати». Але в цілому торгівля в Чернівцях розвивалася добре. Один мандрівник вже у 1818 році побачив тут «багато гарних крамниць», а торгівля процвітала як з Німеччиною, так і особливо з Молдовою та Туреччиною — в прямому і зворотному напрямках. Повідомлення пізніших часів були подібними. 1840 року особливо підкреслювалося, що крамниці заповнені добрим віденським товаром. «На усіх будинках — великі різнобарвні написи, при допомозі яких купці пропонували свої вина, біжутерію, сукна та мануфактуру.

Kleiderhändler und nur einen Papierhändler (1851)! Von den zwei Märkten, welche mit der Stadtordnung von 1786 eingeführt wurden, war der **Petermarkt** besonders gut besucht: «Da bildet sich in der Nähe der Stadt», lautet ein Bericht von 1832, «aus Gezelten und Erdhütten eine zweite Stadt; da werden nebst Tausenden und Tausenden von Schafen, Pferden und Rindern, nebst den unbedeutendsten Dingen, welche die niedrigsten Bedürfnisse befriedigen, auch Gegenstände des Luxus

Хоч був не базарний день, але здавалося, що тут всюди ярмарок». Але тоді в Чернівцях було, наприклад, тільки п'ять торговців одягом і тільки один, що торгував папером (1851)! З двох ярмарків, запроваджених міським статутом 1786 року, особливо добре відвідували **Петрівський**. «Там, недалеко від міста, — як написано в одному з повідомлень за 1832 рік, — з наметів і землянок постає нове місто. Там поруч з тисячами й тисячами овець, коней та худоби, поряд

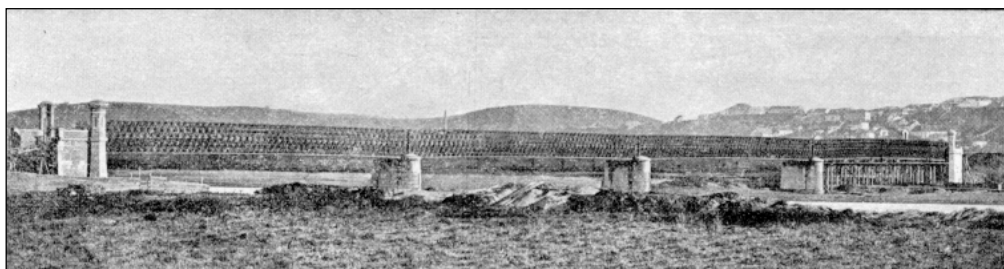

Abb. 95. Die erste Eisenbahnbrücke über den Pruth bei Czernowitz.

Іл. 95. Перший залізничний міст через Прут поблизу Чернівців.

und von hohem Werte dargeboten. Aus diesen unzähligen Hütten ertönt lärmende Zigeuner-Musik, begleitet von dem monotonen Trabe des moldauischen Tanzes oder den raschen Sprüngen des Walzers oder Mazurs: kurz, die vierzehn Tage des Marktes, ein langes, frohes Volksfest, gewähren dem stillen Beobachter ein durch seine Abwechslung besonders anziehendes Schauspiel.» Schon damals wurde dieser Markt «durch einen feierlichen Aufzug des Gemeindegerrichtes mit der Stadtfahne an der Spitze, begleitet von einer rauschenden Musik und gefolgt von einem dichten Gedränge, eröffnet». Seit einigen Jahrzehnten hat jedoch die Bedeutung dieses Jahrmarktes sehr abgenommen; jener zu griechischen Dreikonigen hat sich überhaupt niemals entwickelt. Die zahlreichen Kaufläden mit ihren reichen Vorräten lassen gegenwärtig diese Märkte fast ganz überflüssig erscheinen; dagegen entwickeln sich die **Wochenmärkte** (Montag, Mittwoch und Freitag) außerordentlich. An Markttagen bieten alle Plätze der Stadt ein belebtes Bild, das durch die nationalen Kostüme der bäuerlichen Marktbesucher besonders an Reiz gewinnt (Abb. 89—94). Wichtig für die Entwicklung seit 1850 ist die in diesem Jahre in Czernowitz errichtete **Handels- und Gewerbekammer**.

Wie die **Preise** der Häuser und Gründe, so sind auch jene von **Nahrungsmitteln** und **Holz** überaus gestiegen. Dies erklärt einerseits die allgemeine Entwertung des Geldes; andererseits rief aber dieses Mißverhältnis der Umstand hervor, daß die heimische Produktion leider hinter

з дрібничками, що задовільняють найпростіші потреби, пропонують також предмети розкошу і високої вартості. З цих численних хаток лунає гучна циганська музика, яку супроводжують монотонний тупіт молдавського танцю чи стрімкі стрибки вальсу чи мазурки. Одним словом, два тижні ярмарку — довге і веселе народне свято — є для спокійного спостерігача видовищем, що особливо захоплює своєю різноманітністю». Вже тоді цей ярмарок «відкривався святковою процесією громадського суду з міським прапором попереду, яку супроводжувала гучна музика і за якою йшла щільна юрба». Але в останні десятиріччя значення цього ярмарку відчутно зменшилося, а ярмарок на православне свято Богоявлення взагалі не зміг розвинутися. Численні крамниці з великими запасами товарів роблять ці ярмарки майже цілком зайвими. Але дуже добре розвиваються **щотижневі базари** (понеділок, середа й п'ятниця). У базарні дні всі площі міста являють собою строкату картину, що особливо приваблює національними уборами прибулих селян (іл. 89-94). Важливого значення набула створена в 1850 році в Чернівцях **Торгово-промислова палата**.

Значно зросли як **ціни** на будинки та землю, так і ціни на **харчі** та **дрова**. Це, з одного боку, пояснюється загальним знеціненням грошей, а з іншого тією обставиною, що місцеве виробництво, на жаль, відставало від потреб населення, чисельність якого різко

dem durch die rasch anwachsende Bevölkerungsanzahl und durch die Ausfuhr entstandenen Bedarf zurückblieb. Wenn man die folgenden Angaben richtig abschätzen will, darf man also zunächst nicht vergessen, daß das Geld früher einen höheren Wert hatte; am besten wird man die S. 125 und 149 verzeichneten Gehalte und Löhne der Beamten und Diener zum Vergleich heranziehen.³⁴ Im Jahre 1778 kostete die Oka (= $2\frac{1}{4}$ Wiener Pfund = 1.28 Kgr.) Rindfleisch 4 kr., Schweinefleisch 5 kr., Schinken und Speck je 12 kr. Kalbfleisch kostete 1787 die Oka 8—9 kr., eine Rindszunge $3-3\frac{1}{2}$ kr., ein Kalbskopf $3\frac{1}{2}-4$ kr. Noch 1854 erhielt man ein Pfund Rindfleisch für 3 kr. CM. und 1861 für 12 kr. ö. W.! Gegenwärtig kostet bekanntlich 1 Kgr. Rindfleisch 60 kr., Kalbfleisch 80 kr. und Schweinefleisch 80—90 kr. Die niedrigen Fleischpreise in früherer Zeit hängen damit zusammen, daß vor allem die Lieferung des Rindfleisches für die ganze Stadt von der Administration, dem Kreisamt oder dem Magistrat, einem Lieferanten überlassen wurde. Dieser mußte zu einem billigen festgesetzten Preis stets die nötige Menge gutes Fleisch beschaffen, wurde aber dafür durch Überlassung von Weidegründen unterstützt und durfte durch andere Fleischhauer nicht geschädigt werden. Die Getreidepreise betragen um 1780 für den Koretz (= 1. 22 hl): Weizen 1 fl. 12 kr., Kukurutz 40 kr., Gerste 40 kr. und Hafer 30 kr. Im Jahre 1824 zahlte man für den niederösterreich. Metzen (= $\frac{1}{2}$ Koretz): Weizen 1 fl., Korn 31 kr., Kukurutz 24 kr., Gerste 21 kr., Hafer 19 kr. und Kartoffeln 19 kr. CM. Im Jahre 1861 kostete der Metzen Weizen 3 fl. 63 kr., Korn 2 fl. 47 kr., Kukurutz 2 fl. 21 kr., Gerste 1 fl. 64 kr., Hafer 1 fl. 41 kr. und Kartoffeln 75 kr. ö. W. Die jetzigen Preise betragen etwa das anderthalb- bis zweifache. Um 1830 kostete ein Hühnerei nur 14 kr. W. W.; 1860 war es «unter einem Kreuzer ö. W. nicht zu haben»; im Winter 1907/08 mußte man 4—5 kr. zahlen. Der Preis aller Obstsorten ist in den letzten dreißig Jahren auf das Doppelte bis Dreifache gestiegen. Ungeheuer ist geradezu die Steigerung der Holzpreise. Um 1786 erhielt jede Familie um die geringe Waldtaxe den ganzen Holzbedarf; für einige Kreuzer kaufte man im Walde einen Wagen Holz. Aber der Holzreichtum schwand rasch, so daß man die billigen Holzbezugsrechte einzuschränken begann, was zu mancherlei Streitigkeiten Veranlassung gab. Da in der Nähe der Stadt Pottaschensiedereien betrieben wurden, richteten die Bürger 1800 an das Kreisamt eine gegen diese Waldverwüstung gerichtete Vorstellung. Damals konnte man noch immer für 5 fl. eine Kubikklafter

zrostala, а також вивозом продукції за межі краю. Щоб правильно оцінити наведені нижче дані, треба не забувати, що гроші мали раніше більшу вартість. Найкраще зробити порівняння наведених на стор. 125 і 149 ставок і зарплатні чиновників та службовців.³⁴ У 1778 році одна ока яловичини (ока = $2\frac{1}{4}$ віденського фунту = 1,28 кг) коштувала 4 крейцери, свинини — 5 kr., шинки і сала — по 12 kr. Телятина коштувала у 1787 році 8—9 kr. за оку, яловичий язик — $3-3\frac{1}{2}$ kr., теляча голова — $3\frac{1}{2}-4$ kr. Ще у 1854 році фунт яловичини можна було купити за 3 kr. конвенційних грошей, а у 1861 році — за 12 kr. австрійської валюти! Як відомо, зараз 1 кг яловичини коштує 60 kr., телятини — 80 kr., а свинини — 80—90 kr. Низькі ціни на м'ясо в старі часи були пов'язані передусім з тим, що адміністрація, окружне управління чи магістрат доручали постачання яловичини для всього міста одному постачальникові. Він мав завжди закуповувати необхідну кількість якісного м'яса за низькою фіксованою ціною, за це йому передавали пасовища, а інші різники не мали права йому шкодити. Ціни на збіжжя у 1780 році за корець (=1,22 гектолітра) були такими: пшениця — 1 фл. 12 kr., кукурудза — 40 kr., ячмінь — 40 kr., овес — 30 kr. У 1824 році за нижньоавстрійський гарнець (= $\frac{1}{2}$ корця) платили: пшениця — 1 фл., жито — 31 kr., кукурудза — 24 kr., ячмінь — 21 kr., овес — 19 kr., а картопля — 19 kr. У 1861 році гарнець пшениці коштував 3 фл. 63 kr., жита — 2 фл. 47 kr., кукурудзи — 2 фл. 21 kr., ячменю — 1 фл. 64 kr., вівса — 1 фл. 41 kr., а картоплі — 75 kr. австрійської валюти. Теперішні ціни зросли відносно попередніх у півтора-два рази. У 1830 році одне куряче яйце коштувало тільки 14 kr. віденської валюти, а у 1860 році його «не можна було купити» менше, ніж за австрійський крейцер. Взимку 1707/08 років треба було вже платити 4-5 kr. Ціни на всі види фруктів зросли за останні тридцять років удвоє-втричі. Але небувалим є зростання цін на дрова. У 1786 році кожна родина за невелику лісову таксу отримувала дрова, яких їй цілком вистачало; за кілька крейцерів у лісі купували цілий віз дров. Але лісові багатства швидко танули, тому стали обмежувати право дешево купувати дрова, що призводило до численних конфліктів. Поблизу міста існувало виробництво поташу, тому міщани у 1800 році подали до окружного управління скаргу на те, що винищуються ліси. Тоді все ще можна було заплатити 5 фл., і додому доставляли кубічний сажень (8 кубічних складометрів) дров з міського лісу. З цієї суми місту на-

(8 Raummeter) Holz aus dem Stadtforst ins Haus geliefert erhalten; davon gebührten der Stadt an Waldgebühr 2 fl. 30 kr.; 30 kr. betrug der Schlagerlohn und 2 fl. der Fuhrlohn. Im Jahre 1830 kostete dieselbe Holzmenge bereits 5 fl. 30 kr. CM.; 1861 zahlte man dafür 9 fl. 45 kr. ö. W., jetzt etwa 36 fl. Erwähnt mag werden, daß der Religionsfonds von 1832—1855 in Cernowitz eine Holzlagerstätte unterhielt.

Während also die Nahrungsmittel und Brennholz im Preise sehr gestiegen sind, ist der Preis von verschiedenen Industrieartikeln infolge der erleichterten Einfuhr gefallen. So konnte man z. B. 1788 einen Ochsen für 3 fl., eine Kuh für 2 fl. 30 kr. und ein Schwein für 27 kr. kaufen; dagegen kostete damals eine Beißzange, eine Holzhacke oder ein Strohmesser zu je 45 kr., eine Sichel 15 kr., eine Zugsäge 2 fl.³⁵ Vergleicht man diese Preise mit einander, so ergibt sich, daß gegenwärtig Industrieartikel im Verhältnisse zu ihren früheren Preisen spottbillig geworden sind: denn heute kann man für den Preis einer Kuh Dutzende von den genannten Werkzeugen kaufen!

Eine **Lottokollektur** bestand in Czernowitz schon 1792.³⁶ Die Gründung von **Feuerassekuranzen** wurde bereits 1779 von Enzenberg angeregt; aber erst 1824 begannen die «Erste österreichische Versicherungsgesellschaft» und die Triester «Azienda Assicuratrice» in der Bukowina ihre Tätigkeit.³⁷ Sehr ungünstig war in älterer Zeit das **Kreditwesen** beschaffen. Geld konnte damals nur zu sehr hohen Prozenten beschaffen werden; 1783 zahlte man 20, mitunter aber 25—30%. Auch 1854 klagte die Handelskammer, daß 18—24% Zinsen jährlich gefordert wurden; bei kleinen Geldanleihen mußte man aber ebenso viel monatlich zahlen; es betrug also von 5 fl. die monatlichen Zinsen 1 fl. Daher regte schon damals die Handelskammer die Gründung eines Versatzamtes an. Aber erst 1860 entstand die **Bukowiner Sparkasse** und 1868 die mit ihr verbundene Pfandleihanstalt. Im folgenden Jahre folgte die Filiale der Hypothekenbank, 1870 die Bukowiner Vorschubbank und 1871 die Filiale der galizischen Rustikalbank; bei letzterer stellte sich die Verzinsung der Anleihen auf bauerliche Grundstücke noch immer samt Nebenkosten auf 20%! Seither haben sich diese Verhältnisse gründlich gebessert.³⁸ Erwähnt mag werden, daß der Mangel an Kleingeld mitunter die Czernowitzer Kaufleute zwang, «gesiegelte Zettel» (Bons) herauszugeben, welche unter den Kunden in Umlauf gesetzt wurden. Zu diesem Auskunstmittel griff Josef Schnirch schon 1811; 1848/

лежало 2 fl. 30 kr. лісового збору, 30 kr. йшли на оплату лісорубам, а 2 fl. — на перевезення. У 1830 році така ж кількість дров коштувала вже 5 fl. 30 kr. конвенційної монети, у 1861 р. — за неї платили 9 fl. 45 kr. австрійської валюти, а зараз — близько 36 fl. Можна ще згадати, що у 1832 — 1855 роках Релігійний фонд утримував у Чернівцях свій дров'яний склад.

У той час як ціни на харчі та дрова дуже зросли, то ціни на всякі промислові товари впали внаслідок ввізних пілг. Так, наприклад, у 1788 році вола можна було купити за 3 fl., корову — за 2 fl. 30 kr., а свиню — за 27 kr. Але кліщі-кусачки, одна сокира чи різак для соломи коштували по 45 kr., серп — 15 kr., пила — 2 fl.³⁵ Якщо співставити ці ціни, то виявиться, що зараз промислові товари стали значно дешевшими, бо сьогодні за ціну одної корови можна купити десятки з названих інструментів!

Вже у 1792 році в Чернівцях продавалися **лотерейні білети**.³⁶ У 1779 році Енценберг пропонував запровадити **страхування від пожеж**, але тільки в 1824 році на Буковині розпочали свою діяльність «Перше Австрійське страхове товариство» і триєстська компанія «Azienda Assicuratrice».³⁷ **Кредитна справа** була в старі часи дуже погано організована. Взяти гроші у кредит можна було тільки під дуже високі проценти — 1783 року виплачували по 20, а інколи й по 25—30%. Навіть уже у 1854 році Торгова палата скаржилася, що вимагають по 18—24% річних, а коли сума позики була малою, то такі процентні ставки треба було виплачувати щомісяця. Отже, з 5 fl. треба було сплачувати за місяць по 1 fl. процентів. Тому вже тоді Торгова палата ініціювала створення ломбарду. Але лише 1860 року виникла **Буковинська ощадна каса**, а 1868 року — пов'язаний з нею ломбардний заклад. Наступного року з'явилася філія Іпотечного банку, 1870 року — Буковинський позичковий банк, а 1871 року — філія Галицького рустикального банку. Останній все ще вимагав за кредити на купівлю селянської землі, разом з додатковими витратами, 20% річних. Відтоді цей стан ґрунтовно поліпшився.³⁸ Варто згадати, що дефіцит дрібних грошей змушував чернівецьких купців видавати «записки з печаткою» (бони), які пустили в обіг серед покупців. Йозеф Шнірх вдався до цього рятівного засобу ще 1811

49 folgten andere diesem Beispiel. Auch zerriß man die kleinen Papiernoten in mehrere Teile, um die fehlende Scheidemünze zu ersetzen.³⁹

Einen ungeahnten Fortschritt nahm das **Verkehrswesen**. Bei der Übernahme der Bukowina war die Überfähre über den Pruth bei Cernowitz die einzige im Lande.⁴⁰ Diese ursprünglich landesfürstliche Fähre war durch Vergabung der moldauischen Fürsten (1763 und 1768) an das Kloster Horecza gekommen.⁴¹ Sofort nach der österreichischen Besitzergreifung wurde das

року, а в 1848/49 роках його приклад наслідували інші. Щоб замінити розмінні монети, яких бракувало, малі паперові банкноти інколи розрізали на кілька частин.³⁹

Неймовірного розвитку зазнав **транспорт**. На час оволодіння Буковиною пором на Пруті біля Чернівців був єдиним у краї.⁴⁰ Цей пором, що перебував спочатку в земельно-княжому володінні, молдавський князь передав монастирю Горича (1763 і 1768)⁴¹. Однак з початком австрійського володарювання монастир був

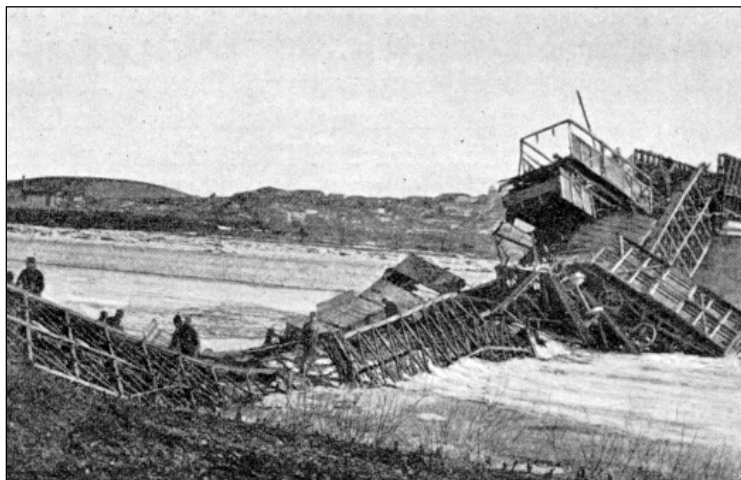

Abb. 96. Einsturz der Eisenbahnbrücke (4. März 1868).

Іл. 96. Обвал залізничного моста (4 березня 1868 року).

Kloster veranlaßt, bei Czernowitz eine **Schiffsbrücke** zu errichten, von der es auch die Brückenmautgebühr bezog. Diese älteste Brücke ruhte auf 35 Kähnen, welche von Zigeunern hergestellt worden sind. Sie war so breit, daß zwei Lastwagen einander ausweichen konnten. Neben ihr bestand zunächst auch die «Überfurth-Platten» weiter fort. Schon 1777 wurde diese Brücke durch eine landesfürstliche Schiffsbrücke ersetzt, was zu langwierigen Auseinandersungen über die rechte von Horecza führte. Die Schiffsbrücke wurde oft von den angeschwollenen Fluten beschädigt oder weggerissen und mußte erneuert werden. (Abb. 25); daher wurde auch die Fähre weiter erhalten. Da die Schiffsbrücke auch bei drohendem Hochwasser abgetragen wurde, veranlaßten die Verkehrsstörungen viele Klagen. Erst dem energischen Einschreiten Marins gelang es, daß an Stelle der Schiffsbrücke 1835 die hölzerne **Jochbrücke** hergestellt wurde (Abb. 26). Diese befand sich in den Sechzigerjahren in lebensgefährlichem Zustande. Hierauf wurde 1871 die **eiserne Brücke** auf Staatskosten erbaut, die jetzt durch eine neue ersetzt wird. Die bei der Pruthbrücke seit 1775 erhaltene Maut ist die älteste der gegenwärtig in Czernowitz

змушений побудувати біля Чернівців **понтонний міст**, за користування яким він брав мостове мито. Цей найдавніший міст лежав на 35 човнах, зроблених циганами. Він був такий широкий, що на ньому могли розминутися два вантажні вози. Поряд з мостом певний час продовжував існувати й «перевізний пором». У 1777 році цей міст було замінено на земельно-княжий понтонний міст, що призвело до тривалих конфліктів через відстоювання Горичою своїх прав. Під час повеней вода часто пошкоджувала або й зривала цей міст, тому його треба було відновлювати (іл. 25); через те пором утримували й надалі. Через те, що при загрозливих повенях понтонний міст розбирався, то порушення транспортного руху викликало багато скарг. І тільки завдяки енергійним заходам Маріна у 1835 році вдалося замість понтонного побудувати дерев'яний **міст на палях** (іл. 26). Але в шістдесяті роки користування ним уже стало небезпечним для життя, тож у 1871 році за державні кошти споруджено залізний міст, який тепер замінено на новий. Митний пост, що зберігся біля мосту на Пруті з

bestehenden.* Im Jahre 1811 war neben ihr ein Wirtshaus hergestellt worden. **Die Regulierung des Pruthflusses**, der durch seine Überschwemmungen oft Schaden anrichtete, wurde schon zur Zeit der Militäradministration angeregt; durchgeführt wurde sie aber erst 1804—1825; damals wurde der Pruth vom Czernowitzer Berg abgelenkt und erhielt sein gerades Bett von der Pruthbrücke nach Kaliczanka.⁴² An die **Schiffbarmachung des Pruths** dachte man schon 1845; in neuerer Zeit sind die Pläne wieder aufgenommen worden.⁴³ **Die Überfahre in**

1775 року, є найдавнішим з усіх існуючих у Чернівцях.* У 1811 році біля нього було відкрито шинок. Ще за часів військової адміністрації порушувалося питання про **регулювання річки Прут**, оскільки повені часто завдавали великої шкоди, але це було зроблено тільки у 1804—1825 роках. Тоді Прут відвели від Чернівецької гори і спрямували його прямим руслом від прутського мосту до Калічанки.⁴² Ще у 1845 році мали намір зробити **Прут судноплавним**; ці плани з'явилися і в недавні

Abb. 97. Frohnleichnamsprozession (1907).

Лл. 97. Процесія на свято Божого тіла (1907 рік).

Horecza (gegen Mahala) bestand schon 1793; sie gehörte dem Religionsfonde und wurde verpachtet. Sie scheint zeitweilig außer Betrieb gesetzt worden zu sein, so daß 1851 ihre Errichtung betrieben wurde. Erst 1904 ist an ihrer Stelle die auf Landeskosten erbaute **Holzbrücke** eröffnet worden.⁴⁴

Auch das **Postwesen** wurde erst unter österreichischer Regierung eingeführt.⁴⁵ Sofort nach der Besetzung des Landes ist eine **Feldpost** von Sniatyn nach Czernowitz errichtet worden (1. September 1774); die Weiterbeförderung der Briefe nach Siebenbürgen wurde durch militärische Ordonanzen bewerkstelligt. Spleny machte sofort 1774 Vorschläge, auf dieser Strecke ordentliche Poststationen einzuführen; aber der schlechte Zustand der Wege stand der Verwirklichung dieser Absichten entgegen. Ähnliche Pläne, die Enzenberg 1778 mit großem Eifer vertrat, scheiterten vor allem an dem Widerstreben des siebenbürgischen Generalkommandos. Erst 1782 gelang die

часи.⁴³ Ще в 1793 році був пором на Горичі (навпроти Магали), що належав Релігійному фонду і здавався в оренду. Здається, що він часто не діяв, тому в 1851 році його будували знову. Лише в 1904 році на його місці за кошти краю збудували та відкрили **дерев'яний міст**.⁴⁴

Поштовий зв'язок теж запроваджено лише за австрійського управління.⁴⁵ Зразу ж після заволодіння краєм було організовано польову пошту від Снятина до Чернівців (1-го вересня 1774 року), а пересилання листів далі до Семигороду здійснювали військові вистові. Одразу в 1774 році Сплени пропонував відкрити на цьому маршруті поштові станції. Але здійсненню цих намірів перешкоджав поганий стан доріг. Подібні плани, що їх з великим завзяттям відстоював Енценберг у 1778 році, зривалися супротивом семигородського генерального командування. І тільки 1782

*Das zweitälteste (landesfürstliche) Weg- und Brückenmautamt stand zu Czernowitz in der «Serether Vorstadt» (beim Volksgarten) und wurde 1814 zur Derehlu-Brücke übersetzt. Piller'sche Gesetzsammlung f. Gal. 1814 S. 73. Die städtischen Mauten sind viel jünger.

*Другий за віком (земельно-княжий) пост стягування дорожнього і мостового мита знаходився в Чернівцях у «Серетському передмісті» (біля Народного саду), а в 1814 році його перевели на міст через річку Дерелуй. Збірник законів для Галичини Піллера. 1814, с. 73. Міські митниці набагато молодші.

Durchführung der Pläne; der **erste k. k. Postmeister** in Czernowitz wurde der gewesene Militär-Fourier Johann Paul Vogel aus Wien, der bald darauf als Eigentümer von Realitäten in der heutigen Postgasse erscheint. Am 1. Jänner 1783 erfolgte die Eröffnung der «**ordentlichen**» **Post in Czernowitz**. Wie bescheiden die Anfänge waren, kann man daraus schließen, daß die Post nach Sniatyn nur jeden Mittwoch und Sonntag «Punkt 2 Uhr» abging. Aber auch noch zwei Jahrzehnte später ging die Post aus Czernowitz nur je zweimal wöchentlich in der Richtung nach Sereth, Zaleszczyki und Sniatyn; ebenso kam sie nur je zweimal wöchentlich aus diesen Richtungen in Czernowitz an.⁴⁶ Erst 1834 war eine alltägliche Briefversendung nach Lemberg eingeleitet. Bis zu diesem Jahre verkehrten nur Reitposten; erst damals wurden die Fahrpostverbindungen (Mallefahrten) zunächst in beschränkter Zahl eingeführt. Amtspersonen wurden in früherer Zeit zumeist mit «Vorspann» befördert; ihre Beistellung durch die Stadt Czernowitz und durch die Dominien wird oft erwähnt. Die Beförderung von Passagieren besorgten seit ihrer Einführung die Fahrposten und «Extraposten», ferner **Fuhrleute**, die vor allem auch die Verfrachtung von Kaufmannsgütern besorgten. Die großen gedeckten Frachtwagen (Abb. 36), neben denen der Fuhrmann mit der langen Peitsche und dem breiten, über die Hosen herabfallenden blauen Hemde, begleitet von seinem Hunde, einherschritt, sind alten Czernowitzern gut erinnerlich. Im Jahre 1850 wurde die **Postdirektion** in Czernowitz errichtet; 1855 folgte die Eröffnung des **Telegraphenamtes**.⁴⁷ Früher hatten zur Übermittlung eiliger Nachrichten Eilboten, ferner mit Stroh umwickelte Signalstangen, die zur Nachtzeit angezündet wurden, gedient.⁴⁸

Einen großen Aufschwung nahm das gesamte Verkehrswesen seit der Eröffnung der **Eisenbahnlinie**. Die Czernowitzer Handelskammer betonte schon 1851 die Notwendigkeit des Baues der Eisenbahn gegen Lemberg wegen Verbindung der Nordbahn mit dem Oriente. Aber erst am 1. September 1866 wurde die Lemberg-Czernowitzer Linie eröffnet. Anderthalb Jahre nachher, am 4. März 1868, brach die Eisenbahubrücke über den Pruth bei Czernowitz (Abb. 95 u. 96) unter dem um 6¹/₂ Uhr früh nach Lemberg abgegangenen gemischten Zuge ein. Glücklicher Weise fielen nur Lastwagen, die zumeist mit Ochsen und Schweinen beladen waren, ins Wasser; alle Personen wurden gerettet, da die letzten Waggone rechtzeitig gebremst wurden.⁴⁹ Die Eröffnung der Bahnstrecke von Czernowitz nach Suczawa erfolgte erst 1869.⁵⁰ Es ist selbstverständlich, daß der allmähliche Ausbau der Bukowiner Lokalbahnen auch der Landeshauptstadt zu gute kam.

року ці плани вдалося реалізувати. **Першим цісарсько-королівський поштмейстером** став колишній військовий каптенармус Йоганн Пауль Фогель з Відня, який потім згадується як власник земель на нинішній Поштової вулиці. 1-го січня 1783 року в **Чернівцях** відбулося відкриття «**справжньої**» **пошти**. Як скромно все виглядало на початку, видно з того, що пошту до Снятина відправляли тільки кожної середи і неділі «рівно о 12 годині». Але й через два десятиліття в напрямку Серету, Заліщик і Снятина її відправляли тільки двічі на тиждень. Так само лише двічі на тиждень вона приходила з цих напрямків до Чернівців.⁴⁶ Щоденне відправлення листів до Львова було запроваджено лише у 1834 році. До цього часу курсували тільки поштові вершники, а відтоді запровадили поштові карети, правда, спочатку в обмеженій кількості. Раніше посадкові особи їздили переважно на «перекладних конях», про надання яких містом Чернівцями та домініями часто згадувалося вище. Перевезення пасажирів здійснювали з моменту їх запровадження поштові карети та «спеціальна пошта», а ще візники, які, передовсім, перевозили купецькі товари. Старі чернівчани ще добре пам'ятають криті вантажні вози (іл. 36), поряд з якими з довгими батогами крокували візники, вбрані у сині сорочки, що спадали на штани. Супроводжували їх собаки. У 1850 році в Чернівцях організували **поштову дирекцію**. У 1855 році відкрили **телеграф**.⁴⁷ Раніше для передачі термінових повідомлень служили кур'єри, крім того сигнальні стовпи, котрі обвивали соломкою та запалювали вночі.⁴⁸

Вся транспортна галузь зазнала великого піднесення з відкриттям **залізничної лінії**. Чернівецька торгова палата ще в 1851 році наголошувала на необхідності будівництва залізниці до Львова, щоб з'єднати Північну залізницю зі Східною. Але тільки 1-го вересня 1866 року було відкрите сполучення Львів-Чернівці. Через півтора року, 4-го березня 1868 року, завалився міст на Пруті під змішаним потягом, що відходив о 6 год. 30 хв. ранку на Львів. На щастя, у воду впали тільки вантажні вагони, в яких знаходилися переважно воли та свині. Всі пасажири врятувалися, бо останні вагони було вчасно загальмовано.⁴⁹ Відкриття залізничної лінії з Чернівців до Сучави відбулося тільки в 1869 році.⁵⁰ Само собою зрозуміло, що поступова розбудова Буковинських місцевих залізниць була дуже корисною і для столиці краю.

Die ersten **Fiaker** tauchen in Czernowitz in den Sechzigerjahren auf.⁵¹ **Die elektrische Straßenbahn** wurde am 18. Juli 1897 eröffnet. Die 1905 versuchte Einrichtung des Omnibusverkehrs erwies sich zunächst nicht als lebenskräftig.

Indem wir uns nun der geistigen Kultur zuwenden, müssen wir zunächst **die kirchlichen Verhältnisse** besprechen.⁵² Zur Zeit der Besitzergreifung gehörten wohl alle christlichen Bewohner von Czernowitz (178 Familien) dem **griech.-orient.**

Перші **фіакри** з'явилися в Чернівцях у шістдесяті роки.⁵¹ Електричний трамвай запущено 18-го липня 1897 року. У 1905 році намагалися відкрити омнібусне сполучення, але воно поки виявилось нежиттєздатним.

Звертаючись тепер до духовної культури, ми повинні спочатку обговорити **церковні відносини**.⁵² На час заволодіння краєм, мабуть, всі християнські жителі Чернівців (178 родин) належали до **право-**

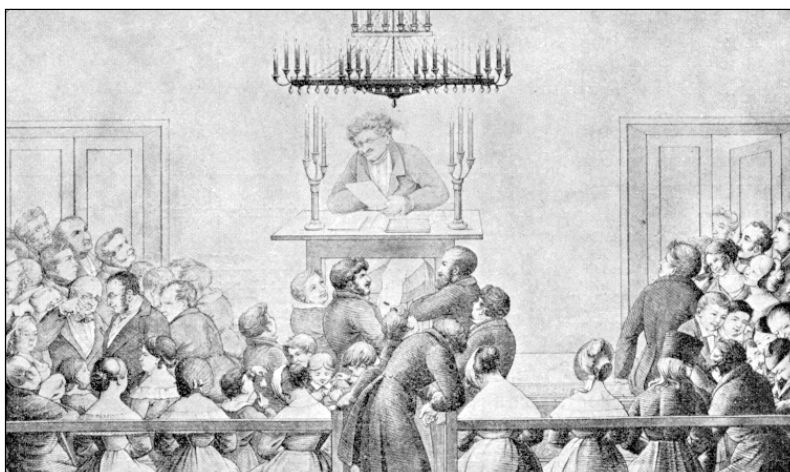

Abb. 98. Eine Vorlesung Saphirs in Czernowitz (1842).

Лл. 98. Лекція Сафіра в Чернівцях (1842).

Glauben an; in bedeutender Zahl waren ferner nur die **jüdischen** Glaubensgenossen (112 Familien) ansässig. Erst seither sind die anderen Riten zur Geltung gekommen, indem **arm.-kath.** und **arm.-orient.** Armenier, **röm.-kath.** Deutsche und Polen, **griech.-kath.** Ruthenen, **evangelische** Deutsche, endlich auch **Lippowaner** einwanderten. Wie sich in der **Folge** die konfessionellen Verhältnisse gestalteten, kann der folgenden Übersicht entnommen werden:

славної віри. Крім них, проживала значна кількість **іудеїв** (112 родин). І лише з цього часу з'являються інші конфесії, бо сюди переселяються **вірмени-католики** і **вірмени-православні**, **римо-католицькі** німці та поляки, **греко-католицькі** русини, **німці-євангелісти** і, нарешті, **липовани**. Нижченаведена таблиця ілюструє, як формувалися в результаті конфесійні відносини:

	1857	1880	1900
römisch-katholisch римсько-католицька	7347	13376	18696
griechisch-katholisch греко-католицька	2459	5636	7844
evangelisch євангелістська	1069	2200	3546
griechisch-orientalisch православна	5864	9650	15621
israelitisch іудейська	4678	11449	21587
andere Konfessionen інші конфесії	171	285	302*

Die **gr.-or.** Glaubensgenossen besaßen schon bei der Besitzergreifung mehrere Kirchen und Pfarren, die dem Radautzer gr.-or. Bischof unterstanden. Zufolge

Православні вір'яни ще до [австрійського] оволодіння мали кілька своїх церков та парохів, які підпорядкувалися Радівецькому православному єпископу.

*Darunter 240 arm.-kath., 35 arm.-or. und 27 Lippowaner.

*Серед них 240 вірмен-католиків, 35 вірмен-православних і 27 липованів.

kaiserlicher EntschlieÙung vom 12. Dezember 1781 übersiedelte der Bischof Dositheu **Hereskul** anfangs 1782 nach Czernowitz und wurde hier am 13. Februar feierlich inthronisiert. Schon zuvor war er durch die Verordnung vom 24. März 1781 von der Metropolitangewalt des Erzbischofs von Jassy befreit worden und hatte die Oberaufsicht über den gr.-or. Klerus in der ganzen Bukowina erhalten. Mit dem kaiserlichen Handschreiben vom 19. Juni 1783 wurde hierauf der Bukowiner Bischof dem gr.-or. Erzbischof von Karlowitz in Slavonien untergeordnet. Hereskul starb im Jahre 1789. Seine Nachfolger im bischöflichen Amte waren: Daniel **Wlachowicz** 1789—1822, Isaia **Baloscheskul** 1823—1834 und Eugen **Hackman** 1835—1873. Wenige Wochen vor des Letzteren Tode war das Bukowiner Bistum durch die kaiserliche EntschlieÙung vom 23. Jänner 1873 zu einem **Erzbistum** und zur **Metropole** der Bukowina und Dalmatiens erhoben worden. Auf Hackman, der eine der volkstümlichsten Persönlichkeiten in der Bukowina war, folgten Theophil **Bendella** (1873—1875), Theoktist **Blazewicz** (1877 bis 1879), Silvester **Morariu-Andriewicz** (1880—1895), Arkadie **Czuperkowicz** (1896 bis 1902) und seither Dr. Wladimir v. **Repta**.

Mit der Seelsorge der **röm.-kath.** Gläubigen war es anfangs sehr schlecht bestellt. Ursprünglich besorgten ihre Seelsorge nur Militärgeistliche, welche nicht einmal für die zerstreut liegenden Truppenteile genüßten; sie unterstanden dem Bischof von St. Pölten als dem damaligen Feldbischof. Später dachte man daran, für die Bukowina ein eigenes rom.-kath. Bistum zu errichten; Kaiser Joseph II. entschied aber am 14. Juli 1786, daß die Bukowina dem Erzbistum Lemberg unterstellt werden sollte. Nach der Verbindung der Bukowina mit Galizien wurde 1787 zum ersten Pfarrer in Czernowitz und zum Dechant der rom.-kath. Kirche in der Bukowina der bisherige Feldkaplan Wenzel **Kekert** ernannt, der durch tiefe Menschenkenntnis sich auszeichnete und einer der tüchtigsten Prediger war.⁵³ Später ist dem Czernowitzer Dekanate jenes in Suczawa zur Seite gestellt worden. Die **griech.-kath.** Gläubigen hatten anfangs gar keine Priester, daher schlossen sie sich am Lande vielfach her gr.-or. Kirche an. In Czernowitz wohnten die unierten Griechen damals dem röm.-kath. Gottesdienste bei. Erst 1811 suchten sie, da ihre Zahl in der inneren Stadt und in deren Vorstädten auf 563 Seelen angewachsen war, beim Gubernium um einen Priester an. Tatsächlich wurden zunächst provisorisch gr.-kath. Seelsorger in die Bukowina geschickt; 1813 erhielt Czernowitz einen

Za císarským ukazom від 12-го грудня 1781 року єпископ Досифей Херескул переїхав на початку 1782 року до Чернівців, де 13-го лютого відбулася його урочиста інтронізація. Ще раніше за розпорядженням від 24-го березня 1781 року він був виведений з-під влади Яського архієпископа і отримав верховний нагляд над православним кліром усієї Буковини. Відповідно до цísарського листа від 19-го червня 1783 року, Буковинський єпископ підпорядкувався Карловицькому православному архієпископові в Славонії. Херескул помер у 1789 році. Його наступниками на єпископській посаді були: Данило **Влахович** (1789—1822), Ісайя **Балошескул** (1823—1834) і Євген **Гакман** (1835—1873). За кілька тижнів до смерті останнього за цísарським указом від 23-го січня 1873 року Буковинське єпископство було піднесене до рангу **архієпископства** та **митрополії** Буковини і Далмації. За Гакманом, який був одним з найпопулярніших діячів на Буковині, слідували: Теофіл **Бенделла** (1873—1875), Феоктист **Блажевич** (1877—1879), Сильвестр **Мораріу-Андрієвич** (1880—1895), Аркадій **Чуперкович** (1896—1902), а відтоді др. Володимир фон **Репта**.

Справи з душпастирством **римо-католицьких** вірних йшли спочатку дуже важко. На перших порах це виконували тільки військові духовники, яких бракувало навіть для розкиданих військових частин. Вони підпорядкувалися Санкт-Пельтенському єпископу, який був тоді військовим єпископом. Пізніше стали обмірковувати, як заснувати на Буковині римо-католицьке єпископство. Але 14-го липня 1786 року цísар Йосиф II вирішив підпорядкувати Буковину Львівському архієпископству. Після об'єднання Буковини з Галичиною першим чернівецьким парохом і деканом римо-католицької церкви на Буковині у 1787 році було призначено військового капелана Венцеля **Кекерта**, який вирізнявся глибоким розумінням людей та був одним з найкращих проповідників.⁵³ Пізніше до Чернівецького деканату був приєднаний Сучавський. **Греко-католицькі** вірні спочатку взагалі не мали священика, тому вони в сільській місцевості часто ходили до православної церкви. У Чернівцях уніати брали участь тоді у римо-католицькому Богослужінні. Тільки 1811 року, коли їх кількість у місті і на передмістях зросла до 563 душ, вони просили губернiальну владу про призначення священика. І справді, спочатку на Буковину посілали тимчасових греко-католицьких душпастирів, у 1813 році Чернівці

Lokalkaplan und im Oktober 1814 fand sodann die Installation des ersten Bukowiner Pfarrers und Dechanten der gr.-kath. Kirche in Czernowitz, namens Theodor **Laurecki**, statt. Untergeordnet wurde die Czernowitzer Pfarre und die in der Folge errichteten gr.-kath. Pfarreien unmittelbar dem gr.-kath. Erzbistum in Lemberg. Nachdem hierauf 1885 das gr.-kath. Bistum in Stanislaw errichtet worden war, sind die gr.-kath. Gläubigen diesem zugewiesen worden. Seit dem 1. Jänner

отримали місцевого капелана, а в жовтні 1814 року відбулося призначення першого буковинського пароха і декана греко-католицької церкви в Чернівцях на прізвище Теодор **Лаврецький**. Чернівецька парохія та інші греко-католицькі парохії, що потім виникали, підпорядкувалися безпосередньо греко-католицькому архієпископству у Львові. Коли у 1885 році було засновано греко-католицький єпископство у Станіславі, то греко-католицьких вірних підпорядкували

Abb. 99. Theaterzettel von 1847.

Лл. 99. Театральна афіша 1847 року.

1895 ist dem Czernowitzer Dekanate dasjenige von Suczawa zur Seite gestellt worden. Die Zahl her **arm.-kath.** Glaubensgenossen nahm nur sehr langsam zu. Am Anfang des Jahres 1817 waren in Czernowitz erst 16 Familien oder 80 Seelen ansässig. Zur Begründung einer arm.-kath. Pfarre in Czernowitz kam es erst 1836, und zwar zunächst wider den Willen der Gläubigen, die mit der Pastorierung durch den rom.-kath. Seelsorger zufrieden waren und «einem Priester ihrer Nation nach galizischer Sitte eine sehr bedeutende Stolgebühr entrichten zu müssen» fürchteten. Die Pfarre untersteht dem Dekanate in Kutuy und dem arm.-kath. Erzbistum in Lemberg.

Die **evangelischen** Glaubensgenossen,⁵⁴ die sich allmählich in Czernowitz niederließen, hatten durch mehr als zehn Jahre gar keinen Seelsorger. Erst 1787 ist der Prediger Himesch aus Zaleszczyki veranlaßt worden, zweibis dreimal jährlich die Bukowiner Protestanten zu besuchen. Im Frühlinge 1791 erhielten diese ihren ersten eigenen Pastor, der aber seinen Sitz in Milleschoutz, dem Mittelpunkt der deutschen Kolonien in der Bukowina,

йому. З 1-го січня 1895 року до Чернівецького деканату було приєднано Сучавський. Кількість **вірмено-католицьких** вірних зростала дуже повільно. На початку 1817 року в Чернівцях мешкало всього 16 сімей, або 80 душ. До заснування вірмено-католицької парафії в Чернівцях дійшло тільки у 1836 році. Це сталося проти волі самих вірних, які були задоволені пастирською діяльністю римо-католицького душпастиря і боялися, що «за галицьким звичаєм доведеться сплачувати дуже велику епітрахільну платню священникові своєї нації». Парафія була підпорядкована Кутському деканату та Львівському вірмено-католицькому архієпископству.

Євангелістські вірні,⁵⁴ які поступово оселялися в Чернівцях, більше десяти років не мали жодного душпастиря. Аж 1787 року запропонували проповіднику Гіменшу з Заліщик, щоб він два-три рази на рік навідувався до буковинських протестантів. А навесні 1791 року вони отримали свого першого пастора, який обрав за місце свого перебування Милешівці — центр німецьких колоній Буковини. **Першим чернівецьким**

aufschlug. **Der erste Czernowitzer Pastor** war Philipp Kern, der von den hierortigen Glaubensgenossen 1795 berufen und 1797 vom Gubernium bestätigt worden ist. Damit war die evangelische Pfarrgemeinde in Czernowitz begründet.

Die **Israeliten** bildeten zur Zeit der Okkupation eine Gemeinde, **Ober-Kahal** genannt, der ein **Rabbiner** vorstand. Die obrigkeitlichen Personen der Juden, zu denen in der ersten Zeit auch ihre Richter zählten, behielten das ihnen von ihren Glaubensgenossen anvertraute Amt durch ihre ganze Lebensdauer. Am 1. Mai 1786 wurde laut des schon im vorigen Jahre für Galizien erlassenen Patentes in Czernowitz eine «Hauptgemeinde» geschaffen. Da damals die Zahl der Israeliten infolge der gegen sie ergriffenen Maßregeln sehr abgenommen hatte, so war das Czernowitzer Rabbinat eine Zeit lang das einzige in der Bukowina; es erhielt daher den **Titel Landesrabbinat**. Als später wieder selbständige Judengemeinden in anderen Orten entstanden und ihre eigenen Rabbiner anstellten, wurde dieser Titel bedeutungslos und ging 1878 ein. Die israelitische **Kultusgemeinde** wird jetzt durch den **Kultusvorstand** und den **Kultusrat** vertreten.

Das religiöse Leben spielt sich gegenwärtig noch vielfach in der Öffentlichkeit ab. Die katholischen Frohnleichnamsprozessionen (Abb. 97), die griechische Wasserweihe (Abb. 14), ferner die Auferstehungsfeierlichkeiten zu Ostern und die Weihe der Osterbrote bei allen christlichen Kirchen, endlich auch die Kirchweihfeste bieten ein bewegtes interessantes Schauspiel. Großes Gewicht legen alle Riten auf Leichenbegängnisse mit kirchlichem Gepränge. Am Anfang der österreichischen Herrschaft geschah es mitunter, daß der Tote im offenen Sarge zu Grabe getragen wurde; doch ist diese Sitte verboten worden (1792).⁵⁵

Einen erfreulichen Fortschritt hat die **Volksbildung** genommen. Sie tritt zunächst in der Entwicklung des **Schulwesens** zutage. Zur Zeit der Besitzergreifung dürften von der Czernowitzer Einwohnerschaft nur sehr wenige mit dem Lesen und Schreiben vertraut gewesen sein (S. 35); eine Schule bestand nicht.⁵⁶ Daher regte schon Splény die Errichtung von Unterrichtsanstalten an. Tatsächlich finden wir einige Jahre später in Czernowitz einen moldauischen Lehrer (1780); auch bestand eine «Regimentsschule», in der die Soldaten Winklehner und Köchel unterrichteten. Erst am 1. März 1784 wurde die «**Normalschule**» eröffnet; sie war zunächst bloß zweiklassig (später vierklassig) und wurde im ersten Kurs von 51 Knaben und 17 Mädchen besucht; der erste Lehrer war der in der Normalschule zu Hermannstadt ausgebildete Anton de **Marki**. Die Normalschule oder Hauptschule sollte mit der gleichzeitig in Suczawa errichteten Schwesternanstalt allen anderen Schulen im Lande als Richtschnur dienen; an ihr wurden auch die Lehrer für die anderen Schulen herangebildet (röm.-

пастором був Філіп Керн, запрошений у 1795 році місцевими віруючими та затверджений губернцією у 1797 році. Таким чином, була заснована в Чернівцях євангелістська парафіяльна громада.

Іудеї на час окупації утворювали громаду, що звалася **головний кагал** і на чолі якої стояв **рабин**. Єврейські зверхники, до яких у першу чергу належали й їхні судді, перебували на посадах, довірених їм одновірцями, протягом всього життя. Згідно з патентом, виданим попереднього року для Галичини, 1-го травня 1786 року було створено «головну громаду» й у Чернівцях. Внаслідок заходів, що вживалися тоді проти іудеїв, їх кількість набагато зменшилася, то чернівецький рабинат деякий час був єдиним на Буковині. Тому він отримав назву **крайовий рабинат**. Пізніше, коли в інших містах і селах знову виникли єврейські громади та призначили своїх рабинів, ця назва перестала щось значити, а 1878 року вона зникла. Іудейську **культову громаду** представляють тепер **голова** і **культова рада**.

Релігійних традицій тепер часто дотримуються й публічно. Зворушливими і цікавими є видовища католицьких процесій на свято Божого Тіла (іл. 97), православного Водохреща (іл. 14), урочистості з нагоди Воскресіння на Великдень та освячення пасок у всіх християнських церквах, а також храмові свята. Всі конфесії надають великої ваги церемоніям похорону з церковною пишністю. На початку австрійського панування іноді траплялося, що мертвого несли на цвинтар у відкритій домовині, але цей звичай у 1792 р. заборонили.⁵⁵

Відрадных успіхів досягла народна освіта. Найкраще це видно на прикладі **шкільництва**. На час австрійської окупації мало хто з чернівецьких жителів умів читати і писати. Шкіл не було.⁵⁶ Тому ще Сплєні ініціював заснування навчальних закладів. І справді, вже за кілька років у Чернівцях був молдавський учитель (1780), а також існувала «полкова школа», в якій навчали вояки Вінкленер та Кехель. «**Нормальну школу**» відкрили 1-го березня 1784 року. Спочатку в ній були тільки два, потім чотири класи, а відвідували її на першому році навчання 51 хлопчик і 17 дівчаток. Першим учителем був Антон де **Маркі**, який отримав освіту в нормальній школі в Германнштадті. Нормальна, або головна школа, разом з відкритою у Сучаві школою для дівчат мали служити зразком для всіх інших шкіл краю; тут готували також вчителів для інших шкіл (римо-католицький учительський

kath. Lehrerbildungskurs). Neben der Normalschule entstand bald darauf in Czernowitz eine moldauische Nationalschule (Trivialschule), die als **gr.-or. Knabenschule** noch heute fortbesteht und mit der seit 1848 ein gr.-or. Lehrerbildungskurs verbunden war. Im Jahre 1815/16 ist eine besondere **Mädchenschule** ins Leben getreten, die 1834 zu einer Normal-Hauptschule erhoben wurde. In Rosch entstand eine Volksschule (Trivialschule) 1816; die **evangelische Knaben- und Mädchenschule** wurde 1853 und die **israelitisch-deutsche**

освітній курс). Невдовзі в Чернівцях виникла молдавська національна школа (тривіальна школа), яка існує й сьогодні як **православна школа для хлопчиків**. 1848 року при ній відкрито православний учительський освітній курс. У 1815/16 роках виникла окрема школа для дівчаток, що 1834 року стала нормальною головною школою. У 1816 році на Роші постала народна (тривіальна) школа, **євангелістська школа для хлопчиків і дівчаток** була відкрита в

Abb. 100. Kaffeegesellschaft in Czernowitz 1839.

Іл. 100. Дозвілля за кавою у Чернівцях 1839 року.

Volksschule 1855 eröffnet. Eine vollständige Umgestaltung des Volksschulwesens führte das Reichsvolksschulgesetz von 1869 herbei. Für die Heranbildung der Lehrer entstand die k. k. **Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt** (1870/72), mit der die **Übungsschulen** verbunden wurden. Die Normalschulen verschwanden und den Unterricht der Jugend übernahmen **öffentliche und private Volksschulen**, zu denen auch die Schule in Rosch und die genannten drei konfessionellen Schulen gehören. Ihre Zahl beträgt gegenwärtig 23,* unstreitig ein großer Fortschritt gegenüber den früheren Verhältnissen! Leider ist aber damit noch den bestehenden Bedürfnissen nicht abgeholfen.

Im Jahre 1789 wurde die seit drei Jahren in Suczawa bestehende **Klerikalschule** zur Heranbildung von gr.-or. Geistlichen nach Czernowitz verlegt; aus ihr ist 1827 die

*Man findet sie mit ihren Eröffnungsterminen genau verzeichnet in der vom Landesschulrat herausgegebenen «Statistischen Nachweisung über den Stand der Volksschulen» 1908.

1853, а **єврейсько-німецька народна школа** — у 1855 році. Імперський закон про школи від 1869 року викликав цілковиту реорганізацію народної освіти. Для підготовки вчителів створювалися **чоловіча і жіноча семінарії** (1870/72), з яким були пов'язані **школи вправ**. Нормальні школи зникли, а навчання молоді перейшло до **публічних і приватних шкіл**, до яких належали й школи на Роші та три названі конфесійні школи. Зараз їх 23,* що є, безперечно, величезним кроком уперед порівняно з минулим! Але, на жаль, це не може ще задовільнити існуючих потреб.

У 1789 році до Чернівців перевели **клерикальну школу** для підготовки православних священиків, що вже три роки діяла в Сучаві. Вона в 1827 році стала теологічним

*Вони внесені із зазначенням точної дати їх відкриття до «Статистичного звіту про стан народних шкіл», виданого крайовою шкільною радою у 1908 році.

theologische Lehranstalt und 1875 die **gr.-or. theologische Fakultät** unserer Universität hervorgegangen. Das **Klerikalseminar** besteht seit 1828, die **gr.-or. Kirchengesangschule** seit 1838.

Das (I.) **Staatsgymnasium** wurde 1808 mit 24 Schülern eröffnet. Infolge der Überfüllung dieser ehrwürdigen Anstalt, die soeben ihre hundertjährige Jubelfeier vorbereitet, wurde 1896 das II. **Staatsgymnasium** mit deutsch-ruthenischen Parallelklassen eröffnet. Da aber das I. Staatsgymnasium trotzdem überfüllt war, wurde 1901 eine Filiale mit deutsch-rumänischen Parallelklassen abgetrennt, die 1906 zum III. **Staatsgymnasium** umgestaltet wurde.

Die Errichtung einer **Unterrealschule** hatte die Stadtgemeinde schon 1817 angestrebt, aber erst 1828 ist sie im Anschlusse an die Normalschule eröffnet worden. Da diese Schule nicht genügte, begannen schon in den Fünfzigerjahren die Verhandlungen, welche zur Errichtung der heute bestehenden **gr.-or. Oberrealschule** führten (1863). Die alte Unterrealschule ging 1873 ein.

Für die höhere Ausbildung der weiblichen Jugend wurde zunächst 1871 von einem Vereine eine **höhere Töchterchule** errichtet, die allmählich bis 1873/74 auf vier Klassen erweitert wurde. Mit dem Schuljahre 1873/74 ging diese Schule ein, da inzwischen die **kommunale höhere Töchterchule** eröffnet worden war. An die Stelle letzterer trat 1898 das **städtische Mädchenlyzeum**. Außerdem existieren verschiedene Fortbildungskurse und Pensionate.

Von den Fachschulen ist die **Hebammenschule** die älteste. Die **landwirtschaftliche Lehranstalt** wurde 1871 eröffnet; sie ist gegenwärtig in Auflösung begriffen und soll durch andere verwandte Institute ersetzt werden. Die **k. k. Staatsgewerbeschule** wurde 1873 errichtet und allmählich wurden an sie verschiedene Fortbildungs- und Fachkurse angegliedert. Eine **Webeschule** trat 1906 ins Leben.

Das herrlichste Denkmal österreichischer Kulturarbeit in der östlichsten Mark unseres Kaiserstaates bildet die am 4. Oktober 1875 eröffnete **Kaiser Franz Joseph-Universität**. Der stete Aufschwung, den diese höchste Bildungsstätte nimmt, ist ein glänzendes Zeichen für die aufstrebende Kultur des Landes und der Stadt.⁵⁷

Der Aufschwung der Bildung in unserer Stadt seit dem Anfall an Österreich kann aber auch an anderen Erscheinungen gemessen werden. Während im 19. Jahrhundert keine Spur eines höheren geistigen Lebens hier zu finden ist, bemerkt man schon in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts die Anfänge **literarischer Bestrebungen**.⁵⁸ Wir begegnen zunächst vereinzelt

училищем, а в 1875 — **православним теологічним факультетом** нашого університету. З 1828 року існує **духовна семінарія**, а з 1838 — православна **школа церковного співу**.

(Перша) **державна гімназія** була відкрита 1808 року і мала 24 учні. Через переповненість цього поважного навчального закладу, котрий щойно відсвяткував свій столітній ювілей, у 1896 році відкрито **другу державну гімназію** з паралельними німецькими й руськими класами. Попри те перша державна гімназія залишалася все ще переповнена, тому в 1901 році при ній створили окрему філію з німецько-румунськими паралельними класами; 1906 року філію реорганізовано в **третю державну гімназію**.

Ще 1817 року міська громада домагалася заснування **нижчої реальної школи**, але її відкрили лише 1828 року при нормальній школі. Але цієї школи було замало, тому в п'ятдесятих роках розпочалися перемовини, що призвели до відкриття у 1863 році **православної вищої реальної школи**, котра існує донині. Нижча реальна школа перестала існувати в 1873 році.

Для дівчат, які бажали отримати вищу освіту, одне з товариств відкрило в 1781 році **вищу школу для доньок**, яка поступово розширювалася і в 1873/74 роках мала вже чотири класи. Але того ж навчального року вона перестала існувати, бо за цей час було відкрито **комунальну вищу школу для доньок**, що її 1898 року замінив **міський дівочий ліцей**. Крім того, є ще різні професійні курси та пансіонати.

Школа акушерок є найстаршою з усіх фахових шкіл. У 1871 році було відкрито **сільськогосподарську школу**, правда, її нині хочуть закрити та замінити іншими спорідненим навчальним закладом. У 1873 році було утворено **царсько-королівську державну промислову школу**, до якої поступово приєднували різні професійні школи та курси. У 1906 році відкрили **ткацьку школу**.

Чудовим пам'ятником австрійської діяльності на поприщі культури в найбільш східній провінції нашої імперії є відкритий 4-го жовтня 1875 року **університет ім. Франца Йосифа**. Постійне піднесення, якого зазнає цей найвищий освітній заклад, є блискучим свідченням росту культури у краї і в місті.⁵⁷

Піднесення освіти в нашому місті з часу приєднання до Австрії можна побачити і в інших явищах. Якщо у XVIII столітті тут не можна було знайти й сліду вищого духовного життя, то вже в перші десятиліття XIX століття стають помітними початки **літературної діяльності**.⁵⁸ Спочатку поодинокі,

in auswärtigen Zeitschriften Aufsätzen und Korrespondenzen von Czernowitzern, denn im Lande selbst erschien damals noch keine Zeitung; auch einzelne selbständige Arbeiten wurden schon von Czernowitzer Autoren veröffentlicht. Aufsätze im «Archiv für Geschichte und Erdkunde», in Saphirs «Humorist», ferner Bendellas Schrift «Die Bukowina im Königreich Calizien» u. a. sind die ersten Spuren des aufkeimenden Geisteslebens. Im Jahre 1848 wird die **erste Zeitung** «Bucovina» geschaffen und seither keimt überall neues Leben auf. Die Landesforschung wird eifrig in Angriff genommen, aber auch die schöne Poesie hat manchen beachtenswerten Vertreter gefunden. Seit der Gründung der Universität 1875 hat das geistige Leben vielfache neue Anregungen erhalten, die vor allem der wissenschaftlichen Erforschung der Heimat zu gute kamen. Zu den Kennzeichen dieser Bestrebungen gehört auch die 1851 gegründete (jetzt mit der Universitätsbibliothek vereinigte) **Landesbibliothek**⁵⁹ und das 1863 errichtete **Landesmuseum**, das im Jahre 1893 in dem jetzt bestehenden gleichartigen Institute wieder auflebte.⁶⁰ Ebenso wurde 1888 das **Gewerbemuseum** eröffnet.⁶¹ Das Bildungsbedürfnis findet ferner seinen beredten Ausdruck in den zahlreichen gut besuchten populär-wissenschaftlichen Vorträgen, Hochschulkursen u. dgl. Zu den ältesten **literarischer** Veranstaltungen in Czernowitz zählen wohl die humoristischen Vorträge **Saphirs**, die dieser hier 1842 vor einer auserlesenen Gesellschaft hielt (Abb. 98).⁶² Hervorgehoben sei auch die stets steigende Zahl von Zeitungen, Bildungsvereinen u. s. w.

Aber auch das **Interesse an künstlerischen Schöpfungen** ist erst seit dem 19. Jahrhundert erwacht. Das alte Czernowitz bot keine Anregung dazu. Wohl kamen schon in den ersten Jahren der österreichischen Herrschaft vereinzelt Schausstellungen vor; so gab hier 1784 ein italienischer Schattenspieler seine Vorstellungen und 1795 wurde eine «Sprech-Maschine» vorgeführt. Aber als die Schauspieler Gappmeier und Ackermann damals um die Erlaubnis baten,⁶³ «eine kurze Zeit hier spielen zu dürfen», wurden sie von der Obrigkeit abgewiesen, weil «ein großer Teil des hiesigen Publici» Abgaben schuldete und «durch derlei Spiele manchem Individuo seine Barschaft abgelockt» würde (1795). Doch schon 1803 bestätigte das Gemeindegericht dem Direktor Philipp Bernt und seiner Gesellschaft, daß sie durch neun Wochen gespielt und nicht nur «ein allgemeines Vergnügen verursacht», sondern auch «ein gutes Beispiel zur Verbesserung der Sitten» gegeben habe. Auch 1805 weilte Bernt in Czernowitz und seither kann man verschiedene Theatertruppen nachweisen, bei denen mitunter auch hervorragende Kräfte mitwirkten (Abb. 99). Der «Schauspielunternehmer» Martorell baute 1819 einen Stall in ein Theater um und bezahlte für 40 Theatervorstellungen

в різних німецьких часописах ми знаходимо статті та дописи чернівчан, бо в самому краї тоді газети не видавалися. Чернівчани опублікували й окремі самостійні роботи. Першими слідами зародження духовного життя, є статті в «Архіви історії та географії», в Сафіровому виданні «Гуморист», в праці Бенделли «Буковина у королівстві Галичини» тощо. 1848 року створюється перша газета «Буковина», і з цього часу всюди починає проростати нове життя. Жваво ведеться вивчення краю, але й поезія теж має своїх поважних представників. З часу відкриття університету в 1875 році духове життя зазнає різноманітних нових імпульсів, що дуже корисні для наукового дослідження вітчизни. Проявом таких устремлінь є також заснована в 1851 році **крайова бібліотека**⁵⁹ (нині вона об'єднана з університетською) та відкритий у 1863 році **крайовий музей**, який відродився 1893 року в існуючому нині однойменному закладі.⁶⁰ 1888 року був відкритий і **промисловий музей**.⁶¹ Окрім того, потяг до знань знаходить своє красномовне вираження і в тому, що добре відвідуються численні науково-популярні лекції, шкільні курси тощо. До найдавніших **літературних** імпрез, що проводилися в Чернівцях, належать, мабуть, гумористичні лекції Сафіра, які він 1842 року читав тут для вишуканої публіки (іл. 98).⁶² Треба також відзначити, що постійно росте кількість газет, освітніх товариств тощо.

Але **зацікавленість мистецькою творчістю** пробудилася тільки в XIX столітті. В старих Чернівцях стимулу для цього не було. Правда, вже в перші роки австрійського панування інколи влаштовувалися окремі видовища. У 1784 році, наприклад, давав тут виставу італійський актор театру тіней, а в 1795 році демонстрували «машину, що говорить». Але коли артисти Гаппмайер та Аккерман просили тоді дозволу⁶³ «тут недовго грати», то влада відмовила, бо «велика частина місцевої публіки» мала податкові борги і «такими іграми у деяких індивідуумів виманяють готівку» (1795). Але вже у 1803 році громадський суд заявив директору Філіппу Бернту і його товариству [групі], що вони дев'ять тижнів грали і не тільки «викликали загальне задоволення», але й дали «добрий приклад покращення моралі». Бернт відвідував Чернівці і 1805 року, а з цього часу тут бували різні театральні трупи, до складу яких інколи входили й видатні артисти (іл. 99). «Театральний підприємець» Марторель переобладнав у 1819 році одну стайню на театр і заплатив громадському

beim Gemeindegericht 20 fl. W. W. Taxen für den Armenfonds. Schon einige Jahre später hören wir von einem geplanten Theaterbau, der natürlich auch nur provisorisch gewesen sein kann. Seit den Dreißiger Jahren wurden Theatervorstellungen im Hause Hauptstraße Nr. 36 veranstaltet; später beim

суду за 40 вистав 20 фл. віденської валюти у фонд бідних. Через кілька років вже поширилися розмови про план будівництва театру, який, звичайно, міг бути тільки тимчасовим. З тридцятих років театральні вистави влаштовували у будинку № 36 по вулиці Го-

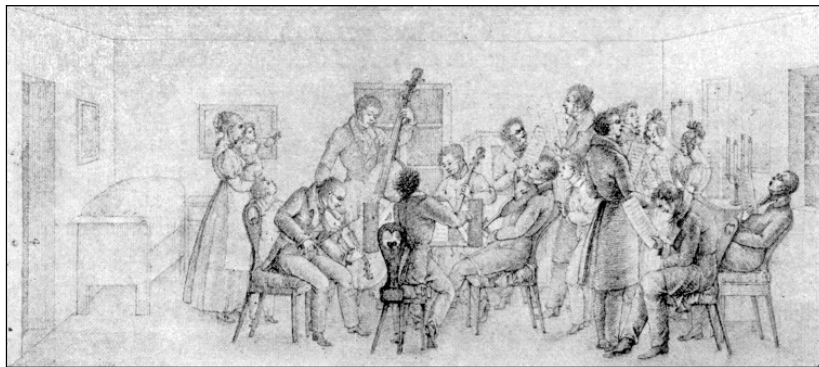

Abb. 101. Aufführung von «Figaros Hochzeit» in einem Privathause (1837).

Іл. 101. Постановка «Весілля Фігаро» у приватному будинку (1837 рік).

«Schweizerhäuschen» im Volksgarten;* im Beckschen Hause (neben dem Rathause); in der gedeckten Reitschule; im Mikuli'schen Saale («Hotel Moldavie», Hauptstraße Nr. 27); dann wieder im Beckschen Hause, das zu diesem Zwecke besonders eingerichtet wurde. Nachdem dieses Theater 1854 oder 1855 gänzlich abgebrannt war, wurde im Saale des «Schwarzen Adler» gespielt und 1865 wiederein Theatersaal

ловній, пізніше — у «швейцарській хатці» у Народному саду,* в будинку Бекка (біля ратуші), у критій школі верхової їзди, в залі Мікулі («готель Молдавія», вул. Головна, № 27), а потім знову в будинку Бекка, що його спеціально переобладнали для цих цілей. Коли цей театр у 1854 чи 1855 році цілком згорів, то виступали в залі «Чорного орла», а в 1865

Abb. 102. Der «Areopag». Literarisch-musikalische Herrengesellschaft (1836).

Іл. 102. «Ареопак». Літературно-музичне чоловіче товариство 1836 рік.

im «Hotel Moldavie» hergerichtet. Dieser bestand bis 1877, da das Theater in der Schulgasse errichtet wurde. Schon in diesen Theatern wurden Opern aufgeführt. Man darf nicht glauben, daß das Cernowitzer Publikum den gebotenen Vorstellungen kritiklos gegenüberstand. Aus dem Jahre 1823 besitzen wir eine handschriftliche abfällige Kritik über eine Aufführung der «Ahnfrau», die offenbar irgendwo affigiert worden war;

році знову обладнали театральний зал у готелі «Молдавія», що проіснував до 1877 року, коли на вулиці Шкільній збудували театр. В цих театрах ставили навіть опери. Не можна вважати, що чернівецька публіка некритично сприймала вистави. Ми маємо одну рукописну негативну рецензію з 1823 року на постановку «Прародичка», яку, очевидно, десь виві-

*Das Schweizerhäuschen war ein hölzernes Schanklokal, dass bei der Ellipse gegen die Stadt zu stand.

*Швейцарська хатка — це дерев'яний шинок, що знаходився біля еліпси з боку міста.

etwas jünger ist eine ähnliche Kritik einer Aufführung des «Freischütz». Aus dem Jahre 1851 ist ein «Theater-Almanach» erhalten, aus dem wir die Gesellschaft des damaligen Direktors Friese (Großvater des Wiener Komikers) und die von ihm aufgeführten Stücke kennen lernen. Erwähnt sei noch, daß schon vor Jahrzehnten wie heute in einzelnen öffentlichen Gärten Sommertheater bestanden. Allerlei Schaubuden, Menagerien u. s. w. fanden sich oft, besonders zur Jahrmartzeit, ein (Abb. 94).

Neben dem Theater haben die alten Czernowitzer aber auch an anderen künstlerischen Bestrebungen teilgenommen. So ist vor allem seit etwa 1830 die Musik besonders gepflegt worden.⁶⁴ Was wir in den Dreissiger- und Vierzigerjahren des 18. Jahrhunderts über die zahlreichen guten Aufführungen von Tonwerken in Privathäusern und öffentlichen Sälen unter Beteiligung der angesehensten Mitglieder der Czernowitzer Gesellschaft erfahren, überrascht geradezu; die besten klassischen und modernen **Opern** wurden in ihrem musikalischen Teile sorgfältig aufgeführt. Es war ein goldenes Zeitalter der Musik in Czernowitz; gesellige Zusammenkünfte, die in den damals bescheiden eingerichteten Wohnungen ohne Luxus und besonderen Gepränge stattfanden, wurden mit musikalischen Aufführungen gewürzt; auch Herrengesellschaften bildeten sich, in denen Musik und Literatur gepflegt wurden; dazu kamen öffentliche musikalische Aufführungen, bei denen mitunter 60-70 Personen teilnahmen (Abb. 100 bis 103). Seit 1862 pflegt der Verein zur Förderung der Tonkunst diese Bestrebungen. Aber auch andere Äußerungen des Kunstsinnes fehlten schon vor Jahrzehnten nicht; so wurde die **Zeichen-** und **Malkunst** mit Erfolg gepflegt; diesem Umstande verdanken wir ältere Ansichten und Stimmungsbilder aus Czernowitz, die auch dieses Buch schmücken.

Aus allem geht hervor, daß in Czernowitz trotz mancher Schwierigkeiten sich rasch gesellschaftliche Zustände herausbildeten, die eines gewissen idealen Schwunges nicht

shували. Дещо молодша подібна критика на виставу «Вільний стрілець». Зберігся «Театральний альманах» 1851 року, з якого ми довідуємося про трупу тодішнього директора Фрізе (дідуся віденського коміка) та про поставлені ним п'єси. Треба ще відзначити, що як десятиліттями тому, так і тепер, в деяких громадських парках існували літні театри. Часто, а особливо в ярмаркові дні, було багато всяких балаганів, звіринців тощо (іл. 94).

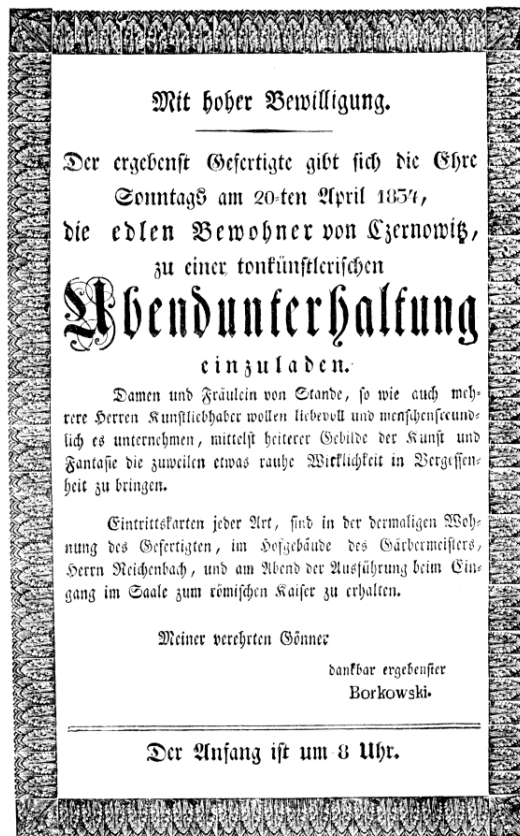

Abb. 103. Einladung zu einer musikalischen Aufführung 1834.

Іл. 103. Запрошення на музичну виставу 1834 року.

Окрім театральних, давні чернівчани брали участь і в інших мистецьких заходах. Приблизно з 1830 року великої популярності зажила, передусім, музика.⁶⁴ Те, що ми довідуємося про численні музичні вистави в приватних будинках і публічних залах за участю поважних членів чернівецького товариства в тридцятих-сорокових роках XVIII століття, є вражаючим, бо найкращі класичні та сучасні **опери** у їхній музичній частині були підготовлені найретельніше. Це була золота доба музичного мистецтва в Чернівцях. Тодішні товариські зібрання в скромно обставлених помешканнях без зручностей та без особливих розкошів супроводжувалися музичними виставами. Створювалися й чоловічі товариства, що займалися музикою й літературою. Крім того, відбувалися й публічні музичні виступи, в яких інко-

ли брало участь 60-70 осіб (іл. 100-103). З 1862 року цим займається «Товариство сприяння музичному мистецтву». Десятиліття тому не бракувало й інших мистецьких проявів. Наприклад, розвивалися **графіка** і **малярство**; завдяки цій обставині ми завдячуємо давніми краєвидами і настроєвими жанровими картинами Чернівців, що прикрашають і цю книжку.

Зі всього сказаного випливає, що, попри деякі труднощі, в Чернівцях бурхливо формувалися суспільні умови, не позбавлені певного ідеального

entbehrten. Diese Bestrebungen äußern sich in den zahlreichen Gründungen von Vereinen; der älteste gesellige Verein ist die Schützengesellschaft (1825), der erste gemeinnützige Verein der Landeskulturverein (1851), die ersten Wohltätigkeitsvereine sind der «Kaiser Franz Josephs-Verein» zur Unterstützung der Gymnasialschüler und der «Kaiserin Elisabeth-Verein» zur Unterstützung armer Waisen (1855). Seither ist eine lange Reihe von Vereinen gefolgt, so daß Czernowitz ein blühendes Vereinsleben aufweist.⁶⁵

Und noch eins charakterisiert das gesellschaftliche Leben von Czernowitz: gern und freundlich wird der Fremde aufgenommen; viele Landfremde sind daher nach kurzer Zeit treue Söhne der Stadt geworden. Und wie heute war das schon vor Jahrzehnten. «Kaum hatte ich», so schreibt der Reisende Josef Rohrer im November 1802,⁶⁶ «mich noch im Wirtshause etwas umzukleiden Zeit gefunden, als ich schon von mehreren Oberbeamten der hiesigen Kreisstadt auf eine sehr bevorkommende Art, die ich gar nicht abzudienen weiß, eingeladen ward. Mehrere Tage, die ich hier so angenehm durchlebte, waren daher immer nur außer meiner Wohnung in freundschaftlichen Zirkeln zugebracht. Eine sehr ehrwürdige Person, deren ich nie vergessen werde, war mir der hiesige Bischof Wlachowicz, bei dem ich beinahe als Sohn im Hause gehalten wurde, alles gute genoß, was nur ein junger Mann von Gefühl gut heißen kann». Möge dieser Zug fortleben zur Ehre und zum Nutzen der Stadt, wenn auch mitunter ein Mann ohne Gefühl ihr mit Undank lohnt!

пориву. Ці прагнення проявилися у заснуванні чисельних об'єднань. Найдавнішим компанійським об'єднанням було Стрілецьке товариство (1825), першим суспільно-корисним об'єднанням — Товариство крайової культури (1851), першими благодійними спілками — «Товариство цісаря Франца Йосифа» для підтримки гімназистів та «Товариство цісареві Єлизавети» для підтримки бідних сиріт (1855). Відтоді виникла ціла низка об'єднань, так що в Чернівцях процвітає товариське життя.⁶⁵

І ще одна риса характеризує суспільне життя Чернівців: тут радо й дружньо приймають чужинців; багато прибульців з-за меж краю після нетривалого перебування стали вірними синами міста. Так було ще десятиліття тому, так воно і зараз. «Щойно я знайшов час, щоб у трактирі трохи переодягнутися, — писав мандрівник Йозеф Рорер у листопаді 1802⁶⁶ року, — як кілька вищих чиновників цього окружного міста почали мене запрошувати в такий чемний спосіб, що я не знав, як відповісти. Тому ті кілька днів, що я тут так приємно прожив, я проводив завжди не в своєму помешканні, а в дружньому колі. Дуже шанованою особою, яку я ніколи не забуду, став для мене місцевий єпископ Влахович, у господі якого до мене ставилися майже як до сина, де я насолоджувався всім, що може бажати собі чутливий молодий чоловік». Нехай ця риса продовжує жити для честі і добра міста, навіть попри те, що інколи бездушна людина відплачує йому своєю невдячністю!

Anmerkungen

Abkürzungen:

Bochotin (v. Wickenhauser, Wien. 1874). **Budinzsky** (Die Buk. zu Anfang 1783. Nach einer Denkschr. d. Mappierungsdirektors Joh. Budinzsky v. J. Polek, Czern. 1894). **Chron. Gymn.** (Handschr. Chronik d. I. Staatsgymn., erliegt in dessen Direktionskanzlei). **Cronicele** (herausgeb. v. M. Kogălniceanu, Bukarest 1872). **Doc.** (Documente priv. la istor. Romanilor v. Hurmuzaki, Bukarest 1876 ff). **Doc. Call.** (Documente priv. la fam. Callimachi v. N. Jorga, Bukarest 1903). **Gesch. d. Buk.** (Geschichte d. Buk. Seit d. ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, 3 Teile, v. R. F. Kaindl, Czern. 1904). **Handelskber.** 1851, 1861, 1871 (Berichte d. Buk. Handelß- u. Gewerbekammer). **Hasdeu** (Archiva istorică a României, Bukarest 1865 ff). **Horecza** (v. Wickenhauser, Czern. 1880). **Molda** (v. demselben, Czern. 1881 ff). **Moldawa** (v. demselben, Wien 1862). **Pfarrchronik** (Ausgewählte Kapitel aus dem Gedenkb. d. röm.-kath. Pfarre zu Czern. Herausgeb. v. J. Polek, Czern. 1890). **Pik. Prot.** (Pitzellisches Abgrenzungsprotokoll, s. S. 139 und unten Anm. 13 zum VI. Kap. Die No. bezeichnen immer zunächst die No. des Protokolls, ferner aber auch die **dazu** gehörigen Urkunden in den Beilagen, also nicht die No. der Beilagen selbst. Den Pitzellischen Plan bietet Abb. 45). **Splény** (General Splénys Beschreibung d. Buk. v. 1775 herausgeb. v. J. Polek, Czern. 1903). **Stadtreg.** (Czernowitzer Stadtregistrator; vergl. S. 163. Unter «Alten Akten» ist ein Faszikel zu verstehen, das aus allerlei gelegentlich meiner Nachforschungen aufgefundenen alten Akten gebildet wurde). **Stud.** (Studii și Documente cu priv. la istoria Romînilor v. N. Jorga, Bukarest 1901 ff). **Zieglauer** (Geschichtliche Bilder a. d. Buk., Czern. 1893 ff). **Wick. Mat.** (aus dem Nachlasse Wickenhausers in meinem Besitz übergebenes Material).

Erstes Kapitel

1 Kaindl, Gesch. d. Buk. II (2. Aufl.) S. 1 f. Die Gesch. ist zur folgenden Darstellung stets zu vergleichen. **2** Dies Beil gehörte Herrn Oberbaurat L. West; übergang aber aus seinem Besitz in jenen des Ingenieurs Lindemann (Böhmen) und wird nun durch meine Vermittlung ins Landesmus. gelangen. Vergl. Mitt. d. k. k. Zentralkomm. f. Kunst- und hist. Denkmale XV S. 32; Jahrb. Buk. Landesmus. I S. 53. **3** Dieses Beil befindet sich im Buk. Landesmus. unter No. 1/91. Vergl. Mitt. d. Zentralkomm.

Примітки

Скорочення:

Bochotin (Віккенгаузер, Відень, 1874). **Budinzsky** (Бук. на початку 1783 року. За пам'ятною запискою директора картографічного бюро Йог. Будінського вид. Й. Полек, Черн., 1894). **Chron. Gymn.** (Рукопис хроніки 1-ої державної гімназії; знаходиться в її директорській канцелярії). **Cronicele** (видав М. Когельнічану, Бухарест, 1872). **Doc.** (Документи до історії румунів. Гормузакі, Бухарест, 1876). **Doc. Call.** (Документи родини Каллімакі. Н.Йорга, Бухарест, 1903). **Gesch. d. Buk.** (Іст. Буковини. Від найдавніших часів до сучасності, 3 частини. Р.Ф.Кайндль, Черн., 1904). **Handelskber.** 1851, 1861, 1871 (Звіти Бук. торгово-промислової палати). **Hasdeu** (Історичний архів Румунії. Бухарест, 1865). **Horecza** (Віккенгаузер, Черн., 1880). **Molda** (його ж, Черн., 1881). **Moldawa** (його ж, Відень, 1862). **Pfarrchronik** (Вибрані розділи з пам'ятної книги рим.-кат. парафії. Видав. Й.Полек, Черн., 1890). **Pitz. Prot.** (Протокол Пітцеллі про межі, стор. 139 і нижче примітка 13 до 6-го розділу. No. завжди позначає номер протоколу, а далі документи, які сюди належать, у додатках, тобто не номер самого додатку. План Пітцеллі є на рис. 45). **Splény** (Опис Буковини генерала Сплєні за 1775 рік. Видано Й.Полеком, Черн., 1903). **Stadtreg.** (Чернівецька міська реєстратура; див. стор. 163. Під «старими актами» треба розуміти збірку рукописів, яка утворилася зі всяких старих документів, що стосуються мого дослідження). **Stud.** (Студії та документи до історії румунів. Н.Йорга, 1901). **Zieglauer** (Історичні образки з Бук., Черн., 1893). **Wick. Mat.** (Матеріал зі спадщини Віккенгаузера, що перейшов у мою власність).

Розділ перший

1 Kaindl, Gesch. d. Buk. II (2. Aufl.) S. 1 f. «Історію [Бук.]» потрібно постійно порівнювати з наступним викладом. **2** Ця сокира належала панові старшому будівельному раднику Л. Весту, але потім стала власністю інженера Ліндеманна (Богемія), а тепер за мого посередництва потрапить до Крайового музею. Див. Mitt. d. k. k. Zentralkomm. f. Kunst- und hist. Denkmale XV S. 32; Jahrb. Buk. Landesmus. I S. 53. **3** Ця сокира знаходиться в

XX S. 49, Jahrb. d. Buk. Landesmus. II S. 118. **4** Dieser Gegenstand gehört der prähist. Sammlung der anthropol.-ethnogr. Abt. d. k. k. Naturhist. Hofmuseums in Wien Inv.-No. 1990. Vergl. dazu Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 73 f. **5** Dieses Hammerbeil befindet sich in meinem Besitze. Mitt. d. Zentralkomm. XXIV S. 236, Jahrb. Buk. Landesmus. VI S. 114. **6** Im Buk. Landesmus. No. 1/12. Mitt. d. Zentralkomm. XVII S. 183, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 64. **7** Die Scherben befinden sich in meinem Besitze. **8** Bochotin, S. 15. Nach Romstorfer sollen diese Funde in den am Fusse der Habsburgshöhe gelegenen Ziegeleien gemacht worden sein (Mitt. der Zentralkomm. XVI S. 70, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 61). Ob die im Text erwähnte Zeitbestimmung des Fundes richtig ist, muß dahingestellt bleiben; sicher ist, daß aus der Völkerwanderungszeit, also aus dem fünften bis siebenten Jahrh. unserer Zeitrechnung, Goldfunde in der Buk. nachgewiesen wurden; vergl. Gesch. d. Buk. I (2. Aufl.) S. 16; zu den Funden von Merezei vergl. Riegl in Mitt. d. Zentralkomm. 3. F. I S. 407 f. 9 Mitt. d. Zentralkomm. XIX, S. 138, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I, S. 71. **10** Mitt. d. Zentralkomm. XXI, S. 197, Jahrb. d. Buk. Landesmus. IV, S. 136. Über andere römische Münzfunde in der Buk. vergl. besonders meinen Bericht in Mitt. d. Zentralkomm. XXV, S. 218. **11** Kaindl, Über d. Besiedelung d. Buk. (Mitt. geogr. Ges. Wien 1891); derselbe, die Verteilung d. Siedlungen in d. Buk. (ebenda 1892). **12** Herodet IV § 48 f. **13** Воскресенская летопись im Полное собрание русских летописей VII. S. 240. Vergl. Onciul, Zur Geschichte der Buk. (Czern. 1887), S. 14, Anm. 4. **14** Andere Deutungen (vergl. Bochotin I, S. 5 u. 6) sind unhaltbar. **15** Die Stelle lautet: . . . cum notorium, publicum et clarum sit, quod terram predictam Kazimirus secundus rex Polonie sub Thataris conquisivit et multis illam pacifice tenuens temporibus, multa castra, videlicet Kamyeniecz, Choczim, Czezin, Bakota . . . et alia vel muro vel lignis construxit. Długosz in Hist. Pol. (hergb. von A. Przewdziecki) V, S. 48 (— Opera omnia XVI). Die Anschauung, als ob die Burg am Cecina schon von den Gothen (vor 375) oder doch im 13. Jahrh. durch deutsche Ritter erbaut worden wäre, ist unrichtig. Vergl. meine Ausführungen im Jahrb. d. Buk. Landesmus. V, S. 75 f. **16** Zum folgenden vergl. Gesch. d. Buk. II, S. 10 ff. Dazu jetzt Korduba, Молдавсько-польська границя на Покутю (Науковий Збірник [Festschrift f. M. Hruszewski] Lemberg 1906), der zumteil andere Ansichten vertritt, die ich aber in einer besonderen Studie zu widerlegen hoffe. **17** Molda IV. I, S. 166. **18** Doc. I. 2. S. 832. **19** Die Grabschrift mit dieser Nachricht ist jetzt bei E. Kozak, Die Inschriften aus der Bukowina I (Wien 1903) S. 109 einzusehen.

Zweites Kapitel

1 Die Burg am Cecinaberge wird noch ausdrücklich genannt: 1437 in der Urk. d. Wojwoden Elias (Doc. I, 2 S. 872 und Ulanicki, Materialien do ist. Rossii, Polysii, Moldawii [Moskau 1887] No. 47); 1444 in d. Urk. Marinkas, Gemahlin d. Wojwoden Elias (Doc. I, 2 S. 699 und Ulanicki No. 57); 1456 in

Буковинському крайовому музеї під № 1/91. Див. Mitt. d. Zentralkomm. XX S. 49, Jahrb. d. Buk. Landesmus. II S. 118. **4** Цей предмет належить до доісторичної колекції антропологічно-етнографічного відділу Віденського ц.-к. надвірного музею, інв. № 1990. Про це див. Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 73 f. **5** Ця сокира-молот є у моєму володінні. Mitt. d. Zentralkomm. XXIV S. 236, Jahrb. Buk. Landesmus. VI S. 114. **6** В Бук. крайов. муз. № 1/12. Mitt. d. Zentralkomm. XVII S. 183, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 64. **7** Черепки знаходяться в моєму володінні. **8** Bochotin, S. 15. За повідомленням Ромсторфера ці знахідки зроблені в цегельних заводах, що розташовані біля підніжжя Габсбурзької височ. (Mitt. der Zentralkomm. XVI S. 70, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I S. 61). Не з'ясовано, чи згадане в тексті датування знахідки точне, але достеменно відомо, що на Буковині були виявлені золоті знахідки часів великого переселення народів, тобто з 5-7 століть нашої ери. Див. Gesch. d. Buk. I (2. Aufl.) S. 16; про знахідки з Мерецея див. Riegl in Mitt. d. Zentralkomm. 3. F. I S. 407 f. 9 Mitt. d. Zentralkomm. XIX, S. 138, Jahrb. d. Buk. Landesmus. I, S. 71. **10** Mitt. d. Zentralkomm. XXI, S. 197, Jahrb. d. Buk. Landesmus. IV, S. 136. Про інші знахідки римських монет на Буковині див., зокрема, моє повідомлення в Mitt. d. Zentralkomm. XXV, S. 218. **11** Kaindl, Über d. Besiedelung d. Buk. (Mitt. geogr. Ges. Wien 1891); це саме, die Verteilung d. Siedlungen in d. Buk. (ebenda 1892). **12** Herodet IV § 48 f. **13** Воскресенская летопись в Полное собрание русских летописей VII. S. 240. Див. Onciul, Zur Geschichte der Buk. (Czern. 1887), S. 14, Anm. 4. **14** Інші тлумачення (див. Bochotin I, S. 5 і 6) не витримують критики. **15** Це місце звучить так: . . . cum notorium, publicum et clarum sit, quod terram predictam Kazimirus secundus rex Polonie sub Thataris conquisivit et multis illam pacifice tenuens temporibus, multa castra, videlicet Kamyeniecz, Choczim, Czezin, Bakota . . . et alia vel muro vel lignis construxit. Długosz in Hist. Pol. (hergb. von A. Przewdziecki) V, S. 48 (— Opera omnia XVI). Точка зору, що фортеця на Цецині була збудована ще готами (до 375 року), або в 13-му ст. німецькими рицарями, не є правильною. Див. мої пояснення в Jahrb. d. Buk. Landesmus. V, S. 75 f. **16** Про це див. Gesch. d. Buk. II, S. 10 ff., а також Korduba, Молдавсько-польський кордон на Покутю (Науковий Збірник [Festschrift f. M. Hruszewski] Львів 1906), який частково дотримується інших поглядів, які я сподіваюся спростувати в іншій праці. **17** Molda IV. I, S. 166. **18** Doc. I. 2. S. 832. **19** Запис цього повідомлення на надгробному камені тепер можна побачити у E. Kozak, Die Inschriften aus der Bukowina I (Wien 1903) S. 109.

Розділ другий

1 Замок на горі Цецин чітко згадується також: 1437 р. – в грамоті воєводи Іллі (Doc. I, 2 S. 872 і Ulanicki, Materialien do ist. Rossii, Polysii, Moldawii [Moskau 1887] No. 47); 1444 р. – в грамоті Маринки, дружини воєводи Іллі (Doc. I, 2 S. 699 і Ulanicki No. 57); 1456 р. – в

d. Urk. d. Wojwoden Peter (Ulanicki No. 82). Vor einigen Jahrzehnten wurden bei der Ruine «Pfeilspitzen, abgeschlagene Helmschirm und Ritterschwerter» gefunden (Bohotin I S. 12). In der Sammlung des Landesmuseums befindet sich ein langes zweischneidiges Schwert, das am Cecina gefunden wurde (vergl. Kaindl, Kleine Studien [— Der Buchenwald V, Czernowitz 1893] S. II). Mehrere Sagen über d. Burgruine findet man bei L. A. Stauffe-Simiginowicz, Volkssagen aus d. Buk. (Czernowitz 1885), Kaindl in Zeitsch. österr. Volkskunde VIII, S. 241. **2** Vergl. Kaindl, Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern I u. II (Gotha 1907). **3** Stud. I, S. XLVII f. **4** Czolowski, Pomniki dziejowe Lwowa, I No. 350. **5** Früher wurde angenommen, daß in der Moldau das Jahr auch schon in der älteren Zeit mit 1. September anfangt; daher wurde nach der bekannten chronologischen Regel das Datum 8. Oktober 6916 auf 1407 (durch Abzug von 5509) umgerechnet. Seitdem es aber bekannt ist (vergl. Kozak, Die Inschriften aus d. Buk. I S. V f), daß für die ältere Zeit nicht der September (sondern wahrscheinlich der 1. März) als Jahresanfang anzunehmen ist, so muß obiges Datum (durch Abzug von 5508) auf 1408 umgerechnet werden. Dazu kommt aber, daß die Verhandlungen, die offenbar zur Ausstellung unserer Urkunden führten, in die Jahre 1407 und 1408 fallen (Czolowski, Pomniki II); somit die Urkunde erst 1408 ausgestellt sein kann. Ausführlich werde ich an einem anderen Orte darüber handeln. **6** Abgedruckt, erklärt und ins Polnische übersetzt wurde diese Urk. von E. Kałużniacki in Akta grodzkie i ziemskie VII (Lemberg 1878) S. 205 ff. Eine deutsche Übersetzung bei W. Schmidt, Suczawas hist. Denkwürdigkeiten (Suczawa 1876) S. 250 ff. **7** Gesch. d. Buk. II S. 23. **8** Diese Erklärung wird durch polnische Zollverordnungen von 1444 für Sniatyn bestätigt. Dort hatten die Kaufleute vom Ochsenwagen (de curru bobali) sechs Groschen und vom Wagen, den Pferde zogen, vier Groschen zu zahlen; von jedem frei getriebenen Rind oder Pferd einen Groschen; Fische waren zollfrei (Akta grodzkie i ziemskie V, S. 124 ff No. 97 u. 98). **9** Die verschiedenen Bestätigungen und Freibriefe findet man bei Kałużniacki und bei Schmidt a. a. O. Der letzte Freibrief rührt aus dem 1. 1522 her. Der freie Handelsoerkehr der polnischen Kaufleute in der Moldau und der moldauischen in Polen ist auch betont bei den Friedensschlüssen von 1499 (Ulanicki, S. 161, 168 u. 175; Doc. II. 2 S. 444, 446, 719), 1510 (Hasdeu I. 2 S. 157) und beim Verträge von 1519 (ebenda S. 2) und 1527 (Doc. II. 3 S. 605). Nach 1527 scheint das Zugeständnis des freien Handelsverkehrs wenigstens zeitweilig außer Kraft gesetzt worden zu sein, wie sich dies aus den Ausführungen über Lenkoutz und Szipenitz weiter im Text ergibt. **10** Bei Kałużniacki a. a. O. S. 248 f; früher bei Hasdeu I. 1 S. 173. **11** W. Loziński, Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie 2. Aufl. (Lemberg 1892) S. 48. **12** Später ging man von diesem Grundsätze wieder ab und der Wojwode Stefan lud z. B. 1661 die polnischen und andere fremde Kaufleute ein, den Jahrmarkt in Jazłowiec (in der südlichen Bukowina) zu besuchen (Kałużniacki a. a. O., S. 250 f). Im Jahre 1742 erfahren wir, daß die Abhaltung von Jahrmärkten in Kolaczyn, also an der

gramotі воєводи Петра (Ulanicki No. 82). Кілька десятиліть тому біля руїн знайдено «наконечники стріл, відламани прикраси шоломів і рицарські мечі» (Bohotin I S. 12). В колекції крайового музею є довгий двосічний меч, який був знайдений на Цецині, (див. Kaindl, Kleine Studien [— Der Buchenwald V, Czernowitz 1893] S. II). Багато народних легенд про руїни фортеці можна знайти у L. A. Stauffe-Simiginowicz, Volkssagen aus d. Buk. (Czernowitz 1885), Kaindl в журналі Österr. Volkskunde VIII, S. 241. **2** Див. Kaindl, Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern I u. II (Gotha 1907). **3** Stud. I, S. XLVII f. **4** Czolowski, Pomniki dziejowe Lwowa, I No. 350. **5** Раніше вважали, що в Молдові навіть у давніші часи рік починався 1-го вересня, тому за цим відомим хронологічним правилом дата 8-го жовтня 6916 року, якщо відняти 5509, буде вважатися 1407 роком. Але відколи стало відомо, див. (Kozak, Die Inschriften aus d. Buk. I S. V f), що для більш давнього часу не вересень, а, можливо, 1-е березня має вважатися початком року, то вищенаведена дата треба вважати 1408 роком, віднявши 5508. Крім того, переговори, що призвели до написання наших грамот, припадають на 1407 і 1408 (Czolowski, Pomniki II); таким чином, грамота могла бути укладена тільки 1408 року. Про це я докладніше розповім у іншому місці. **6** Ця грамота була надрукована, коментована та перекладена польською мовою О. Калужняцьким в Akta grodzkie i ziemskie VII (Lemberg 1878) S. 205 ff. Німецький переклад міститься в W. Schmidt, Suczawas hist. Denkwürdigkeiten (Suczawa 1876) S. 250 ff. **7** Gesch. d. Buk. II S. 23. **8** Це пояснення підтверджується митним розпорядженням від 1444 року, що стосувалося Снятина. За ним купці мали сплачувати шість грошів за віз, запряжений волами (de curru bobali), а за кінний віз – чотири гроші; за кожен голову великої рогатої худоби чи коня, що її гнали, – 1 грош; риба митом не обкладалася. (Akta grodzkie i ziemskie V, S. 124 ff No. 97 і 98). **9** Підтвердження і грамоти про звільнення знаходимо у Калужняцького і Шмідта, там же. Остання грамота про звільнення написана у січні 1522 року. На вільній торгівлі польських купців у Молдові і молдавських у Польщі наголошується також у мирних договорах від 1499 року (Ulanicki, S. 161, 168 і 175; Doc. II. 2 S. 444, 446, 719), 1510 (Hasdeu I. 2 S. 157) та у договорі від 1519 року (там же, S. 2) і 1527 року. (Doc. II. 3 S. 605). Здається, що після 1527 року визнання вільної торгівлі принаймні було тимчасово скасоване, як це видно з дальших пояснень про Ленківці і Шипинці. **10** Kałużniacki a. a. O. S. 248 f; а перед тим у Hasdeu I. 1 S. 173. **11** W. Loziński, Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie 2. Aufl. (Lemberg 1892) S. 48. **12** Пізніше знову відмовилися від цього принципу, а воєвода Штефан, наприклад, запрошував 1661 року польських і інших іноземних купців відвідати ярмарок в Язлівцях (Південна Буковина) (Kałużniacki a. a. O., S. 250 f). у 1742 році довідуємося, що було звичним проведення щорічних

galizischen Grenze, üblich war (Stud. VI S. 361); doch hören wir auch jetzt nichts von grossen Märkten in Czernowitz. **13** Vergl. Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern II S. 367 f. **14** Cronicele I S. 172 u. 396. Vergl. Gesch. d. Buk. II (2. Aufl.) S. 23 f.; Fischer, Kosmin (Jahrb. Buk. Landm. X S. 37 ff). Akta grodzkie i ziemski X No. 174 (am 29. Oktober urkundet König Albrecht «am Felde bei Czernowitz»). Über das Ritterschwert Wickenhauser in d. Czern. Ztg. 1890 No. 54 u. 56. **15** Cronicele I S. 183. **16** Die Urk. v. 1499, 1510 u. 1519 sind oben Anm. 9 zitiert. **17** Doc. II. 3. S. 605. **18** Cronicele I S. 183. **19** Ebenda I S. 256 (vergl. auch S. 492) u. S. 288. **20** Ebenda I S. 319 f. **21** Ebenda I S. 342, 353; auch II S. 205 f. **22** Ebenda I S. 352. **23** Stud. III S. 16. **24** Cronicele II S. 219, 238, 265; auch 35 u. 231. Stud. III S. 19. Hasdeu, I. 2. S. 13 No. 285. **25** Die Belegstellen findet man in den Cronicele II S. 68 ff, S. 134 ff, S. 292 ff u. 333; III 39 ff und 116 ff. Über den Kampf zwischen Russen und Schweden «am Czernowitzer Berge» s. insbesondere II S. 68 f und 292; daß dieser Kampf am Cecina stattfand, ist nur eine Vermutung Wickenhausers (Bochotin I S. 47); in «Horecza» S. 5 scheint Wickenhauser an die Anhöhe Horodistie bei Horecza zu denken. **26** Cronicele II S. 370. **27** Ebenda II S. 412. **28** Ebenda III S. 214 S. **29** Über den Aufenthalt der polnischen Konföderierten in der nördlichen Bukowina vergl. Doc. Call. II S. 377 (No. 356), S. 381 (No. 358), S. 572 (No. 33). **30** Darüber wird im 4. Kap. Näheres gesagt werden. **31** Horecza S. 15. **32** Pitz. Prot. 1787 (s. oben S. 95) No. 31, 269, 279 u. 281. **33** Ebenda No. 60 u. 170. **34** Bericht Splénys v. 11. Nov. 1774 bei D. Werenka, Bukowinas Entstehen und Aufblühen (aus Archiv f. österr. Gesch. LXXVIII, Wien 1892) S. 145. **35** Pitz. Prot. No. 33, 198 u. 268.

Drittes Kapitel

1 D. Kantemir, Descriptio Moldaviae (— Operele principelui Demetriu Cantemiru I, Bukarest 1872) S. 17: Czernauciorum ager, longo tractu Poloniae conterminus. Huius oppidum praecipuum Cernaucii in boreali (?) Hierasi ripa situm. **2** Die Ausdrücke starosta und capitaneus sind schon in Urk. von 1499 belegt; vergl. Doc. II 2 S. 719 (— Ulanicki a. a. O. S. 176) u. S. 444. Auf den polnischen Ursprung dieser Bezeichnung verweist schon Splény in seiner Denkschrift von 1775 (Beschreibung d. Buk. herausgeb. von Polek S. 26); er meint, der Titel sei übernommen worden, um den Kreisvorsteher des Czernowitzer Kreises «ein mehreres Ansehen bei denen benachbarten Polen zu geben». Doch hiess auch der Vorstand des Bezirkes Putna in der südl. Moldau Starost (Rogalski, Dzieje ksiestw naddunajskich I [Warschau 1861] S. 782). **3** Iorga, Gesch. d. rum. Volkes II (Gotha 1905) S. 159. **4** Auszeichnung von 1742: ispravnicul de Cernăuți (Stud. VI S. 283). Enzenberg in s. Denkschr. v. 1779 spricht von Ispravniken in Suczawa u. Czernowitz (Zieglauer, I S. 133). **5** Aus der Stelle der Chronik des Ureki: Cronicele I S. 138, darf man nicht schliessen, daß schon Alexander der Gute bei der Organisation der moldauischen Hof- und Landesämter auch die Starosteie von Czernowitz geschaffen habe; diese dürfte

ярмарків у Колачині, тобто на галицькому кордоні (Stud. VI S. 361); зате нічого й зараз не чути про великі ярмарки в Чернівцях. **13** Див. Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern II S. 367 f. **14** Cronicele I S. 172, 396. Див. Gesch. d. Buk. II (2. Aufl.) S. 23 f.; Fischer, Kosmin (Jahrb. Buk. Landm. X S. 37 ff). Akta grodzkie i ziemski X No. 174 (29-го жовтня король Ольбрахт «на полі біля Чернівців» видає грамоту). Про рицарський меч див. Wickenhauser у Czern. Ztg. 1890 No. 54 і 56. **15** Cronicele I S. 183. **16** Грамоти від 1499, 1510 та 1519 року цитувалися вище в прим. 9. **17** Doc. II. 3. S. 605. **18** Cronicele I S. 183. **19** Там само I S. 256 (див. також S. 492) і S. 288. **20** Там само I S. 319 f. **21** Там само I S. 342, 353; а також II S. 205 f. **22** Там само I S. 352. **23** Stud. III S. 16. **24** Cronicele II S. 219, 238, 265; також 35 і 231. Stud. III S. 19. Hasdeu, I. 2. S. 13 No. 285. **25** Факти знаходимо в Cronicele II S. 68 ff, S. 134 ff, S. 292 ff і 333; III 39 ff і 116 ff. Про битву між росіянами і шведами «біля Чернівецької гори» див. зокрема II S. 68 f і 292; що ця битва відбулася на Цецині, це тільки припущення Віккенгаузера (Bochotin I S. 47); У праці «Horecza» S. 5 Віккенгаузер думав, мабуть, про пагорб Городище біля Горичі. **26** Cronicele II S. 370. **27** Там само II S. 412. **28** Там само III S. 214 S. **29** Про перебування польських конфедератів на Північній Буковині див. Doc. Call. II S. 377 (No. 356), S. 381 (No. 358), S. 572 (No. 33). **30** Про це докладніше буде мовитися в 4-му розділі. **31** Horecza S. 15. **32** Pitz. Prot. 1787 (див. вище, S. 95) No. 31, 269, 279 і 281. **33** Там само No. 60 і 170. **34** Доповідь Сплєні від 11-го листопада 1774 року, див. D. Werenka, Bukowinas Entstehen und Aufblühen (aus Archiv f. österr. Gesch. LXXVIII, Wien 1892) S. 145. **35** Pitz. Prot. No. 33, 198 і 268.

Розділ третій

1 D. Kantemir, Descriptio Moldaviae (— Operele principelui Demetriu Cantemiru I, Bukarest 1872) S. 17: Czernauciorum ager, longo tractu Poloniae conterminus. Huius oppidum praecipuum Cernaucii in boreali (?) Hierasi ripa situm. **2** Слова староста та капітан зустрічаються вже у грамоті від 1499 року, див. Doc. II 2 S. 719 (— Ulanicki a. a. O. S. 176) і S. 444. На польське походження цієї назви вказує ще Сплєні у своїй пам'ятці з 1775 року (Beschreibung d. Buk. herausgeb. von Polek S. 26); він вважає, що титул запозичено для того, щоб начальникові Чернівецького округу «надати більшого авторитету серед поляків-сусідів». Але й начальник округу Путна у Південній Молдові називався старостою. (Rogalski, Dzieje ksiestw naddunajskich I [Warschau 1861] S. 782). **3** Iorga, Gesch. d. rum. Volkes II (Gotha 1905) S. 159. **4** титул з 1742 року: ispravnicul de Cernăuți (Stud. VI S. 283). Енценберг у своїй пам'ятці від 1779 р. говорить про ісправників Сучави і Чернівців (Zieglauer, I S. 133). **5** З літопису Уреки (Cronicele I S. 138) не можна зробити висновок, що Олександр Добрий, організовуючи придворні та крайові служби, заснував також Чернівецьке староство; воно, мабуть,

erst später mit dem Amte des Schwerträgers (spatar) verbunden worden sein. Wenn schon seit Alexanders Zeiten Czernowitzer Starosten bestanden hätten, würden nicht bis 1499 alle Nachrichten über sie fehlen. **6** Vergl. die vorhergehende Anm. (spătaru mare și staroste de Cernăuți). Ebenso bemerkt Kantemir, Descriptio Moldaviae S. 17, daß die «administratio (von Czernowitz) magni spatharii muneris est annexa». **7** Kantemir a. a. O. S. 79: Spatharius magnus, supremus principis ensifer, cubiculariis spathariae praeest et dimidii Czernauiciorum agri praefecturam sibi commissam habet. Vergl. auch Hasdeu I S. 170. **8** Vergl. außer der unten folgenden Übersicht der Starosten vor allem Enzenbergs Bericht von 1779 bei Zieglauer, I S. 133. **9** Cronicele III S. 179. **10** Molda V S. 37 (Jahr 1693), Doc. Call. I S. 441 (1. 1760), S. 453 (1. 1761), S. 460 (1. 1763); II S. 174 (1. 1744), S. 193 (1. 1767). Derselbe, Stud. V S. 416 S.; VI S. 282, 283, 287, 344 u. ö. **11** Stud. V S. 417 (J. 1772 Jänner u. April). **12** Eines der Hofämter. **13** Cronicele III S. 179. **14** Werenka, Bukow. Entstehen S. 62. **15** Doc. Call. II S. 337. Im J. 1765 wird «Gheorghe substitutus staroste de Cernăuți» genannt (Stud. V S. 416). **16** Capitaneus Czarnoviciensis (Doc. II S. 444); starosta Czernowskij (ebenda S. 719 und Ulanicki S. 176). Molda IV S. 136. **17** Hasdeu I. 2 S. 1 ff. **18** Doc. II. 3. S. 602. Bochotin I S. 22 u. 29 S.; Molda III S. 66. **19** Bochotin I S. 28. **20** Werenka, Urkundliche Nachrichten über die Städte Cecina und Tschernowitz (progr. Oberrealschule Czernowitz 1906,7) S. 18 Anm. 9. **21** Bochotin I S. 6 ff. Urk. No. V ff. **22** Ebenda, S. 69 f. Urk. No. VI u. VII. **23** Hasdeu III No. 204. **24** Bochotin S. 70 No. VII; Lenza erscheint als gewesener Starost in einer undatierten Urkunde bet Hasdeu a. a. O. No. 203. **25** Hasdeu III S. 205. Bochotin S. 70 ff No. IX u. X. An letzter Stelle wird Gabrilasch schon als parkalab von Chotin bezeichnet. **26** Bochotin S. 29. Dazu Cronicele I S. 288. **27** Stud. V S. 400. **28** Hasden III S. 241. **29** Ebenda III S. 242. **30** Molda II. 2. S. 166. **31** Stud. V S. 402. **32** Hasden III S. 246 u. 247. **33** Ebenda III S. 272 (1705 als tot genannt; sein Sohn war Rottmeister in polnischen Diensten) **34** Molda V. 2 S. 37. Der Kerkerwart war ein hoher Hof- und Staatsbeamter. Vergl. Kantemir, Discriptio Moldaviae S. 81 **35** Werenka, Bukowinas Entstehen S. 62 (Bericht von 1773): Der vorletzte Starost des Czernowitzer Distrikts, als er noch in polnischen Händen gewesen (also vor 1699), war ein Pototzki und der letzte ein Turkul aus Rolan. **36** Cronicele II S. 71. **37** Molda II. 1. S. 29. **38** Cronicele II S. 145. **39** Stud. VI S. 128 f (1719): Dimitrie Macrii biv Vel Ban; ebenda III S. 36 und Molda IV. I. S. 38 (1721). **40** Stud. VI S. 129 No. 12 u. No. 13. Über das Hofamt des Stallmeisters s. Kantemir a. a. O., S. 80. **41** Stud. VI S. 130. Über das Amt des Clucer magnus S. Kantemir S. 80; er wachte über die Vorratskammern des Fürsten. **42** Molda V. 2. S. 40. **43** Cronicele III S. 179. Über den Speicherwart (Zitniciar magnus) S. Kantemir S. 80. **44** Stud. V S. 411. Der Medelnicer magnus reichte bei grossen Festlichkeiten dem Fürsten das Waschbecken vor der Mahlzeit. Kantemir S. 80. **45** Stud. V S. 237. Offenbar identisch mit Jenachi Halepliu staroste de Cernăuți in Doc. Call. II S. 174. **46** Molda I S. 128. Über das

було пізніше пов'язано з посадою мечоносця (спатара). Якщо б Чернівецькі старости існували ще з часів Олександра, то не були б відсутні всі повідомлення про них до 1499 року. **6** Див. попередню примітку (spătaru mare și staroste de Cernăuți). Те саме зауважує Кантемір, Descriptio Moldaviae S. 17, що «administratio (Чернівців) magni spatharii muneris est annexa». **7** Кантемір а. а. О. S. 79: Spatharius magnus, supremus principis ensifer, cubiculariis spathariae praeest et dimidii Czernauiciorum agri praefecturam sibi commissam habet. Див. також Hasdeu I S. 170. **8** Дивись, крім нижче наведеного огляду старост, також доповідь Енценберга за 1779 рік: Zieglauer, I S. 133. **9** Cronicele III S. 179. **10** Molda V S. 37 (1693 рік), Doc. Call. I S. 441 (1. 1760), S. 453 (1. 1761), S. 460 (1. 1763); II S. 174 (1. 1744), S. 193 (1. 1767). Той самий, Stud. V S. 416 S.; VI S. 282, 283, 287, 344 і о. **11** Stud. V S. 417 (1. 1772 Jänner u. April). **12** Одна з придворних посад. **13** Cronicele III S. 179. **14** Werenka, Bukow. Entstehen S. 62. **15** Doc. Call. II S. 337. В 1765 році названо «Gheorghe substitutus staroste de Cernăuți» (Stud. V S. 416). **16** Capitaneus Czarnoviciensis (Doc. II S. 444); starosta Czernowskij (там же S. 719 та Ulanicki S. 176). Molda IV S. 136. **17** Hasdeu I. 2 S. 1 ff. **18** Doc. II. 3. S. 602. Bochotin I S. 22 і 29 S.; Molda III S. 66. **19** Bochotin I S. 28. **20** Werenka, Urkundliche Nachrichten über die Städte Cecina und Tschernowitz (progr. Oberrealschule Czernowitz 1906,7) S. 18 Anm. 9. **21** Bochotin I S. 6 ff. Urk. No. V ff. **22** Там само, S. 69 f. грамота No. VI і VII. **23** Hasdeu III No. 204. **24** Bochotin S. 70 No. VII; Ленцу називають колишнім старостою в одній недатованій грамоті: Hasdeu a. a. O. No. 203. **25** Hasdeu III S. 205. Bochotin S. 70 ff No. IX і X. В останньому місці Гаврилаша вже названо пиркалабом Хотина. **26** Bochotin S. 29. Про це Cronicele I S. 288. **27** Stud. V S. 400. **28** Hasden III S. 241. **29** Там само III S. 242. **30** Molda II. 2. S. 166. **31** Stud. V S. 402. **32** Hasden III S. 246 і 247. **33** Там само III S. 272 (1705 року названо мертвим; його син був ротмістром на службі у поляків). **34** Molda V. 2 S. 37. Начальник тюрми був високим придворним і державним чиновником. Пор.: Кантемір, Discriptio Moldaviae S. 81 **35** Werenka, Bukowinas Entstehen S. 62 (Bericht von 1773): Передостаннім старостою Чернівецького округу, коли округ ще перебував у польських руках, тобто до 1699 року, був якийсь Потоцький, а останнім якийсь Туркул з Польщі. **36** Cronicele II S. 71. **37** Molda II. 1. S. 29. **38** Cronicele II S. 145. **39** Stud. VI S. 128 f (1719): Dimitrie Macrii biv Vel Ban; там само III S. 36 і Molda IV. I. S. 38 (1721). **40** Stud. VI S. 129 No. 12 і No. 13. Про придворну посаду шталмейстера (конюшого) див. Кантемір а. а. О., S. 80. **41** Stud. VI S. 130. Про посаду Clucer magnus див. Кантемір S. 80; він наглядав за коморами князя. **42** Molda V. 2. S. 40. **43** Cronicele III S. 179. Про комірника (Zitniciar magnus) див. Кантемір S. 80. **44** Stud. V S. 411. Medelnicer magnus подавав на великі свята князеві глек для умивання перед банкетом. Кантемір S. 80. **45** Stud. V S. 237. Очевидно, ідентичний з Jenachi Halepliu staroste de Cernăuți в Doc. Call. II S. 174. **46** Molda I S. 128. Про посаду

Amt des Truchsess (stolnik magnus) s. Kantemir S. 79. **47** Stud. VI S. 281. **48** Doc. Call. II S. 175. **49** Molda V. 2. S. 40. **50** Stud. V S. 413 u. 414 (3. Aug. u. 5. Okt.). **51** Verwaltungsbericht der Landeshauptstadt Czernowitz s. 1887 S. 2 (ohne Quellenangabe). **52** In der Urkunde des Wojwoden Konstantin Rakoviță vom 24. April 1751, mit welcher den Czernowitzern die Freiheit von der Salzsteuer bestätigt wird, wird gesagt, daß ihre früheren Vorrechtsbriefe ihnen «in den Tagen des Wojwoden Konstantin Nikolais der gewesene grosse Speicherwart Nicolae Kostin, damaliger Starost von Czernowitz, abgesondert habe. Der Wojwode Konstantin Mavrokordat, Sohn des Nikolaus, herrschte 1733-1735, 1741-1743, 1748-1749; in welche Regierungszeit das erwähnte Ereignis fällt, ist zweifelhaft. Vergl. Stud. V S. 415 u. 422, ferner Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 23 (ebenso das handschriftliche Pitz. Prot.). **53** Horecza S. 17, Stud. V S. 415. **54** Cronicele III S. 229; ernannt vom Fürsten Konstantin Racoviță bei Antritt seiner zweiten Regierung (1756). **55** Stud. V S. 416 u. 428; Doc. Call. II S. 175 (Jenacachi biv Vel Păharnic). Über das Amt des Paharnik S. Kantemir S. 79. **56** Doc. Call. II S. 176 (No. 12, 13, 15), S. 177 (No. 18); ebenda I S. 441. **57** Doc. Call. II S. 179. **58** Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 17 Anm. 5 (Enăkaki); Molda I S. 193 (Ienaki Aga, gew. grosser Schenk); Cronicele III S. 246 (Ienakaki Milu); Doc. Call. II S. 190; Molda II. I S. 40 (Enakaki Milo). J. Boscovich, Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait a la suite de son exc. Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre en 1762 (Lausanne 1762) S. 302; Millo, Grec de naissance, qui prétend etre d'origine Française. Auch Jorga, Gesch. d. rum. Volkes II S. 181 u. 185. **59** Doc. Call. II S. 181. **60** Molda IV. I S. 142 u. 143; Doc. Call. I S. 460 u. II S. 191 Horecza S. 9. Über den Spatarius magnus vergl. oben S. 13. Im Pitz. Prot. erscheint Sturdza bei No. 257 (mit unrichtiger Zeitbestimmung). **61** Stud. V S. 416. **62** Stud. V S. 428 und Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 17 Anm. 6. **63** Stud. V S. 416; vielleicht identisch mit dem vorgenannten. **64** Ebenda S. 416 S. **65** Molda II. I S. 49. **66** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 17 Anm. 7; Doc. Call. II S. 193. **67** Werenka a. a. O. S. 18 Anm. 10. **68** Doc. Call. II S. 196. Nach Werenka S. 17 Anm. 1 soll dieser Starost auch 1764 vor-kommen. **69** Doc. Call. II S. 372 Anm. I, S. 380 Anm. (hier erscheint Georg als Medelnitzer), S. 382 No. 360 u. 361. **70** Doc. Call. II S. 377, 381 S (No 360-362). Vergl. auch S. 374 Anm. I. **71** Molda II. I. S. 54. **72** Stud. V S. 417 (3 Urk.). Mit der Urk. vom 21. Februar 1771 wird den «Masilen, Ruptaschen, Worniken und allen anderen Bewohnern des Czernowitzer Zinuts verkündet, daß der russische General Rumintzow den Hereskul zum Starosten eingesetzt habe». Im J. 1772 erscheint Hereskul im Pitz. Prot. No. 173 und im J. 1773 ebenda No. 323. Ebenda No. 69 werden Imboul und Hereskul als Starosten genannt. **73** Vergl. oben Anm. 14. Imboul wird in dem betreffenden Berichte Miegs ein «National-Franzose» genannt. Im Pitz. Prot. erscheint er unter No. 58 u. 69; vergl. ferner ebenda No. 352. **74** Stud. V S. 427. **75** Vergl. d. Anm. 16 u. 17 genannten Urk. von 1499, 1510, 1519 u. 1527. Stud. VI S. 287 u. 292 (Jahr 1742). Doc.

stольника (stolnik magnus) див. Kantemir S. 79. **47** Stud. VI S. 281. **48** Doc. Call. II S. 175. **49** Molda V. 2. S. 40. **50** Stud. V S. 413 i 414 (3 септ. i 5 септ.). **51** Verwaltungsbericht der Landeshauptstadt Czernowitz s. 1887 S. 2 (без наведення джерел). **52** У грамоті воєводи Костянтина Раковіци від 24 квітня 1751 р., якою підтверджується звільнення чернівчан від соляного податку, говориться, що колишній великий комірник Николай Костін у дні воєводи Костянтина Николая вимагав скасування їхнього ранішого права. Воєвода Костянтин Маврокордат, син Николая, правив у 1733-1735, 1741-1743 та 1748-1749 рр. До якого з цих періодів правління належить згадана подія, невідомо. Див. Stud. V S. 415 i 422, а також Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 23 (так само рукописний Pitz. Prot.). **53** Horecza S. 17, Stud. V S. 415. **54** Cronicele III S. 229; призначений князем Костянтином Раковіцою, коли той вступав удруге на престол (1756). **55** Stud. V S. 416 i 428; Doc. Call. II S. 175 (Jenacachi biv Vel Păharnic). Про посаду пагарника див. Kantemir S. 79. **56** Doc. Call. II S. 176 (No. 12, 13, 15), S. 177 (No. 18); там же I S. 441. **57** Doc. Call. II S. 179. **58** Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 17 Anm. 5 (Enăkaki); Molda I S. 193 (Єнакі Ага, колишній великий виночерпій); Cronicele III S. 246 (Ienakaki Milu); Doc. Call. II S. 190; Molda II. I S. 40 (Enakaki Milo). I. Boscovich, Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait a la suite de son exc. Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre en 1762 (Lausanne 1762) S. 302; Millo, Grec de naissance, qui prétend etre d'origine Française. Теж Jorga, Gesch. d. rum. Volkes II S. 181 u. 185. **59** Doc. Call. II S. 181. **60** Molda IV. I S. 142 i 143; Doc. Call. I S. 460 i II S. 191 Horecza S. 9. Про Spatarius magnus див. вище, стор. 13. В Pitz. Prot. Стурдза з'являється під номером 257 (з неточним позначенням часу). **61** Stud. V S. 416. **62** Stud. V S. 428 i Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 17 Anm. 6. **63** Stud. V S. 416; мабуть ідентично з попереднім. **64** Там же S. 416 S. **65** Molda II. I. S. 49. **66** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 17 Anm. 7; Doc. Call. II S. 193. **67** Werenka a. a. O. S. 18 Anm. 10. **68** Doc. Call. II S. 196. Згідно з Werenka S. 17 Anm. 1 цей староста був уже у 1764 році. **69** Doc. Call. II S. 372 Anm. I, S. 380 Anm. (тут Георгій фігурує як мидельничер), S. 382 No. 360 i 361. **70** Doc. Call. II S. 377, 381 S (No- 360-362). Див. також S. 374 Anm. I. **71** Molda II. I. S. 54. **72** Stud. V S. 417 (3 док.). Грамотою від 21-го лютого 1771 р. доводилося «до відома всіх мазилів, рупташів, двірників та інших жителів Чернівецького цинуту, що російський генерал Румянцев призначив Герескула старостою». У 1772 р. Герескул фігурує в Pitz. Prot. No. 173, а в 1773 р. Там же, № 323. Там же, № 69, старостами називають Імбо та Герескула. **73** Див. вище, прим. 14. У відповідній доповіді Міга названо Імбо «націонал-французом». В Pitz. Prot. він фігурує під No. 58 i 69; див. далі там же No. 352. **74** Stud. V S. 427. **75** Див. примітку 16 i 17 названої грамоти від 1499, 1510, 1519 i 1527 рр. Stud. VI S. 287, 292 (1742). Doc. Call. II S. 371 S, 373, 487 i o. **76** Doc. II. 3. S. 602. **77** Cronicele II S. 71 i 293 S. **78** Doc.

Call. II S. 371 S, 373, 487 u. ö. **76** Doc. II. 3. S. 602. **77** Cronicele II S. 71 u. 293 S. **78** Doc. Call. II S. 378, 381 u. ö. **79** Ebenda S. 373. **80** Molda II. I. S. 54. **81** Boscovich a. a. O., S. 303 ff. **82** Bochotin I S. 69 No. VI (um 1600); Molda V S. 37 (Jahr 1693 u. 1709); Molda I S. 128 (Jahr 1742); Stud. VI S. 283 (Jahr 1742); Doc. Call. II S. 174 (Jahr 1744); ebenda S. 176 u. 177 (Jahr 1759); ebenda I S. 441 (Jahr 1760); ebenda S. 453 (Jahr 1761); Molda I S. 193 (Jahr 1761). **83** Vergl. die Bemerkungen oben über den Starosten Makri. Weitere Belege folgen unten. Vergl. Stud. VI S. 308 u. 344. **84** Stud. VI S. 361. **85** Kaindl, Gesch. d. Deutschen II S. 385. Molda II. I. S. 49. **86** Bochotin I S. 69 No. V, VI und VII (1599—1603): Semion Paschin, Gregor Paschin; Bobrik grosser Watach und mehrere Watachen; Iakim und Ion. **87** Vergl. zum folgenden Gesch. d. Buk. II S. 44 und die dort zitierten Schriften. **88** Im 1. 1742 erscheint ein «Vaf pisar ot Cernăuți» (Stud. VI S. 381); ebenso werden landesfürstliche «pisar» 1763 genannt (Doc. Call. II S. 104 u. 133); den Kaufbrief von 1753 zu No. 18 des Pitz. Prot. hat Logofet Konstantin geschrieben; die Urk. von 1773 zu No. 261 der Logofet Konstantin Palladi. **89** Vasile căpitan de Barani 1751 (Stud. V S. 415) u. 1753 (Pitz. Prot. No. 18; vergl. auch No. 267); Iosif Baran 1765 (Stud. V S. 416); Iwanko Baran 1766 (Pitz. Prot. No. 414). **90** Umblatoren von Czernowitz (umblătorii de Cernăuți) werden 1763 in einer Abgrenzungsurkunde von Petriceni am Sereth genannt (Doc. Call. I S. 451). Gregor Sluchaiko, ehemaliger Wataf der Umblatoren 1747 (Pitz. Prot. No. 216); Nistor Umblator um 1767 (ebenda No. 146); Vasili Umblator 1773 (No. 261); Simen Umblator 1778 (No. 34); Zacharias Umblator 1778 (No. 230). **91** Demeter Arnaut 1767 (Pitz. Prot. No. 91), Panaite Stirbul Arnaut 1762-1787 u. Stojan Arnaut 1775 (No. 168; vergl. No. 2641), Panaite Tschausch 1771 (No. 263), Todosi Viesko Arnaut und Ifraimi Arnaut 1773 (No. 125), Michael Arnaut 1774 (No. 342), Haiwas Arnaut 1775 (No. 398), Iliana die Frau eines Arnauten 1779 (No. 141). Hier sei auch erwähnt, daß in einer Urk. von 1642 unter den Zeugen auch ein «Isac curierul domnesc din Cernăuți» erscheint (Stud. V S. 399). **92** Doc. Call. II S. 190 (No. 79), S. 192 (No. 88). **93** Doc. Call. II S. 131 zum Jahre 1763: Beşliagăi i beşliilor de Cernăuți. Dazu derselbe, Gesch. d. rum. Volkes II S. 516. **94** Stud. V S. 406. Pitz. Prot. No. 171 Über Namesniken von Sereth vergl. Stud. V S. 223 u. 658. Es könnten aber auch andere «Stellvertreter» gemeint sein. **95** Vochotin I S. 30 ff, 77, 94, 95, 114. Diese Stellen sind für die Kenntnis der damaligen Abgaben, des Rechtsverfahrens u. s. w. interessant. **96** Vergl. oben S. 50; ferner Stud. VI S. 360 u. 381. **97** Pitz. Prot. No. 352 u. 355. **98** Deshalb hiess diese Kirche auch die Zollkirche. **99** Splény S. 61. **100** Doc. Call. II S. 173 No. 1-3. **101** Stud. VI S. 343. **102** Ebenda S. 370. **103** Ebenda V S. 414. **104** Ebenda S. 415. **105** Horecza, S. 8; vergl. auch S. 6. **106** Doc. Call. II S. 176. Nikolai Dumitresku, ein Sohn des Hauptmanns Vasil, erscheint 1768—1787 (Pitz. Prot. No. 396). **107** Ebenda No. 335; ferner No. 23 u. 391. Nebenbei sei bemerkt, daß wie in Czernowitz so auch in Fokschan ein Grenzkapitän seinen Sitz hatte. Fr. Schüler v. Call. II S. 378, 381 i o. **79** Там само S. 373. **80** Molda II. I. S. 54. **81** Boscovich a. a. O., S. 303 ff. **82** Bochotin I S. 69 No. VI (близько 1600); Molda V S. 37 (роки 1693, 1709); Molda I S. 128 (рік 1742); Stud. VI S. 283 (рік 1742); Doc. Call. II S. 174 (рік 1744); там само S. 176 і 177 (рік 1759); там само I S. 441 (рік 1760); там само S. 453 (рік 1761); Molda I S. 193 (рік 1761). **83** Див. примітки про старосту Макрі. Нижче наведено інші докази. Див. Stud. VI S. 308 і 344. **84** Stud. VI S. 361. **85** Kaindl, Gesch. d. Deutschen II S. 385. Molda II. I. S. 49. **86** Bochotin I S. 69 No. V, VI und VII (1599—1603): Семен Пашин, Григорій Пашин; Бобрік, великий ватаг та інші ватаги; Яким і Іон. **87** Див. наступну Gesch. d. Buk. II S. 44 і там цитовані праці. **88** У січні 1742 р. з'являється якийсь «Vaf pisar ot Cernăuți» (Stud. VI S. 381); так само 1763 р. названо земельно-княжих писарів. (Doc. Call. II S. 104 і 133); Документ про купівлю від 1753 р. до № 18 Pitz. Prot. написав логофет Костянтин; грамоту від 1773 р. до № 261 – логофет Костянтин Палладій. **89** Василь, капітан биранив 1751 (Stud. V S. 415) і 1753 (Pitz. Prot. No. 18; див. також No. 267); Йосип, биран 1765 (Stud. V S. 416); Іванко, биран 1766 (Pitz. Prot. No. 414). **90** Чернівецьких умблаторів (umblătorii de Cernăuți) згадують 1763 р. в одній з грамот про межі в Петриченах над Серетом (Doc. Call. I S. 451). Григорій Слухайко, колишній ватаг умблаторів 1747 (Pitz. Prot. No. 216); Ністор, умблатор у 1767 р. (там же No. 146); Василь, умблатор 1773 р. (No. 261); Семен, умблатор 1778 р. (No. 34); Захарій, умблатор 1778 р. (No. 230). **91** Дмитро, арнаут 1767 р. (Pitz. Prot. No. 91), Панаїт Стирбул, арнаут 1762-1787 і Стоян, арнаут 1775 р. (No. 168; див. No. 2641), Панаїт Чауш 1771 р. (No. 263), Тодось Віско, арнаут і Єфрем, арнаут 1773 р. (No. 125), Михайло, арнаут 1774 р. (No. 342), Гайвас, арнаут 1775 р. (No. 398), Іляна, дружина одного з арнаутів 1779 р. (No. 141). Тут треба теж сказати, що в одній з грамот від 1642 р. серед свідків фігурує якийсь «Isac curierul domnesc din Cernăuți» (Stud. V S. 399). **92** Doc. Call. II S. 190 (No. 79), S. 192 (No. 88). **93** Doc. Call. II S. 131 1763 рік: Beşliagăi i beşliilor de Cernăuți. Про це того ж автора Gesch. d. rum. Volkes II S. 516. **94** Stud. V S. 406. Pitz. Prot. No. 171 Про серетських намісників див. Stud. V S. 223 і 658. Але могли матися на увазі й інші намісники. **95** Vochotin I S. 30 ff, 77, 94, 95, 114. Ці місця цікаві своєю інформацією про тодішні платежі, судочинство і т. ін. **96** Див. вище, стор. 50; крім того Stud. VI S. 360 і 381. **97** Pitz. Prot. No. 352 і 355. **98** Тому цю церкву називали також митною церквою. **99** Splény S. 61. **100** Doc. Call. II S. 173 No. 1-3. **101** Stud. VI S. 343. **102** Там же, стор. 370. **103** Там же V S. 414. **104** Там же, стор. 415. **105** Horecza, S. 8; див. також стор. 6. **106** Doc. Call. II S. 176. Николай Думітреску, син капітана Василя, фігурує в 1768-1787 рр. (Pitz. Prot. No. 396). **107** Там же No. 335; далі No. 23 і 391. Принагідно зауважимо, що як у Чернівцях, так і у Фокшанах був прикордонний

Libloy, aus der Türken- und Jesuitenzeit vor und nach dem I. 1600 (Berlin 1877) S. 38. **108** Splény S. 62-64. **109** Enzenbergs Vericht von 1779 bei Zieglauer I S. 133 S. **110** Splény a. a. O. **111** Ebenda S. 48. **112** Pitz. Prot. No. 256, 266 u. 267. Auch nach einer Urk. von 1727 über den Tausch von Häusern am (Alten) Markt muß das Gefängnis die im Text angegebene Lage gehabt haben. Darnach ist die Angabe Molda II. 2. S. 162 zu berichten. **113** Pitz. Prot. No 187.

Viertes Kapitel

I Vergl. Gesch. d. Buk. II S. 41. **2** Vergl. Horecza S. 4 S (dazu Moldawa I S. 68 die Urk. v. 1473); Bochotin an vielen Stellen; Kaindl, Zuczka (Jahrb. d. Landesmus. VIII) S. 16 S. **3** Diese Anhöhe wurde in den letzten Jahren gelegentlich der neuen Bahnhofsanlagen abgetragen. **4** Vergl. vor allem Moldawa I S. 68, Bochotin S. 71 ff. **5** Denisiuka liegt am nördlichen Ende der gegenwärtigen Fahrbrücke und gehört zu Lenkoutz. Zuczka und Denisiuka werden 1627 zum erstenmal genannt (Bochotin S. 71). Über die Ableitung der Namen s. Horecza S. 4, 5 und 28. **6** Lenkoutz und Rohozna werden urkundlich seit dem 16. Jahrh. genannt. Vergl. Horecza S. 5, Bochotin S. 69. **7** Bochotin S. 70 Urk. No. IX. **8** Sämtliche Belege in Bochotin. **9** Pitz. Prot. Werenka, Urk. Nachrichten I S. 22. Vergl. auch Pfarrchronik S. 5. Auch ein noch nicht veröffentlichtes Schriftstück, das Grenzstreitigkeiten zwischen Czernowitz und Michalce betrifft, berührt diese Überlieferung. **10** Bochotin S. 86 S. Urk. No. 23 (1660), S. 112 No. 55 (1743), S. 116 No. 59 (1758). Vergl. dazu die Abgrenzungen von 1782 in Pitz. Prot. u. Werenka, Urk. Nachrichten I S. 29 S; Kaindl, Zuczka S. 31. **11** Zum folgenden vergl. vor allem Horecza. **12** Sämtliche Urk. werde ich an anderer Stelle veröffentlichen. Auf jene von 1751 verweist Jorga in Stud. V S. 415; auf die von 1760 Doc. Call. II S. 178, endlich auf die Urk. von 1766 ebenda S. 194. **13** Doc. Call. II S. 192 No. 91. **14** Es geschieht dies in den Anm. 12 genannten Urkunden. **15** Über die Streitigkeiten mit Michalce vergl. die Abgrenzungsurk. v. 1782 im Pitz. Prot. und Werenka, Urk. Nachrichten S. 28 u. 30. Ein bisher unbekanntes Schriftstück über die angeblichen Ansprüche des Grundherrn von Michalce und den Besitz des Klosters Horecza in diesem Stadtteile werde ich an anderer Stelle veröffentlichen. Bedeutung hat die Angabe über klösterliche Besitzungen in dieser Gegend insofern, als durch sie der später austauschende Namen Manasteriska (monaster — Kloster, eine auch für Horecza übliche Bezeichnung) erklärt würde. **16** Stud. VI S. 132 No. 20. **17** Doch erfahren wir dies erst 1775. Jahrb. d. Landesmus. I S. 30. Angeblich hätte einst der westliche Teil des Weichbildes von Czernowitz zu Michalce-Kamena gehört. **18** Gesch. d. Buk. II S. 40 S. **19** Zum folgenden vergl. jetzt vor allem Gesch. d. Deutschen in den Karpathenländern II S. 393 ff. Die besonderen Belege für Czernowitz folgen unten im Text. **20** Die Bemerkung Molda II. 2 S. 166 ist irrig. Vergl. Gesch. d. Deutschen in d. Karpatenländern II S. 400. **21** Andere Czern. Siegel werden erwähnt Molda II. 2. S. 166; Stud. V S. 71. **22** Bochotin I S. 69, Urk. No. 5. Das Original der Urk. ist unbekannt;

kapitän. Fr. Schüler v. Libloy, aus der Türken- und Jesuitenzeit vor und nach dem I. 1600 (Berlin 1877) S. 38. **108** Splény S. 62-64. **109** Доповідь Енценберга за 1779 р., Zieglauer I S. 133 S. **110** Splény a. a. O. **111** Там же, стор. 48. **112** Pitz. Prot. No. 256, 266 і 267. Теж за однією з грамот від 1727 р. про обмін будинками на (Старому) ринку, тюрма, мабуть, була там, де позначено в тексті. Тому треба виправити інформацію Molda II. 2. S. 162. **113** Pitz. Prot. No 187.

Розділ четвертий

I Див. Gesch. d. Buk. II S. 41. **2** Див. Horecza S. 4 S (про це теж Moldawa I S. 68 грамота від 1473 р.); Bochotin у багатьох місцях; Kaindl, Zuczka (Jahrb. d. Landesmus. VIII) S. 16 S. **3** Цей пагорб було знесено в останні роки через будівництво вокзалу. **4** Див. передовсім Moldawa I S. 68, Bochotin S. 71 ff. **5** Денисівка знаходиться на північному кінці теперішнього проїжджого мосту і належить до Ленківців. Жучка і Денисівка вперше називаються в 1627 р. (Bochotin S. 71). Про походження назви див. Horecza S. 4, 5 і 28. **6** Ленківці і Рогізна вперше названі у грамоті з 16-го століття. Див. Horecza S. 5, Bochotin S. 69. **7** Bochotin S. 70 Документ No. IX. **8** Всі посилання в Bochotin. **9** Pitz. Prot. Werenka, Urk. Nachrichten I S. 22. Див. також Pfarrchronik S. 5. Ще одна неопублікована праця, що розглядає суперечку між Чернівцями і Михальчим, згадує цей переказ. **10** Bochotin S. 86 S. Док. No. 23 (1660), S. 112 No. 55 (1743), S. 116 No. 59 (1758). Про це див. встановлення меж у 1782 році у Pitz. Prot. і Werenka, Urk. Nachrichten I S. 29 S; Kaindl, Zuczka S. 31. **11** Про це див. передовсім Horecza. **12** Всі грамоти я опублікую в іншому місці. На грамоти від 1751 р. вказує Jorga в Stud. V S. 415; на грамоти від 1760 р. Doc. Call. II S. 178, нарешті про грамоти від 1766 р. там же, стор. 194. **13** Doc. Call. II S. 192 No. 91. **14** Це є у примітці 12 названої грамоти. **15** Про суперечки з Михальчим див. грамоти про межі від 1782 р. у Pitz. Prot. і Werenka, Urk. Nachrichten S. 28 і 30. У іншій праці я опублікую поки що невідомий документ про претензії михальчанського поміщика і про власність монастиря Горича у цій частині міста. Повідомлення про власність монастиря в цій місцевості мають те значення, що вони пояснюють походження назви Монастирська, яка стає відомою пізніше. **16** Stud. VI S. 132 No. 20. **17** Але про це ми дізнаємося тільки в 1775 р. Jahrb. d. Landesmus. I S. 30. Колись західна частина території Чернівців начебто належала до Михальчого-Кам'яної. **18** Gesch. d. Buk. II S. 40 S. **19** Про це див. передовсім Gesch. d. Deutschen in den Karpathenländern II S. 393 ff. Особливі свідчення про Чернівці подані нижче у тексті. **20** Зауваження Molda II. 2 S. 166 помилкове. Див. Gesch. d. Deutschen in d. Karpatenländern II S. 400. **21** Про інші чернівецькі печатки згадується в Molda II. 2. S. 166; Stud. V S. 71. **22** Bochotin I S. 69, Urk. No. 5. Оригінал грамоти невідомий; тому неможливо описати й печатку.

deshalb kann auch das Siegel nicht beschrieben werden. **23** Hasdeu III S. 204 (aus dem Anfang des 17. Jahrh.). **24** Bochotin I S. 75 S. Urk. No. 13. **25** Ebenda Urk. No. 16, 17, 18 u. 20. **26** Stud. V S. 399. **27** Ebenda V S. 120. **28** Molda II. 2 S. 166. **29** Stud. V S. 71. **30** Pitz. Prot. No. 146. **31** Ebenda No. 37. **32** Ebenda No. 18. **33** Ebenda No. 5. **34** Ebenda No. 3. **35** Ebenda Nr. 19 u. 61. **36** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 26 u. 33. **37** Vergl. Gesch. d. Buk. II S. 51 ff. Splény S. 53 ff; Enzenbergs Bericht von 1779 bei Zieglaue I S. 29 ff; Budinszky S. 58 ff; Enzenbergs Bericht von 1786 in Doc. VII S. 465 f; Molda II. 2. S. 189 ff; Ausweise über Steuereinnahmen aus d. 18. Jahrh. Stud. VI S. 311 ff; Doc. Call. II S. 84 ff. **38** Splény a. a. O. S. 57. **39** Dazu Splény S. 26, 60 f, 63 u. 64. Die anderen Berichterstatter übergehen diese Abgaben, wahrscheinlich weil die Österr. Negierung aus sie kein Gewicht legte. Hier wie in anderen Fällen sind wir bezüglich der Abgaben und Steuern nicht ganz zuverlässig unterrichtet. **40** Vergl. oben S. 18. Dagegen wurde der Wert der Starostie von Suczawa mit nur 3125 fl. veranschlagt. **41** Ich werde diese Urk. an anderer Stelle veröffentlichen. **42** Molda IV S. 65 und 76. Stud. VI S. 34 No. 25. **43** Auch hier sind wir nur auf Schlüsse aus anderen Berichten angewiesen. Vergl. Moldawa I Urk. 21 und 25; Bochotin I S. 88, 94, 95 f, 101, 102, 107 und 114. Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 26. Kaindl, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern II S. 398 S. **44** Es genügt auf die Berichte von Splény S. 60 und Enzenberg (Zieglaue I S. 31 f.) zu verweisen. **45** Man vergl. die Karte Abb. 12. **46** Siehe oben S. 46 über die Rodungen in Horecza; ebenso am Klokuczka Pitz. Prot. No. 414. **47** Man vergl. dazu die bereits zitierte Karte Abb. 12; ferner den Pitz. Plan (Abb. 45) und das dazu gehörige Prot., das manche Rückschlüsse gestattet. **48** Pitz. Prot. No. 185 u. 201. **49** Diese verhältnismässig geschützte Lage bot für die alte Ansiedlung manchen Vorteil; man darf nicht vergessen, daß die Gräben damals sehr tief und von Bächen durchflossen waren; auch reichte der Judengraben weit nach Westen bis in die Nähe der heutigen Lehrerbildungsanstalt. **50** Schon 1488 wird bei der Abgrenzung von Kosmin (eine verschwundene Ortschaft bei Czahor) der «grosse Weg von Czernowitz her» erwähnt. Molda III. I. S. 167. Vergl. ferner die Stellen aus dem 18. Jahrh. Moldawa II S. 104, 110 (große, alte Weg) u. 146 (Weg aus Suczawa). Die Bezeichnung Kutschurerstraße ist belegt Pitz. Prot. No. 123, 131 u. 263. Vergl. Molda II. 2 S. 219. **51** Vergl. vor allem die Karte Abb. 12, aus der hervorgeht, daß der Weg eine Strecke östlich von der Mündung des Klokuczka den Pruth schnitt. **52** A. a. O. S 303 f. **53** Dies lässt sich aus dem baulichen Zustande am Anfang der österreichischen Herrschaft erschliessen. **54** Molda IV. I. S. 142 f. Ein Keller wird auch auf einem Grunde am Springbrunnenplatz erwähnt, der 1729 verkauft wird. Ebenda S. 138 f. **55** Pitz. Prot. No. 17 u. 38. **56** Ebenda No. 3; der Grund liegt unter derselben No. am Pitz. Plan Abb. 45. **57** Ebenda No. 6. **58** Ebenda No. 19. Auch Molda II. 2. S. 163. **59** Pitz. Prot. No. 29 (Jahr 1762). **60** Ebenda No. 173. **61** Ebenda No. 323. **62** Ebenda No. 384. **63** Ebenda No. 38. **64** Ebenda No. 37. **65** **23** Hasdeu III S. 204 (з початку 17-го століття). **24** Bochotin I S. 75 S. Док. No. 13. **25** Там же. Док. No. 16, 17, 18 і 20. **26** Stud. V S. 399. **27** Там же V S. 120. **28** Molda II. 2 S. 166. **29** Stud. V S. 71. **30** Pitz. Prot. No. 146. **31** Там же No. 37. **32** Там же No. 18. **33** Там же No. 5. **34** Там же No. 3. **35** Там же Nr. 19 і 61. **36** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 26 і 33. **37** Див. Gesch. d. Buk. II S. 51 ff. Splény S. 53 ff; Доповідь Енценберга за 1779 р., Zieglaue I S. 29 ff; Budinszky S. 58 ff; Доповідь Енценберга за 1786 р. в Doc. VII S. 465 f; Molda II. 2. S. 189 ff; Довідки про збір податків з 18-го ст. Stud. VI S. 311 ff; Doc. Call. II S. 84 ff. **38** Splény a. a. O. S. 57. **39** Про це Splény S. 26, 60 f, 63 і 64. Інші доповідачі не наводять ці дані, можливо тому, що австрійський уряд не надавав їм значення. Про це та про інші випадки, які стосуються видатків та податків, у нас немає надійної інформації. **40** Див. вище стор. 18. Але ціна за Сучавське староство пропонувалась 3125 фл. **41** Я опублікую цей документ у іншій праці. **42** Molda IV S. 65 і 76. Stud. VI S. 34 No. 25. **43** Тут теж ми змушені користуватися висновками інших повідомлень. Див. Moldawa I Urk. 21 і 25; Bochotin I S. 88, 94, 95 f, 101, 102, 107 і 114. Werenka, Urkundliche Nachrichten I S. 26. Kaindl, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern II S. 398 S. **44** Досить тільки вказати на доповіді Сплєні (стор. 60) та Енценберга (Zieglaue I S. 31 f.) **45** Пор. мапу на іл. 12. **46** Див. вище, стор. 46 про корчування на Горичі; а біля струмка Клокучка, Pitz. Prot. No. 414. **47** Див. цитовану вже мапу (іл. 12), а також план Пітцеллі (іл. 45) і протокол до нього, який дозволяє зробити деякі висновки. **48** Pitz. Prot. No. 185 і 201. **49** Це відносно захищене становище мало для старого поселення деяку перевагу; не треба забувати, що тоді рови були дуже глибокими і ними текли струмки; Єврейський рів теж тягнувся на захід майже до сьогоднішньої учительської семінарії. **50** Ще 1488 року при затвердженні меж Козміна (села поблизу Чагра, яке зникло), згадується «великий шлях з боку Чернівців». Molda III. I. S. 167. Див. також місця, які описують 18 століття. Moldawa II S. 104, 110 (великий старий шлях) і 146 (шлях з Сучави). Назва «Кучурівська дорога» зафіксована у Pitz. Prot. No. 123, 131 і 263. Див. Molda II. 2 S. 219. **51** Див. передовсім мапу на рис. 12, з якої видно, що шлях проходив на деякій відстані на північ від того місця, де струмок Клокучка впадає в Прут. **52** Там же S 303 f. **53** Про це можна зробити висновок з будівельного становища на початку австрійського правління. **54** Molda IV. I. S. 142 f. Погірб згадується і біля Фонтанної площі, у 1729 році його продали. Там же, стор. 138 f. **55** Pitz. Prot. No. 17 і 38. **56** Там же No. 3; Ділянка землі позначена в протоколі Пітцеллі, іл. 45. **57** Там же No. 6. **58** Там же No. 19. Також Molda II. 2. S. 163. **59** Pitz. Prot. No. 29 (1762 рік). **60** Там же No. 173. **61** Там же No. 323. **62** Там же No. 384. **63** Там же No. 38. **64** Там же No. 37. **65** Там же No. 35, 36, 18, 17, 30, 40. **66** Там же No. 146. **67** Там же No. 290. **68**

Ebenda No. 35, 36, 18, 17, 30, 40. **66** Ebenda No. 146. **67** Ebenda No. 290. **68** Ebenda No. 125. **69** Ebenda No. 193. **70** Molda IV. I. S. 136. **71** Vergl. oben S. 46 und S. 57; ferner das Pitz. Prot. No. 49, 94, 144, 146, 343, 346 (Birnen und Äpfel), 366, 393 (Weichsei). Über die Qualität des Obstes vergl. Splény S. 19, Budinszky S. 23. **72** Pitz. Prot. No. 263. **73** Ebenda No. 298. **74** Ebenda No. 187 (am Bachel, so Rutha genannt wird). Vielleicht bestand auch die No. 230 erwähnte Mühle am Rudabach schon in moldauischer Zeit. Von Mühlen am Rruth ist damals in Czernowitz noch keine Spur; aber eine Mühlestätte am Pruth bei Ostritza wird schon 1472 genannt (Molda III S. 159). **75** Die in späterer Zeit genannten Brantweimbrennhäuser rühren gewiss zum Teil noch aus moldauischer Zeit her (Pitz. Prot. No. 185 u. 410). **76** Oben S. 46. **77** An verschiedenen Stellen im Pitz. Prot. **78** Ebenda No. 99. **79** Ebenda No. 264 1/2 (vergl. auch No. 263). **80** Ebenda No. 5. In Sereth werden Wachsarbeiter schon 1488 erwähnt (Molda I S. 48). **81** Das Pitz. Prot. No. 123 und 125. Auch Splény nennt Ochsen und Kühe den «allerersten Gegenstand des moldauischen Aktivcommerci» (S. 40). Er gibt eine gute Darstellung des damaligen Handeis, aber für Czernowitz fehlen alle besonderen Angaben. Cronicele III S. 137 werden um 1710 Jahrmärkte im Czernowitzer Kreis genannt, doch ohne nähere Angabe. **82** Vergl. Gesch. d. Buk. II S. 100. **83** Boskowich a. a. O., S. 311. **84** Dazu siehe oben S. 199. **85** Boskowich a. a. O., S. 304—311. **86** Cronicele II S. 144. **87** Molda IV. I. S. 133. Dazu Molda III. I. S. 174. **88** Molda IV. I. S. 142. **89** Pitz. Prot. No. 283. **90** Die Urk. werden an anderer Stelle veröffentlicht werden. Pitz. Prot. No. 53. Ein Bild dieser Kirche auch bei Bendella, Die Bukowina. **91** Pitz. Prot. No. 210. **92** Stud. V S. 399. **93** Molda IV S. 142 S; Horecza S. 7; Pitz. Prot. No. 32, 98 und 259 1/2. **94** Molda IV. I. S. 138, 142, 177, 184 und 188; Horecza S. 20 f, 24 und 29; Pitz. Prot. und andere Akten. **95** Pitz. Prot. No. 28 u. 245. Nach einer gütigen Mitteilung des Herrn Prof. Heumann fand er einen Grabstein vom J. 5500=1740. **96** Die urkundlichen Belege werden an anderer Stelle veröffentlicht werden. Über den Judenrichter s. oben S. 25. **97** Vergl. Gesch. d. Buk. II S. 81 f, 93 u. 100 f. **98** Molda IV. I. S. 142. Über die Art des Unterfertigers s. Gesch. d. Buk. II S. 93. **99** Belege bietet das Pitz. Prot. an verschiedenen Stellen, z. V. No. 29, 37 u. 187. **100** Pitz. Prot. No. 208. **101** A. a. O. S. 304. **102** Vergl. Kaindl, Die Ruthenen in d. Bukowina, I. (Czernowitz 1839) S. 25 ff. **103** Kaindl, Das Ansiedlungswesen in d. Buk. S. 112. Zum folgenden vergl. ebenda S. 109. **104** Vergl. Pitz. Prot. No. 220, 224, 225, 231, 233, 258 S. u. 385 S. Hier sindet man noch zahlreiche andere Familien genannt. Vergl. auch Stud. V S. 402 u. 415. Molda IV. I. S. 138. **105** Schmidt, Suczawas hist. Denkwürdigkeiten S. 96 S; Hasdeu I. I. S. 173. **106** Die Urkunde, auf der auch die Darstellung weiter unten im Text beruht, werde ich an anderer Stelle mitteilen. **107** Man vergl. übrigens das Pitz. Prot. No. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 30, 31, 35, 36, 249, 250, 255, 268, 269 u. a. **108** Kaindl, Ansiedlungswesen S. 158. **109** Molda IV. I. S. 142. **110** Siehe oben S. 53. **111** Cronicele III S. 217. **112** Pitz. Prot. No. 347. **113** Vergl. oben S. 37. **114** Stud. V

Tam же No. 125. **69** Там же No. 193. **70** Molda IV. I. S. 136. **71** Див. вище, стор. 46, 57; крім того Pitz. Prot. No. 49, 94, 144, 146, 343, 346 (грушка і яблуко), 366, 393 (вишня). Про якість овочів див. Splény S. 19, Budinszky S. 23. **72** Pitz. Prot. No. 263. **73** Там же, No. 298. **74** Там же, No. 187 (на річечці, так званій Руті). Можливо, що млин на річечці Рудій, який згадується під № 230, був ще за молдавських часів. Про млини на Пруті з тих часів немає й сліду; але про один млин на Пруті біля Остриці згадується ще 1472 року (Molda III S. 159). **75** Звичайно, що названі в пізніші часи гуральні частково походять ще з молдавського часу (Pitz. Prot. No. 185 і 410). **76** Вище, S. 46. **77** В різних місцях Pitz. Prot. **78** Там же, No. 99. **79** Там же, No. 264 1/2 (див. також No. 263). **80** Там же, No. 5. Про людей, які працювали з воском в Сереті, згадується ще 1488 року (Molda I S. 48). **81** Pitz. Prot. No. 123, 125. Сплєні теж називає волів і корів «найпершим предметом молдавської активної торгівлі» (S. 40). Є добрий опис тодішньої торгівлі, але немає окремих даних про Чернівці. Cronicele III S. 137 називає ярмарки в Чернівецькому окрузі у 1710 році, але докладніших повідомлень бракує. **82** Див. Gesch. d. Buk. II S. 100. **83** Boskowich там же, S. 311. **84** Про це див. вище, стор. 199. **85** Boskowich там же, S. 304—311. **86** Cronicele II S. 144. **87** Molda IV. I. S. 133. Про це Molda III. I. S. 174. **88** Molda IV. I. S. 142. **89** Pitz. Prot. No. 283. **90** Грамоти будуть опубліковані в іншій праці. Pitz. Prot. No. 53. Малюнок цієї церкви в Bendella, Die Bukowina. **91** Pitz. Prot. No. 210. **92** Stud. V S. 399. **93** Molda IV S. 142 S; Horecza S. 7; Pitz. Prot. No. 32, 98 und 259 1/2. **94** Molda IV. I. S. 138, 142, 177, 184, 188; Horecza S. 20 f, 24 und 29; Pitz. Prot., інші документи. **95** Pitz. Prot. No. 28, 245. Згідно з доброзичливим повідомленням пана професора Гоймана, він знайшов надмогильний камінь від 5500=1740 р. **96** Документальні свідчення будуть опубліковані в іншій праці. Про єврейського суддю див. стор. 25. **97** Див. Gesch. d. Buk. II S. 81 f, 93, 100 f. **98** Molda IV. I. S. 142. Про спосіб підписування див. Gesch. d. Buk. II S. 93. **99** Підтвердження у різних місцях Pitz. Prot., напр., No. 29, 37, 187. **100** Pitz. Prot. No. 208. **101** Там же. S. 304. **102** Див. Kaindl, Die Ruthenen in d. Bukowina, I. (Czernowitz 1839) S. 25 ff. **103** Kaindl, Das Ansiedlungswesen in d. Buk. S. 112. Про це див. там же, стор. 109. **104** Див. Pitz. Prot. No. 220, 224, 225, 231, 233, 258 S. і 385 S. Тут названі й інші прізвища. Див. також Stud. V S. 402, 415. Molda IV. I. S. 138. **105** Schmidt, Suczawas hist. Denkwürdigkeiten S. 96 S; Hasdeu I. I. S. 173. **106** Документ, на який опирається виклад нижче у тексті, я опублікую в іншому місці. **107** Див. Pitz. Prot. No. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 30, 31, 35, 36, 249, 250, 255, 268, 269 і а. **108** Kaindl, Ansiedlungswesen S. 158. **109** Molda IV. I. S. 142. **110** Див. вище, стор. 53. **111** Cronicele III S. 217. **112** Pitz. Prot. No. 347. **113** Див. вище, стор. 37. **114** Stud. V S. 430.

S. 430. **115** A. a. O. S. 304. **116** Pitz. Prot. No. 371. **117** Kaindl, Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern II S. 380. **118** Pitz. Prot. No. 170, ferner 169 u. 171 s. **119** Ebenda No. 226, 227. **120** Vergl. oben S. 14 f.

Fünftes Kapitel

1 Gesch. d. Buk. III s. 1 ff. Vergl. besonders auch noch Werenka, Bukowinas Entstehen S. 25, 117, 119 u. 120. **2** Über ihn Polek, General Spiény's Beschreibung der Bukowina S. VI ff. **3** Die alten Berichte und die Darstellungen von Wickenhauser, Werenka und Polek zitiert jetzt bei Zieglauer X S. **3** ff. Unsere Schilderung folgt den Ausführungen Poleks (Jahrb. d. Landesmus. X). **4** Nur eines dieser grossen Gebäude konnte als Huldigungssaal dienen. Die Fertigstellung des hier gelegenen «k. k. Verpflegsmagazins» durch Splény 1777 beweist aber das Pitz. Prot. No. 321. **5** Horecza S. 18 f. **6** Zieglauer I S. 4 f. u. X S. 30; über Enzenbergs Zeit bieten sämtliche 12 Bände der Bilder von Zieglauer wichtiges Material. **7** Budinszky S. 15. Vergl. übrigens den oben S. 213 erwähnten Bericht Boscowichs. **8** Pfarrchronik S. 6. **9** Polek, Iosephs II Reisen nach Galizien und der Bukowina (Jahrb. d. Landesmus. III S. 59 ff). Dazu auch Zieglauer III S. 3 ff und Stadtrege., V. Kap. Alte Akten. **10** Polek a. a. O., S. 69 ff. **11** Vergl. Pitz. Prot. No. 287. **12** Dazu Polek a. a. O.; derselbe, die Vereinigung der Bukowina mit Galizien 1786 (Jahrb. Landesmus. VIII); Zieglauer IX S. 61 ff. **13** O. Criste, Kriege unter Kaiser Joseph II. (Wien 1904) s. 171 ff. C. Wolfgruber, Franz I., Kaiser von Österr. II (Wien 1899) S. 104 f; vergl. S. 100 Anm. Die Schreiben des Kreisamtes an den Stadtmagistrat Stadreg. Alte Akte. Haquet, Neueste phys. und polit. Reisen 1788/891 (Nürnberg 1794) S. 84 f; V. Batthyani, Reise durch einen Teil Ungarns, der Moldau u. Buk. (Pest 1811) S. 165. **14** Gesch. d. Buk. III S. 23. **15** Stadreg. Stadt-Kontobuch. **16** Wick. Mat.; ebenso zum folgenden über die l. 1805, 1807 u. 1808. **17** Über das Jahr 1809 in der Bukowina werde ich an einer anderenstelle ausführlicher handeln. Hier sei vorläufig bloß auf die Arbeit von D. Werenka, Der Kriegsruf an die Bukowina im Jahre 1809 hingewiesen (Programm Oberrealschule Czern. XXXIX [1903]). Die Nachricht über die Standeserhöhung des Simonowicz bei Sadok Barącz, Żywoty sławnych ormian (Lemberg 1856) S. 287. **18** Stadreg. Gestionsprot. 1809 No. 1075 (6. Mai). **19** Für die österreichisch gebliebenen Landesteile (die Kreise Stanislaw, Zaleszczyki und Buk.) wurde eine Regierungskommission eingesetzt, deren Leitung Sept. 1809 bis Jänner 1810 der Buk. Kreishauptmann Platzer übernahm (Wick. Mat.). Bekanntlich erhielt Rußland schliesslich wenig mehr als den Tarnopoler Kreis (I. Laszczyński, Rządy rosyjski w kraju Tarnopolskim 1809—1815 [Krakau 1903]); damit kehrten die Srüheren Verhältnisse zurück. **20** Wick. Mat. **21** Vergl. dazu Werenka a. a. O. S. 17 f; Kaindl, Die Lippowaner-kolonien (Wien 1896) S. 112. Vaterland. Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 334; der Dankgottesdienst vom 1. Mai nach Wick. Mat. Doc. Call. I S. 185, 350, 358. **22** Pfarrchronik S. 89 f. Michalowicz ist der Stifter der Mariensäule am Ringplatz. Es besteht auch

115 A. a. O. S. 304. **116** Pitz. Prot. No. 371. **117** Kaindl, Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern II S. 380. **118** Pitz. Prot. No. 170, також 169 і 171 s. **119** Там же, No. 226, 227. **120** Див. вище, S. 14 f.

Розділ п'ятий

1 Gesch. d. Buk. III s. 1 ff. Див. особливо Werenka, Bukowinas Entstehen S. 25, 117, 119, 120. **2** Про це Polek, General Spiény's Beschreibung der Bukowina S. VI ff. **3** Старі повідомлення та описи Віккенгаузера, Веренки та Полека цитуються зараз в Zieglauer X S. **3** ff. Наш опис опирається на міркування Полека (Jahrb. d. Landesmus. X). **4** Тільки один з цих будинків міг служити приміщенням для складання присяги. Але протокол Пітцеллі № 321 доводить, що Сплени надав у 1777 р. «ц.-к. продовольчий склад», який знаходився тут. **5** Horecza S. 18 f. **6** Zieglauer I S. 4 f. і X S. 30; важливий матеріал про часи Енценберга містять всі 12 томів «Історичних картин» Цігляуера. **7** Budinszky S. 15. Див. згадане вище на стор. 213 повідомлення Босковича. **8** Pfarrchronik S. 6. **9** Polek, Iosephs II Reisen nach Galizien und der Bukowina (Jahrb. d. Landesmus. III S. 59 ff). Про це також Zieglauer III S. 3 ff і Stadreg., V. Kap. Alte Akten. **10** Polek a. a. O., S. 69 ff. **11** Див. Pitz. Prot. No. 287. **12** Про це Polek там же; той самий die Vereinigung der Bukowina mit Galizien 1786 (Jahrb. Landesmus. VIII); Zieglauer IX S. 61 ff. **13** O. Criste, Kriege unter Kaiser Joseph II. (Wien 1904) s. 171 ff. C. Wolfgruber, Franz I., Kaiser von Österr. II (Wien 1899) S. 104 f; див. S. 100 прим. Листи крайового правління до магістрату міста Stadreg. Alte Akte. Haquet, Neueste phys. und polit. Reisen 1788/891 (Nürnberg 1794) S. 84 f; V. Batthyani, Reise durch einen Teil Ungarns, der Moldau u. Buk. (Pest 1811) S. 165. **14** Gesch. d. Buk. III S. 23. **15** Stadreg. Stadt-Kontobuch. **16** Wick. Mat.; так само за роки 1805, 1807 і 1808. **17** Про 1809 рік на Буковині я докладно розповім у іншій праці. Тут треба поки що вказати на працю D. Werenka, Der Kriegsruf an die Bukowina im Jahre 1809 (Programm Oberrealschule Czern. XXXIX [1903]). Повідомлення про підвищення статусу Силевича див. Sadok Barącz, Żywoty sławnych ormian (Lemberg 1856) S. 287. **18** Stadreg. Gestionsprot. 1809 No. 1075 (6. Mai). **19** Для місцевостей, які залишилися австрійськими (округи Станіславський, Заліщицький і Буковинський) пізніше була створена комісія, яку очолював з вересня 1809 р. по січень 1810 р. начальник Буковинського округу Платцер (Wick. Mat.). Як відомо, Росія зрештою отримала трохи більше, ніж Тернопільський округ (I. Laszczyński, Rządy rosyjski w kraju Tarnopolskim 1809—1815 [Krakau 1903]); таким чином, повернувся попередній стан. **20** Wick. Mat. **21** Див. Werenka там же S. 17 f; Kaindl, Die Lippowanerkolonien (Wien 1896) S. 112. Vaterland. Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 334; подячний молебень від 1 травня за Wick. Mat. Doc. Call. I S. 185, 350, 358. **22** Pfarrchronik S. 89 f. Михайлович є також

eine Stiftung seines Namens, der ein Teil des Hotel Paris gehört. **23** Ebenda S. 90; ferner Materialien aus Wickenhausers Nachlass und der Baronin Pulcheria Wassillko (Szipenitz); Chronik Gymn. I z. I. 1817. **24** Jahrb. Landesmus. VII S. 80. **25** Pfarrchronik S. 91. Chronik Gymn. I z. I. 1822. **26** Pfarrchronik S. 92. **27** Um 1. Okt. 1823 waren für den Kanzler beim Dominium Szipenitz noch Pferde zur Fahrt von Lužan nach Czernowitz bestellt worden. **28** Dazu die interessanten Bemerkungen Poleks zur Pfarrchronik S. 93 u. 94. **29** Chronik Gymn. I. **30** Pfarrchronik S. 100. **31** Jahrb. Landesmus. VII S. 81. **32** Pfarrchronik S. 100. **33** Ebenda S. 102. **34** Ebenda S. 101; Gazeta Lwowska 1831 No. 103 ff, besonders 112 u. 147. Die Cholerafriedhöfe liegen westlich von dem heutigen jüdischen Friedhof. **35** Wick. Mat.; Die Schützengesellschaft in Czernowitz (Czernowitz 1875) S. 13; «Eintragungsbuch der Czernowitzer Schützen» (Original im Besitze des Vereines). **36** Pfarrchronik S. 104. **37** Ebenda S. 105. **38** Ebenda S. 105. **39** Wick. Mat. **40** Chronik Gymn. I z. I. 1843. Horecza S. 25. Eintragungsbuch d. Czern. Schützen. **41** Chronik Gymn. I. **42** Zum folgenden vor allem Kaindl, Die Bukowina 1848 und 1849 (Wien 1900). Dazu noch V. Umlauff, Leben und Wirken eines österr. Justizmannes (loh. Karl Ritter v. Umlauff, der damals Präsident des Stadt- und Landrechtes in Czernowitz war) Wien 1861. **43** Umlauff S. 62 u. 65. **44** Der von mir a. a. O., S. 5 und Anm. 7 berührte Widerstand eines Teiles der Bukowiner gegen die Lostrennung findet in Umlauff's Bemerkungen S. 64, 65, 66 u. 67 Seine Bestätigung: es scheint hiebei polnischer Einfluss massgebend gewesen zu sein. **45** Chronik Gymn. I; Umlauff a. a. O., S. 70. **46** Dazu jetzt auch Umlauff a. a. O., S. 65 S. **47** Dies geht auch aus den Gymnasialakten hervor, wie mir Prof. Wurzer mitteilt. Vergl. auch Umlauff S. 67. **48** Dazu auch Umlauff S. 63. **49** Ebenda S. 64 u. 65. **50** Vergl. Umlauff S. 68; Lewicki in Zapyski der Lemberger Szewczenko-Gesellschaft Bd. 25 S. 19 ff. **51** Am 6. Oktober ist bekanntlich in Wien der Kriegsminister Latour ermordet worden. **52** Kaindl, Zur Gesch. d. Buk. 1849 (Jahrb. Landesmus. VI). **53** Pfarrchronik S. 109. **54** Zum folgenden pfarrchronik S. 109f; Formanek, Gesch. d. 41. Infanterieregiments, II S. 543 ff; Die Schützengesellschaft in Czernowitz S. 41 S. Wick. Mat. **55** Chronik Gymn. I. **56** Wick. Mat.; vergl. auch Chronik Gymn. I. **57** Stadttreg. Konvolut No. 77. Mehrere Kundmachungen aus meiner Sammlung. **58** Handelskber. 1861 S. 3 f u. 110. **59** Chronik Gymn. I. **60** Pfarrchronik S. 111 f; Formanek a. a. O., S. 565; Wick. Mat.; «Die Schützengesellschaft» S. 42 ff; vergl. auch das Gedicht «Jubelgruss v. d. Bewohnern der Hauptstadt Czern. . . . Franz Iosef I. . . . bei Allerh. dessen Ankunft am 29. Juni 1855» (von Schulrat Mikulicz mir überlassen); ferner «Abschiedsgruß», wiederabgedruckt in Czernowitzer Gemeindezeitung 1898 No. 10. **61** Pfarrchronik S. 112; Die Schützengesellsch. S. 44 und deren Eintragebuch. **62** Ebenda S. 112. **63** Pfarrchronik S. 112 f. **64** Gesch. d. Buk. III S. 28. **65** Staatsgrundgesetze (Manz'sche Ausgabe, Wien 1900) S. 34 u. 429 f. **66** Der erste «Bericht des Bukowiner Landesausschusses über dessen Gesamttätigkeit seit

фундатором колони Марії на площі Ринок. Ще одна фундація носить його ім'я, якій належить частина готелю «Париж». **23** Там же, S. 90; крім того, матеріали зі спадщини Віккенгаузера і баронеси Пульхерії Василько (Шипинці); Chronik Gymn. I z. I. 1817. **24** Jahrb. Landesmus. VII S. 80. **25** Pfarrchronik S. 91. Chronik Gymn. I z. I. 1822. **26** Pfarrchronik S. 92. **27** 1-го жовтня 1823 р. у Шипинському помісті було замовлено коней для подорожі канцлера з Лужан до Чернівців. **28** Про це див. цікаві зауваження Полека до Pfarrchronik S. 93, 94. **29** Chronik Gymn. I. **30** Pfarrchronik S. 100. **31** Jahrb. Landesmus. VII S. 81. **32** Pfarrchronik S. 100. **33** Там же S. 102. **34** Там же, S. 101; Gazeta Lwowska 1831 No. 103 ff, особливо 112 і 147. Холерні цвинтарі знаходяться на захід від сьогоднішнього єврейського цвинтаря. **35** Wick. Mat.; Die Schützengesellschaft in Czernowitz (Czernowitz 1875) S. 13; «Eintragungsbuch der Czernowitzer Schützen» (оригіналом володіє товариство). **36** Pfarrchronik S. 104. **37** Там же, S. 105. **38** Там же, S. 105. **39** Wick. Mat. **40** Chronik Gymn. I z. I. 1843. Horecza S. 25. Eintragungsbuch d. Czern. Schützen. **41** Chronik Gymn. I. **42** Про це передовсім Kaindl, Die Bukowina 1848 und 1849 (Wien 1900). Також V. Umlauff, Leben und Wirken eines österr. Justizmannes (Йог. Карл рицар фон Умляуф, тодішній президент міського і крайового суду в Чернівцях) Wien 1861. **43** Umlauff S. 62, 65. **44** Згаданий мною (там же, стор. 5 і прим.) опір частини буковинців проти відокремлення знаходить своє підтвердження в зауваженнях Умляуффа, стор. 64 – 67: Видається, що вирішальним тут був польський вплив. **45** Chronik Gymn. I; Umlauff там же, S. 70. **46** Про це також Umlauff там же, S. 65 S. **47** Це видно також з документів гімназії, як повідомляє мені проф. Вурцер. Див. також Umlauff S. 67. **48** Про це також Umlauff S. 63. **49** Там же, S. 64 і 65. **50** Див. Umlauff S. 68; Левицький в «Записках Львівського товариства ім. Шевченка», том 25, стор. 19 і далі. **51** Як відомо, 6-го жовтня у Відні було вбито військового міністра Лятура. **52** Kaindl, Zur Gesch. d. Buk. 1849 (Jahrb. Landesmus. VI). **53** Pfarrchronik S. 109. **54** Про це Pfarrchronik S. 109 f; Formanek, Gesch. d. 41. Infanterieregiments, II S. 543 ff; Die Schützengesellschaft in Czernowitz S. 41 Wick. Mat. **55** Chronik Gymn. I. **56** Wick. Mat.; див. також Chronik Gymn. I. **57** Stadttreg. Konvolut No. 77. Багато повідомлень з моєї колекції. **58** Handelskber. 1861 S. 3, наст. і 110. **59** Chronik Gymn. I. **60** Pfarrchronik S. 111 f; Formanek там же, S. 565; Wick. Mat.; «Die Schützengesellschaft» S. 42 ff; див. також вірш «Jubelgruß v. d. Bewohnern der Hauptstadt Czern. . . . Franz Iosef I. . . . bei Allerh. dessen Ankunft am 29. Juni 1855» (наданий мені вчителем Микулічем; крім того передрук «Abschiedsgruß», у Czernowitzer Gemeindezeitung 1898 No. 10. **61** Pfarrchronik S. 112; Die Schützengesellsch. S. 44 і їхня книга почесних гостей. **62** Там же, S. 112. **63** Pfarrchronik S. 112 f. **64** Gesch. d. Buk. III S. 28. **65** Staatsgrundgesetze (Manz'sche Ausgabe, Wien 1900) S. 34 і 429 f. **66** Перший «Звіт Буковинського крайового виконавчого комітету про свою

seiner Konstituierung» erschien 1863 im Druck. **67** Pfarrchronik S. 113 ff. **68** Zum folgenden «Bukowina» (redegirt von Neubauer) 1866 besonders No. 11, 50, 54, 57, 60, 78, 79, 80, 92 u. 143. Handelskber. S. 1862-1871 S. 3 ff u. 76 f. Denarowski, Kommentar zur Sanitätskarte der Bukowina (Wien 1880) S. 70 ff u. 100. «Das Jahr 1866 in der Bukowina» (Buk. Hauskalender 1880). **69** Bukowina No. 56, 57, 58, 70, 75 ff, 83 u. a. Chronik Gymn. II S. 48 ff. **70** Ebenda No. 100, 101 u. 103. **71** Handelskber. 1872 S. 3 f. **72** Bukowina No. 99 (Interessante Improvisation des Gemeinderates Weiser!) **73** T. v. Alth, Klimatologie v. Czern. (Czern. 1875) S. 13. Czern. Ztg. 1870 No. 18-24. **74** Denarowski, Kommentar. **75** Die Landesfeier der 100j. Vereinigung des Herzogtums Buk. mit dem österr. Kaiserstaate und die Eröffnung der k. k. Franz Josefs-Universität in Czern. am 4. Oktober 1875. Czern. 1876. Chronik Gymn. II S. 132 ff. **76** Festblatt der Czern. Ztg. 24. April 1879. Chronik Gymn. II S. 157 ff. **77** H. Lagler, Die Kaiserreise in d. Buk. (Czern. 1880). Chronik Gymn. II S. 174 ff. **78** Schützengesellsch. S. 44 ff u. 50, ferner deren Eintragebuch. **79** Kleinwächter, Die Czern. Ausstellung v. 1886 (Österr.-ung. Revue 1886 9. Heft). A. Wiltsch, Spezialkatalog f. d. Kollektivausstellung d. k. k. Güterdirektion (Czern. 1886). **80** A. Norst, Der Kronprinz in d. Buk. (Czern. 1887). **81** Czern. Ztg. 1889 No. 203/4. **82** B. Kluczenko u. L. Kamen, Die Cholera in der Buk. 1893 (Zeitschr. f. Hygiene und Infektionskrankheiten XVI). Sanitätsbericht der Buk. f. 1893. **83** Dvořák, Gesch d. k. u. k. Inf.-Regiments Nr. 41 III (Czern. 1905. Mit zahlreichen Abb. der Feste v. 1901/2 u. a.).

Sechtes Kapitel

1 Vergl. oben S. 39. Die Weisung hiezu hatte Splény schon am 29. Aug. 1774 erhalten (Werenka, Bukowinas Entstehen S. 217). **2** Vergl. oben S. 15. **3** Splény S. 29 u. 81. **4** Ebenda S. 79. **5** Ebenda S. 29 Anm. **6** Doch lebte noch Jahrzehnte später die Erinnerung an die Rivalität von Sadagóra mit Czernowitz fort. So heisst es in der Czern. Pfarrchronik S. 8, daß Enzenberg Czernowitz statt Sadagóra als Residenz sich wählte. **7** Polek, Hist. Skizze von Czernowitz (separat aus Österr. Städtebuch 1888) S. 2. Jahrb. Landesmus. III S. 129. **8** Über die landesfürstliche Verwaltungsorganisation der Buk. werde ich in einer besonderen Arbeit ausführlich handeln. Dort werden auch alle Belege für die folgenden Ausführungen mitgeteilt werden. **9** In verschiedenen Schriften werden in der ersten Zeit der österreichischen Herrschaft diese Diener oft genannt. **10** Vergl. das folgende Kap. **11** Das Stadt- und Landrecht umfasste damals die Bezirke von Czern., Sereth und Radautz; letzteres wurde aber 1829 an das Suczawer Distriktsgericht gewiesen. Vergl. oben S. 132. **12** Die Magistrate verfügten in der Buk. nicht über die nötigen rechtskundigen Mitglieder und hatten nicht die höhere Gerichtsbarkeit wie in Galizien. **13** Das «Kommissionsprotokoll» ist im Lib. instr. antiq. V des städtischen Grundbuches enthalten, die «Beilagen» ebenda IV. Den Plan (Abb. 45) bringen wir nach der Nachbildung bei Werenka, Urkundliche Nachrichten,

діяльність з часу його конституювання» вийшов друком у 1863 р. **67** Pfarrchronik S. 113 ff. **68** Про це «Bukowina» (під редакцією Нойбауера) 1866 особливо No. 11, 50, 54, 57, 60, 78, 79, 80, 92 і 143. Handelskber. S. 1862-1871 S. 3 ff і 76 f. Denarowski, Kommentar zur Sanitätskarte der Bukowina (Wien 1880) S. 70 ff і 100. «Das Jahr 1866 in der Bukowina» (Buk. Hauskalender 1880). **69** Bukowina No. 56, 57, 58, 70, 75 ff, 83 та ін. Chronik Gymn. II S. 48 ff. **70** Там же, No. 100, 101 і 103. **71** Handelskber. 1872 S. 3 f. **72** Bukowina No. 99 (цікава імпровізація радника громади Вайзера!) **73** T. v. Alth, Klimatologie v. Czern. (Czern. 1875) S. 13. Czern. Ztg. 1870 No. 18-24. **74** Denarowski, Kommentar. **75** Die Landesfeier der 100j. Vereinigung des Herzogtums Buk. mit dem österr. Kaiserstaate und die Eröffnung der k. k. Franz Josefs-Universität in Czern. am 4. Oktober 1875. Czern. 1876. Chronik Gymn. II S. 132 ff. **76** Festblatt der Czern. Ztg. 24. April 1879. Chronik Gymn. II S. 157 ff. **77** H. Lagler, Die Kaiserreise in d. Buk. (Czern. 1880). Chronik Gymn. II S. 174 ff. **78** Schützengesellsch. S. 44 ff і 50, а також їхня книга для почесних гостей. **79** Kleinwächter, Die Czern. Ausstellung v. 1886 (Österr.-ung. Revue 1886 9. Heft). A. Wiltsch, Spezialkatalog f. d. Kollektivausstellung d. k. k. Güterdirektion (Czern. 1886). **80** A. Norst, Der Kronprinz in d. Buk. (Czern. 1887). **81** Czern. Ztg. 1889 No. 203/4. **82** B. Kluczenko і L. Kamen, Die Cholera in der Buk. 1893 (Zeitschr. f. Hygiene und Infektionskrankheiten XVI). Sanitätsbericht der Buk. f. 1893. **83** Dvořák, Gesch d. k. u. k. Inf.-Regiments Nr. 41 III (Czern. 1905. Mit zahlreichen Abb. der Feste v. 1901/2 u. a.).

Розділ шостий

1 Див. вище, стор. 39. Вказівку про це Сплєні отримав ще 29-го серпня 1774 р. (Werenka, Bukowinas Entstehen S. 217). **2** Див. вище, стор. 15. **3** Splény S. 29 u. 81. **4** Там же, S. 79. **5** Там же, стор. 29, прим. **6** Навіть десятки років по тому ще згадували суперництво Садгори і Чернівців. Так у Czern. Pfarrchronik S. 8, говориться, що Енценберг вибрав собі за резиденцію замість Садгори Чернівці. **7** Polek, Hist. Skizze von Czernowitz (separat aus Österr. Städtebuch 1888) S. 2. Jahrb. Landesmus. III S. 129. **8** Про земельно-княжу організацію правління Буковини я докладно розповім в іншій роботі. Там і будуть повідомлені всі документальні свідчення такого твердження. **9** Цих слуг часто згадують в різних документах перших років австрійського панування. **10** Про це див. наступний розд. **11**. Міський і крайовий суд охоплював тоді Чернівецький, Серетський і Радівецький повіти; але останній у 1829 році був переданий до Сучавського окружного суду. Див. вище, стор. 132. **12** Буковинські магістрати не мали необхідних членів з юридичною освітою, тому не мали вищого судочинства, як у Галичині. **13** «Протокол комісії» міститься в Lib. instr. antiq. V міської земельної книги, а «додатки» там же IV. План (іл. 45 ми подаємо за Werenka, Urkundliche Nachrichten, хоч там є кілька дрібних помилок,

trotzdem sie einige kleinere Irrtümer aufweist, weil die Neuherstellung zu grosse Kosten erfordert hätte. Die Auszüge des Protokolls bei Werenka sind sehr verdienstlich, ersetzen aber durchaus nicht das an Nachrichten überaus reiche Original. **14** Alle genannten Bücher erliegen, soweit sie erhalten sind, derzeit im Grundbuchsamt. **15** Vergl. oben S. 85. **16** Schon vor 6 Jahren hat der Verf. im Wege der k. k. Zentralkomm. f. Kunst- und hist. Denkmale, des Justizministeriums und des Oberlandesgerichtes in Lemberg dahin gewirkt, daß die Aktenmaterialien der Buk. Gerichte neu geordnet werden. Hierauf stellte er in einer Vollversammlung des Buk. Landesmuseums den Antrag aus Errichtung eines Landesarchivs (vergl. Jahrb. Landesmus. XI S. 85); ferner hat er in einer Eingabe an den Buk. Landesauschuss (Oktober 1906) diese Angelegenheit betrieben und sich erboten, unentgeltlich die Vorarbeiten zu besorgen. Während diese Bemühungen erfolglos blieben, hatte sich Univ.-Prof. Milkowicz an die Regierung gewandt und hier die nötige Unterstützung gefunden.

Siebentes Kapitel

1 Beschreibung der Buk. S. 81. **2** Zieglauer I S. 47 f. **3** Polek, Czernowitz S. 3. **4** Zieglauer VII S. 61. **5** Pitz. Prot. No. 34, 48, 56, 131, 161 u. a. **6** Sämtliche Belege zum folgenden bieten die Pitzzellischen Akten. **7** Wick. Mat. (Auszug). **8** Zieglauer VII S. 61. **9** Polek a. a. O., S. 3 und Anm. 4. Verwaltungsber. von Czern. f. 1887 S. 3. **10** Zieglauer VII S. 61. **11** Stadreg. Alte Akten. Einen Ausweis der Magistratspersonen von 1785 zitiert Polek in Pfarrchronik S. 15 Anm. 21. **12** Erbes bat den Kaiser um eine Anstellung beim Militär (Zieglauer IV S. 23); doch erhielt er sie nicht, sondern blieb im Dienste der Stadt. Er bezog später 260 fl. Jahresgehalt und wurde 1794 mit 100 fl. pensioniert (Stadreg. Alte Akten). Er starb im Dezember 1796, worauf seine Witwe Anna denselben Ruhegehalt weiterbezog (Städtisches Kontobuch). Da Erbes «arm und blind» gestorben war, wurde er auf Stadtkosten begraben (ebenda f. 1797 S. 139.) **13** Stadreg. Alte Akten (Akten v. 5., 23. u. 25. August 1784). **14** Zieglauer VII S. 55 ff; hier ist auch die Städteordnung mitgeteilt. **15** Seither fanden dann je drei Jahre die Wahlen statt. Über die Wahlen von 1795 und 1798 wird im Text näheres gesagt werden. **16** Czern. Stadreg. Alte Akten. **17** Ebenda. **18** Im Pitz. Prot. wird der Stadrichter Palladi und die genannten Ratsverwandten in ihrer amtlichen Eigenschaft und als Hausbesitzer östern genannt: No. 6, 12, 32, 122, 131, 134, 212, 287, 288, 289, 308, 318 u. 323. **19** Stadreg. Alte Akten, Erlass des Kreisamtes (Beck) vom 26. Jänner 1788. **20** Stadtkontobuch von 1794 S. 529. **21** Alles folgende nach Akten der Stadreg. **22** Horecza S. 29 Anm. 8. Darauf bezügliche Akten habe ich bisher nicht gefunden. **23** Alles folgende nach Akten der Stadreg. **24** Die Stadreg. besitzt solche Kontobücher von 1794, 1796 u. 1797. Ebenda befindet sich unter den «Alten Akten» auch eine «Standtabelle» über die

бо виготовлення нового варіанту вимагало б надто великих коштів. Витяги з протоколу, зроблені Веренкою, мають цінність, але вони ніяк не можуть замінити дуже багатого на відомості оригіналу. **14** Всі названі книги, якщо вони збереглися, знаходяться зараз у відділі земельних книг. **15** Див. вище, стор. 85. **16** Ще 6 років тому автор через ц.-к. Центральну комісію з питань мистецтва та історичних пам'яток, міністерство юстиції і Львівський вищий крайовий суд вплинув на те, щоб заново упорядкувати актові матеріали буковинських судів. Після цього він вступив на загальних зборах Буковинського крайового музею з пропозицією про створення крайового архіву (див. Jahrb. Landesmus. XI S. 85); крім того в поданні до Буковинського крайового виконавчого комітету (жовтень 1906 р.) він використав цю нагоду і зголосився безкоштовно подбати про підготовчі роботи. В той час, як ці старання залишилися безцінними, професор університету Мількович звернувся до уряду і знайшов там необхідну підтримку.

Розділ сьомий

1 Beschreibung der Buk. S. 81. **2** Zieglauer I S. 47 f. **3** Polek, Czernowitz S. 3. **4** Zieglauer VII S. 61. **5** Pitz. Prot. No. 34, 48, 56, 131, 161 тощо. **6** Всі документальні підтвердження цього є у документах Пітцеллі. **7** Wick. Mat. (Auszug). **8** Zieglauer VII S. 61. **9** Polek a. a. O., S. 3 und Anm. 4. Verwaltungsber. von Czern. f. 1887 S. 3. **10** Zieglauer VII S. 61. **11** Stadreg. Старі документи. Список службових осіб магістрату за 1785 рік наводить Полек у Pfarrchronik S. 15 Anm. 21. **12** Ербес просив царя про зарахування на військову службу (Zieglauer IV S. 23); але він цього не домогся і залишився на службі в місті. Пізніше йому платили 260 фл. щорічно, а в 1794 році призначили 100 фл. пенсії. (Stadreg. Alte Akten). Він помер у грудні 1796 року, після цього його вдова Анна отримувала цю саму пенсію (Städtisches Kontobuch). Оскільки Ербес помер «бідним і сліпим», його поховали за кошти міста (там же за 1797 рік, стор. 139). **13** Stadreg. Alte Akten (акти від 5, 23 і 25 серпня 1784 р.). **14** Zieglauer VII S. 55 ff; тут наведено також статут міст. **15** Відтоді вибори відбувалися щотри роки. Про вибори 1795 і 1798 років докладно буде розказано у тексті. **16** Czern. Stadreg. Alte Akten. **17** Там же. **18** У Pitz. Prot. міського суддю Паллади і названих членів ради часто називається за їхньою посадою, а також як власників будинків: No. 6, 12, 32, 122, 131, 134, 212, 287, 288, 289, 308, 318 і 323. **19** Stadreg. Alte Akten, Розпорядження окружного управління (Beck) від 26 січня 1788 р. **20** Книга рахунків за 1794 рік, стор. 529. **21** Все, що далі, за Akten der Stadreg. **22** Horecza S. 29 Anm. 8. Документів, що стосуються цього, я поки що не знайшов. **23** Все, що далі, за документами про регулювання міста. **24** Міська реєстратура має також книги рахунків за 1794, 1796 і 1797 рр. Там же серед «старих документів» є й «міська таблиця» про осіб з

Gemeindegerechtigspersonen von 1792/93 mit Gehaltsangaben (jährliche Summe 1732 fl. 45 kr.). **25** Polek, Czernowitz S. 4; Verwaltungsbericht von Czernowitz f. 1887 S. 3; Gestions Prot. des Czern. Mag. 1807 No. 1239 und 1473 (zugleich wurden die Magistrate von Sereth und Suczawa reguliert). **26** Nach einem Stadtvoranschlag S. 1823 in Wick. Mat. **27** Gestions Prot. des Czern. Mag. 1807 No. 568. **28** Zum folgenden: Pfarrchronik S. 17; Wick. Mat.; Gestions Prot. 1832 No. 5305, 5539, 5680, 5601; 1833 No. 72 u. 266, 5120, 5747. **29** Abschrift des Hofdekretes in der Stadtreğ., Alte Akten. Das folgende nach Auszügen Wickenhausers. Der Ausschuss wählte auch die städtischen Beamten; so heisst es in einer Konkursausschreibung vom 18. März 1796 (Piller'sche Gesetzsammlung S. 11 No. 10) für die Syndikatstelle in Suczawa, daß die Wiederbesetzung «vorgeschriebener Massen durch die Ausschussmänner der Stadtgemeinde vorzunehmen kommt». Jeder Bewerber um diese mit einem Gehalte von 300 fl. Rheinisch verbundene Stelle hatte sich am 15. Mai des Morgens um 9 Uhr in der Stadt Suczawa einzufinden und sich mit dem Dekret des Apellationsgerichtshofes über seine Rechtskenntnisse und mit dem Dekret der Landesstelle über seine Fähigkeiten zum politischen Fache auszuweisen, «ohne welche niemand zur Wahl zugelassen werden kann». **30** Vergl. oben S. 110. **31** Verwaltungsb. f. 1887 S. 4. **32** Zieglauer VII S. 90 §44. **33** Stadtreğ., Alte Akten. **34** Bericht des Stadtgerichtes vom 7. August 1793 No. 927 (Stadtreğ., Alte Akten). **35** Siehe unten S. 143. **36** Wick. Mat.; 1813/14 werden 15 Viertelmeister ausgezählt. **37** Stadtreğ., Alte Akten. **38** Dies war der allgemein übliche Vorgang, obwohl schon Enzenberg und nach ihm Budinszky die freie Wahl der Dorfrichter forderten (Zieglauer I S. 137 ff; Budinszky S. 55). **39** Stadtreğ., Alte Akten und Konv. I. **40** Zieglauer VII S. 94. **41** Stadtreğ., Alte Akten. Ebenda das nächste Stück. **42** Vergl. oben S. 155. **43** Molda II. 2. S. 166. **44** Stadtreğ., Alte Akten. **45** Das erstere in meinem Besitze; das zweite in der Stadtreğ. (von mir vorläufig den alten Akten aus 1784 beigelegt). **46** Vergl. Czern. Gemeindeztg. 1908 No. 17 ff. Die hier zitierte Eingabe des Magistrates wurde aus meine Anregungen gemacht. Ebenso habe ich die Urkunden mit der ältesten Wappenform gefunden und nach meinem Bericht und Antrag erfolgte der Gemeinderatsbeschluss vom 30. April 1908. Rege Förderung fand diese Angelegenheit durch den sachkundigen Bürgermeister Baron Fürth. **47** Über die aus meinen Antrag erfolgte Wahl des Wahlspruches u. über die Stadtfahne vergl. Czern. Gemeindeztg. Das Schriftstück v. 1834 ist von mir vorläufig den «Alten Akten» beigelegt. **48** Nach den Akten der Stadtreğ., Alte Akten. **49** Unter «verschiedene Extraordinarien» S. 523 ff. **50** Stadtreğ., Alte Akten. **51** Im Auszug unter den Mat. Wick. **52** Darüber vergl. im Text S. 170. **53** Georg Sommer war Wirt v. Gasthaus «Zum Fassl»; dieses lag Pitz. Plan No. 50. Vergl. Stadtreğ., Alte Akten (Ausweis der Gasthäuser von 1788). **54** Es

громадського суду за 1792/93 рр. з наведенням розміру платні (річна сума – 1732 фл. 45 кр.). **25** Polek, Czernowitz S. 4; Verwaltungsbericht von Czernowitz f. 1887 S. 3; Gestionsprot. des Czern. Mag. 1807 No. 1239 und 1473 (одночасно були впорядковані також магістрати Серету та Сучави). **26** За кошторисом міста S. 1823 in Wick. Mat. **27** GestionsProt. des Czern. Mag. 1807 No. 568. **28** Про це: Pfarrchronik S. 17; Wick. Mat.; Gestionsprot. 1832 No. 5305, 5539, 5680, 5601; 1833 No. 72 u. 266, 5120, 5747. **29** Копія надвірного декрету в Stadtreğ. Про наступне за фрагментами Віккенгаузера. Комітет обирав також міських службовців; Так, в одному з розписів конкурсу на місце синдика в Сучаві від 18-го березня 1796 року (збірник законів Піллера, стор. 11, № 10) говориться, що поновне призначення на посаду «повинні здійснювати члени комітету згідно з приписами». Кожен претендент на цю посаду, яка пов'язана з платнею 300 рейнських фл., мав вранці 15 травня з'явитися до міста Сучави і довести, згідно з декретом апеляційного суду, свої правові знання, а згідно з декретом крайових властей — свою придатність до політичного фаху, «без чого ніхто не може бути допущеним до виборів». **30** Див. вище, стор. 110. **31** Управлінський звіт за 1887 р., стор. 4. **32** Zieglauer VII S. 90 §44. **33** Stadtreğ., Alte Akten. **34** Звіт міського суду від 7 серпня 1793 р., № 927 (Stadtreğ., Alte Akten). **35** Див. нижче, стор. 143. **36** Wick. Mat.; у 1813/14 рр. налічувалося 15 кварталних майстрів. **37** Stadtreğ., Alte Akten. **38** Це був звичний процес, хоч ще Енценберг, а за ним і Будінський вимагали вільних виборів сільських суддів (Zieglauer I S. 137 ff; Budinszky S. 55). **39** Stadtreğ., Alte Akten und Konv. I. **40** Zieglauer VII S. 94. **41** Stadtreğ., Alte Akten. Там же, наступний фрагмент. **42** Див. вище, стор. 155. **43** Molda II. 2. S. 166. **44** Stadtreğ., Alte Akten. **45** Першим володію я; інше знаходиться в Stadtreğ (тимчасово додано мною до старих документів за 1784 рік). **46** Див. Czern. Gemeindeztg. 1908 No. 17 ff. Наведена тут заява магістрату подана з моєї ініціативи. Так само я знайшов документи, що описують форму найстарішого герба, а за моєю доповіддю і пропозицією було прийнято рішення громади від 30 квітня 1908 р. Цю справу активно підтримував компетентний бургомістр барон Фюрт. **47** Про вибір девізу, що стався за моєю пропозицією, і про прапор міста див. Czern. Gemeindeztg. Документ за 1834 рік я тимчасово долучив до «Старих актів». **48** За актами Stadtreğ., Alten Akten. **49** Stadtreğ., Alten Akten. **50** Під «різними екстраординарностями». **51** Витяг з матеріалів Віккенгаузера. **52** Про це див. у тексті, стор. 170. **53** Георг Зоммер був власником шинку і гостиного дому «Під бочечкою»; він у плані Пітцеллі під № 50. Див. Alte Akten (список гостиних домів за 1788 рік). **54** Здається, що євреям дозволялося придбання та будівництво тільки

scheint also in der Regel den luden nur der Erwerb (die Erbauung) steinerner Häuser gestattet gewesen zu sein: es geschah dies offenbar im Interesse der Verschönerung der Stadt. Vergl. Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern S. 312. **55** Lebius war auch Standgeldpächter der Stadt (1800—1803) und vermietete ihr sein Haus No. 313 als Kanzlei und Bürgerarrest. **56** In Wick. Mat. findet sich der Auszug eines von Josel Pultauer (?) und Juda Schneidener am 3. Februar 1803 ausgestellten Zeugnisses, worin Israel Sauerquell der Erpressung bei Erteilung von Schulzeugnissen und sonstigen Angelegenheiten beschuldigt wird; er missbrauchte dazu die Gunst des Kreishauptmannes Balsch, bei dem er sich täglich aushielt. Den Unterricht der Kinder vernachlässigte er. Er teilte die Judenschaft in Parteien und hetzte sie gegen einander aus. Auf unlautere Weise hatte er sich ein Vermögen gesammelt. **57** Auch diese Vorgänge nach Wick. Auszügen. **58** Das folgende nach den Akten der Stadtregh. Konv. 83. **59** Pfarrchronik S. 16. **60** Das Gesetz v. 8. März 1864 (ergänzt und berichtigt durch das Gesetz v. 15. Oktober 1869), sowie das Abänderungsgesetz v. 8. März 1868 und 1. März 1874 findet man abgedruckt im «Gemeinderats- und Magistrats-Handbuch» (Czern. 1895). **61** Pitz. Prot. No. 172 und das Abgrenzungsprot. v. Czernowitz v. 1782 ebenda. **62** Pfarrchronik S. 15 Anm. 22; Zieglauer IV S. 23; Pitz. Prot. No. 410. **63** Vergl. oben S. 97 u. 103; Pfarrchronik S. 15 Anm. 21; Pitz. Prot. No. 162. **64** Vergl. oben S. 104. Öfters genannt im Pitz. Prot. v. 1787; f. oben S. 219 Anm. 18. Auch Pfarrchronik S. 15 Anm. 23. **65** Pfarrchronik S. 15 Anm. 23. Stadt-Kontobuch f. 1794 S. 306. **66** Pfarrchronik S. 15 Anm. 24; im Stadt-Kontobuch f. 1794 erscheint er als erster Ratsmann. **67** Stadt-Kontobuch f. 1796 S. 90. Vergl. oben S. 166 ff; Horecza S. 29 f. **68** Pfarrchronik S. 16; vergl. oben S. 167. **69** Zum folgenden vergl. außer Polek die Akten Stadtregh. Konv. 83. Ferner Verwaltungsbericht f. 1887. **70** Pfarrchronik und Verwaltungsbericht a. a. O.; die Daten der eidesstättigen Angelobung sind den Berichten in «Bukowina», «Czern. Ztg.» und «Czern. Gemeindeztg.» entnommen. Der eben zitierte Verwaltungsbericht bietet auch weitere Verzeichnisse der Stadtvertreter. **71** Zieglauer VII S. 62 ff. **72** Diese Abgabefreiheit wurde mit Gubernialerlass vom 7. März 1788 bestätigt. **73** Das Kreisamt an den Stadtmagistrat 11. März 1789. Stadtregh., Alte Akten. **74** Eine gute Übersicht der Judengesetzgebung in «Die Kultur» (Wien) VIII S. 504 f. **75** Das «Bürgerbuch» wird im Präsidialbureau des Magistrats aufbewahrt. Mitt. daraus im Verwaltungsber. für 1887. **76** Zum folgenden Stadtregh. Konv. No. 39. **77** Vergl. das Gemeinderats- und Mag.-Handb. S. 1 ff. **78** Das Verzeichnis der Bürger und Ehrenbürger bis 1887 ist im Verwaltungsber. S. 1887 abgedruckt. **79** Stadtregh. Konv. No. 30. **80** Vergl. oben S. 22 u. 27 S. **81** Herausgeb. v. Polek, Jahrb. Landesmus. I S. 3. **82** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 26, 29 u. 33. **83** Älteste Stadtrechnung von 1783/84. Stadtregh., Alte Akten. **84** Horecza S. 20 f. **85** Schon Splény a. a. O. nennt Horetze und Bauern von Monoster Horetze. **86** Handelskber. von 1872 S. 46. **87**

цегляних будинків: очевидно, це було в інтересах прикрашення міста. Див. Gesch. d. Deutschen in d. Karpathenländern S. 312. **55** Лебіус був також орендарем зборів за місце на ринку міста у 1800—1803 рр. і здавав в оренду містові свій будинок № 313 під канцелярію і арештантську для міщан. **56** У Wick. Mat. знаходиться витяг з довідки, виданої якимось Йоселем Пултауером (?) і Юдою Шнайденуером від 3 лютого 1803 р., у якій Ізраїля Зауерквеля звинувачується у здирицтві при видачі шкільних свідоцтв та в інших випадках; він зловживав довірям окружного старости Бальша, у якого він бував кожного дня. Він занедбав навчання дітей. Він поділив єврейство на окремі угруповання й нацькував їх одне на одне. Нечесним способом він нажив велике майно. **57** Ці події теж за витягами з Вікенгаузера. **58** Наступне за Akten der Stadtregh. Konv. 83. **59** Pfarrchronik S. 16. **60** Закон від 8 березня 1864 р. (доповнений і виправлений законом від 1 жовтня 1869 р.), а також зміни до закону від 8 березня 1868 р. і 1 березня 1874 р. надруковані в «Gemeinderats- und Magistrats-Handbuch» (Czern. 1895). **61** Протокол Пітцеллі № 172 і протокол про межі Чернівців від 1782 р. там же. **62** Pfarrchronik S. 15 Anm. 22; Zieglauer IV S. 23; Pitz. Prot. No. 410. **63** Див. вище, стор. 97, 103; Pfarrchronik S. 15 Anm. 21; Pitz. Prot. No. 162. **64** Див. вище, стор. 104. Часто згадується в Pitz. Prot. за 1787 рік; див. вище, стор. 219, прим. 18. Також Pfarrchronik S. 15 Anm. 23. **65** Pfarrchronik f. 15 Anm. 23. Stadt-Kontobuch S. 1794 S. 306. **66** Pfarrchronik f. 15 Anm. 24; im Stadt-Kontobuch S. 1794 він з'являється як перший радник. **67** Stadt-Kontobuch f. 1796 S. 90. Див. вище S. 166 ff; Horecza 29 f. **68** Pfarrchronik S. 16; див. вище, стор. 167. ver. **69** Про наступне див., крім Полека, також die Akten Stadtregh. Konv. 83. Крім того, Ferner Verwaltungsbericht за 1887 рік. **70** Pfarrchronik і Verwaltungsbericht там же; матеріали про урочисту клятву взято з повідомлень в газетах «Bukowina», «Czern. Ztg.» і «Czern. Gemeindeztg.». Цитований вище Verwaltungsbericht містить також інші списки представників міста. **71** Zieglauer VII S. 62 ff. **72** Це звільнення від податків було підтверджено і губернiальним указом від 7 березня 1788 р. **73** Окружне управління до міського магістрату 11 березня 1789 р. Stadtregh., Alte Akten. **74** Добрий огляд законодавства про євреїв див. «Die Kultur» (Wien) VIII S. 504 f. **75** «Книга громадян» зберігається в канцелярії президії магістрату. Повідомлення звідти у Verwaltungsbericht за 1887 р. **76** Про наступне див. Stadtregh. Konv. No. 39. **77** Див. Gemeinderats- und Mag.-Handb. S. 1 ff. **78** Список міщан і почесних міщан до 1887 р. надруковано в Verwaltungsbericht за 1887 р. **79** Stadtregh. Konv. No. 30. **80** Див. вище, стор. 22 і 27. **81** Видано Полеком, Jahrb. Landesmus. I S. 3. **82** Werenka, Urk. Nachrichten I S. 26, 29 і 33. **83** Найдавніша бухгалтерська книга за 1783/84 р. Stadtregh., Alte Akten. **84** Horecza S. 20 f. **85** Ще Сплєні (у цитованій вище праці) згадує Горетце і селян з Горетце-Монастир. **86** Handelskber. von 1872 S. 46. **87** Детальний довідник

Spezialortsrepertorium der Buk. 1880 u. 1890. **88** Zieglauer VII f. 74. **89** Stadtreğ., Alte Akten. **90** S. 165. **91** Horecza S. 22 f. Zahlreiche Akten der Stadtreğ.; vergl. z. P. Prot. 1819 No. 4055. **92** Dazu und zum folgenden Polek, Czernowitz S. 2; Not- und Hilferuf der Gemeinden des mold.-kamp. Okols (Wien 1861) S. 169 f. **93** Pfarrchronik S. 106. **94** Stadtreğ. Konv. 29. **95** Stadtreğ. Rrot. 1819 No. 2177 u. 1820 No. 953. **96** Vergl. oben im Text S. 186: «Rosch mit Manastiora» (1843). «Rosch mit Manasteriska» erwähnt schon das Reichsgesetzblatt 1854 S. 399. Noch 1871 wird aber Manasteriska unter den Vorstädten nicht genannt (Handelskber. 1872 S. 46); dagegen vergl. man die Ortsrepertorien der statist. Zentralkommission v. 1880 u. 1890. — Nebenbei sei erwähnt, daß man den Stadtteil hinter dem Volksgarten auch als Serether Vorstadt zu bezeichnen pflegte.

Achtes Kapitel

1 Mitt. d. Herrn Peysersfeld (Suczawa); vergl. Stadtreğ. Prot. 1841 No. 2952. **2** Man vergl. z. B. Stadtreğ. Konv. 213 die Akten über den Vergleich zwischen B. Schubert u. Sussi Gottlieb (1870). Ein eigentliches «Vermittlungsamt» ist bisher nicht zustande gekommen (J. Kochanowski, Handbuch der für die Bukow. in Geltung bestehenden Reichs- und Landesgesetze. S. 1030 ff). **3** Stadtreğ., Alte Akten; ferner Konv. 70 u. 96. Vergl. übrigens im folgenden Kapitel die Ausführungen über die Frohnfeste und das Rathaus. **4** Die folgenden Ausführungen beruhen auf zwei Akten der Stadtreğ., Alte Akten; die Rechnung für das Hochgericht von 1803 in Wick. Mat. **5** Z- V. Stadtreğ. Gestionsprot. 1809 No. 2298 (27. Nov.) u. No. 2342 (7. Dez.). **6** Die Górski werden in den Prot. der Stadt, ferner im Konv. 29 oft genannt. **7** Aus Wick. Mat. **8** Bukowina 1866 No. 45. **9** Beschreibung der Bukowina S. 48—50, 90 f. **10** Zieglauer I S. 112. **11** Polek, Czernowitz S. 3. **12** Polizeivorschrift von Weisskirchen im Banat. **13** Zieglauer I S. 126. **14** Ebenda IV S. 23. **15** Alles folgende nach den Akten der Stadtreğ. **16** Als erster Todtengräber erscheint 1787 Kaspar Hiller (Pitz. Prot. No. 223; Kaindl, Ansiedlungswesen S. 398); 1811 bekleidete Tannhauser dieses Amt. **17** Zieglauer S. 38; hier S. 34—44 das Material über die Fortschritte des Feuerlöschwesens unter Enzenberg; ferner ebenda I S. 46 u. 122 f. **18** Zieglauer I S. 122 f. **19** Beide Stücke in der Stadtreğ., Alte Akten. **20** Zum folgenden einige Aktenauszüge Wickenhausers, ferner die Gestionsprot. der Stadtreğ. **21** Bukowina 1866 No. 32 u. 103. Festbericht über d. Tätigkeit d. Freiwill. Feuerwehr-Korps 1870-1897 (Czern. 1897). A. Kottlar, Unsere Freiwill. Fenerwehr 1872-1897 (Czern. 1897). **22** Pitz. Prot. No. 273. **23** Ebenda No. 284; Zieglauer IV S. 23; ferner Stadtreğ., Alte Akten: Abrechnung f. 1784 u. eine Rechnung vom 30. Dez. 1785 (er erhält vom Distriktsdirektoriat 2 fl. Rhein. für die Reinigung von zwei Rauchfängen während eines Jahres). Nach einer Notiz Wickenhausers erhielt Neunteufel

населених пунктів Буковини 1880 і 1890 pp. **88** Zieglauer VII S. 74. **89** Stadtreğ., Alte Akten. **90** S. 165. **91** Horecza S. 22 f. Багато документів Stadtreğ.; див., напр. прот. від 1819 р. № 4055. **92** Про це та про наступне Polek, Czernowitz S. 2; Not- und Hilferuf der Gemeinden des mold.-kamp. Okols (Wien 1861) S. 169 f. **93** Pfarrchronik S. 106. **94** Stadtreğ. Konv. 29. **95** Stadtreğ. Prot. 1819 No. 2177 і 1820 No. 953. **96** Див. вище в тексті, стор. 186: «Rosch mit Manastiora» (1843). «Rosch mit Manasteriska» згадується ще в Reichsgesetzblatt 1854 S. 399. Але і в 1871 р. Монастирську не називають серед передмість (Handelskber. 1872 S. 46); зате див. довідник населених пунктів центральної статистичної комісії за 1880 і 1890 pp. — Принагідно можна згадати, що частину міста за Народним садом називали ще й Серетським передмістям.

Розділ восьмий

1 Повідомлення пана Пайєрсфельда (Сучава); див. Stadtreğ. Prot. 1841 No. 2952. **2** Див., напр., Stadtreğ. Konv. 213 документи про врегулювання спору між Б. Шубертом і Суссі Готліб (1870). Справжнього «посередницького відомства» немає ще й досі (J. Kochanowski, Handbuch der für die Bukow. in Geltung bestehenden Reichs- und Landesgesetze. S. 1030 ff). **3** Stadtreğ., Alte Akten; а також Konv. 70 і 96. Див., втім, у наступному розділі повідомлення про тюрму та ратушу. **4** Наступні повідомлення опираються на два документи Stadtreğ., Alte Akten; кошти для Високого суду за 1803 рік Wick. Mat. **5** Наприкл., Stadtreğ. Gestionsprot. 1809 No. 2298 (27. Nov.) і No. 2342 (7. Dez.). **6** Гурські часто згадуються в протоколах міста, крім того в Konv. 29. **7** Wick. Mat. **8** Bukowina 1866 No. 45. **9** Beschreibung der Bukowina S. 48—50, 90 f. **10** Zieglauer I S. 112. **11** Polek, Czernowitz S. 3. **12** Polizeivorschrift von Weisskirchen im Banat. **13** Zieglauer I S. 126. **14** Там же, IV S. 23. **15** Все, що далі, за актами Stadtreğ. **16** Першим гробарем був у 1787 р. Каспар Гіллер (Pitz. Prot. No. 223; Kaindl, Ansiedlungswesen S. 398); 1811 року цю посаду займав Таннгаузер. **17** Zieglauer S. 38; тут стор. 34—44 матеріал про успіхи пожежної справи за Енценберга; далі там же I S. 46 і 122 f. **18** Zieglauer I S. 122 f. **19** Обидва фрагменти в Stadtreğ., Alte Akten. **20** Про наступне деякі витяги з документів Віккенгаузера, крім того Gestionsprot. der Stadtreğ. **21** Bukowina 1866 No. 32 і 103. Festbericht über d. Tätigkeit d. Freiwill. Feuerwehr-Korps 1870-1897 (Czern. 1897). A. Kottlar, Unsere Freiwill. Fenerwehr 1872-1897 (Czern. 1897). **22** Pitz. Prot. No. 273. **23** Там же, No. 284; Zieglauer IV S. 23; крім того Stadtreğ., Alte Akten: розрахунок с. 1784 і рахунок від 30. груд. 1785 (він отримує від директоріату дистрикту по 2 фл. рейн. за чищення двох димарів протягом року). Згідно з однією з заміток Віккенгаузера, Нойнтойфель отримував від домінії Кіцманя і Жучки за 16 димарів щорічно 36 фл.,

von den Domänen Kotzman und Zuczka für 16 Rauchfänge jährlich 36 fl., später für 24 Rauchfänge 50 fl. jährlichen Lohn (1803). **24** Pitz. Prot. **25** Vergl. übrigens die Bemerkung Enzenbergs über die aus türkischen Zeiten herrührenden Brunnen bei Zieglauer I S. 47. **26** Zieglauer I S. 46 u. 123, X S. 38. **27** Enzenbergs Bericht in Doc. VII S. 459. **28** Stadt-Kontobuch 1797 S. 144 u. 148. **29** Verwaltungsbericht v. Czern. f. 1887 S. 75 ff und Jahrb. des Czern. Stadtphysikates f. 1896 S. 36 ff. D. Stur, Geolog. Gutachten (Buk. Rundschau No. 709). L. West, Das Projekt d. Wasserversorgungsanlage (Czern. Ztg. 1894 No. 41/4). **30** Zieglauer VII S. 80 f, 82 f, 87 f, 98 f. **31** Bestätigt mit Gubernialerlass vom 7. März 1788. **32** Die folgenden Akten in der Stadtrege., Alte Akten. **33** Aus Wick. Mat. **34** Gemeinderats- und Magistratshandbuch S. 45 ff u. 115 ff. Novelliert wurde diese Bauordnung mit Gesetz v. 27. Dez. 1883. **35** Sämtliches Material dazu findet man in der Stadtrege., Alte Akten und Kontobücher 1794, 1796, 1797; ferner Konv. No. 187 (Gasbeleuchtung) und Akten; Elektrizitätswerk. Dazu zwei Auszüge aus 1842 u. 1845 in Wick. Mat. Czern. Gemeindeztg. 1905 No. 19 S. 6 f. **36** Das Schreiben vom 20. Julil792 befindet sich in der Stadtrege., Alte Akten. Jenes vom 6. Nov. im Auszug in Wick. Mat. **37** Zum folgenden Stadtrege. Konv. No. 29. **38** Jahrb. d. Czern. Stadtphysikats f. 1896 S. 72. **39** Wick. Mat. **40** Zum folgenden die Akten der Stadtrege., Alte Akten. **41** Zieglauer VII S. 77, 78 u. III. **42** Nach einer Abschrift Wickenhausers. Abgedruckt ist diese Ballordnung auch in der Neuen Buk. Rundschau No. 31 und O. M. Żukowski, O Polonezi (Abdruck aus Wiadomości Artystyczne) Lemberg 1899. **43** Kaindl, Die Bukowina 1848/49 S. II. **44** Vergl. Kochanowski, Handbuch. **45** Stadtrege., Alte Akten. **46** Vergl. oben S. 140. **47** Stadtrege., Alte Akten. **48** Nach dem Magistrats-Erlass vom 4. Dez. 1879 Zl. 22547 waren die Prostituierten zweimalwöchentlich (Mittwoch u. Samstag) mit dem Gebärmutter Spiegel zu untersuchen. **49** Zieglauer I S. 127. **50** Außer Enzenberg besonders Budinszky S. 38 f. **51** Zum folgenden die Akten der Stadtrege., Alte Akten. **52** Zieglauer VII S. 77, 79 f u. 114. **53** Stadtrege., Alte Akten, Zuschrift des Kreisamtes ans Gemeindegericht vom 16. Sep. 1793. **54** Pitz. Prot. No. 203 u. 412, ferner im Bericht des Güterdirektors Schaiblein vom 31. Juli 1787 (in meinem Besitz). **55** Stadtrege., Alte Akten. **56** Vergl. Schematismus der gr.-or. Diözese. Das Gründungsdatum ist hier aber irrig angegeben. Siehe Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschreibung u. s. w. II (Wien 1832) S. 326. **57** Aus Wick. Mat. **58** Ebendaher. **59** Zeitung Bukovina 1850 No. 5; vergl. auch 1849 No. 34. **60** Wick. Mat.; Handelskber. 1862 S. 114, 1872 S. 404. **61** Handelskber. 1872 S. 404. **62** Handelskber. 1872 S. 403. Verwaltungsber. v. Czern. 1887 S. 162. Statut z. Regelung d. öffentl. Armenpflege in Czern. mit d. v. Gemeinderat in d. Sitzung v. 4. März 1884 beschlossenen Änderungen (Czern. 1907). **63** Handelskber. 1872 S. 404.

pізніше за 24 димарі – 50 фл. платні (1803). **24** Pitz. Prot. **25** Див. зауваження Енценберга про криниці з турецьких часів у Zieglauer I S. 47. **26** Zieglauer I S. 46 і 123, X S. 38. **27** Доповідь Енценберга в Doc. VII S. 459. **28** Stadt-Kontobuch 1797 S. 144 і 148. **29** Verwaltungsbericht v. Czern. f. 1887 S. 75 ff und i Jahrb. des Czern. Stadtphysikates f. 1896 S. 36 ff. D. Stur, Geolog. Gutachten (Buk. Rundschau No. 709). L. West, Das Projekt d. Wasserversorgungsanlage (Czern. Ztg. 1894 No. 41/4). **30** Zieglauer VII S. 80 f, 82 f, 87 f, 98 f. **31** Підтверджено губернiальним указом від 7 березня 1788 року. **32** Наступні документи в Stadtrege., Alte Akten. **33** 3 Wick. Mat. **34** Gemeinderats- und Magistratshandbuch S. 45 ff і 115 ff. Ці правила будівництва були змінені законом від 27 грудня 1883 р. **35** Всі матеріали про це є в Stadtrege., Alte Akten і Kontobücher 1794, 1796, 1797; а також Konv. No. 187 (Gasbeleuchtung) und Akten; Електростанція. Про це два витяги з 1842 і 1845 рр. в Wick. Mat. Czern. Gemeindeztg. 1905 No. 19 S. 6 f. **36** Лист від 20 липня 1792 року знаходиться в Stadtrege., Alte Akten. Лист від 6 листопада у витягу з Wick. Mat. **37** Про наступне Stadtrege. Konv. No. 29. **38** Jahrb. d. Czern. Stadtphysikats f. 1896 S. 72. **39** Wick. Mat. **40** Про наступне Akten der Stadtrege., Alte Akten. **41** Zieglauer VII S. 77, 78 і III. **42** Згідно з копією Віккенгаузера. Правила проведення балів видрукувані також в Neue Buk. Rundschau No. 31 і O. M. Żukowski, O Polonezi (передрук з Wiadomości Artystyczne) Lemberg 1899. **43** Kaindl, Die Bukowina 1848/49 S. II. **44** Див. Kochanowski, Handbuch. **45** Stadtrege., Alte Akten. **46** Див. вище, стор. 140. **47** Stadtrege., Alte Akten. **48** Згідно з указом магістрату від 4 грудня 1879 р. Zl. 22547 проститутки повинні були двічі на тиждень (середа й субота) обстежувати дзеркалом для дослідження матки. **49** Zieglauer I S. 127. **50** Крім Енценберга особливо Budinszky S. 38 f. **51** Про наступне Akten der Stadtrege., Alte Akten. **52** Zieglauer VII S. 77, 79 f і 114. **53** Stadtrege., Alte Akten, Zuschrift des Kreisamtes ans Gemeindegericht vom 16. Sep. 1793. **54** Pitz. Prot. No. 203 і 412, крім того в доповіді директора маєтків Шайбляйна від 31 липня 1787 р. (є у мене). **55** Stadtrege., Alte Akten. **56** Див. Schematismus der gr.-or. Diözese. Але дату заснування тут подано помилково. Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschreibung u. s. w. II (Wien 1832) S. 326. **57** 3 Wick. Mat. **58** Звідти ж. **59** Газета Bukovina 1850 No. 5; див. також 1849 No. 34. **60** Wick. Mat.; Handelskber. 1862 S. 114, 1872 S. 404. **61** Handelskber. 1872 S. 404. **62** Handelskber. 1872 S. 403. Verwaltungsber. v. Czern. 1887 S. 162. Статут для врегулювання громадського догляду за бідними в Чернівцях разом зі змінами, прийнятими радою громади на засіданні 4 березня 1884 р. (Czern. 1907). **63** Handelskber. 1872 S. 404. **64** Verwaltungsber. v. Czern. f. 1887 S. 74 f, für 1888 S. 4 ff. **65** Zieglauer I S. 127 f. **66** Stadtrege., Alte Akten. **67** Zieglauer VII S. 80. **68** Stadtrege., Alte Akten. **69**

64 Verwaltgsber. v. Czern. f. 1887 S. 74 f, für 1888 S. 4 ff. 65 Zieglauer I S. 127 f. 66 Stadtreğ., Alte Akten. 67 Zieglauer VII S. 80. 68 Stadtreğ., Alte Akten. 69 Kochanowski, Handbuch S. 550. 70 Zieglauer VII S. 80. 71 Gemeinderats- und Magistratshandbuch S. 137 ff. 72 Wick. Mat. Später begegnet man regelmässig dieser Anordnung. Vergl. Stadtreğ. Konv. 88. 73 Beschreibung der Buk. S. 48 f. 74 Zieglauer I S. 114 ff. 75 Jahrb. Landesmus. III S. 87. 76 Zieglauer III S. 109. VII S. 459. Den Beweis für den Bestand des Militärspitals seit 1779 erbringt Pitz. Rrot. No. 301. 77 Zieglauer I S. 114 f. Im Jahre 1783 bat Glabach den Kaiser Joseph um Vergütung seiner «Reisekosten» im Betrage von 250 fl. oder um Befreiung von der «Charaktertaxe» im Betrage von 214 fl. Aus einer anderen, damals an den Kaiser gerichteten Bittschrift erfahren wir, daß in Synoutz ein Kontumaz-Chirurg namens Weiser angestellt war; er bat um die Erhöhung seines Gehaltes von 300 auf 400 fl. Zieglauer IV S. 21 u. 25. 78 Doc. VII S. 471. 79 Stadtreğ., Alte Akten. Chirurgen vertraten in früherer Zeit auch sonst die Ärzte. Es gab ein «Chirurgengremium». Handelskber. 1851 S. 369. 80 Jahresbericht d. Czern. Stadtphysikats f. 1896 S. 120. Dieser Bericht gibt auch einen guten Einblick in das ganze Sanitätswesen der Stadt, leider nur selten mit hist Rückblicken. 81 Vergl. das Pitz. Prot. No. 301. 82 Ebenda No. 320 u. 405; dazu Zieglauer IV S. 17, woraus man schliessen könnte, daß das Spital zunächst in das Haus der Wakumenko übertragen wurde. Doch scheint dies zweifelhaft. Über den Neubau 1781 Zieglauer III S. 93, 109 u. 112. 83 Doc. VII S. 459. 84 Handelskber. 1862 S. 114. 85 Die Quittung Weinecks in der Stadtreğ., Alte Akten; die Stelle der Stadtordnung bei Zieglauer VII S. 81. 86 Stadtreğ., Alte Akten. 87 Zum folgenden Pfarrchronik S. 28 f. 88 Wick. Mat. 89 Dazu Stadtreğ. Konv. 70. 90 Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. 91 Kluczenko, Sanitätsbericht d. Buk. f. 1890 S. 38 ff, wo auch die ältere Arbeit von Wolan zitiert ist. Auch Handelskber. f. 1862 S. 113, f. 1872 S. 400. 92 Kluczenko a. a. 0., S. 52 ff. Handelskber. f. 1862 S. 113; f. 1872 S. 400. 92a Die öffentl. allg. Landes-Irrenanstalt in Czern., Festschrift (Czern. 1902). 93 Polek, Die Bukowina 1783 S. 41 Anm. I. 94 Doc. VII S. 471. 95 Stadtreğ., Alte Akten. Die Auszahlung dieses Quartiergeldes ist auch aus den Stadtrechnungen ersichtlich, z. B. Stadt-Kontobuch v. 1794 S. 366. 96 Zum folgenden Kluczenko, Sanitätsbericht f. 1890 S. 160 ff. Dazu Wochenschrift der Handels- u. Gewerbekammer f. 1852 S. 415. 97 Nach einer kreisamtlichen Kundmachung von 1825 (Wick. Mat.) fand der Kurs in moldauischer und deutscher Sprache statt; die Zuhörerinnen sollten des Lesens und Schreibens kundig sein, einen moralischen Lebenswandel führen, entsprechende Fähigkeiten und ein Alter unter 40 Jahren ausweisen. 98 Wick. Mat. 99 Pfarrchronik S. 103. Czern. Wochenbl. 1881 No 18. Ein altes Bild dieses Badhauses bei Bendella, Die Kochanowski, Handbuch S. 550. 70 Zieglauer VII S. 80. 71 Gemeinderats- und Magistratshandbuch S. 137 ff. 72 Wick. Mat. Пізніше це розпорядження зустрічається часто. Див. Stadtreğ. Konv. 88. 73 Beschreibung der Buk. S. 48 f. 74 Zieglauer I S. 114 ff. 75 Jahrb. Landesmus. III S. 87. 76 Zieglauer III S. 109. VII S. 459. Доказ існування військового шпиталю від 1779 р. дає протокол Пітцеллі No. 301. 77 Zieglauer I S. 114 f. У 1783 році Глабах просив цісаря Йосифа відшкодувати йому витрати на «подорож» у сумі 250 фл. або звільнити його від «такси за ранг» у сумі 214 фл. З іншого скерованого до цісаря прохання ми довідуємося, що в Синівцях був прийнятий на службу карантинний хірург на ім'я Вайзер; він просив підвищити йому платню з 300 фл. до 400 фл. Zieglauer IV S. 21 і 25. 78 Doc. VII S. 471. 79 Stadtreğ., Alte Akten. Раніше хірурги представляли зазвичай і лікарів. Була навіть «хірургічна спілка». Handelskber. 1851 S. 369. 80 Jahresbericht d. Czern. Stadtphysikats f. 1896 S. 120. Цей звіт дозволяє зробити добре уявлення про санітарну справу в місті, але, на жаль, у ньому рідко зустрічається історичний огляд. 81 Див. Pitz. Prot. No. 301. 82 Там же, No. 320 і 405; про це Zieglauer IV S. 17, з чого можна зробити висновок, що шпиталь спочатку перенесли до будинку Вакуменків. Однак це видається сумнівним. Про будівництво нового в 1781 році Zieglauer III S. 93, 109 і 112. 83 Doc. VII S. 459. 84 Handelskber. 1862 S. 114. 85 Квитанція Вайнекка у Stadtreğ., Alte Akten; міський статут вміщений у Zieglauer VII S. 81. 86 Stadtreğ., Alte Akten. 87 Про наступне Pfarrchronik S. 28 f. 88 Wick. Mat. 89 Про це Stadtreğ. Konv. 70. 90 Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. 91 Kluczenko, Sanitätsbericht d. Buk. f. 1890 S. 38 ff, де також цитується старіша праця Воляна. Також Handelskber. f. 1862 S. 113, f. 1872 S. 400. 92 Kluczenko a. a. 0., S. 52 ff. Handelskber. f. 1862 S. 113; f. 1872 S. 400. 92a Die öffentl. allg. Landes-Irrenanstalt in Czern., Festschrift (Czern. 1902). 93 Polek, Die Bukowina 1783 S. 41 Anm. I. 94 Doc. VII S. 471. 95 Stadtreğ., Alte Akten. Виплату цих квартирних грошей видно і з міських бухгалтерських книг, напр., з міської книги рахунків за 1794 рік, стор. 366. 96 Про це Kluczenko, Sanitätsbericht f. 1890 S. 160 ff. Про це Wochenschrift der Handels- i Gewerbekammer f. 1852 S. 415. 97 За повідомленням окружного правління від 1825 р. курс проводився молдавською і німецькою мовами; (Wick. Mat.); слухачки мусили уміти читати й писати, вести моральний спосіб життя, мати відповідні здібності та бути віком до 40 років. 98 Wick. Mat. 99 Pfarrchronik S. 103. Czern. Wochenbl. 1881 No 18. Старий малюнок цієї лазні у Bendella, Die Bukowina (тут помилково позначено як ратуша). 100 Pitz. Prot. Nr. 264. 101 Doc. VII S. 456. 102 Pitz. Prot. No. 287. 103 Wtck. Mat. (16

Bukowina (hier fälschlich als Rathaus bezeichnet). **100** Pitz. Prot. Nr. 264. **101** Doc. VII S. 456. **102** Pitz. Prot. No. 287. **103** Wtck. Mat. (16. Oktober? 1794). **104** Vergl. oben S. 208. **105** So Handelskber. f. 1851 (in der Wochenschrift dieser Kammer f. 1852 S. 368); im Jahresb. d. Stadtphysikates f. 1896 S. 58 werden dagegen 2 gezählt. Hier auch die folgenden Notizen; dazu Kluczenko, Sanitätsber. f. 1890 S. 91 f. **106** Vergl. oben S. 186. **107** Stadreg., Alte Akten. **108** Zieglaue VII S. 82. **109** Stadreg., Alte Akten. **110** Vergl. oben S. 130; über den ersten dem Namen nach bekannten Senkgrubenreiniger vergl. oben S. 198. **111** Jahresbericht des Stadtphysikates f. 1896 S. 47 f. **112** Zieglaue VII S. 85. **113** Stadreg., Alte Akten. **114** Vergl. oben S. 188. **115** Vergl. oben S. 198 f. **116** Stadt-Kontobuch 1797 S. 142. **117** Die Polizeiakten im Präsidialbureau der Landesregierung reichen von 1853—1866; ein Polizeikommissär wird aber schon 1848 genannt (oben S. 94). Vergl. auch Mayerhofer, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst I (5. Aufl.) S. 486. **118** Vergl. oben S. 198. **119** Polek, Czernowitz S. 4. **120** Vergl. oben S. 148. **121** Molda II. 2. S. 193. **122** Zieglaue VII S. 72. **123** Vergl. oben S. 53. **124** Vergl. Stadt-Kontobücher von 1794, 1796 u. 1797 unter «Tatzgefälle». **125** Doc. VII S. 466. **126** Vergl. die Stadt-Kontobücher v. 1794, 1796 n. 1797 unter «Tatzgefälle». Ursprünglich durfte jeder ohne eine Abgabe Bier brauen. Doc. VII S. 465. **127** «Bericht des Czern. Gemeinderichts über den Ausweis der städtischen Einkünfte» vom 10. Mai 1820 (No. 945 aus 1820) in meinem Besitz. Die Bewilligung der Einführung des Erzeugungs-aufschlags erfolgte 1810, die Durchführung aber erst 1812. **128** Eine Zeit lang wurde der städtische Getränkeverzehrungsausschlag ausgehoben und dafür der Stadt ein Gemeindegzuschlag zur allgemeinen Verzehrungssteuer bewilligt (1829). Wick. Mat. **129** Man findet diese im Gemeinderats- und Magistratshandbuch. **130** Dieses Gesetz und die folgenden im eben zitierten Handbuch. **131** Wick. Mat. Vergl. oben S. 148. **132** Diese Überlassung wurde vom Gemeinderat am 21. März 1907 genehmigt. **133** Vergl. Kaindl, Das Untertanswesen in der Buk. (Wien 1899). Horecza S. 22 f. **134** Zieglaue VII S. 74. **135** Wick. Mat. Näheres darüber bei anderer Gelegenheit. **136** Vergl. Horecza a. a. O. und das Stadt-Kontobuch f. 1794. **137** Der Entwurf der Stadtordnung spricht auch von den Einkünften von den Waldungen, die sich durch den Verkauf von Holz ergeben; die Zusätze des Hofkriegsratesgeben der Stadt über ihre Waldungen ausdrücklich die Rechte eines Grundherrn. Zieglaue VII S. 73 u. 108. Da die Stadt im Osten keinen Wald besass, so scheinen Horecza und Kaliczanka von der Waldtaxe befreit worden zu sein; sie zahlen sie z. B. 1812 nicht (Polek, Czernowitz S. 5 Anm.). **138** Beck 25. Oktober 1787 an den königl. Magistrat. Stadreg., Alte Akten. **139** Zieglaue VII S. 73 f. **140** Ebenda S. 72 f. und 107. **141** Damals war Johann Lebius Pächter der Standgelder (vergl. oben S. 167). Wick. Mat.; ebenso zum folgenden. **142** Damit hängt offenbar ein handschriftlicher, in meinem Besitz befindlicher «Entwurf was in der Kreisstadt

жовтня? 1794). **104** Див. вище, стор. 208. **105** Так у Handelskber. f. 1851 (у тижневику цієї палати за 1852 рік, стор. 368); Але в Jahresb. d. Stadtphysikates f. 1896 S. 58 налічується 2. Тут також наступні замітки; про це Kluczenko, Sanitätsber. f. 1890 S. 91 f. **106** Див. вище, стор. 186. **107** Stadreg., Alte Akten. **108** Zieglaue VII S. 82. **109** Stadreg., Alte Akten. **110** Див. вище, стор. 186; Про імена відомих чистильників вигрібних ям див. вище, стор. 198. **111** Jahresbericht des Stadtphysikates f. 1896 S. 47 f. **112** Zieglaue VII S. 85. **113** Stadreg., Alte Akten. **114** Див. вище, стор. 188.. **115** Див. вище, стор. 198. і наст. **116** Stadt-Kontobuch 1797 S. 142. **117** Поліційні акти в канцелярії крайового уряду охоплюють роки 1853 – 1866; але комісар поліції називається вже з 1848 року (вище, стор. 94). Див. також Mayerhofer, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst I (5. Aufl.) S. 486. **118** Див. вище, стор. 198. **119** Polek, Czernowitz S. 4. **120** Див. вище, стор. 148. **121** Molda II. 2. S. 193. **122** Zieglaue VII S. 72. **123** Див. вище, стор. 53. **124** Див. Stadt-Kontobücher von 1794, 1796 і 1797 рр. під рубрикою «Tatzgefälle». **125** Doc. VII S. 466. **126** Див. Stadt-Kontobücher v. 1794, 1796 і 1797 рр. під рубрикою «Tatzgefälle». Спочатку кожен мав право варити пиво, не сплачуючи податків. Doc. VII S. 465. **127** «Bericht des Czern. Gemeinderichts über den Ausweis der städtischen Einkünfte» від 10. травня 1820 (No. 945 з 1820) є у мене. Дозвіл на впровадження доплати за виробництво було дано в 1810 році, але запроваджено лише у 1812 р. **128** Деякий час було скасовано доплату за споживання напоїв, а замість неї дано дозвіл на громадську доплату до податку за споживання (1829). Wick. Mat. **129** Їх можна знайти в Gemeinderats- und Magistratshandbuch. **130** Цей закон і наступні в щойно наведеній книжці. **131** Wick. Mat. Див. вище, стор. 148. **132** Це рішення було схвалено радою громади 21 березня 1907 року. **133** Див. Kaindl, Das Untertanswesen in der Buk. (Wien 1899). Horecza S. 22 f. **134** Zieglaue VII S. 74. **135** Wick. Mat. Докладніше про це буде розповідатися іншим разом. **136** Див. Horecza, там же і міську книгу рахунків за 1794 рік. **137** У проекті статуту міста теж називаються надходження від лісів, які повинні бути від продажу дров; додаткові пояснення Надвірної військової ради про ліси дають місту право поміщицької власності. Zieglaue VII S. 73 і 108. Оскільки місто на сході не мало лісів, то здається, що Горича і Калічанка були звільнені від лісової такси; так, наприклад, у 1812 році вони не платили її (Polek, Czernowitz S. 5 прим.). **138** Бекк 25 жовтня 1787 р. до королівського магістрату. Alte Akten. **139** Zieglaue VII S. 73 f. **140** Там же, стор. 72 і далі, 107. **141** Тоді Йоган Лебіус був орендарем зборів за місце на ринку. (див. вище, стор. 167). Wick. Mat.; те ж про наступне. **142** З цим пов'язаний, очевидно, писаний від руки «Проект того, що може надходити в окружному місті Чернівці від зборів з ярмарку та з плати за місце без

Czernowitz an Markt- und Standgeldern ohne Nachteil des Handels und mit Rücksicht der Lokalität zum Besten der Stadtkasse angenommen werden kann» zusammen. Verfasst ist das leider undatierte Stück vom Stadtsyndikus Pleterschnig. Interessant ist, daß die Jahrmärktsbesucher in «unnütze und entbehrliche» und in «nützliche Marktgeste» geschiedene werden. **143** Zieglauer VII S. 110. Vergl. dazu Stadtreğ. Konv. 29. **144** Stadt-Kontobuch S. 141. **145** Zieglauer VII S. 71. **146** Dieses Schriftstück befindet sich in meinem Besitz. **147** Zieglauer IV S. 19 u. 23. **148** Gemeinderats- und Magistratshandb. S. 95 u. 88. **149** Gesch. der Buk. II S. 72. **150** Zieglauer VII S. 73 u. 108. **151** Stadt-Kontobuch S. 141. **152** Stadtreğ. Konv. No. 7. **153** Gemeinde-Ztg. 1907 No. 54, wo auch der neue Tarif mitgeteilt ist. **154** Vergl. Landesgesetz- u. Verord.-Blatt 1883 No. 13 S. 43. **155** Stadtreğ. Konv. No. 213. **156** Zieglauer VII S. 73 u. 108. **157** Sämtliche in folgendem zitierten Gesetze im Gemeinderats- und Magistratshandb. Vergl. Stadtreğ. Konv. No. 3. **158** Vergl. Gemeinderats- und Magistratshandb. **159** Wick. Mat. **160** Stadtreğ., Präliminare. **161** Mitt. des städtischen Rechnungsdepartements. **162** Die Ausstellung für 1796 nach dem Stadt-Kontobuch; für 1820 nach einer in meinem Besitz befindlichen Übersicht der städtischen Einnahmen, die leider einige Posten unberücksichtigt lässt; für 1866 und 1907 nach dem Präliminare (der Rechnungsabschluss für 1907 war noch nicht fertiggestellt). Die verschiedenen Posten mußten oft anders angesetzt werden, als sie in den amtlichen Präliminaren erscheinen. Eine Neuordnung der Posten des Präliminars würde dessen Übersichtlichkeit nur fördern. **163** Wick. Mat. **164** A. Norst in Gemeinde-Ztg. 1905 No. 19 S. 10. **165** Nach neueren amtlichen Zusammenstellungen. Eine ältere Zusammenstellung bietet Węglowski, Bericht über den Vermögensstand der Stadtkommune Czernowitz (Czernowitz 1889).

Neuntes Kapitel

1 Pitz. Prot. No. 27—30, 41 ff. **2** Ebenda No. 53 u. 98. **3** Ebenda No. 1 u. 5. **4** Molda II. 2. S. 219. **5** Handelskber. f. 1862 S. 118 Anm. **6** Herausgeb. v. Polek S. 8. **7** Wick. Mat. **8** Pitz. Prot. No. 247, 270, 277, 72-94. **9** Ebenda No. 132; vergl. No. 12 u. 179. **10** Ebenda No. 131. **11** Stadtreğ., Alte Akten. Ebenda die Belege zum folgenden. **12** Pitz. Prot. No. 107, 298, 211, 131 u. a. **13** Stadtreğ., Alte Akten. **14** Gemeindegericht-Grundbuch S. 22 (1792). **15** Ebenda. **16** Pitz. Prot. No. 186. **17** Vergl. oben S. 166. **18** Molda II. 2. S. 220. **19** Pitz. Prot. No. 140. **20** Ebenda No. 239, 240, 242 u. 246. **21** Ebenda No. 405 u. 413. **22** Kaindl, Ansiedelungswesen S. 518 und Untertanswesen S. 55; dazu das interessante Schriftstück vom 24. Juni 1787 in der Stadtreğ., Alte Akten (der Magistrat wird gefragt, ob er wirklich die Befugnis habe, langjährigen Besitzern ihre Gründe abzunehmen). **23** Wick. Mat. **24** Vergl. Anm. 21. **25** Pitz. Prot. No. 186. **26** Hacquet, Phys.-pol. Reisen, Nürnberg 1790 I S. 85. Batthyáni, Reise durch einen Teil Ungarns (Pest 1811) S. 162 f. Erneuerte vaterländische Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331 u. 334. Österr. Archiv f. Gsch. u. Erdb. 1832 S. 325 ff (v. A. Kral). J. G. Kohl, Reisen im Innern von Rußland u. Polen III (Dresden 1841) S. 17. Saphirs

шкоти для торгівлі та при врахуванні приміщення», який є у моєму розпорядженні. Цей документ, який, на жаль, не має дати, складений міським синдиком Плетершнігом. Цікавим є те, що відвідувачів ярмарків ділять на «непотрібних і тих, без яких можна обійтися» та на «корисних гостей ринку». **143** Zieglauer VII S. 110. Див. про це Stadtreğ. Konv. 29. **144** Stadt-Kontobuch S. 141. **145** Zieglauer VII S. 71. **146** Цей документ є в моєму розпорядженні. **147** Zieglauer IV S. 19 і 23. **148** Gemeinderats- und Magistratshandb. S. 95 і 88. **149** Gesch. der Buk. II S. 72. **150** Zieglauer VII S. 73 і 108. **151** Stadt-Kontobuch S. 141. **152** Stadtreğ. Konv. No. 7. **153** Gemeinde-Ztg. 1907 No. 54, де повідомляється також про новий тариф. **154** Див. Landesgesetz- і Verord.-Blatt 1883 No. 13 S. 43. **155** Stadtreğ. Konv. No. 213. **156** Zieglauer VII S. 73 і 108. **157** Всі далі цитовані закони у Gemeinderats- und Magistratshandb. Див. Stadtreğ. Konv. No. 3. **158** Див. Gemeinderats- und Magistratshandb. **159** Wick. Mat. **160** Stadtreğ., Präliminare. **161** Mitt. des städtischen Rechnungsdepartements. **162** За 1796 рік згідно з міською книгою рахунків; за 1820 рік згідно з оглядом міських надходжень, який є в моєму розпорядженні і у якому, на жаль, не враховані деякі позиції; за 1866 і 1907 рр. згідно з попереднім проектом (звіт за 1907 рік ще не був готовий). Різні позиції часто були викладені інакше, ніж це робиться в службових проектах. Новий порядок подання позицій полегшив би їх огляд. **163** Wick. Mat. **164** A. Norst in Gemeinde-Ztg. 1905 No. 19 S. 10. **165** Згідно з новими офіційними даними. Деяко старіші дані наводить Węglowski, Bericht über den Vermögensstand der Stadtkommune Czernowitz (Czernowitz 1889).

Розділ дев'ятий

1 Pitz. Prot. No. 27—30, 41 ff. **2** Там же, No. 53 і 98. **3** Там же, No. 1 і 5. **4** Molda II. 2. S. 219. **5** Handelskber. f. 1862 S. 118 Anm. **6** Видано Полеком, Polek S. 8. **7** Wick. Mat. **8** Pitz. Prot. No. 247, 270, 277, 72-94. **9** Там же, No. 132; див. No. 12 і 179. **10** Там же, No. 131. **11** Stadtreğ., Alte Akten. Там же і свідчення про наступне. **12** Pitz. Prot. No. 107, 298, 211, 131 та ін. **13** Stadtreğ., Alte Akten. **14** Gemeindegericht-Grundbuch S. 22 (1792). **15** Там же. **16** Pitz. Prot. No. 186. **17** Див. вище, S. 166. **18** Molda II. 2. S. 220. **19** Pitz. Prot. No. 140. **20** Там же, No. 239, 240, 242 і 246. **21** Там же, No. 405 і 413. **22** Kaindl, Ansiedelungswesen S. 518 та Untertanswesen S. 55; про це є цікавий письмовий документ від 24 червня 1787 року в Stadtreğ., Alte Akten (там магістрат запитує, чи він справді має право відбирати землю у її багаторічних власників). **23** Wick. Mat. **24** Див. прим. 21. **25** Pitz. Prot. No. 186. **26** Hacquet, Phys.-pol. Reisen, Nürnberg 1790 I S. 85. Batthyáni, Reise durch einen Teil Ungarns (Pest 1811) S. 162 f. Erneuerte vaterländische Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331 u. 334. Österr. Archiv f. Gsch. u. Erdb. 1832 S. 325 ff (v. A. Kral). J. G. Kohl, Reisen

Humorist (Wien) 1844 S. 1044; 1845 S. 80, 88 u. 104. Neubauer Text zu Knapps Illustrierte Bukowina (um 1860). Die Grenzboten. Zeitschrift f. Politik u. Lit. XXIX I. Sem. 1. Bd. (Leipzig 1870) S. 468. Ich muß es mir leider versagen, näheres aus diesen Beschreibungen zu bringen. **27** Handelskber. 1861 S. 110. **28** Dies geht daraus hervor, daß das 1777 dem Weineck angewiesene Grundstück erst durch die Erbauung der Hauptstrasse getrennt wurde (Pitz. Prot. No. 1 u. 2); ferner wurde einem anderen Bürger 1781 Ersatz für einen zur Shaussee abgenommenen Grund geleistet (ebenda No. 2971). Damit scheinen auch die Bemerkungen ebenda No. 293 über die von Splény gemachte Linie zusammenzuhängen. Ebenso No. 123 u. 2591. Die «Shaussee» ist zu unterscheiden von der jüdischen Hauptgasse (oben S. 239 f). Vergl. Splénys Borschläge oben S. 183. **29** Pitz. Prot.; Wick. Mat.; Stadtr., Alte Akten. **30** Die Belege zum folgenden bietet Pitz. Prot. u. Plan. Die «obere» und «untere» Stadt wird oben S. 139 genannt; dazu auch S. 246. **31** Doch wurde auch die heutige Landhausgasse als «Weg nach Horecza» bezeichnet (Pitz. Prot. No. 97). **32** Vergl. Wrenka, Buk. Entstehen S. 44, 170 u. Plan. **33** Stadtr. Konv. No. 82; Wick. Mat.; Mikulitsch, Adolf Marin (Czern. Wochenbl. 1881 No. 18). Über die Ablösung von Gründen bei der Stadtreregulierung s. Gubernialverordnung von 1807 bei Polek, Czernowitz S. 4 Anm. 4. **34** Saphirs Humorist, (Wien 1844) S. 1048 u. 1127. **35** Stadtr., verschiedene Akten u. Plane; Kummersberg, Plan von Czernowitz (Wien, etwa 1860). **36** Siehe unten tm Text. **37** Pitz. Rrot. No. 48, 52,54, 165,220, 221; auch 80 u. 15312. **38** Saphirs Humorist (Wien 1844) S. 1048. **39** Vergl. S. 312 Anm. 28. **40** Stadtr., Alte Akten. **41** Sein Befehl wurde noch tatsächlich im Juli 1793 vollzogen, S. oben S. 188. **42** Handelskammerbericht 1862 S. 265; Mikulicz im Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **42a** Pfarrchronik S. 103; Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **43** Bericht v.31.Juli 1787 (Wick. Mat.). Pfarrchronik S. 51. **44** Polek, Czernowitz S. 3 Anm. I. **45** Vergl. Saphirs Humorist 1844 S. 1127. **46** Zur Erbauung von gemauerten Häusern veranlasste außer der Steuersreiheit (S. 170) auch die Bestimmung, daß nur in solchen Häusern Wirtschaftshäuser errichtet werden durften (S. 167). **47** Die Reliefs scheinen von demselben Meister herzuführen. **48** Vergl. oben S. 184 und unten Anm. 59. **49** Das sind die «ungereimten Ofen, worin sie zugleich kochen», von denen Enzenberg spricht (Doc. VII S. 459). **50** Hacquets neueste phyf.-polit. Reisen I (Nürnberg 1790) S. 85. Handelskber. 1862 S. 202. Schon Splény (Beschreibung S. 148) und Enzenberg (Zieglauer I S. 40) wollten hist. Bauten als Baumaterial verwenden. Die 1908 durchgeführten Grabungen bei der Cecina-Burg bestätigen das im Text Gesagte. **51** Pitz. Prot. No. 296, 339, 349, 351; ferner No. 147. **52** Ebenda No. 374. **53** Ebenda No. 8 u. 152. Urk. vom 31. Juli 1787 (Wick. Mat.) stellt denselben Zins für No. 8, 10, 148, 152, 152 1/2 u. 153 fest. **54** Dieselbe Urk. wie vorige Anm. **55** Vergl. Zieglauer III S. 112; IV S. 17 u. 18. Pitz. Prot. No. 281, 301, 332, 404 u. 405. **56** Pfarrchronik S. 8. Zum folgenden auch Mitt. der

im Innern von Rußland u. Polen III (Dresden 1841) S. 17. Saphirs Humorist (Wien) 1844 S. 1044; 1845 S. 80, 88 i 104. Текст Нойбайера до Illustrierte Bukowina Кнаппа (1860). Die Grenzboten. Zeitschrift f. Politik u. Lit. XXIX I. Sem. 1. Bd. (Leipzig 1870) S. 468. На жаль, я мушу відмовитися докладніше наводити ці описи. **27** Handelskber. 1861 S. 110. **28** Це видно з того, що ділянка землі, надана Вайнекку в 1777 році, була розділена тільки під час прокладання вулиці Головної (Pitz. Prot. No. 1 i 2); потім іншому жителеві була дана заміна за ділянку землі, вилученої у 1781 році для прокладання шосе (там же, No. 2971). Таким чином видається, що все сходиться із зауваженнями (там же, № 293) про лінію, яку протягнув Сплєні. Також No. 123 i 2591. «Шосе» не треба плутати з Єврейською головною вулицею (вище, стор. 239 f). Див. пропозиції Сплєні вище, стор. 183. **29** Pitz. Prot.; Wick. Mat.; Stadtr., Alte Akten. **30** Підтвердження про це є в прот. Пітцеллі і в плані. «Верхнє» і «нижнє» місто названо вище, стор. 139; про це також на стор. 246. **31** Але й сьогоднішня вулиця Крайової палати позначалася як «дорога на Горичу» (Pitz. Prot. No. 97). **32** Див. Wrenka, Buk. Entstehen S. 44, 170 i план. **33** Stadtr. Konv. No. 82; Wick. Mat.; Mikulitsch, Adolf Marin (Czern. Wochenbl. 1881 No. 18). Про викуп земель при регулюванні міста згідно з губернiальним розпорядженням від 1807 року в Polek, Czernowitz S. 4 Anm. 4. **34** Saphirs Humorist, (Wien 1844) S. 1048 i 1127. **35** Stadtr., різні документи і плани; Kummersberg, Plan von Czernowitz (Wien, etwa 1860). **36** Див. нижче в тексті. **37** Pitz. Prot. No. 48, 52,54, 165,220, 221; також 80 i 15312. **38** Saphirs Humorist (Wien 1844) S. 1048. **39** Див. стор. 312 прим. 28. **40** Stadtr., Alte Akten. **41** Його наказ було справді виконано ще в липні 1793 року, стор. вище 188. **42** Handelskammerbericht 1862 S. 265; Mikulicz в Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **42a** Pfarrchronik S. 103; Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **43** Звіт від 31 липня 1787 р. (Wick. Mat.). Pfarrchronik S. 51. **44** Polek, Czernowitz S. 3 Anm. I. **45** Див. Saphirs Humorist 1844 S. 1127. **46** Будівництву мурованих будинків сприяло, крім звільнення від податків (стор. 170), також розпорядження про те, що тільки в таких будинках можна відкривати заїжджі двори (стор. 167). **47** Здається, що барельєфи зроблені одним і тим самим автором. **48** Див. вище, стор. 184 i нижче прим. 59. **49** Це «безглузді печі, в яких вони одночасно і варять», про які говорить Енценберг (Doc. VII S. 459). **50** Hacquets neueste phys.-polit. Reisen I (Nürnberg 1790) S. 85. Handelskber. 1862 S. 202. Ще Сплєні (Beschreibung S. 148) і Енценберг (Zieglauer I S. 40) хотіли використовувати з історичних будівель будівельний матеріал. Проведені у 1908 році розкопки біля фортеці Цецин підтверджують сказане в тексті. **51** Pitz. Prot. No. 296, 339, 349, 351; крім того No. 147. **52** Там же, No. 374. **53** Там же, No. 8 i 152. Грамота від 31 липня 1787 р. (Wick. Mat.) встановлює той самий процент для No. 8, 10, 148, 152, 152 1/2 i 153. **54** Ця сама

Regimentskanzlei (Hauptmann N. Weithoffer). **57** Zieglauer III S. 110 f; vergl. S. 109. **58** Doc. VII S. 459. **59** Die Distriktskasse befand sich 1781 im Generalhause; 1784 wurde für sie neben diesem ein eigenes Haus erbaut (Abb. 45 No. 92); doch schon 1786 war aber die Kasse wieder im Generalhause unterbracht und das «feuerfreie wohlversicherte Haus, wo vorhin die Kasse wäre» sollte ein «Kaufmannsgewölb» werden. Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 92. **60** Pitz. Prot. No. 93. **61** Siehe die Urk. zu No. 82 des Pitz. Prot. **62** Pitz. Prot. No. 83. **63** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 321 u. 312. **64** Zieglauer I S. 135; III S. 109 u. 111 und XI S. 14; Doc. VII S. 459; Pitz. Prot. No. 347. Stadreg. Konv. No. 70. Pfarrchronik S. 29. **65** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 289. Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. II (1832) S. 326. Pfarrchronik S. 9. Kammersberg Plan v. Czernowitz. Über die frühere Wohnung des Kriegskommissärs s. Zieglauer IV S. 18. **66** Zieglauer III S. 109 u. 112. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 320 (vergl. 301 u. 405). Damals bestand bereits auch die Militärapotheke (oben S. 211; Zieglauer VII S. 109; Doc. VII S. 459; Pitz. Prot. No. 264). **67** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 325, 327 u. 328. **68** Zieglauer und Doc. a. a. O., Pitz. Prot. No. 351. **69** Zieglauer III S. 56, Doc. VII S. 459, Pitz. Prot. No. 288 (dazu No. 332). **70** Zieglauer III S. 58 ff; Poleks Anm. zur Pfarrchronik S. 35 S. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 402. **71** Pfarrchronik S. 18; Mitt. des Herrn Direktors C. Kozak; Pitz. Prot. No. 82. **72** Stadreg., Alte Akten v. 1784 u. Konv. No. 96; Pitz. Prot. No. 286; Pfarrchronik S. 110 Spricht 1851 von der «ehemaligen» Hauptwache. Czern. Gemeinde-Ztg. 1905 No. 19 S. 9. Mitt. d. Regimentskanzlei. Österr. Archiv f. Gesch., Erdkunde 1832 S. 326. **73** Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 311, 322 u. 368. **74** Zieglauer X S. 46 S. Pfarrchronik S. 8 u. 60 ff. Saphirs Humorist 1845 S. 108. Dazu Stadreg. Konv. No. 9 (wichtiges Material über Ablösung der Militärgründe). Pitz. Prot. No. 287. J. Rohrer, Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Grenze durch d. Buk. 1802 (Wien 1804) S. 105 (Rohrer irrt, daß damals noch keine Turmuhr in Czernowitz war, ebenda S. 106). Über die Stadtuhr v. 1785 Stadreg., Alte Akten (vergl. Stadt-Kontobuch 1797 S. 146), über die Uhr v. 1870 ebenda Konv. 213. **75** Genaueres wird die neue Gesch. d. Gymnasiums bringen; mir stand der I. Band der Chronik d. Gymnasiums nicht zur Verfügung. **76** Handelskber. 1872 S. 402; Czern. Tagblatt 1903 3. Mai. **77** Pfarrchronik S. 46 f. **78** Czern. Verwaltungsber. f. 1887 S. 12; nach einer hebräischen Inschrift aus der Vorderseite soll aber die Synagoge 1799 «begründet» worden sein (Mitt. d. Herrn Religionsprofessors A. Heumann). Saphirs Humorist 1845 S. 108. **79** Mitt. des Direktors Kozak. **79a** Mitt. d. Regimentskanzlei. **80** Pfarrchronik S. 103; eine alte Ansicht des Badehauses bei Bendella, Die Bukowina. **81** Pfarrchronik S. 103; vergl. oben S. 210. **82** Erster Jahresber. d. Volkssch. Rosch. **83** Stadreg., Alte Akten: ferner Konv.

грамота як у попередній примітці. **55** Див. Zieglauer III S. 112; IV S. 17 i 18. Pitz. Prot. No. 281, 301, 332, 404 i 405. **56** Pfarrchronik S. 8. Про це також Mitt. der Regimentskanzlei (Hauptmann N. Weithoffer). **57** Zieglauer III S. 110 f; див. S. 109. **58** Doc. VII S. 459. **59** Дистриктна каса знаходилася в 1781 році у будинку генерала; у 1784 році для неї збудували поряд спеціальний будинок (іл. 45, № 92); але вже в 1786 році касу знову розмістили в генеральському будинку, а «незгораючий надійний будинок, де до того була каса», мав стати «купецьким sklepом». Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 92. **60** Pitz. Prot. No. 93. **61** Див. документ № 82, протоколу Пітцеллі. **62** Pitz. Prot. No. 83. **63** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 321 i 312. **64** Zieglauer I S. 135; III S. 109 i 111 i XI S. 14; Doc. VII S. 459; Pitz. Prot. No. 347. Stadreg. Konv. No. 70. Pfarrchronik S. 29. **65** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 289. Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. II (1832) S. 326. Pfarrchronik S. 9. Kammersberg Plan v. Czernowitz. Про попереднє житло військового комісара див. Zieglauer IV S. 18. **66** Zieglauer III S. 109 i 112. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 320 (Див. 301 i 405). Тоді теж була військова аптека (вище, стор. 211; Zieglauer VII S. 109; Doc. VII S. 459; Pitz. Prot. No. 264). **67** Zieglauer III S. 109. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 325, 327 i 328. **68** Zieglauer i Doc. a. a. O., Pitz. Prot. No. 351. **69** Zieglauer III S. 56, Doc. VII S. 459, Pitz. Prot. No. 288 (крім того No. 332). **70** Zieglauer III S. 58 ff; Poleks Anm. zur Pfarrchronik S. 35 S. Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 402. **71** Pfarrchronik S. 18; Mitt. des Herrn Direktors C. Kozak; Pitz. Prot. No. 82. **72** Stadreg., Alte Akten v. 1784 i Konv. No. 96; Pitz. Prot. No. 286; Pfarrchronik S. 110 говорить про «колишню» головну вартівню 1851 року. Czern. Gemeinde-Ztg. 1905 No. 19 S. 9. Mitt. d. Regimentskanzlei. Österr. Archiv f. Gesch., Erdkunde 1832 S. 326. **73** Doc. VII S. 459. Pitz. Prot. No. 311, 322 i 368. **74** Zieglauer X S. 46 S. Pfarrchronik S. 8 i 60 ff. Saphirs Humorist 1845 S. 108. Про це Stadreg. Konv. No. 9 (важливий матеріал про викуп військових земель). Pitz. Prot. No. 287. J. Rohrer, Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Grenze durch d. Buk. 1802 (Wien 1804) S. 105 (Ропер помиляється, коли каже, що в Чернівцях тоді ще не було годинника на башті, там же, стор. 106). Про годинник від 1870 року див. там же, Konv. 213. **75** Подобиці наведе нова історія гімназії; я не мав у розпорядженні першого тому літопису гімназії. **76** Handelskber. 1872 S. 402; Czern. Tagblatt 1903 3. Mai. **77** Pfarrchronik S. 46 f. **78** Czern. Verwaltungsber. f. 1887 S. 12; але згідно з написом мовою іврит на фасаді синагогу «засновано» 1799 року (повідомлення професора теології пана А. Гоймана). Saphirs Humorist 1845 S. 108. **79** Повідомлення директора Козака. **79a** Повідомлення полкової канцелярії. **80** Pfarrchronik S. 103; старий вигляд лазні в Bendella, Die Bukowina. **81** Pfarrchronik S. 103; див. вище, стор. 210. **82** Перший річний звіт народної школи

96 (interess. Material) und die Protokolle. Saphirs Humorist Wien 1845 S. 88 u. 108. Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **84** Schematismus der gr.-or. Diözese. **85** Mitt. d. Herrn Peysersfeld, Suczawa. **86** Stadtrege., Alte Akten. **87** Schematismus d. gr.-or. Diözese. Saphirs Humorist 1845 S. 104. **88** Polek in Pfarrchronik S. 9 u. 52 f. **89** K.Dubensky, Die israel. deutsche Volksschule (Czern. 1905) S. 31 f. **90** Gemeindeztg. 1905 No. 19 S. 9. **91** Vergl. oben Saphirs Humorist 1845 S. 104. Schematismus der gr.-or. Diözese. **92** Alle folgenden Mitteilungen beruhen, falls nichts anderes bemerkt wird, aus den Angaben der betreffenden Ämter, insbesondere des Stadtmagistrates, der Religionsgenossenschaften und Vereine; Zeitungsnachrichten; ferner Verwaltungsbericht v. Czern. S. 1887; Czern. Gemeindeztg. 1905 No. 19. Endlich Jahresberichte und Festschriften. **93** Nach Mitt. des Regierungsrates A. Zachar und einigen Akten meiner Sammlung. **94** Vergl. Anm. 92. **95** Dazu oben S. 61 u. 68. Abb. 14 u. 24 Stellen die Kirchen aus ihren ursprünglichen Standorten dar. Ein Bild der Marienkirche aus ihrem jetzigen platzein Gesch. d. Buk. III S. 16. Schematismus d. gr.-or. Diözese. **96** Über die Gründe der raschen Bevölkerungszunahme vergl. die pfarrchronik S. 58. **97** Polek, Czernowitz S. 2; Jahrb. Landesmus. I S. 30. Vergl. Zieglauer I S. 14 u. III S. 108. (Enzenberg nennt für 1774 bloß die 278 christlichen Familien.) Vergl. auch Werenka, Topographie S. 157, der auch anderes Material bietet. **98** Jahrb. Landesmus. I S. 30. Die 20 Bauernfamilien des Klosters Horecza saßen wohl zumeist aus dem Gebiete der heutigen Vorstadt. Enzenberg (bei Zieglauer I S. 14) macht für Rosch und Horecza andere Angaben. **99** Zieglauer I. S. 14; man muß annehmen, daß Enzenberg hier die Juden mitzählt; da er das Dorf Horecza von Kloster Horecza nicht trennt, kann die Angabe für die nachmalige Vorstadt Horecza nur annähernd gemacht werden. **100** Doc. VII S. 395 und Polek, Czernowitz S. 3 (doch zählt Polek irrtümlich das Dorf Horecza zur Stadt). Rosch hatte 1784 nur 221 Familien (Stadtrege., Alte Akten). **101** Polek, Czernowitz S. 4. Vergl. Molda II. 2. S. 192. Nach einer Auszeichnung vom 9. Nov. 1792 (Czern. Stadtrege., Alte Akten) zählte Czernowitz damals 557 Haushaltungen. **102** Wick. Mat. **103** Nach Polek, Czernowitz S. 3; ferner: V. Batthiany, Reise durch einen Teil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukowina 1805 (Pest 1811) S. 163; Vaterländische Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331; Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 326. **104** Wick. Mat. **105** Polek a. a. O. **106** Wick. Mat. **107** Ebenda. **108** Handelskber. 1872 S. 46 u. 56 (vergl. auch denselben 1862); ferner die Spezial-Ortschastsrepertorien (Gemeindelexikon) d. statist. Zentralkommissstion; Mitt. d. statist. Landesamtes XI. **109** Romstorfer-Wiglitzky, Vergl. graph. Statistik in Anwendung auf d. Buk. (Wien 1886) S. 14. **110** Beschreibung d. Buk. S. 25. **111** Über diese militärischen Ansiedler bietet das Pitz. Prot. mancherlei Ausschlüsse; auch Stadtrege., Alte Akten.

на Роші. **83** Stadtrege., Alte Akten: крім того Konv. 96 (цікавий матеріал) і протоколи. Saphirs Humorist Wien 1845 S. 88 і 108. Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. **84** Шематизм православної дієцезії. **85** Повідомлення пана Пеерсфельда з Сучави. **86** Stadtrege., Alte Akten. **87** Schematismus d. gr.-or. Diözese. Saphirs Humorist 1845 S. 104. **88** Полек в Pfarrchronik S. 9 і 52 f. **89** K.Dubensky, Die israel. deutsche Volksschule (Czern. 1905) S. 31 f. **90** Gemeindeztg. 1905 No. 19 S. 9. **91** Див. вище Saphirs Humorist 1845 S. 104. Шематизм православної дієцезії. **92** Всі інші матеріали опираються, якщо це не позначено окремо, на дані відповідних служб, зокрема міського магістрату, релігійних громад і об'єднань; повідомлення газет; управлінський звіт Чернівців за 1887 р; Czern. Gemeindeztg. 1905 No. 19; нарешті, річні звіти і святкові повідомлення. **93** Згідно з повідомленнями урядового радника А. Захара і з деякими документами моєї колекції. **94** Див. прим. 92. **95** Про це вище, стор. 61 і 68. Іл. 14 і 24 зображають церкви на їхньому початковому місці. Один рисунок Успенської церкви на її сучасному місці в Gesch. d. Buk. III S. 16. Schematismus d. gr.-or. Diözese. **96** Про причини різкого приросту населення див. die Pfarrchronik S. 58. **97** Polek, Czernowitz S. 2; Jahrb. Landesmus. I S. 30. Див. Zieglauer I S. 14 і III S. 108. (Енценберг називає в 1774 році тільки 278 християнських сімей). Див. також Werenka, Topographie S. 157, який містить і інший матеріал. **98** Jahrb. Landesmus. I S. 30. 20 селянських родин монастиря Горича жили, мабуть, переважно на території сьогоднішнього передмістя. А Енценберг (Zieglauer I S. 14) наводить інші дані для Рошу і Горичі. **99** Zieglauer I. S. 14; Треба припустити, що Енценберг тут зараховує й євреїв; але оскільки він не відділяє села Горича від монастиря Горича, то дані про колишнє передмістя Горича можуть бути тільки приблизними. **100** Doc. VII S. 395 і Polek, Czernowitz S. 3 (однак Полек помилково зараховує село Горича до міста). На Роші налічувалася у 1784 році лише 221 родина. (Stadtrege., Alte Akten). **101** Polek, Czernowitz S. 4. Див. Molda II. 2. S. 192. За записами від 9 листопада 1792 р. (Czern. Stadtrege., Alte Akten) Чернівці тоді налічували 557 господарств. **102** Wick. Mat. **103** Згідно з Polek, Czernowitz S. 3; крім того: V. Batthiany, Reise durch einen Teil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukowina 1805 (Pest 1811) S. 163; Vaterländische Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331; Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 326. **104** Wick. Mat. **105** Polek там же. **106** Wick. Mat. **107** Там же. **108** Handelskber. 1872 S. 46 і 56 (див. також того самого автора 1862); крім того Spezial-Ortschastsrepertorien (Gemeindelexikon) d. statist. Zentralkommissstion; Mitt. d. statist. Landesamtes XI. **109** Romstorfer-Wiglitzky, Див. graph. Statistik in Anwendung auf d. Buk. (Wien 1886) S. 14. **110** Beschreibung d. Buk. S. 25. **111** Про цих військових поселенців багато матеріалу є в протоколах Пітцеллі;

Vergl. Kaindl, Das Ansiedlungswesen in d. Buk. S. 325 ff. **112** Pfarrchronik S. 56 f. **113** Vergl. Kaindl, Das Ansiedlungswesen S. 157, wo sich weitere Nachweise sinden. **114** Vergl. Molda II. 2. S. 164 f. Näher aus die einzelnen Familien und Bewohner einzugehen, verbietet der Raummangel. **115** Nach einem vom Herrn Quästor H. Schärf zur Verfügung gestellten Original. Ein ähnlicher Schein ist gedruckt Buk. Rundschau 1894 No. 1566. **116** Vergl. Polek, Czernowitz S. 5; Gemeindelexikon d. Buk. 1900.

Zehntes Kapitel

I Vergl. oben S. 46 u. 68. Pitz. Prot. No. 414; dazu S. 239. **2** Wick. Mat. Horecza S. 15. **3** Zieglauer VII S. 81. **4** Wick. Mat. **5** Splény, Beschreibung S. 19, Budinszky S. 22 f. **6** Budinszky S. 23. **7** Pitz. Prot. No. 178. **8** Ebenda No. 211. **9** Stadreg., Alte Akten; Pitz. Prot. No. 324. **10** Kreisschreiben vom 30. Nov. 1814. Wick. Mat. **11** Handelskber. 1862 S.124 f. **12** Splény S. 19. **13** Ebenda S. 27. **14** Zieglauer I S. 43. **15** Zieglauer X S. 39, 40 u. 43. **16** Doc. VII S. 456; vergl. auch 469. **17** Ebenda S. 455 S. **18** Stadreg., Alte Akten. **19** Doc. VII S. 456; Polek, Czernowitz S. 4. **20** Stadreg., Alte Akten, 12. August 1786 Administr. an den Stadt-magistrat. Zieglauer IV S. 23. **21** Stadreg. Alte Akten. **22** Vergl. oben S. 167; zum folgenden auch Akten, die ich bei anderer Gelegenheit ausführlicher mitteilen werde. Die Handelskber. von 1851, 1862, 1872. Wigitzky, Die alten Zünfte in d. Buk. (Genossenschaftsztg. 1895 No. 160.) **23** Handelskber. 1851; Monatssch. der Handelsk. 1854 S. 32. **24** Pitz. Prot. No. 187 (vergl. Wickenhauser, Horecza S. 8, 24, 29), No. 205 u. 410; Molda II. 2. S. 192; später bestand am Rudabach neben anderen die Mühle des Anton Kaindl. Zieglauer XII S. 77 ff; Handelskber. 1872 S. 238—240. Eine Windmühle stand um 1870 aus der Anhöhe gegen Horecza. **25** Handelskber. 1862 S. 202. **26** Pitz. Prot. No. 185, 236, 410 u. 411. Zieglauer I S. 97, Budinszky S. 13 u. 45. **27** Doc. VII 460 u. 465; Zieglauer IV S. 23; Stadreg., Alte Akten; Handelskber. 1852, 1862 u. 1872. Handschr. Mat. **28** Pitz. Prot.; Wick. Mat.; Stadreg., Alte Akten u. Prot.; Molda II. 2. S. 220; Kohl, Reisen im Innern von Rußland und Polen III (1841) S. 17 f. **29** 1852 wurde die Gastgeberei vom Religionsfonds um 101 fl. verpachtet. Horecza wird schon 1832 als Ausflugsort genannt. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 332. **30** Wick. Mat. **31** Wick. Mat. Vergl. Handelskber. 1862 S. 144. Czern. Ztg. 1868 No. 50. **32** Handelskber. 1872 S. 172 f. **33** Stadreg., Alte Akten; Zieglauer IX S. 5 ff; die Handelskber. von 1852, 1862 u. 1872. Vaterl. Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331. Österr. Archiv f. Gesch, Erdkunde 1832 S. 325 S. u. 331. Kohl, Reisen III S. 17. Vergl. dazu auch Stadt-Kontobuch 1797 S. 140, 145 u. 148 (an letzter Stelle wird von einem Jahrmarkt in Czernowitz zu «russisch Maria Geburt» im Sept. gesprochen). Czern. Tagbl. 1906 24. Jänner (der Rudolfsplatz am Montag). **34** Polek in Pfarrchronik S. 58 f. (dazu Budinszky S. 42 f.); Handelskber. 1851 u. 1862, ferner Monatsschr. 1854 an verschiedenen Stellen. Der stabile Grundsteuerkataster in d. Buk. S. 10; Stadreg., Alte Akten; Wick. Mat. Mehr darüber bei

tauch Stadreg., Alte Akten. Див. Kaindl, Das Ansiedlungswesen in d. Buk. S. 325 ff. **112** Pfarrchronik S. 56 f. **113** Див. Kaindl, Das Ansiedlungswesen S. 157, де є також інші докази. **114** Див. Molda II. 2. S. 164 f. Для докладнішої розповіді про окремі родини, бракує місця. **115** За оригіналом, наданим паном квестором Г. Шерфом. Подібна асигнація надрукована в Buk. Rundschau 1894 No. 1566. **116** Див. Polek, Czernowitz S. 5; Gemeindelexikon d. Buk. 1900.

Розділ десятий

I Див. вище, стор. 46 і 68. Pitz. Prot. No. 414; про це стор. 239. **2** Wick. Mat. Horecza S. 15. **3** Zieglauer VII S. 81. **4** Wick. Mat. **5** Splény, Beschreibung S. 19, Budinszky S. 22 f. **6** Budinszky S. 23. **7** Pitz. Prot. No. 178. **8** Там же No. 211. **9** Stadreg., Alte Akten; Pitz. Prot. No. 324. **10** Циркуляр від 30 лист. 1814 року.. Wick. Mat. **11** Handelskber. 1862 S.124 f. **12** Splény S. 19. **13** Там же, стор. 27. **14** Zieglauer I S. 43. **15** Zieglauer X S. 39, 40 і 43. **16** Doc. VII S. 456; Див. також 469. **17** Там же, стор. 455 і далі. **18** Stadreg., Alte Akten. **19** Doc. VII S. 456; Polek, Czernowitz S. 4. **20** Stadreg., Alte Akten, 12. August 1786 Administr. an den Stadtmagistrat. Zieglauer IV S. 23. **21** Stadreg. Alte Akten. **22** Див. вище, стор. 167; про це також документи, про які я докладніше повідомлю при іншій нагоді. Handelskber. von 1851, 1862, 1872. Wigitzky, Die alten Zünfte in d. Buk. (Genossenschaftsztg. 1895 No. 160.) **23** Handelskber. 1851; Monatssch. der Handelsk. 1854 S. 32. **24** Pitz. Prot. No. 187 (Див. Wickenhauser, Horecza S. 8, 24, 29), No. 205 і 410; Molda II. 2. S. 192; пізніше на річечці Рудій поряд з іншими стояв млин Антона Кайндля. Zieglauer XII S. 77 ff; Handelskber. 1872 S. 238—240. Вітряк у 1870 р. стояв на пагорбі з боку Горичі. **25** Handelskber. 1862 S. 202. **26** Pitz. Prot. No. 185, 236, 410 і 411. Zieglauer I S. 97, Budinszky S. 13 і 45. **27** Doc. VII 460 і 465; Zieglauer IV S. 23; Stadreg., Alte Akten; Handelskber. 1852, 1862 і 1872. Handschr. Mat. **28** Pitz. Prot.; Wick. Mat.; Stadreg., Alte Akten і Prot.; Molda II. 2. S. 220; Kohl, Reisen im Innern von Rußland und Polen III (1841) S. 17 f. **29** 1852 р. Релігійний фонд здавав в оренду заїжджий двір за 101 фл. Вже 1832 року Горичу згадують як місце екскурсій. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 332. **30** Wick. Mat. **31** Wick. Mat. Див. Handelskber. 1862 S. 144. Czern. Ztg. 1868 No. 50. **32** Handelskber. 1872 S. 172 f. **33** Stadreg., Alte Akten; Zieglauer IX S. 5 ff; die Handelskber. von 1852, 1862 і 1872. Vaterl. Blätter f. d. österr. Kaiserstaat 1819 S. 331. Österr. Archiv f. Gesch, Erdkunde 1832 S. 325 S. u. 331. Kohl, Reisen III S. 17. Див. про це також міську книгу рахунків за 1797 р. стор. 140, 145 і 148 (на останній йдеться про ярмарок в день «руської другої Богородиці» у вересні. Czern. Tagbl. 1906 24. Jänner (площа Рудольфа в понеділок). **34** Polek в Pfarrchronik S. 58 f. (про це Budinszky S. 42 f.); Handelskber. 1851 і 1862, крім того Monatsschr. 1854 у різних місцях. Der stabile Grundsteuerkataster in d.

anderer Gelegenheit. Über die Pottaschenstederei auch Handelskber. 1872 S. 171 und Rohrer, Bemerkungen aus einer Reise von der türkischen Grenze (1804) S. 61 S. **35** Polek, Pfarrchronik S. 59. **36** Mitt. v. Peysersfeld in Suczawa. **37** Zieglauer I S. 122; Handelskber. 1872 S. 338 ff. Letzterer Bericht auch zum folgenden. Ferner: Denkschrift z. Feier d. 25jähr. Jubiläums der Buk. Sparkassa (Czern. 1885). **38** Budinszky S. 50; Monatsschr. d. Handelsk. 1854 S. 11; Handelskber. 1862 S. 246 u. 1872 S. 30 u. 331. **39** Wick. Mat. Kaindl, Die Bukowina 1848/49. (Österr.-ung. Revue XXV S. 285). **40** Splény S. 49. **41** Darnach ist die Darstellung S. 33 richtigzustellen. Vergl. Werenka, Topogr. d. Buk. S. 35; ferner Buk. Entstehen S. 26, 119, 121 f., 125, 144 u. 160. Jahrb. Landesmus. II S. 102. Zieglauer I S. 97, 106 f., 108; III S. 180 f.; IV S. 32; VIII S. 20. Pfarrchronik S. 6. Doc. VII S. 468 (Molda II. 2. S. 192). Wick. Mat. Vaterl. Blätter 1819 S. 333 (die Schiffbrücke ruhte damals auf 12 Schiffen). Handelskber. 1862 S. 266. Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. "Bukowina" 1866 No. 42. Pitz. Prot. No. 399 (Mautaufseher Jakob Kellner). **42** Zieglauer I S. 124; Budinszky S. 15; Kaindl im Jahrb. Landesmus. VIII S. 16 f.; Batthyáni, Reise S. 162. **43** Saphirs Humorist 1845 S. 108. Fuchsberger, Betrachtungen über das Pruth-Projekt (Czern. 1898); derselbe, Studien über das Pruth-Projekt (Berlin 1901). **44** Stadreg., Alte Akten; Handelskber. 1851 (Wochenschrift 1852 S. 396); Czern. Gemeindeztg. 1904 No. 18 S. 10. **45** Werenka, Entstehen S. 121 u. 136 (vergl. 110 u. 145). Zieglauer, Der Zustand d. Buk. (1888) S. 27; ferner derselbe III S. 183 ff., IV S. 20, X S. 44 ff. u. XII S. 91 ff. Budinszky S. 49. Pitz. Prot. No. 315 u. 317. Doc. VII S. 471. Molda II. 2. S. 160. Stadreg., Alte Akten. Wick. Mat. Czern. Ztg. 1888 No. 54. F. F. R. Schmid, Beiträge z. Gesch. d. Post (Zschr. f. Post u. Telegr. 1898 No. 23 ff. Czern. Ztg. 1898 No. 272). Jorga, Doc. Call. I S. 157 u. 107. Handelskber. 1851 S. 372 u. 397, 1862 S. 268, 1872 S. 351. **46** Neu- und Alt eingerichteter Haus-Kalender f. 1811 (Eckhardt). **47** Bidermann S. 42, Handelskber. 1872 S. 357. **48** Kaindl, Gesch. d. Buk. 1848/49 (Österr.-ung. Revue XXV S. 228 u. 327). **49** Czern. Ztg. 1868 No. 35, 38 u. 40. **50** Handelskber. 1872 S. 326 u. 342. **51** Buk. Nachrichten 1908 No. 5862 (Neubauers Leben). **52** Dazu vergl. man Gesch. d. Buk. III S. 30 ff., wo weitere Literatur angeführt ist. Ferner jetzt Zieglauer II S. 144 ff., III S. 1 ff., VI S. 98 ff., VII S. 20 ff., X S. 56 f. für die gr.-or., und II S. 172 f. u. III S. 91 ff. für die röm.-kath. Kirchenverhältnisse. **53** Rohrer a. a. O., S. 105. **54** Dazu jetzt Polek, Die Entstehung der Pfarrgemeinde Czernowitz (Jahrb. Landesmus. V S. 58 ff.). **55** Stadreg., Alte Akten. **56** Zum folgenden Gesch. d. Buk. II S. 43 ff. Doc. VII S. 471. Stadreg., Alte Akten, Pfarrchronik S. 17 ff. Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 326. Polek, Anfänge des Volksschulwesens in d. Buk. (Czern. 1891). Budinszky S. 32 u. 38. Zieglauer IV S. 17 u. 21, V S. 94 ff. Derselbe, Die Entwicklung d. Schulwesens in d. Buk. (in «Die feierl. Inaug. des Rektors 1899/1900»). Handelskber. Schematismus d. gr.-

Buk. S. 10; Stadreg., Alte Akten; Wick. Mat. Докладніше про це при іншій нагоді. Про поташне виробництво також Handelskber. 1872 S. 171 i Rohrer, Bemerkungen aus einer Reise von der türkischen Grenze (1804) S. 61 S. **35** Polek, Pfarrchronik S. 59. **36** Повідомлення Пеєрсфельда з Сучави. **37** Zieglauer I S. 122; Handelskber. 1872 S. 338 ff. В останньому звіті й про це. Крім того: Denkschrift z. Feier d. 25jähr. Jubiläums der Buk. Sparkassa (Czern. 1885). **38** Budinszky S. 50; Monatsschr. d. Handelsk. 1854 S. 11; Handelskber. 1862 S. 246 i 1872 S. 30 i 331. **39** Wick. Mat. Kaindl, Die Bukowina 1848/49. (Österr.-ung. Revue XXV S. 285). **40** Splény S. 49. **41** Згідно з цим треба виправити стор. 33. Див. Werenka, Topogr. d. Buk. S. 35; крім того Buk. Entstehen S. 26, 119, 121 f., 125, 144 i 160. Jahrb. Landesmus. II S. 102. Zieglauer I S. 97, 106 f., 108; III S. 180 f.; IV S. 32; VIII S. 20. Pfarrchronik S. 6. Doc. VII S. 468 (Molda II. 2. S. 192). Wick. Mat. Vaterl. Blätter 1819 S. 333 (понтонний міст лежав тоді на 12 човнах). Handelskber. 1862 S. 266. Czern. Wochenbl. 1881 No. 18. "Bukowina" 1866 No. 42. Pitz. Prot. No. 399 (митник Якоб Кельнер). **42** Zieglauer I S. 124; Budinszky S. 15; Kaindl в Jahrb. Landesmus. VIII S. 16 f.; Batthyáni, Reise S. 162. **43** Saphirs Humorist 1845 S. 108. Fuchsberger, Betrachtungen über das Pruth-Projekt (Czern. 1898); його ж Studien über das Pruth-Projekt (Berlin 1901). **44** Stadreg., Alte Akten; Handelskber. 1851 (Wochenschrift 1852 S. 396); Czern. Gemeindeztg. 1904 No. 18 S. 10. **45** Werenka, Entstehen S. 121 i 136 (див. 110 i 145). Zieglauer, Der Zustand d. Buk. (1888) S. 27; крім того того ж автора III S. 183 ff., IV S. 20, X S. 44 ff. i XII S. 91 ff. Budinszky S. 49. Pitz. Prot. No. 315 i 317. Doc. VII S. 471. Molda II. 2. S. 160. Stadreg., Alte Akten. Wick. Mat. Czern. Ztg. 1888 No. 54. F. F. R. Schmid, Beiträge z. Gesch. d. Post (Zschr. f. Post u. Telegr. 1898 No. 23 ff. Czern. Ztg. 1898 No. 272). Jorga, Doc. Call. I S. 157 i 107. Handelskber. 1851 S. 372 i 397, 1862 S. 268, 1872 S. 351. **46** Neu- und Alt eingerichteter Haus-Kalender f. 1811 (Eckhardt). **47** Bidermann S. 42, Handelskber. 1872 S. 357. **48** Kaindl, Gesch. d. Buk. 1848/49 (Österr.-ung. Revue XXV S. 228 u. 327). **49** Czern. Ztg. 1868 No. 35, 38 i 40. **50** Handelskber. 1872 S. 326 i 342. **51** Buk. Nachrichten 1908 No. 5862 (Neubauers Leben). **52** Про це див. Gesch. d. Buk. III S. 30 ff., де наведено іншу літературу. Крім того Zieglauer II S. 144 ff., III S. 1 ff., VI S. 98 ff., VII S. 20 ff., X S. 56 f. для становища православної i II S. 172 f. i III S. 91 ff. католицької церкви **53** Rohrer a. a. O., S. 105. **54** Про це зараз Polek, Die Entstehung der Pfarrgemeinde Czernowitz (Jahrb. Landesmus. V S. 58 ff.). **55** Stadreg., Alte Akten. **56** Про це Gesch. d. Buk. II S. 43 ff. Doc. VII S. 471. Stadreg., Alte Akten, Pfarrchronik S. 17 ff. Österr. Archiv f. Gesch., Erdbeschr. 1832 S. 326. Polek, Anfänge des Volksschulwesens in d. Buk. (Czern. 1891). Budinszky S. 32 i 38. Zieglauer IV S. 17 i 21, V S. 94 ff. Той же автор, Die Entwicklung d. Schulwesens in d. Buk. в «Die feierl. Inaug. des Rektors 1899/1900»). Handelskber. Schematismus d. gr.-or. Diözese.

or. Diözese. Jahreshauptber. über d. Zustand d. Volksschulwesens in d. Buk. Jahresber. über d. d. k. k. Stadtschulrate unterstehende Volksschulwesen. Statistische Nachweisung über d. Stand d. Volksschulen herausgegeben. v. Landesschulrate. Wotta, Das Volksschulwesen in Czern. (Buk. Schule 1906). Lagler, Festschr. zur Feier des 25jähr. Bestandes der evangelischen Schule (1878). Dubensky, Israel.-deutsche Volkssch. in Czern. (1905). Jahresber. d. Lehranstalten (auch einiger Volksschulen). Romstorfer, Die Entwicklungsgesch. d. Staats-Gewerbeshule (Czern. 1898). **57** A. Norst, Alma mater Francisco-Josephina (Czern. 1900). Die Franz Josephs-Universität in Czern. Festschr. herausgegeben. v. Akad. Senat (Czern. 1900). **58** J. Polek, Rückblick aus d. Forsch. z. Landesk. u. Volksk. d. Buk. (Czern. 1892). Derselbe, Repertorium zur landeskundl. Literatur (Czern. 1902). Kaindl, Berichte über die Arbeiten zur Landeskunde d. Buk. (Czern. 1901 ff.). Endlich der Abschnitt Literatur in «Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild», Bd. «Bukowina». **59** Reifenkugel, Die Buk. Landesbibliothek u. d. k. k. Universitätsbibliothek (Czern. 1885). **60** Kaindl, Kleine Studien (Der Buchenwald V) S. 1 ff. **61** Wiglitzky, Das Buk. Gewerbemuseum (Czern. 1893). **62** Bilder u. Aufzeichnungen von Anton Borkowski (im Besitze der Familie Beldowicz); Saphirs Humorist 1842 No. 193. **63** Die Nachweise zum folgenden in einer besonderen Arbeit, in der ich manches neue Material bringen werde. J. Gregor, Unser Theater (Buk. Nachrichten Febr. 1904). Stadtrege. Konv. No. 5. **64** A. Norst, Der Verein z. Förderung d. Tonkunst in d. Buk. (Czern. 1902); darin die wertvolle Studie von A. Mikulicz, Die Musik in der Buk. 1775 bis 1862. Bilder und Aufzeichnungen von Borkowski (vergl. Anm. 62). **65** Über d. älteren Vereine Handelskber. 1862 u. 1872, die gegenwärtigen in jedem Kalender. Ihre Berichte in der Univ.-Bibl. **66** Bemerkungen aus einer Reise von der türkischen Grenze (Wien 1804) S. 58. **67** Gerne hätte ich über Volkstypen und Volkssitten, Kleidertrachten u. dgl. gehandelt, doch ist das Buch so angewachsen, daß ich dies wie vieles andere weglassen muß. Man vergl. die «Czernowitzer Spaziergänge» von Ober-Stadtarzt Dr. Flinker in der Buk. Rundschau; ferner Porubsky, «Heiteres und Ernstes aus d. Buk». und «Rund um den Rathhausturm» (Czern. 1904 u. 1906).

Jahreshauptber. über d. Zustand d. Volksschulwesens in d. Buk. Jahresber. über d. d. k. k. Stadtschulrate unterstehende Volksschulwesen. Statistische Nachweisung über d. Stand d. Volksschulen herausgegeben. v. Landesschulrate. Wotta, Das Volksschulwesen in Czern. (Buk. Schule 1906). Lagler, Festschr. zur Feier des 25jähr. Bestandes der evangelischen Schule (1878). Dubensky, Israel.-deutsche Volkssch. in Czern. (1905). Jahresber. d. Lehranstalten (auch einiger Volksschulen). Romstorfer, Die Entwicklungsgesch. d. Staats-Gewerbeshule (Czern. 1898). **57** A. Norst, Alma mater Francisco-Josephina (Czern. 1900). Die Franz Josephs-Universität in Czern. Festschr. herausgegeben. v. Akad. Senat (Czern. 1900). **58** J. Polek, Rückblick aus d. Forsch. z. Landesk. u. Volksk. d. Buk. (Czern. 1892). Його ж, Repertorium zur landeskundl. Literatur (Czern. 1902). Kaindl, Berichte über die Arbeiten zur Landeskunde d. Buk. (Czern. 1901 ff.). Нарешті, розділ про літературу в «Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild», Bd. «Bukowina». **59** Reifenkugel, Die Buk. Landesbibliothek i d. k. k. Universitätsbibliothek (Czern. 1885). **60** Kaindl, Kleine Studien (Der Buchenwald V) S. 1 ff. **61** Wiglitzky, Das Buk. Gewerbemuseum (Czern. 1893). **62** Картини і малюнки Антона Борковського (у володінні сім'ї Бельдович); Saphirs Humorist 1842 No. 193. **63** Підтвердження цього в окремій роботі, у якій я подам деякий матеріал. J. Gregor, Unser Theater (Buk. Nachrichten Febr. 1904). Stadtrege. Konv. No. 5. **64** A. Norst, Der Verein z. Förderung d. Tonkunst in d. Buk. (Czern. 1902); тут цінне дослідження А. Микуліча — А. Mikulicz, Die Musik in der Buk. 1775 bis 1862. Картини і малюнки Борковського (див. прим. 62). **65** Про старіші об'єднання Handelskber. 1862 і 1872, а про сучасні в кожному календарі. Їх звіти в університетській бібліотеці. **66** Bemerkungen aus einer Reise von der türkischen Grenze (Wien 1804) S. 58. **67** Я б охоче розглянув народні типи та народні звичаї, види одягу і таке інше, але книга настільки розрослася, що я це, як і багато іншого, змушений опустити. Див. «Czernowitzer Spaziergänge» головного міського лікаря д-ра Флінкера в Buk. Rundschau; крім того Porubsky, «Heiteres und Ernstes aus d. Buk» та «Rund um den Rathhausturm» (Czern. 1904 i 1906).

NACHWORT

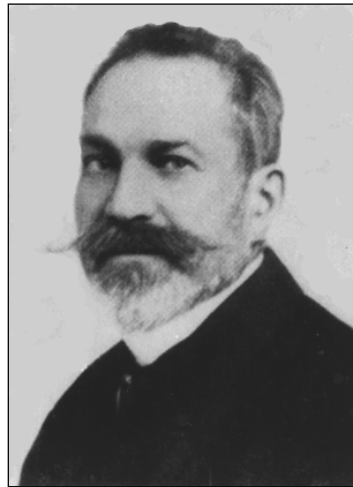
R. F. Kaindl und sein „Czernowitz“

Die Geschichte wird von Völkergemeinschaften geschaffen, aber von einzelnen Menschen rekonstruiert, um sie für die Nachkommen zu erhalten. Aus diesem Grunde gilt wohl der reiselustige Herodot (5. Jh. v. u. Z.) als „Vater“ der universellen Geschichte, und als „Vater“ der heimatlichen Geschichte gilt der Kiewer Mönch Nestor (2. Hälfte des 11. – Anfang des 12. Jh.). Czernowitz, welches aller Wahrscheinlichkeit nach noch zu Nestors Zeiten entstand und somit ungefähr neun Jahrhunderte besteht, hatte auch einen „Vater“ seiner Geschichte. Zu ihm wurde ein Chernowitzer nach der Geburt und ein Österreicher nach der Herkunft, ein unermüdlicher Forscher nach der Berufung, Raimund Friedrich Kaindl (1866 – 1930).

Der künftige Forscher wurde zu der Zeit geboren, als die Stadt sehr intensiv ausgebaut wurde und sich stürmisch zu entwickeln begann. Zu Symbolen dieses Ausbaus wurden einerseits Dampflokomotiven, die erste von denen am 1. September 1866 nach Czernowitz kam, gleich am nächsten Tag nach der Geburt von Raimund Friedrich. Sie kamen auf der Eisenbahn, welche 1865 von Engländern gebaut wurde und die Einigung von Czernowitz mit dem westlichen technischen Fortschritt symbolisierte, und andererseits der Bau der großen Residenz der orthodoxen Eminenz auf dem Bischofsberg, welcher am 17. Juli 1864 durch die Einweihung des Grundsteins für die Kapelle vom Heiligen Ivan von Suczawa begonnen wurde. Die künftige Residenz und Kapelle verkörperten uralte geistige Traditionen, die Czernowitz mit dem, wie man damals zu sagen pflegte, „griechisch-orientalischen“ Osten verbanden.

Der kleine Raimund Friedrich wuchs also unter vielen Rüstungen von Neubauten auf, es waren Bauten von Schulen, Behörden- und gesellschaftlichen Gebäuden, Privatanstalten und

ПІСЛЯМОВА

Р.Ф. Кайндль і його „Чернівці“

Історію творять людські спільноти, але відтворюють її, щоб зберегти для нащадків, талановиті одинаки. Мабуть, тому „батьком“ універсальної історії вважається непосидючий мандрівник Геродот (V ст. до н.е.), а „батьком“ вітчизняної історії – київський чернець Нестор (друга половина XI – початок XII ст.). Чернівці, які виникли, найімовірніше, ще за часів Нестора, отже, існують вже близько дев'яти століть, теж мали „батька“ своєї історії. Ним став чернівчанин за народженням, австрієць за походженням і невтомний дослідник за покликанням Раймунд Фрідріх Кайндль (1866-1930).

Майбутній вчений народився у той час, коли місто вступило в добу інтенсивної розбудови і почало бурхливо розвиватися. Символами цієї розбудови стали, з одного боку, паротяги, які прибували в Чернівці залізницею, прокладеною 1865 року англієцями, й уособлювали єднання Чернівців з технічним поступом Заходу, а з другого боку, будівництво величної резиденції православного владики на Єпископській горі, започатковане 17 липня 1864 року освяченням наріжного каменя під фундамент каплиці Св. Івана Сучавського. Майбутні каплиця і резиденція уособлювали предковічні духовні традиції, які єднали Чернівці з „греко-орієнтальним“, як тоді казали, Сходом.

Отже, малий Раймунд Фрідріх зростав серед рихтувань численних новобудов – шкіл, державних і громадських установ, приватних закладів та акціонерних підприємств. Викінчені й облаштовані,

Aktiengesellschaften. Zu Ende gebaut und eingerichtet, erfüllten sie das Leben mit neuem Inhalt. Immer öfter glaubte der Junge an den Fortschritt und eine bessere Zukunft unter der Regierung des erlauchten Monarchen Franz Joseph II.

Gleichzeitig aber hörte der Raimund Friedrich Märchen und Legenden, die ihm eine alte Huzulin, die Dienerin in der kinderreichen Familie Kaindl war. Sie konnte natürlich kein Deutsch und sprach mit den huzulischen Dialekt, welchen sich die Kinder von klein auf angeeignet hatten. Und an Markttagen pflegte Raimund Friedrich an der Ecke seiner Straße Neue Welt und der benachbarten Russischen Straße zu stehen und die Bauernwagen, beladen mit Kornsäcken, und auch Schweine- und Ochsenherden, die vorbeizogen und viel Staub aufwirbelten, zu beobachten. Der Junge, der von Coopers Erzählungen berauscht war, meinte, er wäre irgendwo „im wilden Westen“.

„Dazu die Sänger und Puppenspieler zu Weihnacht, die Osterspiele bei der Kirche, das „Grünen“ zu Pfingsten und die Fülle anderer Bräuche (...). Und die Burgruine auf dem Berge und die „Räuberhöhle“ im Wald, die nahe Klosterkirche mit ihren Geheimnissen. Und der tosende Fluß unten am Fuße der Hügel trägt den Namen, den schon Herodot ihm gibt, ein Zufall, der aber eine Fülle geschichtlichen Interesses erweckt und den historischen Blick unendlich weitert. Dazu kamen Mammutzähne, andere alte Funde und Römermünzen. Im Pruthfluß wurde aber auch das Schwert gefunden, das einem deutschen Marienritter zugeschrieben wird, der im Heere des polnischen Königs gegen den moldauischen Wojwoden in Suczawa zog (...). Der Türkenbrunnen erinnert an die Türkenzeit; die burgähnlich ummauerten Klöster an die über das Land dahinbrausende Stürme. Dann die mannigfaltigen Kirchenbauten aus Holz und Stein, mit ihren wechselnden Stilformen! (...) welche unendliche Fülle von Anregungen, Gestalten und Stoff!“¹

Wenn man die Erinnerungen von R. F. Kaindl, die er kurz vor seinem 60. Geburtstag schrieb, liest, wird klar, warum seine wissenschaftlichen Interessen so mannigfaltig sind. Diese Interessen zeigten sich schon in den Studentenjahren von Raimund Friedrich, er studierte an

вони наповнювали життя міста новим змістом. Чим далі, тим більше хлопчак вірив у поступ і в ліпше майбуття під правлінням „найяснішого монархи“ Франца Йосифа I.

Водночас Раймунд Фрідріх годинами слухав казки і легенди, які оповідала старенька гуцулка – служниця в багатодітній родині Кайндлів. Звісно, вона не вміла по-німецьки і розмовляла гуцульським діалектом, який всі діти засвоїли ледь не з пелюшок. А в базарні дні Раймунд Фрідріх полюбляв стояти на розі своєї вулиці Нового світу та сусідньої Руської і спостерігати за селянськими возами, навантаженими лантухами з хлібом, за гуртами свиней та чередями волів, що бігли, здіймаючи куряву. Хлопчаку, закоханому в оповідання Купера, здавалося, ніби він десь „на дикому Заході“...

„А ще співаки та лялькарі на Різдво, великодні ігри біля церкви, „зелені“ на Трійцю і сила-силенна інших звичаїв (...). І руїни замку на горі, і „печера опришків“ у лісі, поблизька монастирська церква з її таємницями. І шумлива ріка внизу, біля підніжжя горба, з назвою, яку їй дав ще Геродот, - випадок, але такий, що пробуджує повноту історичного інтересу і безмежно розширює погляд на минуле. До цього додавалися зуби мамонта, інші давні знахідки та римські монети. Та й знайдений у Пруті меч, який приписували рицарю Німецького ордену, що йшов у війську польського короля проти молдавського воєводи в Сучаві (...). Турецька криниця нагадує про часи турків; а схожі на фортеці, оточені мурами монастирі – про бурі, які проносилися над краєм. Відтак різноманітні церковні будівлі з дерева й каменю, з їхніми мінливими стилями! (...) Яка нескінченна повнота натхнення, образів і матеріалу!“¹

З цих спогадів Р.Ф. Кайндля, які він написав незадовго до свого 60-ліття, стає зрозумілою багатобічність його наукових уподобань. Вона проявилася ще в студентські роки Раймунда Фрідріха, який з 1885 року навчався в

¹ Raimund Friedrich Kaindl // Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen / Hrsg. von S. Steinberg. – Leipzig, 1924. – Bd. 1. – S. 172-173.

¹ Raimund Friedrich Kaindl // Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen / Hrsg. von S. Steinberg. – Leipzig, 1924. – Bd. 1. – S. 172-173.

der Universität Czernowitz drei Fachrichtungen zugleich: Geschichte, Geographie und Germanistik². Unter dem Einfluss des Professors für österreichische Geschichte F. Ziglauer (1829 – 1906) interessiert er sich immer mehr für die heimatische Geschichte und historische Landeskunde. Der Junge besuchte oft den betagten Amateurchistoriker F. A. Wickenhauser (1809 – 1891), einen pensionierten Finanzrat, der sich seit längerer Zeit mit der Geschichte der Bukowina und der Stadt Czernowitz befasste. Ihm fehlten die akademische Genauigkeit und die analytische Deutung der Quellen, doch damals gab es in der Stadt keinen besseren Kenner der Landesgeschichte. Der Umgang mit Wickenhauser, den Kaindl später mit Pietät „Nestor der Bukowinischen Geschichtsforscher“³ nannte, brachte den Jungen zur Überzeugung, dass er sich selbst mit der Forschung befassen muss, dank der er Wissen, Können und Erfahrung sammeln kann.

So begann der Student des zweiten Studienjahres mit jugendlichem Feuer historische Quellen zur Vergangenheit der Bukowina und der Stadt Czernowitz zu sammeln und zu bearbeiten. Später, im Frühjahr 1888 machte Kaindl der Redaktion der Chernowitzer Zeitung „Bukowiner Rundschau“ den Vorschlag, das landeskundliche Jahrbuch „Buchenwald. Beiträge zur Geschichte der Bukowina“ zu gründen. In seiner ersten Nummer veröffentlichte der junge Forscher seinen großen Artikel „Zur Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgebung“, der später als eine Extraausgabe erschien⁴.

Im Juni 1888 begann Kaindl im „Buchenwald“ den ersten Teil seiner Arbeit „Geschichte der Bukowina“ zu veröffentlichen, der die Zeit von den ältesten Zeiten bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts umfasste. Bald erschien er auch als eine Extraausgabe. Die nächsten zwei Teile, die den Ereignissen gewidmet waren, die sich von der Mitte des 14. Jahrhunderts bis Sommer 1774 und vom Herbst 1774 bis Ende des 19. Jahrhunderts abspielten, erschienen jeweils 1890 und 1893⁵. Diese Arbeit von Kaindl war lange Zeit

Чернівецькому університеті одразу на трьох відділах: історії, географії та германістики². Під впливом професора австрійської історії Ф. Ціглауера (1829-1906) він все більше цікавився вітчизняною історією та історичним краєзнавством. Юнак почав учащати до старенького історика-аматора Ф.А. Віккенгаузера (1809-1891), фінансового радника на пенсії, який тривалий час вивчав історію Буковини й Чернівців. Йому не вистачало академічної точності й аналітичності в інтерпретації джерел, однак кращого знавця історії краю тоді в місті не було. Спілкування з Віккенгаузером, якого Кайндль згодом шанобливо назвав “Нестором буковинських дослідників історії”³, переконало юнака в тому, що потрібно братися за самостійну дослідницьку роботу, завдяки якій він здобуде і знання, і вміння, і досвід.

І ось студент другого курсу з юнацьким запалом взявся за збір й опрацювання історичних джерел про минуле Чернівців і Буковини. Згодом, навесні 1888 року, Кайндль звернувся до редакції чернівецької газети „Bukowiner Rundschau“ („Буковинський огляд“) з пропозицією започаткувати краєзнавчий альманах „Buchenwald. Beiträge zur Geschichte der Bukowina“ („Буковий ліс. Причинки до історії Буковини“). У першому його числі молодий дослідник вмістив велику статтю „До історії міста Чернівці та його околиці“, яка вийшла й окремою брошурою⁴.

У червні 1888 року Кайндль почав друкувати в „Буковому лісі“ першу частину праці „Історія Буковини“, яка охоплювала період з найдавніших часів до середини XIV ст. Незабаром вона вийшла окремою книжкою. Наступні дві частини, присвячені періодам від середини XIV ст. до літа 1774 р. і від осені 1774 до кінця XIX ст., з'явилися друком, відповідно, в 1890 і 1893 роках⁵. Тривалий

² Klein A.A. Raimund Friedrich Kaindl (1866-1966) / / Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. – Graz, 1966. – Jg.57. – S. 150.

³ Kaindl R.F. Franz Adolf Wickenhauser 1809-1891. Gedächtnisblatt zu seinem dritten Todesjahre. – Czernowitz, 1894. – S. 5.

⁴ Kaindl R.F. Zur Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgegend. – Czernowitz, 1888.

⁵ Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. – Czernowitz, 1888-1893. – Absch. 1-3.

² Klein A.A. Raimund Friedrich Kaindl (1866-1966) / / Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. – Graz, 1966. – Jg.57. – S. 150.

³ Kaindl R.F. Franz Adolf Wickenhauser 1809-1891. Gedächtnisblatt zu seinem dritten Todesjahre. – Czernowitz, 1894. – S. 5.

⁴ Kaindl R.F. Zur Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgegend. – Czernowitz, 1888.

⁵ Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. – Czernowitz, 1888-1893. – Absch. 1-3.

das wichtigste Lehrbuch in der Geschichte des Landes. Der Professor der Universität Kiew I. W. Lutschyzki sagte von dieser Arbeit, dass sie „die erste vollständige Geschichte der Bukowina“ ist⁶. Im Herbst 1888 begann im „Buchenland“ der Druck der Arbeit von Kaindl „Die Ruthenen in der Bukowina“, sie erschien als eine Extraausgabe 1889. In der Zeitung wurde der zweite Teil veröffentlicht, der 1890 auch als eine Extraausgabe erschien (in Zusammenarbeit mit dem dem Pfarrer O. Manastyrski)⁷.

Somit zeigte sich R. F. Kaindl als ein ernster und erfolgreicher Forscher auf den Gebieten der Geschichte und der Landeskunde, obwohl er noch Student war. Im Sommer 1891 bestand er das Examen als Lehrer für Geschichte und Geographie an der Mittelschule und wurde als Praktikant am Czernowitzer Gymnasium angestellt, und am 3. Dezember promovierte er zu den Problemen der mittelalterlichen Quellenkunde und erlangte den Doktor der Philosophie. Im Juni 1890 bestand Kaindl das Examen als Deutschlehrer und begann seine pädagogische Tätigkeit als Suplent (Unterlehrer) an der orthodoxen oberen Realschule zu Czernowitz. Darüber hinaus wurde er Anfang September als Privatdozent an der Universität Czernowitz angestellt⁸.

Kaindl bekam zwei Forschungsstipendien, eines vom Staat und eines vom Land, aber er ging nach Wien und wurde außerplanmäßiger Student am Institut für österreichische historische Forschungen⁹. Einst studierten hier alle führenden Historiker Österreichs. Bald darauf verteidigte Kaindl am 15. Juli 1893 an der Universität Czernowitz seine Habilitationsarbeit zum Thema „Die Erwerbung der Bukowina durch Öster-

⁶ Лучицкий И. Крестьяне и крестьянская реформа в восточной Австрии // Киевская старина. – 1901. – Т. 72. – Март. – С. 318.

⁷ Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina. – Czernowitz, 1889-1890. – Th. 1-2.

⁸ Kaindl Raimund Friedrich // Norst A. Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande. – Czernowitz, 1900. – S.61.

⁹ Klein A.A. Leben und Werk Raimund Friedrich Kaindls // Alma mater Francisco Josephina: Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875 / Hrsg. von R. Wagner. – München, 1975. – S. 294.

час ця робота Кайндля була головним посібником з історії краю. Професор Київського університету І.В. Лучицький писав про неї, як про „першу повну історію Буковини“⁶. Восени 1888 року Кайндль почав друкувати у „Буковому лісі“ працю „Русини на Буковині. Історико-етнографічні нариси“. 1889 року вона вийшла окремою книгою. А в газеті друкувалася вже друга частина дослідження, яка 1890 року теж побачила світ як окрема книга (у співавторстві зі священником О. Манастирським)⁷.

Таким чином, Р.Ф. Кайндль заявив про себе як про серйозного і плідного історика й народознавця, хоча ще навчався в університеті. Влітку 1891 року він здав іспити на вчителя історії та географії середньої школи і був зарахований стажистом до Чернівецької гімназії, а 3 грудня захистив промоційну роботу із середньовічного джерелознавства й одержав ступінь доктора філософії. У червні 1892 року Кайндль здав ще й іспит на вчителя німецької мови і восени розпочав педагогічну діяльність як суплент (молодший учитель) у Чернівецькій православній вищій реальній школі. Крім того, на початку вересня його було призначено приват-доцентом Чернівецького університету⁸.

Проте, отримавши відразу дві наукові стипендії – державну і крайову, Кайндль взяв відпустку, поїхав до Відня і став позаштатним слухачем Інституту австрійських історичних досліджень⁹. Свого часу в ньому навчалися всі провідні історики Австрії. Там Кайндль швидко написав докторську (габілітаційну) дисертацію на тему „Набуття Буковини Австрією“, яку захистив 15 липня 1893

⁶ Лучицкий И. Крестьяне и крестьянская реформа в восточной Австрии // Киевская старина. – 1901. – Т. 72. – Март. – С. 318.

⁷ Kaindl R.F., Manastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina. – Czernowitz, 1889-1890. – Th. 1-2.

⁸ Kaindl Raimund Friedrich // Norst A. Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande. – Czernowitz, 1900. – S.61.

⁹ Klein A.A. Leben und Werk Raimund Friedrich Kaindls // Alma mater Francisco Josephina: Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875 / Hrsg. von R. Wagner. – München, 1975. – S. 294.

reich“¹⁰. Gleichzeitig bereitete er zum Druck seine originelle Monographie „Die Huzulen“¹¹ vor, deren Übersetzung ins Ukrainische in den letzten Jahren schon zweimal erschien¹².

R. F. Kaindl liebte das Huzulenland innig und seit seiner Studentenzeit sammelte er sorgfältig Materialien über diese Bergbewohner. Hier zeigte sich der eigenartige Einfluss von Märchen und Sagen, die er von der betagten huzulischen Dienerin gehört hatte. Sie war – wie Kaindl sagte – „sie selbst ist eine Verkörperung der Märchen, die wir Tag für Tag staunend hören“¹³. Innerhalb von fünf Jahren erforschte er das Huzulenland und schrieb Dutzende von wertvollen Beiträgen zum Leben und zu Sitten des Landes. Doch er bearbeitete zugleich auch rein historische Materialien. So unter anderem erschienen 1899 zwei bedeutende Beiträge von Kaindl – „Das Untertanenwesen in der Bukowina. Ein Beitrag zur Geschichte des Bauernstandes und seiner Befreiung“¹⁴ und „Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849“¹⁵. Über den letzteren Beitrag sagte I. Franko gute Worte¹⁶.

Doch R. F. Kaindl hat auch Chernowitz nicht vergessen, er sammelte unaufhörlich Materialien zur Geschichte der Stadt und ließ sie in viele Zeitschriften drucken, unter anderem auch den Beitrag „Zuczka. Beiträge zur Geschichte des Bukowiner Religionsfondes“¹⁷. Immer wieder hielt er Vorträge über die Vergangenheit der Bukowina und ihrer

року в Чернівецькому університеті¹⁰. Водночас він підготував до друку оригінальну монографію „Гуцули“¹¹, україномовний варіант якої останніми роками виходив друком вже двічі¹².

Р.Ф. Кайндль щиро любив Гуцульщину і зі студентських років ретельно збирав етнографічні матеріали про горян. Мабуть, у цьому теж проявився своєрідний вплив казок і легенд старенької служниці-гуцулки. Вона, як згадував Кайндль, „сама – втілення казки, яку ми зачудовано слухаємо день за днем“¹³. Упродовж п’яти років учений ретельно вивчав Гуцульщину і написав десятки цінних праць про життя-буття її мешканців. Однак паралельно він опрацьовував й чисто історичні матеріали. Зокрема, в 1899 році вийшли друком дві значні праці Кайндля – „Підданство на Буковині. З історії селянського стану та його визволення“¹⁴ і „Буковина в 1848 і 1849 роках“¹⁵. Про останню досить схвально відгукнувся І. Франко¹⁶.

Не забував Р.Ф. Кайндль і про Чернівці, постійно збираючи матеріали з історії міста та друкуючи у різних часописах цікаві статті, зокрема, дослідження “Жучка. З історії Буковинського релігійного фонду”¹⁷. Він постійно читав публічні лекції про минуле Буковини та її столиці, намагався

¹⁰ Kaindl R.F. Die Erwerbung der Bukowina durch Oesterreich: Habilitationsvortrag, gehalten an der philosophischen Facultät der k.k. Franz-Josefs-Universität in Czernowitz am 15. Juli 1893. – Czernowitz, 1894.

¹¹ Kaindl R.F. Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitte und ihre Volksüberlieferung. – Wien, 1894.

¹² Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000; Кайндль Р.Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Чернівці, 2003.

¹³ Raimund Friedrich Kaindl // Die Geschichtswissenschaft. – S. 172.

¹⁴ Kaindl R.F. Das Unterthanswesen in der Bukowina. Ein Beitrag zur Geschichte des Bauernstandes und seiner Befreiung. – Wien, 1899.

¹⁵ Kaindl R.F. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 // Цстерreichisch-Ungarische Revue. – Wien, 1899. – Bd. 25. – S. 221-230, 274-322.

¹⁶ Франко І. Рец. на: Prof. Dr. Raimund Fr. Kaindl. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. 48. – Кн.4. – Бібл. – С. 24-25.

¹⁷ Kaindl R.F. Zuczka. Beiträge zur Geschichte des Bukowiner Religionsfondes. – Czernowitz, 1900.

¹⁰ Kaindl R.F. Die Erwerbung der Bukowina durch Oesterreich: Habilitationsvortrag, gehalten an der philosophischen Facultät der k.k. Franz-Josefs-Universität in Czernowitz am 15. Juli 1893. – Czernowitz, 1894.

¹¹ Kaindl R.F. Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitte und ihre Volksüberlieferung. – Wien, 1894.

¹² Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000; Кайндль Р.Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Чернівці, 2003.

¹³ Raimund Friedrich Kaindl // Die Geschichtswissenschaft. – S. 172.

¹⁴ Kaindl R.F. Das Unterthanswesen in der Bukowina. Ein Beitrag zur Geschichte des Bauernstandes und seiner Befreiung. – Wien, 1899.

¹⁵ Kaindl R.F. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 // Цстерreichisch-Ungarische Revue. – Wien, 1899. – Bd. 25. – S. 221-230, 274-322.

¹⁶ Франко І. Рец. на: Prof. Dr. Raimund Fr. Kaindl. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. 48. – Кн.4. – Бібл. – С. 24-25.

¹⁷ Kaindl R.F. Zuczka. Beiträge zur Geschichte des Bukowiner Religionsfondes. – Czernowitz, 1900.

Hauptstadt, versuchte in Czernowitz ein landeskundliches Museum zu gründen, er war auch Mitglied des Vorstandes des Landeskunde-Museums und einer der Mitbegründer des Bukowiner Landesarchivs.

Eine außergewöhnliche Arbeitsamkeit und wissenschaftliche Fruchtbarkeit von R. F. Kaindl machten ihn Anfang des 20. Jahrhunderts zum angesehensten Historiker, Ethnographen, Landeskundler und Archäologen in der Bukowina. Dies trug auch dazu bei, dass er sehr schnell avancierte: Anfang März 1901 „wurde Dr. Raimund Kaindl, der durch seine zahlreichen ethnographischen Beiträge bekannt ist, zum außerordentlichen Professor für österreichische Geschichte an der Czernowitzer Universität“¹⁸, und am 26. August wurde er durch den Erlass des Kaisers zum ordentlichen Professor ernannt¹⁹.

Bald wurde R. F. Kaindl zum Abgeordneten des Stadtrates, oder wie man damals sagte, zum Gemeinderat gewählt. Es war gerade er, der die „Väter“ der Stadt daran erinnerte, dass sich im August 1908 das 500. Jubiläum der ersten urkundlichen Erwähnung von Czernowitz jährt. Zeitlich fiel dieses Ereignis mit dem 60-jährigen Jubiläum der Regierung von Kaiser Franz Joseph I. fast zusammen. Schon 1907 begann die Vorbereitung zu dieser Doppelfeier. Selbstverständlich beauftragte der Stadtrat Kaindl, ein Buch zur Geschichte von Czernowitz zu schreiben und wählte ihn zum Mitglied des Abgeordnetenausschusses, der die Feierlichkeiten anlässlich des 500. Jubiläums der Stadt vorbereitete. Außerdem wurde R. F. Kaindl 1908 zum Vorsitzenden des gesellschaftlichen Jubiläumskomitees gewählt.

Obwohl der Historiker lediglich ungefähr ein Jahr Zeit hatte, studierte er sorgfältig eine große Zahl von Handschriften und gedruckten Materialien, weil er danach strebte, die Geschichte der Stadt am vollständigsten zu beschreiben und ihre Entwicklung als administratives Zentrum, die Gestaltung der Stadtbehörden, ihre Beziehungen zu dem Staat, die Evolution der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse, den räumlichen Ausbau des Ortes, die Entwicklung des Bildungswesens und der Kultur zu verfolgen. R. F. Kaindl erledigte diesen Auftrag glänzend, er erörterte viele Probleme äußerst gründlich. Da das Buch

stworiti у Чернівцях етнографічний музей-скансен, був членом правління Крайового музею та одним з організаторів Буковинського крайового архіву.

Надзвичайна працьовитість і наукова продуктивність Р.Ф. Кайндля зробили його на початку ХХ ст. найавторитетнішим істориком, етнографом, краєзнавцем та археологом Буковини. Це сприяло його просуванню по службовій драбині: на початку березня 1901 року „др. Раймунд Кайндль, звісний зі своїх численних етнографічних праць про буковинських Русинів, зістав надзвичайним професором австрійської історії при Чернівецькому університеті“¹⁸. А 26 серпня 1904 року цісарським указом його було призначено на посаду звичайного професора¹⁹.

Незабаром Р.Ф. Кайндля було обрано депутатом Чернівецької міської ради, або, як тоді казали, радником громади. Саме він звернув увагу „батьків“ міста на те, що в жовтні 1908 року виповнюється 500 років з часу першої документальної згадки Чернівців. По часу ця подія майже співпадала з 60-річчям правління цісаря Франца Йосифа I. Вже в 1907 році розпочалася підготовка до відзначення подвійних дат. Зрозуміло, що міська рада доручила саме Кайндлю написати книгу з історії Чернівців й обрала його членом депутатського комітету з підготовки до святкування 500-ліття Чернівців. Крім того, в квітні 1908 року Р.Ф. Кайндля було обрано головою громадського комітету з відзначення ювілею міста.

Хоча історик мав у розпорядженні лише близько року, він ретельно вивчив велику кількість рукописних і друкованих джерел, прагнучи якнайповніше розкрити історію міста й прослідкувати його розвиток як адміністративного центру, становлення міських органів влади та їхніх стосунків з державною владою, еволюцію соціально-економічних відносин, просторову розбудову населеного пункту, розвиток освіти й культури Чернівців. Р.Ф. Кайндль блискуче справився з цим завданням і досяг справжньої фундаментальності у

¹⁸ Буковина. – 1901. – 21 лют.

¹⁹ Dokumente zur Biographie Raimund Freidrich Kaindls // Raimund Friedrich Kaindl 1866-1966: Kulturhistorische Ausstellung. Johanneum, Graz. – Graz, 1966. – S. 45. - № 9.

¹⁸ Буковина. – 1901. – 21 лют.

¹⁹ Dokumente zur Biographie Raimund Freidrich Kaindls // Raimund Friedrich Kaindl 1866-1966: Kulturhistorische Ausstellung. Johanneum, Graz. – Graz, 1966. – S. 45. - № 9.

dem Jubiläum gewidmet war, führt der Autor darin viele Bilder an, darunter rare Stiche mit den Ansichten der Stadt, Zeichnungen und Fotos von Häusern, deren großer Teil nicht erhalten blieb, die Porträts von den ersten Bürgermeistern, Abbildungen von raren Urkunden u. ä. Man kann sagen, dass Kaindl – und das ist keine Übertreibung – eine richtige Enzyklopädie des alten Czernowitz geschaffen hat.

Die Czernowitzer begrüßten das Buch recht positiv. Ein Schüler von M. Hruschewski, Professor M Korduba, schrieb über dieses Werk von Kaindl: „Die historische Literatur über unser Land ist überhaupt sehr spärlich, außerdem gehört ein großer Teil davon, was bis jetzt darüber geschrieben ist, der Feder dieses Gelehrten. Das ist überhaupt der erste und einzige Beitrag zur Geschichte von Czernowitz, und deshalb ist des Verdienst des Autors groß und unumstritten“²⁰. Seit der zeit des Erscheinens dieses Buches ist fast ein Jahrhundert vergangen, aber auch jetzt bleibt das Buch die bedeutendste Studie der Geschichte unserer Stadt bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Jetzt ist es außerdem eine wertvolle Quelle, weil ein großer Teil der alten Schriften, insbesondere der Akten des Czernowitzer Magistrats, die der Autor benutzt hatte, während der beiden Weltkriege verlorengegangen sind.

Aus der Sicht des 21. Jahrhunderts ist zu erkennen, dass der Autor auch einige Fehler zugelassen hat. Er meinte unter anderem mit Recht, dass Czernowitz noch im 12. Jahrhundert bestand, verwarf aber die Annahme, dass die Stadt am linken Ufer des Prut entstand, obwohl sein Berufskollege D. Werenka dazu recht gewichtige Argumente anführte. Nach den Forschungen von B.O. Tymostschuk, die er an der Stelle der Stadt in Lenkouz durchführte und 1952 dort Reste der Stadt des 12. – der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts entdeckte, besteht kein Zweifel, dass R. F. Kaindl sich irrte und D. Werenka recht hatte. Kaindl hat auch übersehen, dass Czernowitz Ende des 14. und Anfang des 15. Jahrhunderts zur Gemeinde Cecina gehörte, das bedeutet, dass das administrative Zentrum damals die Burg auf dem Berg Cecina war. Kaindl konnte nicht feststellen, wann diese Funktion an Czernowitz überging. Er meinte, dass dies um 1499 geschah. Aber er übersah auch das moldauisch-polnische Abkommen vom 1. April 1457, in dem deutlich

visitlenні багатьох проблем. Через те, що книга мала ювілейний характер, автор подав у ній численні ілюстрації, в тому числі рідкісні гравюри з видами міста, рисунки і світлини будівель, частина яких не збереглася, портрети перших бургомістрів, репродукції унікальних документів тощо. Без перебільшення, Кайндль створив справжню енциклопедію старих Чернівців.

Чернівецька громадськість вельми схвально зустріла цю книгу. Так, учень М. Грушевського професор М. Кордуба писав про працю Кайндля: „Історична література про наш край ще взагалі дуже убога, та велика частина сего, що досі про се написано, вийшла з-під пера сего ученого. Про історію Чернівців се взагалі перша і одинока праця, і вже через се саме заслуга автора велика і неоспорима”²⁰. Минуло майже століття з часу її виходу в світ, але й досі книга Р.Ф. Кайндля залишається найсоліднішим дослідженням історії нашого міста до початку ХХ ст. Нині вона стала ще й унікальним джерелом, адже значна частина рукописів, зокрема актів Чернівецького магістрату, використаних автором, було втрачено під час світових воєн.

З висоти ХХІ століття чітко видно, що Р.Ф. Кайндль припустився й окремих прорахунків. Так, він слушно вважав, що Чернівці існували вже в ХІІ ст., і все ж відкидав гіпотезу щодо виникнення міського поселення на лівому березі Пруту, хоча його колега Д. Веренка наводив досить вагомі аргументи на користь цього. Після досліджень Б.О. Тимощука на Ленківському городищі, який в 1952 році відкрив там рештки міста ХІІ – першої половини ХІІІ ст., не залишилося жодних сумнівів у тому, що Р.Ф. Кайндль помилявся, а рацію мав Д. Веренка. Не помітив Кайндль і того, що наприкінці ХІV – першій половині ХV ст. Чернівці входили до складу Цецинської волості, тобто адміністративним центром був тоді замок на г. Цецин. Вчений не зміг встановити, коли ця функція перейшла на Чернівці. Він вважав, що це відбулося близько 1499 р. Проте Кайндль не догледів молдавсько-польську умову від 1 квітня 1457 р., у

²⁰ Кордуба М. Дещо з бувальщини міста Чернівців / Буковина. – 1909. – 6 січ. (додаток). – С.5-6.

²⁰ Кордуба М. Дещо з бувальщини міста Чернівців / Буковина. – 1909. – 6 січ. (додаток). – С.5-6.

von der Ernennung des Czernowitzer Starosten mit entsprechenden Verwaltungs- und gerichtlichen Befugnissen gesagt wird.

Wir leben unter den Umständen der sozialen Spannungen und der interparteilichen Kämpfe und wundern uns wegen des fast idyllischen Czernowitz der sogenannten konstitutionellen Epoche, die Kaindl dargestellt hat. Natürlich war der Autor genötigt, wegen der Jubiläumsausgabe des Buches, welches dem Kaiser selbst gewidmet war, diese Seite der Chernowitzer Wirklichkeit „zu übersehen“. Diese Wirklichkeit war aber voller Konflikte: Streiks der Arbeiter, vor allem der Drucker, die das höchste Bewusstsein besaßen, Wahlkündgebungen, Bestechung von Wählern und Schlägereien am Wahltag. Endlich der Bürgermeister von Czernowitz Baron von Fürth, über den Kaindl Lobesworte spricht (allerdings in Anmerkungen), trat später zurück und gegen ihn wurde wegen der Beschuldigung der Aneignung einer großen Geldsumme ermittelt, die an wohltätige Fonds überwiesen werden sollte. Kurzum nicht alles war in Czernowitz vor und nach dem Jubiläum von 1908 sehr gut...

Doch wir dürfen R. F. Kaindl gegenüber nicht allzu streng sein – sein Buch bleibt nach wie vor eine fundamentale Untersuchung der Geschichte von Czernowitz von der ältesten Zeit bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Als der Autor am Buch arbeitete, offenbarte er ein großes Können und eine große Liebe zur Heimatstadt, auf die er stolz war und um deren Zukunft er sich sorgte. Leiser musste Kaindl im Herbst 1914, während der russischen Okkupation der Stadt Czernowitz verlassen. Er hatte erfahren, dass die zaristische Ochranka ihn in die inneren Gebiete Russlands deportieren wollte. Von 1915 bis 1930 war Kaindl Universitätsprofessor in Graz, in dieser Stadt starb er auch, als er von den Vorlesungen zurückkehrte. Bis zu seinem letzten Tag blieb er ein Patriot von Czernowitz und ein inniger Freund des ukrainischen Volkes²¹.

R. F. Kaindl hinterließ ein großes wissenschaftliches Erbe, darunter auch das Buch „Geschichte von Czernowitz“, welches nach fast hundertjährigem Schlummern zu den heutigen Czernowitzern zurückkehrt, damit sie das historische Gedächtnis nicht verlieren. Vor zwei Jahren erschien eine etwas adaptierte Fassung dieses Buches²². Doch diese Fassung spiegelt den originalen Autorentext nicht

²¹ Раймунд Фрідріх Кайндль // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 240.

²² Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців. – Чернівці, 2003.

якій чітко сказано про призначення чернівецького старости з відповідними адміністративними і судовими повноваженнями.

Нам, суцям в умовах соціальних напружень, міжпартійної боротьби та передвиборних баталій, якось дивно спостерігати майже ідилічні Чернівці так званої конституційної доби в зображенні Р.Ф. Кайндля. Звісно, ювілейний характер книги, присвяченої самому цісарю, змушував автора „не помічати“ цієї сторони чернівецької дійсності. Вона ж насправді була наповнена багатьма конфліктами: страйками робітників, передусім друкарів як найбільш свідомих, передвиборними мітингами, підкупам виборців і бійками в день голосування. Зрештою, і бургомістр барон фон Фюрт, про якого Кайндль так схвально відгукується (щоправда, у примітках), згодом подав у відставку і потрапив під слідство за звинуваченням у присвоєнні значної суми коштів, що мали надійти до благодійних фондів. Одне слово, не все так добре було в Чернівцях напередодні і після ювілеїв 1908 року...

І все ж не будемо надто суворими до Р.Ф. Кайндля, книга якого й досі залишається найбільш фундаментальним дослідженням з історії Чернівців від найдавніших часів до початку ХХ ст. Автор написав її з великим умінням і з любов'ю до рідного міста, яким пишався і за майбуття якого щиро вболівав. На жаль, Кайндлю довелося покинути Чернівці восени 1914 року, під час російської окупації міста. Адже він дізнався, що царська охранка збирається депортувати його вглиб Росії. З 1915 по 1930 рік Кайндль працював професором в університеті Граца, де й помер, тільки-но повернувшись з лекції. До кінця життя він залишався патріотом Чернівців і щирим приятелем українського народу²¹.

Р.Ф. Кайндль залишив велетенську наукову спадщину, в тому числі книгу „Історія Чернівців“, яка після майже столітнього напівзабуття повертається до нині суцях чернівчан, щоб і вони не втрачали історичної пам'яті. Два роки тому було видано дещо адаптовану версію цієї праці²². Однак вона неповно відтворює оригінальний авторський

²¹ Раймунд Фрідріх Кайндль // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 240.

²² Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців. – Чернівці, 2003.

ganz wider, hinsichtlich der Übersetzung ist diese Fassung auch nicht vollkommen. Deshalb besteht eine dringende Notwendigkeit, eine vollständige „Geschichte von Czernowitz“ neu aufzulegen, die den wissenschaftlichen Kriterien und Forderungen entsprechen könnte. Es ist recht erfreulich, dass der Verlag „Selena Bukowyna“ sich Mühe gab, eine doppelte Aufgabe zu erledigen – den deutschen Originaltext wiederzugeben und parallel seine ukrainische Übersetzung anzuführen. In dieser Erscheinungsform ist das Buch von R. F. Kaindl als eine würdige Ehrung des bedeutenden Forschers in seiner Heimastadt zu betrachten, kurz vor dem 600-jährigen Jubiläum von Czernowitz, welches Anfang Oktober 2008 begangen wird.

Olexandr MASSAN
Dozent an der Juri-Fedkowitsch-Universität
Tscherniwzi

текст і з точки зору перекладу далека від досконалості. То ж існувала нагальна потреба перевидати повноцінну „Історію Чернівців”, яка відповідала б науковим критеріям і вимогам. Вельми приємно, що видавництво „Зелена Буковина” взялося виконати подвійне завдання – відтворити оригінальний німецький текст і паралельно подати його український переклад. У такій іпостасі книгу Р.Ф. Кайндля слід розглядати як ще одне достойне пошанування видатного вченого в його рідному місті напередодні 600-річчя Чернівців, яке відзначатиметься на початку жовтня 2008 р.

Олександр МАСАН,
доцент Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича

Колишніісучасніназвивулиць, площ,будівель, підприємств, ландшафтних об'єктівіокремихміськихдільниць

ВУЛИЦІ

Вагова – Л. Толстого
 Великокучурівська – Червоноармійська
 Вербова – Нікопольська
 Вірменська – Вірменська
 Водна – Севастопольська
 Вокзальна – О. Нікітіна
 Вужова – Українська від вул. Руської до Вірменської
 Гімназійна – М. Емінеску
 Годинникарів – К. Лібкнехта
 Горицька – первісна назва вул. Кушнірської (див.)
 Єврейська – Шолом-Алейхема
 Єпископська (до 1880 р.) – Університетська
 Йосифа – Українська від вул. Вірменської до Т. Шевченка
 Калічанська – Одеська
 Кам'яна – Переяславська
 Кароліни – М. Заньковецької від вул. Університетської до пл. Філармонії
 Квіткова – Олександра Доброго
 Крайової Палати (до 1880 р.) – П. Чайковського
 Крайової Палати, або Сеймова (з 1880 р.) – митрополита А. Шептицького
 Кринична (Турецької криниці) – Турецька від вул. Шкільної до П. Сагайдачного
 Кучурівська – первісна назва вул. Ратушної (див.) і Великокучурівської (див.)
 Кушнірська – П. Сагайдачного між вул. Руською і Турецькою
 Лілійна – І. Франка
 Львівська (до 1880 р.) – Головна від Центральної пл. до мосту на Пруті
 Міняльницька (Міняйлів) – Глухівська
 Метцгера – В. Маяковського
 Молодіївська – первісна назва вул. Панської (див.)
 Новий світ – Т. Шевченка від вул. Головної до Руської
 Панська – О. Кобилянської
 Парафіяльна – Л. ван Бетховена
 Петровича – М. Ломоносова
 Пітцеллі – Н. Яремчука
 Пожежна – А. Міцкевича між вул. Лесі Українки та І. Котляревського
 Поточна (Потоку) – Київська
 Поштова – О. Худякова
 Пумнула – А. Пумнула

Ратушна – Головна від Центральної пл. до Червоноармійської
 Різників (Різницька) – І. Богуна
 Роткірха – М. Лисенка
 Руська – Руська
 Свято-Миколаївська – М. Садовського від вул. митрополита А. Шептицького до П. Сагайдачного
 Свято-Троїцька – Б. Хмельницького
 Семигородська – Головна від вул. Червоноармійської до В. Чкалова
 Сенковича – М. Ватутіна
 Синагоги – А. Барбюса
 Сквозька – первісна назва вул. Цецинської (див.)
 Стефанії – Максима Горького
 Столярська – Львівська
 Сторожинецька – Сторожинецька
 Стрільбища (старого) – З. Космодем'янської
 Темпля – Університетська між Центральною пл. і вул. М. Ватутіна
 Троїцька – див. Свято-Троїцька
 Турецька – Турецька від вул. митрополита А. Шептицького до Шкільної
 Університетська – Університетська від вул. М. Ватутіна до Б. Хмельницького
 Фарбувальників – Сучавська
 Франца – 28 Червня
 Цецинська – Нагірна
 Цуринська – первісна назва вул. Крайової Палати, або Сеймової (див.)
 Шовковична – первісна назва вул. Кафедральної
 Шкільна стежка – Бахмачська
 Школи верхової їзди – Ужгородська

ПЛОЩІ

Австрії – Соборна
 Дров'яна – первісна спільна назва площ Австрії (див.) і Франца Йосифа (див.)
 Єлизавети – до 1904 р. між Театральною пл. і вул. М. Ватутіна, А. Міцкевича та І. Котляревського, пізніше – Театральна пл.
 Мучна (Мучний ринок) – первісна назва пл. Рудольфа (див.)
 Ринок – Центральна пл.

Рудольфа – пл. Філармонії
Святого Хреста – безіменний майдан і сквер на стику вул. Головної, Шкільної та Шолом-Алейхема
Старий ринок – безіменний майдан на стику вул. П. Сагайдачного і Шолом-Алейхема
Фонтанна – безіменний майдан на стику вул. Головної, Б. Хмельницького, Ю. Гагаріна, А. Барбюса та П. Сагайдачного
Франца Йосифа – сквер між вул. Головною, Кафедральною, Червоноармійською і митрополита Гакмана

БУДІВЛІ

Будинок уряду Буковини – вул. Кафедральна, 2 (корпус № 14 ЧНУ)
Буковинська ощадна каса (дирекція) – Центральна пл., 10 (Художній музей)
Буковинський крайовий сейм – вул. митрополита А. Шептицького, 10 (міський палац школярів та юнацтва)
Військове казино – див. Дім полковника
Військовий суд (аудиторіат) – на розі вул. Головної і П. Чайковського (на місці будівлі управління МВС України в Чернівецькій обл.)
Військовий шпиталь (новий) – вул. Червоноармійська, 7 (на розі з вул. О. Бахрушина)
Генеральський будинок – вул. Шкільна 1 (на розі з вул. Шолом-Алейхема)
Гімназія (перша державна) – вул. М. Емінеску, 1 (ЗОШ № 1)
Головна вартівня – вул. Головна, 18 (салон „Лілея”)
Готель „Молдавія” – вул. Головна, 12 (на місці будівлі консульства Румунії)
Готель „Париж” – вул. Головна, 47 (крамниця „Товари для молоді”)
Готель „Під гострим кутом” – вул. Кафедральна, 4 (на місці будівлі Шевченківського райсуду)
Готель „Під золотим кораблем” – на розі вул. П. Сагайдачного і Головної
Готель “Під золотим ягням” – вул. Головна, 36.
Готель “Під золотою грушкою” – вул. Головна, 61 і 63.
Готель „Під чорним орлом” – Центральна пл., 7 (торговельно-економічний інститут)
Готель „Руссія” – Центральна пл., 10 (на місці будівлі Художнього музею)
Дім полковника – вул. Головна, 22 (обласний театр ляльок)
Дирекція маєтків Буковинського православного релігійного фонду – вул. О. Кобилянської, 28 (обласний краєзнавчий музей)
Дирекція поліції – вул. Шевченка, 1
Друга державна гімназія – вул. Д. Загула, 8 (гімназія № 5)
Електростанція – вул. Лесі Українки, 7 (на стику з вул. М. Глінки)
Євангелістська школа для хлопчиків і дівчаток – вул. Лесі Українки, 29 (спеціальна базова початкова школа № 9)
Євангелічна (лютеранська) церква – вул. Університетська, 23
Єврейсько-німецька народна школа – вул. Е. Штейнбарга, 2 (фізико-математичний лицей № 1)
Єврейський шпиталь – вул. А. Барбюса, 29 (колишня міська лікарня № 2)
Зала Музичного товариства – обласна філармонія
Залізничне управління – вул. Гьоте, 1 (спецшкола-інтернат № 2 для дітей зі зниженим слухом)
Казарма ерцгерцога Альбрехта – вул. Головна, 119 (міський військовий комісаріат)
Казарма ерцгерцога Райнера – вул. Червоноармійська, 41 (обласний військовий шпиталь)
Казарма ерцгерцога Євгена – вул Садова, 5 (фінансова академія)
Крайовий карний суд (кримінал) – пл. Соборна, 6 (слідчий ізолятор)
Крайовий цивільний суд (новий) – вул. Грушевського, 1 (будівля ОДА)
Крайовий цивільний суд (старий) – вул. Шкільна, 2 (ЗОШ № 41)
Культова громада, будівля – вул. Шевченка, 20 (центр соціальних служб для молоді)
Міський шпиталь – вул. Шевченка, 1
Народна школа по вул. Вокзальній – вул. О. Нікітіна, 27 (ПТУ № 14)
Народна школа по вул. Крайової Палати – вул. митрополита А. Шептицького, 19 (ЗОШ № 29)
Народна школа по вул. Семигородській – вул. Т. Шевченка, 14 (ЗОШ № 4)
Нормальна школа – на розі вул. Шкільної та Ужгородської (на місці ЗОШ № 14)
Повітовий карний суд – пл. Соборна, 6 (слідчий ізолятор)
Повітовий цивільний суд – вул. Шкільна, 1
Пологовий шпиталь і акушерська школа – вул. М. Садовського, 4-6 (ПТУ № 6)

Православна школа для хлопчиків – вул. Шкільна, 4 (автошкола “Автофакх”)

Православна вища реальна школа – вул. Головна, 87 (ЗОШ № 2 ім. Ю. Федьковича)

Промислова школа – вул. Т. Шевченка, 16 (належить ЗОШ № 4)

Промисловий музей – на розі вул. І. Франка, А. Міцкевича і М. Ватутіна (філія „Укрсоцбанку”)

Свято-Миколаївська церква – вул. П. Сагайдачного, 87а (діюча)

Свято-Троїцька церква – вул. Б. Хмельницького, поряд з педагогічним коледжем (з 1967 року – в музеї народної архітектури у Львові)

Свято-Успенська церква – на стику вул. Турецької і П. Сагайдачного (нині – по вул. Новоушицькій, 2, діюча)

Сільськогосподарська школа – Головна, 129 (гінекологічне відділення клінічного пологового будинку № 1)

Стара синагога – вул. А. Барбюса, 31 (майстерня кінопрокату)

Старий театр – на розі вул. Шкільної і Турецької (на місці будівлі поліклініки № 1)

Стрілецький дім (зала) – вул. О. Гузар, 2 (корпус № 3 медичного університету)

Стрільбище – тенісні корти та дитячий стадіон по вул. О. Гузар, 2

Станція Народний сад – станція Чернівці-Південна

Темпл (нова синагога) – кінотеатр „Чернівці”

Університет – вул. Університетська, 28 (корпус № 1 ЧНУ)

Університетський інститут – вул. Університетська, 19 (корпус № 2 ЧНУ)

Учительська семінарія (нова) – вул. Максима Горького, 23 (педагогічний коледж)

Фінансова дирекція – вул. Головна, 27

Церква Серця Ісуса – вул. О. Бахрушина, 2 (обласний архів)

Церква Успіння Богородиці (греко-католицька) – Руська, 28 (діюча)

Школа жіночого рукоділля (ткацька) – вул. Головна, 127 (ПТУ № 3)

Ювілейний дитячий шпиталь – вул. Буковинська, 4 (міська дитяча лікарня)

Ювілейний інститут сліпих і глухонімих – вул. М. Фрунзе, 6 (спецшкола-інтернат № 1 для глухих дітей)

ПІДПРИЄМСТВА

Броварня Балабана – на розі вул. Ю. Гагаріна і Севастопольської

Броварня Штайнера – на розі вул. Ю. Гагаріна та О. Нікітіна (реставраційні майстерні)

Друкарня Еккгарда – вул. І. Франка, 31 (музей Ю. Федьковича)

Млин Штайнера (паровий) – між вул. Севастопольською і Г. Плеханова

**ЛАНДШАФТНІ ОБ'ЄКТИ
Й ОКРЕМІ МІСЬКІ ДІЛЬНИЦІ**

Винна гора – на схід від вул. Орловської, майже цілком знищена кар'єром цегельного заводу

Високий міст – так званий Турецький міст по вул. Шкільній

Габсбургів височина – те саме (з 1888 р.), що й Домінік (див.)

Гебеля (Гебля) височина – на північ від вул. І. Богуна

Домінік, гора – первісна (до 1888 р.) назва горба, на якому розташовані парки університетський та ім. Ю. Федьковича

Єврейський рів (яр) – нині засипаний яр між вул. А. Барбюса і П. Сагайдачного

Єпископська гора – те саме, що й Домінік (див.)

Лютерівський став – по вул. Л. Кобилиці

Магала – між вул. Б. Хмельницького, Ч. Дарвіна й І. Богуна

Монастирська, передмістя – обабіч вул. Сторожинецької; межа з Рошею – р. Клокучка, межа із середмістям – вул. Запорізька та Червоноармійська

Народний сад – парк ім. Т. Шевченка

Піно, парк – сквер між вул. Університетською і Лесі Українки

Руда, річка – р. Мольниця

Стрілецький пагорб (узвишся) – між парком ім. Т. Шевченка, вул. О. Гузар, Ю. Федьковича і Ботанічним садом

Шанці (на Шанцях) – між вул. О. Радіщева, Й. Главки і Марка Вовчка

Шіллера, парк – між вул. Київською й І. Нечуя-Левицького

Штурмова толока (плац) – спочатку простір між парком ім. Т. Шевченка, вул. М. Кордуби та Червоноармійською, пізніше – між парком, вул. Садовою і Червоноармійською

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Раймунд Фрідріх Кайндль

ІСТОРІЯ ЧЕРНІВЦІВ

Німецькою та українською мовами

Головний редактор *А.Т. Квасецький*

Технічні редактори *Н.В. Фрацивір, Я.А. Квасецький, М.Г. Попович*

Коректор *Г.М. Николаєвич*

Підписано до друку 25.08.2005. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура шкільна-нова.

Ум. арк. 37,2. Зам. 05-20 . Наклад 1000 прим.

Друк видавництва редакції журналу "Зелена Буковина",
58012 м. Чернівці, вул. Некрасова, 27. Тел. (0372) 58-48-59.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції —
ДК № 563 від 10 серпня 2001 р.

**Ювілейний портрет з нагоди 60-річчя
правління цісаря Франца Йосифа I, 1908 р.
З фондів Чернівецького краєзнавчого музею.**